İSLÂM TARİHİ

İbnü'l-Esîr
El Kâmil Fi't- Tarih Tercümesi

Bahar
Yayınları

İBNÜ'L-ESİR

İSLÂM TARİHİ

EL-KÂMİL Fİ'T-TÂRİH TERCÜMESİ

Altıncı Cilt

Çeviren:

Abdullah Köşe

Redaktör:

Doç. Dr. Mertol Tulum

Osman Başpehlivan
Beyazsaray zemin kat no. 25
Tel: 527 60 03 Beyazıt - İstanbul

Dizgi - Tertip - Baskı :

RENK-İŞ OFSET -1991 TEL:5779174

İÇİNDEKİLER

HİCRET'İN YÜZ ELLİ BEŞİNCİ (M. 771-772) YILI OLAYLARI ... 13
Abbâs b. Muhammed'in Cezîre Valiliğinden Azledilip Yerine Mûsâ b. Ka'b'ın Getirilmesi ... 13
Muhammed b. Süleyman'ın Kûfe Valiliğinden Azledilip Yerine Amr b. Züheyr'in Getirilmesi ... 14
Çeşitli Olaylar ... 15
HİCRET'İN YÜZ ELLİ ALTINCI (M. 772-773) YILI OLAYLARI ... 16
İşbîliye Halkının Endülüs Emîri Abdurrahman'a Karşı Baş Kaldırmaları ... 16
İfrîkıye'de Hariciler Tarafından Çıkarılan Kargaşa ... 17
Çeşitli Olaylar ... 17
HİCRET'İN YÜZ ELLİ YEDİNCİ (M. 773-774) YILI OLAYLARI ... 19
HİCRET'İN YÜZ ELLİ SEKİZİNCİ (M. 774-775) YILI OLAYLARI ... 21
Mûsâ'nın Musul Valiliğinden Azledilmesi ve Yerine Hâlid b. Bermek'in Getirilmesi ... 21
Mansûr'un Vefatı ve Vasiyeti ... 22
Mansûr'un Bedenî Özellikleri ve Çocukları ... 27
Mansûr'un Hayatından Bazı Örnekler ... 27
Mehdî'nin Halifeliğine Bey'at Edilmesi ... 36
Çeşitli Olaylar ... 38
HİCRET'İN YÜZ ELLİ DOKUZUNCU (M. 775-776) YILI OLAYLARI 41
Hasan b. İbrâhim b. Abdullah ... 41
Ya'kûb'un Mehdi'nin Takdirini Kazanması ... 42
Horasân'da Mukanna'ın Ortaya Çıkması ... 42
Çeşitli Olaylar ... 43
HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞINCI (M. 776-777) YILI OLAYLARI ... 46
Yûsuf el-Berem'in İsyanı ... 46
İsâ b. Mûsâ'nın Veliahtlikten Azledilip Yerine Mûsâ el-Hâdî'ye Bey'at Edilmesi ... 46
Bârbed Şehrinin Fethi ... 48
Ebû Bekre ve Ziyâd Ailelerinin Neseblerinin Tashihi ... 49
Çeşitli Olaylar ... 50

HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ BİRİNCİ (M. 777-778) YILI OLAYLARI 52
Mukanna'ın Kendisini Öldürmesi 52
Vezir Ebû Ubeydullah'ın Durumunun Sarsılması 53
es-Sıklebî'nin Endülüs'e Geçmesi ve Orada Öldürülmesi 54
Çeşitli Olaylar 55
HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ İKİNCİ (M. 778-779) YILI OLAYLARI 58
Haricilerden Abdüsselâm'ın Öldürülmesi 58
Çeşitli Olaylar 58
HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ ÜÇÜNCÜ (M. 779-780) YILI OLAYLARI 60
Bizans Savaşı 60
Çeşitli Olaylar 61
HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ DÖRDÜNCÜ (M. 780-781) YILI OLAYLARI 62
HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ BEŞİNCİ (M. 781-782) YILI OLAYLARI 64
Bizans Savaşı 64
Çeşitli Olaylar 64
HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ ALTINCI (M. 782-783) YILI OLAYLARI 66
Ya'kûb b. Dâvud'un Tevkif Edilmesi 66
Çeşitli Olaylar 69
HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ YEDİNCİ (M. 783-784) YILI OLAYLARI 71
HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ SEKİZİNCİ (M. 784-785) YILI OLAYLARI 73
Musul'da Meydana Gelen Harici İsyanı 73
Ebû'l-Esved'in Endülüs'te Ayaklanması 73
Çeşitli Olaylar 74
HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ DOKUZUNCU (M. 785-786) YILI OLAYLARI 76
Mehdî'nin Ölümü 76
Mehdî'nin Özellikleri ile İlgili Bazı Olaylar 77
Mûsâ el-Hâdî'nin Halifeliği 82
Hüseyn b. Ali b. Hasan'ın Ortaya Çıkışı 84
Çeşitli Olaylar 87
HİCRET'İN YÜZ YETMİŞİNCİ (M. 786-787) YILI OLAYLARI ... 89
Hâdî'nin Hârûn er-Reşîd'i Veliahtlikten Uzaklaştırmağa Kalkışması 89
Hâdî'nin Ölümü 92
Hâdî'nin Vefatı, Yaşı, Huy ve Davranışları ve Çocukları 93
Hâdî'nin Özellikleri ile İlgili Bazı Olaylar 94
Mehdî'nin Oğlu Hârûn er-Reşîd'in Halife Olması 98
Çeşitli Olaylar 99
HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ BİRİNCİ (M. 787-788) YILI OLAYLARI 102
Endülüs Emîrî Abdurrahman'ın Vefatı 102
Abdurrahman'ın Oğlu Hişâm'ın Emîrliğe Geçişi 103

Bir Harici Olan Sahsah'ın İsyanı 103
Ravh b. Sâlih'in Öldürülmesi 104
Ravh b. Hâtim'in İfrikıye Valiliğine Tayini 104
Çeşitli Olaylar 105
HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ İKİNCİ (M. 788-789) YILI OLAYLARI 106
Endülüs Emîri Abdurrahman'ın İki Oğlu Süleyman ve Abdullah'ın Kardeşleri Hişâm'a Karşı İsyan Etmeleri 106
Bir Grup Kişinin Hişâm'a İsyan Etmeleri 107
Çeşitli Olaylar 107
HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ ÜÇÜNCÜ (M. 789-790) YILI OLAYLARI 109
HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ DÖRDÜNCÜ (M. 790-791) YILI OLAYLARI 111
HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ BEŞİNCİ (M. 791-792) YILI OLAYLARI 112
Hişâm'ın Kardeşlerine ve Matrûh'a Karşı Kazandığı Zafer ... 112
Hişâm'ın Endülüs'teki Savaşları 113
Çeşitli Olaylar 113
HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ ALTINCI (M. 792-793) YILI OLAYLARI 115
Yahyâ b. Abdullah'ın Deylem'de Ayaklanması 115
Ömer b. Mehrân'ın Mısır'a Vali Tayin Edilmesi 116
Şâm'da Meydana Gelen Karışıklık 117
Çeşitli Olaylar 122
HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ YEDİNCİ (M. 793-794) YILI OLAYLARI 124
Endülüs'teki Frenk Savaşı 124
Fadl b. Ravh b. Hâtim'in İfrikıye Valiliğine Atanması 124
İfrikıye Bölgesine Herseme b. A'yen'in Vali Tayin Edilmesi ... 126
Musul'da Meydana Gelen Karışıklık 128
Çeşitli Olaylar 128
HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ SEKİZİNCİ (M. 794-795) YILI OLAYLARI 130
Mısır'da Meydana Gelen Karışıklık 130
Bir Harici Olan Velîd b. Tarîf'in Baş Kaldırması 130
Endülüs'te Frenk ve Cillikiler (Galicialılar) ile Yapılan Savaş ... 132
Takurunnâ Karışıklığı 132
Çeşitli Olaylar 132
HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ DOKUZUNCU (M. 795-796) YILI OLAYLARI 134
Endülüs'te Yapılan Frenk Savaşı 134
Çeşitli Olaylar 134
HİCRET'İN YÜZ SEKSENİNCİ (M. 796-797) YILI OLAYLARI ... 136
Hişâm'ın Ölümü 136
Hişâm'ın Oğlu Hakem'in Emîr Oluşu ve "Muntasır" Lakabını Alması 137

Endülüs'te Frenkler ile Yapılan Savaş 137
Alî b. İsâ'nın Horasân'a Vali Tayin Edilmesi 138
Çeşitli Olaylar 139
HİCRET'İN YÜZ SEKSEN BİRİNCİ (797-798) YILI OLAYLARI ... 141
Muhammed b. Mukâtil'in İfrîkıye'ye Vali Tayin Edilmesi 141
İbrâhim b. Ağleb'in İfrîkıye Valiliğine Tayin Edilmesi 142
Abdullah b. İbrâhim b. Ağleb'in İfrîkıye'ye Vali Tayin Edilmesi 144
Endülüs Emîrine Baş Kaldıranlar 144
Çeşitli Olaylar 145
HİCRET'İN YÜZ SEKSEN İKİNCİ (M. 798-799) YILI OLAYLARI 147
HİCRET'İN YÜZ SEKSEN ÜÇÜNCÜ (M. 799-800) YILI OLAYLARI 149
Hazarlıların İslâm Memleketlerinde Yaptıkları Savaş 149
Çeşitli Olaylar 149
HİCRET'İN YÜZ SEKSEN DÖRDÜNCÜ (M. 800) YILI OLAYLARI 152
HİCRET'İN YÜZ SEKSEN BEŞİNCİ (M. 801) YILI OLAYLARI ... 153
HİCRET'İN YÜZ SEKSEN ALTINCI (M. 802) YILI OLAYLARI ... 155
Endülüs Emîri Hakem ile Amcası Abdullah Arasında Yapılan İttifak Anlaşması 155
Hârûn er-Reşîd'in Hacca Gitmesi ve Kendisinden Sonra Kimlerin Veliahd Olacağını Yazdırması 155
Çeşitli Olaylar 156
HİCRETİN YÜZ SEKSEN YEDİNCİ (M. 803) YILI OLAYLARI ... 158
Hârûn er-Reşîd'in Bermekîleri Cezalandırması 158
Hârûn er-Reşîd'in Abdülmelik b. Sâlih'i Tevkif Etmesi 163
Bizanslılar ile Yapılan Savaş 166
İbrâhim b. Osman b. Nehîk'in Öldürülmesi 168
Frenklerin Endülüs'teki Tutile Şehrini Ele Geçirmeleri 168
Hakem'in Kurtuba Halkını Cezalandırması ve Sindirmesi 169
Çeşitli Olaylar 170
HİCRET'İN YÜZ SEKSEN SEKİZİNCİ (M. 803-804) YILI OLAYLARI 172
HİCRET'İN YÜZ SEKSEN DOKUZUNCU (M. 804-805) YILI OLAYLARI 173
Hârûn er-Reşîd'in Rey Şehrine Yürümesi 173
Batı Trablus'ta Meydana Gelen Karışıklık 174
Çeşitli Olaylar 175
HİCRET'İN YÜZ DOKSANINCI (M. 805-806) YILI OLAYLARI ... 176
Râfi' b. Leys b. Nasr b. Seyyâr'ın Baş Kaldırması 176
Hirakle (Ereğli)'nin Fethi 177
Çeşitli Olaylar 177
HİCRET'İN YÜZ DOKSAN BİRİNCİ (M. 806-807) YILI OLAYLARI 179
Hufre (Çukur) Vak'ası ve Tuleytula Ahalisinin Başına Gelen

Felâket 179
Mâride Halkının Hakem'e İsyan Etmesi ve Hakem'in Kurtubalılara Yaptıkları 181
Endülüs'te Frenklerle Yapılan Savaş 182
Hazm'ın Hakem'e Karşı Baş Kaldırması 182
Ali b. İsâ b. Mâhân'ın Horasân Valiliğinden Azledilmesi ve Yerine Herseme'nin Tayini 182
Çeşitli Olaylar 184
HİCRET'İN YÜZ DOKSAN İKİNCİ (M. 807-808) YILI OLAYLARI 186
Hârûn er-Reşîd'in Horasân Üzerine Yürümesi 186
Çeşitli Olaylar 187
HİCRET'İN YÜZ DOKSAN ÜÇÜNCÜ (M. 808-809) YILI OLAYLARI 189
Fadl b. Yahyâ'nın Ölümü 189
Hârûn er-Reşîd'in Ölümü 189
Hârûn er-Reşîd Dönemindeki Şehirlerin Valileri 192
Hârûn er-Reşîd'in Hanımları ve Çocukları 193
Hârûn er-Reşîd'in Bazı Hayat Hikâyeleri 194
Emîn'in Halife Olması 197
Emîn ile Me'mun Arasında Meydana Gelen İlk İhtilâf 197
Çeşitli Olaylar 201
HİCRET'İN YÜZ DOKSAN DÖRDÜNCÜ (M. 809-810) YILI OLAYLARI 202
Hıms Halkının Emîn'e Karşı Çıkması 202
Emîn ile Me'mûn Arasında Çıkan Anlaşmazlık 202
Tunusluların İbn Ağleb'e Karşı Çıkmaları 209
Mâride Halkının Baş Kaldırması ve Hakem'in Frenk Memleketlerinde Savaşması 209
Çeşitli Olaylar 210
HİCRET'İN YÜZ DOKSAN BEŞİNCİ (M. 810-811) YILI OLAYLARI 211
Me'mûn'un Adının Hutbelerde Okunmasının Yasaklanması ... 211
Ali b. İsâ ile Tâhir Arasında Meydana Gelen Savaş 211
Abdurrahman b. Cebele'nin Hemedan Üzerine Gönderilmesi ... 217
Tâhir'in Cebel Bölgesindeki Kasabaları İstilâ Etmesi 218
Abdurrahman b. Cebele'nin Öldürülmesi 219
Süfyânîlerden Ali b. Abdullah'ın İsyanı 220
Çeşitli Olaylar 221
HİCRET'İN YÜZ DOKSAN ALTINCI (M. 811-812) YILI OLAYLARI 223
Emîn'in Tâhir Üzerine Asker Göndermesi ve Bunların Savaş Yapmadan Geri Dönmeleri 223
Fadl b. Sehl'in Me'mûn Tarafından Yüksek Mevkiye Getirilmesi 226
Abdülmelik b. Sâlih b. Ali ve Ölümü 227

Emîn'in Halifelikten Hal' Edilmesi, Me'mûn'a Bey'at Edilmesi ve Emîn'in Tekrar Halifeliğe Getirilmesi ... 228
Tâhir'in Ehvâz'da aYptıkları ... 231
Tâhir'in Vâsıt ve Diğer Yerleri İstilâ Etmesi ... 232
Tâhir'in Medâin'i İstilâ Etmesi ve Sarsar'a Gelmesi ... 233
Mekke ve Medîne'de Me'mûn'a Bey'at Edilmesi ... 234
Emîn'in Yaptığı Bir Hareket ... 235
Askerlerin Tâhir ve Emîn'e Karşı Ayaklanmaları ve Tâhir'in Bağdâd'a Gelmesi ... 235
Trablus Halkıyla Beraber İfrikıye'de Meydana Gelen Karışıklık 237
HİCRET'İN YÜZ DOKSAN YEDİNCİ (M. 812-813) YILI OLAYLARI 239
Bağdâd'ın Kuşatılması ... 239
Çeşitli Olaylar ... 243
HİCRET'İN YÜZ DOKSAN SEKİZİNCİ (M. 813-814) YILI OLAYLARI ... 245
Tâhir'in Bağdâd Şehrini İstilâ Etmesi ... 245
Emîn'in Öldürülmesi ... 248
Emîn'in Özellikleri, Yaşı ve Halifeliği ... 253
Emîn'in Hâl ve Hareketlerinden Bazı Örnekler ... 254
Askerlerin Tâhir'e Karşı Ayaklanmaları ... 256
Nasr b. Şebes el-Ukaylî'nin Me'mûn'a Karşı Koyması ... 257
Hasan b. Sehl'in Irak ve Diğer Memleketlere Vali Tayin Edilmesi 258
Kurtuba'da Meydana Gelen Rabaz Vak'ası ... 258
Musul'da Meydana Gelen Meşhur Meydan Vak'ası ... 260
Çeşitli Olaylar ... 261
HİCRET'İN YÜZ DOKSAN DOKUZUNCU (M. 814-815) YILI OLAYLARI ... 262
İbn Tabâtabâ'nın Ortaya Çıkması ... 262
Nasr b. Şebes el-Ukaylî'nin Güçlenmesi ... 267
Çeşitli Olaylar ... 267
HİCRET'İN İKİ YÜZÜNCÜ (M. 815-816) YILI OLAYLARI ... 268
Ebû's-Serâyâ'nın Kaçması ... 268
İbrâhim b. Mûsâ b. Ca'fer'in Ortaya Çıkması ... 269
Hüseyn b. Hasan el-Aftas'ın Mekke'de Yaptıkları ve Muhammed b. Ca'fer'e Bey'at Edilmesi ... 269
İbrâhim b. Mûsâ'nın Yapmış Olduğu Bir Hareket ... 272
Herseme'nin Me'mûn'un Yanına Gelmesi ve Me'mûn'un Onu Öldürmesi ... 272
Bağdâd'da Harbiyelilerin Ayaklanması ... 273
Musul'da Meydana Gelen Karışıklık ... 275
Frenklere Karşı Yapılan Savaş ... 275

Mevrûr Tarafında Berberilerin Baş Kaldırmaları 276
Çeşitli Olaylar 277
HİCRET'İN İKİ YÜZ BİRİNCİ (M. 816-817) YILI OLAYLARI 278
Mansûr b. el-Mehdî'nin Bağdâd'da Emîrlik Görevine Getirilmesi 278
İyiliği Emretme, Kötülüğü Yasaklama Gönüllüler Grubunun Ortaya Çıkışı 281
Ali b. Mûsâ er-Rızâ'nın Halifelik İçin Veliahdliğine Bey'at Edilmesi 283
İbrâhim b. el-Mehdî'ye Bey'at Edilmesinin Sebebi 283
Deylem ve Taberistân Dağlık Bölgelerinin Fethedilmesi 284
Bâbek el-Hürremî'nin İlk Durumu 284
Ziyâdetullah b. İbrâhim b. Ağleb'in İfrîkıye Emîrliğine Getirilmesi 284
Ziyâdetullah b. İbrâhim b. Ağleb'in Sıkılliye (Sicilya) Adasındaki Fethettiği Yerler ve Ölünceye Kadar Buralarda Yapmış Olduğu Savaşlar 289
Çeşitli Olaylar 294
HİCRET'İN İKİ YÜZ İKİNCİ (M. 817-818) YILI OLAYLARI 296
İbrâhim b. el-Mehdî'ye Bey'at Edilmesi 296
İbrâhim b. el-Mehdî'nin Kasr-ı İbn Hübeyre'yi İstilâ Etmesi ... 297
Sehl b. Selâme'nin Ele Geçirilmesi 299
Me'mûn'un Irak'a Gitmesi ve Zü'r-riyâseteyn'in Öldürülmesi ... 300
Ali b. Hüseyn el-Hemdânî'nin Öldürülmesi 303
Çeşitli Olaylar 304
HİCRET'İN İKİ YÜZ ÜÇÜNCÜ (M. 818-819) YILI OLAYLARI ... 305
Ali b. Mûsâ er-Rızâ'nın Ölümü 305
İbrâhim b. el-Mehdî'nin İsâ b. Muhammed'i Tevkif Etmesi ... 305
İbrâhim b. el-Mehdî'nin Hal' Edilmesi 306
İbrâhim b. el-Mehdî'nin Gizlenmesi 307
Çeşitli Olaylar 309
HİCRET'İN İKİ YÜZ DÖRDÜNCÜ (M. 819-820) YILI OLAYLARI ... 310
Me'mûn'un Bağdâd'a Gelmesi 310
Çeşitli Olaylar 311
HİCRET'İN İKİ YÜZ BEŞİNCİ (M. 820-821) YILI OLAYLARI ... 313
Tâhir'in Horasân'a Vali Tayin Edilmesi 313
Çeşitli Olaylar 315
HİCRET'İN İKİ YÜZ ALTINCI (M. 821-822) YILI OLAYLARI 316
Abdullah b. Tâhir'in Rakka Valiliği 316
Hakem b. Hişâm'ın Vefatı 327
Hakem'in Oğlu Abdurrahman'ın Emîrliğe Geçmesi 327
Çeşitli Olaylar 328

HİCRET'İN İKİ YÜZ YEDİNCİ (M. 822-823) YILI OLAYLARI 329
Abdurrahman b. Ahmed'in Yemen'de Baş Kaldırması 329
Tâhir b. Hüseyn'in Vefatı 329
Bu Yıl Endülüs'te Meydana Gelen Bir Hadise 331
Çeşitli Olaylar 332
HİCRET'İN İKİ YÜZ SEKİZİNCİ (M. 823-824) YILI OLAYLARI ... 334
HİCRET'İN İKİ YÜZ DOKUZUNCU (M. 824-825) YILI OLAYLARI 336
Nasr b. Şebes'in Ele Geçirilmesi 336
Çeşitli Olaylar 337
HİCRET'İN İKİ YÜZ ONUNCU (M. 825-826) YILI OLAYLARI ... 339
Me'mûn'un İbn Âişe'yi Ele Geçirmesi 339
İbrâhim b. el-Mehdî'in Ele Geçirilmesi 340
Me'mûn'un Bûrân ile Zifafa Girmesi 341
Abdullah b. Tâhir'in Mısır'a Hareket Etmesi 342
Abdullah b. Tâhir'in İskenderiye'yi Fethetmesi 344
Kum Halkının Me'mûn'a Karşı İsyan Etmesi 344
Endülüs'te Meydana Gelen Olaylar 345
Çeşitli Olaylar 346
HİCRET'İN İKİ YÜZ ON BİRİNCİ (M. 826-827) YILI OLAYLARI ... 347
Seyyid b. Enes'in Öldürülmesi 348
Âmir b. Nâfi' ile Mansûr b. Nasr Arasındaki İhtilaf ve Mansûr'un İfrîkıye'de Öldürülmesi 349
Çeşitli Olaylar 350
HİCRET'İN İKİ YÜZ ON İKİNCİ (M. 827-828) YILI OLAYLARI ... 352
Muhammed b. Humeyd et-Tûsî'nin Musul'u İstilâ Etmesi 352
Çeşitli Olaylar 353
HİCRET'İN İKİ YÜZ ON ÜÇÜNCÜ (M. 828-829) YILI OLAYLARI 354
HİCRET'İN İKİ YÜZ ON DÖRDÜNCÜ (M. 829-830) YILI OLAYLARI 357
Muhammed b. Humeyd et-Tûsî'nin Öldürülmesi 357
Me'mûn ve Ebû Dülef 358
Abdullah b. Tâhir'in Horasan Valiliğine Tayin Edilmesi 359
Çeşitli Olaylar 359
HİCRET'İN İKİ YÜZ ON BEŞİNCİ (M. 830-831) YILI OLAYLARI ... 361
Me'mûn'un Bizans Savaşı 361
HİCRET'İN İKİ YÜZ ON ALTINCI (M. 831-832) YILI OLAYLARI ... 363
Hirakle (Ereğli)'nin Fethi 363
Çeşitli Olaylar 363
HİCRET'İN İKİ YÜZ ON YEDİNCİ (M. 832) YILI OLAYLARI 364
HİCRET'İN İKİ YÜZ ON SEKİZİNCİ (M. 833) YILI OLAYLARI ... 367
Kur'ân'ın Mahlûk Olup Olmadığına Dair Yapılan Sorgulama ... 367
Me'mûn'un Hastalanması ve Vasiyeti 372

Me'mûn'un Ölümü, Ömrü ve Özellikleri 375
Me'mûn'un Bazı Hayat Hikâyeleri ve Menkabeleri 375
Ebû İshâk el-Mu'tasım'ın Halife Olması 382
Fadl b. Ebi'l-Anber'in Ziyâdetullah b. Ağleb'e Karşı Koyması ... 382
Çeşitli Olaylar 383
HİCRET'İN İKİ YÜZ ON DOKUZUNCU (M. 834) YILI OLAYLARI 385
Muhammed b. Kâsım'ın Baş Kaldırması 385
Zutlar ile Yapılan Savaş 386
Tuleytula (Toledo)'nın Muhasara Edilmesi 386
Çeşitli Olaylar 387
HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİNCİ (M. 835) YILI OLAYLARI 388
Uceyf b. Anbese'nin Zutlara Karşı Elde Ettiği Zafer 388
Afşın'ın Bâbek ve el-Hürremî ile Savaşmak Üzere Harekete Geçmesi 388
Afşın ile Bâbek Arasında Meydana Gelen Savaş 390
Sâmerrâ'nın Kurulması 393
Fadl b. Mervân'ın Tevkif Edilmesi 394
Çeşitli Olaylar 395
HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİ BİRİNCİ (M. 836) YILI OLAYLARI ... 397
Bu Yıl Bâbek ile Yapılan Savaş 397
Çeşitli Olaylar 400
HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİ İKİNCİ (M. 836-837) YILI OLAYLARI 402
Bâbek ile Yapılan Diğer Bir Savaş 402
Bezz'in Fethi ve Bâbek'in Esir Edilmesi 403
Abdurrahman'ın Tuleytula'yı İstilâ Etmesi 414
Çeşitli Olaylar 415
HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİ ÜÇÜNCÜ (M. 837-838) YILI OLAYLARI 416
Afşın'ın Bâbek ile Beraber el-Mu'tasım'ın Yanına Gelmesi 416
Bizanslıların Zibatra Üzerine Yaptıkları Sefer 417
Ammûriye (Amorion)'nin Fethi 418
Abbâs b. Me'mûn'un Hapsedilmesi 425
Ziyâdetullah b. İbrâhim b. Ağleb'in Vefatı ve Yerine Kardeşi Ağleb b. İbrâhim b. Ağleb'in Geçmesi 430
Çeşitli Olaylar 431
HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİ DÖRDÜNCÜ (M. 838-839) YILI OLAYLARI 432
Mazyâr'ın Taberistân'da Baş Kaldırması 432
Afşın'ın Akrabası Mengü-çur'un İsyan Etmesi 442
Abdullah b. Seyyid'in Musul Valiliğine Tayini ve Öldürülmesi ... 442
Müslümanların Endülüs'te Yaptıkları Bir Savaş 444
Çeşitli Olaylar 444

HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİ BEŞİNCİ (M (839-840) YILI OLAYLARI 446
Mâzyâr'ın Sâmerrâ'ya Gelişi 446
el-Mu'tasım'ın Afşın'a Öfkelenmesi ve Onu Tutuklaması 446
Çeşitil Olaylar 452
HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİ ALTINCI (M. 840-841) YILI OLAYLARI 453
Afşın'ın Vefatı 453
Ağleb b. İbrâhim'in Vefatı, Yerine İfrikıye Valiliğine Oğlu Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ağleb b. İbrâhim'in Geçmesi ve Onun Yaptığı Bazı Şeyler 454
Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ağleb'in Oğlu Ebû İbrâhim Ahmed'in Vali Olması 455
Ebû İbrâhim Ahmed'in Kardeşi Ebû Muhammed Ziyâdetullah'ın Vali Olması 455
Muhammed b. Ahmed b. Ağleb'in Vali Olması 455
Çeşitli Olaylar 456
HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİ YEDİNCİ (M. 841-842) YILI OLAYLARI 457
el-Müberka'ın İsyan Etmesi 457
el-Mu'tasım'ın Vefatı 458
el-Mu'tasım'ın Hayatından Bazı Örnekler 460
el-Vâsık Billâh'ın Halifeliğe Geçmesi 462
Şâm'da Çıkan Karışıklık 463
Çeşitli Olaylar 463

بسم الله الرحمن الرحيم

HİCRET'İN YÜZ ELLİ BEŞİNCİ (M. 771-772) YILI OLAYLARI

Bu yıl Yezîd b. Hâtim İfrîkıye'ye girdi, Ebû Hâtim'i öldürdü, ayrıca Kayrevân'ı ve Mağrib'in diğer bölgelerini ele geçirdi. Yezîd b. Hâtim' in sefer ve savaşları hakkındaki bilgiler tafsilâtlı olarak yukarıda geçmiştir.

Bu yıl Mansûr Râfika şehrini kurmak üzere Mehdî'yi görevlendirmiş, o da Bağdâd şehrini örnek alarak Râfika'yı inşa etmiştir. Mansûr aynı zamanda Kûfe ve Basra şehirlerinin çevrelerine surlar yaptırıp hendekler kazdırmış, fakat bunlar için yapılan masrafları Kûfe ve Basra halkının sırtına yüklemişti. Bu maksatla Kûfe ve Basra şehirlerinin nüfuslarını öğrenmek isteyen Mansûr, önce onlara beşer dirhem para dağıtmış, sonra ne kadar nüfusa sahip bulunduklarını öğrenince bu defa nüfus başına kırk dirhem vergi koymuştu. Bu hâdiseyi dile getiren devrin bir şairi şunları söylemiştir:

«Vah zavallı halkım! Müminlerin emîri Mansûr'un bize yaptığını gördünüz; önce beşer dirhem dağıttı, sonra vergi koyarak kırkar dirhem geri aldı.»

Bu yıl içerisinde Bizans kralı cizye teklif ederek Mansûr'a sulh teklifinde bulundu. Yine bu yılda Yezîd b. Üseyd es-Sülemî yaz seferine çıktı. Bu sene Abdülmelik b. Eyyûb b. Zabyân Basra valiliğinden azledildi, yerine ise Heysem b. Muâviye el-Ateki getirildi.

Abbâs b. Muhammed'in el-Cezire Valiliğinden Azledilip Yerine Mûsâ b. Ka'b'ın Getirilmesi

Bu yıl içinde Mansûr kardeşi Abbâs b. Muhammed'e öfkelenerek onu el-Cezîre valiliğinden azletti. Abbâs Mansûr'a ödemekle mükellef bulunduğu malı ödemesine rağmen Mansûr ona karşı olan kızgınlığını sürdürdü. Mansûr ayrıca amcası İsmâil b. Ali'ye de kızgındı, fakat diğer

amcalarının araya girmesiyle, onu affetti. Bu hadise üzerine İsâ b. Mûsâ Mansûr'a şunları söyledi: «Ey Müminlerin emiri! Ali b. Abdullah'ın ailesine bol bol ihsanda bulunduğun halde onlar yine de bizleri kıskanıyorlar. Bunun misali ise şudur: İsmâil b. Ali'ye günlerden beri kızgın olduğun halde amcalarının sana baskı yapmaları neticesinde onu bağışladın. Oysa kardeşin Abbâs b. Muhammed'e karşı şu kadar zamandan beri kızgınsın, fakat kardeşini bağışlaman için onlardan hiç birisi şefaatçi olmak maksadıyla gelip seninle konuşmadılar.» Bu söz üzerine Mansûr kardeşi Abbâs'ı da bağışladı.

Mansûr Yezîd b. Üseyd'den sonra Cezire valiliğine Abbâs'ı getirmişti, ancak Yezîd b. Üseyd, Abbâs'ı Mansûr'a şikayet etti ve şöyle dedi: «Azlin esnasında Abbâs bana kötü davrandı ve namusumu rencide edecek kötü sözler sarfetti.» Bunun üzerine Mansûr şöyle dedi: «Sana yapmış olduğum iyilikle kardeşim Abbâs'ın sana yaptığı kötülüğü karşılaştırırsan bunlar denkleşir.» Mansûr'un bu sözlerine Yezîd b. Üseyd şu karşılığı verdi: «Eğer yapmış olduğunuz iyilik ve kötülük birbirinin karşılığı ise, bizim size karşı olan itaatimiz fazladan bir ikram sayılır.»

Cezire valiliğinden kardeşi Abbâs'ı azleden Mansûr onun yerine Mûsâ b. Ka'b'ı tayin etti.

Muhammed b. Süleyman'ın Kûfe Valiliğinden Azledilip Yerine Amr b. Züheyr'in Getirilmesi

Bu yıl Mansûr Muhammed b. Süleyman b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ı Kûfe valiliğinden azledip yerine Müseyyeb b. Züheyr'in kardeşi Amr b. Züheyr ed-Dabbî'yi getirdi. (Bir rivayete göre Muhammed b. Süleymân'ın azli 153 (770) yılında meydana gelmiştir.) Muhammed b. Süleyman'ın Mansûr tarafından azledilmesinin bir çok sebepleri vardı. Bunlardan biri de zındıklık ithamıyla hapsettirdiği Abdülkerîm b. Ebî'l-Avcâ'yı öldürmüş olmasıydı. Abdülkerîm, Ma'n b. Zâide eş-Şeybânî'nin dayısı idi ve Mansûr'un katında bir hayli şefaatçisi vardı, ne var ki Abdülkerîm hakkında konuşan bu şefaatçi kimseler töhmet sahibi kişilerdi. Neticede Mansûr, Muhammed b. Süleymân'a bir mektup gönderdi ve kendi görüşünü bildirinceye kadar Abdülkerîm'e dokunmamasını istedi.

İbn Ebî'l-Avcâ, Muhammed b. Süleymân'a birisini göndererek infazını üç gün ertelemesini istedi ve isteğini kabul ettiği takdirde kendisine yüz bin miktarında para vereceğini vadetti. Bu durum Muhammed b. Süleymân'a anlatılınca derhal öldürülmesini emretti. İbn Ebî'l-

Avcâ öldürüleceğini anlayınca şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim ki, haramları helâl, helâlleri haram kılan dört bin hadis uydurdum. Yine Allah'a yemin ederim ki, oruçlu olmanız gereken bir günde orucunuzu yedirdim, orucu yemeniz gereken bir günde de oruç tutturdum.» İbn Ebî'l-Avcâ bu sözünü müteâkip hemen öldürüldü.

Mansûr'un İbn Ebî'l-Avcâ'ya dokunmamasını emreden mektubu Muhammed b. Süleymân'a geldiği zaman İbn Ebî'l-Avcâ öldürülmüş bulunuyordu. Onun ölümünü öğrenen Mansûr fena halde öfkelendi ve şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim ki, şu anda Muhammed b. Süleymân'ı kısas olarak öldürmek istiyorum.» Sonra Mansûr amcası İsâ b. Aliiyi huzuruna çağırdı ve ona şunları söyledi: «Bu iş senin elinin altından çıktı, buna sebep sensin. Bu toy genci vali tayin etmemi sen istedin. Benden emir almadan falanı öldürtmüştür. Onu vâlilik görevinden azletmek için bir mektup yazdım.» Muhammed b. Süleymân'ı tehdit eden Mansûr'a amcası İsâ b. Ali: «Muhammed onu zındık olduğu için öldürttü; şayet bu davranışı isabetli ise senin lehine, hatalı ise kendi aleyhinedir. Eğer onu bu hadisenin ardından hemen azledersen, bu onun ün ve şanının yayılmasına sebep olur, halk da senin aleyhine dönmüş olur.» dedi. İsâ b. Ali'nin bu sözleri karşısında Mansûr azil mektubunu yırtıp attı.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Sicilmâse şehrinde toplanan Haricîlerin Sufriyye kolu emirleri İsâ b. Cerîr'e karşı koydular ve onu yakalayıp dağın başında bir yere hapsettiler. İsâ b. Cerîr ölünceye kadar bu vaziyette kaldı, sonra emîr olarak Midrâr'ın dedesi Ebû'l-Kâsım Semkû b. Vâsûl el-Miknâsî'yi başlarına getirdiler.

Bir Mâlikî fakîhi olan Ebû Sinân, İfrîkıye'nin Kayrevân şehrinde bu yıl dünyaya geldi.

Yine bu yılda Medîne valisi olan Hasan b. Zeyd b. Hasan b. Ali azledildi, yerine amcası Abdüssamed b. Ali getirildi. Ayrıca bu yıl Mekke ve Tâif'te Muhammed b. İbrahim, Kûfe'de Amr b. Züheyr, Basra'da Heysem b. Muâviye, Mısır'da Muhammed b. Sa'îd, İfrîkıye'de Yezîd b. Hâtim, Musul'da Hâlid b. Bermek vali olarak bulunuyorlardı. Bir rivayete göre Musul valiliğinde bulunan kişi Mûsâ b. Ka'b b. Süfyân el-Has'amî idi. Kûfeli Mıs'ar b. Kidâm el-Hilâlî de bu yıl ölenler arasındaydı.

HİCRET'İN YÜZ ELLİ ALTINCI (M. 772-773) YILI OLAYLARI

İşbiliye Halkının Endülüs Emiri Abdurrahman'a Karşı Baş Kaldırmaları

Bu yıl Emevilerden Endülüs emiri Abdurrahman Şaknâ'ya karşı savaş ilân ederek üzerine yürüdü. Şcytaran kalesine gelerek burasını muhasara etti ve onu sıkıştırmağa başladı. Şaknâ her zamanki gibi yine sahraya kaçtı. Abdurrahman Kurtuba'da yerine halef olarak oğlu Süleymân'ı bırakmıştı. Bir müddet sonra oğlu Süleymân'dan babası Abdurrahman'a bir mektup geldi. Süleymân bu mektubunda Abdülgaffâr ve Hayât b. Mülâbis'in öncülüğünde İşbiliye (Sevilla) halkının isyan ettiğini ve Kurtuba'da bulunan Yemenlilerin de bu iki isyancı ile iş birliği yaptıklarını bildiriyordu. Bu haber üzerine Abdurrahman, isyancıların büyük bir kalabalık teşkil ettiklerini öğrenince Kurtuba'ya girmekten vazgeçti ve geri döndü, ancak Mervânoğullarının parlak yıldızı sayılan amcasının oğlu Abdülmelik b. Ömer'i öncü olarak gönderdi, kendisi ise yardımcı kuvvet olarak arkada kaldı.

Abdülmelik, İşbiliye halkına yaklaştığı zaman önce durumu öğrenmesi için oğlu Ümeyye'yi öncü olarak gönderdi. Ümeyye isyancıların çok uyanık olduklarını görünce geri döndü. Oğlunun göstermiş olduğu bu gevşekliğe öfkelenen Abdülmelik onun boynunu vurdurdu, sonra ailesini ve kendisine yakın olan adamlarını bir araya topladı ve onlara: «Biz doğudan bu uzak diyara kovulduk. Canımızı ayakta tutan bir lokma da bizden kıskanılıyor. Kılıçlarınızın kınlarını kırın; ya ölüm, ya zafer!» dedi.

Nihayet Abdülmelik'in bu tavsiyesini kabullendiler. Askerlerin önünde saldırıya geçen Abdülmelik İşbiliye ve Yemenlileri hezimete uğrattı. Bu hadiseden sonra Yemenliler tamamen silindiler. Bu arada Abdülmelik de yaralandı.

Zafer haberini duyan Abdurrahman hemen amcaoğlu olan Abdülmelik'in yanına geldi, yarasından ve kılıcından kan damladığını, buna

rağmen elini kılıcının kabzasından ayırmadığını görünce alnından öptü ve ödüllendireceğini vaat ederek şunları söyledi: «Ey amcamın oğlu! Oğlum ve veliahtim Hişâm'ı kızınız falanla nikâhlıyorum. Kızına şu ve şu kadar, sana ve çocuklarına şu kadar para veriyorum. Ayrıca sana ve onlara arazi iktaında bulunuyorum, sizi de vezirliğe getiriyorum.»

İşte bu Abdülmelik Abdurrahman'a baskı yaparak ve: «Ya Mansûr adına hutbe okumayı kesersin, ya da kendimi öldürürüm.» diyerek on aydan beri Mansûr adına okunmakta olan hutbeyi kestirmiştir.

Abdülgaffâr ile Hayât b. Mülâbis ölümden kurtulmuşlardı. Ancak 157 (773) yılında Abdurrahman İşbîliye üzerine yürüyerek Abdülgaffâr ve Hayât b. Mülâbis ile iş birliği yapan bir çok kimseyi öldürüp geri döndü. İşte bu hadise ve Arapların ihaneti sebebiyle Abdurrahman köleler edinmeğe başladı.

İfrîkıye'de Hariciler Tarafından Çıkarılan Kargaşa

Babası İfrîkıye emiri olan Abdurrahman b. Habîb'in Haricilerle birlikte kaçıp Kitâme ile buluştuğunu ve İfrîkıye emiri Yezîd b. Hâtim'in onun peşinden bir askerî birlik gönderdiğini, bu birliğin Kitâme ile çatışmaya girdiğini daha önce anlatmıştık.

Bu yıl Yezîd b. Hâtim, Abdurrahman b. Habîb'e karşı savaşan askerî birliğe yardım etmek üzere tekrar asker sevketti, fakat kuşatma altında bulunan Abdurrahman bir fırsatını bulup kaçmayı başardı ve buradan ayrıldı. Bundan sonra askerleri geri döndüler.

Yine bu yıl Ebû Yahyâ b. Fânûs el-Hevvârî Trablus tarafında etrafına bir çok Berberî toplayarak Yezîd b. Hâtim'in üzerine saldırdı. Bu sırada Yezîd b. Hâtim'in bir kısım askerleri şehrin valisi ile birlikte Trablus'ta bulunmaktaydılar. Valinin komutasında harekete geçen bu askerler Hevvâre topraklarının sahil kısmında karşı tarafın askerleri ile karşılaştılar ve şiddetli bir savaşa tutuştular. Neticede Ebû Yahyâ b. Fânûs hezîmete uğradı ve adamlarının pek çoğu da öldürüldü. Böylece İfrîkıye halkıyla Yezîd b. Hâtim huzur ve sükûna kavuştular.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Basra valisi olan Heysem b. Muâviye, İbrâhim b. Abdullah adına Fâris valisi bulunan Amr b. Şeddâd'ı ele geçirdi. Heysem'in Amr'ı yakalamasının sebebi şu idi: Amr Heysem'in gulâmını dövmüş, o da ge-

lip durumu Heysem'e anlatmış ve Amr'ın bulunduğu yeri göstermişti. Heysem de yakalayıp öldürdü ve cesedini Mirbed'e astırarak teşhir etti.

Bu yıl Heysem Basra valiliğinden azledildi, Bağdâd'a ulaşır ulaşmaz orada öldü ve cenaze namazını Mansûr kıldırdı. İmamlık ve kadılık görevlerine ise Kadı Suvvâr tayin edildi. Basra'nın emniyet ve milis (ahdâs) kuvvetleri teşkilâtının başına Saîd b. Da'lec getirildi.

Bu yıl yaz seferine Züfer b. Âsım el-Hilâlî çıktı, hacc işlerini ise Abbâs b. Muhammed b. Ali idare etti. Mekke valisi İmam Muhammed b. İbrâhim, Kûfe valisi ise Amr b. Züheyr idiler. Milis, güvenlik ve zimmîlerle ilgili teşkilâtın başında Saîd b. Da'lec, imamet ve kaza işlerinin başında ise Sevvâr b. Abdullah bulunuyordu. Ayrıca Ehvâz, Fâris ve Dicle bölgesinde Umâre b. Hamza, Kermân ve Sind'de Hişâm b. Amr, İfrîkıye'de Yezid b. Hâtim, Mısır'da Muhammed b. Saîd vali olarak bulunuyorlardı.

Bu yıl Emevîlerden Endülüs emiri Abdurrahman, azatlısı ve nedîmi Bedr'in şımarıklığına öfkelenerek onun uzun süren sohbet ve hizmetine bakmadan, öğütlerindeki samimiyeti düşünmeden malına el koydu, saltanatın nimetlerinden mahrum ederek uç bölgeye sürgüne gönderdi ve Bedr ölünceye kadar burada sürgün hayatı yaşadı.

Yedi kurrâdan birisi olan kırâet âlimi Hamza b. Habîb ez-Zeyyât ile rivayet ettiği hadislerin sıhhat ve mevsûkiyetinde âlimlerce ihtilâf edilen İfrîkıye kadısı Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN YÜZ ELLİ YEDİNCİ (M. 773-774) YILI OLAYLARI

Bu yıl Halife Mansûr "el-Huld" adı verilen köşkünü yaptırdı, ayrıca çarşı pazarı da Kerh ve öteki yerlere kaydırdı. Bunun sebebini daha önce yukarıda anlatmıştık. Said b. Da'lec'i Bahreyn valiliğine tayin eden Mansûr, onun Temîm adındaki oğlunu da buraya gönderdi. Bu yıl ordusu için silâh kuşanma merasimi yapan Mansûr zırh ve miğferini giyerek ordusunu selâmladı.

Bu yıl vefat etmiş olan Âmir b. İsmâil el-Müslî'nin cenaze namazını Mansûr kıldırmıştı. Basra kadısı Sevvâr b. Abdullah bu yıl vefat etmiş, yerine Ubeydullah b. Hasan b. Husayn el-Anberî tayin edilmişti. Mısır valiliğinden azledilen Muhammed b. Süleymân el-Kâtib'in yerine azatlısı Matar, Sind valiliğinden azledilen Hişâm b. Amr'ın yerine ise Ma'bed b. Halîl getirildiler.

Bu yıl yaz seferine Yezîd b. Üseyd es-Sülemî çıktı ve Battâl'ın azatlısı Sinân'ı bir kaleye gönderdi. Snân bir hayli ganimet ve esir alarak geri döndü. (Bir rivayete göre bu yıl yaz seferine çıkan kumandan Züfer b. Âsım idi.)

Bu yıl hacc işlerini Mekke valisi bulunan İbrâhim b. Yahyâ b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs idare etti. Bir rivayette ise bu yıl Mekke valiliğinde Abdussamed b. Ali bulunuyordu. Diğer şehirlerin valileri ise yukarıda adı geçen kişilerdir.

Rivayet edildiğine göre. Mansûr kendi aleyhinde bulunan ve çevresine bir çok insan toplayan Muhtesib Yahyâ b. Zekeriyya'yı bu yıl öldürtmüştür.

İmâm Abdülvehhâb b. İbrâhim bir rivayete göre bu yıl, diğer bir rivayete göre ise bir sonraki yıl vefat etmiştir. Zübeyr b. Bekkâr'ın dedesi Mus'ab b. Sâbit b. Abdullah b. Zübeyr b. el-Avvâm ile yetmiş yaşında bulunan meşhur fakîh Abdurrahman b. Amr el-Evzâ'î bu yıl vefat ettiler.

Bu yıl Süleyman b. Yakazân el-Kelbî, Frenk kralı Karle'yi İslâm ülkesi Endülüs'e davet etti, kendisini yolda karşılayarak birlikte Sarakusta üzerine yürüdü, fakat Sa'd b. Ubâde'nin soyundan Huseyn b. Yahyâ en-Ensârî daha çabuk davranarak Sarakusta'ya girdi ve şehri savunarak onların girmesine engel oldu. Bu durum karşısında Süleymân'ı itham eden Karle onu yakalayıp memleketine götürmek istedi, fakat İslâm diyarından uzaklaşıp kendisini güvenlik içerisinde hissettiği bir sırada Süleymân'ın iki oğlu Matrûh ve Ayşûn adamları ile birlikte Karle üzerine hücum ederek babaları Süleymân'ı kurtardılar ve birlikte Sarakusta'ya döndüler. Nihayet baba ve oğullar Hüseyn b. Yahyâ ile beraber şehre girdiler ve Abdurrahman'a karşı koymak üzere aralarında anlaştılar.

HİCRET'İN YÜZ ELLİ SEKİZİNCİ (M. 774-775) YILI OLAYLARI

Mûsâ'nın Musul Valiliğinden Azledilmesi ve Yerine Hâlid b. Bermek'in Getirilmesi

Bu yıl Mansûr, Mûsâ b. Ka'b'ı Musul valiliğinden azletti. Mûsâ'nın kendisini öfkelendiren ve hoşa gitmeyen icraatını duyan Mansûr, oğlu Mehdî'ye kendisini Beytü'l-Makdis'e gidiyormuş gibi göstererek Rakka'ya hareket etmesini ve giderken Musul'a uğramasını, Musul'a geldiği zaman Mûsâ'yı yakalayıp zincire vurmasını ve yerine Hâlid b. Bermek'i tayin etmesini emretti.

Mansûr, Hâlid b. Bermek'i üç milyon dirhem borçlandırdı ve bunu ödemesi için üç gün mühlet tanıdı, aksi takdirde kendisini öldüreceğini söyledi. Bunun üzerine Hâlid b. Bermek oğlu Yahyâ'ya: «Ey oğulcağızım! Dostlarımızdan Umâre b. Hamza, Mübârek et-Türkî, "Sâhibu'l-Musallâ" görevinde bulunan Sâlih ve ötekilere git, durumumuzu anlat.» dedi.

Sonrasını Yahyâ şöyle anlatıyor:

Yukarıda adı geçenlere gittim; bunlardan biri yanına girmeme müsaade etmedi, fakat para gönderdi; diğeri ise beni asık bir suratla reddetti, ama o da arkadan gizlice para gönderdi. Umâre b. Hamza'nın yanına geldiğimde yüzü duvara doğru dönüktü ve yüzünü bile bana çevirmedi. Kendisine selâm verdim, zayıf bir sesle selâmımı aldı ve bana babamın nasıl olduğunu sordu. Ben de kendisine durumu anlattım ve yüz bin dirhem ödünç istedim. Bunun üzerine Umâre: «Şayet imkân bulursam kısa zamanda size para gönderirim.» dedi. Nihayet eve dönerken bu davranışından dolayı ona lânet yağdırıyordum. Umâre'nin söylediğini gelip babama anlattım, ancak Umâre istediğim parayı hemen arkamdan göndermişti. Neticede iki gün içerisinde iki milyon yedi yüz dirhem topladık. Şayet geriye kalan üç yüz dirhemi bulamazsak, topladığımız bunca dirhem hiç işimize yaramayacaktı.

Yahyâ sözlerine devam ederek şöyle diyor:

O gün kederli bir şekilde köprüden geçiyordum, ansızın bir falcı önüme atıldı ve: «Kuş civciv çıkardı, haberin olsun.» dedi. Ben kendisinden uzaklaşmak istedim, fakat arkamdan geldi ve bineğimin dizgininden tutarak: «Tasalı görünüyorsun, ama Allah'a yemin ederim ki, mutlaka sevineceksin ve yarın buradan önünde sancaklar olduğu halde geçeceksin.» dedi. Bu sözleri beni şaşırtmıştı. Devam ederek: «Dediğim çıkarsa bana beş bin dirhem verecek misin?» diye sordu. Bunun uzak bir ihtimal olduğunu düşünerek: «Evet.» diyerek cevap verdim.

Bu sırada Musul ve Cezire'de isyan hareketlerinin başladığı ve Kürtlerin buralara yayıldıkları haberi Mansûr'a ulaştırılmıştı. Mansûr çevresindekilere: «Bu işin üstesinden kim gelebilir?» diye sordu. Bunun üzerine Müseyyeb b. Züheyr Mansûr'a dönerek: «Bir fikrim var, ama iyi biliyorum ki kabul etmezsin ve reddedersin, buna rağmen senin iyiliğin için düşündüklerimi söylemekten vazgeçmeyeceğim.» dedi. Mansûr: «Haydi, söyle bakayım!» deyince: «Bu konuda Hâlid b. Bermek gibisi yoktur.» şeklinde konuştu. Mansûr: «Bunca yaptıklarımızdan sonra bu nasıl olur?» deyince de: «Ben onu bununla yola getiririm ve kefili benim.» karşılığını verdi. Mansûr bunun üzerine: «Öyle ise yarın onu bana getir.» dedi. Müseyyeb ertesi gün Hâlid'i Mansûr'un huzuruna getirdiği zaman ödemesi gereken üç yüz bir dirhemi kendisine bağışladı, ayrıca kendisini Musul, oğlu Yahyâ'yı da Âzerbeycân valiliklerine tayin etti. Yahyâ geri dönerken köprünün başındaki falcıya uğradı, onu alıp götürdü ve kendisine daha önce vermeyi vaat ettiği beş bin dirhem yerine elli bin dirhem hediye etti. Bu arada Hâlid, Umâre'den almış olduğu yüz bin dirhem borcunu oğlu Yahyâ ile gönderdi, fakat Umâre: «Ben babanın sarrafı mıyım, ayağa kalkamayasıca! Haydi çek git buradan!» diyerek Yahyâ'yı payladı ve Yahyâ yüz bin dirhemle geri döndü. Bundan sonra Hâlid Mehdî ile beraber hareket etti. Mehdî, Musul valisi olan Mûsâ b. Ka'b'ı azlederek Hâlid ile Yahyâ'yı valilik görevlerine getirdi.

Mansûr'un ölümüne kadar Hâlid Musul, Yahyâ da Âzerbeycân valiliklerinde kaldılar.

Ahmed b. Muhammed b. Sevvâr el-Mevsılî anlatıyor:

Bize karşı hiç bir baskı uygulamadığı halde Hâlid'den çekindiğimiz kadar hiç bir validen çekinmedik ve korkmadık. Ona karşı kalblerimizde devamlı surette bir heybet vardı.

Mansûr'un Vefatı ve Vasiyeti

Bu içinde 6 Zilhicce 158 (8 Ekim 775)'de Mansûr Bi'r-i Meymûn'da vefat etti. Söylentiye göre köşkünde iken gaipten gelen bir ses ona şöy-

le seslenmişti: «Hareket ve sükûnun Rabbine yemin ederim ki, ölümün pek çok tuzakları vardır. Ey nefis! Yaptığın kötülükler aleyhine, iyi niyetle yapmış odluğun iyilikler ise lehinedir. Gece ve gündüz birbirlerini kovaladıkça, gök yüzündeki yıldızlar dönüp durdukça, saltanat bir hükümdardan diğer bir hükümdara durmadan el değiştirir. Sonunda bu iş, mülk ve saltanatında hiç bir ortağı olmayan, yeri ve gökleri emsalsiz bir güzellikte yaratan, dağları dimdik ayakta durduran ve feleği döndüren Allah'a varıp dayanır.»

Bu sözleri duyan Mansûr: «İşte ecelim gelip çattı.» demişti.

Taberî'nin rivayetine göre Abdülaziz b. Müslim şunları anlatmaktadır:

Bir gün Mansûr'un huzuruna girdim ve kendisine selâm verdim. Selâmımı alamayacak derecede kendisini dalgın görünce hemen dönüp huzurundan çıkmak istedim. Tam bu sırada bir müddet durduktan sonra bana döndü ve şunları söyledi: «Bir rü'ya gördüm, sanki bir adam bana şu beyitleri okuyordu:

«Kardeşçeğizim! Hayal ve emellerinden artık vaz geç; neredeyse günün gelip çattı, zaman sana göstereceğini gösterdi.

Kusurlu ve zavallı birini görmek istersen işte o sensin; sürebildiğin kadar saltana sürdün, artık bundan sonra saltanat sürme sırası başkasınındır.»

İşte bende gördüğün bu dalgınlık ve keder gördüğüm rüyadan ve duyduğum bu sesten ileri geliyordu.» Bunun üzerine Abdülaziz: «Ey Müminlerin emîri! Gördüğün rüyada hayır vardır.» diyerek Mansûr'u teselli etti. Bundan sonra Mansûr fazla zaman geçirmeden hacc maksadıyla Mekke'ye doğru yola koyuldu. Bu gaye ile Bağdâd'dan ayrılan Mansûr Abdeveyh köşkünde konakladığı bir sırada 27 Şevval 158 (30 Ağustos 775)'de, şafak söktükten sonra bir yıldız kaydı ve izi güneş doğuncaya kadar devam etti. Bu hadise üzerine vedalaşmak için babasıyla birlikte bulunan Mehdî'yi huzuruna çağırdı ve bu köşkte bulunduğu müddetçe kendisine her gün sabah akşam yapması gereken devlet ve malî işlerle ilgili bir takım tavsiyelerde bulundu. Ayrıca buradan ayrıldığı gün Mehdî'ye şöyle dedi: «Yapman gereken her şeyi önceden sana ilettim. Aynı zamanda sana bazı hususlarda tavsiyede bulunmak istiyorum, fakat bunların hiç birini de yapacağını sanmıyorum.»

Mansûr'un, içinde problemlerini çözmek için gerekli bilgiler bulunan defterlerini sakladığı bir sepeti vardı ve kilitli olduğu için bu sepeti kendisinden başkası açamazdı. Mansûr, oğlu Mehdî'ye şunları söyledi:

«Bu sepeti görüyorsun. Onu iyi muhafaza et, şimdiye kadar olmuş ve kıyamete kadar olacak olan her hadise hakkındaki atalarının bilgi ve tecrübeleri bu sepetin içerisinde bulunmaktadır. Başın bir derde girdiği zaman büyük deftere bakarsın. Aradığını bulursan ne âlâ, aksi takdirde ikinci, üçüncüye bakarsın (Bu arada Mansûr yedi deftere kadar saydı.); eğer bunlara bakmaktan üşenirsen küçük deftere bakarsın, istediğin her şeyi onda bulaacksın; ama bunu yapacağını sanmıyorum.

Bu şehre iyi bak, sakın bu şehri bir başkasıyla değiştirmeğe kalkma. Ben bu şehirde senin için o kadar mal biriktirdim ki, on yıl haraç toplayamasan dahi bu mallar askerlerin erzakına, ailenin nafakasına, soyuna sopuna ve askeri birliklerin sevkine yeter ve artar. Öyle ise bu serveti iyi koru, zira hazinen dolu oldukça sen de güçlü ve şerefli olursun; ama bunları yapacağını sanmıyorum.

Ev halkın konusunda onların şerefini kollamanı, gereken iyiliği yapmanı, onları öne geçirip halkın onların arkalarından gelmelerini ve onları yüksek mevkilere getirmeni tavsiye ederim, çünkü onların şerefi senin şerefin, onların nam ve ünleri senin nam ve ünün sayılır; ama bunu da yapacağını sanmıyorum.

Azatlılar takımına iyi bak ve onlara iyilik yap; onları kendine yaklaştır ve sayılarını çoğalt; çünkü başın derde girip sıkıştığın zaman yardımına koşacak olan onlardır; fakat bunu da yapacağını sanmıyorum.

eş-Şarkıyye şehrini inşa etmekten vaz geç, zira bunu tamamlayamazsın; işte bunu yapacağını sanıyorum.

Kadınları işlerine karıştırma; bunu da yapacağını sanıyorum.»

Süleymoğullarına mensup olan her hangi bir kimseden yardım istemekten uzak dur; bunu yapacağını sanıyorum..

Bir rivayete göre Mansûr, oğlu Mehdî'ye şunları da söylemiştir:

Ben zilhicce ayında doğdum ve zilhicce ayında halife oldum. İçime öyle doğuyor ki, bu yılın zilhicce ayında öleceğim. Beni hacca gitmeğe sevkeden de budur.

Benden sonra Müslümanların idaresini üstlendiğinde, onlar hakkında Allah'tan kork ki başın dara girdiği zaman o sana kurtuluş kapılarını açsın ve hiç ummadığın bir anda selâmete kavuştursun.

Oğulcağızım! Muhammed (s.a.v.)'in ümmetiyle birlikte hakkını gözetip kolla ki, Allah da seni korusun ve işlerini gözetip kollasın. Haksız yere kan dökmekten sakın, zira bu Allah katında büyük bir günah, dünyada ise daimî bir utanç vesilesidir. Dinî cezaları uygulamağa devam et,

çünkü dünyadaki iyi hâlin, ahiretteki kurtuluşun buna bağlıdır. Dinî cezaları uygularken sınırı aşma, aksi halde helâk olursun. Şayet dinî cezaların dışında din için daha faydalı ve suçları önlemek için daha müessir bir şey olsaydı Allah (c.c.) Kur'ân'da onu emrederdi.

Bilmelisin ki, Allah'ın sultana karşı olan gazabı çok şiddetlidir, hattâ O Kitab'ında, yer yüzünde fesad çıkaranların ahiretteki azapları bir tarafa, dünyadaki azaplarının kat kat olacağını bildirmekte ve şöyle buyurmktadır: **«Allah ve Rasûlüne karşı savaşanların, yer yüzünde bozgunculuk çıkarmağa çalışanların cezası öldürülmek veya asılmaktır.»** (Mâide, 33). Oğulcağızım! Sultanlık Allah'ın kuvvetli ipi, sağlam kulpu ve kâmil dinidir. O halde onu koru ve muhafaza altına al, müdafaaya çalış, sultana itaatten çıkan mülhidleri cezalandır. Ondan sıyrılanların kökünü kurut, ayrıca ona karşı çıkanları ceza vererek öldür. Allah tarafından Kur'ân'ın muhkem ayetlerinde verilen emirlerin dışına çıkma. Adaletle hükmet, sakın zulme taşma. İşte bunlar karışıklıkları kesmek, düşmanların ümidini kırmak için en müessir hâl çareleridir.

Ganimet mallarından uzak dur, çünkü Allah'ın diğer taraftan verdiği mallar dolayısıyla senin buna ihtiyacın yoktur. İşine akraba ziyareti ve onlara iyilik ederek başla. Kendini başkalarına tercih ederek ayrıcalık yapmağa kalkışma. Halkın mallarını saçıp savurma. Uç bölgelere asker yığ, çevrendeki yerleri iyi koru. Yol güvenliğini sağla, halkı (veya konar göçerleri) iskân et, onlara kolaylıklar sağla ve onlardan sıkıntı ve meşekkatleri gidermeğe çalış. Devlet hazinesini doldur, savurganlıktan uzak dur; çünkü zamana güven olmaz, ummadığın bir anda felâketler karşınıza çıkabilir, zira bu zamanın karakterinin icabıdır.

Gücün yettiği kadar ordu için asker ve harp levazımatı hazırlamağa çalış. Bu günün işini yarına bırakma, sonra biriken işlerin üstesinden gelemezsin. Ortaya çıkan problemleri sırasıyla vakitlerinde çözmeye çalış, bu konuda gereken ciddiyet ve gayreti göster. Gündüzün neler olup bittiğini öğrenmen için geceden, geceleyin neler olup bittiğini öğrenmek için de gündüzden adamlarını hazırla. İşleri bizzat kendin üstlen, sakın usanıp tenbellik gösterme. Rabb'ine karşı hüsnüzan sahibi ol, fakat vali ve kâtiplerine karşı art niyetli ve daima uyanık bulun. Kapındaki muhafızların durumunu iyi kontrol et. Halkın seninle görüşmesine müsaade et ve bu hususta kolaylık göster. Hasım ve düşmanlarına karşı dikkatli ol, onları takip etmek için uyanık ve ciddî kimseleri görevlendir. Gözünü aç, sakın uyuma; baban halifelik makamına geldiği günden beri uyumamış, kirpiği kirpiğine değmiş olsa dahi kalbi daimâ uyanık kalmıştır. İşte bunlar sana olan vasiyetimdir, senin üzerindeki vekilim ise Allah'tır.»

Bundan sonra baba oğul vedalaştılar ve birlikte ağlaştılar. Hacc için Kûfe'ye hareket eden Mansûr «temettu»a niyet ettiğinden Zilkade 158 (Eylül 775)'in başında keseceği kurbanı işaretleyip gönderdi, fakat Kûfe'den bir kaç menzil uzaklaştıktan sonra ölümüne sebep olan hastalığı ortaya çıkıp artınca, binek arkadaşı Rabîa'ya: «Beni günahlarımdan uzalkaştırıp bir an önce Rabb'imin haremine ulaştırın.» dedi. Bu arada Mansûr Rabîa'ya vasiyette bulundu.

Mansûr 6 Zilhicce 158 (8 Ekim 775)'de "Bi'r-i Meymûn" denilen yere varınca sabaha karşı vefat etti. Vefat ederken yanında azatlısı Rebî' ve hizmetçileri bulunuyordu. Rebi' bir müddet Mansûr'un ölüm haberini gizledi ve ağlamalara engel oldu. Sabahleyin âdet olduğu üzere ailesi Mansûr'un yanına geldi, fakat Rebî', önce amcası İsâ b. Ali'ye, bir müddet sonra da kardeşinin oğlu İsâ b. Mûsâ'ya içeri girmeleri için izin verdi. Aslında tenha durumlarda İsâ b. Mûsâ, İsâ b. Ali'ye takdim edilirdi. Daha sonra devletin üst kademesindeki memurlar, kafilede bulunan yaşlılar ve diğer halk içeri alındılar. Rebî' onlardan önce Mehdî, sonra Mehdî'nin oğlu Mûsâ el-Hâdî'nin gözleri önünde Mansûr'un yeğeni İsâ b. Mûsâ için bey'at aldı.

Hâşimoğullarının bey'at merasimi tamamlandıktan sonra sırayla kumandanlar ve halk da bey'at ettiler. Bu arada Abbâs b. Muhammed ile Muhammed b. Süleymân halktan bey'at almak üzere Mekke'ye gönderildiler. Halk Kâbe'de "Rükn" ile "Makâm-ı İbrâhim" arasında Mehdî'ye bey'at etti. Bundan sonra Mansûr'un teçhiz ve tekfin işi ile meşgul oldular ve ikindi vaktine kadar bu işi tamamladılar. Mansûr'un yüzü ve bedeni kefenle örtüldü, fakat ihramlı olduğu için başı açık bırakıldı. Cenaze namazını yeğeni İsâ b. Mûsâ kıldırdı. Bir rivayete göre İbrâhim b. Yahyâ b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs kıldırmıştı. Cenazesi Ma'lât'ta toprağa verildi. Cesedin hangi kabre konulduğunu halk anlamasın diye yüz adet kabir kazıldı, fakat neticede bunların dışında başka bir kabre konuldu. Cesedini kabir çukuruna İsâ b. Ali, İsâ b. Muhammed, Abbâs b. Muhammed, azatlısı Rebî' ve Reyyân ile Yaktîn indirdiler.

Mansûr vefat ettiği zaman altmış üç, bir rivayette altmış dört, diğer bir rivayette ise altmış sekiz yaşında idi. Halifeliği ise yirmi iki yıldan yirmi dört gün eksikti. Diğer rivayetlerde üç veya iki gün eksik olduğu söylenir.

Ölümü ile ilgili bir başka rivayete göre, Mansûr Mekke yolculuğundaki son menzile vardığında konaklayacağı evin cephesinde Besmele'den sonra şu iyi beytin yazılmış olduğunu görmüştü:

«Ey Ebû Ca'fer! Ömrün sona erdi, ölüm gelip çattı; şüphe yok ki, Allah'ın takdiri mutlaka yerini bulacaktır. Ey Ebû Ca'fer! Bu gün seni ölümün pençesinden kurtaracak bir kâhin veya bir müneccim var mıdır?»

Mansûr konaklama yerlerinin mütevellisini huzuruna çağırdı ve ona: «Halktan hiç bir kimse bu menzillere girmeyecek diye sana emretmedim mi?» diye çıkıştı. Bunun üzerine mütevelli: «Allah'a yemin ederim ki, boşaltılıp hazırlandığından beri buraya hiç bir kimse girmedi.» diye cevap verdi. Sonra ona: «Şu evin cephesindeki beyitleri oku.» dedi. Mütevelli: «Hiç bir şey göremiyorum.» karşılığını verdi. Bu defa bir başkasını çağırdı, onun da hiç bir şey göremediğini söylemesi üzerine gördüğü beyitleri yazdırdı ve hâcibinden bir ayet okumasını istedi. Hâcib: «... **Zalimler, hangi akıbete döndürüleceklerini yakında bileceklerdir.**» (Şuarâ, 227) ayetini okuyunca emretti, boynu vurduruldu. Bundan sonra Mansûr uğursuzluk sayarak buradan ayrıldı, fakat yolda giderken bineğinden düşüp kaburga kemikleri kırıldı ve burada ölerek Bi'r-i Meymûn'da defnedildi.

Doğru olan bir önceki rivayettir.

Mansûr'un Bedenî Özellikleri ve Çocukları

Şerrât bölgesinde ve Humeyme denilen yerde doğan Mansûr esmer, narin, hafif yanaklı bir kimseydi. Mansûr'un çocuklarından ikisi Muhammed el-Mehdî ile büyük Ca'fer'dir. Bunların anneleri Ümmü Mûsâ künyesiyle bilinen, Mansûr'un kızı ve Yezîd b. Mansûr el-Himyerî'nin kız kardeşi olan Ervâ'dır. Büyük Ca'fer babası Mansûr'dan önce vefat etmiştir. Diğer çocukları Süleyman, İsâ ve Ya'kûb'un anneleri ise Talha b. Ubeydullah'ın evlâdından Muhammed'in kızı Fâtıma'dır. Bir diğer oğlu olan küçük Ca'fer'in annesi Kürt asıllı bir ümmü veled (câriye)'dir. Bu yüzden küçük Ca'fer'e "İbn el-Kürdiyye" denilirdi. Salih el-Miskîn adındaki oğlunun annesi ise Bizans asıllı bir ümmü veleddir. On yaşında iken Mansûr'dan önce ölen oğlu Kâsım'ın annesi de Ümmü'l-Kâsım adıyla bilinen yine bir ümmü veleddir. Bu kadının Bâbu'ş-Şâm' da Ümmü'l-Kâsım adıyla bilinen bir bostanı vardır. Âliye adlı kızının annesi ise Ümeyyeoğullarından bir kadındır.

Mansûr'un Hayatından Bazı Örnekler

Sellâm el-Ebraş anlatıyor:

Ben Mansûr'un sarayının iç hizmetlerinde bulundum, kendisi çok güzel bir ahlâka sahipti ve çocukların oynaşıp şakalaşmalarına karşı çok

tahammüllü idi, fakat elbisesini giyip dışarı çıktığı zaman rengi değişir, gözleri kızarır, âdeta başka bir insan olurdu. Bir gün bana şöyle dedi: «Yavrucuğum! Ben resmî elbisemi giydiğim veya meclisten döndüğüm zaman sakın bana yaklaşmayın. Belki gaflete düşerek sizden birini incitebilirim.»

Yine Sellâm anlatıyor:

Mansûr'un sarayında, bir defa hariç, oyun ve eğlenceye benzer bir şeye rastlanılmamıştır. Bir defasında Mansûr'un küçük yaştaki çocuklarından birisi, misvak, mukl (ak günlük) ve bedevî arapların birbirlerine hediye ettikleri şeylerle dolu iki çuval yüklü bir deve üzerinde ve bedevî arap genci kılığında, yayı omuzunda olduğu halde yola çıkmıştı. Halk bu durum karşısında şaşırmış ve onun bu hareketini yadırgamışlardı. Nihayet bu çocuk yoluna devam ederek Rusâfe'de bulunan hediye sahibinin yanına geldi ve hediyeleri ona teslim etti. Hediyelerin sahibi olan kişi çocuğu kucaklayıp öptükten sonra çuvallarını dirhemle doldurdu. Bundan sonra çocuk tekrar iki çuvalın arasına otururak aynı vaziyette geri döndü. Sonradan bunun hükümdarlara âit bir eğlence olduğu anlaşıldı.

Hammâd et-Türkî anlatıyor:

Mansûr'un baş ucunda bulunuyordum, tam bu sırada bir gürültü duyuldu. Bana: «Bak bakalım, nedir o?» dedi. Ben de gidip baktım; hizmetçilerden birisinin başına cariyeler toplanmıştı, o tanbur çalıyor, câriyeler ise gülüp eğleniyorlardı. Dönüp durumu kendisine haber verdim. Bu defa: «Tanbur dediğin nasıl bir şeydir.» diye sordu ve ben kendisine tanburu anlattım. Bunun üzerine: «Tanburun ne olduğunu sen nereden biliyorsun?» diye çıkıştı, ben de: «Horasân'da görmüştüm.» cevabını verdim. Mansûr'un ayağa kalkıp kendilerine doğru yürüdüğünü gören cariyeler hizmetçinin başından dağıldılar. Neticede tanbur Mansûr'un emriyle hizmetçinin kafasına vurularak parçalandı ve hizmetçi saraydan atılarak satıldı.

Yine Hammâd et-Türkî anlatıyor:

Mansûr Yemen'de ihtilâf ve huzursuzluğun baş gösterdiğini öğrenir öğrenmez Ma'n b. Zâide'yi Yemen'e vali tayin etti. Hemen Yemen'e hareket eden Ma'n, İhtilâf ve huzursuzlukları bertaraf ederek durumu düzeltti, fakat onun cömertliğini duyanlar her taraftan yanına gelmeğe başladılar. Ma'n gelenlere bol bol mal ve para dağıtıyordu. İşte Mansûr onun bu durumuna çok öfkelendi. Halifenin kendisine karşı olan öfke ve kinini gidermek isteyen Ma'n b. Zâide içlerinde Müccâ'a b. el-Ezher'in de bulunduğu bir heyeti Mansûr'a gönderdi. Heyet Halife'nin huzu-

runa girince Müccâ'a söze Allah'a hamd ve sena ederek ve Peygamber'i anarak başladı ve bir hayli uzattı. Hatta heyette bulunanlar hayrete düştüler. Sonra Mansûr'u övdü ve Allah'ın kendisine bahşettiği şan ve şereften bahsetti ve sözünü Ma'n b. Zâide'yi överek bitirdi. Bu konuşmaya cevap olarak Mansûr şunları söyledi: «Allah'a hamd ve senâ ettin, ne var ki Allah kelimeler ile tavsif edilmekten çok daha büyüktür. Peygamber'den bahsetmene gelince, Allah onu senin söylediklerinden çok daha üstün kılmıştır. Beni övmek için sarfettiğin sözlere ise bir diyeceğim yoktur. Bunlar Allah'ın bana bir lûtfudur, inşaallâh yolunda yürüdüğüm müddetçe O'nun yardımı devam edecektir. Dostun Ma'n b. Zâide hakkında söylediklerin ise baştan aşağı yalandır. Çık dışarı! Artık anlattıklarını dinlemek istemiyorum ve onun hakkındaki sözlerini kabul etmiyorum.»

Dış kapıya vardıkları sırada Mansûr geri getirilmelerini emretti ve Müccâ'a'dan neler söylediğini bir daha tekrar etmesini istedi, o da önceki konuştuklarını aynen tekrarladı; sonra Mansûr'un emriyle yine huzurundan çıkarıldılar, ancak Mansûr'un ikinci bir emriyle huzura kabul edilinceye kadar bekletildiler. Bu sırada Mansûr yanında bulunan Mudarlı birisine dönerek, «Aranızda bunun gibi birini tanıyor musunuz? Allah'a yemin ederim, bu adam öyle bir konuşma yaptı ki, doğrusu kıskandım. «Bu adam Rabîa kabilesinden olduğu için kıskandı ve konuşmasını kesti.» demelerinden çekinmeseydim, sözlerini yarıda keserdim. Ben bu adam gibi yürekli ve güzel konuşanı görmedim.» dedi.

Bundan sonra Mansûr bir uşağına emrederek Müccâ'a'yı huzuruna getirtti ve kendisinden arzusunu kısaca anlatmasını istedi. Bunun üzerine Müccâ'a şunları söyledi: «Ey Müminlerin emîri! Ma'n b. Zâide sizin bir kulunuz, düşmanınıza karşı bir kılıç ve okunuzdur. Nihayet onu düşmanınızın üzerine fırlatıp attınız, o da vurdu ve yaraladı. Hatta onun sayesinde katı hadiseler yumuşadı, zorluklar kolaylaştı ve Yemen'de meydana gelen aksaklıklar düzeltildi. Böylece Yemenliler —Allah ömrünüzü uzatsın— itaatkâr tâbileriniz oldular. Eğer bir koğucu ve jurnalcinin size getirdiği bir haberden dolayı Ma'n b. Zâide'ye karşı gönlünüzde bir kötülük yapmak yatıyorsa, bütün ömrünü size itaatla geçiren kulunuzu affedip kendisine iyilik yapmak sizin şanınıza daha uygundur.»

Bu kısa konuşma üzerine Halife Mansûr, Ma'n b. Zâide'yi bağışladı ve özrünü kabul etti. Bundan sonra bu heyetin Ma'n b. Zâide'nin yanına dönmesini emretti. Neticede özrünün kabul edilip bağışlandığına dair Halife Mansûr'un mektubunu okuyan Ma'n b. Zâide, Müccâ'a'nın alnından öptü, kendisine ve heyette bulunanlara teşekkür etti, ayrıca her

birini durumlarına göre mükâfatlandırdı, sonra da Mansûr'un yanına gitmelerini emretti. Bu hadise karşısında Müccâ'a duygularını şu şiiriyle dile getirmeğe çalıştı:

«Ey Ma'n b. Zâide! Hasis menfaaatler karşılığında sana ihanet etmeyeceğime dair Vâil meclisinde yemin ettim.
Ey Ma'n! Luhayme ve bilhassa Müccâ'a ailelerini ihya edecek kadar bana ikram ve ihsanda bulundun; artık ölüm beni senden ayırıncaya kadar, ömür boyu seninle olacağım.»

Ma'n b. Zâide'nin Müccâ'a'ya yaptığı iyilikler arasında Müccâ'a'nın şu üç isteği de bulunuyordu:

Birisi şu idi: Müccâ'a, Ma'n b. Zâide'in akrabalarından birisinin Zehrâ adındaki kızını istemiş, fakat Müccâ'a'nın fakirliğini ileri sürerek kızın babası onu geri çevirmişti. Bu fırsatı değerlendiren Müccâ'a bu kızı Ma'n b. Zâide'den istedi. Ma'n kızın babasını yanına çağırarak on bin dirhem mehir karşılığında kızını Müccâ'a'ya nikâhladı ve mehir parasını Ma'n b. Zâide karşıladı.

Müccâ'a'nın ikinci isteği ise, Ma'n tarafından kendisine bir bahçe satın alınmasıydı. Ma'n da bir bahçe satın alıp kendisine verdi.

Müccâ'nın üçüncü isteği ise şu idi: Ma'n b. Zâide'den kendisine bir şeyler hibe etmesini istemişti. Ma'n da kendisine otuz bin dirhemden yüz bin dirheme kadar hibede bulundu.

Rivayet edildiğine göre Mansûr şöyle derdi: «Emrimde çalışacak dört namuslu kimseye ne kadar ihtiyacım var? Onlar, devletin direkleridir, onlarsız devlet olmaz ve devlet idare edilmez. Bunlardan birincisi hiç bir kimsenin kınamasına aldırmayan ve Allah'a karşı sorumluluk duygusuyla hüküm veren kadı; ikincisi zayıfın hakkını güçlüden alan emniyet görevlisi; üçüncüsü ise, son kuruşuna kadar vergi toplayan, fakat halka zulmetmeyen maliyecidir. Sonra Mansûr işaret parmağını üç defa ağzına götürüp ısırdı ve her birinde «Âh, âh!» dedi. Kendisine: «Ey Müminlerin emiri! Neden böyle âh çektiniz?» denildiğinde: «Her şeyden önce bunların haberini doğru yazan ve aktaran bir posta ve istihbaratçıya (Sâhibü'l-berîd) ihtiyaç var.» karşılığını verdi.

Yine rivayet edildiğine göre, Mansûr vergisini getirmeyen bir haraç âmilini yanına çağırdı ve kendisine şöyle dedi: «Borcunu derhal öde!» Bunun üzerine âmil: «Allah'a yemin ederim ki, hiç bir şeyim yok.» dedi. Tam bu sırada ezan okuyan müezzin kelime-i şehâdeti söylüyordu. Bu fırsatı iyi yakalayan âmil Mansûr'a dönerek: «Şu kelime-i şehâdet hürmetine borcumu bağışla.» dedi. Bunun üzerine Mansûr kendisine yol verdi.

Yine bir başka rivayete göre, bir haraç âmili Mansûr'un huzuruna getirildi ve Mansûr kendisini hapsederek haraç borcunu ödemesini istedi. Bunun üzerine âmil şöyle dedi: «Ey Müminlerin emîri, kulunuza acıyın!» Mansûr: «Sen ne kötü ve yaramaz bir kulsun.» karşılığını verdi, âmil de bunun üzerine: «Sen de ne güzel bir mevlâ ve efendisin.» deyince Mansûr: «Senin mevlân mı? Asla!» cevabını verdi.

Bir başka rivayete göre, Mansûr'un ordularını hezimete uğratan bir Harici yakalanıp huzuruna getirildi ve Mansûr onun boynunu vurdurmak istedi. Sonra bundan vazgeçerek ona hakarette bulundu ve şöyle dedi: «Bre fahişe çocuğu! Senin gibi birisi nasıl olur da orduları bozguna uğratır?» Harici: «Yazıklar olsun sana! Dün çirkin ve kötü bir durumdaydın, aramızda kılıç konuşuyordu. Bugün ise bana iftiralar yağdırıp sövüp sayıyorsun ve cevap veremeyeceğimden emin bulunuyorsun. Ben hayattan ümidimi kestim, artık bu hayatı bir daha ebediyyen geri çeviremezsin.» diyerek karşılıkta bulundu. Mansûr Harici'nin bu sözlerinden utandı ve kendisini serbest bıraktı.

Anlatıldığına göre Mansûr'un günlük çalışma programı şöyle idi: Gündüzün ilk vakitlerinde dinî emirlerin ve yasakların uygulanması, tayin ve aziller, etrafa ve uç bölgelere asker yığmak, yol emniyeti sağlamak, haraç ve bunun harcanmasıyla ilgilenmek, halkın geçimi için onların yararına olan işler yapmak, onların huzur ve sükûnunu temin etmek, onlara doğruyu göstermek gibi işlerle meşgul olurdu. İkindi namazını kıldıktan sonra vaktini ailesi arasında geçirirdi. Yatsı namazını kıldıktan sonra da uç bölgelerden, çevreden ve imparatorluğun her tarafından gelen mektupları okumakla geçirir ve bu hususta gece sohbetine katılan hemdemleriyle istişarede bulunurdu. Gecenin üçte biri geçince hemdemleri ayrılır, kendisi ise yatağına çekilirdi. Gecenin üçte ikisi geçtikten sonra kalkar, abdest alır ve şafak atıncaya kadar namaz kılardı. Sabah namazı vakti girince de camiye gider, cemaatle namazını kılardı. Camiden döndükten sonra ise eyvanına çekilir, istirahat ederdi.

Rivayet edildiğine göre, Mansûr bir gün oğlu Mehdî'ye şunları söyledi: «Bir konu üzerinde iyice düşünmedikçe onu yapmağa karar verme, çünkü akıllı kişinin düşüncesi onun aynasıdır, yapacağı işin çirkinliğini ve güzelliğini kendisine gösterir. Ey oğulcağızım! Devlet başkanı takvâ, halk ise itaat ile düzelir, salâh bulur. Hiç bir şey adalet kadar ülkeleri mamur hâle getiremez. Ceza verme konusunda güçlü olan, affetme konusunda da güçlü sayılır. Kendisinden daha aşağı derecedeki güçsüzlere zulmeden kişi en âciz kimse kabul edilir. Arkadaşının tecrübe ile elde ettiği bilgi ve pratiklerden ibret al.

Ey Ebû Abdullah! Oturduğun her mecliste mutlaka sana gerçekleri söyleyen bir alim bulunsun. Övülmek isteyen dürüst bir hayat sürer.

Övülmekten hoşlanmayan ise gidişatını kötüleştirir. Fakat şunu iyi bilmek gerekir ki, övülmekten nefret eden kişi mutlaka yerilir, yerilen bir kimse ise hoş görülmez.

Ey Ebû Abdullah! Gerçekte akıllı kişi ortaya çıkan bir problemi çözmek için çare arayan değil, hadise meydana gelmezden önce tedbirini alandır.

Mansûr bir gün oğlu Mehdî'ye kaç sancağı olduğunu sordu, Mehdî: «Bilmiyorum.» karşılığını verdi. Bunun üzerine Mansûr: «Allah'a yemin ederim ki, bu büyük bir ihmaldir. Bu konuda böyle ihmalkâr davranırsın hilâfet meselesinde daha büyük ihmal gösterirsin; ancak ben öyle tedbirler aldım ki, bu gibi ihmaller sana zarar vermez. İdaren altında bulunanı halkı ihmal etmekten Allah'a sığın.

İshâk b. İsâ anlatıyor:

Abbâsoğulları arasında Mansûr, kardeşi Abbâs b. Muhammed ve amcaları Dâvud b. Ali'den daha açık seçik konuşup maksadına ulaşan bir başkası yoktur. Rivayet edildiğine göre, bir gün Mansûr şu mealde bir hutbe okudu: «Hamd ve senâ Allah'a lâyıktır. Ona inanır ve güvenirim, yardımı da ancak O'ndan beklerim. Şehâdet ederim ki, tek ve ortağı bulunmayan Allah'tan başka tanrı yoktur.» İşte tam bu sırada adamın biri ayağa kalkarak itiraz eder ve şöyle der: «Ey kişi! Hatırlattığın O Allah'ı ben sana hatırlatırım.» Mansûr da hutbesini keser ve şunları söyler: «Allah'ın haklarını savunanın sözü başım üstüne; inatçı bir zorba olmaktan veya cahilcesine kibre kapılıp intikam almaktan Allah'a sığınırım; çünkü böyle yaparsam sapmış olurum ve doğru yolda bulunmuş olmam. Fakat sen, ey itiraz eden kişi! Allah'a yemin ederim ki, bu sözünle Allah'ın rızasını kasdetmiş değilsin. Senin maksadın, "Ayağa kalktı, halifeye itiraz etti, o da onu cezalandırdı; fakat o verilen cezaya katlandı, hatta hiçe sayıp aldırış bile etmedi.» dedirtmektir. Yazıklar olsun sana! Ben aslında intikam almayı düşünmedim değil, fakat seni affettim, canına minnet bil. Ey Müslümanlar topluluğu! Bir daha böyle bir hareketi tekrarlamaktan sakının. Hikmet (Kur'ân) bize indi, onu açıklayıp anlayacak olan bizleriz, İşi ehline teslim ediniz ve onu kaynağına götürüp oradan öğreniniz.»

Sonra Mansûr, hiç bir şey olmamış gibi sözlerine dönüp: «Şehâdet ederim ki, Muhammed (s.a.v.) O'nun kulu ve elçisidir.» diyerek hutbesine devam etti.

Abdullah b. Saîd anlatıyor:

Mansûr Bağdâd şehrini inşa ettirdikten sonra Mekke'de bir hutbe okudu ve hutbesinde şunları söyledi: «And olsun ki, Tevrât'tan sonra

Zebûr'da da yer yüzüne ancak iyi kullarımın mirasçı olacağını yazmıştık.» (Enbiyâ, 105). Bu kesin bir hüküm, doğru bir söz ve hakkı batıldan ayıran bir yargıdır. Hamd ve sena kendi hüccetini galip kılan Allah'a lâyıktır. Ka'be'yi kendi maksatları için istismar konusu yapan, ganimet mallarını miras sayan ve **«Kur'an'ı parçalayan (işine gelen kısmını alan,»** (Hicr, 91) zalim millete yazıklar olsun. Andolsun ki, muhakkak **«alay ettikleri şey onları sarıp kuşattı.»** (Nahl, 34) Nice **«... muattal kuyular ve yüksek saraylar»** (Hacc, 45) vardır ki, Allah bunları sahiplerinin İlâhî kanunları değiştirmeleri, millet ve nesillerine zulmetmeleri, taşkın hareket edip bunda direnmeleri ve böbürlenmeleri yüzünden ihmal edip bomboş terkediverdi. Fakat şu iyi bilinmeli ki, **«... Hakka karşı inad edip direnen her zorbanın akıbeti hüsrandır.»** (İbrâhim, 15) **«... Şimdi onlardan hiç birini hissediyor (görüyor) veya onların gizli bir sesini işitebiliyor musun?»** (Meryem, 98).

Yine Abdullah b. Sâid anlatıyor:

Adamın biri Mansûr'a yazdığı bir mektupta valilerinden birisinin tutumundan yakınmıştı. Bunun üzerine Mansûr valiye bir ferman göndererek şöyle dedi: «Eğer adaleti seçersen, esenlik ve selâmet seninledir; şayet zulmü seçersen pişmanlık yakanı bırakmaz. Bu yakınan adamı uğradığı haksızlıktan derhal kurtar.»

Rivayet edildiğine göre, Armenia hâkimi Mansûr'a bir mektup göndererek ordunun ülkesine girdiğini, kargaşa çıkarıp beytülmâli yağma ettiklerini bildirdi. Mansûr cevap mektubunda şöyle dedi: «Verdiğimiz görevi perişan ve rezil olarak bırak. Eğer akıllı davransaydın ordu kargaşa çıkaramazdı, kuvvetli olsaydın beytülmâli yağma edemezlerdi.»

İşte bu ve daha önceki konuşmaları ve vasiyetleri Mansûr'un üstün bir fesahat ve belâğata sahip olduğunu gösterir. Daha önce sözü edilen mektuplar ve diğer belgeler onun, çağının en önemli simalarından olduğunu gösterir. Ama ne var ki, Mansûr cimri bir kişiydi. Bu hususla ilgili bir hatırasını Vadîn b. Atâ' şöyle anlatıyor:

Bir gün Mansûr ziyaretime gelmişti. Zaten halife olmazdan önce ikimiz samimî birer dost idik. Birlikte olduğumuz bir gün bana: «Ne var ne yok?» dedi. Ben: «Bildiğiniz gibi.» dedim. Sonra aramızda şöyle bir konuşma geçti:

Mansûr:

— Çoluk çocuktan ne haber?

Ben:

— Üç kızım, hanımım ve bir de bunların hizmetçisi var.

Mansûr:

— Bir evde dört kadın nüfus haa!

Ben:

— Evet.

Mansûr, «Bir evde dört nüfus haa!» cümlesini tekrarladı durdu, ben de yardımda bulunacak sandım. Sonra şöyle dedi: «Sen Arab'ın en imkânlısı ve külfetsizisin. çünkü evinde dönen dört iğin var.»

Anlatıldığına göre, Ebû Atâ el-Horasânî'nin bir gulâmı Mansûr'un huzuruna çıkarılmıştı. Gulâmın üzerinde on bin dirhemi vardı. Mansûr, «Bu dirhemler bana aittir.» diyerek el koydu. Gulam bunun üzerine: «Bu dirhemler nereden senin oluyor? Allah'a yemin ederim ki, ben senin adına hiç bir görev üstlenmedim, hattâ aramızda akrabalık da yoktur.» dedi. Mansûr da: «Evet, sen Uyeyne b. Mûsâ b. Ka'b'ın karısıyla evlendin ve bu kadına varis oldun. Uyeyne Sind vâlisi iken baş kaldırıp isyan etmişti ve benim mallarıma el koymuştu. İşte bu dirhemler o maldandır.» diyerek el koyma sebebini böyle ispat etti.

Bir gün Ca'fer es-Sâdık'a: «Mansûr devamlı surette Herevî yapımı cübbe ve yamalı elbise giyiyor.» dediler. Bunun üzerine Ca'fer: «Allah'a hamd olsun ki, ona imkânlar lutfettiği halde kendi mülkünde cimrilik hastalığına mübtelâ kılmıştır.» dedi.

Rivayet edildiğine göre, Mansûr her hangi bir valiyi görevinden azlettiği zaman onun malını müsadere eder ve ismini malının üzerine yazarak «Mâlü'l-Mezâlim» adını verdiği özel bir hazinede muhafaza ederdi. Bir gün oğlu Mehdî'ye şöyle dedi: «Senin için bir şeyler hazırladım, fakat ben öldüğüm zaman mallarını müsadere ettiğim kimseleri çağırır ve bu malları kendilerine iade edersin. Eğer bunu yaparsan, hem mal sahipleri tarafından övülürsün ve hem de halkın gönlünü fethetmiş olursun.» Mehdî babası Mansûr'un ölümünden sonra onun bu tavsiyesini yerine getirdi.

Bununla birlikte Mansûr'un cimriliğinin yanında cömertliğini gösteren bazı rivayet ve nakiller de vardır. Bunlardan biri İsâ b. Nehîk'in azatlısı Zeyd'in anlattığı şu olaydır:

Efendim İsâ b. Nehîk öldükten sonra bir gün Mansûr beni yanına çağırdı ve efendimin ne kadar miras bıraktığını sordu. Bunun üzerine ben: «Bin dinar bıraktı, fakat hanımı bunları onun matem günlerinde harcadı.» dedim. Bu def'a Mansûr bana: «Geride kaç kız çocuğu bıraktı?»

diye sordu. «Ben: «Altı kız çocuğu bıraktı.» diye karşılık verdim.» Mansûr başını öne eğip biraz düşündükten sonra kaldırdı ve: «Yarın erkenden Mehdî ile görüş.» dedi. Bunun üzerine ben ertesi günü erkenden Mehdi'nin yanına gittim. Mehdî altı kız çocuğuna otuzar bin dinar dağıtılmak üzere bana yüz seksen din dinar verdi. Daha sonra Mansûr beni yanına çağırdı ve: «Bu kızlara denk olan namzetler bul da evlendireyim.» dedi. Ben de emri üzerine damat namzetlerini buldum ve kendisine bildirdim. Nihayet Mansûr bu altı kızı evlendirdi ve her birine otuzar bin dirhem vererek mehirlerini bizzat kendi parasından ödedi. Ayrıca bu kızlara, gelirinden geçimlerini sağlamaları için kendi paralarıyla akarlar satın almamı emretti.

Rivayet edildiğine göre, Mansûr bir gün içerisinde ailesinden bir gruba on milyon dirhem dağıttı. Ayrıca amcaları Süleyman, İsâ, Sâlih ve İsmâil'den her birine birer milyon dirhem verdi. Böylece Mansûr akrabalarına ve ailesine ilk defa büyük meblağda para dağıtan ve ihsanda bulunan halife oluyordu.

Mansûr'un cömertliği ile ilgili olarak anlatılan daha bir çok vak'a vardır. Diğer yönlerine gelince, bu hususta Yezîd b. Ömer b. Hübeyre şunu anlatır:

Savaşta olsun, barışta olsun, Mansûr'dan daha uyanık, daha taktikçi, daha zeki ve daha kurnaz birini görmedim. Dokuz ay beni muhasara altında tutmuştu. Yanımda o kadar Arap süvarisi ve bahadırı olduğu halde, Mansûr'un askerlerine baskın yapmak için o kadar gayret sarfettik, ancak bize bu fırsatı vermedi. Muhasara başladığı zaman başımda bir tek beyaz kıl yoktu, teslim olup huzuruna çıktığım zaman ise başımda bir tek siyah kıl kalmamıştı.

Anlatıldığına göre, Mansûr'un muhasarası altında bulunan İbn Hübeyre ona bir mektup göndererek yeke yek çarpışmaya davet etti. Mansûr şöyle bir mektup yazdı: «Sen saldırgan ve haddini aşan bir küstahsın, taşkınlığının peşinde gidiyorsun. Allah sana doğruluğunu tasdik ettiği şeyi vaat ederken şeytan doğruluğuna inanmadığı şeyler ile seni oyalıyor ve ümitlendiriyor. Ayrıca Allah'ın uzaklaştırmak istediği şeyi yaklaştırmağa çalışıyor. Hele acele etme, kaderin miadını doldursun. İkimizin durumunu şuna benzetiyorum: Anlatıldığına göre, arslan bir gün domuzla karşılaşır, domuz: «Haydi savaşalım!» der. Arslan: «Sen bir domuzsun, benim dengim olamazsın. Şayet seninle savaşır ve seni öldürürsem, benim için "Bir domuzu öldürdü." derler. Bu bana şan ve şeref kazandırmaz. Eğer sen bana bir şeyler yaparsan, bu benim aleyhime olur, beni yererler.» der. Domuz: «Eğer benimle dövüşmezsen, bütün yırtıcı hayvanlara senin benden korktuğunu ilân ederim.» tehdidinde bulunur.

Bunun üzerine arslan: «Kanına elimi bulamaktansa, iftirana katlanmak daha iyidir.» karşılığını verir.

Rivayet edildiğine göre, İran şahları yazın oturdukları evleri her gün çamurlatırlar ve böylece sıcağın tesirini azaltmaya çalışırlardı. Emevî halifeleri de böyle yaparlardı. İşte ilk defa Mansûr evlerde soğutma tertibatı olarak keten bezini kullanmıştır.

Anlatıldığına göre, Ümeyyeoğullarından bir adam yakalanarak Mansûr'un huzuruna getirildi. Mansûr: «Sana bir takım şeyler soracağım, eğer doğruyu söylersen emân vereceğim.» dedi. Bunun üzerine adam doğruyu söyleyeceğini kabul etti. Sonra şöyle konuştular:

Mansûr:

— Ümeyyeoğulları neden kaybetti?

Adam:

— Haber kaynaklarını ihmal ettiklerinden.

Mansûr:

— Ümeyyeoğullarına göre en faydalı mal hangisidir?

Adam:

— Cevherdir.

Mansûr:

— Ümeyyeoğulları bağlılık ve vefakârlığı kimlerden görmüşlerdir?

— Adam:

— Mevâlî (Arap olmayan) tebaadan görmüşlerdir.

Mansûr istihbarât konusunda aile çevresindeun faydalanmak istemişti, fakat bundan sonra aile çevresinden vaz geçerek mevâliden faydalanmağa başladı.

Mehdî'nin Halifeliğine Bey'at Edilmesi

Ali b. Muhammed en-Nevfelî babasından naklediyor:

Hacca gitmek maksadıyla Basra'dan ayrılmıştım, bir müddet sonra "Zât-ı Irk" denilen yerde Mansûr'un hacc kafilesiyle bir araya geldik. Ölüme yaklaşmış olan Mansûr'u her hayvana binişinde selâmlardım. Nihayet Bi'r-i Meymûn'a gelince konaklamak üzere burada kaldı, fakat biz yolumuza devam ederek Mekke'ye vardık. Ben Umre haccımı tamamladıktan sonra Mansûr'un yanına gidip gelmeğe başladım. Mansûr'

un vefat ettiği gece —ki öldüğünü bilmiyorduk— sabah namazını Mekke'de kıldım. Sonra ben ve Hâşimoğullarının ileri gelenlerinden Muhammed b. Avn b. Abdullah b. el-Hâris beraberce hayvanlarımıza atlayıp yola koyulduk. el-Ebtah'a geldiğimizde at sırtında Mekke'ye doğru gitmekte olan Abbâs b. Muhammed ve Muhammed b. Süleyman ile karşılaştık. Kendilerine selâm verdikten sonra yolumuza devam ettik. Ben Muhammed b. Avn'a: «Mansûr'un öldüğünü sanıyorum.» dedim. Nitekim dediğim gibi Mansûr ölmüştü.

Sonra askerî karargâha geldik, Mûsâ b. Mehdî çadır direğinin yanında, Kâsım b. Mansûr ise çadırın kenar tarafında bulunuyorlardı. Halbuki bundan önce protokol gereği Kâsım b. Mansûr, Mansûr ile güvenlik güçleri komutanı arasında yerini alırdı. Bu arada orada bulunanlar Mûsâ b. Mehdi'ye haber getirmeğe başladılar. İşte bu durumu görünce Mansûr'un öldüğünü anladım.

Bu sırada Hasan b. Zeyd el-Alevî ve diğer kimseler gelerek çadırı doldurdular. Bu arada biz çadır içerisinden gelen için için ağlayış sesleri işittik. Tam bu anda Mansûr'un hâdimi Ebû'l-Anber, kaftanı parçalanmış, saçı başı toprak içerisinde olduğu halde dışarı fırlayıp: «Vah Müminlerin emîri, vaah!» diyerek feryad etmeğe başladı. Bu durum karşısında herkes ayağa kalkarak Mansûr'un yanına girmek üzere ilerlemeğe başladılar, ancak muhafızlar onların girmesini engellediler. O esnada İbn Ayyâş el-Mentûf: «Sübhânellah! Yahu siz hiç mi halife ölümü görmediniz? Oturunuz!» diyerek onları yatıştırdı ve oturmalarını sağladı. Bundan sonra Kâsım ayağa kalkarak elbisesini parçaladı ve başına toprak saçmağa başladı. Mûsâ b. el-Mehdî ise bulunduğu hâli koruyor ve tavrında bir değişiklik görülmüyordu.

Daha sonra Rabî' elinde bir kâğıtla dışarı çıktı ve açıp okumağa başladı. Kâğıtta şunlar yazılıydı:

«Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Müminlerin emîri Mansûr'dan Hâşimoğullarına, Emîr'in Horasânlı taraftarlarına ve bütün Müslümanlara...»

Bu cümlelerden sonra Rabî' ve onu dinleyenler beraberce ağladılar. Bir müddet sonra Rabî', ağlayan kişilere dönerek: «Allah'ın rahmeti üzerinize olsun; ağlamanız elverdi, artık susunuz!» dedi ve elindeki kâğıdı okumağa devam etti: «... Ben bu mektubumu dünyadaki son günümde ve ahiretin ilk gününde sağ iken yazdım. Sizlere selâmlarımı sunuyor, benden sonra sizi fitneye düşürerek biribirinize katıp kiminizden kiminin hıncını aldırmamasını Allah (c.c.)'tan diliyorum.»

Bundan sonra Rabî' kendini dinleyen halka Mehdî'yi tavsiye edip ona bey'at etmelerini hatırlattı ve verdikleri bu bey'at sözüne vefa gös-

termeleri için onları teşvik etti. Bunu müteakip Hasan b. Zeyd'in elini tuttu ve: «Kalk, bey'at et.» dedi, o da kalkıp (Mehdî adına) oğlu Mûsâ'ya bey'at etti. İşte bundan sonra halk protokoldaki sıralarına göre bey'atlerini yaptılar. Bu arada Hâşimoğullarının Mansûr'un yanına girmelerine müsaade edildi. Onlar girdikleri zaman Mansûr'un cesedi kefene sarılmış durumdaydı, ancak başı kapatılmamıştı. Nihayet tabutunu Mekke'ye doğru üç mil kadar taşıdık ve defnedileceği yere geldik. Bu esnada ben rüzgâr saçlarını dalgalandırıp yüzüne vurdukça ona bakıyordum. Mansûr ihramdan çıkılırken yapılacak tıraş için saçlarını bir hayli uzatmıştı ve boyasız bırakmıştı. Bu yüzden saçları rüzgâr tarafından dalgalandırılmağa müsaitti.

Mansûr'un ölümünden sonra İsâ b. Mûsâ'nın bey'atten geri durması üzerine ilk sesi yükselten Ali b. İsâ b. Mâhân oldu. Ona: «Allah'a yemin ederim ki, ya bey'at edersin, ya da boynunu vururum.» dedi, bunun üzerine İsâ b. Mûsâ da bey'at etti. Bundan sonra Mûsâ b. el-Mehdî ile Rabî', Mansûr'un azatlısı Menâre'yi Mehdî'ye göndererek vefatı haberini ve kendisine bey'at edildiğini bildirdiler, ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hırkasını, hilâfet mührünü ve asayı da Mehdî'ye yolladılar ve sonra kendileri de Mekke'den ayrıldılar. 15 Zilhicce 158 (17 Ekim 775)'de Mehdî'ye Mansûr'un vefat haberi gelince Bağdât halkı da bey'atte bulundu.

Bir rivayete göre, Rabî' Mansûr'un vefatını bir müddet gizleyerek ona elbise giydirip bir koltuğa oturtmuş, yüzüne de görülmesini sağlayan cibinlik şeklinde ince bir tül örtmüştü; öyle ki Mansûr'un ölü olduğu anlaşılmıyordu. Sonra aile ve yakınlarını ölmüş cesedinin biraz ilerisine kadar yaklaştırıp kendisi Mansûr'un yakınına kadar giderek konuşuyormuş rolünü yapmış, sonra da onların yanına gelerek Mansûr'dan emir almışcasına Mehdî için bey'atlerini yenilemelerini istemiş, bunun üzerine onlar da bey'atlerini tekrar yenilemişlerdi. Rabî' bundan sonra Mansûr'un aile ve yakınlarını dışarı çıkarıp kendisi de peşlerinden üstü başı yırtılmış olarak ve elleriyle başına vurarak ağlar bir vaziyette dışarı çıkmıştı. Bu durumu öğrenen Mehdî Rabî'in bu hareketini beğenmedi ve: «Müminlerin emîrinin azameti senin bu yaptığın harekete engel olmadı mı?» diyerek ona çıkıştı. Bir rivayete göre Mehdî onu dövdürdü, fakat bunu kimseye duyurmadı.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Mansûr Müseyyeb b. Züheyr'i güvenlik güçleri komutanlığı görevinden azletti ve zincire vurarak hapsetti. Müseyyeb'in azledilmesinin sebebi, Kâtib Ebân b. Beşîr'i öldürünceye kadar kırbaçlamış olma-

sıydı. Ebân b. Beşir, Müseyyeb'in Kûfe valisi olan kardeşi Amr b. Züheyr'in idarede ortağı idi. Mansûr Müseyyeb'in yerine sâhibu'l-hırâb (Ordunun kılıç, ok gibi harp aletlerini hazırlayan ve yöneten kişi) görevinde bulunan Hakem b. Yûsuf'u tayin etti. Daha sonra Mehdî'nin Müseyyeb hakkında babası Mansûr ile görüşmesi üzerine Mansûr.Müseyyeb'i afetti ve eski görevine iade etti.

Bu yıl Mansûr Nasr b. Harb b. Abdullah'ı Fars valiliğine tayin etti. Yine bu yıl ramazan (temmuz 775) ayında Mehdî Rakka'dan geri döndü.

Bu yıl Derebü'l-Hades'ten yaz seferine çıkan Ma'yûf b. Yahyâ düşmanla karşılaştı ve savaşa tutuştu. Neticede iki taraf savaşı bıraktılar.

Bu sene Mansûr'un emriyle Mekke emîri İmam Muhammed b. İbrâhim bir grup kimseyi hapse attı. Tutuklanan bu kimseler İbn Cureyc, Abbâd b. Kesîr ve Süfyân es-Sevrî ile Mekke'de oturan Ali b. Ebî Tâlib' in soyundan gelen bir kişi idi. Daha sonra Muhammed b. İbrâhim, Mansûr'dan emir almadan onları serbest bıraktı, ancak Mansûr onun bu hareketine çok öfkelendi.

Muhammed b. İbrâhim'in onları serbest bırakmasının sebebi, bu hareketi beğenmeyip yadırgamış olmasıydı. Hattâ bir ara Mansûr'a hitaben şunları söylemişti: «Rasûlüllah'ın yakını olan bir adamı tutup hapsettirdin (bununla Ali b. Ebî Tâlib'in soyundan gelen adamı kasdediyordu), sonra da Müslümanların ileri gelen sayılı kişilerinden bir grubu tutuklattın. Bir gün Müminlerin emîri gelerek onların öldürülmelerini emredebilir, hattâ saltanatının hışmına uğrayarak ben de öldürülebilirim. En iyisi onları salayım, böylece sen de onlardan kurtulmuş olursun, diye düşündüm.»

Mansûr Mekke'ye yaklaşınca Muhammed b. İbrâhim kendisine hediyeler gönderdi, fakat Mansûr bu hediyeleri geri çevirdi.

Bu yıl Mansûr, Bağdâd'dan Mekke'ye hareket etti, fakat Mekke'ye varmadan yolda vefat etti.

Endülüs emîri Abdurrahman, bu yıl Kûriye şehrine karşı savaş açtı ve buranın valisini Şakna'ya teslim eden Berberîlerin üzerine yürüdü. Abdurrahman Berberîlerin ileri gelenlerinden bir grup kimseyi öldürdükten sonra Şakna'nın peşine takıldı, Beyaz Saray ve ed-Dereb'i geçip izini kaybettirmesine kadar onu takip etti.

Bu yıl Cillîkıye kralı Orali (?) öldü, yerine Şilon kral oldu. Orali'nin krallığı altı yıl sürmüştür.

Bu yıl Fakîh Mâlik b. Miğvel el-Beceli Kûfe'de vefat etti. Mısırlı Hayât b. Şureyh b. Müslim el-Hadramî de bu yıl ölmüştür.

Bu yıl İbrâhim b. Yahyâ b. Muhammed b. Ali b. Abdullah Mekke ve Tâif, Abdüssamed b. Ali Medine, Amr b. Züheyr ed-Dabbî (bir rivayete göre İsmâil b. İsmâil es-Sakafî) Kûfe valisi idiler. Ayrıca Kûfe kadılığında Şerîk b. Abdullah en-Nehaî ve haraç âmilliğinde ise Sâbit b. Mûsâ bulunuyordu. Horasân valisi Humeyd b. Kahtabe, Bağdâd kadısı Abdullah b. Muhammed b. Safvân idi. Bağdâd emniyet işleri görevinde Abdülcebbâr b. Abdurrahman'ın kardeşi Ömer b. Abdurrahman (bir rivayete göre Mûsâ b. Ka'b) bulundu. Basra'da haraç âmilliği ve arazi işleri görevlerinde Umâre b. Hamza, kadılık ve imâmet görevlerinde ise Ubeydullah b. Hasan el-Anberî bulunuyordu.

Bu yıl halk arasında büyük bir veba salgını baş gösterdi.

HİCRET'İN YÜZ ELLİ DOKUZUNCU (M. 775-776) YILI OLAYLARI

Hasan b. İbrâhim b. Abdullah

Bu yıl Halife Mehdî hapishanede bulunan Hasan b. İbrâhim b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali'nin yerini değiştirdi.

Bunun sebebi şu idi:

Ya'kûb b. Dâvud ile aynı hapishanede bulunan Hasan b. İbrâhim, onun salıverilmesinden sonra telâş ve kötü zanna kapılarak kaçmak için imkânlar aramağa başladı, güvendiği bazı kimselere mektup göndererek bulunduğu hücreye dışarıdan bir dehliz açılmasını sağladı. Bu durumdan haberdar olan Ya'kûb daha önce kendisiyle bir ilişki içerisinde bulunduğu Kadı İbn Ulâse'ye giderek Mehdî'ye bazı tavsiyelerde bulunmak istediğini, dolayısıyla Vezîr Ebû Ubeydullah ile görüşebilmek için kendisinden aracı olmasını istedi. Vezîr Ebû Ubeydullah bunun üzerine kendisini dinledikten sonra Mehdî ile görüşmesini sağladı. Halife Mehdî ile baş başa kalan Ya'kûb, Mehdî'nin veziri Ebû Ubeydullah ile Kadı İbn Ulâse'ye güvendiğini ifade etmesi üzerine bir şey söylemedi, fakat onlar kalktıktan sonra Hasan b. İbrâhim'in kaçmak için dehliz kazdırdığını haber verdi. Bunun üzerine Mehdî güvendiği birisini durumu tahkik etmek üzere gönderdi. Tahkikat neticesinde durumun doğruluğu anlaşılınca Mehdî'nin emri üzerine Hasan b. İbrâhim'in yeri değiştirildi. Hasan daha sonra bir yolunu bularak kaçmayı başardı ve aranmasına rağmen ele geçirilemedi. Daha sonra Mehdî Ya'kûb'u huzuruna çağırarak Hasan b. İbrâhim'in yerini sordu; Ya'kûb da Mehdî'ye Hasan b. İbrâhim'in bulunduğu yeri bilmediğini, ancak emân verdiği takdirde kendisine getirebileceğini söyledi. Mehdî bunun üzerine Hasan b. İbrâhim'e emân verdi ve yakalayıp getirdiği takdirde Ya'kûb'a ihsanda bulunmayı garanti etti ise de Ya'kûb Mehdî'ye: «Onu aramayı bırak, zira bu onu yalnızlığa itecektir.» dedi. Bu durum karşısında Mehdî Hasan'ı aramaktan vazgeçti, daha sonra da Mehdî'nin katında itibarı artan Ya'kûb, Hasan b. İbrâhim'i yakalayıp Mehdî'nin huzuruna getirdi.

Ya'kûb'un Mehdî'nin Takdirini Kazanması

Ya'kûb'un Mehdî'ye hulûl edebilmek için hangi yollara baş vurduğu yukarıda anlatıldı. Mehdî, Hasan b. İbrâhim ile ilgili husus için Ya'kûb'u huzuruna çağırdığı zaman Ya'kûb kendisine şunları söyledi: «Ey Müminlerin emîri! Sen halkına adaleti yaygınlaştırıp insafla davrandığın ve kendilerine iyilikte bulunduğun için onlar senden çok şeyler ummaktadırlar. Bununla beraber öyle bir takım hususlar vardır ki, size bunları anlatmış olsam belki sizce önemsenmeyecektir; ayrıca kapınızın dışında mahiyetini bilmediğiniz bir takım şeyler yapılmaktadır. Eğer bana huzurunuza çıkmak fırsatını verirseniz, bunları size arzederim.»

Bunun üzerine Mehdî Ya'kûb'a huzuruna girip çıkma fırsatını verdi. Ya'kûb istediği zaman Mehdî'nin huzuruna çıkıyor ve ona faydalı, güzel şeyler tavsiye ediyordu. Ya'kûb'un tavsiyeleri arasında uç bölge meselesi, kalelerin inşası, gâzilerin takviye edilmesi, bekârların evlendirilmesi, esir ve mahkûmların salıverilmesi, borçlu kişilerin borçlarının ödenmesi ve haya, iffet sahibi fakirlere tasaddukta bulunmak gibi hususlar yer almaktaydı. İşte Ya'kûb bu tür tavsiye ve öğütleri sayesinde Mehdî'nin katında itibar sahibi oldu ve derecesi bir hayli yükseldi, buna mukabil vezir Ebû Ubeydullah'ın Mehdî katındaki itibarı ise sarsıldı ve hapse atıldı. Mehdî bir ferman çıkararak Ya'kûb'u kendisine din kardeşi edindiğini halka duyurdu ve kendisine nakit olarak yüz bin miktarında para ihsanında bulundu.

Horasân'da Mukanna'ın Ortaya Çıkması

Bu yıl Humeyd b. Kahtabe ölmeden önce Horasân'da Mukanna' ortaya çıktı. Merv halkından olan Mukanna' şaşı, kısa boylu bir kimseydi ve halk kendisine filozof adını vermişti. Mukanna' yüzünü göstermemek için altından bir maske yaptırmıştı; işte bu yüzden kendisine "maskeli" manasına gelin "mukanna" deniliyordu. Mukanna' ayrıca tanrılık iddiasında da bulunmuştu, fakat bunu taraftarlarının hepsine açmıyordu. Mukanna' bu hususta şöyle diyordu: «Allah, Âdem'i yarattı ve onun suretine girdi; sonra Nûh'un suretine... derken Ebû Müslim Horasânî'nin, ondan sonra da Hâşim'in, yani Mukanna'ın suretine girdi.» Aynı zamanda ruh göçüne (tenasuha) inanan Mukanna'ın peşine halktan bir çok sapık takıldı ve bu sapıklar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, ona secde ediyor ve tapınıyorlardı. Bunlar savaş esnasında: «İmdat senden yâ Hâşim!» diye de bağırıp yalvarıyorlardı.

Mukanna'ın etrafına toplanan kalabalık halk grubu Besnâm kalesi ile Keş'in Sencerde köyünde üstlenmişlerdi. Bu arada Mukanna'a yar-

dım etmek üzere Buhâra ve Sugd'da Mübeyyida fırkası ortaya çıktı, ayrıca hep birlikte Müslümanların mallarını yağma ettiler.

Mukanna' Ebû Müslim'in Hz. Peygamber (s.a.v.)'den üstün olduğuna inanıyor, Yahyâ b. Yezîd'in öldüğünü inkâr ediyor ve bir gün kendisini öldürmeğe kalkışanları bizzat öldüreceğini iddia ediyordu.

Mukanna' ve çevresine toplananlar, Keşş'te bir araya gelerek burada bulunan bir kısım sarayları ve Nevâkis kalesini ellerine geçirdiler. Ebû'n-Nu'mân, Cüneyd ve Leys b. Nasr bunlarla defalarca savaştı. Savaş esnasında bu kumandanlar Hassân b. Temîm b. Nasr b. Seyyâr ile Muhammed b. Nasr'ı ve bunlardan başka bir takım kimseleri öldürdüler.

Mukanna' ve çevresinde toplananların üzerine Cebrâil b. Yahyâ ile kardeşi Yezid kumandasında bir kuvvet sevkedildi, fakat Buhâra'daki Mübeyyida fırkasıyla uğraşan bu iki kardeş Bûmiceks şehrinde onlarla dört ay çarpıştılar ve bu şehri onların başlarına yıktılar. Bu arada onlardan yedi yüz kişi öldürüldü, hatta Hakem de öldürülenler arasında bulunuyordu. Neticede hezimete uğratılan bu kimseler Mukanna'a iltihak ettiler, ancak Cebrâil peşlerini bırakmadı ve onlarla savaşmağa devam etti. Daha sonra Mehdî Mukanna' ile savaşmak üzere Ebû Avn'ı gönderdi, fakat Ebû Avn'ın savaşta gevşeklik göstermesi üzerine yerine Mu'âz b. Müslim'i görevlendirdi.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Mehdî Kûfe valisi bulunan İsmâil'i azlederek yerine İshâk b. Sabbâh el-Kindî'yi tayin etti. Bir rivâyete göre İsmâil'in yerine tayin edilen kişi İsâ b. Lokmân b. Muhammed b. Hâtıb el-Cumahî idi.

Yine bu yıl Mehdî, Said b. Da'lec'i Basra milis kuvvetleri başkanlığından, Ubeydullah b. Hasan'ı ise imamlıktan azlederek bunların yerine Abdülmelik b. Eyyûb b. Zabyân en-Numeyrî'yi getirdi ve ondan Said b. Da'lec'in zulmüne uğrayanların haklarını geri almasını istedi. Daha sonra milis kuvvetleri başkanlığı görevi Umâre b. Hamza'ya geçti ve Umâre de bu göreve Misver b. Abdullah el-Bâhilî'yi getirdi.

Mehdî bu yıl içerisinde Kusem b. Abbâs'ı Yemâme valiliğinden azletti, fakat azil yazısı kendisine geldiği sırada Kusem ölmüş bulunuyordu. Bunun üzerine onun yerine bu göreve Bişr b. Münzir el-Becelî'yi tayin etti.

Heysem b. Said de bu yıl Cezîre valiliğinden azledilerek yerine Fadl b. Sâlih getirildi. Ayrıca Mehdî bu yıl, ümmü veledi olan Hayzurân'ı

azat ederek onunla ve Sâlih b. Ali'nin kızı, Fadl ve Abdülmelik'in kız kardeşi Ümmü Abdullah ile evlendi.

Bu yıl Bağdâd'da, İsâ Kasrı'nın yakınında yüklü gemiler ve pek çok halk çıkan bir ateş neticesinde yandılar.

Mansûr'un azatlısı Matar, bu yıl Mısır valiliğinde azledildi ve yerine Ebû Damra Muhammed b. Süleyman getirildi.

Bu yıl Bizanslılara karşı yapılan yaz seferine Abbâs b. Muhammed çıktı. Hasan b. Vasîf bu seferde öncü birlik kumandanlığını üstlenmişti. Nihayet Ankara'ya kadar gelen bu askerî kuvvet, Bizans'a ait bir şehir ile Matmûre'yi fethetti ve hiç bir zayiat verilmeden Müslüman askerler sağ salim geri döndüler.

Bu sene Hamza b. Yahyâ Sicistan, Cebrâil b. Yahyâ Semerkand valiliklerini üstlendiler. Hattâ Cebrâil b. Yahyâ, Semerkand şehrinin çevresine sur inşa ettirip hendekler kazdırdı.

Bu yıl Mehdî tarafından Abdüssamed b. Ali Medîne valiliğinden azledildi ve yerine Muhammed b. Abdullah el-Kesîrî getirildi. Fakat daha sonra Mehdî Muhammed b. Abdullah'ı azlederek yerine Muhammed b. Ubeydullah b. Muhammed b. Abdurrahman b. Safvân el-Cumahî'yi tayin etti.

Bu sene Mehdî Rusâfe'nin çevresine sur inşa ettirdi, hendek kazdırdı ve bir de mescit yaptırdı.

Mehdî'nin Sind valisi olan Ma'bed b. Halîl bu yıl görevinde iken vefat etti ve Mehdî onun yerine bu göreve Ravh b. Hâtim'i tayin etti. Ravh b. Hâtim'in bu göreve getirilmesini Mehdî'nin veziri Ebû Ubeydullah tavsiye etmişti.

Mehdî bu yıl Mansûr tarafından tutuklanan mahkûmları salıverdi, ancak cinayet, irtikâp ve anarşi gibi suçlardan tutuklu bulunanları serbest bırakmadı. Serbest bırakılan mahkûmlar arasında Benî Süleym'in azatlısı Ya'kûb b. Dâvud da bulunuyordu.

Horasân valisi bulunan Humeyd b. Kahtabe görevinde iken bu yıl vefat etti ve Mehdî onun yerine Ebû Avn Abdülmelik b. Yezîd'i tayin etti.

Bu yıl hacc işlerini Yemen'den dönmekte olan Mehdî'nin dayısı Yezîd b. Mansûr idare etti. Mehdî daha önce bir mektup göndererek dayısı Yezîd b. Mansûr'u yanına çağırmıştı ve ona hacc mevsimi emîrliğini verdiğini bildirmişti.

Bu yıl Medîne emîrliğinde Abdullah b. Safvân el-Cumahî, Kûfe milis kuvvetleri başkanlığında İshâk b. Sabbâh el-Kindî, Kûfe haraç

âmilliğinde Sabit b. Mûsâ, Kûfe kadılığında Şerik, Basra imamlığında Abdülmelik b. Eyyûb, Basra milis kuvvetleri başkanlığında Umâre b. Hamza, Basra kadılığında Ubeydullah b. Hasan; Dicle, Ehvâz ve Fars bölgeleri valiliğinde Umâre b. Hamza, Sind valiliğinde Bistâm b. Amr, Yemen valiliğinde Recâ' b. Ravh, Yemâme valiliğinde Bişr b. Münzir, Horasân valiliğinde Ebû Avn Abdülmelik b. Yezid bulundular. Horasân valisi bulunan Humeyd b. Kahtabe'nin ölümü üzerine Mehdî Ebû Avn Abdülmelik b. Yezîd'i Horasân valiliğine tayin etmişti. Yine bu yıl Fadl b. Sâlih Cezîre, Yezîd b. Hâtim İfrîkıye, Ebû Damra Muhammed b. Süleyman Mısır valiliklerinde bulundular.

Bu yıl Endülüs'ün Şente Beriyye havalisinde Şakna yayılma hareketine girişince, Endülüs emîri Abdurrahman onun üzerine bir ordu gönderdi. Bunun üzerine Şakna yerinden ayrıldı ve eski âdeti üzerine dağlara çıktı, ordu ise onu yakalamadan geri döndü.

Medineli fakih Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Zi'b doksan dokuz yaşında iken Kûfe'de bu yıl vefat etti.

Muğire b. Mühelleb'in azatlısı Abdülaziz b. Ebî Revvâd, Yûnus b. Ebî İshâk el-Hemedânî, Mahreme b. Bükeyr b. Abdullah b. Eşecc el-Mısrî ve Merv kadısı olan İbn Âmir'in azatlısı Hüseyn b. Vâkıd bu yıl vefat ettiler. Hüseyn b. Vâkıd ailesinin ihtiyacı olan şeyleri çarşıdan satın alır ve bunları sırtlanarak bizzat evine kendisi götürürdü.

HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞINCI (M. 776-777) YILI OLAYLARI

Yûsuf el-Berem'in İsyanı

Bu yıl "el-Berem" adıyla bilinen Yûsuf b. İbrâhim ve beraberindekiler Mehdî'nin idare ve gidişatını beğenmeyerek Horasân'da baş kaldırdılar. Bu arada Yûsuf el-Berem'in çevresine büyük bir kalabalık toplandı. Ma'n b. Zâide'nin kardeşinin oğlu Yezîd b. Mezyed eş-Şeybânî komutasındaki bir kuvvet bunların üzerine sevkedildi. Karşılaşan taraflar kucak kucağa savaştılar, neticede Yezîd b. Mezyed, Yûsuf el-Berem'i esir aldı ve onunla birlikte ileri gelen adamlarını Mehdî'nin yanına gönderdi. Nehrevân'a gelince Yûsuf ve adamları develere ters bindirilip Rusâfe'ye bu şekilde girdirildiler. Sonra Yûsuf'un elleri ve ayakları kesilerek adamlarıyla birlikte öldürüldü ve cesetleri köprünün üzerinde bir yere asıldı.

Bir rivayete göre Yûsuf el-Berem Harûrîlerden idi. Tâhir b. Hüseyn'in dedesi Mus'ab b. Zureyk Buşenc valisi iken Yûsuf bu şehri ele geçirdi, hattâ Mus'ab buradan kaçmak mecburiyetinde kaldı. Ayrıca Yûsuf Merverrûz, Tâlekân ve Cüzcân'ı da ele geçirdi. Yûsuf'un gözdelerinden birisi olan Ebû Mu'âz el-Faryâbî de onunla birlikte yakalanıp öldürüldü.

İsâ b. Mûsâ'nın Veliahtlikten Azledilip Yerine Mûsâ el-Hâdî'ye Bey'at Edilmesi

Hâşimoğullarından bir grup ile Mehdî'nin yakın taraftarları kendi aralarında konuşarak İsâ b. Mûsâ'yı veilahtlikten uzaklaştırıp yerine Mehdî'nin oğlu Mûsâ el-Hâdî'yi getirmek istediler. Durumu öğrenen Mehdî buna çok sevindi ve Kûfe'ye bağlı Ruhbe köyünde bulunan İsâ b. Mûsâ'ya bir mektup yazarak yanına gelmesini istedi, ancak İsâ b. Mûsâ durumu sezdiği için Mehdî'nin yanına gelmedi. Bunun üzerine

Mehdî İsâ b. Mûsâ'yı harcaması ve ona zarar vermesi için Ravh b. Hâtim'i Kûfe valiliğine tayin etti, fakat İsâ b. Mûsâ cuma ve bayram günlerinin haricinde şehre inmediği için Ravh buna fırsat bulamadı.

Mehdî bu fikrinde ısrar ederek ona şu haberi gönderdi: «Mûsâ el-Hâdî ve Hârun er-Reşîd adına veliahtlikten kendiliğinden feragat etmez ve direnmeğe kalkışırsan, isyankârların hak etmiş oldukları cezayı sen de isyanın sebebiyle hak etmiş olacaksın. Eğer sözümü dinleyecek olursan, bu feragatına karşılık olarak sana daha çok ve tez elden faydalanacağın şeyler vereceğim.» Mehdî'nin bu tekliflerine rağmen İsâ b. Mûsâ yine Mehdî'nin yanına gelmedi.

Mehdî, İsâ b. Mûsâ'nın isyana kalkışmasından korktuğu için amcası Abbâs b. Muhammed'i bir mektup ve fermanla birlikte İsâ b. Mûsâ'ya gânderdi ve onu yanına çağırdı, İsâ b. Mûsâ yine gelmedi. Bu defa amcası Abbâs geri döndükten sonra kendi adamlarından samimî ve anlayışlı bir kişi seçerek bunları kumandan Ebû Hüreyre Muhammed b. Ferrûh komutasında İsâ b. Mûsâ'ya gönderdi ve her birine birer davul vererek İsâ b. Mûsâ'nın yakınına geldiklerinde bunları çalmalarını istedi. Sabah seher vaktinde köye giren bu kimseler davullarını çalmağa başlayınca İsâ b. Mûsâ telâşa kapıldı ve fena halde korktu. Yanına gelen Ebû Hüreyre kendisini Mehdî'nin yanına götüreceğini söyledi, fakat o rahatsızlığını ileri sürerek gitmek istemedi. Ebû Hüreyre onun bu özrünü kabul etmedi ve yakaladığı gibi alıp götürdü.

İsâ b. Mûsâ Bağdâd'a gelince Askerü'l-Mehdî'de bulunan Muhammed b. Süleyman'ın evine indi ve günlerce burada kaldı. Bu arada Mehdî'nin yanına gidip geliyordu. Kendisine hiç bir şey söylenmiyor, kendisi için sakıncalı bir durum da görmüyordu. Bir gün Mehdî'den önce saraya giderek Rabî'nin locasında (maksûre) oturmuştu, tam bu sırada kendisini veliahtlikten uzaklaştırmak isteyen Mehdî'nin ileri gelen adamlarının taraftarları üzerine saldırdılar. Ancak İsâ b. Mûsâ atik davranarak locanın kapısını kilitledi. Sırıklarla kapıyı parçalayan bu saldırganlar ona çok çirkin hakaretlerde bulundular. Mehdî bu hareketlerini hoş karşılamadığını açığa vurduysa da onlar bu çirkin hareketlerinde vaz geçmediler. İsâ b. Mûsâ'nın ailesinin ileri gelen büyükleri gelip araya girinceye kadar bu hal günlerce devam etti. Bu arada ona karşı en şiddetli davranan kişi Muhammed b. Süleyman idi.

Mehdî ısrar ettikçe İsâ b. Mûsâ da veliahtlikten vaz geçmiyordu. Mehdî ailesini ve malını koruyacağına dair yeminlerinin bulunduğunu söyledi ve Muhammed b. Abdullah b. Ulâse, Müslim b. Hâlid ez-Zencî gibi kadı ve fakihleri ikna etmeleri için yanına gönderdi. İsâ b. Mûsâ nihayet bu kadı ve fakihlerin verdikleri fetva doğrultusunda hareket ede-

rek veliahtlikten çekildi. İşte Mehdî, onun bu feragatine karşılık olarak on milyon dirhem ile Zâb ve Kesker topraklarından arazi verdi. Netice olarak İsâ b. Mûsâ 26 Muharrem 160 (14 Kasım 776)'da veliahtlikten feragat ederek Mehdî ile oğlu Mûsâ el-Hâdî'ye bey'at etti.

Ertesi gün Mehdî ailesini toplayarak oğlu Mûsâ el-Hâdî adına onlardan bey'at aldı, sonra İsâ b. Mûsâ ile beraber camiye giderek halka hitap etti ve İsâ b. Mûsâ'nın Mûsâ el-Hâdî lehine veliahtlikten feragat ettiğini ilân ederek halkı Mûsâ el-Hâdî'ye bey'ate davet etti.

Halk koşuşarak bu bey'at çağrısına icabet etti ve böylece Mehdî de İsâ b. Mûsâ'nın veliahtlikten çekildiğini halkın şehadetiyle ortaya koymuş oldu. Bu hadiseyi devrin şairlerinden biri:

«Ebû Mûsâ ölmeyi istemedi, halbuki ölüm onun için bir kurtuluş ve bir şerefti...»

mısralarıyla başlayan bir şiirle dile getirdi.

Bârbed Şehrinin Fethi

Halife Mehdî 159 (775) yılında asker ve gönüllülerden meydana gelen büyük bir orduyu deniz yoluyla Hindistan'a gönderdi. Bu ordunun başında Abdülmelik b. Şihâb el-Misma'î bulunuyordu. Ayrıca bu orduya Rabî' b. Subeyh de katılmıştı. Nihayet harekete geçen bu ordu Bârbed şehrine gelince burasını dört bir yandan muhasara altına alarak şehir halkını sıkıştırmağa başladı. Bu arada askerler birbirlerini cihada teşvik ediyorlar ve Bârbed halkını sıkıştırmaya çalışıyorlardı. Neticede Allah (c.c.) bu şehrin fethini onlara müyesser kıldı ve onlar bu şehri zorla ele geçirdiler. Şehir halkının puthaneye sığınması üzerine Müslümanlar burasını ateşe verdiler; bu arada halkın bir kısmı yanarak öldü, diğerleri de Müslümanlar tarafından öldürüldüler. Ayrıca bu savaşta yirmi küsur Müslüman da şehit edildi. Bu ordu Allah'ın müyesser kıldığı ganîmetler ile dönmek üzere iken denizde büyük bir fırtına çıktı ve fırtına dininceye kadar burada kaldılar. Bu arada Müslüman ordunun içerisinde ağızlarda görülen bir hastalık baş gösterdi ve bu yüzden bine yakın Müslüman asker öldü. Rabî' b. Subeyh de ölenler arasında bulunuyordu. Bu ordu daha sonra geri döndü, fakat Fars ülkesinin sınırları içerisinde bulunan Humran Denizi sahiline geldiklerinde geceleyin başlayan fırtına bütün gemileri parçaladı. İşte bu sırada Müslüman askerlerin bir kısmı kurtulurken, diğerleri boğularak şehit oldular.

Rivayet edildiğine göre, Ebân b. Sadaka, Hârûn er-Reşîd'in kâtip ve vezirliğine bu yıl tayin edilmişti.

Bu yıl Horasân valisi bulunan Ebû Avn, halife'nin öfkesini üzerine çektiğinden bu görevden azledildi ve yerine Mu'âz b. Müslim getirildi.

Yine bu yıl Sümâme b. Velid el-Absî yaz seferine, Gamr b. Abbâs el-Has'amî ise Akdeniz seferine çıktılar.

Ebû Bekre ve Ziyâd Ailelerinin Nesebilerinin Tashihi

Bu yıl Mehdî Ebû Bekre ailesinin nesebini Sakîf kabilesinden çıkarıp Hz. Peygamber (s.a.v.)'in velâ yoluyla (azatlık yoluyla meydana gelen kölelik akrabalığı) nesebine geçirilmesini (tescilini) emretti. Bu hadisenin sebebi şu idi:

Bir gün Ebû Bekre ailesine mensup olan birisi Mehdî'ye gelerek şikâyetini arzetti ve Hz. Peygamber'e velâ yoluyla yakınlığını vesile ederek ona yaklaşmağa çalıştı. Bunun üzerine Mehdî bu kimseye şöyle dedi: «İhtiyaç ve sıkıntı zamanında bizlere yaklaşabilmek için hep bu nesep davaları ortaya atılır.» Mehdî'nin bu sözlerine o adam şu karşılığı verdi: «Ey Müminlerin emîri! Bunu kim inkâr edebilir? Biz bu iddiayı ispat edebiliriz. Ben sizden kendimin ve Ebû Bekre ailesine mensup olanların nesebini Hz. Peygamber'e velâ yoluyla tescil etmenizi, ayrıca sonradan Hz. Peygamber'in nesebine iltihak eden ve **«Çocuk kimin döşeğinde doğmuş ise onundur, zina edene mahrumiyet düşer.»** meâlindeki Hz. Peygamber'in hadisinin hükmünü benimsemeyen Ziyâd ailesinin nesebini de Sakîf kabilesinin azatlısı olan Ubeyde'ye tescil edilmesini istiyorum.» Bunun üzerine Mehdî, Ebû Bekre ailesinin nesebinin Rasûlüllah (s.a.v.)'ın nesebine velâen tescil edilmesini emretti ve Muhammed b. Mûsâ'ya bu hususla ilgili bir mektup gönderdi. Mehdî mektubunda bunu kabul ve ikrar edenlerin mallarını kendi elleriyle terk etmiş olacaklarını, reddedenlerin ise mallarına sahip olacaklarını bildirdi.

Muhammed b. Mûsâ'nın, Mehdî'nin kendisine mektupla bildirdiği bu isteğini onlara arzetmesi üzerine, üç kişi hariç diğerleri olduğu gibi bunu kabul ettiler. Ayrıca Mehdî'nin emriyle Ziyâd ailesinin de Kureyş'ten çıkartılarak nesepleri Ubeyd üzerine tescil edildi.

Yukarıda anlattığımız sebeple birlikte Mehdî'yi böyle bir davranışa sevk eden diğer bir sebep de şu idi: Ziyâd ailesinden Suğdî b. Selm b. Harb b. Ziyâd adında birisi Mehdî'nin yanına gelmişti. Mehdî bu adama kim olduğunu sordu, adam: «Amcanızın oğluyum.» cevabını verdi. Meh-

dî: «Hangi amcamın oğlusun?» deyince adam nesebini sırayla saymağa başladı, bunun üzerine Mehdi: «Seni Sümeyye'nin piçi! Ne zamandan beri amcamın oğlu oluyorsun?» dedi ve adama öfkelendi. Bu adam Mehdî'nin emri üzerine derhal yakasından tutulup dışarı çıkarıldı. Mehdî sonra Ziyâd ailesinin Hz. Peygamber'in soyuna intisap hadisesini araştırdı ve Basra valisine bir mektup göndererek Ziyâd ailesini Kureyş ve Arapların bağlı bulundukları soy kütüğünden çıkartmasını ve Sakif kabilesine tescil etmesini istedi. Ayrıca bu konuda bir ferman çıkararak Peygamber (s.a.v.)'in hükmüne aykırı olarak hareket eden Ziyâd ailesinin bir hile ile bu nesebe nasıl iltihak ettiklerini anlattı. Bunun üzerine Kureyş kütüğünden silindiler, fakat çok geçmeden valilere rüşvet vererek neseplerini yine eski duruma çevirmeyi başardılar. Hâlid b. Neccâr yazmış olduğu iki beyitle bu hâdiseyi şu şekilde dile getiriyor:

> «Ziyâd, Nâfi' ve Ebû Bekre'nin işlerine şaşakalırım; beriki "Kureyş'tenim" diyor, öbürü köle, bu ise Arap olduğunu iddia ediyor.»

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Medine valisi Abdullah b. Safvân el-Cumahî vefat etti ve yerine Muhammed b. Abdullah el-Kesîrî getirildi. Ancak Muhammed b. Abdullah bir müddet sonra bu görevden azledildi, yerine Züfer b. Âsım el-Hilâlî tayin edildi. Kadılığa ise Abdullah b. Muhammed b. İmrân et-Talhî getirildi. Bu yıl bir Harici olan Abdüsselâm Musul taraflarında baş kaldırdı.

Bu sene Bistâm b. Amr Sind valiliğinden azledildi, yerine Ravh b. Hâtim tayin edildi. Bu yıl hacc işlerini bizzat Mehdî idare etti. Oğlu Mûsâ ile dayısı Yezîd b. Mansûr'u Bağdâd'da kendi yerine bırakarak yanına ailesinden bir grup ile oğlu Hârûn er-Reşîd'i ve Ya'kûb b. Dâvud'u aldı, Mekke'ye geldiğinde Ya'kûb b. Dâvud ile birlikte Hz. Ali'nin evlâdından olan ve daha önce hayatını güvence altına aldığı Hasan b. İbrâhim b. Abdullah'ın yanına gitti, ona bazı hediyeler verdikten başka arazi iktaında bulundu.

Yine bu yıl içinde Mehdî Kâbe'nin eski örtüsünü çıkarıp yerine yeni bir örtü yaptırdı. Bunun sebebi şu idi: Kâbe'de hizmet eden görevliler, örtülerin ağırlığı yüzünden Beytullah'ın yıkılmasından endişe duyduklarını Mehdî'ye arzetmişlerdi. Mehdî, bunun üzerine bu örtüleri değiştirdi. Hişâm b. Abdülmelik'in yaptırdığı örtü kalın ipektendi, daha önceki örtü ise Yemen'de dokutulmuştu.

Mehdî hacc mevsiminde bir çok para dağıttı. Beraberinde Irak'tan otuz milyon dirhem getirmişti. Bu arada Mısır'dan üç yüz bin, Yemen' den de iki yüz bin dinar geldi. Bu paraların hepsini dağıttı. Ayrıca, yüz elli bin kat elbişe de dağıttı. Bundan başka Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Mescid'ini de genişletti ve Medîneli Ensâr'dan beş yüz kişi seçerek kendisini korumak üzere bunlardan meydana gelen bir muhafız birliği kurdu. Mehdî bunlara bol miktarda erzak verdi, ayrıca Irak topraklarından onlara iktada bulunuldu.

Muhammed b. Süleyman Mehdî kendisi için Mekke'ye kar (buz) gönderdi. Böylece Mehdî kendisi için Mekke'ye kar gönderilen ilk halife oluyordu. Ayrıca Mehdî ailesinden ve diğerlerinden almış olduğu hak ve görevleri tekrar sahiplerine verdi.

Bu yıl Basra, Dicle bölgesi, Bahreyn, Uman, Ehvâz bölgesi ve Fars valiliğinde Muhammed b. Süleyman, Horasân valiliğinde ise Mu'âz b. Müslim bulundular. Diğer şehirlerdeki valiler ise yukarıda bahsedilen kişilerdir.

Endülüs hükümdarı Abdurrahman bu yıl Ebû Osman Ubeydullah b. Osman ile Temmâm b. Alkame'yi Şakna üzerine gönderdi. Ebû Osman ile Temmâm Şakna'yı aylarca Şebatrân kalesinde muhasara altında tuttular. Bu kuşatmadan netice alınamayacağını anlayınca kuşatmayı terkettiler ve oradan ayrıldılar. Onların buradan ayrılmasından sonra Şakna Şebatrân'dan çıkarak "Hulâsa" adlı katırıyla Şente Beriyye köylerinden birine giderken adamlarından Ebû Ma'n ile Ebû Huzeym kendisini pusuya düşürerek öldürdüler ve başını Abdurrahman'a getirip teslim ettiler. Böylece onun öldürülmesiyle halk rahat ve huzura kavuşmuş oldu.

İmam Ebû Hanîfe'nin talebesi, aynı zamanda zahid bir kişi olan Dâvud b. Nusayr et-Tâ'î, Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe b. Abdullah b. Mes'ûd el-Mes'ûdî, yetmiş yedi yaşında olan Ebû Bistâm Şu'be b. el-Haccâc ve İsrâil b. Yûnus b. Ebî İshâk es-Sebî'î bu yıl vefat ettiler. Bir rivayete göre İsrâil b. Yûnus 164 (780) yılında vefat etmiştir.

İmam Mâlik'in amcası olan ve Ebû Mâlik künyesini taşıyan Rabî' b. Mâlik b. Ebî Âmir de bu yıl vefat etti. Bunlar dört erkek kardeş idiler. Bunların en büyükten en küçüğe doğru yaş sıralamaları şöyledir: İmam Mâlik'in babası Enes, İsmâil b. Üveys'in dedesi Üveys, Nâfi ve Rabî'.

Halîfe b. Hayyât'ın dedesi Halîfe b. Hayyât el-Usfurî ile nahiv ilminin meşhur imamı ve Sîbeveyhi'nin hocası Halîl b. Ahmed el-Basrî el-Ferhûdî bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ BİRİNCİ (M. 777-778) YILI OLAYLARI

Mukanna'ın Kendisini Öldürmesi

Bu sene Mu'âz b. Müslim bir grup kumandan ve askerle birlikte Mukanna'ın üzerine yürüdü. Öncü birlik kumandanı Saîd el-Hareşî idi, ayrıca Zemm'den gelen Ukbe b. Müslim de Tavâvîs'de Mu'âz b. Müslim' in birliğine katıldı. Nihayet bu askerî kuvvet Mukanna'ın askerlerine karşı hücuma geçti ve onları bozguna uğrattı. Dağılan bu askerler Sinâm' da bulunan Mukanna'ın yanına gittiler. Mukanna' Sinâm'ın çevresine hendek kazdırarak burasını iyice tahkim etti. Mu'âz b. Müslim onların peşinden gelerek tekrar savaşa tutuştu. Bu arada Mu'âz ile el-Hareşî arasında anlaşmazlık çıktı. Bunun üzerine el-Hareşî, Mehdî'ye Mu'âz'ı kötüleyen bir mektup yazdı ve bu mektubunda kendisine tek başına yetki verildiği takdirde Mukanna'ın hakkından geleceğine dair garanti verdi. Mehdî el-Hareşî'nin bu isteğini kabul etti, o da tek başına Mukanna' ile savaşmağa başladı. Bu arada Mu'âz, oğlu Recâ ile birlikte bir orduyle ona yardım ediyor ve her isteğini karşılamağa çalışıyordu. Nihayet muhasaranın uzaması üzerine Mukanna'ın adamları gizlice haber göndererek el-Hareşî'den emân dilediler. El-Hareşî onların emân dileklerini kabul etti, bunun üzerine Mukanna'ın adamlarından otuz bine yakın kimse kendisini terk ederek oradan ayrıldılar, ancak Mukanna'ın ileri gelen adamlarından iki bin kadarı yanında kaldılar. İşte bu sırada Recâ' b. Mu'âz ve diğerleri harekete geçerek Mukanna'ın kalesinin çok yakınında kazdırmış olduğu hendeğe kadar geldiler ve Mukanna'ı sıkıştırmağa başladılar.

Bu durum karşısında öldürüleceğini ve sonunun geldiğini anlayan Mukanna', hanımlarını ve ailesinin diğer ferdlerini bir araya toplayarak zehir içirip öldürdü. Daha sonra cesedinin ele geçirilmemesi için de kendisinin yakılmasını emretti. Bir rivayete göre, kalesinde bulunan hayvan, elbise ve diğer şeylerin de hepsini yaktı ve sonra: «Benimle beraber göğe yükselmek isteyen kendisini benimle birlikte şu ateşe atsın.» dedi ve kendisini ateşe attı. Arkasından hanımları, aile fertleri ve ken-

disine yakın bulunan kimseler de kendilerini ateşe attılar ve hep birlikte yandılar. Neticede kaleye giren askerler burasını bomboş buldular.

İşte bu hadise, Mukanna'ın arta kalan adamlarının ve Mukanna'ın adamlarından olup da Mâverâünnehir'de "Mubeyyida Fırkası" adıyla tanınan mensuplarının iyice sapmalarına sebep oldu. Fakat onlar inançlarını sıkı bir gizlilik içerisinde sürdürmektedirler. Diğer bir rivayete göre ise Mukanna' bizzat kendisi zehir içerek ölmüş, el-Hareşî de başını gövdesinden ayırıp Mehdi'ye göndermiştir. Mukanna'ın başı kendisine ulaştığı sırada Mehdî 163 (779) yılında Haleb'de savaşa çıkmış bulunuyordu.

Vezir Ebû Ubeydullah'ın Durumunun Sarsılması

Bu yıl Mehdî'nin vezirî Ebû Ubeydullah'ın durumu bozuldu. Onun Mansûr döneminde Mehdî ile olan ilişkisini Mehdî ile beraber Horasân'a gidişini yukarıda anlatmıştık. Fadl b. Rabî'in anlattığına göre, mevâli grubu Mehdî'nin huzurunda vezir Ubeydullah'a alenen hakarette bulunup sövüyorlar, ayrıca Mehdî'yi ona karşı kışkırtıyorlardı. Ebû Ubeydullah'ın kendi faaliyetlerini bildirmek üzere Mansûr'a gönderdiği mektupları bizzat Mansûr alır ve bunları Rabî'a verirdi. Mansûr da Mehdî'ye mektuplar gönderir ve kendisine Ebû Ubeydullah'a iyi davranmasını ve onun hakkında konuşmamasını söylerdi.

Rabî', Mansûr'un öldüğü yıl onunla beraber hacc yolculuğuna çıkmış ve yukarıda anlattığımız üzere Mehdî'ye bey'at hususunda mühim rol oynamıştı, ancak Bağdâd'a döndüğünde Mehdî'nin huzuruna çıkmadan ve kendi ailesine uğramadan doğru vezir Ebû Ubeydullah'a gitmişti. Hattâ Rabî'in oğlu Fadl, babasına: «Müminlerin emirine ve kendi evine uğramadan vezir Ebû Ubeydullah'ın yanına gitmen olacak şey mi?» demiş bunun üzerine babası şu karşılığı vermişti: .Ebû Ubeydullah Mehdî'nin yakın adamıdır. Bizim ona daha önceleri yapmış olduğumuz muameleden farklı bir muamele ve davranışta bulunmamız gerekir. Ayrıca kendisine yapmış olduğumuz yardımlarımızı da anmamamız icap eder.»

Nihayet Rabî akşam vaktinden itibaren yatsı namazı kılınıncaya kadar kapıda bekledi. Daha sonra kendisine izin verildi ve içeri girdi, ancak uzanmış bir vaziyette bulunan Ebû Ubeydullah ayağa kalkmadığı gibi oturuş vaziyetine de geçmedi, üstelik dönüp yüzüne bile bakmadı. Bu arada Rabi' bey'at meselesindeki oynadığı rolü anlatmak istedi ise de Ebû Ubeydullah: «Ne yaptığınızı biliyorum.» diyerek sözünü kesti. Öfkesinden göğsü daralan Rabî' dışarı çıkınca oğlu Fadl kendisine şunları söyledi: «Bu adamın sana yaptığı hakaret son safhaya vardı. Aslın-

da ilk önce onun yanına gelmemeliydin; madem ki geldin, bekletildiğini görünce geri dönmeliydin, içeri girip de sana saygısızlık yaparak ayağa kalkmadığını görünce de derhal oradan çıkmalıydın.» Bunun üzerine Rabî' oğlu Fadl'a şu karşılığı verdi: «Sen bana ahmakça: "Yanına gitmemeliydin; madem ki gittin, izin verilmediğini görünce geri dönmeliydin; huzuruna girdiğin zaman ayağa kalkmadığını görünce de derhal dışarı çıkmalıydın." diyorsun. Ben doğru olanı yaptım. Allah'a yemin ederim ki, makamım bahasına da olsa onun korktuğunu başına getirmek için malımı, varımı yoğumu harcayacağım.»

Artık vezir Ebû Ubeydullah'ın peşine düşen Rabî' fırsat kollamağa başladı. Ne var ki Ebû Ubeydullah din ve görevleri hususunda çok ihtiyatlı davranıyor ve Rabî' aleyhinde her hangi bir açık yakalayamıyordu. Bu defa oğlu Muhammed kanalıyla açığını çıkarmağa çalıştı. Hattâ devamlı surette hile ve aldatmacaya baş vurarak, vezirin oğlu Muhammed'i zındıklık ve kendi haremlerinden birisiyle ilişki içerisinde bulunmakla itham etti. Neticede Muhammed hakkında yapılan bu töhmetler Mehdî'yi inandıracak hale getirince babası Ebû Ubeydullah'ın yanından çıkararak oğlu Muhammed'in huzuruna getirilmesini emretti, gelen Muhammed'e: «Oku bakalım.» dedi. Muhammed doğru dürüst bir şey okuyamayınca bu defa babası Ebû Ubeydullah'a: «Sen oğlunun Kur'ân'ı ezberlemekte olduğunu bana bildirmemiş miydin?» dedi. Bunun üzerine babası: «Öyle ama yıllardır benden ayrı kalıyor, unutmuş olabilir.» cevabını verdi. Mehdî'nin: «Kalk, oğlunu kurban et.» demesi üzerine öldürmek için ayağa kalktı, fakat ayağı kayan vezir Ebû Ubeydullah yere düştü ve yığılıp kaldı. Bunun üzerine Abbâs b. Muhammed, Mehdî'ye şöyle dedi: «Uygun görürseniz bu yaşlı adamı (Ebû Ubeydullah'ı) bağışlayın.» Ardından Mehdî'nin emriyle Muhammed'in boynu vurduruldu. Sonra da Rabî' Mehdî'ye: «Ey Müminlerin emiri, oğlunu öldürdüğün adama nasıl güvenebilirsin? Hiç bu olacak şey mi?» dedi. İşte bu hadiseden sonra Mehdî vezir Ebû Ubeydullah'tan çekinmeğe başladı ve nihayet vezirin başına gelenler bu hadiseden sonra oldu.

es-Sıklebî'nin Endülüs'e Geçmesi ve Orada Öldürülmesi

Bu yıl, yani 161 (777), bir rivayete göre 160 (776) yılında "es-Sıklebî" adıyla bilinen Abdurrahman b. Habîb el-Fihrî Endülüs halkını Abbâsî devletinin itaatına sokmak için onlarla savaşmak üzere İfrikıye'den Endülüs'e geçti. Tudmir sahillerinden Endülüs'e giren es-Sıklebî, Süleyman b. Yakazan'a bir mektup yazarak emir ve kumandasına girmesini ve Emevîlerden Endülüs emîri Abdurrahman ile savaşmasını istedi, ayrıca kendisini Abbâsî halifesi Mehdî'ye itaat etmeğe davet etti.

Abdurrahman b. Habîb uzun boylu, çakır gözlü ve kızıl saçlı olduğu için kendisine "es-Sıklebî" denildi.

Bu sırada Barselona'da bulunan Süleyman b. Yakazan, es-Sıklebî'nin isteklerini kabul etmedi ve çok öfkelendi. Beraberindeki Berberîler ile üzerine hücum eden es-Sıklebî'yi bozguna uğrattı ve es-Sıklebî Tudmir'e geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Daha sonra iyi hazırlanmış ve kalabalık bir kuvvetle es-Sıklebî'nin üzerine yürüyen Endülüs emîri Abdurrahman onun kaçmasını önlemek için gemileri ateşe vererek yaktı. es-Sıklebî Belensiye tarafında bulunan ve korunmaya elverişli olan dağlara çekildi. Daha sonra Abdurrahman'ın es-Sıklebî'nin başını getirene bin dinar vermeyi vaat etmesi üzerine bir Berberî onu tuzağa düşürerek öldürdü ve başını Abdurrahman'a teslim ederek bizzat kendisinden vaat edilen bin dinarı aldı. es-Sıklebî, 162 (778) yılında öldürüldü.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Nasr b. Muhammed b. el-Eş'as Suriye'de Abdullah b. Mervân'ı yakalayıp Mehdî'ye getirdi ve Mehdî onu el-Mutbık'ta hapse koydu. Ayrıca Amr b. Sehle el-Eş'arî gelerek kendi babasını öldürenin Abdullah olduğunu iddia etti ve dava Kadı Âfiyet'e götürüldü. Muhakeme neticesinde davanın Abdullah'ın aleyhine sonuçlandığı bir sırada Abdülaziz b. Müslim el-Ukaylî Kadı Âfiyet'e gelerek, Amr b. Sehle'nin, babasını Abdullah'ın öldürdüğüne dair ortaya attığı iddiasında yalancı olduğunu ve Mervân'ın emriyle Amr'ın babasını bizzat kendisinin öldürdüğünü itiraf etti, dolayısıyla Abdullah'ın onun babasının kanıyla bir ilgisi bulunmadığını söyledi; bunun üzerine Abdullah serbest bırakıldı, Amr'ın babası Mervân'ın emriyle öldürüldüğü için de Mehdî Abdülaziz b. Müslim'e dokunmadı.

Bu yıl yaz seferine Sümâme b. Velîd çıktı ve Dâbık'a gelip konakladı. Bu sırada Mihail komutasındaki seksen bin kişilik bir Bizans ordusu Maraş'ın iç kısımlarına kadar gelerek ortalığı kırıp geçirdikten ve bir hayli ganimet ve esir ele geçirdikten sonra burayı muhasara altına almıştı. Bu arada Müslümanlar ile savaşan Mihail pek çok Müslümanı da öldürmüştü. Bu esnada İsâ b. Ali Maraş kalesinde mürabıt olarak bulunuyordu. Nihayet muhasarayı bırakan Bizans askerleri Ceyhan tarafına çekildiler. Durumu öğrenen Mehdî'ye bu hâl çok ağır geldi ve 162 (778) yılının olaylarında bahsedeceğimiz üzere, Bizanslılarla savaşmak için hazırlığa girişti. İşte bu yüzden Müslümanlar bu yıl yaz seferine çıkamadılar.

Yine bu yıl Mehdî Mekke'ye giden yol güzergâhında konaklar yapılması için emir verdi. Mehdî bu konakların daha önce Seffâh'ın Kâdisiye ile Zübâle arasında yaptırmış olduğu konaklardan daha geniş olmasını istiyordu. Ayrıca Mehdî vermiş olduğu bir emirle yol boyunca bu konakların bulunduğu yerlerdeki her pınar ve su kaynağı için birer havuz yapılmasını, mesafeleri gösteren millerin ve deve ağıllarının yenilenmesini, yine yol boyunca yeni kuyular açılmasını istiyordu. Buraya kadar sayılan bu işlerin yapımını Yaktîn b. Mûsâ üstlendi. Bunlardan başka Mehdî Basra Mescidi'nin genişletilmesini ve bütün ülkedeki minberlerin boylarının o güne kadar devam edip gelmekte olan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in minberinin seviyesine indirilmesini istedi.

Ayrıca Mehdî bu yıl Ya'kûb b. Dâvud'un emir vererek imparatorluğun her tarafına kendilerine güvenilen kişilerin tayin edilmesini istedi. Mehdî'nin bu isteği Ya'kûb b. Dâvud tarafından yerine getirildi. İşte bundan sonra Mehdî'nin her hangi bir valiye gönderdiği emirler Ya'kûb tarafından bu emin kimselere bildirildikten sonra infaz edilmeğe başlandı.

Bu yıl Ğamr b. Abbâs deniz seferine çıktı. Yine bu yıl Sind valiliğine tayin edilen Nasr b. Muhammed b. el-Eş'as sonradan azledilerek yerine Abdülmelik b. Şihâb getirildi. Bu görevde on sekiz gün kalan Abdülmelik azledilerek, yoldan geri çevrilen Nasr b. Muhammed tekrar bu göreve iâde edildi.

Mehdî bu yıl içinde Kadı Âfiyet ile İbn Ulâse'yi Rusâfe'ye kadı olarak tayin etti.

Bu yıl Cezire valiliğinden Fadl b. Sâlih'i azleden Mehdî onun yerine Abdüssamed b. Ali'yi vali tayin etti. Ayrıca İsâ b. Lokmân'ı Mısır, Yezîd b. Mansûr'u Kûfe çevresi, Hassân eş-Şerevî'yi Musul ve Bistâm b. Amr et-Tağlibî'yi Âzerbeycân valiliklerine tayin etti.

Yine bu yıl içerisinde Mehdî felç hastalığından ölen Nasr b. Mâlik' in yerine güvenlik kuvvetleri başkanlığı görevine Hamza b. Mâlik'i getirdi. Ayrıca Ebân b. Sadaka, Hârûn er-Reşîd'in yanından alındı ve Mûsâ el-Hâdî'nin yanına verildi. Hârûn er-Reşîd'in yanına ise Yahyâ b. Hâlid b. Bermek verildi.

Zilhicce 161 (Ağustos 778)'de Ebû Damra Muhammed b. Süleyman, Mısır valiliğinden azledilerek bu göreve Seleme b. Recâ' getirildi.

Bu sene hacc işlerini veliaht bulunan Mûsâ el-Hâdî idare etti.

Bu yıl Ca'fer b. Süleyman Mekke, Tâif ve Yemâme; Ali b. Süleyman

Yemen, Yezid b. Mansûr Kûfe çevresi âmilliklerinde bulundular. Kûfe milis kuvvetleri başkanlığında ise İshâk b. Mansûr bulunuyordu.

97(715) yılında doğan Süfyân es-Sevrî ile Kûfeli Ebû's-Salt Zâide b. Kudâme bu yıl vefat ettiler. Ayrıca Belh'te doğan, Sûriye'de ikamet ederek inzivaya çekilen ve Bekr b. Vâil kabilesinden olan meşhur sûfî Ebû İshâk İbrâhim b. Edhem b. Mansûr, Ebû Hâtim el-Büstî'nin naklettiğine göre bu yıl vefat etmiştir.

HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ İKİNCİ (M. 778-779) YILI OLAYLARI

Haricîlerden Abdüsselâm'ın Öldürülmesi

Cezîre'de isyana kalkışan, gittikçe güçlenen ve çevresine pek çok kimseyi toplayan Abdüsselâm b. Hâşim el-Yeşkürî bu yıl Kınnesrîn'de öldürüldü. Mehdî'nin komutanlarından İsâ b. Mûsâ'nın da içerisinde bulunduğu askerî bir kuvvetle çatışmaya giren Abdüsselâm İsâ b. Mûsâ'yı ve beraberindeki pek çok kimseyi öldürdü ve Şebîb b. Vâc el-Merverrûzî' nin birliğini de bozguna uğrattı. Bunun üzerine Mehdî bin süvariye biner dirhem vererek onları Şebîb'in yardımına gönderdi. Şebîb kendisine katılan bu süvariler ile birlikte kendisinden kaçan Abdüsselâm'ı takibe koyuldu ve çatışmaya giren Abdüsselâm'ı Kınnesrîn'de öldürdü.

Çeşitli Olaylar

Mehdî bu yıl Ezimme Divanlarını (Teftiş ve Muhasebe Dairesi) kurdu ve başına azatlısı Amr b. Murabba'ı tayin etti. Ayrıca imparatorluk sınırları içerisinde bulunan mahkûm ve cüzzamlılara bol miktarda erzak dağıttı.

Bizanslılar bu yıl içinde Hades'e kadar geldiler ve burada bulunan suru yıktılar. Bu yıl yaz seferine gönüllülerin dışında seksen bin kişilik maaşlı askerî bir kuvvetle birlikte Hasan b. Kahtabe çıktı ve Erzulye kaplıcalarına kadar geldi. Bizans ülkesinin pek çok yerlerini yakıp yıktı, fakat bu sırada ne bir kale fethetti ve ne de her hangi bir askerî kuvvetle karşılaştı. Bizanslılar Hasan b. Kahtabe'ya "Ejderha" adını verdiler. Anlatıldığına göre, Hasan b. Kahtabe bu kaplıcaya kendinde bulunan abraşlık hastalığından kurtulmak için yıkanmağa gelmişti. Bu yüzden askerler sağ salim geri döndüler.

Bu yıl Yezîd b. Üseyyid es-Sülemî Kalikla tarafında savaştı ve üç kale fethetti. Bu arada ganimet ve esirler ele geçirdi.

Bu sene Yemen valisi Ali b. Süleyman görevinden azledildi ve yerine Abdullah b. Süleyman atandı. Ayrıca Mısır valisi Selîme b. Recâ'

azledildi ve yerine muharrem 162 (eylül 778)'de İsâ b. Lukmân getirildi. İsâ b. Lukmân, cemaziyülâhir 162 (şubat 779)'de azledilerek yerine Mehdî'nin azatlısı Vâdıh tayin edildi. Sonra Vâdıh bu görevinden zilkade 162 (temmuz 779)'de azledildi ve bu görevi Yahyâ el-Hareşî üstlendi.

Yine bu yıl başlarında Abdülkahhâr isminde birisinin bulunduğu "Hürremiyye" fırkasından Muhammire Cürcân'da baş kaldırmış, burasını ele geçirmekle birlikte büyük çapta katliama da girişmiştir. Abdülkahhâr, daha sonra Taberistânlı Ömer b. Alâ'nın askerleriyle savaşırken öldürülmüştür.

Âmiller daha önce adları geçen kimselerdir. Cezîre'de Abdüssamed b. Ali, Taberistân ve Rûyan'da Saîd b. Da'lec, Cürcân'da Mühelhil b. Safvân âmillik görevlerinde bulunuyorlardı.

Bu yıl Endülüs hükümdarı Abdurrahman İlbîre kalelerinden birinde isyan çıkaran Dihye el-Gassânî'nin üzerine Şuheyd b. İsâ'yı göndermiş ve Şuheyd Dihye'yi isyan esnasında öldürmüştür. Ayrıca bir başka asi olan İbrâhîm b. Şecere el-Berlesî'nin üzerine de azatlısı Bedr'i göndermiş ve İbrahîm de Bedir tarafından öldürülmüştür. Daha sonra kalabalık bir Berberî topluluğu ile isyan eden Berberî asıllı Abbâs'ın üzerine Sumâme b. Alkama'yı göndermiş, Alkama Abbâs'ı öldürmüş ve birliklerini dağıtmıştır.

Yine bu yıl Abdurrahman, Habîb b. Abdülmelik el-Kureşî komutasındaki büyük bir orduyu kumandan es-Sülemî'nin üzerine göndermiştir. Es-Sülemî Endülüs emîri Abdurrahman'ın katında büyük bir itibara sahipti. Bir gece içip sarhoş iken köprünün kapısını açmak isteyen es-Sülemî bekçiler tarafından engellenmiş, ayıldığı zaman ise korkusundan Tuleytula'ya kaçmıştır. Burada Abdurrahman'a karşı koymak isteyenler es-Sülemî'nin etrafında toplanmışlar, fakat Abdurrahman bunların üzerine ordu göndermekte gecikmemiş ve onu saklanmış olduğu yerde muhasara altına almıştır. es-Sülemî yeke yek çarpışmak istemiş, karşısına siyah bir köle çıkmış ve birbirlerine vurdukları darbeler neticesinde her ikisi birden yere düşmüşler, aynı anda beraberce ölmüşlerdir.

Doksan yaşını aşmış olan İfrikıye kadısı Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um, bu yıl vefat etmiştir. Bu zatın ölümü şöyle olmuştur: Abdurrahman bir gün Yezîd b. Hâtim'in yanında balık yemiş ve üzerine süt içmişti. Orada hazır bulunan devrin meşhur hekimi Yahyâ b. Mâseveyh onun için: «Eğer tıbbın dediği doğru ise, bu zat bu gece ölür.» demiş, nitekim Abdurrahman o gece ölmüştür.

HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ ÜÇÜNCÜ (M. 779-780) YILI OLAYLARI

Bizans Savaşı

Mehdî bu yıl Bizanslılarla savaşmak için askerî hazırlığa başladı ve askerlerini Beradan'da topladı. Ayrıca Horasân ve diğer şehirlerden pek çok asker topladıktan sonra Horasân'dan hareket etti. Tam bu sırada cemâziyülâhır 163 (şubat 780)'te İsâ b. Ali b. Abdullah b. Abbâs vefat etti. Ertesi gün Mehdî oğlu Mûsâ el-Hâdî'yi Bağdâd'da yerine halef bıraktıktan sonra diğer oğlu Hârûn er-Reşid ile birlikte Bağdâd'dan ayrıldı, Musul ve Cezîre'ye uğrayarak bu yerlerin valisi bulunan Abdüssamed b. Ali'yi görevinden azletti.

Mehdî Mesleme b. Abdülmelik'in kasrının hizasına gelince Abbâs b. Muhammed b. Ali kendisine: «Mesleme'nin bize karşı yapmış olduğu ihsanlara karşılık omuzlarımızda minnet borcumuz var.» dedi. Muhammed b. Ali Mesleme'nin yanına uğradığı zaman kendisine dört bin dinar vermiş ve ona: «Verdiğim bu dinarlar tükendiği zaman sakın utanma.» demişti. Bunun üzerine Mehdî Mesleme'nin çocuklarını ve kölelerini yanına çağırdı ve onlara yirmi bin dinar verilmesini emretti, ayrıca onlara bir hayli erzak da dağıttı. Fırat'tan Haleb'e geçen Mehdî burada bulunduğu sırada Haleb ve civarında bulunan zındıkların bir araya toplanması için elçi gönderdi. Mehdî toplanan zındıkları öldürttü ve kitaplarını bıçaklarla doğrattı. Sonra oğlu Hârûn'u teşyi etmek için Haleb'ten ayrıldı ve ed-Dereb'i geçerek Ceyhan'a geldi. Hârûn ise İsâ b. Mûsâ, Abdülmelik b. Sâlih, Rebî', Hasan b. Kahtabe, Bermek'in iki oğlu Hasan ve Süleyman; yazışma, nafaka ve askerî işlerle görevli olan Yahyâ b. Hâlid b. Bermek ile birlikte Semâlu kalesine geldiler ve burada konakladılar. Hârûn, bu kaleyi otuz sekiz gün muhasara altında tuttu ve mancınıklar yerleştirdi. Neticede Allah (c.c.) güven içerisinde bu kalenin fethini onlara müyesser kıldı ve bu fethi tamamlama imkânını verdi. Ayrıca bundan başka daha pek çok fetihlerde bulundular.

Mehdî bu bir yıllık savaş programını tamamlayıp geri döndükten sonra Yezîd b. Mansûr, Abbâs b. Muhammed b. Ali, Fadl b. Sâlih b. Ali

ve Ali b. Süleyman b. Ali ile birlikte Beytü'l-Mukaddes'i ziyaret etmiştir.

Bu savaşlarda öldürülenler hariç, diğer Müslümanlar sağ salim evlerine dönmüşlerdir. Bu arada Mehdî Filistin valisi bulunan İbrâhim b. Sâlih'i görevinden azletmiş, sonra tekrar eski görevine iade etmiştir.

Çeşitli Olaylar

Mehdî bu yıl Armenia, Âzerbeycân ve bütün Mağrib ülkesinin idaresini oğlu Hârun er-Reşîd'e vermiş, haraç kâtipliğine Sâbit b. Mûsâ'yı, mektuplaşma ve haberleşme işlerine de Bermek oğlu Yahyâ b. Hâlid'i tayin etmiştir.

Bu sene Züfer b. Âsım Cezîre valiliğinden azledilmiş, yerine Abdullah b. Sâlih tayin edilmiştir.

Mehdî bu yıl Horasân valisi Mu'âz b. Müslim'i azletmiş, yerine Müseyyeb b. Züheyr ed-Dabbî'yi tayin etmiştir. Ayrıca İsfahân valisi olan Yahyâ el-Hareşî'yi azlederek yerine Hakem b. Saîd'i atamıştır. Taberistân ve Rûyan valiliğinden azlettiği Saîd b. Da'lec'in yerine Ömer b. el-Alâ'yı görevlendirmiş, Cürcân valiliğinden azlettiği Mühelhil b. Safvân'ın yerine ise Hişâm b. Saîd'i tayin etmiştir.

Bu yıl Mekke, Medîne, Tâif ve Yemâme valiliklerinde Ca'fer b. Süleyman, Kûfe valiliğinde İshâk b. es-Sabâh; Basra, Fars, Bahreyn ve Ehvaz valiliğinde Muhammed b. Süleyman, Sind valiliğinde Nasr b. Muhammed b. Eş'as, Musul valiliğinde Muhammed b. Fadl bulundular. Bu yıl hacc işlerini Ali b. el-Mehdî idare etti.

Yine bu yıl Endülüs emîri Abdurrahmân Abbâsî devletini yıkmak ve intikam almak maksadıyla Sûriye üzerine sefer hazırlığına giriştiyse de Sarakusta'da Süleyman b. Yakazan ile Hüseyin b. Yahyâ b. Saîd b. Sa'd b. Osman el-Ensârî'nin isyan çıkarmaları ve bunların ciddî tehlike arzetmeleri üzerine bu kararından vazgeçmiştir.

Nîsâbur mürcielerinden faziletli bir âlim olan İbrâhim b. Tahman Mekke'de, Ebû'l-Eşheb Ca'fer b. Hayyân Basra'da bu yıl vefat ettiler. Mûsâ b. Uleyy b. Rebâh el-Lahmî de bu yıl vefat etmiştir.

Faziletli bir kimse olan Musul Kadısı Bekkâr b. Şureyh bu yıl vefat etmiş, yerine Yahyâ b. Abdullah b. Kurz adıyla bilinen Ebû Mikrez el-Fihrî getirilmiştir.

HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ DÖRDÜNCÜ (M. 780-781) YILI OLAYLARI

Bu yıl Abdülkebîr b. Abdülhamid b. Abdurrahman b. Yezîd b. Hattâb Derebü'l-Hades'te savaşmak üzere harekete geçti, fakat kumandan Mihail ile Ermeni kumandan Taraz'ın doksan bin askerle birlikte geldiklerini görünce korkuya kapıldı ve askerlerinin savaşmasına engel oldu. Askerleri ile birlikte geri dönen Abdülkebir'i Mehdî öldürmek istedi, fakat hakkında yapılan şefaat neticesinde ölümden kurtuldu ve hapse atıldı.

Bu sene Mehdi Muhammed b. Süleyman'ı Basra valiliğinden ve diğer görevlerinden azlederek yerine Sâlih b. Dâvud'u getirdi.

Yine bu yıl içinde Mehdî hacc farizasını yerine getirmek için yola çıktı, fakat Akabe'ye geldiğinde suyun azlığını görünce hacıların bu su azlığı yüzünden hedeflerine varamayacaklarından korktu. Bu arada hummaya yakalandı ve geri döndü, ancak halkla birlikte hacc yapmak üzere kardeşi Sâlih'i görevlendirdi. Bu arada hacılar şiddetli susuzluktan ölüm tehlikesi geçirdiler. Bu yüzden Mehdî su işleriyle görevli olan Yaktîn'e fena halde öfkelendi.

Yine bu yıl içerisinde Yemen valisi bulunan Abdullah b. Süleyman halifenin öfkesini üzerine çektiği için görevinden alındı ve Yemen dönüşünde mal varlığı sıkıdan sıkıya teftişe tabi tutuldu, yerine ise Mansûr b. Yezîd b. Mansûr tayin edildi. Bu yıl İfrikıye valiliğinde Yezîd b. Hâtim, Musul valiliğinde ise Muhammed b. Fadl bulunuyordu. Yukarıda bahsi geçen âmiller yine yerlerinde bırakılmışlardı.

Emevîlerden Abdurrahman bu yılda Sa'lebe b. Ubeyd'i büyük bir askerî kuvvetle Serakusta'ya gönderdikten sonra kendisi de oraya hareket etmiştir. Serakusta'da bulunan Süleyman b. Yakazan ile Hüseyn b. Yahyâ Abdurrahman'ın itaatinden çıkmak için anlaşmışlardı. Sa'lebe bunlarla şiddetli bir şekilde savaştı. Bir gün çadırında bulunuyordu. Süleyman gafletinden istifade ederek onu yakaladı, böylece Sa'lebe'nin askerleri dağıldı. Süleyman Frenk Kralı Karle'yi davet etti ve kendisine ülkeyi (Sarakusta) ve Sa'lebe'yi teslim edeceğini vaat etti. Karle Süleyman'ın yanına geldiği zaman Sa'lebe'den başka bir şey bulunmadığı-

nı gördü ve kendisi vasıtasıyla büyük bir fidye alacağını sanarak Sa'lebe ile birlikte memleketine döndü. Abdurrahman bir süre Sa'lebe'yi ihmal ettiyse de sonra Frenklerden birini araya koydu, onlar da serbest bıraktılar.

Abdurrahman bu yılda Sarakusta'ya hareket ettiği zaman etrafında bulunan muhaliflerini ortadan kaldırmak ve Sarakusta'da buluşmak üzere oğullarından her birini bir tarafa gönderdi, fakat kendisi oğullarından önce Sarakusta'ya geldi. Tam bu sırada Hüseyn b. Yahyâ, Süleyman b. Yakazan'ı öldürmüş ve Sarakusta'nın hakimiyetini eline geçirmişti. Bu hadise üzerine Hüseyn b. Yahyâ'nın yanına ansızın gelen Abdurrahman, Sarakusta halkını fena halde sıkıştırdı. Kendilerine muhalif olanları yakalayarak beraberlerinde getiren Abdurrahman'ın oğulları diğerlerinin de kendilerine itaat edeceklerini babaları Abdurrahman'a bildirdiler. Bunun üzerine Hüseyn b. Yahyâ sulh istemek mecburiyetinde kaldı ve Abdurrahman'a iaatini bildirdi, Abdurrahman da Hüseyn'in isteklerini kabul etti ve sulh anlaşması yaparak Hüseyn'in oğlu Saîd'i rehin aldıktan sonra geri döndü. Bundan sonra Abdurrahman Frenk memleketlerinde savaştı, bu memleketleri iyice tanıdıktan sonra bir çok ganimet ve esirler alarak Kalehurra'ya geldi. Fekire şehrini fethettikten sonra o taraflarda bulunan bütün kaleleri yıkarak Beşkens topraklarına hareket etti. Müsmîn el-Akra' kalesini fethettikten sonra Meldosun b. Atlâl'ın üzerine yürüdü ve onun kalesini de fethetti. Beşkens halkı dağlara çıktıysa da Abdurrahman bunlarla savaşmağa devam etti ve onların memleketlerini ellerinden zorla alarak buralarda büyük tahribat yaptı, sonra da Kurtuba'ya geri döndü.

Bu yıl Endülüs'ün Belensiye Berberileri ile Şente Beriyye Berberileri arasında büyük bir kargaşa koptu, hattâ aralarında bir çok çarpışma meydana geldi ve bu çarpışmalarda her iki taraftan da pek çok insan öldü. Bunlar arasında geçen bu olaylar çok meşhur olmuştur.

Basralı nahiv bilgini Şeybân b. Abdurrahman (Ebû Muâviye) et-Temîmî, Abdülaziz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişun, seksen yaşındaki Mansûr'un amcası İsâ b. Alî b. Abdullah b. Abbâs (bir rivayete göre yetmiş sekiz yaşında iken 163 (779) yılında ölmüştür), Şâmlı Said b. Abdulazîz, Ezdli Sellâm b. Miskin en-Nemrî, Ebû Ravh ve Hz. Ömer (r.a.)'in azatlısı Mubârek b. Fadâle b. Ebî Ümeyye el-Kureşî bu yıl vefat etmişlerdir.

HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ BEŞİNCİ (M. 781-782) YILI OLAYLARI

Bizans Savaşı

Bu yılın cemâziyülâhirinde (ocak 882) yaz seferi için Mehdî, oğlu Hârûn er-Reşîd'i doksan beş bin dokuz yüz doksan üç kişilik bir kuvvetle Bizanslılarla savaşmak üzere yola çıkardı. Hârûn'un beraberinde Rebî' de bulunuyordu. Hârûn Bizans toprakları içerisinde bir hayli ilerledikten sonra beylerbeyi Nakîza'nın askerleri ile karşılaştı. Nakîza'nın karşısına yeke yek savaşmak için çıkan Yezîd b. Mezyed eş-Şeybânî onu zor durumda bıraktı, ancak neticede Yezîd Nakîza'nın askerlerine galip geldi ve Bizanslıları bozguna uğrattı.

Daha sonra muhafız ve gözcü kuvvetlerinin kumandanı Dumustuk'un üzerine yürüdüler. Dumustuk onlara yüz doksan üç bin dört yüz elli dinar ve yirmi milyon on dört bin sekiz yüz gümüş dirhem verdi.

Bundan sonra Hârûn er-Reşîd İstanbul halicine kadar geldi. Bu sırada Bizans'ın başında kocası ölen ve oğlu kucağında bulunan Elyon'nun karısı Atsa bulunuyordu. Hârûn ile Atsa arasında fidye karşılığı sulh anlaşması yapıldı, hattâ Hârûn, korkunç ve dar bir yere girdiği için kendisinin buradan kurtarılmasını da sulh anlaşmasında şart koştu. Atsa her yıl için yetmiş bin dinar ödemeyi kabul etti, bunun üzerine Hârûn geri döndü. Hârûn ile Atsa arasında yapılan sulh anlaşmasının süresi üç yıldı. Sulh anlaşmasına kadar Müslümanlar beş bin altı yüz kırk üç esir, savaş için donatılmış yirmi bin hayvan ele geçirmişlerdir. Ayrıca büyük ve küçük baş hayvanlardan (sığır ve koyun cinsinden) yüz bin civarında hayvan boğazlanmış, bütün savaş boyunca elli dört bin Bizanslı öldürülmüş, hatta bu arada iki bin doksan esir de nişana tutularak katledilmiştir.

Çeşitli Olaylar

Rey valisi bulunan Halef b. Abdullah bu yıl azledilmiş, yerine Ca'fer'in azatlısı İsâ tayin edilmiştir.

Bu yıl hacılar hacc farizasını Salih b. Mansûr idaresinde ifa etmişlerdir. Âmillerin görevlerinde bu yıl bir değişiklik yapılmamış, ancak Basra milis kuvvetleri başkanlığı ve imâmet görevlerine Ravh b. Hâtim, Dicle ve Bahreyn bölgeleri ile Umman, Kesker, Ehvaz, Fars ve Kerman valiliklerine Mehdî'nin azatlısı Muallâ, Musul valiliğine de Ahmed b. İsmâil b. Ali b. Abdullah b. Abbâs tayin edilmişlerdir.

Bu sene Sarakusta'da bulunan Hüseyn b. Yahyâ sulh anlaşmasını bozmuştu, bunun üzerine Abdurrahman Gâlib b. Sümâme b. Alkame komutasındaki kalabalık bir askerî kuvveti Hüseyn ile savaşmak üzere yola çıkardı. Karşılıklı çatışma neticesinde, içlerinde Hüseyn'in oğlu Yahyâ'nın da bulunduğu bir grup kimse esir alındılar ve bunlar emîr Abdurrahman'a gönderildiler, Abdurrahman da bunları öldürdü. Sümâme b. Alkame Hüseyn'e karşı muhasarasını sürdürürken Emîr Abdurrahman 166 (782) yılında Sarakusta'ya geldi ve orasını sıkı bir şekilde kuşattı. Otuz altı tane mancınık kurdurdu ve zorla ele geçirdikten sonra Hüseyn'i çirkin bir şekilde öldürdü. Daha önce yapmış olduğu bir yeminden dolayı Sarakusta ahalisini yerlerinden koğan Abdurrahman daha sonra onların tekrar buraya dönmelerine izin verdi.

Yemen ve Basra valiliklerinde bulunan, ayrıca hacc işlerini de idare etmiş olan, Şehr el-Himyerî'nin evlâdından bulunan Mehdî'nin dayısı Yezid b. Mansûr b. Abdullah b. Yezid b. Şehr b. Mesûb ile meşhur Zâhid Feth b. Veşşâh el-Musılî bu yıl vefat etmişlerdir.

HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ ALTINCI (M. 782-783) YILI OLAYLARI

Bu yıl Mehdî oğlu Mûsa el-Hâdî'den sonra, diğer oğlu Hârun er-Reşîd'in veliaht olması için bey'at sözü aldı ve ona "er-Reşîd" lakabını verdi. Ayrıca bu sene Basra kadılığından azledilen Ubeydullah b. Hasan el-Anberî'nin yerine Hâlid b. Tulayk b. İmrân b. Husayn kadı olarak tayin edildiyse de Basra halkı onun bu görevden affedilmesini istediler.

Ya'kûb b. Dâvud'un Tevkif Edilmesi

Mehdî bu yıl vezîri Ya'kûb b. Dâvud b. Tahman'a kızdı. Ya'kûb'un babası Dâvud b. Tahman ve kardeşleri, önceleri Nasr b. Seyyâr ile mektuplaşıyorlardı. İdarenin başına Yahyâ b. Zeyd geçince Dâvud Nasr b. Seyyâr'dan duyduklarını ona bildiriyordu. Ebû Müslim el-Horasânî, Yahyâ b. Zeyd'in kanını talep ettiği zaman Dâvud, Yahyâ ile aralarında geçen bir durumdan dolayı Ebû Müslim'in yanına geldi, fakat Ebû Müslim Dâvud'un canını bağışladı, Nasr b. Seyyâr zamanında kazanmış olduğu mallarına ise el koydu.

Dâvud'un ölümünden sonra çocukları ortaya çıktılar, ancak ilim ve kültür sahibi kimseler olmalarına rağmen Abbâsoğullarının yanında büyük bir itibara da sahip değillerdi. Babalarının Nasr b. Seyyâr ile mektuplaşmasından dolayı içine düştüğü durumu düşünerek Abbâsoğullarının hizmetine girmeyi de istemediler, aksine Zeydiye'nin fikirlerini ortaya koyarak Hz. Hüseyin'in tarafına yaklaşmağa çalıştılar ve idarenin onların eline geçmesini istediler. Zaten Dâvud, İbrâhim b. Abdullah b. Hasan ile beraber görünür, onunla zaman zaman sohbette bulunur ve ona arkadaşlık ederdi. Ayrıca Dâvud ve kardeşlerinin bir kısmı İbrâhim'le beraber olmuşlardı. İbrâhim öldürülünce Mansûr onların peşine düştü, Ya'kûb ve Ali'yi yakalayıp hapsetti. Mansûr öldüğü zaman Mehdî diğer mahkûmlar ile birlikte bunları da salıverdi. Salıverilenler arasın-

da Ya'kûb'un Mehdî ile buluşmasına vesile olan Hasan b. İbrâhim de bulunuyordu. Bir rivayete göre, Ya'kûb Mehdî'ye Hz. Ali taraftarlarını jurnal ederek yakınlık sağlamış, zamanla Mehdî'nin katında mertebesi yükselen Ya'kûb vezirlik makamına getirilmiştir.

Mehdî şöyle diyor:

«Rüyamda Ya'kûb bana tavsif edildi, "Onu kendine vezir edin." denildi. Onunla karşılaştığım zaman rüyamda tavsif edildiği şekilde buldum ve kendime vezir edindim.»

Ya'kûb vezirlik görevini üstlenince Zeydiye mensuplarına haber saldı, onları bir araya getirdikten sonra doğu ve batıdaki hilâfetle ilgili işlerde onları görevlendirdi. Bu yüzden Beşşâr b. Burd şöyle demiştir: «Ey Ümeyyeoğulları! Uzun süren uykunuzdan uyanın, Ya'kûb b. Dâvud halife olmuştur. Ey kavim! Hilâfet elden çıkmış, uçup gitmiştir. Bundan sonra Allah'ın halifesini ney ile ut arasında arayın.»

Mehdî'nin yakınında bulunan Ya'kûb'u kıskandılar ve onu Mehdî'ye jurnal ettiler. Onun hakkında Mehdî'ye şöyle denildi: «Doğu da batı da Ya'kûb ve arkadaşlarının elindedir. Ya'kûb'un onlara yazacağı bir mektup, onları bir gün içinde harekete geçirip dünyayı almalarına kâfi gelir.»

İşte bu sözler, Mehdî'nin gönlünü doldurdu. İsâbâd'ı inşa ettiği zaman hizmetçilerinden birisi kendisine gelerek, Ahmed b. İsmâil b. Ali'nin: «Mehdî beytülmâlden elli milyon para harcıyarak kendisine eğlence yeri mi yapıyor?» dediğini nakletti. Mehdî bu sözü hiç bir zaman unutmadı, fakat bu sözü söyleyenin Ahmed b. İsmâil olduğunu unutup, Ya'kûb olduğu kanaatine kapıldı. Ya'kûb'u huzurunda bulunduğu bir sırada yakasından tutup yere vurdu ve: «Şöyle, şöyle diyen sen değil misin?» dedi. Bunun üzerine Ya'kûb: «Allah'a yemin ederim ki böyle bir sözü ne söyledim, ne de duydum.» diye karşılık verdi. Ya'kûb'u geceleyin jurnal edip sonra dağılanlar onun sabaha kadar Mehdî tarafından tutuklanacağına inandılar. Sabah olunca da Mehdî kuşluk vaktine doğru yanına gitti, Ya'kûb'un bakışlarına tebessüm ederek gecesinin nasıl geçtiğini sordu.

Mehdî kadınlara çok düşkündü, işret hayatına Ya'kûb da katılırdı ve birbirlerinden memnun olarak ayrılırlardı. Ya'kûb'un birzevn türünden bir binek atı vardı. Bir gün Mehdî'nin yanından çıkıyordu, üzerinde ise fazla sürtündüğünde ses çıkaran bir taylesan vardı. Ya'kûb'un atıyla ilgilenen uşak uyuyakalmıştı. Bunun üzerine Ya'kûb hemen atına bindi, fakat taylesanını düzeltirken çıkardığı hışırtılar atı ürküttü ve kendisi attan düştü. Ya'kûp ayağa kalkıp atına yaklaşmağa çalıştıysa

da atının kendisine vurduğu bir tekme neticesinde ayak bileği kırıldı. Bunun üzerine ata binmekten vazgeçti. Ertesi gün Mehdî Ya'kûb'u ziyaret ettiyse de bir daha onunla görüşmedi. Bunu fırsat bilen jurnalciler, Mehdî'nin öfkesini Ya'kûb'un üzerine çekmeyi başardılar. Mehdî'nin fermanı üzerine Ya'kûb Nasr hapishanesine konuldu, âmilleri ve arkadaşları da yakalanarak hapsedildiler.

Ya'kûb anlatıyor:

Mehdî bir gün bana haber göndermişti, huzuruna girdiğimde onu ağaçlarla kuşatılmış bir bahçede, güller döşenmiş sergiler üzerinde gördüm. Ağaçların uç kısımları oturduğu meclis ile aynı seviyede idi ve bu ağaçlar kendilerine sarılan çiçeklerden bir elbise giymiş gibiydi. Bundan daha güzel bir şey görmedim. Mehdî'nin yanında bir cariye vardı ve üzerinde o sergilere benzeyen güzel bir giysi bulunuyordu. Bu câriyeden daha güzelini görmedim. Mehdî bana: «Meclisimizi nasıl buluyorsun?» dedi. Ben de: «Ey Müminlerin emîri! Allah faydalanmak nasip etsin, gayet güzel.» dedim. Bunun üzerine Mehdî bana: «Burası ve bu mecliste bulunan her şey senin olsun, hattâ sevincin tamamlanması için bu cariye de senin olsun.» dedi, ben de dua ettim. Bundan sonra: «Tarafınızdan yerine getirilmesini istediğim bir hacetim var.» dedi. Ben: «Ferman Müminlerin emîrinindir, emriniz başım üstüne.» diye karşılık verince Mehdî isteğini yerine getireceğime dair yemin etmemi istedi. Ben de yemin ettim, bunun üzerine Mhdî bana: «Ali b. Ebî Tâlib'in torunlarından falan var ya, işt onun hakkından gelmeni, beni rahata kavuşturmanı ve bu işte acele etmeni istiyorum.» dedi. «İsteğinizi hemen yerine getiririm.» dedikten sonra Mehdî'nin bana verdiği her şeyi, bu arada cariyeyi de aldım, bunlardan başka Mehdî'nin bana verilmesini ferman buyurduğu yüz bin dirhemi alarak oradan ayrıldım. Cariye'ye karşı olan sevincimden dolayı onu bulunduğum yerdeki bir perdenin arkasına bıraktım. Alevî'yi (Hz. Ali'nin torununu) yanıma çağırdım ve durumunu sordum. O akıllı ve güzel ifadeli insan bana durumunu anlattıktan sonra şöyle dedi: «Benim katilim olarak Allah'ın huzuruna çıkarsanız size yazık olur, ben Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kızı Fâtıma'nın evlâdından birisiyim.» Bunun üzerine ona: «Hayır, seni öldürmeyeceğim; benden hayırlı bir isteğin var mı?» diye sordum. O da: «Eğer benim için hayırlı bir şey yaparsan sana teşekkür eder, senin için dua ve istiğfarda bulunurum.» dedi. O zaman: «İstediğinizin hangi yoldan gerçekleştirilmesini istiyorsunuz?» diye sordum. «Şu, şu yoldan.» dedi. Bunun üzerine itimat ettiği kimseye haber saldım, o kimse geldi ve Hz. Ali'nin torununu aldıktan sonra yanımdan ayrıldı. Bu arada ona bir çok şeyler verdim. Daha sonra durumu bildirmesi için cariye'yi Mehdî'ye gönderdim, fakat Mehdî yanımdan ayrılan Hz. Ali'nin torununu (Alevî'yi), ken-

disini götüren kimseyi ve hediye ettiğim malları yakalatmıştı. Ertesi günü Mehdî beni huzuruna çağırdı ve Hz. Ali'nin torunu (Alevî) hakkında benden bilgi istedi. Ben Mehdî'ye onu öldürdüğümü söyledim. Benden öldürdüğüme dair yemin etmemi istedi, ben de yemin ettim. Tam bu sırada Mehdî genç uşaklarından birine: «Şu odada bulunanları buraya getir.» dedi. Genç uşak Hz. Ali'nin torununu, onu götüren kimseyi ve verdiğim hediyeleri çıkarıp getirdi. Bu manzara karşısında şaşırıp kaldım, nutkum tutuldu ve ne söyleceğimi bilemedim. Bunun üzerine Mehdî bana şöyle dedi: «Ölümü hakettiniz, ama bunu yer altında bir hücreye hapsedin, bir daha onu hatırlamayayım.» Yer altında bir hücreye hapsedildim ve konulmam için kazılan bir kuyunun içerisine sarkıtıldım. Burada ne kadar kaldığımı bilmiyorum, bu arada gözlerimi de kaybettim.

Ben bu vaziyette çile doldururken bir gün çağırıldım. Bana: «Müminlerin emîrine selâm ver.» denildi. Ben de selâm verdim. Kendisine selâm verdiğim Müminleri emîri: «Ben kimim?» dedi. «Mehdî'sin.» diye cevap verdim. Bunun üzerine: "Allah Mehdî'ye rahmet eylesin.» dedi. O zaman: «Müminlerin emîri Hâdî'sin.» dedim. «Allah Hâdî'ye rahmet etsin.» dedi. Bu defa da: «Hârûn er-Reşîd'sin.» dedim. «Evet.» diye konuştu, sonra kendisinden bir isteğimin olup olmadığını sordu. Mekke'de yerleşmek istediğimi söyledim; çünkü faydalanacağım bir şey, ulaşmak istediğim bir gaye kalmamıştı. Bana verilen izin üzerine Mekke'ye gittim.

Ya'kûb Mekke'de fazla yaşamamış, kısa bir süre sonra ölmüştür.

Ya'kûb hapsedilmezden önce de bulunduğu mevkiden pek memnun değildi, çünkü Mehdî'nin yakın arkadaşları yanında içki içiyorlardı. Ya'kûb Mehdî'yi bu kötü hareketten menetmeye çalışıyor ve ona şu şekilde öğüt veriyordu: «Beni, bunun için vezir edinmedin, ben de sana bunun için arkadaşlık yapıp sohbette bulunmuyorum. Beş vakit camide kılınan namazdan sonra böyle huzurunda nebiz (sarhoş edecek derecede bulunan hurma suyu) mi içilecek?» Ya'kûb Mehdî'yi sıkıştırmağa devam edince Mehdî için şu beyit söylendi:

«Sen Ya'kûb'u bir kenara bırak, etrafa güzel koku saçan şaraba bak.»

Ya'kûb bir gün Mehdî'nin yapmak istediği bir şey hakkında şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim ki bu israftır.» Bunun üzerine Mehdî de şöyle cevap verdi: «Yazık sana Ya'kûb! Şerefliler için israf güzeldir. Eğer israf olmasaydı, çok verenler az verenlerden ayırt edilmezdi.»

Çeşitli Olaylar

Mehdî bu yılda Cürcân'a gitti ve Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhim'i Cürcân kadılığına tayin etti.

Yine bu yılda Mehdî Mekke, Medîne ve Yemen arasında posta işlerinin katır ve develerle yerine getirilmesini emretti. Daha önce buralarda posta teşkilâtı yoktu.

Valileri bulunan Müseyyeb b. Zuheyr'den memnun olmayan Horasânlıların başına bu yıl Ebû'l-Abbâs Fadl b. Süleyman et-Tûsî tayin edilmiş, buna ilave olarak Sicistân valiliği de kendisine verilmiştir. Sicistân valiliğine ise Temîm b. Saîd b. Da'lec getirilmiştir.

Yine bu yıl içerisinde Mehdî Zendeka (Dehrîlik) mezhebini tutan Dâvud b. Ravh b. Hâtim, İsmail b. Mücâlid, Muhammed b. Ebî Eyyûb el-Mekkî ve Muhammed b. Tayfûr'u yakalayarak onlardan tevbe etmelerini istemiş, sonra da onları serbest bırakmıştır. Ayrıca Dâvud'u, Basra valisi olan babasının yanına göndermiş ve onu tedip etmesini emretmiştir.

Mekke ve Tâif valiliğini Ubeydullah b. Kusem sürdürürken bu yıl Medîne valiliğine İbrâhim b. Yahyâ b. Muhammed b. Alî b. Abdullah atanmıştır. Yine bu yıl Mansûr b. Yezîd b. Mansûr Yemen valiliğinden azledilmiş, yerine Abdullah b. Süleyman er-Rib'î getirilmiştir.

Mehdî bu yılda mahkûm olan Abdüssamed b. Ali'yi serbest bırakmış, hacc işlerini ise İbrâhim b. Yahyâ idare etmiştir. Bu sene Kûfe valiliğinde Hâşim b. Saîd, Basra valiliğinde Ravh b. Hâtim, Basra kadılığında Hâlid b. Tulayk, Dicle bölgesi, Kesker, Basra kasabaları, Bahreyn, Ehvâz, Fars ve Kerman valiliğinde Mehdî'nin azatlısı Muallâ, Mısır valiliğinde İbrâhim b. Sâlih, Afrikıye valiliğinde Yezîd b. Hâtim; Taberistân, Rûyân, Cürcân valiliğinde Yahyâ el-Hareşî, Dünbâvend ve Kums valiliğinde Mehdî'nin azatlısı Ferâşe, Rey valiliğinde yine Mehdî'nin azatlısı olan Sa'd, Musul valiliğinde Ahmed b. İsmâil el-Hâşimî (Bir rivayete göre Mûsâ b. Ka'b el-Has'amî) Musul kadılığında Ali b. Misher b. Umeyr bulunmuşlardır.

Doğuştan kör olan ve zındıklığı benimseyen âmâ şair Beşşâr b. Burd bu yıl öldürülmüştür. Vekî'in babası Cerrâh b. Muleyh er-Ruâsî, Mübârek b. Fadâle ve Hammâd b. Seleme el-Basrî bu yıl içinde vefat etmişlerdir. Bu yıl yapılan sulh anlaşmalarından dolayı yaz seferine çıkılmamıştır.

Emevîlerden Endülüs hükümdarı Abdurrahman kendisini halifelikten indirmek isteyen kardeşinin oğlu Muğîre b. Velîd b. Muâviye b. Hişâm'ı, Hüzeyl b. Sumeyl'i, Semûre b. Cebele'yi ve bunlar aracılığı ile Abdurrahman'a yaklaşan ve onlarla birlikte hareket eden Alâ b. Humeyd el-Kuşeyrî'yi bu yıl öldürmüştür.

HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ YEDİNCİ (M. 783-784) YILI OLAYLARI

Bu sene Mûsâ el-Hâdî benzeri hiç bir kimse tarafından hazırlanmayan büyük bir askerî kuvvet ve techizatla Taberistân'ın sahip ve hakimi bulunan Vendâd Hürmüz ve Şervin ile savaşmak için onların üzerine yürüdü. Mehdî Mûsâ b. Ebân b. Sadaka'yı mektuplaşma işlerine, Muhammed b. Cümeyl'i askerinin başına, Mansûr'un azatlısı Nufey'i hâcipliğe, Alî b. İsâ b. Mâhân'ı muhafızlığa tayin etti. Mûsâ el-Hâdî, askerlerini Hürmüz ve Şervin üzerine gönderdi, askerlerin başına geçirilen Yezîd b. Mezyed bunları muhasara altına aldı.

Yirmi üç sene valilik görevinde bulunan İsâ b. Mûsâ, altmış beş yaşında iken Kûfe'de bu yıl vefat etmiştir.

Ravh b. Hâtim, İsâ b. Mûsâ'nın vefatında Kûfe'nin ileri gelenlerinden bir grupla birlikte kadıyı da hazır bulundurmuş, bundan sonra İsâ defnedilmiştir. İsâ'nın bu görevi üstlendiği ve azledildiğine dair bilgiler daha önceki bahislerde geçmiştir.

Mehdî bu yıl içinde zındıkları ciddî bir şekilde takip etti. Bunlardan Yezîd b. Feyz yakalandı ve ikrarı neticesinde hapsedildi, ancak bir müddet sonra hapisten kaçtı ve bir daha yakalanamadı. Zındıklarla ilgili işleri yürütme görevini Ömer el-Kelvezânî üstlendi.

Mehdî bu yıl Ebû Ubeydullah Muâviye b. Ubeydullah'ı mektupçuluk divanından azletti, yerine er-Rebî'i tayin etti.

Bu sene Bağdâd ve Basra'da veba hastalığı görüldü, ayrıca halk arasına şiddetli bir öksürük yayıldı.

Mûsâ el-Hâdî'nin kâtibi Ebân b. Sadaka bu yıl öldü. Mehdî onun yerine Ebû Hâlid el-Ahvel'i görevlendirdi.

Yine bu yılda Mehdî, Kâbe ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mescidinin genişletilmesini emretmiş, bir çok ev bunlara katılmıştır. Bu genişletme işinde mütevelli olarak Yaktîn b. Mûsâ görev almıştır. Bu inşaat işleri Mehdî'nin vefatına kadar devam etmiştir. Ayrıca Mehdî, Musul'daki bir ulu caminin genişletilmesini de emretmiştir. Bu emri ihtiva eden bir

levhayı 603 (1206) tarihinde mevcudiyetini sürdüren bu caminin duvarı üzerindeki bir levhada gördüm.

Bu yıl Taberistân ve er-Rûyan valisi Yahyâ el-Hareşî azledilmiş, yerine Ömer b. Alâ' getirilmiştir. Cürcân valiliğine de Mehdî'nin azatlısı Ferâşe tayin edilmiştir.

3 Zilhicce 167 (Haziran 784)'de dünya üzerinde bir karanlık meydana gelmiş, öğleye doğru bu karanlık kaybolmuştur.

Bu yıl yapılan muahedeler dolayısıyla savaş için yaz seferleri yapılmamıştır. Bu yıl hacc emîrliğini Medîne valisi İbrâhim b. Yahyâ b. Muhammed b. Alî b. Abdullah b. Abbâs yapmış, işlerini bitirdikten bir kaç gün sonra da vefat etmiştir. İbrâhim'in yerine bu göreve İshâk b. İsâ b. Alî getirilmiştir.

Tuzağa düşürülerek birisi tarafından hançerlenen Ukbe b. Selem el-Hunâî bu yıl Bağdâd'da vefat etmiştir.

Bu yıl Yemen'de Süleyman b. Yezîd el-Hârisî, Yemâme'de Abdullah b. Mus'ab ez-Zübeyrî, Basra'da Muhammed b. Süleyman, Musul'da Ahmed b. İsmâil el-Hâşimî (bir rivayete göre Mûsâ b. Ka'b) vali olarak bulundular. Basra kadılığında ise Ömer b. Osman et-Teymî bulunmaktaydı. Diğer şehirlerin durumu yukarıda bahsedildiği gibidir.

Ebû Şeybe Ca'fer el-Ahmer, Şiî bir âbid olan Hasan b. Sâlih b. Hubeyy, Saîd b. Abdullah b. Âmir et-Tenûhî, Hammâd b. Seleme ve Abdulazîz b. Müslim bu yıl vefat etmişlerdir.

Yine bu yıl Araplar Yemâme ile Bahreyn arasındaki Basra çölünde bozgunculuk çıkararak yol kesme, haramları irtikâp etme ve namazı terketme gibi kötü hareketlerde bulunmuşlar, bundan dolayı Mehdî üzerlerine asker göndererek onlarla kıyasıya savaşmış, ancak Araplar sabır ve metanetleri sayesinde zafere ulaşmışlar ve Mehdî tarafından üzerlerine gönderilen bütün askerleri öldürmüşlerdir. Bu yüzden kuvvetleri artan Araplar, kötülüklerini daha çok artırmışlardır.

HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ SEKİZİNCİ (M. 784-785) YILI OLAYLARI

Ramazan 168 (Mart 785)'de Bizanslılar kendileriyle Müslümanlar arasında otuz iki aydır devam edegelmekte olan sulh anlaşmasını bozdular, bunun üzerine Cezire ve Kınnesrin valisi Ali b. Süleyman Yezid b. Bedr b. Battâl'ı bir süvari grubuyla birlikte Bizanslılar üzerine gönderdi. Bu süvari grubu zafer elde ederek büyük miktarda ganimetle geri döndü.

Musul'da Meydana Gelen Harici İsyanı

Bu yıl Musul'da Temîmoğullarından Yâsin adında bir Harici baş kaldırdı, onunla savaşmak üzere Musul'da bulunan askerler harekete geçtiyseler de Yâsin onları yendi, Cezîre ve Rabî'a bölgelerinin ekserisini de eline geçirdi. Yâsin bir Harici olan Sâlih b. Müserrah'ın görüşlerine mütemayildi. Mehdî bir kumandan olan Ebû Hüreyre Muhammed b. Ferruh ile Dabbeoğullarının bir azatlısı olan Herseme b. A'yen'i Yâsin' in üzerine gönderdi. Bunlarla savaşan Yâsin, her ne kadar sabır ve metanet gösterdiyse de, bir grup askeri ile birlikte kendisi de öldürüldü, geride kalanlar ise bozguna uğradıklarından dağılmak mecburiyetinde kaldılar.

Ebû'l-Esved'in Endülüs'te Ayaklanması

Bu sene Ebû'l-Esved Muhammed b. Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihrî Endülüs'te ayaklanmıştır. Bunun hikâyesi şöyledir:

Ebû'l-Esved'in babası kaçıp kardeşi Abdurrahman öldürüldüğü zaman kendisi Emir Abdurrahman'ın Kurtuba'daki hapishanesinde bulunuyordu. Hiç bir şeye bakmayan Ebû'l-Esved kör taklitleri yaparak kendisini hapishanede âmâ göstermeğe çalıştı. Bir hayli zaman sonra ken-

disinin âmâ olduğuna Emevîlerden hükümdar Abdurrahman'ı inandırdı. Hapishanenin son kısmında nehre çıkılan bir yer altı odası bulunuyordu. Tutuklular temizilk ve yıkanma gibi ihtiyaçlarını buradan çıkarak nehirde giderirlerdi. Görevliler Ebû'l-Esved'i âmâ kabul ettikleri için kendisini pek umursamazlardı. Nehirden geri döndükleri zaman Ebû'l-Esved: «Âmâyı yerine kim götürecek?» derdi. Ebû'l-Esved kendisine yakın olan bir kölesiyle nehir kenarına çıktığı zaman onunla konuşur ve bu konuşma pek dikkat çekmezdi. Kölesi ona bir at getireceğini ve kendisini onunla kaçıracağını vaat etti. Bir gün kölesi kendisini beklediği bir sırada yer altı odasından çıktı, nehri yüzerek geçti ve ata binerek kaçmayı başardı. Ebû'l-Esved, Tuleytula'ya geldi ve etrafına kalabalık bir askerî kuvvet topladıktan sonra Emîr Abdurrahman ile savaşmak üzere hemen geri döndü. Abdurrahman ve Ebû'l-Esved, Kastalûne'de Kızıl Dere'de karşılaştılar. Şiddetli bir savaştan sonra Ebû'l-Esved yenildi, nehirde boğulanlar hariç dört bin askeri öldürüldü. Abdurrahman peşini bırakmadı, Rebâh kalesini geçinceye kadar önüne geleni öldürdü. Daha sonra etrafına yeniden asker toplayan Ebû'l-Esved Abdurrahman ile savaşmak üzere 169 (785) yılında tekrar geri döndü. Abdurrahman'ın öncü kuvvetlerinin gelmekte olduğunu öğrenen Ebû'l-Esved ve askerleri bozguna uğradılar. Ebû'l-Esved'in ailesi yakalandı ve ileri gelen pek çok adamı da öldürüldü. Kendisi ise Tuleytula'ya bağlı bir kasabada 170 (786)'de öldü. Yerine kardeşi Kâsım geçti. Çevresine büyük bir kuvvet toplayan Kâsım'a Abdurrahman savaş açtı. Nihayet emân dilemeden Abdurrahman'ın yanına gelen Kâsım Abdurrahman tarafından öldürüldü.

Çeşitli Olaylar

Bu sene ölen Cillikıyye kralı Şilon'un yerine Ezfoneş (Alfonsa) getirilmiş, onun Morkat tarafından öldürülmesi üzerine Cillikıyye halkının işleri tamamen bozulmuş, tam bu sırada Tuleytula'da askerin başında bulunan Abdurrahman'ın nâibi onların içlerine girerek bir kısım insanları öldürüp bir kısmını da esir aldıktan sonra elde ettiği ganimetle birlikte sağ salim geri dönmüştür.

Haricilerin Sufriyye kolunun öncülerinden olan ve emirliği on iki yıl bir ay süren Ebû'l-Kâsım b. Vâsûl bu yıl, yatsı namazından sonra ansızın ölmüş, yerine oğlu İlyâs getirilmiştir. Mehdî bu yılda Saîd el-Hareşî'yi kırk bin kişilik bir kuvvetle Taberistân'a göndermiştir.

Zındıkları takiple görevli bulunan Ömer el-Kelvezânî bu yıl ölmüş, yerine ise pek çok zındık öldüren Muhammed b. İsâ b. Hamdeveyh

getirilmiştir. Bu yıl hacc işlerini İbn Rayta denilen Ali b. el-Mehdî idare etmiştir.

Yahyâ b. Seleme b. Kuheyl, Basra kadısı Ubeydullah b. Hasan el-Anberî, Mendel b. Ali, Kadı Muhammed b. Abdullah b. Ulâse b. Alkama, Bişr b. er-Rebî' ve Abser b. Kâsım bu yıl vefat etmişlerdir.

Ayrıca Hz. Ali'nin torunlarından Hasan b. Zeyd b. Hasan b. Ali b. Ali de bu yılda vefat etmiştir. Mansûr tarafından Medîne valiliğine tayin edilen Hasan beş yıl sonra Mansûr tarafından azledilmiş ve malına el konularak Bağdâd'da hapsedilmiştir. Mehdî halife olunca hapisten çıkarılmış ve malı kendisine iade edilmiştir. Hasan cömert bir kimseydi, ancak ehl-i beyt'ten inhiraf etmişti ve Mansûr'a mütemayil idi.

HİCRET'İN YÜZ ALTMIŞ DOKUZUNCU (M. 785-786) YILI OLAYLARI

Mehdî'nin Ölümü

Mehdî (Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Mansûr) bu yılda Mâsebezân'da ölmüştür. Mehdî'nin Mâsebezân'a gelişi şöyle olmuştur: Oğlu Mûsâ el-Hâdî'yi hal' edip yerine diğer oğlu Hârûn er-Reşîd'i veliaht yapmak istiyordu. Bunun için Cürcân'da bulunan oğlu el-Hâdî'ye bu konuda bir haber gönderdi, fakat el-Hâdî babasının bu teklifini kabul etmedi. Bunun üzerine Mehdî, el-Hâdî'nin yanına gelmesi için bir elçi gönderdi. Mûsâ gelen elçiyi dövdü ve gelmek istemedi. Bunun üzerine harekete geçen Mehdî oğlu Mûsâ'nın üzerine yürüdü. Mehdî Mâsebezân'da yediği bir yemekten sonra: «Ben uyumak için çadıra gidiyorum, kendim uyanıncaya kadar beni uyandırmayın.» dedi. Kendisiyle beraber uyuyan askerler ve yakın arkadaşları uyandıklarında onu ağlar bir vaziyette buldular ve hemen yanına koştular. Bunun üzerine Mehdî şöyle dedi. «Çadırın kapısının önünde birisi durdu ve şu şiiri söyledi:

> «Ben bu sarayda aile ve yakınları ölmüş, mahallesi ve çevresindeki evler yalnızlığa düşmüş, parlak bir hayat ve saltanattan sonra kavminin başkanı ölmüş, kabrinin iki ucuna mezar taşları dikilmiş, sonra da geride kalan hanımları tarafından hatıraları göz yaşları ile yadedilen bir kimse gibiyim.»

Mehdî bundan on gün sonra öldü.

Mehdî'nin ölüm sebebi hakkında farklı rivayetler vardır. Bir rivayete göre, avlanmağa çıkan Mehdî köpeklerinin kovaladığı bir geyiği takip ediyordu. Geyik bir harabeye girdi, hemen arkasından av köpekleri de girdiler. Bunların arkasından gelen Mehdî atıyla birlikte harabenin kapısından içeri girerken sırtını kapıya çarptı ve hemen orada öldü.

Bir rivayete göre ise ölümü şöyle olmuştur: Mehdî'nin cariyelerinden birisi kuması olan diğer bir cariyeye içerisine zehir atılmış bir ağız (koyu ve ilk süt) göndermişti. Mehdî'nin isteği üzerine bu ağız kendisi-

ne sunuldu. Cariye korkusundan onun zehirli olduğunu söyleyememişti. Ağızı yeyen Mehdî hemen orada öldü.

Başka bir rivayete göre ise ölüm sebebi şudur: Mehdî'nin cariyelerinden Hasene adlı bir kadın Mehdî'nin çok sevdiği bir cariyeye armut hediye etti, bu armutların en iyilerinden birinin içerisine de zehir koydu. Armutu çok seven Mehdî gözüne ilişen bu armutlardan yemek istedi ve zehirli olan armutu yedi. Yediği armut midesine inince: «Karnım, karnım!» diye bağırmağa başladı. Mehdî'nin bağırmalarını duyan Hasene saçını başını yolarak ağlamağa başladı ve ona: «Seninle baş başa kalmak için seni zehirledim.» dedi. Mehdî o gün öldü, Hasene ise evinin kubbesi üzerine örülen kıldan dokunmuş kaba örtülerle kalakaldı. Bunun üzerine şair Ebû'l-Atâhiyye şunları söyledi:

«Onlar süslü ve kıymetli elbiseler içerisinde gittiler, sonra kıldan dokunmuş kaba elbiselerle döndüler.
Dünya etme bulursun dünyasıdır, Nûh kadar ömrün olsa da bu dünyada ebedî kalamazsın.
Eğer ağlaman gerekli ise kendine ağlamalısın.»

Halifeliği on sene bir ay, diğer rivayete göre on sene kırk dokuz gün süren Mehdî kırk üç yaşında iken 22 Muharrem 169 (15 Ağustos 785)'da vefat etmiştir. Mehdî'nin cenaze namazını oğlu Hârûn er-Reşid kıldırmış ve hayatta iken çok defa oturduğu ceviz ağacının altına defnedilmiştir. Mehdî uzun boylu, beyaz tenli bir kişiydi. Bir rivayete göre gözünün birinde beyaz bir nokta bulunmaktaydı.

Mehdî'nin Özellikleri ile İlgili Bazı Olaylar

Mehdî mezâlim davalarına bakarken: «Kadılar yanımda bulunsunlar, haksızlığa uğrayanlara haklarını bunlardan utandığım için versem bile bu bana yeter.» derdi.

Mehdî defalarca azarladığı kumandanlarından birine son azarlamasında: «İşlediğin suçlar ne kadar sürecek? Ben seni ne zamana kadar affedip duracağım?» dedi. Bunun üzerine bu kumandan: «Allah (c.c.) seni hayatta bıraktığı müddetçe kusurlarım sürecek, siz de beni affedeceksiniz.» dedi. Bu söz üzerine Mehdî ondan utandı ve kendisinden hoşnut olduğunu izhar etti.

Misver b. Müsâvir anlatıyor:

Mehdî'nin vekili bir arazimi elimden alarak bana zulmetmişti. Ben de yapmış olduğu bu zulmü Mehdî'ye bir mektupla bildirdim. Yazdığım

mektup Mehdî'nin eline geçtiği sırada yanında amcası Abbâs ile kadılardan Muhammed b. Ulâse ve Âfiyet bulunmaktaydı. Mehdî beni çağırdı ve durumumu sordu, ben de halimi kendisine arzettim. O zaman Mehdî bana sordu: «Şu ikisinden birisine râzı mısın?» Ben de: «Evet, râzıyım.» dedi. Mehdî beni kendisine iyice yaklaştırdıktan sonra muhakeme etti. Kadı Mehdî'ye: «Ey Müminlerin emîri! Vekilinizin gasbettiği araziyi buna verin.» dedi. Bunun üzerine Mehdî: «Haydi, dediğinizi yaptım.» diye karşılık verdi. Orada hazır bulunan Mehdî'nin amcası bu manzara karşısında şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim ki, işte bu meclis benim için yirmi bin dirhemden daha hoştur.»

Mehdî bir gün azatlısı Ömer b. Rabî' ile gezintiye çıkmıştı. Av peşine düştükleri için askerden uzaklaşmışlardı. Biraz sonra acıkan Mehdî yiyecek bir şeyin bulunup bulunmadığını sordu ve kendisine ileride bir kulübenin bulunduğu söylendi. Kulübenin yanına geldiklerinde sebze yetiştiren bir Nabatlı ile karşılaştılar. Selâmlaşmadan sonra Nabatlıya yanında yiyecek bir şeylerin bulunup bulunmadığını sordular. Nabatlı: «Yanımda sadece salamura balıkla arpa ekmeği var.» dedi. Bunun üzerine Mehdî: «Eğer bir de zeytin yağınız varsa katığımız tamamdır.» dedi. Nabatlı bulunduğunu söyledi ve sözlerine pırasasının da bulunduğunu ekledi. Kendilerine getirilen bu yiyeceklerden Mehdî ve Ömer b. Rabî' doyuncaya kadar yediler. Yemekten sonra Mehdî, Ömer b. Rabî'a: «Bu konuda bir şiir söyleyin.» dedi. Bunun üzerine Ömer b. Rabî' şu şiiri söyledi:

«Pırasa ile arpa ekmeği, zeytin yağı ile salamura balık ikram eden bu adama ikramında kusur ettiği için bir, iki veya üç şamar vurulmalıdır.»

Mehdî: «Bu söylediğin şiir ne kadar da çirkin.» dedikten sonra bu beytin son mısraını şu şekilde değiştirdi:

«Misafirlerine bu güzel ikramından dolayı bu adama bir, iki veya üç kese dolusu para verilmelidir.»

Biraz sonra askerler, hizmetçiler ve hazine ile görevli kişiler geldiler. Mehdî Nabatlı'ya üç kese dirhem verilmesini emretti ve sonra oradan ayrıldılar.

Hasan el-Vasîf anlatıyor:

Mehdî'nin hilâfeti zamanında şiddetli bir rüzgâr esti, kıyamet kopuyor sandık. Ben Mehdî'yi aramağa çıktım, onu bir yanağını yere koymuş bir vaziyette buldum. Şöyle yalvarıyordu: «Allahım Muhammed (s.a.v.)'i ümmetiyle birlikte koru! Allahım! Diğer milletlerden olan düşmanlarımızı sevindirme. Eğer bu âlemdekileri benim günahım yüzünden

cezalandıracaksan, işte alnım kudret elinin önündedir.» Bu sözlerden sonra rüzgâr durdu ve biz içinde bulunduğumuz sıkıntıdan kurtulduk.

Temimli Kâsım b. Müşâci' el-Mervezî ölüm hastalığında Mehdî için şöyle bir vasiyet kaleme aldı ve vasiyetine şu ayetle başladı: **«Allah, melekler ve ilim sahipleri, O'ndan başka hiç bir Tanrı olmadığına şahitlik ettiler.»** (Âl-i İmrân, 18.) Ben de buna ve Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna, Ali b. Ebî Tâlib'in Rasûlüllah'ın vasisi ve kendisinden sonra bu ümmetin imamı olduğuna şehâdet ederim.» Kâsım b. Müşâci'in ölümünden sonra bu vasiyet Mehdî'ye azledildi. Vasiyetin son kısmını okuyan Mehdî onu fırlatıp attı ve bir daha da okumadı.

Rabî' anlatıyor:

Mehtaplı bir gecede Mehdî'yi çadırında namaz kılarken gördüm. Onun mu, çadırın mı, ayın mı, yoksa giydiği elbisenin mi daha güzel olduğunu anlayamadım. Namazda şu âyeti okuyordu: **«Demek idâreyi ve hâkimiyeti ele alırsanız, hemen yer yüzünde fesat çıkaracak, akrabalık bağlarınızı bile parçalayıp keseceksiniz, öyle mi?»** (Muhammed, 22).

Mehdî namazını tamamladıktan sonra bana döndü ve: «Ey Rabi'» dedi. Ben de: «Buyurun, emir sizindir.» diye karşılıkta bulundum. Bunun üzerine Mehdî: «Mûsâ'yı huzuruma getirin.» dedi. Oğlu Mûsâ el-Hâdî'yi mi, yoksa Mûsâ b. Ca'fer'i mi huzuruna götüreceğime karar veremedim. Kendi kendime bir hayli düşündükten sonra: «Bu olsa olsa Mûsâ b. Ca'fer'dir.» dedim ve huzuruna onu götürdüm; çünkü Mûsâ b. Ca'fer benim yanımda tutuklu bulunuyordu. Mehdî namazına ara verdi ve Mûsâ'ya dönerek şöyle dedi: «Ben biraz önce şu ayeti (yukarıda geçen ayeti) okudum ve akrabalık bağlarını kesmiş olmaktan korktum. Bana karşı çıkmayacağına güven sözü ver.» dedi. Mûsâ'dan güven sözü alan Mehdî onu serbest bıraktı.

Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib anlatıyor:

Emevî saltanatının sonlarına doğru bir rüya gördüm. Kendimi Resûlullah'ın mescidinde buldum. Başımı yukarı kaldırdığımda, mescit duvarının üzerindeki bir süslemenin içerisinde bir kitabe gördüm. Bu kitabede Halife Velîd b. Abdülmelik'in emriyle bu süslemenin yapıldığı yazılıydı. Bu arada birisi Hâşimoğullarından Muhammed adında bir kimsenin bu kitabeyi sileceğini, yerine kendi ismini yaşacağını söylüyordu. Bunu söyleyen o adama: «Ben Hâşimoğullarındanım ve adım da Muhammed'dir.» dedim. Muhammed'in kimin oğlu olduğunu sordum, o: «Abdullah'ın oğludur.» dedi. Sonra aramızda şu şekilde bir konuşma geçti:

Ben:

— Abdullah'ın oğluyum, Abdullah kimin oğludur?

O:

— Muhammed'in oğludur.

Ben:

— Muhammed'in oğluyum, Muhammed kimin oğludur?

O:

— Alî'nin oğludur.

Ben:

— Alî'nin oğluyum, Ali kimin oğludur?

O:

— Abdullah'ın oğludur.

Ben:

— Abdullah'ın oğluyum, Abdullah kimin oğludur?

O:

— Abbas'ın oğludur.

Eğer bu iş Abbâs'a kadar varıp dayanmasaydı, o kimsenin kendim olduğunda aslâ şüphe etmeyecektim.

Ben bu rüyayı o zaman anlatmıştım, fakat biz Mehdî'yi bilmiyorduk. Mehdî halife olduğu zaman Rasûlüllah'ın mescidine girdi, başını kaldırıp yukarı baktığı zaman Velîd'in ismini gördü. Bunun üzerine: «Bugüne kadar Velîd'in adının burada durduğunu görüyorum.» dedi. Bu arada bir sandalya istedi ve şöyle dedi: «Velîd'in ismi silinip kendi adım oraya yazılıncaya kadar buradan ayrılmayacağım.» Sandalyasında otururken isteği yerine getirildi.

Mehdî bir gece kıyafet değiştirerek gezinirken bir bedevî kadının şöyle dediğini duydu: «Kavmim darlık içindedir. Gözler onlardan çevrilmiştir, borçların ağır yükü omuzlarına çökmüştür. Kıtlık onları bırakmamak üzere yakalamış, erkekleri çöllere gitmiş, malları ellerinden çıkmış ve aile nüfusu hayli çoğalmıştır. Yolculuk sıkıntısı çekmiş olan bizlere Allah ve Rasûlünün tavsiyesi üzerine yardım edeni Allah yolculuğunda korusun ve ailesi hususunda onun halefi olsun.» Mehdî bedevî kadının bu sözlerine karşılık olarak ona beş yüz dirhem verilmesini emretti.

Mehdî şöyle demiştir:

Hiç bir kimse kendisine daha önce yapmış olduğum iyiliği bana hatırlatıp buna bir yenisini ilâve ederek kendisine iyilikte bulunduğum kişinin yaklaşması kadar bana yaklaşamaz; çünkü önce verip de sonra vermemek, ilk defa verilenlerin değerini düşürür.

Beşşâr b. Bürd, vezir Ya'kûb'un kardeşi Sâlih b. Dâvud vali tayin edildiği zaman onu hicvetmiş ve hakkında şöyle demişti:

«Onlar kardeşin Sâlih'i minberlerin üzerine yükselttiler, fakat minberler kardeşinden şikâyetçidirler.»

Ya'kûb kardeşi Sâlih'in Beşşâr tarafından hicvedildiğini duyunca hemen Mehdî'ye geldi ve şöyle dedi: «Bu müşrik âmâ Müminlerin emîrini hicvetmiştir. Bunun üzerine Mehdî Ya'kûb'a: «Beşşâr hicviyesinde ne söylemiş?» diye sordu. Ya'kûb böyle bir hicviyeyi Mehdî'nin huzurunda okumak istemedi, fakat Mehdî okunmasında ısrar etti. Ya'kûb o zaman hicviyeyi okumak mecburiyetinde kaldı. Hicviye şöyledir:

«Halaları ile zina yapan halife, cirit ve debbuk (Arap çocukların oynadığı bir oyun) oynamaktadır.
Allah onu başımızdan uzaklaştırsın ve yerine bir başkasını versin.»

Aynı zamanda o henüz anasından doğmamış olan oğlu Mûsa'nın lehine bir takım hilelere başvurmuştur. Bunun üzerine Mehdî Beşşâr'ı huzuruna getirmek istedi, fakat Ya'kûb Beşşâr'ın Mehdî'yi medhederek affını kazanacağından korktu ve Beşşâr'ın çağlayarak akan bir dereye atılması için birini görevlendirdi.

Mehdî'nin varlığı ile sevinç duyduğu ve kendisinden hiç bir zaman ayrılmadığı kızı Yûkûte bu yıl ölmüştür. Mehdî Yâkûte'yi delikanlı erkekler gibi giydirir ve onu devamlı yanında bulundururdu. Yâkûte'nin ölümüne çok üzülen Mehdî kendisiyle taziye maksadıyla görüşmek isteyenlere engel olunmamasını emretti. Mehdî'ye taziyede bulunmak için pek çok kimse geldi, gitti; fakat bu taziyeler arasında Şebîb b. Şeybe'ninkinin daha veciz ve beliğ olduğunda ittifak edildi.

Şebîb'in taziyesi şöyledir:

«Ey Müminlerin emîri! Kızın için Allah katında olan şey senin katında olandan daha hayırlıdır. Allah'ın sana vereceği sevap kızından daha değerlidir. Allah'tan seni üzmemesini ve fitneye düşürmemesini, uğ-

ramış bulunduğun musibetten dolayı sana mükâfat vermesini, sabır kudreti nasip etmesini, tahammülü güç belâlara düşürmemesini ve nimetini senden almamasını dilerim. Sabrın en gerçeği, geri çevrilmesi mümkün olmayan şey üzerine yapılan sabırdır.»

Mûsâ el-Hâdî'nin Halifeliği

Mehdî öldüğü gün oğlu Mûsâ el-Hâdî'ye bey'at edilmiştir. Mûsâ bu sırada Cürcân'da bulunuyor ve Taberistânlılar ile savaşıyordu. Mehdî vefat ettiği zaman oğlu Hârûn er-Reşîd babasıyla beraber Mâsebezân'da bulunuyordu. Ölünce ileri gelen kimseler ve kumandanlar Hârûn'un yanına geldiler ve ona şunları söylediler: Eğer askerler Mehdî'nin öldüğünü öğrenirlerse bir karışıklık çıkabilir. En iyisi askerlerin geri dönmelerini sağlamak ve Mehdî'nin ölümünü Bağdâd'a varıncaya kadar gizli tutmaktır.» Bunun üzerine Hârûn: «Bana Yahyâ b. Hâlid'i çağırın.» dedi. Yahyâ Enbâr'dan İfrikıye sınırına kadar olan Mağrib bölgesinin ve civarının, Hârûn adına valiliğini yapıyordu. Yahyâ Hârûn'un huzuruna geldiğinde Hârûn durumu bildirdi ve ileri gelen kimselerle kumandanların durum hakkındaki görüşlerinin uygun olup olmadığını sordu. Yahyâ onların görüşünü beğenmedi ve şöyle dedi: «Mehdî'nin ölümünün Bağdâd'a varıncaya kadar gizli tutulması çok zordur. Ayrıca askerlerin Mehdî'nin ölümünü öğrendikleri zaman cesedine sarılıp: «Bize üç dört yıllık maaşımız verilmedikçe onu bırakmayız.» demeyeceklerinden ve zalimce tahakkümde bulunmayacaklarından emin değilim. Bana kalırsa Mehdî'nin ölümü burada gizlenmeli, Nusayr el-Vasîf de babasının ölümünden dolayı taziyede bulunmak, halifeliğe getirildiği için kendisini tebrik etmek, ayrıca mühür ve kılıcı teslim etmek maksadıyla el-Hâdî'ye gönderilmelidir. Nusayr o taraflarda posta ve haberleşme işlerini tedvir ettiği için onun dışarı çıkması pek yadırganmayacaktır. Ayrıca askerlerin her birine iki yüzer dirhem bahşiş verilmeli ve geri dönmeleri sağlanmalıdır. Bu durumda askerler sadece ailelerine kavuşmak isteyecekler ve bundan başka bir şey düşünmeyeceklerdir.» Hârûn Yahyâ'nın ileri sürdüğü bu görüşleri tamamıyla uyguladı. İkişer yüz dirhemi alan askerler: «Bağdâd, Bağdâd!» diye tempo tuttular ve hızla Bağdâd'a doğru yürümeğe başladılar. Bağdâd'a geldiklerinde Mehdî'nin ölüm haberini öğrenen askerler, Bâbu Rabî'a gelerek orasını yakıp yıktılar ve tutuklu bulunan kimseleri çıkardılar, ayrıca yiyecek de istediler.

Hârûn er-Reşîd Bağdâd'a geldiği zaman Hayzurân (Hârûn'un annesi) er-Rabî' ve Yahyâ b. Hâlid'i bu hususta müşavere etmek için yanına

çağırdı. Er-Rabi' bu çağrıyı kabul etti ve geldi, fakat Yahyâ el-Hâdi'nin gayret ve kıskançlığını düşürerek bu çağrıyı reddetti. Toplanan mallar iki senelik maaş karşılığı olarak askerlere verildi ve susturulmaları böylece sağlanmış oldu. el-Hâdi Rabî'a yazdığı mektupta onu ölümle tehdit ediyor, Yahyâ'ya yazdığı mektupta ise teşekkür ediyor ve Hârûn'un emriyle hareket etmesini istiyordu.

Rabî' Yahyâ'yı hem sever, hem de itimat ederdi. el-Hâdi'den korktuğu için önce ne yapması gerektiği hususunda Yahyâ ile istişarede bulundu. Yahyâ, Rabî'a oğlu Fadl'ı el-Hâdi'nin geçeceği yolun üzerine armağan ve hediyeler ile göndermesini ve el-Hâdi'den özür dilemesini salık verdi. Rabî' Yahyâ'nın dediğini yaptı, böylece el-Hâdi'nin rızasını kazandı.

Rabî' Yahyâ b. Hâlid'e bazı tavsiyelerde bulunmuş, Mûsâ el-Hâdî için Bağdâd'da bey'at sözü alınmıştı. Hârûn er-Reşid imparatorluğun her tarafına Mehdî'nin öldüğünü ve el-Hâdi'ye bey'at edildiğini mektuplar yazarak bildirmişti. Nusayr el-Vasîf ise Cürcân'da bulunan el-Hâdi'nin yanına kadar giderek ona babası Mehdi'nin öldüğünü ve kendisine bey'at edildiğini duyurmuştu. Bunun üzerine el-Hâdî sefer ilân ederek posta bineğiyle ciddi bir şekilde mesafe katederek yirmi günde Bağdâd'a geldi ve Rabî'i kendisine vezir edindi; ancak Rabî' kısa bir müddet sonra, bu yıl içinde öldü.

Mehdî bu yılda zındıkları ciddî bir şekilde takibe koyuldu ve Ali b. Yaktin'in de içerisinde bulunduğu kalabalık bir zındık grubunu öldürdü. Ayrıca Ya'kûb b. Fadl b. Abdurrahman b. Abbâs b. Rabî'a b. Hâris b. Abdülmuttalib'i de öldürdü.

Ya'kûb b. Fadl'ın öldürülmesi şöyle olmuştur:

Ya'kûb Mehdî'nin huzurunda zındıklığını ikrar etmiş, bunun üzerine Mehdî şöyle demiştir: «Eğer dediğin doğru ise, hakikaten Muhammed tarafını tutmakla haklısın. Muhammed olmasaydı sen de kim olurdun? Allah'a yemin ederim ki, eğer hiç bir Hâşimî'yi öldürmeyeceğime dair vermiş olduğum bir söz bulunmasaydı, mutlaka seni öldürürdüm.» Sonra Mehdi el-Hâdî'ye dönerek şöyle dedi: «Sana yeminle ifade ediyorum, hilâfet makamına geldiğin zaman mutlaka onu öldürmelisin.» Mehdî Ya'kûb'u hapse attırdı, el-Hâdî ise, babası Mehdî'nin ölümünden sonra onu öldürdü. Yine bir zındık olan Dâvud b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ın oğlunun öldürülmesi hususunda da Mehdî oğlu el-Hâdî'den söz aldı, fakat Dâvud'un oğlu Mehdî'den önce hapiste öldü. Ya'kûb b. Fadl öldürüldükten sonra çocukları el-Hâdî'nin huzuruna getirildiler. Ya'kûb'un kızı Fâtıma babasından hamile kaldığını ikrar etti, fakat korkutuldu ve korkusundan öldü.

Hüseyn b. Ali b. Hasan'ın Ortaya Çıkışı

Mekke civarında «Fahh» denilen yerde öldürülen Huseyn b. Alî b. Hasan b. Hasan b. Ali bu yıl Medîne'de baş kaldırmıştır.

Hüseyn'in isyanı şöyle olmuştur:

Mûsâ el-Hâdî, Hz. Ömer'in torunlarından Ömer b. Abdülaziz b. Abdullah'ı Medîne'ye vali tayin etmişti. Ömer b. Abdülaziz görevine başladığı zaman Ebû'z-Zift Hasan b. Muhammed b. Abdullah b. Hasan'ı, şair Müslim b. Cündüb el-Hüzelî'yi ve Ömer ailesinin azatlısı Ömer b. Sellam'ı bir içki sofrasında yakalamıştı. Ömer b. Abdülaziz'in emriyle bunlar hem dövüldüler ve hem de boyunlarına ipler bağlanmak suretiyle Medine sokaklarında dolaştırıldılar. Hüseyn b. Ali, Ömer b. Abdülaziz'in görevli memuruna gelerek şöyle dedi: «Bu adamları dövmüşsün, halbuki onları dövmemeli idin; çünkü Iraklılar bunu (hurmadan yapılan içki) içmekte pek mahzur görmezler. Onları neden Medine sokaklarında dolaştırıp teşhir ediyorsun?» Hüseyn'in emriyle teşhirden kurtulan bu kimseler sonra görevli memur tarafından hapse atıldılar.

Daha sonra Hüseyn b. Ali ile Yahyâ b. Abdullah b. Hasan, Ebû'z-Zift Hasan b. Muhammed'e kefil olmuşlar ve onun hapisten kurtarılmasını sağlamışlardır. Görevli memur ise Ebû Tâlib ailesini birbirlerine kefil kılmıştı. Bu yüzden Ebû Tâlib ailesi devamlı göz altında bulunduruluyorlardı. İki gün gözden kaybolan Hasan b. Muhammed'in durumunu sormak için görevli memur Hüseyn b. Ali ile Yahyâ b. Abdullah'ı yanına çağırmış ve onlara çok sert davrandığı için Yahyâ, Hasan b. Muhammed'i ona teslim edinceye kadar veya görevli memurun onu getirdiğini anlaması için kapısını çalıncaya kadar uyumayacağına dair yemin etmişti. Görevli memurun yanından ayrıldıktan sonra Hüseyn Yahyâ'ya: «Gücünün yetmeyeceği bir şey için yemin ettin. Hasan'ı nasıl bulacaksın, buna ne gerek vardı?» dedi. Bunun üzerine Yahyâ: «Allah'a yemin ederim ki, evet onun kapısına kılıçla vuruncaya kadar uyumayacağım.» dedi. Hüseyn Yahyâ'ya: «Ama bu hareketin bizimle arkadaşlarımız arasındaki anlaşmayı bozar.» dedi. Hüseyn, Yahyâ ve arkadaşları hacc mevsiminde Mekke ve Minâ'da buluşmak üzere anlaşmışlardı. Bunun üzerine Yahyâ: «İşte bu oldu.» dedi. Hüseyn ve Yahyâ gecelerini bu konuyla geçirmeğe çalıştılar ve gece yarısından sonra harekete geçtiler. Yahyâ önce görevli memurun kapısına kılıçla dayandı, fakat o anda görevli memur evinde bulunamadı. Yahyâ, Hüseyn ve arkadaşları sabaha doğru mescidi işgal ettiler. Hüseyn sabah namazını kıldırdıktan sonra halk Allah'ın Kitab'ı, Peygamber'inin Sünneti üzerine, Muhammed'in soyundan gelen ve Ehl-i beytten Ali el-Murtazâ adına Hüseyn'e bey'at etti. Bunun üze-

rine Hâlid el-Berîdî iki yüz kişiyle, görevli memur (Ömerî), Vezîr b. İshâk el-Ezrak ve Muhammed b. Vâkıd eş-Şerevî ise kalabalık insan gruplarıyla geldiler. Kendilerine doğru yaklaşmakta olan Hâlid'in karşısına Abdullah b. Hasan'ın oğullarından Yahyâ ve İdrîs çıktılar. Yahyâ'nın vurduğu bir darbe ile Hâlid'in burnu koptu. İdrîs'in arkadan dolaşarak vurduğu bir darbe ile de Hâlid yere yıkıldı. Ardından Yahyâ ve İdrîs beraberce Hâlid'i öldürdüler. Bunun üzerine Hâlid'in askerleri dağıldılar. Görevli memur (Ömerî) ise Abbâsîlerin Müsevvide fırkasına katıldı. Hüseyn'in taraftarlarının yapmış olduğu bir hamle ile Mescid'den çıkarıldılar. Bu arada beytülmâli de yağma ettiler. Bu sırada beytülmâlde on bin, bir rivayete göre de yetmiş bin dinar bulunmaktaydı. Paniğe kapılan halk dağıldı, Medîneliler de evlerine çekildiler ve kapılarını kilitlediler.

Hüseyn'in askerleri ertesi günü toplanan Abbâsoğulları taraftarlarıyla savaştılar. Öğle vaktine kadar süren bu savaşta her iki taraftan pek çok kimse yaralandı. Bu savaşın ertesi günü hacc farizasını ifa etmek için gelen Türk asıllı Mübârek Abbâsoğulları taraftarlarına katıldı ve onlarla birlikte savaştı. İkinci gün başlayan savaş çok şiddetli oldu ve birincisi gibi öğle vaktine kadar devam etti. Bu sırada Hüseyn'in askerleri Mescid'e çekildiler. Mübârek tekrar savaşa devam etmek üzere askerler ile sözleşti, fakat bir fırsatını bulan Mübârek hacc kervanı ile birlikte ortadan kayboldu. Savaşmak üzere gelen askerler onu bulamayınca akşama kadar savaşı sürdürdüler ise de sonra dağıldılar.

Bir rivayete göre Mübârek, Hüseyn'e bir elçi göndermiş ve ona şu sözlerini iletmesini istemiştir: «Allah'a yemin ederim ki, gökten düşerken beni bir kuşun kapması, ayağına bir diken batmasından veya senin başından bir kıl koparmamdan benim için daha hafiftir. Mağlûbiyetimi kabul ediyor ve burada kalmam için senden özür diliyorum.» Mübârek'in üzerine bir grup askerle birlikte Hasan gönderildi. Hasan'ın askerle birlikte gelmekte olduğunu gören Mübârek'in askerleri tekbir getirerek bağrışmaya başladılar, böylece Mübârek askerleriyle birlikte hezimete uğradı.

Medîne'de on bir gün kalarak iyice hazırlanan Hüseyn ve askerleri, 24 Zilkade 169 (29 Mayıs 786)'da Medîne'den ayrıldılar. Onların ayrılışından hemen sonra Mescid'e gelen Medîneliler, onların yedikleri etlerin kemikleri ve diğer artıklarla karşılaşınca beddua etmeğe başladılar.

Medîne'den ayrılırken Hüseyn onlara şöyle dedi: «Ey Medîneliler! Allah bundan sonra size hayır nasip etmesin.» Bunun üzerine onlar da şöyle karşılık verdiler: «Allah sana da hayır nasip etmesin ve bir daha seni başımıza musallat kılmasın.»

Hüseyn'in askerleri Mescid'i kirletmişlerdi, onlar ayrıldıktan sonra Medîneliler Mescid'i yıkamak suretiyle yeniden temizlediler.

Hüseyn Mekke'ye geldiği zaman, kendilerine gelip sığınan her kölenin hürriyete kavuşacağını bir emirle bildirdi. Pek çok köle gelerek hürriyetlerini elde ettiler. Hüseyn'in haberi el-Hâdî'ye ulaştığı zaman Süleyman b. Mansûr, Muhammed b. Süleyman b. Ali, Abbâs b. Muhammed b. Ali, İsâ b. Mûsâ'nın iki oğlu Mûsâ ve İsmâil gibi ailesinden büyük bir erkekler grubu bu sene hacc için yola çıkmıştı. el-Hâdî yol emniyetini korumak için Basra'dan silâhlı bir grupla çıkan Muhammed b. Süleyman'a bir mektup göndererek savaş görevini üstlenmesini istedi. Umre için ihrama giren bu grup Zîtuvâ'da toplandı. Mekke'ye geldiklerinde tavaf ve sa'y ettikten sonra umreden çıktılar. Bundan sonra tekrar Zîtuvâ'da toplandılar. Ayrıca onlara haclarını ifa eden taraftarları ile ileri gelen kimseler ve kumandanlar da katıldılar.

Her iki taraf savaşa Terviye (Arefe gününden bir gün önce) günü başladı, fakat Hüseyn'in askerleri bozguna uğradı; bir kısmı yaralandı, bir kısmı da öldürüldü. Muhammed b. Süleyman ve beraberindekiler Mekke'den ayrılırken Hüseyn'in ne durumda olduğunu bilmiyorlardı. Zîtuvâ'ya geldikleri zaman arkalarından onlara yetişen bir Horasânlı: «Müjde, müjde; işte Hüseyn'in başı.» dedi. Hüseyn'in başına bakıldığında uzunlamasına bir darbenin alnına, diğer bir darbenin de ensesine isabet ettiği görüldü. Hüseyn'in ölümünden sonra umûmî bir emân duyurusunda bulunuldu. Bunun üzerine Ebû'z-Zift Hasan b. Muhammed b. Abdullah geldi ve Muhammed b. Süleyman ile Abbâs b. Muhammed'in arkasında durdu. Mûsâ b. İsâ ile Abdullah b. Abbâs b. Muhammed onu yakaladılar ve öldürdüler. Hasan b. Muhammed'in öldürülmesine çok öfkelenen Muhammed b. Süleyman, öldürülen kimselerin kellelerini saydığı zaman yüzün üzerinde olduğunu gördü. Bunların arasında Hasan b. Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali'nin başı da bulunuyordu. Ayrıca Hüseyn'in kız kardeşi yakalanarak Süleyman'ın kızı Zeyneb'in yanında bırakılmıştı. Bu arada hezimete uğrayanlar da hacılara iltihak etmişlerdi. el-Hâdî huzuruna getirilen altı esirden bir kısmını öldürtmüş, bir kısmını da öldürmeyerek yanında bırakmıştı. Hasan b. Muhammed'i öldürdüğü için Mûsâ b. İsâ'ya öfkelenen el-Hâdî onun bütün mallarını elinden almıştı. Hattâ Mûsâ b. İsâ öldüğü zaman malları el-Hâdî'nin elinde bulunuyordu. Ayrıca Türk asıllı Mübârek'e kızan el-Hâdî onun malına da el koymuş ve kendisini hayvan çobanı yapmış, hattâ el-Hâdî ölünceye kadar Mübârek çobanlığını sürdürmüştür.

Hezîmete uğrayıp da sonra kurtulan İdrîs b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali, Mısır'a geldiği zaman buranın posta işlerine Sâlih b. Man-

sûr'un azatlısı Vâdıh bakıyordu. Vâdıh Hz. Ali taraftarı olduğu için, İdrîs b. Abdullah'ı posta ile Mağrip ülkesine kadar getirdi ve Yelile şehrinin Tanca bölgesine bıraktı. Buranın Berberî halkı İdrîs b. Abdullah'ın etrafında toplandı, bu yüzden el-Hâdî Vâdıh'ın boynunu vurdurdu ve çarmıha gerdirdi.

Bir rivayete göre onu Hârûn er-Reşîd ödlürtmüştür. Hârûn Mehdî'nin azatlısı Yemâmeli eş-Şemmâh vasıtasıyla İdrîs'i tuzağa düşürdü. eş-Şemmâh İdrîs'in yanına geldi ve kendisini onun taraftarı olarak gösterdi. Ona tazimde bulundu ve kendisine tercih eder göründü. Bu sebepten İdrîs ona ısındı ve yanında tuttu. Bir gün İdrîs ona dişlerinden şikâyet etti; bunun üzerine Şemmâh, İdrîs için bir ilâç hazırladı, içerisine zehir koydu ve şafak vaktinde bu ilâcı dişlerine koymasını söyledi. İdrîs'e ilâcı teslim eden Şemmâh hemen oradan kaçtı. İdrîs bu ilâcı kullanır kullanmaz öldü. Bundan sonra Hârûn er-Reşîd, Şemmâh'ı Mısır posta işleri başkanlığına tayin etti.

İdrîs b. Abdullah ölünce yerine oğlu İdrîs b. İdrîs geçti. İdrîs'in soyundan gelenler uzun müddet hakimiyeti ellerinde tuttular ve Tanca havalisine tamamen sahip oldular. Hattâ ileride anlatacağımız üzere, Endülüs emirliği üzerinde Ümeyyeoğulları ile bir hayli sürtüştüler.

Öldürülen kimselerin başları el-Hâdî'nin huzuruna getirildiğinde Hüseyn'in başı önüne konulmuştu. Bunun üzerine el-Hâdî şöyle dedi: «Sanki siz bana bir tâğûtun başını getirdiniz. Vereceğim en az ceza ile sizi bahşişlerinizden mahrum bırakacağım.« el-Hâdî onlara hiç bir şey vermedi.

Hüseyn yiğit ve cömert bir kimse idi. Mehdî'nin huzuruna geldiğinde Mehdî ona kırk bin dinar hediye etmiş, fakat Hüseyn bu kırk bin dinarı Bağdâd ve Kûfe'de halka dağıtmıştı. Hüseyn Kûfe'den ayrılırken üzerinde altında gömlek bile bulunmayan bir kürkle ayrıldı.

Çeşitli Olaylar

Bu sene Derebü'r-Râhib (Papaz Geçiti) tarafında savaşmak üzere yaz seferine Ma'yûf b. Yahyâ çıktı. Bizanslılar daha önce kumandanları ile birlikte el-Hades'e kadar gelmişler, el-Hades valisi ve oranın halkı kaçtığı için buraya girmişlerdi. Onların üzerine yürüyen Ma'tûf Uşne şehrine kadar geldi, bir hayli ganîmet ve esir aldı.

Bu yıl hacc işlerini Süleyman b. Mansûr idare etti. Bu yıl Medîne'de Ömer b. Abdülaziz, Mekke ve Tâif'te Ubeydullah b. Kusem, Yemen'

de İbrâhim b. Selm b. Kuteybe, Yemâme ve Bahreyn'de Horasânlı kumandan Süveyd b. Ebî Süveyd, Ummân'da Hasan b. Nesîm el-Havârî, Kûfe'de Mûsâ b. İsâ, Basra'da Muhammed b. Süleyman, Cürcân'da el-Hâdî'nin azatlısı Haccâc, Kums'da Ziyâd b. Hasan, Taberistân ve Rûyan'da Sâlih b. Şeyh b. Umeyre el-Esedî, İsfahân'da el-Hâdî'nin azatlısı Tayfûr, Musul'da ise Hâşim b. Saîd b. Hâlid vali olarak bulunuyorlardı. Hâşim b. Saîd b. Hâlid, Musul halkına kötü davrandığından el-Hâdî onu valilikten azletmiş, yerine Abdülmelik b. Sâlih el-Hâşimî'yi tayin etmiştir.

Bu yıl içinde Cezîre'de Hamza b. Mâlik el-Huzâ'î baş kaldırmış, Cezîre'de haraç işleriyle görevli olan Mansûr b. Ziyâd bir Haricî olan Hamza üzerine asker sevketmiştir. Her iki tarafın askerleri Musul bölgesinde bulunan «Bâ'arbayâ»'da karşılaşmış, fakat Hamza Mansûr'un askerlerini hezimete uğratarak mallarını ganimet olarak almıştır. Gittikçe güçlenen Hamza ile iki kişi arkadaşlık etmiş, sonra bir fırsatını bulan bu iki kişi onu öldürmüştür.

Kinâneli şair Mutî' b. İyâs el-Leysî, Mehdî'nin veziri Ebû Ubeydullah Mu'âviye b. Abdullah b. Beşşâr el-Eş'arî bu yıl ölmüşlerdir. Bir rivayete göre, Ebû Ubeydullah 170 (786) yılında vefat etmiştir.

Yedi kurrâdan biri olan Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebî Nuaym ile Mansûr'un azatlısı ve hâcibi olan Rabî' b. Yûnus bu yıl vefat etmişlerdir.

HİCRET'İN YÜZ YETMİŞİNCİ (M. 786-787) YILI OLAYLARI

Hâdî'nin Hârûn er-Reşîd'i Veliahtlikten Uzaklaştırmağa Kalkışması

Hâdî Hârûn er-Reşîd'i halifelik adaylığından uzaklaştırmak ve oğlu Ca'fer'e bey'at edilmesini sağlamak için çok gayret gösterdi. Bu şöyle olmuştu: Hâdî, Hârûn'u halifelik adaylığından uzaklaştırmak istediğini kumandanlarına anlattı. Bu isteğini ilk önce Yezîd b. Mezyed eş-Şeybânî, Abdullah b. Mâlik ve Alî b. İsâ gibi şahsiyetler kabul ettiler, Hârûn'u adaylıktan uzaklaştırdılar ve Ca'fer'e bey'at ettiler. Ayrıca bunlar Ca'fer için taraftarlar temin ettiler ve bu hususta konuşmalarına imkân sağladılar, hattâ Hârûn'u meclis toplantılarında küçültmeğe çalıştılar ve «Biz Hârûn'un halifeliğe gelmesini istemiyoruz.» dediler. Ca'fer'in taraftarları güç durumda kaldılar. Hâdî, Hârûn er-Reşîd'in önünde süngü ile yürünmemesini emretti, bunun üzerine halk Hârûn'dan uzaklaştı ve selâmı kesti.

Hâdî'nin emriyle Hârûn'un bütün işlerini Yahyâ b. Hâlid b. Bermek üstlenmişti. Birisi Hâdî'ye kardeşi Hârûn'un karşı koymak istemediğini, onu Yahyâ'nın ifsad ettiğini söyledi. Bunun üzerine Hâdî, Yahyâ'ya haber gönderdi, onu tehdit ettiği gibi küfürle de itham etti. Bir gece Hâdî onu çağırttı; Yahyâ çok korktu, hattâ vasiyetini yaptıktan ve hanut (koku) süründükten sonra huzuruna geldi. Hâdî, Yahyâ'ya: «Ey Yahyâ! Bana ve sana ne oluyor?» dedi. Bunun üzerine Yahyâ: «Köleye ancak efendisine itaat etmek düşer.» karşılığını verdi. Hâdî bu defa: «Neye benimle kardeşimin arasına girip onu bana karşı kışkırtıyorsun?» dedi. Yahyâ: «Ben kimim ki aranıza gireyim. Benim Hârûn ile beraber olmamı isteyen Mehdî idi. Hârûn'un işleriyle meşgul olmamı sen de istedin, ben de emrini yerine getirdim.» dedi. Bu sözler Hâdî'nin öfkesini yatıştırdı.

Aslında Hârûn gönüllü olarak halifelik adaylığından çekilmek istiyordu, fakat bu isteğine Yahyâ mâni olmuştu. Hâdî Yahyâ'yı huzuruna

çağırıp bunu kendisine söylediği zaman Yahyâ kendisine: «Ey Müminlerin emîri! Eğer insanları ahitlerini bozmağa zorlarsan, onlar bunu kolayca yaparlar. Eğer onları kardeşin Hârûn'a bey'at etmelerinde serbest bırakıp, bundan sonra oğlun Ca'fer'e bey'at edersen, bu hareket oğluna yapılacak olan bey'ati daha çok pekiştirir.» dedi. Bunun üzerine Hâdî: «Doğru söylüyorsun.» dedi ve sustu.

Daha önce Ca'fer'e bey'at eden kumandanlar ile taraftarları, Hâdî'yi, Hârûn'u halifelik adaylığından uzaklaştırmak için tekrar zorladılar; bunun üzerine Hâdî Yahyâ'yı hapse attırdı. Yahyâ Hâdî'ye bir mektup gönderdi ve kendisine bir öğüdü olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Hâdî Yahyâ'yı hapisten çıkarıp huzuruna getirdi. Yahyâ kendisine şöyle dedi: «Ey Müminlerin emîri! Allah gecinden versin; şayet siz ölürseniz, Müslümanların henüz günah ve sevap işleyecek bir yaşta bulunmayan oğlun Ca'fer'e hilâfeti teslim edeceklerini; namaz, hacc ve savaş işlerinde ona rıza göstereceklerini mi sanıyorsun?» Hâdî: «Hayır, sanmıyorum.» diye karşılık verdi, bunun üzerine Yahyâ: «Ey Müminlerin emîri! Başkaları hilâfet makamına göz dikerken, ailenin büyüklerinin bu makamdan yüz çevirmelerinden nasıl emin olabiliriz? Sonra hilâfet ailenizin elinden çıkabilir. Allah'a yemin ederim ki, baban Mehdî'nin hilâfet görevini kardeşin Hârûn'a verilmesi hususunda bir akdi olmasaydı bile, senin bu hilâfet makamını Hârûn'a bırakman gerekirdi. Kaldı ki, Mehdî hilâfetin Hârûn'a bırakılması konusunda bir akitte bulunmuştu. Bana kalırsa hilâfet işi ilk hâli üzere kalmalıdır. Ca'fer bülûğ çağına gelince onu Hârûn'a götürürsün, o da hilâfet görevini Ca'fer adına bırakır ve kendisine bey'at eder. «Hâdî Yahyâ'nın bu sözlerini kabul etti, «Daha önce düşünemediğim bir hususta beni uyardın.» dedi ve Yahyâ'yı hapisten çıkardı.

Hâdî'nin kumandanları Hârûn hakkındaki sözlerini tekrarladılar. Bundan dolayı Hâdî, Hârûn'a hilâfetten uzak durması hususunda haber gönderdi ve onu fena halde sıkıştırmağa başladı. Bu durum karşısında Yahyâ Hârûn'a şunları söyledi: «Ava çıkmak bahanesiyle Hâdî'den izin iste. İzin aldıktan sonra da buradan uzaklaş ve zaman kazanmağa çalış.» Yahyâ'nın sözünü tutan Hârûn Hâdî'den izin aldıktan sonra Mukâtiloğullarının sarayına gitti ve orada kırk gün kaldı. Hârûn'un durumunu yadırgayan Hâdî ondan korkmağa başladı ve geri dönmesi için bir mektup yazdı, fakat Hârûn gelemeyeceğini ileri sürdü, bunun üzerine Hâdî ona sövmeğe başladı. Ayrıca Hâdî'nin yakınları ve kumandanları da Hârûn hakkında dillerinin bağlarını çözdüler. Aradan bir hayli zaman geçtikten sonra Hârûn geri döndü.

Hâdî'nin hilâfet makamına ilk oturduğu günlerden birinde kardeşi Hârûn ile bazı kumandanları yanında bulunuyorlardı. Bakışlarını ken-

disine çeviren Hârûn'a Hâdî şöyle dedi: «Ey Hârûn! Şu anda seninle birlikte bulunuyorum, ama sen kendine rüyanın tamamını anlatıyorsun, fakat rüyanın gerçekleşmesi için dikenli göven ağacını baştan sona kadar elinle sıyırman lazım (buna çok zor muvaffak olursun).

Hâdînin bu sözlerine Hârûn şu karşılığı verdi: «Ey Mûsâ el-Hâdî! Kibirli olursan küçülürsün, alçak gönüllü olursan yükselirsin; zalim olursan öldürülürsün, insaflı olursan kurtulursun. Bir gün halifeliğin bana geçeceğini umuyorum; işte o zaman zulmettiklerine insaflı davranacağım, ilgiyi kestiğin yakınlarına merhametli davranıp onlara iyilikte bulunacağım; senin çocuklarını kendi çocuklarımdan daha üstün tutacağım, kızlarımı onlara nikâhlayacağım ve Mehdî'nin lâzım gelen haklarını olanca gücümle yerine getireceğim.

Hârûn'un bu sözlerine karşılık veren Hâdî ise şunları söyledi: «Ey Ebû Ca'fer! Zaten benim de senden beklediğim budur.»

Hâdî Hârûn'un kendisine yaklaşmasını istedi, Hârûn da ona yaklaştı ve elini öptü. Elini öptükten sonra yerine dönmek isteyen Hârûn'a (Mansûr'u kasdederek): Şerefli hükümdar ve bu değerli insan hakkı için yerine dönemezsin, benimle beraber burada oturacaksın.» dedi ve onu oturduğu yerin baş köşesine otuttu.» Sonra Hârûn'a haraç gelirinin yarısının, ayrıca bir milyon dinarın verilmesini, daha sonra da İbrâhîm el-Harrânî'ye Ümeyyeoğullarından alınanlar ile kendi hazinelerinde bulunan malları Hârûn'a arzetmesini ve dilediğini alabileceği hususunda ona fırsat vermesini emretti; fakat Hârûn bunlara rağbet etmedi ve oradan ayrıldı.

Yukarıda bahsi geçen rüya olayı Hârûn'a sorulduğunda bunu şu şekilde anlattı:

Babamız Mehdî'nin bana anlattığına göre, rüyasında bana ve Hâdî'ye iki ağaç dalı vermiş; Hâdî'ye verilenin baş kısmında yapraklar çıkmış, bana verilenin ise baştan sona kadar yapraklandığını görmüş ve bu ağaç dallarını ikimizin de halife olacağına yorarak: «Hâdî'nin hilâfeti kısa sürecek, Hârûn ise yaşadığı müddetçe halife olarak kalacak ve dönemi geçen günlerin en güzeli olacak.» demiştir. Nitekim dediği gibi de olmuştur.

Rivâyet edildiğine göre, Hadîsetü'l-Mevsıl'a giden Hâdî orada hastalanmış, hastalığı artınca geri dönmüş, doğu ve batıda bulunan bütün âmillerine birer mektup göndererek onları yanına çağırmıştır. Hâdî'nin durumu ağırlaşınca Ca'fer'e bey'at eden bütün kumandanlar bir araya geldiler ve Yahyâ b. Hâlid'in öldürülmesi hususunda müşaverede bulundular. Müşavere neticesinde şu kanaate vardılar: Eğer halifelik Hârûn'a

geçerse Yahyâ bizi muhakkak surette öldürür. Böylece onu öldürmeğe karar verdiler. Sonra şunu da düşündüler: Hâdî belki tekrar iyileşebilir, Yahyâ'yı öldürdüğümüz zaman ondan nasıl özür dileriz? Bunun üzerine Yahyâ'yı öldürmekten vazgeçtiler.

Hâdî'nin hastalığı artınca Hayzurân (Hârûn'un annesi) Yahyâ'nın hazırlanması için haber gönderdi. Bunun üzerine Yahyâ kâtipleri hazırladı ve onlara Hârûn er-Reşîd adına valilere Hâdî'nin vefat haberini, kendilerinin ise aynı görevlerde bırakıldıklarını bildiren mektuplar hazırlattı. Hâdî'nin ölümünden sonra bu mektuplar yola çıkarıldı. Bir rivayete göre Yahyâ hapiste bulunuyordu ve Hâdî Yahyâ'yı o gece öldürmek için niyetliydi. İleride bahsedeceğimiz üzere, Hârûn'u halifelik makamına getiren Herseme b. A'yen idi.

Hâdî İsâbâz'da öldüğü zaman Hayzurân şöyle dedi: «Biz bu gece bir halifenin öleceğini, birinin halife olacağın, bir diğerinin doğacağını konuştuk. Hâdî öldü, Hârûn halife oldu, Me'mûn dünyaya geldi.» Hayzurân meşhur fıkıh âlimi el-Evzâ'î'den ilim okumuştur.

Hâdî'nin Ölümü

Hâdî rebiyülevvel 170 (Ağustos 786)'da vefat etmiştir. Uzun adı şöyledir: Mûsâ b. Muhammed (Mehdî) b. Mansûr (Abdullah) b. Muhammed b. Alî b. Abdullah b. Abbâs.

Hâdî'nin ölüm sebebi hakkında farklı rivayetler vardır. Bir rivayete göre, iç organlardaki bir yaradan ölmüştür. Bir rivayette ise, Hadîsetü'l-Mevsıl'da hastalanmış ve geri döndükten sonra ölmüştür. Biz bunu biraz sonra tekrar ele alacağız. Diğer bir rivayete göre ise Hâdî, annesi Hayzurân'ın cariyeleri tarafından onun emriyle öldürülmüştür. Hayzurân'ın, cariyelerine onu öldürmelerini emretmesi şöyle olmuştur: Hâdî hilâfet makamına geçtiği zaman Hayzurân Hâdî'ye rağmen kendi başına hareket ediyor ve onu Mehdî'nin yoluna çekmeğe çalışıyordu. Hatta dört ay gibi bir zaman geçtiği halde halk Hayzurân'ın kapısının önüne yığılıyor, gruplar halinde gelip gidenlerin çokluğundan baş edilemiyordu. Bir gün Hayzurân Hâdî'nin yerine getirmekten başka bir çare bulamadığı bir işi kendisiyle görüştü. Hayzurân: «Abdullah b. Mâlik'e bu işi yapacağıma söz verdiğim için bunun yerine getirilmesi gerekir.» dedi. Bu duruma öfkelenen Hâdî de şöyle dedi: «Terbiyesiz kadının oğlu yüzünden başıma gelen felâkete bakın! Yerine getirilmesi gereken bu işin sahibinin Abdullah b. Mâlik olduğunu biliyorum. Allah'a yemin ederim ki, bu işi senin adına yerine getirmeyeceğim.» Hayzurân oğlu Hâdî'

ye şu karşılığı verdi: «Allah'a yemin ederim ki, bundan sonra her hangi bir iş için senden hiç bir şey istemeyeceğim.» Hâdî: «Hiç önemli değil.» dedi ve öfkelenip ayağa kalkan ve gitmek isteyen Hayzurân'a şunları söyledi: «Allah için dur, bekle. Rasûlüllah (s.a.v.)'ın yakını olmayayım, eğer kapında kumandanlarımdan ve yakınlarımdan birinin beklediğini görürsem onların hem boynunu vurduracağım ve hem de mallarına el koyacağım. Bu ne biçim hâl ki, sabah akşam demeden gruplar halinde bir takım insanlar kapının eşiğini aşındırıyorlar? Seni meşgul edecek ip eğirme aletin, düşünceye sevkedecek Kur'ân-ı Kerim'in ve koruyacak evin yok mu? Sakın bir daha kapını ne Müslümana ve ne de bir zimmîye açmayasın.» Ne yaptığını bilemez bir vaziyette oradan ayrılan Hayzurân bir daha Hâdî'nin yanında hiç konuşmadı.

Sonra Hâdî idare arkadaşlarına dönerek şunları söyledi: «Annem annelerinizin annesidir. Ben mi daha hayırlıyım, yoksa siz mi?» Onlar: «Siz ve anneniz daha hayırlıdır.» diye karşılık verdiler. Hâdî ardından: «Hanginiz annesinin erkekler tarafından konuşulmasını, "Falanın annesi şunu şunu yaptı." demelerini ister?» diye sordu, onlar: «Böyle bir şeyi hiç birimiz istemeyiz.» dediler. Bunun üzerine Hâdî: «Mâdemki öyle, neye annemin yanına gidip geliyorsunuz ve onun sözlerini kendi aranızda konuşma konusu yapıyorsunuz?» dedi. Bu sözleri üzerine Hayzurân ile olan alâkalarını kestiler.

Daha sonra Hâdî annesine pirinç gönderdi ve: «Bu pirinci senin için beğendim, bunu ye.» dedi; fakat Hayzurân'a kontrol etmeden pirinci yememesi söylendi, bunun üzerine de pirinç bir köpeğe yedirildi ve köpeğin etleri hemen o anda döküldü. Hâdî durumu öğrenmek maksadıyla annesine birini gönderdi ve onun vasıtasıyla pirinci nasıl bulduğunu sordurdu. Annesi: «Gayet güzel.» deyince: «Ama yememişsin.» dedi ve şunları ekledi: «Eğer bu pirinçten yemiş olsaydın senden kurtulup rahata kavuşacaktım, annesi hayatta olan bir halife ne zaman felâh bulmuş ki?»

Diğer bir rivayete göre, Hayzurân'ın cariyelerine Hâdî'yi öldürmelerini emretmesi şöyle olmuştur: Hâdî'nin kardeşi Hârûn'u hilâfetten uzaklaştırarak yerine oğlu Ca'fer'e bey'at edilmesi için gösterdiği gayret Hayzurân'ı Hârûn adına telâşa düşürmüştü. Bu sebepten Hayzurân cariyelerini hastalanmış bulunan Hâdî'nin yanına gönderdi. Hâdî'nin başından ayrılmayan cariyeler onun üzüntüden ölmesine sebep oldular. Hayzurân hemen Yahyâ b. Hâlid'e Hâdî'nin ölümünü bildirdi.

Hâdî'nin Vefatı, Yaşı, Huy ve Davranışları ve Çocukları

Hâdî yirmi altı yaşında (diğer bir rivayete göre yirmi üç yaşında) iken 15 Rebiyülevvel 170 (15 Eylül 786)'da vefat etmiştir. Diğer bazı ri-

vayetlerde ise aynı yılın 14 veya 16 Rebiyülevvelinde vefat ettiği ifade edilmiştir. Hilâfeti 15 ay, diğer bir rivayete göre 14 ay sürmüştür. Künyesi Ebû Muhammed olup annesi bir ümmü veled olan Hayzurân'dır. Cenaze namazını kardeşi Hârûn kıldırmış ve Büyük İsâbâz'daki bahçesine defnedilmiştir.

Hâdî uzun boylu idi ve kırmızıya çalan beyaz bir tene sahipti. Üst dudağında büzüklük ve kısalık vardı. Babası Mehdî Hâdî'ye, Mûsâ Atbık adında bir hizmetçi tahsis etmişti. Mehdî tarafından kendisine «Ağzını kapa» dendiği zaman dudaklarını kapattığı için hizmetçi bu adla lakaplandırılmıştır.

Hâdî dokuz çocuğa sahipti; bunların yedisi erkek, ikisi kız idi. Erkek olanlar kendisine bey'at edilmesini istediği Ca'fer ile Abbâs, Abdullah, İshâk, İsmâil, Süleyman ve Mûsâ b. Mûsâ el-A'mâ'dır. Bunların annelerinin hepsi ümmü veled'dir. Kızları ise, Me'mûn'un yanında bulunan Ümmü İsâ ve Nûr lakabını taşıyan Ümmü Abbâs'tır.

Hâdî'nin Özellikleri ile İlgili Bazı Olaylar

Hâdî mezâlim davalarına bakmayı üç gün geciktirmişti, bunun üzerine el-Harrâni: «Ey Müminlerin emiri! Halk buna tahammül edemiyor.» dedi. Hâdî Ali b. Sâlih'e: «Müsaade et, insanlar yanıma tek tek değil, topluca (cefelâ) gelsinler.» dedi. Hâdî'nin huzurundan çıkan Ali b. Sâlih, onun kullanmış olduğu «cefelâ» kelimesinden hiç bir şey anlamamıştı, tekrar geri dönerek kendisinden bunun manasını sormağa da cesaret edemedi. Ali b. Sâlih bunun manasını yanına çağırttığı bir a'râbîden sordu. A'râbî: «"Cefelâ"'nın manası, insanların tümüne birden izin vermektir.» dedi. Bunun üzerine Ali b. Sâlih bütün insanların Hâdî'nin yanına girmesine izin verdi ve onlar baştan aşağı hepsi girdiler. Hâdî de akşama kadar onların davalarıyla meşgul oldu. Mezâlim meclisi dağıldıktan sonra Ali b. Sâlih başından geçen bu "cefelâ" meselesini Hâdî'ye anlattı ve onun tarafından a'râbînin mükâfatlandırılmasını istedi. Bunun üzerine Hâdî a'râbî'ye yüz bin dirhem verilmesini emretti. Ali b. Sâlih Hâdî'ye hitaben: «Ey Müminlerin emiri! Bu bir a'râbî'dir. Ona on bin dirhem vermek onu zenginleştirir.» dedi. Onun bu sözüne karşılık Hâdî: «Ey Ali! Ben cömertlik, sen ise cimrilik yapıyorsun.» dedi.

Rivayet edildiğine göre, Hâdî bir gün hasta olan annesi Hayzurân'ı ziyaret etmek için çıkmıştı. Ömer b. Rebî', Hâdî'ye şunu söyledi: «Ey Müminlerin emiri! Senin için bundan (ziyaretten) daha faydalı olan şey mezâlim davalarına bakmandır.» Bu söz üzerine mezâlim davalarının

bakıldığı mahkeme binasına döndü, dava sahiplerinin yanına girmelerine müsaade etti, annesinin durumunu öğrenmek üzere de birisini gönderdi.

Mehdî'nin güvenlik işleri başkanlığı görevinde bulunan Abdullah b. Mâlik anlatıyor:

Mehdî, şerlerinden korunmak için, bana Hâdî'nin nedimlerini ve musikişinaslarını dövmemi emrederdi, ben de onları döverdim. Hâdî ise, onları dövmememe ve suçlarının cezasını hafifletmem hususunda bana haber gönderirdi. Hâdî hilâfet makamına geçince mahvolduğumu anladım. Bir gün beni huzuruna çağırdı. Kefenimi hazırlamış bir vaziyette huzuruna girdiğimde, önünde kılıç ve idam postu bulunan bir koltuk üzerinde oturuyordu. Selâm verdim, fakat: «Allah sana selâmet vermesin.» diyerek selâmımı almadı. Sonra bana: «el-Harrâni'nin durumu ve dövülmesi hususunda sana haber göndermiştim, hattâ falan ve falan nedimlerim hakkında da haberciler yollamıştım, fakat sen benim istediklerimi kulak ardı ettin ve hiç birini yerine getirmedin. İşte o günü hatırlıyor musun?» dedi. Ben: «Evet.» diyerek cevap verdim ve: «Yapmış olduğum bu işlerin doğruluğuna delil getirmeme izin verir misiniz?» dedim. Hâdî: «Evet, veriyorum.» deyince de: «O zaman sana Allah'ı hatırlatırım. Eğer Mehdî'nin bana yüklediği bu görevi sen vermiş olsaydın ve onun emrettiğini de emretseydin, sonra da kalkıp oğullarından birine emrine muhalif bir haber gönderseydin, ben de senin emrine karşı gelip oğlunun emrine uysaydım, bu durum senin hoşuna gidecek miydi?» şeklinde konuştum. Hâdî: «Hayır.» dedi. «İşte sana karşı bu durumdayım, babana karşı da bu durumdaydım.» dedim. Bunun üzerine kendisine yaklaşmamı istedi, ben de yaklaştım ve elini öptüm. Güzel elbiseler verilmesini emrettikten sonra bana döndü ve şöyle dedi: «Seni aynı vazife ile vazifelendirdim, güle güle git.»

Evime geldiğimde devamlı surette Hâdî ile aramda olan durumu düşündüm, hattâ kendi kendime şunu dedim: «Pek yakında şarap meclisleri kurulacak ve kendilerine karşı koyacağım kimseler Hâdî'nin nedimleri, vezirleri ve kâtipleri olacak. Şarabın verdiği sarhoşluğun tesiriyle onlar Hâdî'nin hakkımdaki düşüncelerini değiştirecekler.» Bu mülâhazalar içerisinde oturdum ve mangalı önüme koydum. Yanımda bulunan küçük bir kız çocuğuna yedirmek ve kendim de yemek için tarhana çorbasının içerisine yufka ekmek koyuyordum. Tarhanayı ısıttım; hem çocuğa yediriyordum, hem de kendim yiyordum. Tam bu sırada atların ayak seslerini duydum. Bu seslerden ve meydana gelen gürültülerin çokluğundan dünya yıkıldı sandım ve: «İşte korktuğum başıma geldi.» dedim. Evin kapısının açılmasıyla hizmetçilerin içeri dalmaları bir oldu. Hâdî onların ortalarında bineğinin üzerinde idi. Hâdî'yi görür

görmez hemen yerimden fırladım; elini, ayağını, hattâ bineğinin tırnaklarını öptüm. Hâdî şöyle dedi: «Ey Ebû Abdullah! Seni düşündüm ve kendi kendime; içtiğim zaman etrafımdaki düşmanların senin hakkındaki iyi düşüncelerimi değiştirirler fikrinin aklına gelebileceğini ve bunun da seni rahatsız edeceğini düşünerek seni kendime ısındırmak için evine kadar geldim. Bu arada sana karşı olan kin duygularımın söndüğünü de bildirmek isterim. Haydi gel, yediğinden bana da yedir, böylece sana saygı duyduğumu anlamış olursun ve gönlündeki korku da gitmiş olur.»

Hâdî'nin önüne hemen içine ekmek doğranmış tarhana çorbasını getirdim, o da bunu yedi. Bundan sonra hizmetçilerine dönerek: «Abdullah için hazırladığım hediye ve bahşişleri getirin.» dedi. Bana dirhem ve diğer eşyalarla yüklü dört yüz katır getirdiler. Hâdî: «Bunlar senindir, ihtiyaç anlarında bunlardan faydalan. Şu katırları da iyi koru, olur ki bir kısım seferlerde bunlara ihtiyacım olur.» dedi ve yanımdan ayrıldı.

Ya'kûb b. Dâvud anlatıyor:

Ne Arabın ne de Arap olmayan birinin benim yanımda Ali b. İsâ b. Mâhân kadar değeri yoktur. Ali b. İsâ ben mahkûm iken hapishaneye geldi ve bana şöyle dedi: «Müminlerin emiri Hâdî benim sana yüz sopa vurmamı emrettiler. Bunun üzerine ellerime ve omuzlarıma hafif hafif dokunarak yüze kadar saydı. Sonra çıkıp gitti. Hâdî, Ali b. İsâ'ya: «Ya'kûb'a ne yaptın?» diye sorduğumda Ali b. İsâ: «Emrini yerine getirdim, fakat Ya'kûb öldü.» dedi. O zaman Hâdî: **«Biz Allah içiniz ve muhakkak O'na dönücüleriz.»** (Bakara, 156) mealindeki ayeti okuduktan sonra, Ali b. İsâ'ya dönerek: «Yemin ederim ki, sen beni insanlara karşı rezil ettin. Şu anda insanlar: "Ya'kûb öldürüldü." diyorlar.» dedi. Bunun üzerine Hâdî'nin çok üzüldüğünü gören Ali b. İsâ: «Ey Müminlerin emiri! Allah'a yemin ederim ki, Ya'kûb hayattadır.» dedi. Bu sözleri duyan Hâdî de: «O hayatta olduğu için Allah'a hamdolsun.» dedi.

Rivayet edildiğine göre, İbrâhim b. Selm b. Kuteybe, Hâdî'nin katında büyük bir itibara sahipti. İbrâhim'in bir oğlan çocuğu ölmüştü. Hâdî kendisine taziye için geldiğinde şunları söyledi: «Ey İbrâhim! Çocuğun fitne ve düşman iken seni sevindiriyor. (**«Evlâdınız ve mallarınız sizin için fitnedir.»** ayetine telmihte bulunuyor), rahmet ve sevap vesilesi iken de seni üzüyor (Küçük yaşta ölen çocuklar hakkındaki hadîse işaret ediyor.) Bunun üzerine İbrâhim: «Ey Müminlerin emiri! Şu anda çocuğum için içimde hiç bir hüzün kalmadı ve gönlüm tamamen sabırla doldu.» dedi. İbrâhim b. Selm ölünce onun sahip olduğu itibar Said b. Selm'e intikal etti.

Anlatıldığına göre, el-Cezerî diye lakaplandırılan Ali b. Hüseyn b. Ali b. Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib, Amr el-Osmâniyye'nin kızı Rukayye

ile evlenmişti. Rukayye daha önce Mehdi'nin nikâhı altında idi. Ali b. Hüseyn'in Rukayye ile evlendiğini duyan Hâdî onu huzuruna getirtti ve şöyle dedi: «Galiba başka kadınlarla evlenmek sana zor geldi. Kalktın Müminlerin emiri (Mehdî)'nin hanımıyla evlendin.» Bunun üzerine Ali b. Hüseyn: «Allah (c.c.), dedem Rasûlüllah'ın hanımlarından başkasının evlenmelerini yasaklamadı ve başkalarının hanımlarının bir üstünlüğü de yoktur.» dedi. Ali b. Hüseyn'in bu sözü üzerine Hâdî elinde tuttuğu bir asâ ile başını yardı ve beş yüz sopa vurdurdu. Hâdî Rukayye'yi zorla boşatmak istediyse de Ali b. Hüseyn boşamayı kabul etmedi. Yediği sopalarının şiddetinden baygınlık geçiren Ali. b. Hüseyn bu hâlinden faydalanarak parmağında bulunan kıymetli bir yüzüğü almak isteyen bir hizmetçiyi bileğinden yakaladı ve bileğini kırdı. Bağıra çağıra Hâdî'nin yanına gelen hizmetçi kırılan elini gösterdi, buna öfkelenen Hâdî de Ali b. Hüseyn'e şöyle dedi: «Hem bana söyleyeceğini söylersin, hem babamı hafife alırsın ve hem de hizmetçime bunu reva görürsün öyle mi?» Bu defa Ali b. Hüseyn Hâdî'ye: «Hizmetçine sor, doğruyu söyleyeceğine dair yemin teklif et.» dedi. Hâdî Ali b. Hüseyn'in dediğini yaptı. Hizmetçi Hâdî'ye durumu olduğu gibi anlattı ve Ali b. Hüseyn'in doğruluğunu tasdik etti. Bunun üzerine Hâdî: «Vallahi çok güzel oldu, şimdi senin amcamın oğlu olduğuna şehadet ediyorum, eğer Ali b. Hüseyn bunu yapmamış olsaydı, onu kendi nesebimden saymayacaktım.» dedi ve serbest bırakılmasını emretti.

Yine rivayet edildiğine göre, Mehdî huzuruna getirilen bir zındıkı öldürdükten sonra asılmasını emretti ve Hâdî'ye şöyle dedi: «Ey oğulcağızım! Halife olduğun zaman özellikle Mani dinine mensup olanların üzerine eğil, çünkü bunlar kötülüklerden sakınmak, dünyaya rağbet etmemek ve ahiret için çalışmak gibi dış kısmı itibariyle güzel olan şeylere davet etmektedirler. Bununla beraber et yemenin ve temiz suya dokunmanın haram olduğuna, günah saydıklarından haşaratın öldürülmemesine inanırlar. Ayrıca iki ilâh kabul ettikleri «karanlık ve aydınlık» unsurlarına ibadet edilmesini ileri sürerler.

Bunlardan başka kız kardeşler ve öz kızlar ile nikâhlanmayı, idrar ile yıkanmayı ve karanlığın sapıklığından aydınlığın hidâyetine götürmek için sokaklarda dolaşan çocukların çalınmasını mübah sayarlar. İşte kılıcını onlar için kınından çıkar ve onlarla savaşarak Allah'a yaklaşmağa çalış; çünkü ben dedem Abbâs'ı rüyamda gördüm, bu iki ilâha inanan grupla savaşmak üzere bana iki kılıç kuşattı.» Hâdî: «Hilâfet görevini üstlendiğim zaman bu grupla muhakkak savaşacağım.» diye karşılık verdi ve bin tane yiğit hazırladı, fakat söylediği bu sözden iki ay sonra vefat etti.

Hikâye edildiğine göre, Hicâz'ın en güzel söz söyleyeni ve üslûbu en tatlı olan kişisi İsâ b. De'b'in, Hâdî katında kendinden önce hiç bir kimsenin sahip olamadığı bir itibar ve yakınlığı vardı. Hâdî onunla meclisinde otururken dayanması için bir şey getirilmesini isterdi ve bunu ondan başkasına yapmazdı. Hâdî İsâ'ya şöyle derdi: «İnan ki seninle geçen ne gündüz, ne de gece bana uzun geliyor. Gözümden kaybolduğun zaman senden başkasını görmek istemiyorum.» Hâdî kendisine bir defada olmak üzere otuz bin dinar verilmesini emretti; bunun üzerine İsâ sabah erkenden harç vekilini Hâdî'nin vadettiği dinarları almak üzere hâcibine gönderdi, fakat hâcip: «Bunu vermek bana düşmez, sen tevkî (imza memuru) ve divan memurlarına git.» dedi. İsâ'nın harç vekili geri döndü ve kendisine durumu bildirdi. Bunun üzerine İsâ, harç vekiline: «Boş ver, almaktan vazgeç.» dedi.

Bir ara Hâdî Bağdâd'da manzaralı bir yerde bulunduğu sırada İsâ b. De'b'i gördü. Yanında genç bir uşaktan başka hiç bir şey yoktu. el-Hàrrânî'ye: «İsâ b. De'b'in hâlinde hiç bir değişiklik görülmüyor; halbuki biz ona üzerinde eserimizin görülmesi için ihsanda bulunmuştuk.» dedi. el-Harrânî: «İsterseniz durumu kendisine arzedebilirim.» deyince Hâdî: «Hayır, olmaz; o kendi hâlini daha iyi bilir.» diye karşılık verdi. İsâ b. De'b içeri girip sözüne başladığı bir sırada Hâdî sözünün arasına girerek şöyle dedi: «Elbiseni eskimiş görüyorum, kış için yenisi gerekir.» İsâ b. De'b bunu üzerine: «İmkânlarım sınırlı, fakirim.» şeklinde konuştu. Hâdî: «Nasıl olur? Biz sana durumunu düzeltecek kadar bir şeyler göndermiştik.» deyince: «Bana böyle bir şey gelmedi.» diye karşılık verdi. Bunun üzerine Hâdî özel hazinesine bakan memuru çağırdı, acele tarafından otuz bin dinar hazırlanmasını emretti. Acele tarafından hazırlanan otuz bin dinar getirildi ve İsâ b. De'b'in önüne bırakıldı.

Mehdî'nin Oğlu Hârûn er-Reşîd'in Halife Olması

Hâdî'nin öldüğü gece Hârûn b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'a bey'at edilmiştir.

Hârûn hilâfet görevine başladığı sırada yirmi iki yaşında bulunuyordu. Annesi asker ailesine mensup Yemenli bir ümmü veled olan Hayzurân'dır. Hârûn, 30 Zilhicce 145 (20 Şubat 763) yılında Rey şehrinde doğmuştur. Diğer bir rivayete göre, Muharrem 149 (16 Şubat 766)'da dünyaya glemiştir. Bermekilerden Fadl b. Yahyâ Hârûn'dan yedi gün önce dünyaya gelmiş, Fadl'ın annesi Hârûn'u, Hayzurân da Hârûn'un yaşıtı olan Fadl'ı emzirmiştir.

Bazılarına göre Hâdî öldüğü zaman Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî hapishanede tutuklu bulunuyordu, hattâ Hâdî onu öldürmeğe azmetmişti.

O sırada Herseme b. A'yen Hârûn'u hilâfet makamına getirdi. Halifeliğe geçen Hârûn hemen Yahyâ'ya birini gönderdi ve onu hapisten çıkararak kendisine vezir yaptı. Ayrıca Hârûn Hâdî'nin ölümünü ve kendisinin halifeliğe geçtiğini hilâfet merkezinin civarındaki bölgelere duyurması için Yahyâ'ya mektuplar hazırlamasını emretti.

Bir rivayete göre, Hâdî öldüğü zaman Yahyâ b. Hâlid yatağında uyumakta olan Hârûn'un yanına gelerek şöyle demiştir: «Ey Müminlerin emîri; uyan, kalk!» Bunun üzerine Hârûn: «Halife olmamdan hoşlanan sen daha ne kadar beni korkutacaksın? Eğer bu Hâdî'ye ulaşırsa benim hâlim nice olur?» dedi Yahyâ Hârûn'a Hâdî'nin öldüğünü duyurdu. Hârûn bu haberine karşılık ona yüzüğünü verdi. Hârûn Yahyâ ile konuşmasını sürdürürken biri gelerek oğlunun olduğunu müjdeledi. Hârûn doğan bu çocuğun adını Abdullah koydu, bu çocuk ise Me'mûn idi. Elbiselerini giyerek yola çıkan Hârûn İsâbâz'da Hâdî'nin cenaze namazını kıldırdı, Ebû İsmet'i öldürdükten sonra da Bağdâd'a doğru hareket etti.

Hârûn'un Ebû İsmet'i öldürmesinin sebebi şu idi: Hârûn bir gün yeğeni Ca'fer b. Hâdî ile yürürken İsâbâz köprülerinden bir köprüye geldiler. Ebû İsmet, Hârûn'a: «Veliaht geçinceye kadar olduğun yerde bekle.» dedi. Hârûn da: «Emîr'in emri başım üstüne.» dedi ve Ca'fer köprüyü geçinceye kadar bekledi. İşte bu olay Ebû İsmet'in ölümüne sebep oldu.

Hârûn Bağdâd'a gelip köprüye vardığı zaman dalgıçları çağırdı ve şöyle dedi: «Mehdî bana yüz din dinar kıymetinde ve "cebel" adında bir yüzük hediye etti, Hâdî'nin elçisi ise bu yüzüğü benden istiyor. İşte ben buradayım, yüzüğü suya attım.» Dalgıçlar hemen suya daldılar ve yüzüğü çıkardılar. İşte bu hadiseye o zaman çok sevinildi.

Hâdî öldüğü zaman Huzeyme b. Hâzım o gece Hâdî'nin oğlu Ca' fer'in üzerine hücum etti ve yatağında iken onu yakaladı. Huzeyme Ca' fer'e şöyle dedi: «Ya halifelik isteğinden vazgeçersin, ya da boynunu vururum.» Ca'fer bunun üzerine hilâfetten feragat ettiğini bildirdi. Huzeyme ertesi gün bineğine bindi, Ca'fer'i halkın huzuruna çıkardı ve Ca'fer'in hilâfetten vazgeçtiğini onlara gösterdi. Huzeyme böylece insanların Ca'fer'e olan bey'atlerini çözmüş oldu, bu yüzden de büyük bir itibar kazandı.

Çeşitli Olaylar

Asıl adı Muhammed olan Emîn, Şevval 170 (Mart 787)'de doğmuştur. Me'mûn (ay itibariyle de olsa) Emîn'den büyüktür.

Bu yıl Hârûn Yahya'yı kendisine vezir edinmiş ve ona şunları söylemiştir: «Tebeanın işlerini sana bırakıyorum. Nasıl bilirsen öyle hareket et, dilediğini azlet, dilediğini tayin et.» Hattâ Hârûn mührünü Yahyâ'ya teslim etmiş ve İbrâhim el-Mevsılî bu hususu şu mısralarıyla dile getirmiştir:

«Güneşin sönüklüğünü görmedin mi? İkram ve ihsan sahibi,
Allah'ın emini Hârûn halifeliğe gelince, onun uğur ve
bereketiyle güneşin ziyası arttı. Hârûn güneşin valisi, Yahyâ
ise veziridir.»

Yahyâ kararlarını Hârûn'un annesi Hayzurân'nın görüşü doğrultusunda infaz ederdi.

İfrikıye valisi Yezid b. Hâtim bu yılda vefat etmiş, yerine oğlu Dâvud getirilmiştir. Yine bu yılda Bâcce dağlarında isyanlar baş göstermiş, özellikle burada isyana kalkışan İbâziyye'nin üzerine Dâvud bir askerî birlik göndermiş, fakat İbâziyye bu askerî birliği hezimete uğratmış, dolayısıyla savaş İbâziyye'nin zaferiyle neticelenmiştir. Dâvud tekrar başka bir birlik hazırlayarak İbâziyye'nin üzerine sevketmiş, bu defa İbâziyye hezimete uğramış, hatta İbâziyye'nin peşini takip eden asker onların pek çoğunu öldürmüştür. Hârûn er-Reşîd, amcası Ravh b. Hâtim el-Mühellebî'yi İfrikıye'ye emîr tayin edinceye kadar Dâvud orada emîr olarak kalmış ve emîrliği dokuz ay sürmüştür.

Bu yıl Hârûn Ömer b. Abdülaziz'i Medîne valiliğinden azletmiş, yerine İshâk b. Süleyman b. Alî b. Abdullah b. Abbâs'ı tayin etmiştir.

Gizlenen zındıklardan olan Tabâtabâ el-Alevî denilen İbrâhim b. İsmâil ile Alî b. Hüseyn b. İbrâhim b. Abdullah b. Hasan bu yıl içinde ortaya çıkmış, Yûnus b. Ferve ve Yezid b. Feyz gibi kimselerin de içerisinde bulunduğu bir grup zındıklar gizlenmelerini sürdürmüşlerdir.

Bu yıl Hârûn Cezîre ve Kınnesrin'den bütün suğurları alarak, «avâsım» adı altında bir yerde toplamıştır. Ayrıca Hârûn, Türk asıllı olan Hâdim Ferec'in idaresinde Tarsus'un mamur hâle getirilmesini emretmiş ve oraya bir kısım insanlar yerleştirilmiştir.

Bu yıl hacc işlerini bizzat Hârûn idare etmiş, Mekke ve Medîne'de bol miktarda bahşişler dağıtmıştır. Yaz seferine Süleyman b. Abdullah el-Bukâî çıkmış, bir rivayete göre, bizzat Hârûn da bu sefere katılmıştır.

Bu yıl Mekke ve Tâif valisi Abdullah b. Kusem, Kûfe valisi Mûsâ b. İsâ; Basra, Bahreyn, Yemâme, Ummân, Ehvâz ve Fâris valisi Muham-

med b. Süleyman b. Ali, Horasân valisi Fadl b. Süleyman et-Tûsî ve Musul valisi ise Abdülmelik idi.

Yine bu yıl içinde Endülüs Emevîlerinden Abdurrahman Berberîler üzerine anî bir saldırı düzenlemiş, onları perişan etmiş ve bir kısmını da öldürmüştür.

Bu yıl Abdurrahman Kurtuba Camii'nin inşasını emretmiş, inşaat sahası bir kilise olan bu cami için yüz bin dinar harcamıştır.

HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ BİRİNCİ (M. 787-788) YILI OLAYLARI

Endülüs Emîri Abdurrahman'ın Vefatı

En sahih rivayete göre, Endülüs emîri Abdurrahman b. Muâviye b. Hişâm b. Abdülmelik 172/788'de vefat etmiştir. Diğer bir rivayete göre de Rebiyülâhir 171 (Eylül 787)'de ölmüştür. Abdurrahman 123 (740) yılında Şâm bölgesinde, diğer bir rivayette ise Tedmür'ün üst kısımlarında dünyaya gelmiştir. Kurtuba'da vefat etmiş, cenaze namazını ise oğlu Abdullah kıldırmıştır. Emîrlik makamına oğlu Hişâm'ın geçmesini vasiyet etmiş, fakat Hişâm Mâride, büyük oğlu Süleyman da Tuleytula valiliklerinde bulunduklarından babaları Abdurrahman'ın cenazesinde hazır bulunamamışlardır. Cenazesinde "Belensi" nisbesiyle bilinen Abdullah bulunmuş, kardeşi Hişâm için bey'at almış, babasının ölüm haberini ve kendisinin emîrliğe getirildiğini bir mektupla kendisine bildirmiş, bunun üzerine Hişâm Kurtuba'ya hareket etmiştir.

Abdurrahman'ın emîrliği otuz üç yıl, bir ay sürmüştür. Künyesi Ebû'l-Mutarrıf'tır. Diğer rivayetlerde ise Ebû Süleyman veya Ebû Zeyd' dir. On bir erkek, dokuz kız çocuğu olmuştur. Annesi İfrîkıye esirlerinden bir Berberî hanımdır.

Abdurrahman kızıl saçlı, hafif sakallı, uzun boylu, narin vücutlu ve şaşı bir kimseydi, ayrıca iki de saç örgüsü vardı. İyi konuşan, şair, halîm, âlim, isabetli görüş sahibi bir şahıstı. Kendisine karşı koyanlara süratle karşılık veren, rahattan hoşlanmayan bir karaktere sahipti. Hiç bir işini başkalarına bırakmaz, işlerini yaparken de sırf kendi görüşüyle hareket etmezdi. Aynı zamanda cesur, atılgan, dâhi, uyanık ve cömert bir zattı. Daha çok beyaz elbise giyerdi. Memleketi eksiksiz idare etmede, basiretli ve akıllıca davranmada Mansûr ile kıyaslanırdı.

Abdurrahman, dedesi Hişâm'a benzemek için, onun Sûriye'de inşa ettirdiği rusâfe gibi Kurtuba'da bir rusâfe yaptırdı. Rusâfe'de kaldığı bir sırada gördüğü hurma ağacı için şu mısraları söyledi:

«Rusâfe'nin ortasında görünen bu hurma ağacı hurmanın yetiştiği bölgeden uzaklarda olan batıda bulunmaktadır. Ben kendi kendime dedim ki: "İşte bu hurma aile ve çocuklarından uzak kalan, vatanından uzakta tek başına yaşayan bana benziyor."»

Doğudan Ümeyyeoğulları Abdurrahman'ın yanına geldiler. Bunlardan biri de Ümeyyeoğullarının ku'düdü* Abdülmelik b. Ömer b. Mervân idi. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Endülüs'te Abbâsî propagandasının kesilmesine Abdülmelik sebep olmuştur. Abdülmelik on bir erkek evlâda sahipti.

Abdurrahman'ın Oğlu Hişâm'ın Emirliğe Geçişi

Abdurrahman, oğlu Hişâm'ın emir olmasını istiyordu ve ona bu hususta söz de vermişti. Aslında Hişâm Abdurrahman'ın en büyük oğlu değildi, kardeşi Süleyman kendisinden yaşça daha büyüktü; fakat buna rağmen Abdurrahman Hişâm'ın emir olmasını istiyordu, çünkü bu büyük işin ancak onun tarafından başarılacağını ve yerine getirileceğini düşünüyordu. İşte bundan dolayı Hişâm'a veliahtlik için söz verdi.

Hişâm, babası öldüğü zaman Mâride şehrinde valilik görevinde bulunuyor ve oranın işlerine bakıyordu. Kendisinden yaşça büyük olan Süleyman ise Tuleytula şehrinde vali idi. Ne var ki Süleyman kendisi emir olmak istiyor, babasının Hişâm'ı önüne geçirmesinden dolayı da haset ediyor ve kalbinde kin ve isyan besliyordu. "Belensî" nisbesiyle meşhur olan Hişâm'ın kardeşi Abdullah ise Kurtuba'da babasının yanında bulunuyordu. Abdurrahman öldüğü zaman, oğlu Abdullah babasının cenaze namazını kıldırdıktan sonra kardeşi Hişâm için bey'at ahdini yeniledi. Abdullah kardeşi Hişâm'a babasının öldüğünü ve kendisine bey'at edildiğini bir mektupla bildirdi. Bu haber üzerine hemen yola çıkan Hişâm altı gün içinde Kurtuba'ya geldi ve saltanata kuruldu. Abdullah ise Hişâm'ın yanına gitti ve gönlünde itaat hissi bulunmadığı halde zâhiren itaat eder göründü. Biz Abdullah'ın bu durumu ile ilgili hususlardan biraz ileride tekrar bahsedeceğiz.

Bir Harici Olan Sahsah'ın İsyanı

Bu yıl bir Harici olan Sahsah Cezire'de baş kaldırmıştır. Cezire valisi bulunan Ebû Hüreyre Sahsah üzerine asker göndermiş, fakat Sahsah Ebû Hüreyre'nin gönderdiği askerleri hezimete uğrattıktan sonra Musul tarafına geçmiş, «Bâcermâ»'da Musul askerleri ile karşılaşıp pek çok

* Babası uzun ömürlü olduğu için babasıyla en büyük dedesi arasındaki nesep vasıtası en az olan kimse demektir (Mütercim).

asker öldürdükten sonra tekrar Cezire'ye dönmüş ve Rabîa ülkesini eline geçirmiştir. Hârûn er-Reşîd'in gönderdiği bir askerî birlikle «Dûrayn»' de karşılaşan Sahsah çatışma esnasında öldürülmüştür. Bu arada Hârûn er-Reşîd Ebû Hüreyre'yi Cezire valiliğinden azletmiştir.

Ravh b. Sâlih'in Öldürülmesi

Bu sene Hârûn er-Reşîd, Musul kumandanlarından Ravh b. Sâlih el-Hemedânî'yi Tağliboğullarının üzerine zekât âmili olarak gönderdi, Tağliboğulları ile Ravh b. Sâlih arasında meydana gelen bir ihtilâf üzerine Ravh kalabalık bir grupla Tağliboğullarının üzerine yürüdü, durumdan haberdar olan Tağlibliler de toplanarak Ravh'a karşı harekete geçtiler ve bir gece baskınında Ravh ile birlikte bir grup askeri öldürdüler. «Sükeyr»de bulunan Hâtim b. Sâlih, Ravh b. Sâlih'in öldürüldüğünü duyurdu, o da kalabalık bir grup askerle birlikte Tağliblilerin üzerine yürüdü ve yapmış olduğu bir gece baskınında pek çok Tağlib'liyi öldürdüğü gibi bir o kadarını da esir aldı.

Hârûn er-Reşîd bu sene Musul valisi bulunan Abdülmelik b. Sâlih el-Hâşimî'yi azletti, yerine İshâk b. Muhammed'i tayin etti.

Ravh b. Hâtim'in İfrîkıye Valiliğine Tayini

Bu sene Hârûn yukarıda da bahsedildiği üzere, İfrîkıye'de vali bulunan Yezîd b. Hâtim'in ölüm haberini duyunca yerine kardeşi Ravh b. Hâtim b. Kabîsa b. Mühelleb b. Ebî Sufra'yı tayin etti ve Ravh Receb 171 (Aralık 787)'de buraya geldi. Bu sırada Dâvud b. Yezîd İfrîkıye'de valilik görevini sürdürüyordu. Amcası Ravh b. Hâtim İfrîkıye'ye geldiğinde, Dâvud Hârûn er-Reşîd'in yanına geldi, Hârûn da onu başka bir göreve atadı.

Ravh b. Hâtim anlatıyor:

Ben Filistin'de âmil iken Hârûn er-Reşîd beni çağırttı. Huzuruna geldiğim bir sırada kardeşim Yezîd'in ölüm haberi kendisine ulaşmıştı. Hârûn bana: «Allah seni kardeşin için göstermiş olduğun güzel sabırdan dolayı mükâfatlandırsın. Kardeşinin güzel hareketlerini ve tâbilerini muhafaza etmen için seni onun yerine tayin ediyorum.» dedi. Bunun üzerine Ravh b. Hâtim İfrîkıye'ye hareket etti. İfrîkıye'de Yezîd b. Hâtim pek çok Harici'yi öldürüp onları perişan ettiği için, Ravh b. Hâtim bu bölgelerde fitneden uzak olarak ve emniyet içerisinde görevini sürdürdü.

Ravh b. Hâtim Ramazan 174 (Ocak 791)'de Kayrevân'da vefat etti ve kardeşi Yezîd'in kabrinin yanına defnedildi. Mansûr Yezid b. Hâhim'i İfrikıye valiliğine tayin ettiği zaman kardeşi Ravh b. Hâtim'i de Sind valiliğine atamıştı. Bunun üzerine Mansûr'a şöyle denildi: «Ey Müminlerin emîri! İki kardeşin kabirlerinin arasını çok açtınız.» Kaderin bir cilvesi olarak Yezîd Kayrevân'da vefat etti, onun arkasından İfrikıye'ye vali tayin edilen Ravh da burada vefat etti ve kardeşi Yezid'in kenarına defnedildi.

Ravh doğuda Yezîd'den daha çok meşhur oldu. Yezid ise kendisine baş kaldıranların çokluğu, yapmış olduğu seferlerin çok fazla olması ve valiliğinin uzun sürmesi dolayısıyla batıda meşhur oldu.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Hârûn er-Reşîd Horasân'dan gelen Ebû'l-Abbâs Fadl b. Süleyman et-Tûsî'nin yerine Ca'fer b. Muhammed b. el-Eş'as'ı tayin etti. Horasân'a gelen Ca'fer, oğlu Abbâs'ı Kâbul'e gönderdi; Abbâs Kâbul halkıyla savaşarak orasını fethetti, sonra Sânhar'ı fethetti ve bir çok ganimet elde etti.

Yine bu yıl Hârûn er-Reşîd Cezîre valisi bulunan Ebû Hüreyre Muhammed b. Ferrûh'un üzerine Ebû Hanîfe Harb b. Kays'ı göndererek onu Bağdâd'a getirtti ve öldürttü.

Yine bu yılda Hârûn, Abbâs b. Hasan b. Abdullah b. Ali b. Ebî Tâlib hariç, Tâlibîlerin (Hz. Ali taraftarlarının) Bağdâd'dan çıkarılıp Medîne'ye gönderilmelerini emretti.

Bu yıl içerisinde Harûriye'den Fadl b. Said baş kaldırmış ve Ebû Hâlid el-Merverûzî onu öldürmüştür.

Yine bu yılda Ravh b. Hâtim İfrikıye'ye vali olarak gönderilmiş, hacc işlerini ise Abdüssamed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs idare etmiştir.

HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ İKİNCİ (M. 788-789) YILI OLAYLARI

Endülüs Emîri Abdurrahman'ın İki Oğlu Süleyman ve Abdullah'ın Kardeşleri Hişâm'a Karşı İsyan Etmeleri

172 (788)'de (sahih olan rivayete göre 173 (789)'de) Endülüs emîri Abdurrahman b. Muâviye b. Hişâm'ın iki oğlu Süleyman ve Abdullah, kardeşleri Hişâm'a karşı Endülüs'te baş kaldırdılar. Yukarıda anlatıldığı üzere, Hişâm babasının ölümünden sonra Endülüs emîri olmuştu. Emîr olduğu sırada kardeşi Abdullah kendisiyle beraber bulunuyordu. Hişâm kardeşi Abdullah'ı devamlı kolluyor, ihsanda bulunuyor, onu kendisine tercih edip öne geçiriyor, fakat Abdullah bunlarla yetinmiyor, emîrlik işinde kardeşine ortak olmak istiyordu.

Daha sonra Abdullah Hişâm'dan korktuğu için Tuleytula'da bulunan kardeşi Süleyman'ın yanına gitti. Kurtuba'dan ayrıldıktan hemen sonra Hişâm onu geri çevirmek üzere peşinden bir grup adam gönderdi, fakat bunlar Abdullah'a yetişemediler. Bunun üzerine Hişâm askerlerini toplayıp Tuleytula'ya yürüdü ve orada kardeşlerini muhasara altına aldı. Süleyman ise daha önce büyük bir askerî birlik hazırlamıştı. Hişâm, Süleyman ve Abdullah'ı kuşatınca, Süleyman kardeşi Abdullah ile oğlunu Tuleytula'yı korumak üzere bıraktı, kendisi ise Kurtuba'yı ele geçirmek üzere Tuleytula'dan ayrıldı. Hişâm bu durumu bilmesine rağmen Tuleytula'dan ayrılmadı ve kuşatmaya devam etti. Tuleytula'dan ayrılan Süleyman Şekunde'ye girdi, fakat Kurtubalılar Süleyman'a karşı çıktılar ve kendilerini müdafaa etmek için onunla savaşa tutuştular.

Hişâm sonra bir bölük askerle oğlu Umeyd el-Melik'i Süleyman'ın peşinden gönderdi. Umeyd el-Melik'in yaklaştığını gören Süleyman Mâride şehri tarafına gitmek üzere oradan uzaklaştı. Bu defa Mâride'de bulunan Hişâm'ın valisi Süleyman'a karşı koydu ve yapılan bir savaş neticesinde Süleyman hezimete uğradı. Hişâm Tuleytula şehrini iki aydan fazla muhasara altında tuttu, bu şehrin ağaçlarını kestikten sonra Kur-

tuba'ya hareket etti. Hişâm daha sonra eman dilemeden yanına gelen kardeşi Abdullah'a ikramda bulundu ve kendisine iyi davrandı.

Hişâm 174 (790) yılında oğlu Muaviye'yı büyük bir orduyla Tüdmîr'e gönderdi. Süleyman ise o sırada Tüdmîr'de bulunuyordu. Onunla savaşa girişen Muâviye Tüdmîr kasabalarında bir çok tahribat yaptı, Tüdmîr halkını ve orada bulunanları zelil ve perişan ettikten sonra denize kadar ilerledi. Tüdmîr'den kaçan Süleyman, Belensiye taraflarında bulunan Berberîlere iltica etti ve yolu sarp, muhkem olan bu yere sığınarak kendini koruma altına aldı. Muâviye ise Kurtuba'ya geri döndü.

Sonra Hişâm ile Süleyman arasında, Süleyman'ın ailesini, çocuklarını ve mallarını alarak Endülüs'ü terk etmesi şartı ile bir karara varıldı. Ayrıca Hişâm kardeşi Süleyman'a sulh gereği babası Abdurrahman'ın terekesinden altmış bin dinar verdi. Bundan sonra Süleyman Berberîler ülkesine gitti ve hayatını orada sürdürdü.

Bir Grup Kişinin Hişâm'a İsyan Etmeleri

Bu sene Endülüs'ün doğusunda bulunan Tartûşa bölgesindeki Şâgant'ta Saîd b. Hüseyn b. Yahyâ el-Ensârî baş kaldırdı. Yukarıda zikredildiği üzere, babası öldürüldüğü zaman buraya sığınmıştı. Yemenlilerin tarafını tutuyor ve onların propagandasını yapıyordu. Çevresine büyük bir kitleyi toplayarak Tartûşa'yı ele geçirdi ve Tartûşa âmili bulunan Yûsuf el-Kaysî'yi oradan uzaklaştırdı, ancak Hişâm'ın tarafını tutan Mûsâ b. Fertûn, Saîd'e karşı koydu ve bu arada kendisine Mudar kabilesi de katıldı. Her iki taraf arasında meydana gelen çatışmada Saîd hezimete uğradı ve kendisi de bu çatışmada öldürüldü. Mûsâ ise Sarakusta üzerine yürüdü ve orasını ele geçirdi. Bu defa Hüseyin b. Yahyâ'nın Cahder adındaki azatlısı kalabalık bir kuvvetle Mûsâ'ya karşı koydu ve Mûsâ çatışma sırasında öldürüldü.

Yine bu yıl Matrûh b. Süleyman b. Yakazân adında birisi Berşelûne şehrinde baş kaldırdı ve çevresine topladığı büyük bir kuvvetle Sarakusta ve Vaşka şehirlerini ele geçirdi. Matrûh bu havalide iyi bir otorite kurdu ve gittikçe güçlendi. Bu sırada ise Hişâm kardeşleri Süleyman ve Abdullah ile savaşıyordu.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl içerisinde Hârûn er-Reşîd Musul valisi İshâk b. Muhammed'i azletti, yerine Saîd b. Selm el-Bâhilî'yi tayin etti. Ayrıca Armenia valisi

bulunan ve Ma'n b. Zâide'nin kardeşinin oğlu olan Yezîd b. Mezyed b. Zâide'yi azletti; yerine kendi kardeşi olan Ubeydullah b. Mehdî'yi atadı.

Bu yıl yaz seferine İshâk b. Süleyman b. Ali çıktı.

Yine bu yılda Hârûn daha önce Sevâd (Basra ile Kûfe arasındaki yerler) halkından nısıf (yarım) olarak alınan verginin üzerine öşrü koydu. Bu yıl hacc işlerini Ya'kûb b. Mansûr idare etmiştir.

Abdülmelik'in kardeşi Fadl b. Sâlih b. Ali b. Abdullah b. Abbâs ile İbn Ebî Atîk'ın azatlısı Süleyman b. Bilâl bu yıl vefat etmişlerdir. Duası makbul bir zat olan Zâhid Ebû Yezîd Riyâh b. Yezîd el-Lahmî de bu yıl Kayrevan şehrinde vefat etmiştir.

HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ ÜÇÜNCÜ (M. 789-790) YILI OLAYLARI

Bu yıl Basra'da Muhammed b. Süleyman b. Ali vefat etti. Terekesini almak üzere Hârûn birini gönderdi, çünkü Muhammed b. Süleyman'ın bıraktığı tereke çok büyüktü ve canlı cansız her türlü malı hâvi idi. Mallarından halifelik makamına uygun olanları getirdiler, yaramayan malları ise orada bıraktılar. Getirilenler arasında altmış milyon dirhem bulunuyordu. Hârûn getirilen bu terekenin büyük bir miktarını kendi nedim ve musikişinaslarına dağıttı, geri kalanı ise hazineye kaldırdı.

Hârûn er-Reşîd'in onun terekesine el koymasının sebebi şu idi: Muhammed b. Süleyman'ın kardeşi Ca'fer b. Süleyman, kardeşi Muhammed b. Süleyman'ı çekemediğinden devamlı surette onu Hârûn'a jurnalleyip: «Muhammed ne kadar malı ve mülkü varsa bunların gelirini nefsinde gizlediği hilafet makamına ulaşmak için biriktiriyor.» diye Hârûn'a mektup yazıyor ve onun bütün mallarının Müminlerin emîrine helâl olduğunu ifade ediyordu. Hârûn er-Reşîd de gönderilen bu mektupların muhafaza edilmesini emretmişti. Muhammed b. Süleyman öldüğünde bu mektuplar Ca'fer'in önüne konuldu ve Hârûn bu durum karşısında mektupların kendisine ait olduğunu ikrar etmek mecburiyetinde kaldı. Muhammed b. Süleyman'ın Ca'fer'den başka öz erkek kardeşi de yoktu, işte bu yüzden Muhammed'in bütün mallarına Hârûn tarafından el konuldu.

Bu yılda Hârûn er-Reşîd'in annesi Hayzurân vefat etti ve oğlu Hârûn tarafından taşınan cenazesi Kureyş kabristanına defnedildi. Hârûn annesinin defninden sonra Mührü Ca'fer b. Yahyâ b. Hâlid'den alarak Fadl b. Rabî'a verdi.

Bu yıl Hârûn Horasân valisi bulunan Ca'fer b. Muhammed b. el-Eş'as'ı huzuruna çağırdı, yerine onun oğlu Abbâs'ı vali tayin etti. Bu yıl hacc işlerini ise ihrama Bağdâd'da giren Hârûn er-Reşîd idare etmiştir.

Yine bu yılda Endülüs'ün Cillikıye bölgesinin kralı Morkat öldü, yerine bir Hıristiyan ulusu olan Bermend b. Kaluriye geçti ise de bir müddet sonra Bermend krallıktan ayrıldı ve rahipliğe döndü. Bermend 175 (791)'de kardeşinin oğlunu krallığa getirdi.

Sellâm b. Ebî Mutî' ve Basralı Cuveyriye b. Esmâ' b. Ubeyd bu yıl vefat etmişlerdir. Ayrıca Ebû Abdullah Mervân b. Muâviye b. Hâris b. Esmâ' el-Fezârî de Mekke'de ansızın bu yıl vefat etmiştir.

HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ DÖRDÜNCÜ (M. 790-791) YILI OLAYLARI

Bu yıl Hârûn İshâk b. Süleyman'ı Sind ve Mükrân valiliğine, babası hayatta olan Yûsuf b. Ebî Yûsuf'u da kadılığa tayin etmiştir.

Ravh b. Hâtim bu yıl içinde ölmüştür. Yine bu yıl içinde Hârûn er-Reşîd Cûdî ailesinin üzerine yürümüş, İbn Ömer Cezîre'sine bağlı bulunan Kardâ ve Bâzebdâ'ya inerek burada bir köşk yaptırmıştır.

Bu yıl yaz seferine Abdülmelik b. Sâlih çıktı. Yine bu yıl hacc işlerini bizzat Hârûn idare etti ve hacılara pek çok mal dağıttı. Musul kadısı olan Ali b. Misher bu yılda azledilmiş, yerine İsmâil b. Ziyâd ed-Dûlâbî tayin edilmiştir.

HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ BEŞİNCİ (M. 791-792) YILI OLAYLARI

Hârûn bu yılda Zübeyde'den olan oğlu Muhammed'i veliaht tayin etti, ona "emîn" lakabını verdi ve beş yaşında olan bu oğlu için bey'at sözü aldı.

Hârûn'un, oğlu Muhammed Emîn için bey'at sözü alması şöyle olmuştu: Muhammed Emîn'in dayısı İsâ b. Ca'fer b. Mansûr, Fadl b. Yahyâ b. Hâlid'in yanına geldi ve Muhammed Emîn'e bey'at talebinde bulundu, ayrıca ona: «Emîn senin evlâdın sayılır, halife olması senin için faydalı olur.» dedi. Bunun üzerine Fadl b. Yahyâ, Emîn'e bey'at hususunda İsâ b. Ca'fer'e söz verdi ve bu hususta gayret gösterdi. Nihayet halk Emîn'in veliahtlığine bey'at etti.

Hârûn yine bu yılda Horasân valisi bulunan Abbâs b. Ca'fer'i azletti, yerine Hâlid el-Gıtrîf b. Atâ'yı tayin etti.

Bu sene yaz seferlerine Abdurrahman b. Abdülmelik b. Sâlih çıktı ve Akrıtıye'ye kadar geldi. Bir rivayete göre Bizansla Abdülmelik bizkat kendisi savaştı ve bu savaş esnasında karşılaştıkları şiddetli soğuktan bir çok askerin elleri ve ayakları döküldü.

Bu yıl Yahyâ b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali Deylem üzerine yürüdü ve orada bir hayli dolaştı. Hacc işlerini bu yıl yine Hârûn idare etmiştir.

Hişâm'ın Kardeşlerine ve Matrûh'a Karşı Kazandığı Zafer

Endülüs emiri Abdurrahman'ın oğlu Hişâm bu yıl içerisinde kardeşleri Süleyman ve Abdullah ile uğraşmaktan kurtuldu ve onları Endülüs'ten uzaklaştırdı. Hişâm gönlünden kardeşlerinin yükünü atınca hemen süratle Matrûh b. Süleyman b. Yakazan'a yöneldi ve üzerine büyük bir ordu gönderdi. Bu ordunun başında Ebû Osman Ubeydullah b. Osman bulunuyordu. Sarakusta'da bulunan Matrûh'un üzerine yürüyen

bu ordu onu muhasara altına aldıysa da pek zafer elde edemedi. Bunun üzerine Ebû Osman Sarakusta'dan geri döndü ve oranın yakınında bulunan Tarasûne kalesine indi. Bundan sonra, Sarakusta halkı üzerine Seriyyeler gönderdi. Bu seriyyeler onları hem yağmaladılar ve hem de kendilerine gelecek olan yiyecekleri engellediler.

Daha sonra Matrûh bir gün akşam üzeri avlanmağa çıktı ve şahinini bir kuşun arkasından saldı. Şahinin yakaladığı kuşu kesmek üzere iken yanında bulunan iki arkadaşı onu öldürdüler ve başını gövdesinden ayırıp Ebû Osman'a getirdiler. Bunun üzerine Ebû Osman Sarakusta'ya doğru harekete geçti, fakat Sarakusta halkı, itaat edeceklerini bir mektupla ona bildirdiler. Ebû Osman onların bu isteğini kabul ettikten sonra Sarakusta'ya geldi ve Matrûh'un başını Hişâm'a gönderdi.

Hişâm'ın Endülüs'teki Savaşları

Ebû Osman Matrûh'un işini bitirdikten sonra askerlerini yanına alarak Frenk ülkesine hareket etti. Önce Ülye (veya Elebe) ve bir kısım kalelerin üzerine yöneldi, orada karşılaştığı düşmanı yendi ve pek çoğunu da öldürdü. Ayrıca Allah'ın lütfu ile pek çok fetihlerde bulundu.

Bu yıl Hişâm, Yûsuf b. Baht'ı bir ordu ile Cıllîkıye üzerine gönderdi. Cıllîkıye kralı Büyük Bermend ile karşılaşan Yûsuf b. Baht onunla çok şiddetli bir savaşa tutuştu. Cıllîkıyeliler yenildiler, bu arada onların pek çok bilgini öldürüldü.

Bu yıl Tuleytula halkı Emîr Hişâm'ın itaatı altına girdi, o da Tuleytula halkına emân verdi.

Yine bu yıl Hişâm kendisine ulaşan bir haber üzerine oğlu Abdülmelik'i zindana attı. Babasının hayatı boyunca, hattâ bazı kardeşlerinin idarede bulunduğu sürece tutuklu kalan Abdülmelik 198 (813) yılında vefat etti.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl içinde bir Harici olan Husayn Horasân'da baş kaldırdı. Husayn, Evk halkındandı ve Kays b. Sa'lebe'nin azatlılarındandı. Bu sırada Sicistân valiliğinde Osman b. Umâre bulunuyordu. Osman'ın gönderdiği orduyu hezimete uğratan Husayn, Horasân'a kadar geldi ve Bâzeğîs, Buşenc ve Herat taraflarına yöneldi. Hârûn er-Reşîd, Horasân valisi bulunan Hâlid el-Gıtrîf'e bir mektup göndererek Husayn'i takip etmesini

istedi; bunun üzerine Hâlid el-Gıtrîf on iki bin kişilik bir kuvvetle Dâvud b. Yezîd'i Husayn'ın üzerine gönderdi. Altı yüz kişilik bir kuvvetle karşı koyan Husayn, Dâvud'un birliğini bozguna uğrattı ve bir çok askerini de öldürdü. Husayn sonra Horasân'a hareket etti ve 177 (793) yılında öldürüldü.

Bu yıl Mısır'ın büyük fakîhi Leys b. Sa'd vefat etti. Ayrıca şair Ebû'l-Anbes Muhammed b. İshâk b. İbrâhim de bu yıl vefat etti. Mansûr ve Mehdî'nin güvenlik güçleri başkanlığı görevini üstlenen ve Mehdî adına Horasân valiliği yapan Müseyyib b. Züheyr b. Ömer b. Müslim ed-Dabbî de bu yıl vefat etti. Bir rivayete göre Müseyyib, 176 (792)'da vefat etmiştir.

İdrîs b. İdrîs b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib bu yılda doğdu.

HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ ALTINCI (M. 792-793) YILI OLAYLARI

Yahyâ b. Abdullah'ın Deylem'de Ayaklanması

Bu sene Yahyâ b. Abdullah b. Hasan b. Hasan Deylem'de ayaklandı. Yahyâ'nın gücünün gittikçe artması, her taraftan insanların akın etmesi ve çevresine toplananların giderek çoğalması Hârûn'u derinden üzüyordu. İşte bu yüzden Hârûn, Fadl b. Yahyâ'yı elli bin kişilik bir kuvvetle Yahyâ'nın üzerine gönderdi, Cürcân, Taberistân, Rey dahil, bir kısım yerlerin valiliklerini de ona verdi. Fadl ayrıca, yanına bir hayli mal ve eşya aldı. Fadl Yahyâ b. Abdullah'a bir mektup gönderdi, mektupta gayet yumuşak ifadeler kullanarak nasihatte bulundu ve onu uyardı, ayrıca maksat ve arzularını tafsilâtlı bir şekilde anlattı.

Talekan'da "Eşb" denilen yerde konaklayan Fadl Yahyâ'ya peşpeşe mektuplar gönderdi. Ayrıca Deylem ülkesinin hakimine de bir mektup gönderdi ve Yahyâ'nın oradan çıkarılmasını kolaylaştırması için kendisine bir milyon dirhem hediye etti. Yahyâ b. Abdullah kadıların, fakîhlerin, Hâşimoğullarının ileri gelenlerinin ve Abdüssamed b. Ali gibi büyüklerinin şahitlik edecekleri ve Harûn'un bizzat kendi hattıyla vereceği bir emân karşılığında sulhü kabul edeceğini bildirdi. Hârûn Yahyâ'nın bu isteğini kabul etti ve buna sevindi. Fadl'ın bu başarısı Hârûn'un katında değerini yükseltti. Hârûn hemen çeşitli hediye ve armağanlar ile birlikte emân belgesini gönderdi. Fadl Yahyâ ile birlikte Bağdâd'a geldi, Hârûn bütün samimiyeti ile Fadl'ı karşıladı ve kendisine pek çok hediyeler verilmesini emretti.

Hârûn Yahyâ'yı ise hapse attırdı ve Yahyâ hapiste iken öldü. Yahyâ'nın emân belgesini Fakih Muhammed b. Hasan ile Kadı Ebû'l-Bahterî'ye arzetti. Muhammed b. Hasan'ın: «Bu emân sahihtir.» demesi üzerine, Hârûn onu huccet getirmeğe davet etti, bunun üzerine Muhammed b. Hasan: «Eğer Yahyâ savaşan biri olsaydı, emân onun ne işine yarardı? Sonra dost olur, emâna kavuşabilirdi.» dedi.

Ebû'l-Bahterî ise emân hakkında: «Şu yönden bozulmuş bir emândır.» dedi. Bunun üzerine Hârûn emânı yırtıp attı.

Ömer b. Mehrân'ın Mısır'a Vali Tayin Edilmesi

Bu sene Hârûn Mûsâ b. İsâ'yı Mısır valiliğinden azletti ve tayin işini Ca'fer b. Yahyâ b. Hâlid'e bıraktı. Ca'fer de Ömer b. Mehrân'ı Mısır valiliğine atadı.

Hârûn'un Mûsâ'yı azletmesinin sebebi şu idi:

Hârûn'a, Mûsâ'nın kendisini halifelikten uzaklaştıracağı haberi ulaştırıldı. Bunun üzerine: «Allah'a yemin ederim ki, onu kapımda bulunanların en kötüsü olarak azledeceğim.» dedi. Bundan sonra Ca'fer'e, Ömer b. Mehrân'ı huzuruna getirmesini emretti. Ömer şaşı, çirkin yaratılışlı bir kimse idi; uşağını bineğinin arkasına bindirir ve kötü giyinirdi. Hârûn'un: «Mısır'a emîr olarak gider misin?» teklifine: «Bazı şartlarla giderim.» dedi. Bu şartlardan birisi, Mısır ülkesini ıslâh ettikten sonra geri dönmek salahiyetinin kendisinde olmasıydı. Hârûn Ömer b. Mehrân'ın bu isteğini kabul etti.

Mısır yolunu tutan Ömer oraya geldiğinde ilk önce Mûsâ b. İsâ'nın evine gitti ve evin geri kısmında oturan insanların arasına oturdu. Evinde bulunanlar dağıldıktan sonra Mûsâ ona: «Bir ihtiyacın mı var?» diye sordu. Ömer: «Evet.» diyerek karşılık verdi ve mektubu sundu. Mektubu okuyan Mûsâ: «Allah ömrünü uzatsın! Ebû Hafs geliyor mu?» dedi. Ömer: «Ebû Hafs benim.» diye karşılık verince de: «Allah Firavun'a lânet etsin.» dedi ve şu mealdeki ayeti okudu: «(Firavun): "Mısır'ın mülkü benim değil midir?"» Bundan sonra Mûsâ, Ömer'e görevi teslim etti.

Ömer önce kâtibinin yanına geldi ve keseye girmeyen şeyleri hediye olarak kabul etmemesini istedi. Çok geçmeden halktan hediyeler gelmeğe başladı; cariye ve hayvanlar hediye olarak kabul edilmedi, ancak eşya kabilinden olan mallar ile elbiseler kabul edildi. Alınan bu hediyelerin üzerine sahiplerinin isimleri yazıldı ve bir kenara bırakıldı.

Mısır halkı haraç vergilerini ödemeyi geciktirmeyi ve bu vergiyi kırdırmayı bir âdet haline getirmişlerdi. Ömer Mısırlı birinden haraç vergisini ödemesini istedi, fakat Mısırlı ödeme işinde ağır davrandı, bunun üzerine Mısırlının bu haraç vergisini ancak Bağdâd'da ödediği takdirde kabul edeceğine dair yemin etti. Mısırlı hemen haraç vergisini ödemeyi kabul ettiyse de, Ömer bunu reddetti ve Mısırlıyı Bağdâd'a kadar götürdü ve vergisini orada aldı. Bundan sonra hiç bir Mısırlı vergisini geciktirmedi.

Ömer birinci ve ikinci taksit haraç vergilerini hemen aldı, fakat üçüncü taksitin zamanı gelince geciktirmeler başladı ve Mısırlıların darlıktan şikâyet ettikleri görüldü. Bunun üzerine daha önce onların getirdiği ve üzerlerine isimlerini yazdığı hediyeleri sahipleri adına vergiye mahsup etti, geri kalan üçüncü taksit haraç vergilerini de hemen ödemelerini istedi. Bunun üzerine Mısırlılar süratle vergilerini ödediler. Böylece Ömer, baştan sona kadar bütün Mısırlıların haraç vergilerini toplamış oldu. Ömer'in vergi hususundaki bu başarısını daha önceki valilerden hiç birisi gösteremedi. Ömer bundan sonra Bağdâd'a geri döndü.

Şâm'da Meydana Gelen Karışıklık

Bu yıl Şâm'da Yemenliler ile Mudarlılar arasında büyük bir fitne koptu. Mudarlıların başında meşhur Arap bahadırlarından birisi olan Ebû'l-Heyzâm vardı. Bu zatın asıl ismi Âmir b. Umâra b. Hureym en-Nâ'im b. Amr b. Hâris b. Hârice b. Sinan b. Ebi Hârise b. Murra b. Nuşbe b. Ğayz b. Murra b. Avf b. Sa'd b. Zubyân b. Bağid b. Reys b. Ğatafan el-Merrî idi.

Bu karışıklığın sebebi şu idi:

Hârûn er-Reşîd'in Sicistân'daki âmili Ebû'l-Heyzâm'ın kardeşini öldürmüştü, bunun üzerine Ebû'l-Heyzâm Suriye'de baş kaldırdı ve çevresine büyük bir kalabalık topladı. Ebû'l-Heyzâm ölen kardeşi için:

«Pek yakında senin adına keskin kılıç ve süngülerle ağlayacağım,
çünkü intikam peşinde koşanlar ancak bunlar ile intikamlarını alırlar...»

mısralarıyla başlayan bir mersiye yazmıştır. Bu mısraların başkası tarafından söylendiği ifade ediliyorsa da, sahih olan ona ait olmasıdır.

Sonra Hârûn şöyle bir çareye başvurdu: Ebûl'-Heyzâm'ın bir kardeşine mektup göndererek ona bir şeyler vadetti ve bir yolunu bularak Ebû'l-Heyzâm'ı yakalayan kardeşi onun ellerini arkasına bağladı ve Hârûn'un huzuruna getirdi. Hârûn Ebû'l-Heyzâm'a ikramda bulundu ve onu serbest bıraktı.

Bir rivayete göre, Sûriye'de meydana gelen ilk karışıklık şöyle oldu: Kaynoğullarından bir adam un öğütmek üzere Belkâ'daki bir değirmene gidiyordu. Kayn'lı yolunun üzerinde bulunan Lahm veya Cüzam kabilesinden bir kimseye ait olan kavun ve karpuz tarlasından kavun koparmıştı. Tarla sahibi Kaynoğullarından olan adama sövdü, bunun üzerine karşılıklı olarak dövüştüler ve sonra Kaynlı kişi çekip gitti. Tar-

la sahibi Kaynlıyı geri dönerken dövmek için bir grup Yemenli topladı, Kaynlı değirmenden dönerken de Yemenli grup onu dövmeye başladı. Diğer bir grup ise Kaynlıya yardım etti. Bu sırada bir Yemenli öldürüldü. Yemenliler öldürülen kimsenin diyetini istediler ve bu defa bunun için toplandılar.

Bu karışıklığın çıktığı sırada Abdüssamed b. Ali Şâm valisi bulunuyordu. Halk durumun gittikçe vahimleşmesinden endişeye kapılınca, kabile başkanları ile ileri gelen kimseler, taraflar arasında sulh yapmak için toplandılar. Önce Kaynoğullarına geldiler ve sulh konusunu konuştular, Kaynoğulları bunların ileri sürdükleri şartları kabul ettiler. Daha sonra Yemenlilerin yanına geldiler ve sulh konusunu görüştüler, fakat Yemenliler düşünme fırsatı isteyerek sulha yaklaşmadılar. Bir müddet sonra Yemenliler Kaynoğullarının üzerine bir gece baskını yaptılar ve altı yüz, diğer bir rivayete göre üç yüz kişiyi öldürdüler. Kaynoğulları Kudâ'a ve Selîh kabilelerinden yardım istediler, fakat onlar yardımda bulunmadılar. Bu defa Kays kabilesinden yardım istediler, Kayslılar ise yardım için söz verdiler ve onlarla birlikte Belkâ bölgesinde bulunan Savâlik'e kadar geldiler. Yemenliler ile aralarında geçen savaşta pek çok zayiat verildi, hattâ defalarca karşılaştılar, bu arada sekiz yüz kadar Yemenli öldürüldü.

Abdüssamed b. Ali, Şâm valiliğinden azledildi, yerine İbrâhim b. Sâlih b. Ali getirildi. İki taraf arasındaki bu kötü durum iki yıl kadar daha devam etti. Hattâ taraflar Besniyye'de tekrar karşılaştılar, Yemenlilerden yaklaşık sekiz yüz kişi öldürüldü. Uzun süren bu fitneden sonra her iki taraf sulhü kabul etti.

İbrâhim b. Sâlih, Hârûn er-Reşîd'in yanına geldi. Aslında İbrâhim Yemenlileri tutuyordu. Hârûn'un huzurunda Kayslıları yendi, bunun üzerine Nasroğullarından Abdülvâhid b. Bişr en-Nasrî Kayslılar adına özür diledi. Hârûn, Kayslıların özrünü kabul etti, onlar da geri döndüler. İbrâhim b. Sâlih, Hârûn'un yanına geldiği sırada oğlu İshâk'ı kendi yerine Şâm'da halef bırakmıştı. İshâk da babası İbrâhim gibi Yemenlilerin tarafını tutuyordu; Hattâ yakaladığı bir grup Kayslıyı hapse attırdı ve onları dövdürdü. Bu yaptığı ile de yetinmeyip sakallarını kestirdi, bu yüzden halk yerlerini terk etmeğe başladı. Gassânlılar da Kays b. el-Absî'ye mensup olan bir adamın üzerine atılarak onu öldürdüler. Bunun üzerine öldürülen bu adamın kardeşi, Havrân'da bulunan Zevâkil'den bir grup insanla görüştü ve bunlardan yardım istedi. Bunların yardımıyla giriştiği çatışmada da bir grup Yemenli'yi öldürdü.

Bundan sonra Yemenliler Kuleyb b. Amr b. Cüneyd b. Abdurrahman'ın üzerine saldırdılar ve o anda yanında misafir bulunan bir deli-

kanlıyı öldürdüler. Bu gencin annesi öldürülen oğlunun elbisesiyle birlikte Ebû'l-Heyzâm'a geldi ve elbiseyi önüne bıraktı. Bunun üzerine Ebû'l-Heyzâm, bu gencin annesine şunları söyledi: «Sen şimdilik geri dön, bize düşünme fırsatı ver, zîra ben ezbere hareket etmek istemiyorum. Emîr gelince bu kan davasını ona götürürüz; davamıza bakarsa ne âlâ, aksi takdirde Müminlerin emîrine götürürüz, o bakar.»

Sonra İshâk Ebû'l-Heyzâm'ın huzuruna getirilmesi için birisini gönderdi, fakat İshâk Ebû'l-Heyzâm'ın yanına girmesine izin vermedi. Bu arada Zevâkîl'den bir grup insan Yemenli birisini öldürdü. Yemenliler de Süleym'den bir kimseyi öldürdüler ve Muhâriblilerin komşusu bulunan Telfiyâsâ halkının mallarını yağma ettiler. Bunun üzerine Muhâribliler Ebû'l-Heyzâm'a geldiler ve beraberce İshâk'ın yanına gittiler. İshâk onlara güzel şeyler vaat etti, onlar da bu vaat edilenlere rıza gösterdiler ve geri döndüler. İshâk hemen onların arkasından Yemenlilere birisini gönderdi ve onları Ebûl'-Heyzâm'ın üzerine kışkırttı. Yemenliler hemen toplandılar ve Bâbulcâbiye tarafından Ebû'l-Heyzâm'ın üzerine yürüdüler. Ebû'l-Heyzâm az bir kuvvetle onları hezimete uğrattı, Şâm şehrini istilâ ederek bütün mahkûmları hapishaneden çıkardı.

Daha sonra Yemenliler bir araya geldiler, Kelblilerden ve diğer kabile mensuplarından yardım istediler. Onlar bu istek karşısında hemen Yemenlilerin imdadına koştular. Durumdan haberdar olan Ebûl'-Heyzâm Mudarlılardan acele yardım istedi. Ebû'l-Heyzâm Tumâ kapısı civarında Yemenliler ile savaşırken Mudarlıların yardımı geldi ve Yemenliler hezimete uğradılar.

Bundan sonra Yemenliler Şâm yakınlarında bulunan Kayslıların bir köyüne geldiler. Ebû'l-Heyzâm üzerlerine Zevâkillileri gönderdi. Yapılan savaş neticesinde Yemenliler yine hezimete uğradılar. Bu arada Zevâkîlliler karşılaştıkları bir başka Yemenli grupla savaştılar. Yemenliler yine yenildiler. Bundan bir müddet sonra, Ebû'l-Heyzâm taraftarlarının acele Tumâ kapısı civarına gitmeleri için imdat çağrısı geldi. Ebû'l-Heyzâm'ın tarâftarları burada Yemenliler ile çarpıştılar, Yemenliler bu defa da hezimete uğradılar, böylece Yemenliler bir günde dört kere yenildiler. Ebû'l-Heyzâm'ın kuvvetleri bu çarpışmalardan sonra yanına döndüler.

İshâk sonra Ebû'l-Heyzâm'a bir elçi gönderdi ve ondan çarpışmalara son vermesini istedi. Ebû'l- Heyzâm, İshâk'ın isteğini kabul etti. Ayrıca İshâk Yemenlilere de bir elçi gönderdi ve Ebû'l-Heyzâm'ın saldırılarını durdurduğunu bildirdi ve: «Şu anda gafil durumdadır, hemen yakalayın.» dedi. Yemenliler bu defa doğu kapısından gizlice Ebû'l-Heyzâm'a karşı saldırıya geçtiler. Tam bu sırada birisi Ebû'l-Heyzâm'a im-

dat çağrısında bulundu. Bunun üzerine ailesinden kahraman süvariler ile birlikte Yemenlilere karşı koydu ve onları bozguna uğrattı.

Ebû'l-Heyzâm bundan sonra kendisine gelen bir haber üzerine Tumâ kapısında toplanan Yemenlilerin üzerine yürüdü ve onları tekrar bozguna uğrattı. Bu defa Yemenliler Ürdün, Havlan, Kelb ve diğer kabilelerden kimselerle bir araya toplandılar. Durumu öğrenen Ebû'l-Heyzâm kendisine haber getirmek üzere birisini gönderdi, ancak haber almak için giden kimse bir bilgi elde edemedi. Yemenliler ve bir araya toplanan diğer kabileler Ebû'l-Heyzâm'ın emin olduğu bir başka taraftan geldiler, çünkü o tarafta bulunan bir bina emniyetini sağlıyordu.

Öğle vaktine doğru hiç bir şey göremeyen Ebû'l-Heyzâm, askerlerini dağıttı, geride bir gözcü bırakarak askerler ile birlikte şehre (Şâm'a) girdi. İshâk Ebû'l-Heyzâm'ın şehre girdiğini görünce emniyetini sağlayan binayı yıktırdı ve Yemenlilerin oradan geçmelerini sağladı. Bu sırada geride bırakılan gözcü geldi ve durumu küçük kapı civarında bulunan Ebû'l-Heyzâm'a bildirdi. Yemenliler, hemen şehre girdiler ve Ebû'l-Heyzâm'ın üzerine saldırdılar, fakat Ebû'l-Heyzâm bulunduğu yerden ayrılmadı ve bir kısım askerlerine Yemenlileri arkalarından sarmalarını emretti. Arkalarından kuşatılan Yemenliler, onları görünce: «Gizlenin, gizlenin.» diye bağrışmağa başladılar. Neticede Yemenliler yine bozguna uğradılar ve Ebû'l-Heyzâm onlardan bir hayli at ve silâh aldı.

1 Safer 176 (28 Mayıs 792)'da, İshâk askerlerini bir araya topladı ve Haccâc Kasrı'nın yanında hazırlandı. Ebû'l-Heyzâm da taraftarlarına durumu bildirdi, Kayn ve diğer kabileler ona katıldılar. Yemenliler de İshâk tarafına iltihak ettiler. İki taraftan bir kısım askerlerin giriştiği çatışmada Yemenliler yenildiler, bu arada bir kısmı öldürüldü. Ayrıca Ebû'l-Heyzâm'ın askerleri Dâriyyâ'nın bir kısmını yağma ettiler ve orada bir çok şeyleri yaktıktan sonra geri döndüler. Ebû'l-Heyzâm'ın taraftarları bir takım baskınlara giriştiler, yağmalar yaptılar ve yangınlar çıkardılar. Her iki taraf defalarca çatışmaya girdi, neticede Yemenliler yine hezîmete uğradılar.

Bir Yemenli olan Dahhâk b. Remel es-Sekseki'nin kızı Ebû'l-Heyzâm'a bir mektup göndererek emân istedi. Ebû'l-Heyzâm da ona bir mektup gönderdi ve isteğini kabul etti. Fakat Ebû'l-Heyzâm Şâm civarında bulunan Yemenlilere ait köyleri yağmalamağa ve oraları yakmağa devam etti; bunun üzerine Yemenliler ona İbn el-Hârice el-Haraşî ve İbn İzze el-Huşenî'yi gönderdiler. Bu arada Evzâ', Evsâb, Mukrâ, Kefersûsiye halkı ile Himyerîler ve diğerleri de emân dilemek üzere geldiler, bunun üzerine Ebû'l-Heyzâm onlara emân verdi. Bundan sonra hem onlar ve hem de halk sulh ve sükûna kavuştular.

Bu arada Ebû'l-Heyzâm askerlerini dağıttı, yanında ise sadece bir grup Şâmlıyı bıraktı. Onun bu durumundan faydalanmak isteyen İshâk askerlerine bol miktarda mal dağıttı ve Uzâfir es-Sekseki komutasında bir askeri birliği üzerine gönderdi, fakat savaş neticesinde Uzâfir yenildi.

Ebû'l-Heyzâm ile İshâk'ın askerleri arasında meydana gelen bu savaş öğleden akşama kadar sürdü. Ebû'l-Heyzâm'ın süvarileri İshâk'ın askerleri üzerine saldırı hareketine geçince onlar önce kaçtılar, sonra tekrar geri döndüler. Daha sonra ise bir daha dönmemek üzere savaş yerini terk ettiler. Bu savaşta onlardan dört yüz kişi yaralandı, fakat öldürülen olmadı. Savaş, 15 Safer 176 (12 Haziran 792)'da meydana geldi.

Her iki taraf arasında ertesi günü akşama kadar her hangi bir çatışma olmadı. Ancak akşam vakti bir askeri kuvvetle Ebu'l-Heyzâm'ın üzerine yürüyen İshâk gece boyunca şehir (Şâm)'de bulunan Ebû'l-Heyzâm' la savaştı. Hattâ Ebu'l-Heyzâm taraftarlarından yardım istemek mecburiyetinde kaldı. Ertesi günü çatışma başladığı zaman askerlerin sayısı on iki bin idi. Bu arada Yemenliler de Ebû'l-Heyzâm'a karşı harekete geçmişlerdi. Bunun üzerine Ebû'l-Heyzâm, sayıları az olan taraftarlarına şehri terk ettikten sonra savaş için hazırlanmalarını söyledi. Bâbu'l-câbiye'de çatışmaya girdi ve Yemenlileri oradan uzaklaştırdı.

Bundan sonra bir grup Hımslı Ebû'l-Heyzâm'a ait olan bir köye baskın yaptılar. Bunun üzerine Ebû'l-Heyzâm, taraftarlarından bir grup askeri onların üzerine gönderdi. Çatışma sonunda Hımslılar hezimete uğradı ve kendilerinden pek çok kimse de öldürüldü. Ayrıca Ebû'l-Heyzâm' ın askerleri Guta'da Yemenlilere ait olan bir çok köyü ve Dâreyyâ'yı yaktılar. Daha sonra Ebû'l-Heyzâm'ın askerleri orada yetmiş küsur gün kaldılar; bu arada herhangi bir çatışma da meydana gelmedi.

Yemenliler 1 Rebiyülâhir 176 (26 Temmuz 792)'da Hârûn er-Reşid tarafından gönderilen bir ordunun başında bulunan es-Sindî'ye geldiler ve kendisini Ebû'l-Heyzâm'ın üzerine kışkırttılar. Ebû'l-Heyzâm es-Sindî'ye haber gönderdi ve kendisine itaat edeceğini bildirdi. Bunun üzerine es-Sindî Şâm şehrine gitti. Şâm'a geldiği zaman İshâk Haccâc'ın evinde bulunuyordu. Ertesi gün, üç bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Ebû'l-Heyzâm ise bu kuvvetin karşısına bin kişilik bir kuvvet çıkardı. es-Sindî'nin kumandanı Ebû'l-Heyzâm'ın askerlerini görünce geri döndü ve es-Sindî'ye şunları söyledi: «Bunlara istediklerini verin, çünkü ben bunlar için ölümün hayattan daha sevimli olduğunu gördüm.» Bunun üzerine Ebû'l-Heyzâm sulh yaptı, böylece Şâm halkı ve diğer insanlar emniyete kavuştular.

Ebû'l-Heyzâm Havran tarafına hareket etti. Şâm'a gelen es-Sindî ise orada üç gün kaldı. Şâm valisi olarak gelen Mûsâ b. İsâ da Şam'da yirmi gün kadar kaldı ve Ebû'l-Heyzâm'ın başını almayı bir fırsat saydı. Bu arada bir kısım kimseleri onun başını kendisine getirmeleri için görevlendirdi. Bu kimseler evine hücum ettiler, fakat Ebû'l-Heyzâm, oğlu Hureym ve bir kölesi bunlara karşı koydular ve çatışmaya girdiler. Ebû'l-Heyzâm bu çatışmadan kurtuldu, kendisine hücum edenler ise yenildiler.

Durumu öğrenen Ebû'l-Heyzâm'ın süvarileri onun etrafında toplandılar. Ebû'l-Heyzâm Busrâ tarafına yöneldi ve Tarafu'l-Leccât'ta bulunan Mûsâ b. İsâ'nın askerleriyle çatışmaya girdi. Bu esnada Mûsâ'nın askerlerinin bir kısmı öldürüldü, neticede yine onlar hezimete uğradılar. Ebû'l-Heyzâm, sabahleyin kendisine gelen beş suvari ile görüştükten sonra taraftarlarına maksat ve isteklerini söyledi, bundan sonra da onları kendi başlarına bıraktı ve yoluna devam etti. Bu hadise 20 Ramazan 177 (30 Aralık 793)'de oldu.

Ebû'l-Heyzâm'ın yanına gelen bu kimseler kardeşinin yanından geliyorlardı ve ona kardeşinin bu işe son vermesini isteyen bir haberini getirmişlerdi. Ebû'l-Heyzâm, kardeşinin bu isteğine uydu ve taraftarlarını dağıttıktan sonra gelen bu kimselerle beraber çekip gitti. İşte buraya kadar anlatılan karışıklıklar bu hadise ile son buldu. Ebû'l-Heyzâm da 182 (798)'de vefat etti. Bizim burada anlattığımız, bu olayların bir özetidir.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Abdülmelik b. Abdülvâhid, Endülüs Emîrinin ordusuyla frenk ülkesinde savaştı, hatta Ulye'ye ve bir kısım kalelere kadar geldi. Bu arada ganimet de alan Abdülmelik sağ sâlim geri döndü.

Bu sene Hişâm, oğlu Hakem'i bir askerî kuvvetle Tuleytula' (Toledo)'ya gönderdi ve burayı zaptederek yerleşen Hakem'i buraya vali tayin etti. Babasının vefatından sonra Endülüs Emiri olan Abdurrahman b. Hakem burada doğdu.

Bu yıl Hârûn er-Reşîd, Hâkim b. Süleyman'ı Musul'a vali tayin etti.

Yine bu yıl bir Haricî olan Fadl Nusaybin taraflarında baş kaldırdı ve oraların ahalisinden bir hayli mal aldıktan sonra Dârâ, Âmid (Diyarbakır) ve Erzen üzerine yürüdü. Fadl buraların halkından da mallar al-

dığı gibi Halat'ta da aynı hareketini tekrarladı. Bundan sonra Nusaybin'e döndü ve oradan Musul'a geldi. Musul'da bulunan askerler Fadl'a karşı koydularsa da Fadl onları Zab'da hezimete uğrattı. Fakat bu arada Musul askerleri savaşmak üzere geri geldiler ve çatışma esnasında Fadl ve askerlerini öldürdüler.

Bu yıl Ferec b. Fedâle ile Hadis ilminde zayıf olan ve kırâet âlimi bulunan Sâlih b. Bişr el-Mürrî vefat ettiler.

Yine bu sene Bağdâd kadısı olan Abdülmelik b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm Ebû Tâhir el-Ensârî vefat etti.

Bir nahiv âlimi olan Kûfeli Nu'aym b. Meysere, Ebû'l-Ahvas ve Yezîd b. Atâ el-Leysî'nin azatlısı Ebû Avâne (asıl adı Vaddâh) bu yıl vefat ettiler. Ebû Avâne 92 (710) yılında dünyaya gelmişti.

HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ YEDİNCİ (M. 793-794) YILI OLAYLARI

Endülüs'teki Frenk Savaşı

Bu yıl Endülüs emiri Hişâm, Abdülmelik b. Abdülvâhid b. Muğîs komutasında büyük bir ordu sevketti. Bu ordu, düşman ülkesine girdi, hatta Ürbûne (Narbonne) ve Cerende'ye kadar ilerledi. Frenklerin koruyucu geri birlikleri Cerende'de bulunduğu için Abdülmelik önce Cerende'ye girdi ve orada bulunan askerleri öldürdü, ayrıca Cerende'nin sur ve burçlarını yıktı ve burayı fethetti. Cerende'den Ürbûne'ye geçen Abdülmelik burada da aynı hareketleri yaptı. Frenk ülkesinde dolaşan Abdülmelik, Şertâni'ye topraklarını çiğneyip geçtiği gibi, burada bulunan halkın ırz ve namusunu mübah saydı ve cengâverlerini de öldürdü. Abdülmelik Frenk ülkesini aylarca dolaştı, bu arada kaleleri tahrip etti, yangınlar çıkardı ve ganimetler elde etti. Düşmanları kendisinden süratle uzaklaştıktan sonra Abdülmelik Frenk ülkesinde bir hayli dolaştı ve sayısını ancak Allah'ın bilebileceği kadar çok ganimetle sağ salim döndü. Bu savaş Müslümanların Endülüs'te yapmış oldukları savaşların en meşhurudur.

Fadl b. Ravh b. Hâtim'in İfrikıye Valiliğine Atanması

Bu sene Hârûn er-Reşid Fadl b. Ravh b. Hâtim'i İfrikıye valiliğine tayin etti. Ravh ölünce yerine Habîb b. Nasr el-Mühellebî tayin edildi. Fadl Hârûn er-Reşid'e gelmiş, ondan İfrikıye valiliğini istemiş, Hârûn da kendisini buraya vali tayin etmişti. Vali tayin edilen Fadl Muharrem 177 (Nisan 793)'de İfrikıye'ye geldi, Tunus şehrine kardeşinin oğlu olan Muğîra b. Bişr b. Ravh'ı tayin etti.

Muğîra mağrur bir kimse olduğu için askerleri hafife alırdı. Fadl da kendisinden önce vali bulunan Nasr b. Habîb'e meyilleri dolayısıyla onlara soğuk davrandı ve kötü muamelede bulundu. Tunuslular da bir araya gelerek Fadl'a bir mektup gönderdiler ve kardeşinin oğlu Muğire'yi başlarından almasını istediler, fakat Fadl onların mektubuna cevap ver-

medi. Bunun üzerine Muğire'ye itaat etmeme kararı aldılar. Muhammed b. el-Fârisî adında Horasanlı bir kumandan onlara: «Lideri bulunmayan her cemaat tehlikelere daha çok maruzdur. Bunun için işlerinizi yürütecek birini arayın.» dedi. Tunuslular: «Doğru söylüyorsun.» dediler ve kendi kumandanlarından «Abdeveyh el-Enbârî» diye meşhur olan Abdullah b. Cârûd'u ittifakla başlarına geçirdiler ve itaat etmek üzere bey'at ettiler. Bu arada Muğire'yi başlarından uzaklaştırdılar ve Fadl'a bir mektup göndererek şöyle dediler: «Biz önce sözünden çıkmadık; fakat bize kötü muamelede bulundu, bunun üzerine biz de itaatı terk ettik. Kendisinden razı olacağımız birini vali olarak gönder.»

Bunun üzerine Fadl amcasının oğlu Abdullah b. Yezîd b. Hâtim'i vali tayin etti ve onlara göndermek üzere yola çıkardı. Abdullah b. Yezîd Tunus'a bir konaklık mesafe yaklaştığı zaman Abdullah b. Cârud onun ne maksatla geldiğini kontrol etmeleri için bir grup insan gönderdi ve onlara kendisine sorulmadan bir hadise çıkarmamalarını tenbih etti. Abdullah b. Yezîd'e doğru ilerleyen bu grubun içinden birisi şöyle dedi: «Fadl onu vali göndermek bahanesiyle sizi aldatmak istiyor, kardeşini valilik görevinden çıkardığınız için sizden intikam alacaktır.» Bu söz bunun üzerine Abdullah b. Yezîd'in üzerine atılıp onu öldürdüler ve beraberinde bulunan kumandanları da esir aldılar. Bu durum karşısında Abdullah b. Cârûd ve yandaşları Fadl'a karşı cephe almak zorunda kaldılar. Bu görevi ise Muhammed b. el-Fârisî üstlendi ve İfrîkıye'de bulunan bütün kumandanlara ve valilere hitaben birer mektup göndererek şöyle dedi: «Biz Müminlerin emîrinin ülkesinde Fadl'ın yaptıklarına ve onun kötü muamelelerine bakarak kendisine karşı gelmek ve onu başımızdan uzaklaştırmak zorunda kaldık. Sonra gördük ki, Müminlerin emîrinin uzakta olması ve askerine karşı merhametli bulunması dolayısıyla öğüdüne ondan uygun olan biri de yoktur. Bu yüzden kendimizi senin idarene teslim etmeyi daha uygun bulduk. Eğer zafere ulaşırsak, seni başımıza emir yapar'iz ve Müminlerin emîrine bir mektup göndererek seni başımıza tayin etmesini isteriz; eğer zafere ulaşamazsak, bizim seni istediğimizi hiç bir kimse bilmeyecektir.»

İşte Muhammed b. el-Fârisî yazmış olduğu bu mektupla bütün askerleri Fadl'ın aleyhine harekete geçirdi. Ayrıca kendi etrafına da pek çok kimse topladı. Fadl onların üzerine kalabalık bir askeri kuvvet gönderdi ise de onlar Fadl'a karşı koydular ve çatışmaya giriştiler. Bu çatışma neticesinde Fadl'ın askerleri hezimete uğradılar ve yenilmiş olarak Kayrevân'a döndüler. Fadl'ın askerlerinin peşini bırakmayan Abdullah b. Cârûd'un taraftarları o gün Kayrevân'ı kuşattılar. Kayrevân halkı bütün kapıları açtılar, Abdullah b. Cârûd askerleriyle birlikte Cemaziye-

lâhir 178 (Eylül 794)'de Kayrevân'a girdi ve Fadl'ı buradan çıkardı. Abdullah b. Cârûd, Fadl ve beraberinde bulunan ailesini Kâbis'e götürmek üzere bazı kimseleri görevlendirdi. Onlar bir günlük yol aldıktan sonra, Abdullah b. Cârud onları geri çevirdi ve Fadl b. Ravh b. Hâtim'i öldürdü.

Fadl'ın öldürülmesine öfkelenen bir grup asker Abdullah b. Cârûd ile savaşmak üzere toplandılar. Abdullah bunların üzerine asker sevk ettiyse de gönderdiği askerler yenildiler, kendisi de şiddetli bir çatışmadan sonra Kayrevân'a dönmek zorunda kaldı. Abdullah b. Cârûd'a karşı gelen askerler daha sonra Kayrevân'ı istilâ ettiler. Bu sırada kendisi Tunus'ta bulunuyordu. Kayrevân'a girmiş bulunan bu askerlerin üzerine yürüdüğünde onlar dağılmış bulunuyorlardı. Ancak Abdullah b. Cârûd yanlarına gelir gelmez hemen onunla çatışmaya girdiler. Bu çatışmada Abdullah onları hezimete uğrattı ve ileri gelenlerinden bir grup kimseyi de öldürdü. Neticede hezimete uğrayan bu askerler Erbes'e gittiler ve başlarına Zâb valisi bulunan Alâ b. Saîd'i getirdikten sonra Kayrevân'a hareket ettiler.

İfrîkıye Bölgesine Herseme b. A'yen'in Vali Tayin Edilmesi

Alâ b. Saîd ile beraberindekilerin Kayrevân'a hareket etmeleri üzerine Hârûn er-Reşîd tarafından Yahyâ b. Mûsâ'nın hemen oraya yetişmesi kararlaştırıldı. Yahyâ b. Mûsâ'nın Kayrevân'a geliş sebebi şu idi: Abdullah b. Cârûd'un yapmış olduğu kötü muameleler ve İfrîkıye halkı arasındaki ifsad hareketleri Hârûn'a kadar ulaşmıştı. Bunun üzerine Hârûn Horasânlıların itibarını kazanmış olan Yahyâ b. Mûsâ ile birlikte Herseme b. A'yen'i oraya gönderdi. Hârûn, Herseme oraya varmadan Yahyâ'nın Abdullah b. Cârûd ile buluşmasını ve yumuşak davranmak suretiyle onun tekrar itaate temayülünü sağlamasını emretti. Bunun üzerine Yahyâ Kayrevân'a geldi ve kendisiyle Abdullah b. Cârûd arasında pek çok konuşma geçti. Yahyâ, Hârûn'un mektubunu Abdullah b. Cârûd'un verdiği zaman Abdullah şunları söyledi: «Ben aslında Hârûn er-Reşîd'e karşı itaatımı sürdürüyorum. Şu anda Alâ b. Saîd ile beraber bir takım Berberiler buraya yaklaşmış durumdalar. Eğer Kayrevân'ı bırakırsam, Berberiler hemen burayı ele geçirirler. Böylece ben Müminlerin emîrinin sahip olduğu bir memleketi elden çıkarmış olurum. En iyisi benim şimdi Alâ b. Saîd'e karşı koymamdır. Eğer o bana üstünlük sağlarsa uç bölgelere (suğur) sığınırsınız; eğer ben muzaffer olursam, Herseme'nin gel-

mesini bekler, bu memleketi ona teslim ederim, sonra da Müminlerin emirinin yanına geri dönerim.»

Aslında Abdullah b. Cârûd'un maksadı Yahyâ'yı yanıltmak idi.

Alâ b. Saîd'e karşı muzaffer olduğu takdirde Herseme'nin Kayrevân'a girmesine engel olacaktı. Onun bu niyetini bilen Yahyâ, Muhammed b. el-Fârisî ile başbaşa kaldı ve onu itaati terk ettiği için azarladı. Muhammed b. el-Farisî Yahyâ'dan özür diledi, itaati terk etmediğine dair yemin etti ve Abdullah b. Cârûd'un aleyhine harekete geçti. Bundan sonra Muhammed b. el-Fârisî Abdullah b. Cârûd'un durumunu bozmağa başladı ve askerlerinden bir grubu kendine çekmeyi başardı. Bu askerler ile birlikte etrafında toplanan kimseler çoğalınca, Abdullah b. Cârûd ile savaşmak üzere harekete geçti. Abdullah b. Cârûd askerlerinden Tâlib adlı birine şöyle dedi: «İki taraf savaş vaziyeti alıp karşı karşıya durdukları zaman, ben Muhammed el-Fârisî'yi azarlamak üzere yanıma çağıracağım, işte sen onu bu gafil anında öldürürsün.» Tâlib Abdullah b. Cârûd'un bu isteğini kabul etti.

Her iki tarafın askerleri karşılıklı vaziyet aldıkları zaman Abdullah b. Cârûd, Muhammed b. el-Fârisî'yi yanına çağırdı ve onunla konuşmağa başladığı bir sırada Tâlib üzerine atıldı ve onu öldürdü. Muhammed b. el-Fârisî'nin ölmesi üzerine de askerleri hezimete uğradı. Bundan sonra Yahyâ, b. Mûsâ, Trablus'ta bulunan Herseme'nin yanına gitmek üzere yola çıktı.

Herseme'nin kendilerine yaklaşmakta olduğunu gören askerler, Alâ b. Saîd'in etrafında toplandılar. Hattâ her taraftan yanına insanlar akın etmeğe başladılar. Alâ b. Saîd askerlerini alarak Abdullah b. Cârûd'un üzerine yürümek için yola çıktı. Fakat Abdullah b. Cârud, Alâ b. Saîd'in kuvvetinin karşısında tutunamayacağını bildiğinden hemen Yahyâ b. Mûsâ'ya bir mektup yazdı ve Kayrevân'ı kendisine tesilm edeceğini bildirdi. Yahyâ b. Mûsâ bunun üzerine Trablus ordusuyla Muharrem 179 (Mart 795)'da Kayrevân'a doğru yola çıktı. Kâbis'e geldiği zaman bütün ordu kendisini karşıladı. Böylece Abdullah b. Cârûd, yedi ay hakimiyeni sürdürdüğü Kayrevân'ı Safer 179 (26 Nisan 795) tarihinde terketti.

Alâ b. Saîd ile Yahyâ b. Mûsâ meşhur olmak gayesiyle Kayrevân'a girme yarışına giriştiler. Alâ b. Sâid Yahyâ'dan önce Kayrevân'a girdi ve Abdullah b. Cârûd'un taraftarlarından bir grup insanı öldürdükten sonra Herseme'nin yanına gitmek üzere yola çıktı. Bu arada Abdullah b. Cârûd da Herseme'nin yanına gitmek üzere yola çıkmıştı. Herseme, Alâ b. Saîd'i Hârûn er-Reşîd'in yanına gönderdi ve Abdullah b. Cârûd'un Kayrevân'ı terketmesine onun sebep olduğunu da bir mektupla ayrı-

ca bildirdi. Bunun üzerine Hârûn, Alâ b. Said'in hemen kendisine gönderilmesini emreden bir mektup gönderdi. Alâ b. Said hemen yola çıkarıldı ve Hârûn'un yanına geldiği zaman, kendisine Hârûn tarafından kıymetli elbiseler ve bol miktarda hediyeler verildi. Fakat Alâ b. Said, kısa bir müddet sonra Mısır'da öldü.

Abdullah b. Cârûd ise Bağdâd'da hapsedildi. Herseme Kayrevân'a gitmek üzere yola çıktı ve Rebiyülevvel 179 (Mayıs 795)'da Kayrevân'a vardı. Herseme burada bulunan insanlara güven verdi ve onları sükûnete kavuşturdu. Bu arada, 180 (796) tarihinde Munastîr'deki büyük kasrı yaptırdı. Ayrıca Trablus'taki deniz kenarını takip eden şehir surunu inşa ettirdi.

Zâb valisi bulunan İbrâhim b. Ağleb, Herseme'ye bol miktarda hediyeler verdi ve kendisine iyi davrandı. Herseme de onu Zâb tarafında bir yerde görevlendirdi ve İbrâhim orada iyi bir iz bıraktı.

Bundan sonra İyâz b. Vehb el-Hevârî ile Kuleyb b. Cumey' el-Kelbî; çevrelerine topladıkları büyük insan gruplarıyla Herseme'ye karşı savaşmak istediler. Fakat büyük bir askerî kuvvetle üzerlerine yürüyen Yahyâ b. Mûsâ, askerî birliklerini böldüğü gibi, onlardan pek çok kimseyi öldürdükten sonra Kayrevân'a geri döndü.

Herseme, İfrîkıye'deki ihtilâfları ve çekişmeleri görünce Hârûn'a bir mektup göndererek görevden affını istedi. Bunun üzerine Hârûn, onun Irak'a kendi yanına gelmesini emretti. Herseme, Ramazan 181 (Ekim 797)'de İfrîkıye'den Irak'a gelmek üzere yola çıktı. Herseme'nin İfrîkıye'deki valiliği iki buçuk sene sürdü.

Musul'da Meydana Gelen Karışıklık

Musul'da etrafına dört bin kişi toplayan ve bura cengâverlerinden olan Attâf b. Süfyân el-Ezdî, Hârûn er-Reşîd'e karşı koydu ve haraç vergisini kendi adına toplamağa başladı. Bu sırada Hârûn'un âmili Muhammed b. Abbâs el-Hâşimi (diğer bir rivayete göre Abdülmelik b. Salih) idi. Attâf, her şey üzerine otoritesini kurmuştu ve haraç vergisini de kendi adına topluyordu. Bu durum, Hârûn'un Musul'a çıkıp oranın surlarını yıkıncaya kadar iki sene devam etti.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Hârûn er-Reşîd, Mısır valisi Ca'fer b. Yahyâ'yı azletti ve yerine İshâk b. Süleyman'ı tayin etti. Yine bu sene Hârûn, Horasân valisi

bulunan Hamza b. Mâlik'i azletti, yerine ise Rey, Sicistân ve diğer civar bölge şehirlerini ilâve ederek Bermekilerden Fadl b. Yahyâ'yı tayin etti.

Bu sene, yaz seferine Abdürrazzak b. Abdülhamid et-Tağlibî çıktı.

Muharrem 177 (Nisan 793)'de şiddetli bir rüzgâr esti ve ortalığı karanlık sardı. Aynı rüzgâr ve karanlık Safer 177 (Mayıs 793)'de tekrar meydana geldi. Bu yıl hacc işlerini bizzat Hârûn er-Reşid idare etmiştir.

Abdulvâhid b. Zeyd bu yıl öldü. Diğer bir rivayete göre ise 178 (794)'de öldü. Şerik b. Abdullah en-Nehaî ve Ca'fer b. Süleyman da bu yıl öldüler.

HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ SEKİZİNCİ (M. 794-795) YILI OLAYLARI

Mısır'da Meydana Gelen Karışıklık

Bu yıl Mısır'da Hûfîler (kabîleler), amilleri İshak b. Süleyman'a baş kaldırdılar ve çatışmaya giriştiler. Hârûn er-Reşîd, Filistin amili bulunan Herseme b. A'yen'i İshak b. Süleyman'ın yardımına gönderdi. İshak ve Herseme, Kays ve Kudâ'a'dan meydana gelen Hufiler ile savaştılar ve onları tekrar itaat altına aldılar; ayrıca Halife'ye ait olan yükümlülüklerini de yerine getirdiler. Sonra Hârûn er-Reşîd Mısır amili bulunan İshâk b. Süleyman'ı azletti, yerine bir ay müddetle Herseme'yi görevlendirdi. Daha sonra Herseme'yi de azlederek yerine Abdülmelik b. Sâlih'i tayin etti.

Bir Haricî Olan Velîd b. Tarîf'in Baş Kaldırması

Bu yıl Velîd b. Tarîf et-Tağlibî Cezîre'de baş kaldırdı ve Nusaybin' de bulunan İbrâhim b. Hâzim b. Huzeyme'ye gaddarlık yaptı. Bir müddet sonra kuvveti artan Velîd, Armenia'ya girdi ve Hılât'ı (Ahlât) yirmi gün kadar kuşattı. Hattâ onlar kendileri için Velîd'e otuz bin fidye ödediler. Bundan sonra Velîd Âzerbeycân üzerine yürüdü, oradan da Hulvân ve Sevâd arazisine (Basra ile Kûfe arası) gitti. Daha sonra Dicle'nin batısına geçti ve oradan Beled şehrine yürüdü. Buranın halkından da yüz bin fidye aldı. Velîd, Cezire topraklarında karışıklıklarını devam ettirdiği bir sırada, Hârûn er-Reşîd Velîd'in üzerine Ma'n b. Zâide'nin kardeşinin oğlu olan Yezîd b. Mezyed b. Zâide eş-Şeybânî'yi gönderdi. Bunun üzerine Velîd şu mealdeki beyti söyledi:

«Ey Yezîd! Zâb kenarında karşılaştığımız zaman kimin yiğit olduğunu öğreneceksin.»

Yezid devamlı surette Velîd'e hile yapmaya çalışıyordu. Bermekiler ise Yezîd'e mütemayil olmadıklarından devamlı surette Harûn'a: «Yezîd ile Velid her ikisi de Vâil kabilesinden oldukları için, bu yakınlıkları sebebiyle Yezîd Velid'den uzak durmaya çalışıyor.» diyerek Velîd meselesini onun gözüne hafif göstermeye çalışıyorlardı. Bunun üzerine Hârûn Yezîd'e öfkeli bir mektup yazdı ve şöyle dedi: «Eğer senin yerine hizmetçilerimden birisini gönderseydim, senin yaptığından daha fazlasını yapardı. Sen yakınlık yüzünden taraf tutuyorsun ve müdaheneli davranıyorsun. Allah'a yemin ederim ki, eğer Velîd'in işini hemen bitirmeyi geciktirirsen, hiç gecikmeden başını bana getirecek birini göndereceğim.» Yezîd, Ramazan 179 (Kasım 795)'un bir perşembe gününün akşamında Velîd ile karşılaştı. Bu arada aşırı derecede susuzluktan yüzüğünü ağzına atarak çiğnemeğe başladı ve şöyle dedi: «Allahım! Bu akşam vaktinde bu şiddet nedir? Bu şiddeti kaldır Allahım!» Sonra askerlerine döndü ve şunları söyledi: «Annem ve babam size feda olsun! Bunlar Haricilerdir. Onlar önce bir hamlede bulunurlar, işte o anda sebat gösterin. Onların hamleleri bittikten sonra siz de onların üzerine bir hamle yapın, çünkü onlar bir defa hezîmete uğradıktan sonra bir daha geri dönmezler.» Nitekim Yezîd'in dediği gibi de oldu.

Hariciler önce Yezîd'in taraftarlarının üzerine bir hamle yaptılar. Yezîd ve beraberindekiler buna sebat gösterdiler. Bundan sonra Yezîd taraftarları bir hamle yapınca, onlar hemen dağılıverdiler.

Denilir ki, Esed b. Yezîd babasına çok benzerdi. Hattâ Yezîd'in saç kıllarının bittiği yerden başlayıp alnının üzerine eğilen yüz kısmı hariç tutulursa, babâ ile oğlunu birbirinden ayırmak mümkün değildi. Esed, bu kısmın da babasınınkine benzemesini temenni ederdi. Kendisine uzanan bir darbe karşısında yüzünü kalkandan dışarı çıkardı ve o darbe yüzünün bir kısmına isabet etti. Denilir ki, bu darbe babasınınkinin üzerine konulsa, o sınırın dışına taşmazdı.

Yezîd, Velîd b. Tarîf'i takibe koyuldu ve onu yakalayıp başını kopardı. Bunun üzerine şairlerden biri şöyle dedi:

«Vâilliler birbirlerini öldürüyor; zira demiri ancak demir keser.»

Velîd öldürülünce kız kardeşi Leylâ zırhlı bir vaziyette sabah erkenden onları bastırdı ve atıyla üzerlerine saldırdı. Fakat çok geçmeden onun kız kardeşi olduğu öğrenildi. Bunun üzerine Yezîd; «Leylâ'yı bırakın» dedi ve onun atının arka kısmına vurduktan sonra şunları söyledi: «Ey Allah'ın uzaklaştırdığı kadın! Burayı terket, zîrâ aşiretini ve kabileni rezil ettin.» Yezîd'in bu sözünden utanan Leylâ, kardeşi Velîd için mersiyeler söyleyerek oradan ayrıldı.

Endülüs'te Frenk ve Cillikiler (Galiciahlar) ile Yapılan Savaş

Bu sene Endülüs emiri Hişâm, Abdülkerîm b. Abdülvâhid b. Muğis ile Frenk memleketlerine bir askeri birlik gönderdi. Abdülkerîm, Ülye (veya Elebe) ve bazı kalelerde savaştı, bir hayli ganimet alarak sağ salim geri döndü

Hişâm bir başka askeri birliği kardeşi Abdülmelik b. Abdülvâhid ile Cillikilerin memleketlerine gönderdi. Abdülmelik Cillikilerin kralı olan Ezfones (Alfonsa)'in evini ve onların kiliselerini tahrip etti ve bir hayli de ganimet aldı. Müslümanlar geri dönünce Abdülmelik'e yol gösteren delil yolu şaşırdı, bu yüzden pek çok sıkıntı çektiler. Hatta bu arada pek çok insan öldü, bir hayli hayvan da telef oldu. Ayrıca harp aletleri de zayi oldu. Fakat buna rağmen yine de sağ sağlam geri dönmeyi başardılar.

Takurunnâ Karışıklığı

Bu yıl Endülüs'te Takurunnâ fitnesi körüklendi ve burada bulunan Berberiler halifeye karşı itaatı terkederek fesat çıkarmağa başladılar. Ayrıca çeşitli beldelerde yağma hareketine giriştiler ve yol kesme faaliyetlerini sürdürdüler. Hişâm, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın azatlısı Abdülkâdir b. Ebân b. Abdullah'ı büyük bir ordu ile onların üzerine gönderdi. Bu ordu üzerlerine yürüdü, hattâ Takurunnâ'da bulunanları öldürmek ve esir almak suretiyle tamamen yok edinceye kadar savaşı sürdürdü. Takurunnâ'dan kurtulanlar diğer kabilelerin içerisine girdiler. Böylece Takurunnâ bölgesinde ve civarındaki dağlarda hiç bir kimse kalmadı. Bu durum yedi sene sürdü.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl yaz seferine Muâviye b. Züfer b. Âsım, kış seferine ise Sıkılliye (Sicilya) kumandanı Bend ile birlikte Süleyman b. Râşid çıktılar.

Bu sene hacc işlerini Muhammed b. İbrâhim b. Muhammed b. Alî idare etti.

Hârûn er-Reşîd bu yıl bütün devlet işlerini Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'ye bıraktı.

Bu yıl içinde, Fadl b. Yahyâ Horasân'a geldi ve Buhârâ'nın Mâverâünnehr tarafında savaştı. Güçlü olmasına rağmen Üşrûsene hâkimi Fadl'ın huzuruna geldi. Ayrıca Fadl, Horasân'da konaklama yerleri ve mescitler yaptırdı.

Abdulvâris b. Said, Mufaddal b. Yûnus ve Ca'fer b. Süleyman ed-Dab'i bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN YÜZ YETMİŞ DOKUZUNCU (M. 795-796) YILI OLAYLARI

Endülüs'te Yapılan Frenk Savaşı

Bu sene Endülüs emîri Hişâm, Abdülmelik b. Abdülvâhid b. Muğîs komutasındaki büyük bir orduyu Cıllikıye (Galicia)'ye gönderdi. Abdülmelik ordusuyla Ustürukka'ya kadar geldi. Bu sırada Cıllikıye kralı Ezfones, komşusu Beşkens kralının, mecûsilerin ve o civardaki insanların yardımıyla hazırlığa girişti, kalabalık bir ordu meydana getirdi. Abdülmelik hemen hücuma geçti, fakat Ezfoneş ondan korktuğu için geri döndü. Abdülmelik peşini bırakmadı, Ezfoneş'ten ayrılarak geride kalanları öldürmeğe devam etti. Bu memleketleri baştan aşağı dolaştı ve buralarda bir hayli kaldı. Fakat bu esnada öldürme ve tahrip işlerini de sürdürdü, bu arada bir hayli ganimet de elde etti. Hatta Ezfoneş'in ırz ve namusunu perişan etti ve sonra sağ salim geri döndü.

Bu arada Hişâm başka bir orduyu diğer taraftan yola çıkarmıştı. Abdülmelik ile sözleşen bu ordu da düşman toprağına girdi. Bu ordu bir hayli tahribat ve yağmadan sonra ganimet de elde etti. Ancak düşman topraklarından çıkmak isterken Frenk askerleri ile karşılaştı. Frenk askerleri bir grup Müslümanı öldürdükten sonra kurtuldular ve öldürülen Müslümanlar hariç, diğerleri sağ salim geri döndüler.

Çeşitli Olaylar

Bu sene Fadl b. Yahyâ Horasân'dan geri döndü, Hârûn er-Reşîd onun yerine Mehdi'nin dayısı Mansûr b. Yezid b. Mansûr el-Hımyerî'yi tayin etti. Ayrıca Ramazan 179 (Kasım 795)'de Hârûn er-Reşid, Velid b. Tarif'in ödlürülmesi üzerine Allah'a şükür karşılığı olarak umre haccı yaptı. Hârûn umre yaptıktan sonra Medîne'ye döndü ve hacc vaktine kadar orada kaldı. Hattâ bu yıl insanlar ile birlikte hacc vazifesini ifa

eden Hârûn, Mekke'den Mina'ya, sonra oradan Arafat'a yaya olarak gitti. Bütün hacc menâsikini yaya olarak ifa eden Hârûn Basra yoluyla geri döndü.

Bu yıl Horasân'da Hamza b. Etrük es-Sicistânî isyan çıkardı.

Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezdî ile İmam eş-Şâfiî'nin hocası Mâlik b. Enes el-Asbahî bu yıl vefat ettiler.

Yine bu yıl İmam eş-Şâfi'î'nin Mâlik b. Enes'ten önce sohbetinde bulunduğu ve kendisinden fıkıh dersleri aldığı Mekkeli fakih Ebû Abdullah Müslim b. Hâlid ez-Zencî vefat etti. Ona zencî denilmesinin sebebi, renginin beyaz olup kırmızıya çalmasından ileri geliyordu. Ayrıca Abbâd b. Habîb b. Mühelleb b. Ebî Sufra el-Mühellebî ile Ebu'l-Ahvas Sellâm b. Süleym el-Hanefî de bu sene vefat ettiler.

HİCRET'İN YÜZ SEKSENİNCİ (M. 796-797) YILI OLAYLARI

Hişâm'ın Ölümü

Endülüs emiri Hişâm b. Abdurrahman b. Muâviye b. Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân, Safer 180 (Nisan 796)'de öldü. Hişâm'ın emirlik müddeti yedi yıl, yedi ay (bir rivayette ise dokuz veya on ay) ve sekiz gündür. Hişâm'ın künyesi «Ebû'l Velîd» idi. Annesi bir ümmü veled (cariye) idi.

Hişâm kırmızıya çalan beyaz bir tene sahipti ve gözleri şaşıydı. Arkasında beş erkek evlât bırakmıştı. İleri görüşlü, adalet ve cesaret sahibi bir kimseydi. Ayrıca çok hayır yapar, hayır ehlini ve iyi kimseleri sever, düşmanlarına karşı sert tavır takınır ve cihada çok rağbet gösterirdi.

Hişâm'ın yapmış olduğu en güzel şeylerden bir kaçı şunlardır: Emirliği döneminde tayin ettiği bir zekât âmiline, zekât vergisini Allah'ın Kitab'ına ve Rasûl'ünün sünnetine uygun olarak toplatmıştır. Ayrıca babasının başlayıp da ikmal edemediği, Kurtuba'daki camiyi tamamlamış ve pek çok mescit yaptırmıştır. Yine onun döneminde İslâm'ın izzeti doruk noktasına ulaşmış, küfür ise zelil ve perişan olmuştur. Emirliği zamanında ölen birisi terikesinden Müslüman bir esiri kurtarmak için vasiyette bulunmuş, fakat Müslümanların kuvvetli, düşmanların zayıf oluşu dolayısıyla kâfirlerin ülkesinde satın alınmak için böyle bir esir bulunamamıştır.

Hişâm'ın menkabeleri pek çoktur. Endülüs halkı onun pek çok menkabesini nakletmiştir. Hattâ Endülüslüler onun hakkında mubalağada bulunmuşlar ve onu Ömer b. Abdülaziz'e benzetmişlerdir.

Hişâm'ın Oğlu Hakem'in Emîr Oluşu ve "Muntasır" Lakabını Alması

Hişâm öldüğü zaman yerine oğlu Hakem geçti. Hakem ileri görüşlü, celâdet sahibi bir kimse idi. Endülüs'te çok köle edinen, kapısına atlar bağlatan ve zalim hükümdarlara benzemeğe çalışan ilk kimseydi. O, fasih ve şair bir kişiydi. İdari işlere ise bizzat kendisi bakardı.

Hakem emîrliğe geçince, amcaları Süleyman ile Abdullah karşı koydular. Bu sırada Süleyman ile Abdullah batıdaki kara parçası üzerinde bulunuyorlardı. Abdullah Endülüs'e geçti ve Belensiye (Valencia)'yi ele geçirdi; Tanca (Tanger)'da bulunan kârdeşi Süleyman da ona tâbi oldu. Böylece her iki kardeş halkı Hakem'in üzerine kışkırtmağa devam ettiler ve fitneyi körüklediler. Hatta Hakem'le bir müddet savaştılar, fakat zafer Hakem'in lehine neticelendi.

Daha sonra Hakem bir fırsatını buldu ve amcası Süleyman'ı 184 (800)'de öldürdü. Abdullah ise Belensiye'de ikametini sürdürdü ve fitne çıkarmaktan kaçındı, hattâ korkusundan Hakem'e bir elçi göndererek ondan sulh isteğinde bulundu. Hakem de onun bu isteğini kabul etti ve 186 (802)'da aralarında sulh anlaşması yapıldı. Hakem Abdullah'ın oğullarıyla kız kardeşlerini evlendirdi, böylece körüklenen fitne sönmüş oldu.

Hakem'in amcalarıyla uğraşmasını fırsat bilen Frenkler İslâm memleketlerine saldırdılar ve Berşelûne (Barselona) şehrini ele geçirerek kendilerine yurt edindiler ve taraftarlarını buraya yerleştirdiler. Müslüman askerler ise yavaşça ortadan çekildiler. Berşelûne şehri 185 (801)'de onların eline geçmişti.

Endülüs'te Frenkler ile Yapılan Savaş

Bu yıl Endülüs emîri Hakem, Abdülkerîm b. Muğîs komutasındaki büyük bir orduyu Frenk memleketlerine gönderdi. Frenk topraklarına giren Abdülkerim, askerlerini küçük birlikler (seriyyeler) halinde Frenklerin üzerine sevk etti. Bu birlikler gittikleri yerlerde yangınlar çıkardılar ve yağmacılık hareketlerine giriştiler, ayrıca pek çok kimseyi de öldürdüler.

Abdülkerîm'in gönderdiği bir birlik de suyu çekilen denizden Haliç'e geçti. Frenkler ise, hiç bir kimse burasını geçemez zannıyla ailelerini ve mallarını Haliç'in arkasına bırakmışlardı. Onların hesabını yan-

lış çıkaran Müslümanlar bir gün ansızın yanlarına çıkageldiler, onların pek çoğunu öldürdükten sonra bir kısım erkekler ile ailelerini esir ettiler ve hayli ganimet ele geçirdiler. Neticede bu birlik sağ salim Abdülkerîm'in yanına geri döndü.

Abdülkerîm'in gönderdiği bir başka birlik Fransa'nın bir kısım beldelerinde büyük tahribat yaptı, elde ettikleri ganîmetlerden başka oraların erkeklerini esir aldı. Esirlerden biri Frenk krallarından bir grubun Müslümanların geçeceği yolun üzerinde bulunan dar geçitli bir vadiyi tuttuklarını haber verdi. Bunun üzerine Abdülkerim askerlerini topladı ve savaşa hazır bir vaziyette gayet dikkatle harekete geçti. Kâfirlere hissettirmeden aralarına bir anda karışan Müslümanlar hemen kılıçlarını indirdiler ve onları hezimete uğrattılar. Abdülkerim onların yanlarında bulundurdukları bütün malları ganimet olarak aldı ve beraberindekiler ile birlikte salimen geri döndü.

Alî b. İsâ'nın Horasân'a Vali Tayin Edilmesi

Bu yıl Hârûn er-Reşîd Horasân valisi bulunan Mansûr b. Yezîd'i azletti, yerine ise Ali b. İsâ b. Mâhân'ı tayin etti ve Alî b. İsâ Horasân'da on sene valilik görevinde kaldı. Alî b. İsâ'nın valiliği döneminde baş kaldıran ve aynı zamanda bir Haricî olan Hamza b. Etrük Buşenc'e geldi ve ona Herât'ta bulunan Amraveyh b. Yezîd el-Ezdî altı bin kişilik bir kuvvetle karşı koydu. Hamza Amraveyh'i çatışmada yendi ve onun bir grup askerini öldürdü. Bu arada Amraveyh de bir izdihamda sıkışarak öldü. Bunun üzerine Alî b. İsâ oğlu Hüseyn'i on bin kişilik bir kuvvetle Hamza'nın üzerine gönderdi; fakat Hüseyn Hamza ile savaşmadığı için, Alî b. İsâ oğlu Hüseyn'i azletti ve yerine diğer oğlu İsâ'yı gönderdi. İsâ Hamza ile savaştı, fakat neticede Hamza onu yendi. Alî b. İsâ, oğlu İsâ'yı tekrar Hamza'nın üzerine gönderdi. İsâ Bâharz'da savaşa giriştiği sırada Hamza Nisâbur'da bulunuyordu. Hamza bu savaşta yenildi ve bir hayli taraftarı öldürüldü. Kendisi ise yanında kalan kırk kişiyle birlikte Kuhistân tarafına gitti.

Bundan sonra İsâ, askerlerini Avk ve Cuveyn taraflarına gönderdi. İsâ'nın askerleri buralarda bulunan Haricîleri öldürdüler. İsâ daha sonra Hamza'ya yardım eden Haricîlerin köylerine hücum etti, bu köyleri yakıp yıktı, ahalisini de öldürdü. Zerenc'e gelinceye kadar İsâ'nın öldürmüş olduğu insanların sayısı otuz bini buldu. İsâ Zerenc'te Abdullah b. Abbâs en-Nesefî'yi bıraktı, kendisi ise geri döndü. Zerenc'ten topladığı mallar ile oradan ayrılan Abdullah, Esfizâr'da Hamza ile karşılaştı.

Çatışmaya giren Abdullah beraberinde bulunan Soğdlular ile müthiş bir şekilde direndi. Neticede Hamza hezimete uğradı ve pek çok taraftarı öldürüldü, bu arada kendisi de yüzünden yaralandı. Bu durum karşısında Hamza ile beraber kurtulan bir kısım askerler üzüm bağlarına dalarak gizlenmek mecburiyetinde kaldılar. Bundan sonra Abdullah, bir çok köyün üzerine saldırdı ve ahalisini acımasızca öldürdü.

Tâhir b. Hüseyn, Alî b. İsâ tarafından Buşenc'e vali tayin edildiği zaman Hamza Buşenc'te bulunan bir mektebe geldi ve hocası ile birlikte mektepte bulunan otuz talebeyi öldürdü. Durumu öğrenen Tâhir, Haricîlerin «Ka'ad (hakemliği kabul eden ve savaşa katılmayan fırka)» fırkasının bulunduğu bir köye geldi, onları öldürdü ve mallarını aldı. Onları öldürürken şöyle bir işkence uyguladı: Öldürmek istediği Haricîyi iki ağaca bağladıktan sonra bu ağaçları yuvarlıyor ve vücudunu ikiye ayırıyordu. Ka'adlardan birinin Hamza'ya yazdığı bir mektup üzerine Hamza savaşmayı durdurdu ve onlara savaşmayacağına dair söz verdi. Böylece halk bir süre güven içerisinde yaşadı. Hamza ile Alî b. İsâ'nın askerleri arasında daha pek çok savaşlar meydana geldi.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Ca'fer b. Yahyâ b. Hâlid, Şâm (Sûriye) havalisinde kabilecilik taassubundan çıkan bir hareketi bastırmak üzere yanına bir takım kumandan, asker, silâh ve çeşitli savaş malzemesi alarak Şâm üzerine yürüdü. Ortaya çıkan bu karışıklığın kaldırılmasından sonra orada yaşayan halk tekrar güven ve sükûna kavuştu.

Bu sene Hârûn er-Reşîd, Ca'fer b. İsâ'dan mührü aldı ve babası olan Yahyâ b. Hâlid'e verdi.

Yine bu yıl Hârûn Ca'fer b. Yahya'yı Horasân ve Sicistân valiliğine tayin ettikten yirmi gün sonra azletti, yerine İsâ b. Ca'fer'i atadı ve Ca'fer b. Yahyâ'yı da halifeyi koruyan muhafız birliğinin başına getirdi.

Hârûn bu yıl içinde Attâf b. Süfyân el-Ezdî yüzünden Musul'a geldi ve surunu yıktı. Ayrıca, karşılaştığı her Musulluyu öldüreceğine dair yemin etti, fakat Kâdı Ebû Yûsuf verdiği bir fetva ile Hârûn'u bundan menetti. Bu sırada Attâf Armenia tarafına gittiği için Hârûn onu yakalamağa muvaffak olamadı. Attâf ise Rakka'ya gitti ve orada yerleşti.

Yine bu yıl Hârûn İfrîkıye valisi olan Herseme b. A'yen'i azletti ve onu Bağdâd'a çağırdı; yerine ise muhafız birliğinin başında bulunan Ca'fer b. Yahyâ'yı tayin etti.

Bu yıl Mısır'da meydana gelen bir zelzele ile İskenderiye minaresinin üst kısmı yıkıldı.

Bu yıl içinde Cürcân'da Muhammire baş kaldırdı. Ayrıca Hurrâşe eş-Şeybânî de Cezîre'de baş kaldırdı. fakat Müslim b. Bekkâr el-Ukaylî onu öldürdü.

Fadl b. Yahyâ bu yıl Taberistân ve Rûyan valiliklerinden alındı, yerine Abdullah b. Hâzım tayin edildi. Cezîre valiliğine de Saîd b. Selm tayin edildi. Bu sene yaz seferlerine Muhammed b. Muâviye b. Züfer b. Âsım katıldı..

Bu sene Hârûn Hîre'ye gitti ve orada evler yaptırdı. Ayrıca askerlerine ikta'da bulundu. Fakat Kûfe halkı bunların üzerine saldırdılar ve Hârûn'a karşı kötü davrandılar, bu yüzden Bağdâd'a geri döndü.

Mûsâ b. İsâ b. Mûsâ b. Muhammed b. Alî insanlarla birlikte bu yıl hacc yaptı ve hacc işlerini idare etti.

Hârûn er-Reşid bu yıl, Yahyâ b. Saîd el-Haraşî'yi Musul valiliğine tayin etti, fakat Yahyâ Musul halkına kötü davrandı ve onlara zulmetti, hattâ geçmiş yılların vergilerini onlardan istedi..Bu yüzden Musul ahalisi memleketlerini terketmek mecburiyetinde kaldılar.

Süfyân es-Sevrî'nin kardeşi Mubârek b. Saîd es-Sevrî, Seleme el-Ahmer, Saîd b. Haysem, Ebû Ubeyde Abdülvâris b. Saîd, Ebû Damra Enes b. İyâd el-Leysî bu yıl vefat ettiler. Abdülazîz b. Ebî Hâzım da secde halinde iken bu yıl vefat etti.

Bu yıl Hârûn, Aynızerbâ şehrini kurdurdu, çevresini duvarlar ile çevirterek koruma altına aldırdı ve buraya Horasan ve diğer memleketlerden askerler getirip yerleştirerek onlara ikta olarak evler verdi.

HİCRET'İN YÜZ SEKSEN BİRİNCİ (M. 797-798) YILI OLAYLARI

Muhammed b. Mukâtil'in İfrîkıye'ye Vali Tayin Edilmesi

Daha önce zikrettiğimiz üzere, 177 (793)'de Herseme b. A'yen'in Hârûn'dan istifasını istemesi üzerine Hârûn İfrîkıye valiliğine Muhammed b. Mukâtil b. Hakîm el-Akkî'yi bu yıl tayin etti. Muhammed b. Mukâtil Hârûn er-Reşîd'in süt kardeşi idi. Ramazan 181 (Ekim 779)'in ilk günlerinde Kayrevân'a geldi ve Herseme'den valilik görevini teslim aldı. Herseme de Hârûn'un yanına geri döndü.

Muhammed b. Mukâtil, Kayrevân'a yerleştikten sonra davranışlarında iyilik göze çarpmadığı için askerler arasında kendisine karşı ihtilâflar baş gösterdi. Bu yüzden askerler, Mahled b. Murre el-Ezdî'yi başlarına geçirmek için ittifak kararı aldılar. Mahled'in etrafında bir hayli asker toplandı, Berberîlerden ve diğer gruplardan iltihak edenler de oldu. Muhammed b. Mukâtil bunların üzerine bir ordu gönderdi. Her iki taraf savaşa tutuştular, fakat neticede Mahled hezimete uğradı. Bu arada bir mescitte gizlenen Mahled yakalandı ve boğazlanarak öldürüldü.

Bundan sonra Temmâm b. Temîm et-Temîmî büyük bir kuvvetle Tunus'ta Muhammed b. Mukâtil'e karşı çıktı ve Ramazan 183 (Ekim 799)'da Kayrevân'a hareket etti. Muhammed b. Mukâtil ise beraberinde bulunan kimselerle karşı koydu. «Münyetü'l-hayl»de savaşa tutuştular, mağlûp olan Muhammed b. Mukâtil Kayrevân'a kadar hezimetini sürdürdü, Temmâm da onun peşinden Kayrevân'a geldi. Ancak Temmâm ona İfrîkıye'yi terk etmek üzere eman verdi ve Muhammed b. Mukâtil Ramazan ayında Trablus'a gitti.

Temmâm'ın bu hareketini yadırgayan İbrâhim b. Ağleb büyük bir kuvvetle Kayrevân'a yürüdü. Kayrevân'a yaklaşınca Temmâm Tunus'a gitti. İbrâhim Kayrevân'a geldiği zaman Muhammed b. Mukâtil'e bir

mektup göndererek kendisine durumu bildirdi ve onu görevine çağırdı. Bunun üzerine Muhammed b. Mukâtil Kayrevân'a geldi, fakat onun gelişi halkın hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Halkın bu tavrını öğrenen Temmâm, Kayrevânlıların Muhammed b. Mukâtil'den hoşlanmamaları dolayısıyla kendisine yardımcı olacaklarını sanarak büyük bir kuvvetle Kayrevân'a hareket etti. Kayrevân'a gelince İbrâhim b. Ağleb Muhammed b. Mukâtil'e şunları söyledi: «Temmâm benim sahip olduğum küçük bir kuvvetin karşısında hezimete uğradı. Sen çeşitli beldelere gidince, askerlerin seni yalnız bırakacağını bildiği için buna tamah ederek buraya gelmektedir. Bana kalırsa, ben beraberimdeki askerler ile birlikte onun üzerine yürüyeyim ve onunla savaşayım.» Muhammed b. Mukâtil bu görüşü kabul etti ve İbrâhim'e müsaade etti. Bunun üzerine İbrâhim, Temmâm'ın üzerine yürüdü ve savaşa girişti. Temmâm savaş neticesinde hezimete uğradı ve bir grup askeri de öldürüldü. Kendisi Tunus'a geldi, fakat İbrâhim b. Ağleb de onu muhasara etmek için Tunus üzerine yürüdü. Ancak Temmâm İbrâhim'den eman diledi, İbrâhim de onun bu isteği üzerine kendisine eman verdi.

İbrâhim b. Ağleb'in İfrîkıye Valiliğine Tayin Edilmesi

Muhammed b. Mukâtil İfrîkıye memleketlerinde istikrar sağladıktan sonra Temmâm'ı itaati altına aldı, fakat bu beldelerin halkı ondan pek hoşlanmadılar ve Hârûn'a bir mektup göndererek kendisini İfrîkıye valiliğine getirmesini istemesi için İbrâhim b. Ağleb'e baskı yaptılar. İbrâhim de bu hususta Hârûn er-Reşîd'e bir mektup gönderdi.

Her yıl İfrîkıye memleketlerine yardım maksadıyla Mısır diyarından yüz bin dinar gönderiliyordu. İbrâhim bir indirim yaparak bu miktarı kırk bin dinara düşürdü. İbrâhim'den gelen mektup üzerine Hârûn güvendiği kimseleri huzuruna çağırdı ve İfrîkıye'ye tayin edilecek vali konusunda onlarla istişarede bulundu. Bu arada, İfrîkıye halkının Muhammed b. Mukâtil'den hoşlanmadıklarından da söz etti. Bunun üzerine Herseme, İbrâhim b. Ağleb'in ismini ortaya attı ve onun aklından, dindarlığından, yetenekli oluşundan, Muhammed b. Mukâtil adına İfrikıye'yi muhafaza ettiğinden bahsetti. Bu söz üzerine Hârûn, İbrâhim'i Muharrem 184 (Şubat 800)'de İfrîkıye'ye vali tayin etti. İbrâhim'in gelişiyle işler çığırına girdi ve fitne ortadan kalktı. İbrâhim Temmâm ile birlikte valilere karşı gelenlerin hepsini Hârûn er-Reşîd'e gönderdi; böylece İfrîkıye memleketi sükûnete kavuştu. Ayrıca Kayrevân'ın yakınında «Abbâsiye» adında bir şehir kurdu, aile ve köleleri ile birlikte kendisi oraya taşındı.

186 (802) yılında Tunus'ta Arap asıllı «Hamdis» adında biri İbrâhim b. Ağleb'e karşı çıktı ve üzerindeki siyah elbiseleri atarak etrafına pek çok kimse topladı. İbrâhim b. Ağleb Hamdis'in üzerine İmrân b. Mahled komutasında büyük bir askerî kuvvet gönderdi ve eline geçirdiği hiç bir kimseye acımamasını emretti. Büyük bir kuvvetle Hamdis'in üzerine yürüyen İmrân onunla karşılaştı ve hemen çatışmaya girişti. Hamdîs'in askerleri, «Bağdâd! Bağdâd!» diye tempo tuttular. Her iki taraf çatışma esnasında sabır ve metanet gösterdiler. Fakat sonunda Hamdîs ve taraftarları hezimete uğradılar ve kılıçtan geçirilen Hamdis'in askerlerinden ölenlerin sayısı on bini buldu. Bundan sonra İmrân Tunus'a girdi.

İbrâhim b. Ağleb daha sonra kendisine ulaşan bir haber üzerine Mağrip ülkesinin son kısımlarında çevresine büyük bir kalabalık insan grubu toplayan ve bir Alevî olan (Hz. Ali tarafını tutan) İdrîs b. İdrîs'in üzerine yürümek istedi, fakat yakın arkadaşları kendisine engel oldular ve şöyle dediler: «İdrîs sana dokunmadıkça sen de ona dokunma. Sen ona karşı hile yolunu takip et ve Behlûl b. Abdulvâhid adındaki kayyim'e onun durumunu bir mektupla bildir.» Bu sözler üzerine İbrâhim b. Ağleb ona hediyeler gönderdi; bir müddet sonra de Behlûl İdrîs'i terketti ve İbrâhim'in itaatine girdi. Bundan sonra İdrîs'in etrafına toplananlar dağıldılar. Behlûl, İbrahim'e bir mektup gönderdi ve ondan merhamet dileyerek İdrîs'in üzerine gitmemesini istedi. Ayrıca Behlûl İbrâhim'e, İdrîs'in Peygamber (a.s.)'e olan yakınlığını hatırlattı; bu yüzden İbrâhim onun üzerine gitmedi.

İmrân b. Mahled, İbrâhim b. Ağleb'in sırdaşı idi ve onun köşkünde misafir olarak kalırdı. Bir gün ikisi bineklerine binerek yolculuğa çıktılar. Bu arada İmrân bir şeyler konuşuyordu, fakat İbrâhim'in gönlü mühim bir şeyle meşgul olduğu için onun konuştuklarından hiç bir şey anlamamıştı. Bunun üzerine İbrâhim İmrân'dan konuştuklarını tekrarlamasını istedi. İmrân bu yüzden İbrahim'e kızdı ve ondan ayrılarak etrafına topladığı büyük bir kalabalıkla İbrâhim'in üzerine saldırdı. İmrân karargâhını Abbâsiye ile Kayrevân arasına kurdu. Kayrevân ve İfrikıye memleketlerinin pek çok ahalisi İmrân'ın tarafını tuttular. İbrâhim Abbâsiye'de hendekler kazdırdı ve kendisini burada koruma altına aldı. İkisi arasındaki savaş bir yıl devam etti. Hârûn durumdan haberdar olunca İbrâhim'e bol miktarda çeşitli mallar gönderdi. Bu mallar İbrâhim'e ulaşınca, şöyle bir çağrıda bulundu: «Müminlerin emîrinin askerleri olanlar gelsinler ve bahşişlerini alsınlar.» Bunun üzerine İmrân'ın askerleri kendisini terkettiler ve etrafından dağılmaya başladılar. Tam bu sırada İbrâhim'in askerleri üzerlerine hücuma geçtiler ve onları he-

zimete uğrattılar. Fakat İbrâhim onlara emân verdiğini duyurdu ve gelip bahşişlerini almalarını buyurdu. Bunun üzerine İmrân'ın askerleri geldiler ve bahşişlerini aldılar. Bundan sonra İbrâhim, Kayrevân şehrinin giriş kapılarını söktürdü ve surunu da yıktırdı.

İmrân Zâb şehrine geldi ve İbrâhim ölünceye kadar orada ikâmet etti. İbrâhim'in ölümünden sonra babasının yerine geçen Abdullah ise İmrân'a emân verdi, o da Abdullah'ın yanına geldi. Abdullah onunla beraber kalıyordu. Bunun üzerine birisi Abdullah'a: «İmrân babana karşı intikam hisleriyle doludur, sana bir şey yapmayacağından emin olamıyız,» dedi. Bu söz üzerine de Abdullah İmrân'ı öldürdü.

İmrân hezimete uğradıktan sonra, İfrikıye'de fitne ve karışıklıklar sona erdi ve halk güven içinde yaşamalarına devam etti. Bu sükûnet, Şevval 196 (Haziran 812)'da vefat eden İbrâhim b. Ağleb'in valiliği süresince varlığını korudu. İbrâhim öldüğü zaman elli altı yaşındaydı ve on iki yıl, dört ay, on gün valilik görevinde bulundu.

Abdullah b. İbrâhim b. Ağleb'in İfrikıye'ye Vali Tayin Edilmesi

İbrâhim b. Ağleb vefat edince yerine oğlu Abdullah geçti. 196 (812) yılında meydana gelen olaylar bahsinde zikredeceğimiz üzere, Abdullah, babası öldüğü zaman Trablus'ta Berberîler tarafından muhasara altında tutuluyordu. İbrâhim, yerine oğlu Abdullah'ın geçmesini istedi ve diğer oğlu Ziyâdetullah'a da kardeşine beyat etmesini emretti. Bunun üzerine Ziyâdetullah, kardeşi Abdullah'a bir mektup yazarak babasının ölümünü ve emirlik meselesini duyurdu. Bu haber üzerine Abdullah Trablus'tan ayrıldı ve Kayrevân'a geldi. Abdullah'ın döneminde işler yoluna girdi, hattâ valiliği döneminde ne savaş ve ne de her hangi bir karışıklık meydana gelmedi. Halk sükûnet içerisinde hayatını sürdürdü ve bu arada İfrikıye memleketleri mamur hale geldi. Abdullah, Zilhicce 201 (Haziran 817)'de vefat etti.

Endülüs Emirine Baş Kaldıranlar

Bu yıl Ebû'l-Haccâc diye bilinen Behlûl b. Merzuk, Endülüs ülkesinin sınır boyunda (suğur) baş kaldırdı ve Sarakusta' (Saragoza)'yı ele geçirdi. Aynı yıl, Belensî diye meşhur olan ve Endülüs emîri Hakem'in amcası bulunan Abdullah b. Abdurrahman Frenk üklseine yönelmiş iken Behlûl b. Merzûk'un üzerine yürüdü.

Yine bu yıl, Ubeyde b. Humeyd, Tuleytula (Toledo)'da isyan çıkardı. Hakem Talebîre şehrinde bulunan Kumandan Amrûs b. Yûsuf'a Tuleytula halkıyla savaşmasını emretti. Amrûs önceleri Tuleytula halkından bir çok kimseleri öldürmüş ve onları çok sıkıştırmıştı. Daha sonra Tuleytula halkından Muhaşşîoğulları adıyla bilinen kimselere mektuplar gönderdi ve onların gönüllerini kendine çekmeyi başardı. Bunun üzerine Tuleytlua ahalisi Ubeyde b. Humeyd'in üzerine atılarak onu öldürdürler ve başını Amrûs'a getirdiler. Amrûs Ubeyde'nin başını Endülüs emîri Hakem'e gönderdi ve Muhaşşîoğullarını yanına aldı. Muhaşşîoğulları ile Talebîre şehrinde bulunan Berberîler arasında kin ve intikam hisleri mevcuttu. Bu yüzden Berberîler, Muhaşşîoğullarının üzerine atılarak onları öldürdüler. Amrûs Ubeyde'nin başı ile birlikte onların başlarını da Hakeme' gönderdi ve durumu ona bildirdi (*).

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Hârûn er-Reşid Bizans topraklarında savaştı ve Safsâf kalesini fethetti.

Yine bu yıl Abdülmelik b. Sâlih Bizans topraklarında savaştı, hatta Ankara'ya kadar geldi ve Matmûra'yı fethetti.

Bu yıl içinde Hamza b. Mâlik vefat etti ve Muhammire Horasân'ın hakimiyetini ellerine geçirdi.

Hârûn er-Reşid mektuplarının baş kısmına Rasûlüllah için salât ve selâmı ifade eden cümleyi koymaya bu sene başladı ve halk ile birlikte bu sene hacc farizasını ifa etti.

Bu yılda Bizanslılar ile Müslümanlar arasında fidye muamelesi (esir mubadelesi) cereyan etmiştir. Bu Abbâsoğullarının saltanatları döneminde meydana gelen ilk fidye olayıdır. Bu fidye işini Müslümanlar adına Kâsım b. Reşîd, Bizanslılar adına ise Bizans kralı Fağfur üslendi. Bu muameleye her iki taraf çok sevindiler. Bizans'ta bulunan bütün esirler fidye verilerek kurtarıldılar. Bu fidye muamelesi, Tarsus'a on iki fersah uzaklıkta bulunan deniz sahilindeki Lâmis'te yapıldı. Esirleri kurtarma muamelesi icra edilirken Ebû Süleyman ile birlikte otuz bin

* Metnin aslında eksiklik bulunduğundan son cümleyi tercüme etmek mümkün olmamıştır. (Mütercim)

maaşlı asker hazır bulundu. Ayrıca Tarsus mütevellisi, sınır boylarında bulunan pek çok kimse, âlimler ve ileri gelen kimseler de hazır bulundular. Kurtarılan esirlerin sayısı ise üç bin yedi yüz civarında idi. (Bir rivayete göre bundan daha çoktu.)

Bu yıl hem babası ve hem kendisi Mansûr'un kumandanlarından olan Hasan b. Kahtaba seksen dört yaşında iken vefat etti. Ramazan 181 (Ekim 797)'de Abdullah b. Mübârek el-Mervezi altmış üç yaşında iken Heyte'te vefat etti.

Yine bu yıl, nahiv ce kırâat âlimlerinden, «el-Kısâî» nisbesiyle meşhur olan Alî b. Hamza Ebû'l-Hasan el-Ezdî Rey'de vefat etti. (Bir rivayette 183 (799)'da vefat etmiştir).

Bu yıl içinde ayrıca 105 (723)'de doğan ve şair olan Mervân b. Süleyman b. Yahyâ b. Ebî Hafsa vefat etti.

İmam Ebû Hanîfe'nin en yaşlı talebelerinden bulunan ve asıl adı Ya'kûb b. İbrâhim olan Kadı Ebû Yûsuf da bu sene vefat etti.

Abdullah b. Hâzım es-Sülemî'nin azatlısı ve Mehdi'nin vaziri Ya'kûb b. Dâvud b. Ömer b. Tahmân, Hâşim b. Berîd, Yezîd b. Zurey' ve Hafs b. Meysere es-San'ânî (Şâm San'â'sı) bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN YÜZ SEKSEN İKİNCİ (M. 798-799) YILI OLAYLARI

Bu yıl Hârûn er-Reşîd Emîn'den sonra veliahd olarak Abdullah (Me'mûn)'a bey'at etti ve onu, Hemedân'a kadar olan kısımlar dahil olmak üzere Horasân valiliğine tayin etti. Abdullah'a «Me'mûn» lakabını bizzat Hârûn er-Reşîd verdi ve onu Ca'fer b. Yahyâ'ya teslim etti.

Hârûn'un bu hareketine hayret etmemek elde değildir. Çünkü Hârûn, dedesi Mansûr'un ne yaptığını, babası Mehdî'nin İsâ b. Mûsâ'yı halifelik adaylığından uzaklaştırdığını ve kardeşi el-Hâdi'nin kendisini halifelikten uzaklaştırma gayretlerini, hatta ecelden aman bulsaydı kendisini mutlaka halifelikten uzaklaştıracağını bilmesine rağmen Emin' den sonra Me'mûn'un halife olması için ona bey'at etmeğe kalktı. Bu vesileyle, «Kişinin bir şeyi sevmesi, onun gözünü kör, kulağını sağır eder.» sözü bir daha gündeme gelmiş oldu.

Bu yıl Hazar hâkânının kızı Fadl b. Yahyâ'ya götürülürken Berze'a' da öldü. Kızın yanında bulunanlar onu geri getirdiler ve babasına tuzağa düşürülerek öldürüldüğünü haber verdiler. Bunun üzerine Hazarlar İslâm memleketlerine saldırmak için hazırlığa başladılar.

Bu sene yaz seferine Abdurrahman b. Abdülmelik b. Sâlih çıktı ve Ashâb-ı Kehf'in şehri olan Ufsûs'a kadar geldi.

Bu yıl Bizanslılar Kostantin'in gözlerine mil çektiler ve Atısa (Ağusta) lakabıyla tanınan annesi Rinâ (İrene)'yı yerine kraliçe seçtiler. Bu sene hacc işlerini Mûsâ b. İsâ b. Mûsâ idare etti ve Musul valiliğinde Herseme b. A'yen bulundu.

Yine bu yıl Endülüs emiri Süleyman b. Abdurrahman Doğu Endülüs topraklarına doğru hareket etti ve buraların emîri olan kardeşinin oğlu Hakem b. Hişâm b. Abdurrahman ile savaşmayı hedef aldı. Hakem de büyük bir ordu ile Süleyman'a doğru hareket etti. Fakat bu arada Süleyman'ın çevresine ayrılıkçılar ile karışıklık çıkarmak isteyen pek çok kimse toplandı. Her iki taraf karşı karşıya geldiler ve savaşmağa

başladılar. Savaş çok çetin geçti; neticede Süleyman yenildi, fakat Hakem'in askerleri onun peşini bırakmadılar. Zilhicce 182 (Ocak 799)'de savaş tekrar başladı. Bu savaş neticesinde Süleyman yine yenildi ve sarp dağlara sığındı. Bunun üzerine Hakem geri döndü.

Bundan sonra Süleyman, Berberîleri etrafına topladı ve İstice (Ecija) tarafına doğru yürüdü. Hakem de Süleyman'a karşı yürüdü. Her iki taraf karşılaştılar ve 183 (799'de savaşa tutuştular. Bu savaş da çok şiddetli oldu. Ancak Süleyman yine hezimete uğradı ve bir köye sığındı, Hakem de onu muhasara etti. Süleyman daha sonra Firrîş tarafına gitti.

Bu sene Kurtuba (Cordoba)'da büyük bir sel afeti oldu ve bu şehrin ön kısmında pek çok kimse boğuldu; ayrıca bir çok yerde de tahribat meydana geldi. Hattâ bu sel Şakunda (Sagunto)'ya kadar ulaştı.

Bu yıl büyük Muhaddis Ca'fer et-Tayâlisî ile Süfyân es-Sevrî'nin kız kardeşinin oğlu Ammâr b. Muhammed ve Cuheyne'nin efendisi Abdülaziz b. Muhammed b. Ebî Ubeyd ed-Derâverdî vefat ettiler.

Asıl adı Abdullah b. Semh (bir rivayette Abdurrahman b. Semh b. Üsâme et-Tücîbî) olan ve 125 (742) yılında doğan Derrâc Ebû's-Semh ile Afif b. Sâlim el-Mevsılî bu yıl öldüler.

HİCRET'İN YÜZ SEKSEN ÜÇÜNCÜ (M. 799-800) YILI OLAYLARI

Hazarlıların İslâm Memleketlerinde Yaptıkları Savaş

Hazarlılar, hâkanlarının kızının ölümünü bahane ederek baş kaldırdılar; Bâ'bul-ebvâb'tan hareket eden Hazarlılar Müslümanlar ile zimmî halkın üzerine şiddetli bir saldırıda bulundular ve yüz bini aşkın kimseyi de esir aldılar. Ayrıca bir benzeri yer yüzünde duyulmayan çok büyük kepazelikler çıkardılar. Bunun üzerine Hârûn, Yezîd b. Mezyed'i Âzerbeycân'a ilâve olarak Armenia'ya vali tayin etti ve onu Hazarlıların üzerine gönderdi; Huzeyme b. Hâzım'ı da Armenia halkını takviye etmek için Nusaybin'e yerleştirdi.

Bir rivayete göre Hazarlıların baş kaldırmalarının sebebi şu idi:

Saîd b. Selm Müneccim es-Sülemî'yi öldürmüştü. Bunun üzerine Müneccim'in oğlu Hazarlıların memleketine geldi ve onlardan Saîd'in üzerine gitmelerini istedi. Hazarlılar memleketlerinden çıktılar ve bir gedikten Armenia'ya girdiler. Saîd hezimete uğradı ve Hazarlılar orada yetmiş gün kadar kaldılar. Bu defa Hârûn er-Reşîd, Huzeyme b. Hâzım ile Yezîd b. Mezyed'i Armenia'ya gönderdi. Onlar Saîd'in bozduğu şeyleri düzelttiler, Hazarlıları oradan sürdüler ve onların girdikleri gediği de kapattılar.

Çeşitli Olaylar

Bu sene Hârûn er-Reşîd, Horasân valisi olan Alî b. İsâ'yı yanına çağırdı, sonra oğlu Me'mûn adına tekrar onu Horasân valiliğine gönderdi ve Ebû'l-Hasîb ile savaşmasını emretti.

Bu yıl Horasân'dan Nesâ'ya giden Ebû'l-Hasîb Vüheyb b. Abdullah en-Nesâî orada baş kaldırdı. Yine bu yıl Abbâs b. el-Hâdî, halk ile hacc farizasını ifâ etti ve hacc işlerini idare etti.

Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib, bu yıl Bağdâd'da Hârûn er-Reşîd'in hapishanesinde öldü.

Hârûn'un Mûsâ b. Ca'fer.i hapsetmesi şöyle olmuştu:

Hârûn er-Reşîd, Ramazan 179 (Kasım 795)'da umre haccı yapıyordu. Medîne'ye döndüğünde çevresinde bulunan bir grup insanla birlikte Rasûlüllah (s.a.)'ın kabrini ziyarete geldi. Rasûlullah (s.a.)'ın huzuruna gelince durdu ve: «Ey Allah'ın Rasûlü! Selâm sana olsun ey amcamın oğlu!» dedi. Bu sözü Hârûn çevresindekilere karşı öğünmek için söylemişti. Bunun üzerine Mûsâ b. Ca'fer, Rasûlullah (s.a)'ın huzuruna geldi ve: «Ey Baba! Selâm sana olsun» dedi. Bunu gören Hârûn'un yüz hatları değişti ve Mûsâ b. Ca'fer'e: «Ey Ebû'l-Hasen! Asıl öğünmek budur.» dedi, sonra onu beraberinde Irak'a getirdi ve es-Sindî b. Şâhek'in yanında kalmak üzere onu hapsetti. Fakat ona hapiste bakma işini es-Sindî b. Şâhek'in kız kardeşi üslendi. Bu yüzden es-Sindî'nin kız kardeşi borçlanmak mecburiyetinde kaldı. Bu kadın Mûsâ b. Ca'fer'i şu şekilde anlatır:

«Mûsâ b. Ca'fer yatsı namazını kıldıktan sonra Allah'a hamd eder ve gecenin çoğunu dua ederek geçirirdi. Sonra gece yarısı kalkar, şafak vaktine kadar namaz kılardı. Sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar Allah'ı zikrederdi. Güneş doğduktan sonra kuşluk vaktine kadar oturur, kuşluk namazını kıldıktan sonra biraz uyur ve zeval vaktinden önce uyanarak öğle namazı için abdest alır ve öğle namazını kılardı. Sonra ikindi vaktine kadar namaz kılmağa devam ederdi. İkindi namazını kıldıktan sonra akşam vaktine kadar Allah'ı zikreder, akşam namazından sonra yatsı ile akşam arasındaki evvâbin namazını kılardı. İşte Mûsâ b. Ca'fer ölünceye kadar böyle devam etti.»

Hatta es-Sindî'nin kız kardeşi Mûsâ b. Ca'fer'i gördükçe şöyle derdi: «Böyle sâlih bir kişiye bu hareketleri revâ gören bir kavm aslâ felâh bulmaz.»

Mûsâ b. Ca'fer, kendisine kötülük eden herkese iyilik ettiğinden «Kâzım» lakabını almıştı ve kendine kötülük yapanlara iyilik etmeyi bir âdet haline getirmişti.

Mûsâ b. Ca'fer tutuklu bulunduğu bir sırada Hârûn'a bir mektup gönderdi ve şöyle dedi: «Benim geçirmiş olduğum her sıkıntılı güne karşılık sen ferah bir gün geçiriyorsun. Hattâ bu günler, bâtıla sapanların ziyana uğrayacağı ve bitişi olmayan bir güne (kıyamete) kadar böyle devam edecektir.»

Bu yıl Endülüs'te, büyük kumandan Ebû İmrân ile Endülüs'ün ileri gelenlerinden Behlûl b. Merzûk arasında bir savaş oldu. Abdullah el-Be-

lensi, Ebû İmrân tarafını tuttuğundan Behlûl'un askerleri hezimete uğradı ve pek çokları da öldürüldü.

Ebû Amr b. Alâ'dan ve benzeri diğer âlimlerden ilim öğrenen, yüz seneden fazla yaşayan meşhur nahiv âlimi Yûnus b. Habîb bu yıl vefat etti.

Mûsâ b. İsâ b. Mûsâ b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs, «İbn es-Semmâk» adıyla bilinen Muhammed b. Sabîh Ebû'l-Abbâs bu sene vefat ettiler. Güvenilir (sika) bir kimse olan, fakat «tashif» yapan Hüşeym b. Beşîr el-Vâsıtî Şaban 183 (Eylül 799)'de vefat etti. Yûsuf b. Ya'kûb b. Abdullah b. Ebi Seleme el-Mâcişûn, altmış üç yıl yaşayan, aynı zamanda Medâin kadısı olan Yahyâ b. Zekeriyyâ b. Ebi Zâide bu yıl öldüler.

HİCRET'İN YÜZ SEKSEN DÖRDÜNCÜ (M. 800) YILI OLAYLARI

Bu yıl Hârûn er-Reşîd, Hammâd el-Berberî'yi Yemen ve Mekke, Dâvud b. Yezîd b. Hâtim el-Mühellebî'yi Sind, Yahyâ el-Haraşî'yi el-Cebel, Mehreveyh er-Râzî'yi Taberistân valiliklerine tayin etti. Bu yıl İfrîkıye valiliğinde daha önce Hârûn tarafından tayin edilen İbrâhim b. Ağleb bulunuyordu.

Bu yıl Ebû'l-Hasîb emân talebinde bulundu ve kendisine Ali b. İsâ b. Mâhan emân verdi. Bu sene hacc işlerini İbrâhim b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Alî idare etti. Musul ve havâlisindeki yerlerin valiliğinde Yezîd b. Mezyed b. Zâide eş-Şeybânî bulundu.

Bu sene Ebû Amr eş-Şârî baş kaldırdı. Hârûn er-Feşîd onun üzerine Zuheyr el-Kassâb'ı gânderdi, Zuheyr de onu Şehrezûr'da öldürdü.

Bu yıl Abdullah b. Abdurrahman el-Belensî Endülüs şehirlerinden Eşika üzerine yürüdü ve Ebû İmrân başta olmak üzere bir kısım Araplar ile beraber Eşika'ya geldi. Behlûl b. Merzûk da Abdurrahman'a karşı yürüdü ve onu Eşika'da muhasaraya alması üzerine Araplar etrafından dağıldı. Bunun üzerine Behlûl b. Merzûk Eşika'ya girdi, Abdullah b. Abdurrahman da Belensiye şehrine gitti ve ikametini orada sürdürdü.

Mu'âfâ b. İmrân el-Mevsılî bu yıl vefat etti. Başka bir rivayete göre 185 (801) yılında ölmüştür.

«el-Âbid» adıyla tanınan Abdullah b. Abdülazîz b. Ömer b. Hattâb, Abdüsselâm b. Şuayb b. Habhâb el-Ezdî, Şâme b. Lueyy oğullarından Abdü'l-a'lâ b. Abdullah eş-Şâmî ve Ebû Muhammed Abdülvahhâb b. Abdülmecîd es-Sekafî bu sene vefat ettiler.

HİCRET'İN YÜZ SEKSEN BEŞİNCİ (M. 801) YILI OLAYLARI

Bu yıl Taberistân halkının valileri bulunan Mehreveyh'i öldürmeleri üzerine, Hârûn er-Reşîd onun yerine Abdullah b. Saîd el-Haraşî'yi tayin etti.

Yine bu yıl Abdurrahman el-Enbârî, bir Harici olan Ebân b. Kahtaba'yı Mercu'l-Kal'a'da öldürdü.

Yine bu yıl bir harici olan Hamza Bâzegîs'te bozgun çıkardı. Bunun üzerine İsâ b. Alî b. İsâ, Hamza'nın on bin kadar taraftarını öldürdükten sonra Kâbul ve Zâbulistân'a kadar ilerledi.

Ebû'l-Hasîb bu yıl ikinci defa muahedeyi bozdu; Ebîverd, Tûs ve Nîsâbûr'u ele geçirdi. Ayrıca Merv'i de muhasara etti. Burada hezimete uğrayan Ebû'l-Hasîb Serahs'e çekildi, fakat sonra eski kuvvetini tekrar elde etti.

Ca'fer b. Yahyâ, bu yıl hacc yapmak ve orada mücavir olarak kalmak için Hârûn'dan izin istedi ve kendisine izin verildi. Şa'ban 185 (Ağustos 801)'de yola çıktı ve Ramazan 185 (Eylül 801)'de umre yaptıktan sonra hacc vaktine kadar düşmanı gözetlemek üzere Cidde'de kaldı.

Bu sene Endülüs emiri Hakem bütün askerlerini topladı ve Ferrîş tarafında bulunan amcası Süleyman b. Abdurrahman'ın üzerine yürüdü. Yapılan karşılıklı çatışmadan sonra Süleyman hezimete uğradı ve Mâride (Merida)'ye gitmek üzere harekete geçti. Ancak Hakem'in askerleri onu takip ettiler ve neticede esîr aldılar. Hakem'in huzuruna getirilen Süleyman onun tarafından öldürüldü ve başı Kurtuba'ya gönderildi. Ayrıca Hakem Sarakusta'da bulunan Süleyman'ın çocuklarına emân verdiğini bildiren bir mektup gönderdi ve onları yanına çağırdı. Bunun üzerine amcası Süleyman'ın çocukları Kurtuba'da bulunan Hakem'in yanına geldiler.

Bu yıl Kâbe'nin üzerine yıldırım düştü ve iki kişi öldü.

Bu yıl hacc işlerini Mansûr b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali idare etti.

Vefat ettiği zaman bütün dişleri sağlam olan Abdüssamed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs bu sene öldü. Bir rivayete göre Abdüssamed'in alt ve üst çenelerindeki dişleri bir tek parça halinde idi. Ayrıca Abdüssamed, Abdimenâfoğullarının ku'düdü idi (*). Kendisinin Abdimenâf'a yakınlık derecesi Yezîd b. Muâviye'nin yakınlık derecesinde idi. Fakat Abdüssamed ile Yezid b. Muâviye arasındaki vefat farkı yüz yirmi yıldan fazla idi.

Bu yıl Frenkler Endülüs'te bulunan Berşelûne (Barselona) şehrini Müslümanlardan aldılar ve uç bölgelerde (suğur) bulunan muhafızlarını buraya aktardılar. Müslümanlar ise onların gerisinde kaldılar. Frenklerin Berşelûne şehrini ele geçirmelerine Endülüs emîri Hakem'in amcaları Abdullah ve Süleyman ile yaptığı savaşlar sebep olmuştur.

Hârûn er-Reşid Musul yolu üzerinden Rakka.dan Bağdâd'a bu yıl geldi; Yaktin b. Mûsâ Bağdâd'da bu yıl öldü.

Ma'n b. Zâide'nin kardeşinin oğlu Yezid b. Mezyed b. Zâide eş-Şeybânî bu yıl Berze'a'da öldü ve yerine Esed b. Yezid tayin edildi.

Yezid çok övülen, cömert ve kahraman bir kimse idi. Pek çok şair onun hakkında mersiyeler söylemiştir. Hakkında en güzel mersiyeyi Ebû Muhammed et-Temîmî söylemiştir. Hârûn er-Reşid bu mersiyeyi duyduğu zaman ağladı ve bu mersiyeyi çok beğendi.

Bu yıl Muhammed b. İbrâhim b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs Bağdâd'da öldü.

Abdullah b. Mus'ab b. Sâbit b. Abdullah b. Zübeyr, «el-Hızâmî» diye bilinen ve 124 (741) yılında dünyaya gelen Muğire b. Abdurrahman b. Hâris b. Ayyâş el-Mahzûmî ve Haccâc es-Savvâf (İbn Ebî Osman Meysere) bu yıl vefat ettiler.

---

* Babası uzun ömürlü olduğu için babasıyla en büyük dedesi arasındaki nesep yasıtası en az olanlardan idi. (Mütercim)

HİCRET'İN YÜZ SEKSEN ALTINCI (M. 802) YILI OLAYLARI

Endülüs Emîri Hakem ile Amcası Abdullah Arasında Yapılan İttifak Anlaşması

Bu yıl Endülüs emîri Hakem b. Hişâm b. Abdurrahman ile amcası Abdullah b. Abdurrahman el-Belensî arasında ittifak anlaşması yapıldı. Bu anlaşmanın sebebi şöyle olmuştu:

Abdullah, kardeşi Süleyman'ın öldürüldüğünü duyduğu zaman bu kendisine ağır geldi ve ondan korkmağa başladı; hatta Belensiye'den hiç bir yere ayrılmadığı gibi her hangi bir karışıklık çıkarmak için de harekette bulunmadı. Abdullah Hakem'e sulh talebinde bulunan bir mektup gönderdi ve onun itaatı altına gireceğini bildirdi. Bir rivayete göre, Hakem Abdullah'a elçiler gönderdi ve bir mektup yazdı. Hakem mektubunda onunla sulh anlaşması yapacağını bildiriyor ve emân veriyordu. Ayrıca hem kendisine ve hem de çocuklarına bol miktarda yiyecek ve giyecek eşyası vereceğini de vadediyordu. Bunun üzerine Abdullah Hakem ile ittifak anlaşmasını kabul etti ve bu anlaşma İmam Mâlik'in talebesi Yahyâ b. Yahyâ ile diğer bir kısım âlimlerin huzurunda yapıldı. Ayrıca Hakem, kız kardeşlerini amcası Abdullah'ın oğullarıyla evlendirdi.

Abdullah Hakem'in yanına geldiği zaman, Hakem ona ikramda bulundu ve hürmet gösterdi. Ayrıca Hakem hem amcası Abdullah için ve hem de çocukları için bol miktarda yiyecek ve giyecek eşyası ile birlikte kıymetli hediyeler verdi. Bir rivayete göre, sulh konusundaki mektuplaşmalar ve karşılıklı elçi gönderme işleri bu yıl oldu; sulh anlaşması ise 187 (803)'de yapıldı.

Hârûn er-Reşîd'in Hacca Gitmesi ve Kendisinden Sonra Kimlerin Veliahd Olacağını Yazdırması

Bu yıl Hârûn er-Reşîd hacc yapmak isteyen halk ile beraber Enbâr'dan Mekke'ye gitmek üzere yola çıktı. Önce Medine'ye uğradı ve ora-

da üç defa bahşiş dağıttı. Birincisini kendisi, ikincisini oğlu Muhammed el-Emîn ve üçüncüsünü de diğer oğlu Abdullah el-Me'mûn dağıttı. Bundan sonra Mekke'ye geçti ve orada da Mekke halkına bir milyon elli bine yakın miktarda dinar dağıttı.

Hârûn er-Reşîd, oğlu Muhammed el-Emîn'i Irak, Suriye ve Mağrip memleketlerinin son sınırına kadar olan yerlerin valiliğine tayin etmişti. Diğer oğlu Abdullah el-Me'mûn'a ise, ilâve olarak Hemedân'dan maşrık (doğu) memleketlerinin son sınırına kadar olan yerleri vermişti. Bundan sonra, «el-Mü'temen» lakabını verdiği ve Me'mûn'dan sonra halife olmasını istediği oğlu Kâsım'a bey'at etti ve ona Cezîre, Avâsım ve sugûr mahallerini verdi. Bu sırada Kâsım, Abdülmelik b. Sâlih'in himayesinde bulunuyordu. Hatta Hârûn, Kâsım'ına veliahd olup olmamasını da Me'mûn'a bıraktı.

Hârûn er-Reşîd Mekke'ye geldiğinde oğulları, fakihler, kadılar ve kumandanlar yanında hazır bulundular. Bir yazı kaleme aldı ve Muhammed el-Emîn'in Me'mûn'a karşı ahdinde durması için orada hazır bulunanları şâhit tuttu. Ayrıca Me'mûn için de bir yazı hazırladı ve onun Emîn'e karşı olan ahdinde vefa göstermesi için de orada hazır bulunanları şahit tuttu. Hârûn bu iki yazıyı Ka'be'ye astırdı ve böylece Emîn ve Me'mûn'un veliahtliklerini Kâbe'de yenilemiş oldu. Hârûn böyle yapınca, orada bulunanlar: «Eyvah! Hârûn iki kardeşin arasına fitne ve harp kıvılcımları attı» dediler ve bu işin neticesinden endişe duymağa başladılar. Nitekim onların endişeleri doğru çıktı.

Bundan sonra Hârûn er-Reşîd, 189 (804)'da oğlu Me'mûn ile beraber Karmasîn'e geldi. Burada orduya ait bulunan mal, silâh ve at gibi çeşitli harp levazımatının hepsini Me'mûn'a verdiğine dair orada bulunan fakihleri ve kadıları kendisine şahit tuttu. Ayrıca onların Me'mûn'a olan bey'atlerini yeniledi ve Bağdâd'a bir elçi göndererek Me'mûn'un muhammed el-Emîn'e karşı bey'atini yenilediğini bildirdi.

Çeşitli Olaylar

Bu sene Ali b. İsâ b. Mâhân, Ebû'l-Hasîb ile savaşmak için Merv'den Nesâ'ya hareket etti. Ebu'l-Hasîb ile savaşan Ali b. İsâ onu öldürdü ve hanımlarıyla çocuklarını esir aldı. Böylece Horasân işi yoluna girmiş oldu.

Hâlid b. Hâris, Bişr b. Mufaddal ve Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed el-Fezârî bu yıl öldüler.

Abdullah b. Sâlih b. Abdullah b. Abbâs, Rebiulevvel 186 (Mart 802)' de Selemiyye'de öldü.

Mansûr ve Seffâh'ın kardeşlerinin oğlu olan Ali b. Abbâs b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs, Receb 186 (Temmuz 802)'da öldü. Ali b. Abbâs öldüğünde altmış beş yaşını aşkın bulunuyordu.

Ömer b. Yûnus hacc dönüşü Yemâme'de, Fakîh Abbâd b. Abbâd b. Avvâm Bağdâd'da ve Fakîh Şakrân b. Ali ez-Zâhid Endülüs'te bu yıl öldüler.

İsâ b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'in azatlısı Râşid bu sene öldü. Râşid, Mağrib ülkesine İdrîs b. Abdullah b. Hasan ile beraber gelmişti. Râşid'in ölümünden sonra Berberîlerin başına Ebû Hâlid Yezîd b. İlyâs geçti.

HİCRET'İN YÜZ SEKSEN YEDİNCİ (M. 803) YILI OLAYLARI

Hârûn er-Reşid'in Bermekileri Cezalandırması

Bu yıl Hârûn er-Reşid Bermekileri cezalandırma hareketine girişti ve Ca'fer b. Yahyâ'yı öldürdü. Hârûn'un Yahyâ'yı öldürmesinin bir çok sebebi bulunduğu rivayet edilmektedir. Bunlardan birisi şu idi:

Hârûn Ca'fer ile kız kardeşi Abbâse'yi yanından hiç ayırmaz, içki meclislerinde onları da hazır bulundururdu. Bir gün Ca'fer'e: «Birbirinize bakmanız helâl olması için seni Abbâse ile nikâhlayacağım, fakat Abbâse'ye yaklaşmayacaksın; çünkü ben Abbâse'yi görmeden edemem» dedi. Ca'fer Hârûn'un bu teklifini kabul etti. Hârûn da kız kardeşini ona nikâhladı. Ca'fer ve Abbâse Hârûn ile beraber bulunurlar, Hârûn gittikten sonra baş başa kalırlardı. Beraber kalmalarının neticesi hiç de iyi olmadı. Abbâse Ca'fer'den hamile kaldı ve bir oğlan çocuğu doğurdu. Hârûn'dan korkan Abbâse, Ca'fer'i mürebbiyeleri ile beraber Mekke'ye gönderdi ve ona kıymetli mücevherler ile birlikte bir hayli nafaka verdi.

Daha sonra Abbâse ile cariyelerinin arası açıldı ve Ca'fer'den doğan oğlan çocuğu Hârûn'a duyuruldu. Hârûn bu sene hacca gitti ve durumu araştırdı, Ca'fer hakkında da bilgi edindi. Daha önceleri hacc için yola çıktığı zaman, Ca'fer kendisi için Usfan'da yemek hazırlatırdı. Bu defa da yemek hazırlattı ve Hârûn'u davet etti, fakat Hârûn Ca'fer'in davetine gelmedi. İşte bu hadise onların aralarının açılmasının ilk sebebi oldu.

Bir rivayete göre Hârûn'un Ca'fer'i öldürmesinin sebebi ise şu idi:

Hârûn er-Reşid, Yahyâ b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali'yi Ca'fer'e teslim etti, Ca'fer de onu hapse koydu. Bir gece Ca'fer Yahyâ b. Abdullah'ı yanına çağırdı ve ona durumu ile ilgili bazı şeyler sordu. Bunun üzerine Yahyâ b. Abdullah şunları söyledi: «Benim hakkımda Allah'tan kork, yarın kıyamet günü hasmın olması için Hz. Muhammed (s.a.)'e

karşı kendini hedef seçme. Allah'a yemin ederim ki ne bir hadise çıkardım ve ne de hadise çıkaran birisini korudum.» Bu sözleri duyan Ca'fer, Yahyâ'ya acıdı ve ona: «Dilediğin yere çek, git.» dedi. Yahya: «Nasıl gidebilirim? Çünkü yakalanmayacağımdan emin değilim.» dedi.' Bunun üzerine Ca'fer güvendiği yere kadar götürecek birisini onunla gönderdi. Fakat Yahyâ'nın serbest bırakıldığı haberi Ca'fer'in yakınları arasında bulunan ve Fadl b. Rebi' adına casusluk yapan birisi tarafından Rebi'e ulaştırıldı, Rebi' de durumu Hârûn'a bildirdi. Bunun üzerine Hârûn Rebi'a: «Ne demek istiyorsun? Ca'fer onu benim emrim üzerine serbest bıraktı.» dedi. Bundan sonra Hârûn Ca'fer'i yemeğe çağırdı; bir yandan yemeğini yerken, bir taraftan da onunla konuşuyordu. Bir ara Ca'fer'e, Yahyâ'yı sordu. Ca'fer: «Yahyâ hapiste.» diye karşılık verdi. Bunun üzerine Hârûn: «Hayatım hakkı için söyle, gerçekten Yahyâ hapiste midir?» dedi. Ca'fer durumu sezdi ve Hârûn'a: «Hayatın hakkı için söylemek gerekirse, o hapiste değildir.» dedi ve meselenin iç yüzünü olduğu gibi anlattı, Yahyâ'nın suçsuz olduğunu da sözlerine ekledi. Bunun üzerine Hârûn Ca'fer'e: «Ne güzel yapmışsın! Gönlümden geçenin dışına çıkmamışsın.» dedi. Huzurundan ayrılan Ca'fer'e söylediklerine şunları da ekledi: «Eğer seni öldürmez isem Allah canımı alsın!» İşte Ca'fer'in başına gelenler bundan ileri geldi.

Ca'fer'in öldürülme sebeplerinden birisinin de şu olduğu rivayet edilir:

Ca'fer bir ev yaptırdı ve bu ev için yirmi milyon dirhem harcadı. Bunun üzerine birisi Hârûn'a şöyle dedi: «Onun bir eve harcadığı bu kadardır, işte buna bakarak hediye ve diğer harcamalar için ne kadar dirhem sarfettiğini tahmin edebilirsin.» Ca'fer'in bu harcamaları Hârûn'un gözünde büyüdü ve öldürülmesine sebep oldu.

Çoğu kimselerin sebep saymamasına rağmen, Ca'fer'in öldürülmesinin en kuvvetli sebebi Yahyâ b. Hâlid'den rivayet edilen ve hacc esnasında Kâ'be'nin örtülerine sarılarak onun yapmış olduğu şu dua idi:

«Allahım! Eğer rızan bendeki nimetlerini almakla gerçekleşecekse, nimetlerini benden al. Allahım! Eğer rızan benim malımı, ailemi ve çocuklarımı —Fadl hariç— benden almakla gerçekleşecekse bunları da benden al.»

Yahyâ b. Hâlid bu şekilde yalvardıktan sonra oradan ayrıldı; Mescid (Kâbe)'in kapısına gelince geri döndü ve aynı şekilde duasını tekrarladıktan sonra şöyle yalvardı:

«Allahım! Benim gibi birisinin seni övmesi çirkin düşer. Allahım! Fadl'ımı koru!»

Bundan başka Yahyâ b. Hâlid'in Kâbe'nin kapısında şu şekilde yalvardığı da duyuldu:

«Allahım! Şüphesiz günahlarım hem çok ve hem de büyüktür, bunların sayısını senden başkası bilemez. Allahım! Eğer beni bu günahlarım yüzünden cezalandıracaksan, kulaklarım, gözlerim, çocuklarım ve mallarım bahasına da olsa senin rızana ulaşmak için benim cezamı dünyada ver, âhirete bırakma.»

Yahyâ b. Hâlid'in duası kabul edildi ki Ca'fer öldürüldü.

Nihayet hacc dönüşü Enbâr'a geldiler, Hârûn da Bermekileri cezalandırmak için Enbâr civarında bulunan «el-Umr»'e indi.

Bermekilerin durumlarının ilk bozulması şöyle olmuştu:

Ali b. İsâ b. Mâhân, Mûsâ b. Yahyâ b. Hâlid'i jurnal etti ve Horasân işinde onu itham ederek Horasânlılar ile mektuplaştığını, kendisinin onların yanına gelmek istediğini ve onları halifenin itaatinden çıkarmak arzusunda olduğunu Hârûn'a bildirdi. Bunun üzerine Hârûn, Mûsâ b. Yahyâ'yı hapsetti, fakat sonra serbest bıraktı.

Ayrıca Yahyâ b. Hâlid, Hârûn'un huzuruna izinsiz girerdi. Bir gün Yahyâ Hârûn'un huzuruna girdiğinde, yanında meşhur Hekim Cebrâil b. Bahtiyeşû' (veya Bahtîşu') bulunuyordu. Yahyâ selâm verdi, fakat Hârûn selâmına hafifçe karşılık verdikten sonra Cebrâil'e döndü ve şöyle dedi: «Her hangi bir kimse senin evine böyle izinsiz girer mi?» Cebrâil: «Hayır girmez.» dedi. Hârûn: «Öyle ise neden yanımıza izinsiz giriliyor.» dedi. Bunun üzerine Yahyâ şöyle dedi: «Ey Müminlerin emiri! Beni yakınınızdan saydığınız için bu saatte yanınıza giriyorum. Bundan önce de yatmak üzere soyunduğunuzda yatak odanıza giriyordum. Sizin daha önce hoş gördüğünüz bu hareketimi, şimdi hoş karşılamayacağınızı biliyorum. Ama şu anda durumu öğrendim, beni hangi hizmet kademesine yerleştirirseniz, buna rıza gösteririm.» Yahyâ'nın bu sözlerinden Hârûn utandı ve Yahyâ'ya: «Bununla senin hoşlanmayacağın bir şeyi kasdetmedim.» dedi.

Yahyâ Hârûn'un yanına geldiği zaman genç uşaklar Yahyâ için ayağa kalkarlardı. Bunun üzerine Hârûn Mesrûr'a şöyle dedi: «Genç uşaklara söyle, bir daha Yahyâ geldiği zaman ayağa kalkmasınlar.» Bir müddet sonra Yahyâ, Hârûn'un yanına geldi, fakat genç uşaklar ayağa kalkmadılar. Bu durum karşısında Yahyâ'nın rengi değişti. Bundan sonra genç uşaklar, Yahyâ'yı gördükleri zaman ondan yüz çevirmeğe başladılar.

Hârûn er-Reşid hacc dönüşü, 30 Muharrem 187 (30 Ocak 803)'de Enbâr civarında bulunan «el-Umr»'e indi ve Hâdim Mesrûr'u bir grup asker ile birlikte geceleyin Ca'fer'e gönderdi. O sırada Ca'fer'in yanında devrin meşhur hekimi Cebrâil b. Bahtiyeşû' ile hânende Ebû Zekkâr bulunuyordu ve Ca'fer Ebû Zekkâr'ın terennüm ettiği bir şiirin nağmeleri arasında eğlencesini sürdürüyordu.

Mesrûr bu hadiseyi şöyle anlatıyor:

Ben Ca'fer'e: «Ey Ebû'l-Fadl! Harûn seni bekliyor, onun buyruğuna uy.» dedim. Ca'fer ayaklarıma kapandı ve: «İçeri gireyim, vasiyetimi yapayım.» dedi. «Ben: «İçeri girmene izin yok, vasiyetini dilediğin gibi yap.» dedim. Ca'fer, vasiyetini yaptı ve kölelerini azat etti.

Mesrûr diyor ki:

Hârûn tarafından gönderilen elçiler bana geldiler ve Ca'fer'i götürmem için ısrarda bulundular. Bunun üzerine Ca'fer'i alarak Hârûn'a götürdüm ve kendisine getirdiğimi bildirdim. Hârûn benden Ca'fer'in başını getirmemi istedi. Ben de Ca'fer'in yanına geldim ve durumu kendisine bildirdim. Ca'fer: «Olamaz böyle şey Allah'a yemin ederim ki Hârûn bu emri sarhoş iken vermiş olmalı.» dedi ve benden kendisine sabaha kadar dokunmamamı veya kendisi hakkında tekrar Hârûn'a müracaatta bulunmamı istedi. Ben Hârûn'a tekrar müracaata giderken, Hârûn benim geldiğimi anlayınca şöyle dedi: «Terbiyesiz, yaramaz adam! Bana Ca'fer'in başını getir.» Ca'fer'e geldim ve durumu kendisine haber verdim. Ca'fer: «Tekrar git ve Hârûn ile müşavere et.» dedi. Bu defa Hârûn'a müracaat için döndüğümde elinde bulunan ağaç parçasını arkamdan attı ve şöyle dedi: «Mehdi'nin oğlu olmayayım, eğer Ca'fer'in başını getirmezsen muhakkak seni öldüreceğim.» Bu durum karşısında Ca'fer'i öldürdüm ve başını Hârûn'un yanına getirdim. Bundan sonra Hârûn, Yahyâ'yı, çocuklarını ve bütün yakınlarını kontrol altında tutacak birisinin gönderilmesini emretti. Gece getirilen Fadl b. Yahyâ, Hârûn'un evlerinden birine hapsedildi, Yahyâ da kendi evinde tutuklandı. Bermekilere ait ne kadar mal, mülk ve eşya varsa hepsini ellerinden alındı. Ayrıca o gece diğer memleketlere elçiler gönderildi ve onların mallarına, vekillerine, kölelerine ve yakınlarına, hatta onlar adına ne varsa hepsine el konuldu.

Hârûn, sabah olunca Ca'fer'in cesedini Bağdâd'a gönderdi ve başının köprünün baş kısmına asılmasını ve gövdesinin ikiye bölünerek köprünün üzerinde bir yere takılarak teşhir edilmesini emretti. Muhammed b. Hâlid b. Bermek'e, çocuklarına ve yakınlarına dokunmadı, çünkü

onun Bermekilerin bulaştığı hadiselerden uzak durduğunu biliyordu. Bir rivayete göre, Bermekileri kendisine jurnal etmesinden dolayı ona dokunmadı. Bundan sonra, Yahyâ'yı ve oğulları Fadl, Muhammed ve Mûsâ'yı hapse koydu, fakat onlara çok kolaylık gösterdi. Hattâ onların cariye ve hizmetçilerinin ve diğer bazı kimselerin yanlarına girip çıkmalarına müsamaha etti. Onların bu müsamahalı durumu Hârûn'un Abdülmelik b. Sâlih'in yakasından tutmasına kadar sürdü. Hârûn'un Bermekilere ve Abdülmelik'e karşı ithamı artınca gazaba geldi ve onları sıkıştırmağa başladı. Böylece onlara hapishanede gösterilen müsamaha sona ermiş oldu.

Ca'fer öldürüldüğünde, babası Yahyâ'ya: «Hârûn oğlunu öldürdü.» dediler. Bunun üzerine Yahyâ: «Onun da oğlu böylece öldürülür.» dedi. Bir rivayete göre: «Hârûn senin ocağını söndürdü.» dediler. Bunun üzerine Yahyâ: «Onun da ocağı böylecek sönecek.» dedi. Yahyâ'nın bu sözlerini duyan Hârûn: «Onun söylediklerinin çıkmasından korkuyorum, çünkü söylediği her şeyin çıktığını gördüm.» demiştir.

Sellâm b. Ebreş anlatıyor:

Yahyâ b. Hâlid yakalandığı zaman yanına girmiştim. Bütün perdeler inmiş, saklanacak hiç bir şey kalmamış ve bütün malları gözünün önünde toplanmıştı. Bu manzara karşısında Yahyâ: «İşte kıyâmet böyle kopacak.» dedi. Ben Yahyâ'nın bu sözünü Hârûn'a anlattığım zaman başını eğdi ve düşünmeğe başladı.

Ca'fer Safer 187 (Ocak 803)'de bir cumartesi gecesi öldürüldü. Öldürüldüğünde otuz yedi yaşlarında bulunuyordu.

Bermekiler vezirlik makamını on yedi sene ellerinde tuttular. Onların felâkete uğraması üzerine er-Rakkâşî, (bir rivayete göre Ebû Nuvâs) mısralar yazarak bunu dile getirdi.

Felâkete uğrayan Yahyâ b. Hâlid de şunları söyledi:

«Dünya bir devlettir (bugün bana, yarın sana), mal eğretidir. Bizim için bizden öncekiler birer nümûnedir; bizde, bizden sonrakilerin alacakları ibretler vardır.»

Ayrıca Yahyâ, bir mahbusun hikâyesi üzerine şu cümleleri ile imzasını atmıştır:

«Düşmanlık onu tehlikeye (hapse) attı; tevbe ise onu saldı.»

Ca'fer b. Yahyâ'nın söylediği bir hikmetli söz de şudur:

«Haz hikmetin ipidir, bununla hikmet incileri ayırt edilir ve dağınık olanları bununla dizilir.»

Sümâme anlatıyor:

Ben Ca'fer'e: «Beyân nedir?» diye sordum, şu cevabı verdi: «Söylenen bir kelime meramını ihata etmeli, maksadını ifade etmeli, müşterek manaları bertaraf etmeli ve üzerinde düşünmeyi gerektirmemelidir.»

Hârûn er-Reşid'in Abdülmelik b. Sâlih'i Tevkif Etmesi

Bu yıl Hârûn Abdülmelik b. Sâlih b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'a öfkelendi. Bunun sebebi şu idi:

Abdülmelik'in Abdurrahman adında bir oğlu vardı, aynı zamanda Abdülmelik onun adını künyesinde kullanırdı. Abdurrahman yerinde durmayan ve çok gezinen bir karaktere sahipti. Babasının kâtibi Kumâme ile birlikte onu Hârûn'a jurnal etti ve: «Abdülmelik halife olmak istiyor ve bunu tamah haline getirdi.» dedi. Bunun üzerine Hârûn, Abdülmelik'i yakalattı ve onu Fadl b. Rebî'in yanında tutukladı. Öfkelendiği bir sırada onu huzuruna getirtti ve: «Bu senin yaptığın bunca ihsan ve ikramları inkâr etmekten ve nankörlükten başka bir şey değildir.» dedi. Bunun üzerine Abdülmelik şunları söyledi: «Ey Müminlerin emîri! Şu anda pişmanlık duyuyorum, aslında ise cezayı hak etmiştim. Bu, bizi çekemeyen birinin taşkınlığıdır, çünkü o senin bana yakınlık duyguları ile göstrediğin sevgiyi ve bana verdiğin ehemmiyeti unuttu. Ey Müminlerin emiri! Sen Rasûlüllah (s.a.) adına onun ümmetinin halifesisin ve ailesinin eminisin. Onlara düşen sana itaat etmek, nasihatını tutmak, sana düşen de onlara âdil davranmak, suçlarını bağışlamak ve onların başlarına gelen hadiseler hakkında temkinli davranmaktır.»

Abdülmelik'in bu sözleri üzerine Hârûn ona şöyle dedi: «Dilin ile mütevâzi davranıyorsun, fakat kalbin ile kendini yükseltiyorsun. İşte kâtibin Kumâme, senin bana olan kinini ve niyetinin bozukluğunu söylüyor, hele onu bir dinle.» Bu durum karşısında Abdülmelik şunu söyledi: «Kumâme size bilmediği bir haberi getirmiştir. Belki Kumâme ile yüz yüze gelirsek bana iftira edemeyecek veya bilmediği bir haberi size getirdiği için bana karşı doğruluğunu ispat etmek hususunda kendisini müdafaa edemeyecektir.» Bunun üzerine Hârûn Kumâme'yi huzuruna çağırdı ve ona şöyle dedi: «Korkmadan ve çekinmeden konuş!» Bu vaziyet karşısında Kumâme: «Evet. Abdülmelik sana karşı ahdini bozmak ve karşı koymak hususunda kararlı idi.» şeklinde konuştu. Kumâme'nin bu sözleri karşısında hayrete düşen Abdülmelik ise şöyle dedi: «Yüzüme karşı böyle iftira eden bir kimse arkamdan nasıl yalan söylemez?»

Hârûn er-Reşîd, Abdülmelik'e: «İşte oğlun Abdurrahman da senin niyetinin bozuk olduğunu ve isyana kalkışacağını söylüyor. Eğer ben senin aleyhine delil toplamağa kalkışsaydım, oğlun Abdurrahman ile kâtibin Kumâme'den daha âdilini bulamazdım. O halde neden kendini onlara karşı savunmağa çalışıyorsun?» dedi.

Hârûn'un bu sözlerine karşı Abdülmelik şöyle dedi: «Oğlum Abdurrahman'a gelince; o bu iş için ya görevlendirilmiştir veyahut da ana ve babasına isyan eden biridir. Eğer bu iş için görevlendirildiyse mazurdur; eğer bu işi sırf isyankârlığından yapıyorsa o zaman nankâr bir fâcirdir. Nitekim Allah (c.c.) bir ayette evlâdın yapacağı düşmanlıktan bahsederek bundan sakındırıyor ve şöyle buyuruyor: **«Eşlerinizin ve çocuklarınızın içinde gerçekten size düşman olanlar da vardır. O halde onlardan sakının.»** (Tegâbun, 14). Bunun üzerine Hârûn ayağa kalktı ve şöyle söyledi: «Evet durumun aydınlandı; fakat hakkında Allah'ın rızasına uygun bir bilgi elde edinceye kadar acele etmeyeceğim, çünkü seninle benim aramda hakemlik yapacak tek varlık Allah (c.c.)'tır.» Hârûn'un bu sözleri karşısında Abdülmelik de şunları söyledi: «Allah'ın hakemliğine, Müminlerin emirinin hâkimliğine razıyım; çünkü Müminlerin emirinin Allah'ın rızasını kendi arzusuna tercih edeceğini iyi biliyorum.»

Hârûn er-Reşîd, Abdülmelik'i bir başka gün huzuruna çağırdı ve ona: «Ben onun yaşamasını istiyorum, o ise benim öldürülmemi...» mealindeki Hz. Ali (r.a.)'ye ait olan mısraları okuduktan sonra sözlerine şu cümleler ile devam etti: «Allah'a yemin ederim ki, ben gökten boşalan yağmurları ve bu yağmurları yutup kaybeden ufuktaki bulutu görüyor gibiyim. Ben tehdit ve korkutmada etrafa parlak ateş sıçratan çakmak taşı gibiyim. Ben bileksiz parmaklar, boyunsuz başlar (gövdesiz başlar) bırakırım. Ey Hâşimoğulları! Acele etmeyin, bana mühlet tanıyın. Allah'a yemin ederim ki, benim sayemde zorluklar sizin için kolaylaştı, karışıklılkar duruldu ve bütün işlerin dizginleri elinize verildi. El ve ayak darbeleri ile vurularak çiğnenmek gibi başınıza böyle bir felâket gelmezden önce, sizi şimdiden uyarıyorum.»

Hârûn er-Reşîd'in bu tehditkâr sözlerine karşı Abdülmelik de şunları söyledi: «Ey Müminlerin emîri! Muhafazasını istediği ve idaresini sana verdiği halk hakkında Allah'tan kork, şükrün yerine nankörlüğü, sevabın yerine azabı koyma. Nasihatlerimde sana karşı samimi oldum ve sırf sana itaat ettim. Ayrıca saltanatının direklerini Yelemlem'in rükünlerinden daha sağlam bir şekilde bağladım ve düşmanının başka şeylerle meşgul olmasını sağladım. Kan yalayan ve et sıyıran bir zalimin (bir köpeğin) azgınlığı yüzünden veya bir müfterinin benim hakkımdaki iftirasına kapılarak yakınlarınla ilgi kurduktan sonra bunlarla ilgiyi kes-

mekten Allah'tan kork. Allah'a yemin ederim ki, bütün zorlukları senin için kolaylaştırdım ve bütün işleri emrine âmâde kıldım. Hatta göğüs boşluklarındaki bütün kalpleri sana itaat noktasında topladım. Nice geceler akşamdan sabaha kadar senin uğrunda sıkıntılara katlandım ve nice tahammülü güç olan sıkıntı ve acıları senin için göğüsledim. Ben bu hususta Ca'fer b. Kilâb oğullarının kardeşi şâir Lebîd'in bir şiirinde bildirdiği vaziyette bulunuyorum. Lebîd şöyle diyor:

«Nice darlık ve sıkıntıları güzel bir beyan (açıklama), iyi bir dil ve cedel ile anlattım.
Eğer benim yerimde fil veya fil terbiyecisi olsaydı tahammül edemezdi ve uzaklaşmak mecburiyetinde kalırdı.»

Abdülmelik'in bu sözlerini dinleyen Hârûn şöyle dedi: «Eğer Hâşim oğullarını yaşatmak niyetinde olmasaydım, Allah'a yemin ederim ki, onun boynunu vurdururdum.» Bundan sonra Hârûn onu tekrar hapishaneye gönderdi.

Hârûn'un sâhibu'ş-şurta görevinde bulunan Abdullah b. Mâlik bir gün yanına geldi ve şöyle dedi: «Ey Müminlerin emîri! Ben Abdülmelik'i samimî olarak biliyorum, onu neden tutukladınız?» Hârûn ona şu karşılığı verdi: «Ondan gelen haberler beni ürküttü, hattâ şu iki oğlum (Emîn ve Me'mûn)'un arasını açmasından korktum ve ona güvenemedim. Eğer onu salıvermemi istiyorsanız, serbest bırakabilirim.» Bunun üzerine Abdullah b. Mâlik şunu söyledi: «Onu hapsettiğinize göre yakın zamanda salıvereceğinizi sanmıyorum; hiç olmazsa tutuklu bulunduğu yerde ona güzel muamele edin.» Hârûn: «Bunu yaparım.» dedi ve Fadl b. Rebî'e yanına gitmesini, ihtiyaçlarını tesbit edip bunları yerine getirmesini emretti. Fadl da Hârûn'un bu isteklerini yerine getirdi.

Hârûn er-Reşîd ölünceye kadar Abdülmelik'in tutukluluğu devam etti. Ölümünden sonra oğlu Emîn onu hapisten çıkardı ve Suriye valiliğine tayin etti, fakat Rakka'da ikamete karar verdi. Ayrıca Abdülmelik, Emîn kendisinden önce öldüğü takdirde kendisinin Me'mûn'a ebediyyen itaat etmeyeceğine dair ona söz verdi, fakat kendisi Emîn'den önce öldü. Abdülmelik Emîn için şöyle derdi: «Korktuğun an bana iltica et. Allah'a yemin ederim ki, muhakkak seni korurum.»

Hârûn er-Reşîd bir gün Abdülmelik'e: «Sen Sâlih'in oğlu değilsin.» dedi. Abdülmelik: «O halde benim babam kim?» diye sordu. Hârûn'un: «Baban Mervân el-Ca'dî.» demesi üzerine Abdülmelik: «Kimin oğlu olursam olayım, o beni ilgilendirmez.» dedi.

Hârûn bir gün Yahyâ b. Hâlid b. Bermek'e bir elçi gönderdi ve Yahyâ'ya verilmek üzere bir de mektup verdi. Mektupta şöyle diyordu: «Ab-

dülmelik'in bana karşı çıkmak ve saltanat kavgasında bulunmak arzusunda olduğunu öğrendim. Bu hususlaki şahsi bilgilerinizi bana bildirmenizi istiyorum. Eğer beni doğrulayan bilgiler verirsen, seni eski haline getiririm.»

Yahyâ b. Hâlid, Hârûn'un bu sözlerine şu şekilde cevap verdi: «Allah'a yemin ederim ki, bu söylediklerinizin hiç birini Abdülmelik üzerinde görmedim. Şayet görseydim, senin için peşini bırakmaz, yakasından sarılırdım. Çünkü senin mülkün benim mülküm, senin saltanatın benim saltanatım demektir. Hatta bu hususta meydana gelecek hayır ve şer bana ait olacaktır. Abdülmelik, söylediklerin hususunda benden böyle bir şeyi nasıl umabilir? Eğer Abdülmelik'e bir şey yapmağa kalkışırsan, o bana senin ona yaptığından daha çoğunu yapar. Benim hakkımda böyle bir zanna kapılmaktan seni Allah'a sığındırırım. Aslında Abdülmelik meşakketleri sırtlanan birisidir. Böyle birisinin senin yakınların arasında bulunması beni sevindirir. Zaten Abdülmelik'in gidişatını beğendiğin için onu yüksek mevkilere tayin ettin, ayrıca ona edep sahibi olmasından ve zorluklara göğüs geren biri bulunmasından dolayı meylettin.»

Yahyâ b. Hâlid'in cevabını alan elçi doğruca Hârûn'a geldi, fakat Hârûn bu elçiyi tekrar Yahyâ'ya gönderdi ve şöyle dedi: «Eğer Abdülmelik'in aleyhine ikrarda bulunmaz isen oğlun Fadl'ı öldürürüm.»

Abdülmelik Hârûn'un bu tavrına şu şekilde cevap verdi: «Zaten başımıza musallat oldun, dilediğini yap.» Bunun üzerine elçi Fadl'ı yakaladı ve oradan uzaklaştırmak istedi. Bu sırada Fadl babasıyla vedalaştı ve şöyle dedi: «Baba! Benden razı değil misin?» Yahyâ: «Evet, razıyım, Allah da senden razı olsun.» dedi. Yahyâ ile Fadl'ın arasını üç gün açan Hârûn, Yahyâ ile Abdülmelik arasında kendisiyle alâkalı bir şeyin bulunmadığını anlayınca baba ile oğulun bir araya gelmesine müsaade etti.

Bizanslılar ile Yapılan Savaş

Hârûn er-Reşid'in oğlu Kâsım, Şa'ban 187 (Temmuz 803)'de Bizans ülkesine girdi ve Kurra (Küre)'da karargâh kurduktan sonra orasını muhasara etti. Ayrıca Kâsım Abbâs b. Ca'fer b. Muhammed b. Eş'as'ı Sinân tarafına gönderdi. Abbâs Sinân kalesini muhasara etti ve halkını çok sıkıştırdı. Bunun üzerine Bizanslılar Sinân'ı terketmek şartıyla Abbâs'a üç yüz yirmi Müslüman esir gönderdiler. Abbâs onların bu şartını kabul etti ve sulh anlaşması yaparak oradan ayrıldı.

Ali b. İsâ bu savaşta Bizans ülkesinde öldü. Bu sırada Bizans'ın başında Rinâ (İrene) adında bir kraliçe bulunuyordu. Bizanslılar kraliçeyi tahttan indirdiler, yerine Nikfor (Nikephoros)'u geçirdiler. Bizanslılar, Nikfor'un Cefne b. Gassân'ın soyundan geldiğini iddia ederler. Nikfor kral olmazdan önce haraç divanına bakıyordu. Rinâ, tahttan indirildikten beş ay sonra öldü.

Nikfor Bizanslıların güvenini sağladıktan sonra Hârûn er-Reşîd'e şu mealde bir mektup yazdı: «Bizanslıların kralı Nikfor'dan Arapların Meliki Hârûn'a: Benden önceki kraliçe seni satranç taşlarından «ruh» yerine, kendisini de «beydak» yerine koyarak, senin ona kat kat mallarını göndereceğin yerde, o, mallarını sana göndermiştir. Fakat bu durum kadınların zayıflığından ve ahmaklığından ileri gelmiştir. Gönderdiğim bu mektubu okuduktan sonra, yanında bulunan kraliçeye ait bütün malları hemen gönder. Böylece sana yapılacak olan müsâdereden kendini kurtarmış olursun. Aksi takdirde aramızda kılıçlar konuşacaktır.»

Hârûn mektubu okuyunca öfkesinden galeyana geldi, hiç bir kimse onunla konuşmak şöyle dursun, ona bakmağa bile cesaret edemedi. Ayrıca yanında oturanlar oradan uzaklaştılar. Hârûn bir divit istedi ve bu mektubun arka tarafına şunları yazdı:

«Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla;

Müminlerin emîri Hârûn'dan Bizans'ın kelbi Nikfor'a:

Ey kâfir kadının oğlu! Mektubunu okudum. Cevabım ise, duyduğun ile değil gördüğün ile hareket etmendir.»

Bundan sonra Hârûn hemen harekete geçti ve Hirakle'ye geldi. Burasını fethettikten sonra bir hayli ganimet ele geçirdi, ayrıca burada büyük tahribat yaptı. Bu durum karşısında Nikfor her sene Hârûn'a haraç vermek üzere sulh anlaşması yapmak istedi. Hârûn da onun bu isteğini kabul etti.

Hârûn savaşa son verip Rakka'ya geldiği zaman Nikfor havanın çok soğuk olması dolayısıyla onun geri dönemeyeceğine güvenerek andlaşmayı bozdu. Nikfor'un andlaşmayı bozduğuna dair gelen haberi Hârûn'a duyurmaya hiç kimse cesaret edemedi. Çünkü soğuk bir havada savaşmaktan korkuyorlardı ve Hârûn'u da esirgiyorlardı. Askerler bu haberin ordunun içerisinde bulunan şair Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf'un, (bir rivayete göre Haccâc b. Yûsuf et-Teymî'nin) söyleyeceği bir şiirde konu edilerek duyurulmasını düşündüler. Nikfor'un anlaşmayı bozduğunu bu şiirden öğrenen Hârûn, «Nikfor andlaşmayı bozdu mu?» diye sordu. Nihayet bu hilenin vezirleri tarafından yapıldığını öğrendi.

Çok sıkıntılı bir zamanda ve ağır yük içerisinde bulunmasına rağmen Bizans topraklarına geri döndü ve öfkesini yenip arzularına ulaşıncaya kadar burada kaldı.

Bir rivayete göre, Nikfor'un bu hareketi ve yukarıda zikri geçen şairin söylediği beyitler, Hârûn'un harekete geçerek Hırakle'yi fethetmesine sebep olmuştur. Bu hususla alâkalı bilgiyi 190 (806) yılında meydana gelen olaylar bahsinde zikredeceğiz.

İbrâhim b. Osman b. Nehik'in Öldürülmesi

Bu yıl Hârûn İbrâhim b. Osman b. Nehik'i öldürdü. İbrâhim'in öldürülme sebebi şu idi: İbrâhim Bermekileri ve Ca'fer b. Yahyâ'yı sık sık anar ve onların başlarına gelen felâketlerden dolayı ağlardı. Hatta, bu ağlama meselesinde işi intikam derecesine vardırmıştı. İbrâhim cariyeleri ile nebiz (sekir veren hurma suyu) içince eline kılıcını alır: «Vah Ca'fer! Vay Efendimiz! Allah'a yemin ederim ki, seni öldüreni muhakkak öldüreceğim ve senin intikamını mutlaka alacağım.» derdi. İbrâhim bu durumunu sık sık tekrarlayınca oğlu ve hadım uşağı onu Hârûn'a şikâyet ettiler. Bunun üzerine Hârûn, İbrâhim'i huzuruna çağırdı ve ona nebiz içirdi. Nebiz, İbrâhim üzerinde tesirini göstermeye başlayınca Hârûn şöyle dedi: «Ca'fer b. Yahyâ'yı öldürdüğüme çok pişmanım. Keşke saltanatım elimden çıksaydı da Ca'fer yanımda kalsaydı. Ondan ayrıldığım günkünden beri uykunun tadını alamıyorum.» Hârûn'un bu sözlerini duyan İbrâhim'in gözlerinden yaşlar boşandı ve şöyle dedi: «Allah Ebû'l-Fadl'a (Ca'fer'e) rahmet etsin! Yeminle ifade edeyim ki, Ca'fer'i öldürmekte hakikaten hata ettiniz ve onun hakkında basiretsiz hareket ettiniz. Dünyada Ca'fer gibisi bir daha nasıl bulunur?» Bunun üzerine Hârûn İbrâhim'e: «Allah'ın lânetine uğrayasıca! Kalk, git buradan.» dedi. İbrâhim, Hârûn'un yanından kalktığı zaman nereye adım atacağını bilemiyordu. Hârûn'un bu sözlerinden bir kaç gece sonra İbrâhim oğlu tarafından kılıçla öldürüldü.

Frenklerin Endülüs'teki Tutile Şehrini Ele Geçirmeleri

Bu yıl Frenkler Endülüs'teki Tutile (Tudela) şehrini ellerine geçirdiler. Onların bu şehri ellerine geçirmeleri şöyle oldu:

Endülüs emiri Hakem, uç bölgeye (suğûr) askerlerinden büyük bir kumandan olan Amrûs b. Yûsuf'u görevlendirdi. Amrûs da oğlu Yûsuf'u Tutile şehrine vali tayin etti.

Hakem'in itaatinden çıkan kuvvet ve kudret sahibi Endülüslü bir aile, onun tarafından hezimete uğratılınca müşriklere iltihak ettiler. Zamanla kuvvetlenen ve gittikçe güçleri artan bu kimseler Tutile şehrinin üzerine yürüdüler ve burayı muhasara ederek Müslümanların elinden aldılar, şehrin emiri olan Yûsuf b. Amrûs'u esîr alarak Kays kayalığına hapsettiler.

Amrûs b. Yûsuf, Sarakusta'yı kâfirlerden korumak için orada yerleşti. Bu arada Amrûs bir hayli asker topladı ve amcasının oğlunu bu askerler ile birlikte müşriklerin üzerine gönderdi. Müşrikler ile savaşa tutuşan Amrûs'un amcasının oğlu, onları yendi ve birliklerini dağıttı. Onların pek çoğunu öldürdü, bir kısmı ise perişan bir vaziyette kurtulmayı başardılar. Bundan sonra askerler Kays kayasına doğru yürüdüler. Önce burasını kuşattılar, sonra fethettiler. Müşrikler ise daha önce uğradıkları yenilginin verdiği gevşeklikten dolayı Kays kayasını müdafaaya güç yetiremediler. Kays kayasını fetheden Müslümanlar, suğûr emiri olan Yûsuf b. Amrûs'u kurtardılar ve onu babası Amrûs'a götürdüler. Böylece Amrûs müşriklerin gözünde büyüdü ve şöhreti gün geçtikçe onların arasında artmağa devam etti. Bundan sonra Yûsuf b. Amrûs suğûr emîri olarak orada ikâmete devam etti.

Hakem'in Kurtuba Halkını Cezalandırması ve Sindirmesi

Hakem emirliğinin ilk günlerinde alenen içki içmekle birlikte zevk ve sefahete dalmıştı. Kurtuba ise bir ilim merkezi idi ve burada İmam Mâlik'in «Muvatta'» adlı kitabının râvisi Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve diğerleri gibi ilim ve takvâda yükselmiş fazilet sahibi kimseler bulunuyorlardı. Bunun üzerine Kurtubalılar ayaklandılar ve Hakem'in bu hareketlerini red ederek onu ıaşa tuttular ve öldürmek istediler. Hakem yanında bulunan askerler sayesinde kendisini kurtarabildi ve durum normale döndü.

Bundan bir kaç gün sonra Kurtuba'nın ileri gelenleri ile fakihleri bir araya geldiler ve Hişâm b. Hamza'nın amcası Muhammed b. Kâsım el-Mervânî'nin yanına gittiler. Bu heyet, Muhammed b. Kâsım'a Kurtuba halkı adına bey'at etti ve bütün Kurtuba halkının kendisinden razı olduğunu bildirdi. Fakat Muhammed b. Kâsım düşünmek ve istiharede bulunmak için onlardan bir gecelik süre istedi. Ancak onlar geri döner dönmez hemen Hakem'in yanına gitti ve kendisine durumu bildirdi, ayrıca bey'atinin Hakem'e karşı devam ettiğini de dile getirdi. Bunun üzerine Hakem durumun Muhammed b. Kâsım tarafından düzeltilmesini

istedi. Muhammed b. Kâsım Hakem'in güvendiği birisini yanına aldı ve onu evinin kubbesine oturttu ve durumunu gizli tutmağa çalıştı. Muhammed b. Kâsım'ın yanına gelen Kurtulbalılar, ondan emirlik görevini üstlenip üstlenmediğini sordular. Bu arada Muhammed b. Kâsım, durumu Kurtubalıların gözünde büyüttü ve kendisinden endişe duyduğunu onlara göstermeğe kalktı. Muhammed onların isimlerini saymalarını ve yanlarında bulunanların adlarını söylemelerini istedi; onlar da Kurtubalıların ileri gelenlerinin bütün adlarını baştan aşağı saydılar. Kubbede bulunan Hakem'in adamı bunların isimlerini bir bir yazdı. Bundan sonra Muhammed b. Kâsım Kurtubalılara: «Emirlik işi inşaallah cuma günü câmide belli olacaktır.» dedi.

Muhammed b. Kâsım ile Hakem'in adamı hemen Hakem'in yanına gittiler ve gerçek durumu bildirdiler. Bu hadise perşembe günü olmuştu. Hatta Hakem o gece adları yazılı bulunan kimseleri baştan aşağı tufuklattı, bir kaç gün sonra da asılmalarını emretti ve bunlar Hakem'in köşkünün yanında asıldılar. Hakem'in astırdığı bu kişilerin sayısı yetmiş iki idi. Asılanlar arasında Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin kardeşi ve İbn Ebî Ka'b da bulunuyordu. Hakikaten onların asıldığı gün kötü bir gün olmuştu. İşte bundan sonra halkın Hakem'e karşı düşmanlığı iyice pekişti.

Çeşitli Olaylar

Bu sene Suriye'de Mudarlılar ile Yemenliler arasında kabilecilik taassubu ateşlendi. Ancak Hârûn bir elçi göndererek onların arasını buldu.

Bu yıl Massîsa (Mesis)'da bir deprem oldu ve Massîsa'nın suru yıkıldı. Hatta o gece Massîsa'nın suları bir anda çekildi.

Bu yıl Âmid'de Abdüsselâm baş kaldırdı ve oraya hâkim oldu ise de Yahyâ b. Said el-Ukaylî onu öldürdü.

Yine bu yıl Hârûn er-Reşîd, oğlu Kâsım'ı yaz seferlerine hazırladı ve onu Allah'a hibe ederek kurban yaptı. Ayrıca onu Avâsım'ın başına tayin etti.

Bu yıl hacc işlerini Abdullah b. Abbâs b. Muhammed b. Ali idare etti.

Zâhidlerden Fudayl b. Iyâd bu yıl Mekke'de vefat etti. Fudayl Semerkand'da doğmuş, sonra Mekke'ye gelmişti.

106 (724) veya 107 (725) yılında doğan Ebû Muhammed Muammer b. Süleymân b. Tarhan et-Teymî ile Kûfeli Ömer b. Ubeyd et-Tanâfisî bu yıl öldüler.

Nahiv âlimi Ebû Müslim (bir rivayette Ebû Alî) Muâz el-Herrâ da bu yıl vefat etti. Yezîd b. Abdülmelik zamanında doğan Muâz el-Herrâ'dan Kisâî nahiv öğrenmişti.

HİCRET'İN YÜZ SEKSEN SEKİZİNCİ (M. 803-804) YILI OLAYLARI

Bu yıl İbrâhim b. Cebrâil yaz seferine çıktı ve Safsâf geçidinden Bizans topraklarına girdi. İbrâhim'in karşısına Bizans kralı Nikfor (Nikopheros) çıktı, fakat gerisinde meydana gelen bir durum dolayısıyla Nikfor İbrâhim ile karşılaşmaktan vazgeçti. Bu arada Müslümanlardan bir grupla karşılaşan Nikfor üç yara aldı. Rivayet edildiğini göre de kırk bin yedi yüz Bizanslı öldürüldü.

Bu yıl Hârûn er-Reşîdi'n oğlu Kâsım, Dâbık'ta düşmanları gözetleme (murâbıtlık) görevini üstlendi. Hârûn ayrıca bu yıl halkla birlikte hacca gitti ve orada pek çok mallar dağıttı. Bazılarına göre bu Hârûn'un son haccı idi.

Reyli Cerîr b. Abdülhamid ed-Dabbî yetmiş sekiz yaşında iken bu yıl öldü.

Şair Abbâs b. Ahnef de bu yıl vefat etti. (Bir rivayete göre Abbâs 193 (808)'de vefat etmiştir.) Abbâs'ın babası Ahnef ise 150 (767)'de ölmüştur.

Abdurrahman b. Muâviye ile beraber Endülüs'e gelen Şuheyd b. İsâ, bu yıl Endülüs'te vefat etti. Şuheyd öldüğü zaman doksan üç yaşında bulunuyordu.

HİCRET'İN YÜZ SEKSEN DOKUZUNCU (M. 804-805) YILI OLAYLARI

Hârûn er-Reşîd'in Rey Şehrine Yürümesi

Bu yıl Hârûn Rey'e gitti. Oraya gidiş sebebi şu idi:

Hârûn Ali b. İsâ b. Mâhân'ı Horasân valiliğine tayin etmin, fakat o Horasân halkına zulmetmiş ve onlara kötü davranmıştı. Bunun üzerine Horasân'ın büyükleri ve ileri gelenleri Hârûn'a bir mektup göndererek Ali b. İsâ'nın kendilerine kötü muamele ettiğini, zulüm yaptığını, haksız yere mallarını ellerinden aldığını ve kendilerini hafife aldığını şikayet ettiler. Bu arada Ali b. İsâ'nın karşı koymak için kararlı olduğu da Hârûn'a bildirildi. Bunun üzerine Hârûn, Cemâziyelûlâ 189 (Nisan 805)'da iki oğlu Abdullah el-Me'mûn ve Kâsım ile birlikte Rey'e hareket etti. Me'mûn'dan sonra Kâsım'ı veliaht olarak kararlaştırmıştı ve Kâsım'ın bu durumunu da Me'mûn'a bırakmıştı. Me'mûn isterse Kâsım'ı veliahdlikte bırakacak, isterse hal' edecekti. Ayrıca kadıları ve bir kısım kimseleri huzuruna çağırdı ve ordusuna ait bulunan bütün mal, silâh ve harp malzemelerinin hepsinin Me'mûn'un olduğuna ve kendisinin hiç bir hakkı bulunmadığına onları şâhit tuttu.

Hârûn er-Reşîd, Ali b. İsâ Horasân'dan gelinceye kadar Rey'de dört ay kaldı. Ali b. İsâ, Hârûn'un yanına geldiği zaman ona bol miktarda hediyeler ve büyük değeri olan kıymetli mallar takdim etti. Ayrıca, Hârûn'un yanında bulunan yakınlarına, çocuklarına, kâtiplerine ve kumandanlarına ilgi çekici kıymetli şeyler, mücevherler ve benzeri hediyeler verdi. Bu durum karşısında Ali b. İsâ hakkındaki kanaati değişen Hârûn onu tekrar Horasân'a gönderdi.

Hârûn Rey'de kaldığı sırada kendi hâdimi Hüseyn'i Taberistân'a gönderdi ve onunla Ebû Kâren Şervin'e, Mâziyâr'ın dedesi ve Vendâ Hürmüz'e ve Deylem'in hâkimi Merzubân b. Custân'a verilmek üzere birer güven (emân) mektubu gönderdi. Bunlardan Cüstân ve Vendâ Hürmüz,

Hârûn'un yanına kadar geldiler, Hârun da kendilerine ikram ve ihsanda bulundu. Ayrıca Vendâ Hürmüz, Hârûn'a itaatını bildirdi ve Şervîn'in haracını ödeyeceğini de garanti etti.

Bundan sonra Hârûn Rey'den Irak'a döndü ve Zilhicce 189 (29 Kasım 805)'da Bağdâd'a geldi. Geçerken uğradığı köprünün üzerinde gördüğü Ca'fer'in cesedinin yakılmasını emretti ve Bağdâd'da kalmadan hemen acele Rakka'ya geçti. Bağdâd'ı geçince şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim ki, ne doğuda ve ne de batıda bundan daha uğurlu ve bereketli bulunmayan bir şehri terkediyorum. Bağdâd, Abbâsoğullarının hayatta kaldıkları ve muhafaza ettikleri müddetçe baş şehri olmuş, atalarımdan hiç birisi Bağdâd'dan her hangi bir kötülük görmemiştir. Bağdâd ne güzel bir şehirdir! Fakat ben ayrılıkçı ve nifakçıların, doğru yoldaki halifelere buğz edenlerin ve lânet ağacı (Ümeyyeoğulları)'na sevgi besleyenlerin —kaldı ki bunların arasında dinden çıkanlar, yol güvenini sarsanlar ve zorbalar bulunmaktadır— bulundukları yerlerde ikamet etmek istiyorum. Eğer saymış olduğum bu durumlar olmasaydı, hayatta kaldığım müddetçe Bağdâd'dan ayrılmazdım.» Şâir Abbâs b. Ahnef de Hârûn'un Bağdâd'dan ayrılması üzerine dört mısralık iki beyit söylemiştir.

Batı Trablus'ta Meydana Gelen Karışıklık

Bu yıl Batı Trablus halkı valilerine karşı bir hayli gürültü ve karışıklık çıkardılar. Bu sırada İbrâhim b. Ağleb İfrikıye emîri bulunuyordu. İbrâhim Batı Trablus halkı için bir çok valiler tayin etti. Onlar tayin edilen valilerden şikayet ettikçe İbrâhim onların istemediği valiyi azlediyor, yerine bir başkasını tayin ediyordu. Bu yıl Süfyân b. Medâ'yı vali tayin etti. Bu onun bu yıl içerisinde tayin ettiği dördüncü vali idi. Trablus halkı Süfyân'ı kendilerinden uzaklaştırmak ve Kayrevân'a geri çevirmek üzere anlaştılar ve Süfyân'ın üzerine yürüdüler. Bu durum karşısında Süfyân silâhını aldı ve yanında bulunan bir grup kimse ile beraber onlarla çatışmaya girdi. Süfyân'ı evinden çıkardılar, fakat Süfyân camiye girdi ve çatışmasını burada sürdürdü. Trablus halkı, Süfyân'ın taraftarlarını öldürdüler ve kendisine emân verdiler. Bunun üzerine Şa' ban 189 (Temmuz 805)'da Trablus'u terketti. Süfyân'ın Trablus valiliği yirmi yedi gün sürdü. Bundan sonra askerler valiliğe İbrâhim b. Süfyân et-Teymî'yi getirdiler.

Ayrıca Trablus'ta "Ebnâ" ile "Ebû Kinâneoğulları" ve "Yûsufoğulları» adlarıyla meşhur olan kavimler arasında pek çok savaş ve çatış-

malar meydana gelmiş, hatta Trablus tamamen fesada yüz tutmuştu. Bu durumdan haberdar olan İbrâhim b. Ağleb hemen ordusundan bir grup askeri Trablus'a gönderdi ve onlara Ebû Kinâne ve Yûsufoğulları ile Ebnâ'yı bir araya toplamalarını emretti. Onlar da bunları Zilhicce 189 (Ekim 805)'de Kayrevân'da İbrâhim'in huzurunda topladılar. İbrâhim'in huzuruna gelen her zümre yapmış oldukları hareketlerden dolayı özür dilediler. İbrâhim hepsini affetti, böylece onlar tekrar memleketlerine geri döndüler.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Müslümanlar ile Bizanslılar arasında esirleri kurtarma muamelesi yapıldı. Hattâ Bizans topraklarında bulunan bütün Müslüman esirler fidye verilerek kurtarıldılar.

Bu sene, hacc işlerini Abbâs b. Mûsâ b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs idare etti.

Hârûn er-Reşîd bu yıl içinde Rey'e giderken —Kendisi burada doğmuştu— Abdullah b. Mâlik'i Taberistân, Rey, Dunbâvend, Kûmis ve Hemedân valiliklerine tayin etti.

İmam Ebû Hanife'nin arkadaşı ve talebesi Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ile Ebû Avf Humeyd b. Abdurrahman b. Humeyd er-Ruâsî bu yıl vefat ettiler. Ayrıca Allah korkusundan çok ağlayan ve sâlih kişilerden birisi olan Sâbık b. Abdullah el-Mevsılî de bu yıl vefat etti.

HİCRET'İN YÜZ DOKSANINCI (M. 805-806) YILI OLAYLARI

Râfi' b. Leys b. Nasr b. Seyyâr'ın Baş Kaldırması

Bu yıl Maverâünnehir bölgesinde bulunan Semerkand'da Hârûn er-Reşîd'e karşı koyan Râfi' b. Leys b. Nasr ortaya çıktı. Râfi'in sahneye çıkışı şöyle oldu:

Yahyâ b. Eş'as b. Yahyâ et-Tâî, amcası Ebû'n-Nu'man'ın kızı ile evlenmişti. Ebû'n-Nu'man'ın kızı hem servet sahibiydi ve hem de güzel konuşma melekesine mâlikti. Yahyâ b. Eş'as onu Semerkand'da bırakmıştı, kendisi ise Bağdâd'da ikame ediyordu ve bir çok cariye edinmişti. Aradan bir hayli zaman geçtikten sonra Ebû'n-Nû'man'ın kızı kocasından ayrılmak ve ondan kurtulmak istedi. Durumdan haberdar olan Râfi', bu kadına ve malına tamah ederek hile yoluyla birini ona gönderdi ve şöyle demesini söyledi: «Kocandan kurtulmana asla imkân yoktur. Ancak Allah'a şerik koştuğuna dair şahit gösterirsen o zaman kurtulabilirsin. Bundan sonra tevbe etmek suretiyle tekrar dine girmiş olursun. Böylece nikâhın feshedilmiş sayılır ve başkalarıyla da evlenmen mümkün olur.» Ebû'n-Nu'man'ın kızı Râfi'in dediğini yaptı ve Râfi' de onunla evlendi. Bu durumu öğrenen Yahyâ b. Eş'as, Râfi'i Hârûn'a şikâyet etti. Hârûn da Ali b. İsâ b. Mâhân'a bir mektup gönderdi ve Râfi' ile karısını ayırmasını ve nikâhlarına son vermesini emretti. Ayrıca Hârûn, Ali b. İsâ'nın Râfi'i cezalandırmasını, had vurmasını, başkalarına ibret olması için ellerine kelepçe vurup bir merkebe bindirerek Semerkand sokaklarında dolaştırmasını da emretti. Ali b. İsâ, Hârûn'un emrini yerine getirdi, fakat Râfi'e had cezası uygulamadı. Bu arada Râfi', karısını (Ebû'n-Nu'man'ın kızını) boşadı ve kendisi Semerkand'da hapsedildi. Bir müddet sonra Râfi' hapishaneden kaçtı ve Belh'te bulunan Ali b. İsâ'ya ulaştı. Ali b. İsâ, Râfi'in boynunu vurmak istedi, fakat kendi oğlu İsâ'nın araya girmesiyle boynunu vurmaktan vazgeçti ve Semerkand'a dönmesini emretti. Râfi' Semerkand'a döndü ve Ali b. İsâ'nın Semerkand âmilini, üzerine atılarak öldürdü ve burayı istilâ etti. Bunun üze-

rine Ali b. İsâ, oğlunu Râfi'in üzerine gönderdi. Ancak Râfi' oğlunu hezimete uğrattı. Bu durum karşısında kendisi Râfi' ile savaşmak üzere harp hazırlığına ve asker toplamağa başladı. Ancak o hazırlık işleriyle meşgul iken 190 (806) yılı tamamlanmış oldu.

Hirakle (Ereğli)'nin Fethi

Bu sene Hârûn Hirakle'yi fethetti ve orada büyük tahribat yaptı. Hârûn'un Hirakle üzerine yürümesinin sebebi, 187 (803) yılında meydana gelen olaylar bahsinde anlattığımız üzere, Nikfor'un andlaşmayı bozmuş olmasıydı. Hârûn, Hirakle'yi Şevval 190 (Ağustos 806)'da fethetti ve otuz gün muhasara altında tuttu, halkını da esir aldı. Bizans ülkesine yüz otuz beş bin maaşlı askerle gelmişti. Bu sayıya gönüllüler, sonradan iltihak edenler ve divanda kayıtlı olmayanlar dahil değildi. Abdullah b. Mâlik karargâhını «Zilkelâ»da kurdu ve Dâvud b. İsâ b. Mûsâ'yı yetmiş bin askerle birlikte Bizans topraklarına göndererek girdikleri yerleri tahrip etmelerini ve yağmalamalarını istedi. Allah (c.c.) ona bir çok yerlerin fethini müyesser kıldı. Şerâhîl b. Ma'n b. Zâide Hısn es-Sakâlibe ve Delse'yi, Yezîd b. Mahled de Safsâf ve Melekûniye'yi fethetti. Humeyd b. Ma'yûf ise Suriye ve Mısır sahillerine görevlendirildi. Humeyd Kıbrıs'a kadar geldi, burasını yakıp yıktıktan sonra on yedi bin Kıbrıslıyı esir aldı ve onları Râfika'ya getirdi. Bunlar burada satıldılar. Kıbrıs üskufunun (rahibinin) bedeli iki bin dinarı buldu.

Bundan sonra Hârûn Tuvâne üzerine yürüdü ve orada bir müddet kaldıktan sonra ayrıldı, yerine ise Ukbe b. Ca'fer'i bıraktı.

Nikfor, haracını ve ayrıca kendi cizyesini dört dinar, çocuklarınınki ile patriklerinkini ikişer dinar olarak gönderdi. Ayrıca Nikfor, Hârûn'a bir mektup gönderdi ve ondan Hırakle esirleri arasında bulunan, daha önce oğluna nişanladığı bir kızı geri göndermesini istedi. Hârûn da onun bu isteği üzerine kızı geri gönderdi.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Abdülkays tarafında Seyf b. Bukeyr adında bir Harici baş kaldırdı. Hârûn onun üzerine Muhammed b. Yezîd b. Mezyed'i gönderdi, Muhammed b. Yezîd de onu «Aynunnûra»da öldürdü.

Bu sene Kıbrıs ahâlisi andlaşmalarını bozdular. Onlarla Ma'yûf b. Yahyâ savaştı ve onları esir etti. Ayrıca bu yıl hacc işlerini İsâ b. Mûsâ el-Hâdî idare etti.

Fadl b. Sehl bu yıl içinde Me'mûn vasıtasıyla Müslüman oldu. Bir rivayete göre Fadl değil, babası Sehl Mehdî'nin vasıtasıyla Müslüman olmuştur. Sehl Müslüman olduğu zaman hapishanede bulunuyordu. Bir rivayete göre de Fadl ve kardeşi Hasan, Yahyâ b. Hâlid vasıtasıyla Müslüman oldular. Hatta Yahyâ, Fadl'ı Me'mûn'un hizmetine seçti, bu yüzden Fadl Bermekilere hürmet gösterir ve onları öğerdi. Fadl, kılıç kuşanıp vezirliği üstlendiği için kendisine «Zürriyâseteyn» lakabı verildi. Fadl Şiiliğe mütemayil idi, Me'mûn'a halifeliğin Ali b. Mûsâ er-Rızâ'ya verilmesini o öğütlemişti.

Bu yıl Musul valiliğinde Hâlid b. Yezîd b. Hâtim b. Kabîsa b. Mühelleb bulunuyordu. Musul'a girerken şehrin kapısında sancağı kırılan Hâlid bunu uğursuzluk alâmeti saymıştı. Hâlid ile beraber bulunan şair Ebu'ş-Şîs bu hususla ilgili bir de şiir söylemiş, bu şiir sebebiyle Hâlid'in üzüntüsü geçmiş ve buna sevinmişti.

Bu sene Hârûn yaz seferine çıktı, yerine ise Rakka'da Me'mûn'u bıraktı ve bütün idarî işleri ona teslim etti. İmparatorluğun her tarafına bu hususla alâkalı mektuplar gönderdi ve Mansûr'un yüzüğünü uğur sayarak Me'mûn'a verdi. Bu yüzüğün kaşında: «Güvenim Allah'adır, O'na inandım.» cümlesi yazılıydı.

Bu yıl Bizanslılar ayn-ı zerbâ ve el-Kenîsetü's-sevdâ'ya kadar geldiler ve buralara baskınlar düzenlediler, fakat Massîsa halkı Bizanslıların kendilerinden almış oldukları ganimetleri kurtardılar.

Ebû Hanîfe'nin talebelerinden Kûfeli Ebû'l-Münzir Esed b. Amr b. Âmir el-Beceli ve Basralı Ömer b. Ali b. Atâ b. Mukaddim el-Mukaddimî bu yıl vefat ettiler.

Bermek oğullarından Yahyâ b. Hâlid, Muharrem 190 (Kasım 805)'da Râfika'da tutuklu iken vefat etti. Yahyâ öldüğü zaman yetmiş yaşındaydı.

HİCRET'İN YÜZ DOKSAN BİRİNCİ (M. 806-807) YILI OLAYLARI

Hufre (Çukur) Vak'ası ve Tuleytula Ahalisinin Başına Gelen Felâket

Bu yıl Emevîlerden Endülüs emiri Hakem b. Hişâm Tuleytula halkını cezalandırıp sindirdi ve Tuleytula'nın ileri gelenlerinden beş bini aşkın kimseyi öldürdü. Bunun sebebi şu idi:

Tuleytula halkı emîrlerin üzerinde çok duruyorlar, devamlı surette onları alaşağı ediyorlar, servetlerinin çokluğu ve şehirlerinin muhkemliği dolayısıyla da gittikçe kuvvetleniyorlardı. Bu yüzden istenildiği tarzda itat etmiyorlardı. Bu durum karşısında çaresiz kalan Hakem onları alt etmek için bir hile düşündü ve bu hususta Amrûs b. Yûsuf'tan faydalandı. Amrûs bu sıralarda üç bölgenin (suğur) en yüksek kısmında bulunuyordu. Amrûs, Hakem'e karşı itaatını açığa vurdu ve Hakem'in propagandasını yapmağa başladı. Bu yüzden Hakem kendisine kalben ısındı. Amrûs Veşka (Huesca) ahalisindendi ve müvelled (Arap asıllı olmayan ve onların arasında yetişen, terbiye gören) idi.

Hakem Amrûs'u huzuruna çağırdı ve kendisine çok ikramda bulundu. Ayrıca Tuleytula ahalisi hakkındaki niyetini ona bildirdi, ora ahalisini idare hususunda kendisine muvafakat gösterdi ve onu valiliğe tayin etti. Bundan sonra Hakem Tuleytula ahalisine bir mektup gönderdi ve onlara hitaben şunları yazdı:

«Hakkınızdaki iyi düşüncelerimi bilmeniz için kendilerinden hoşlanmadığınız vali ve amillerimizi sizden geri aldım. Gönüllerinizin mutmain olması için de kendi ırkınızdan olan Amrûs'u beğenip size vali tayin ettim.»

Bunun üzerine Amrûs yola çıktı ve Tuleytula'ya geldi. Halkına iyi davrandığı için kendisine ısındılar ve güven duydular. Amrûs yapmak istediği ilk hileye şöyle başladı: Önce Umeyyeoğullarına buğzetmek ve onların itaatından çıkmak hususunda onlarla aynı fikirde olduğunu or-

taya koydu. Bundan dolayı halk kendisine meyletti ve yaptıklarına güven duymaya başladı. Bundan sonra onlara şöyle dedi: «Emir Hakem'in adamlarıyla sizin aranızda meydana gelen bu kötülük ve fitnenin tek sebebi, sizin onlarla beraber bulunmanızdır. En iyisi ben ayrı bir bina yapayım, bu binada onun adamlarıyla ben kalayım, böylece bu hem sizin onlarla düşüp kalkmanızı önlemiş olur, hem de bu sizin iyiliğinize olur.» Tuleytula halkı Amrûs'un ileri sürdüğü bu düşünceyi kabul etti, Amrûs da şehrin ortasına arzusuna uygun bir bina yaptı.

Bundan bir müddet sonra Emir Hakem, en üst uç bölgede (suğur) görevli olan bir âmiline gizlice bir mektup gönderdi. Hakem mektubunda âmiline, gûya kâfir ordularına karşı acele askerî yardım istemek üzere kendisine bir elçi göndermesini emretti. Âmil de Hakem'in dediğini yaptı. Bunun üzerine Hakem dört bir taraftan askerler toplamağa başladı ve bu askerlerin başına oğlu Abdurrahman'ı geçirdi. Ayrıca kumandanlarını ve vezirlerini Abdurrahman ile beraber bu orduda topladı. Abdurrahman'ın komutasındaki bu ordu hareket etti ve Tuleytula şehrini geçti, yani Abdurrahman Tuleytula'ya girmedi. Onun şehir civarında bulunduğu bir sırada, gûya kâfir askerlerine karşı yardım isteyen âmilden bir haber geldi. Âmil düşman askerlerinin dağıldığını ve Allah'ın onların yapacağı kötülüklere kâfi geldiğini bildiriyordu. Bunun üzerine Abdurrahman'ın askerleri dağıldılar, kendisi de Kurtuba'ya dönmeğe karar verdi. Tam bu sırada Amrûs Tuleytula halkına şunları söyledi: «Gördüğünüz üzere Hakem'in oğlu (Abdurrahman) yakınıma gelmiş bulunmaktadır. Benim ona gitmem ve hakkını yerine getirmem gerekir. Eğer istekli iseniz beraber gideriz, aksi takdirde ben tek başıma gideceğim.» Amrûs'un bu sözleri üzerine Tuleytula'nın ileri gelenleri onunla beraber Abdurrahman'ın yanına gittiler, Abdurrahman da onlara ikram ve ihsanda bulundu.

Hakem oğlu Abdurrahman ile birlikte bir hâdimini gönderdi ve ona Amrûs'a verilmek üzere bir de mektup verdi. Hakem'in hâdimi Amrûs'un yanına geldi, el sıkıştıktan sonra konuşmadan kendisine mektubu teslim etti.

Amrûs Hakem'in mektubunu okuyunca Tuleytula halkına nasıl bir hile uygulanacağını öğrendi, ileri gelenlere de kendilerinin sayı ve güçlerini görmeleri için Abdurrahman ile askerlerini Tuleytula'ya çağırmalarını salık verdi. Tuleytula ahalisi, Amrûs'un bu öğütünü samimi sanarak dediğini yaptılar ve Abdurrahman'ın şehre girmesini sağladılar. Abdurrahman, Amrûs'un evine indi, Tuleytula halkı da gruplar halinde buraya gelerek Abdurrahman'ı selâmladılar. Bu arada Amrûs, Abdurrahman'ın büyük bir ziyafet vereceğini ve bunun hazırlığına başladığını et-

rafa duyurdu. Ayrıca ziyafet gününü belirledi ve o gün izdihama yer verilmemesi için bir kapıdan girip diğerinden çıkmalarını kararlaştırdı. Tuleytula halkı Amrûs'un her dediğini bir bir yaptılar. Kararlaştırılan gün gelince ahali gruplar halinde Abdurrahman'ın ziyafetine gelmeğe başladılar. Binaya giren her grup yakalanarak, daha önce bu binanın içerisinde kazılmış olan büyük bir çukurun yanına getirildiler ve burada bulunan askerler tarafından boyunları vurularak çukura atıldılar. Öğle vaktine doğru halktan birisi geldi ve burada hiç bir kimseyi göremeyince; buraya girenlerin nereye gittiklerini sordu. Orada bulunanlardan birisi: «Bu kapıdan girdiler ve şu kapıdan çıktılar.» diye cevap verdi. Bunun üzerine gelen kimse: «Ben hiç bir kimse ile karşılaşmadım.» dedi. Durumu sezmesi üzerine bağırmağa başladı ve arkadaşlarının öldürüldüğünü diğer insanlara duyurdu. İşte diğer insanların kurtulmalarına sebep bu kimse olmuştur. Bundan sonra Tuleytula halkının başları eğildi ve Hakem'in bundan sonraki emirlik dönemiyle oğlu Abdurrahman'ın emirliği döneminde itaatlerini gayet güzel bir şekilde sürdürdüler.

Bu musibetten sonra yaraları kapanan Tuleytula halkı çoğalmaya devam etti. Daha sonra bahsedeceğimiz üzere, Abdurrahman ölüp de oğlu Muhammed'i yerine geçirdiği zaman Tuleytula halkı onu alaşağı etmekte gecikmediler.

Mâride Halkının Hakem'e İsyan Etmesi ve Hakem'in Kurtubalılara Yaptıkları

Bu yıl Asbağ b. Abdullah Hakem'e karşı isyan etti ve Endülüs'ün Mâride şehrinin halkı da ona katıldı. Bunlar Hakem'in âmilini sürüp çıkardılar. Bu haber Hakem'e ulaşır ulaşmaz hemen Mâride üzerine yürüdü ve orasını muhasara etti. Muhasara işiyle uğraşırken Kurtubalıların kendisine isyan ettiği haberi geldi. Buradan geri dönen Hakem hemen üç günde Kurtuba'ya geldi, isyan hareketini körükleyenleri bulup ortaya çıkardı, onları baş aşağı astı, bir grup insanın da boynunu vurdurdu. Geri kalanlar bu durum karşısında isyan hareketinden vazgeçtiler, fakat Hakem'e karşı hoşnutsuzlukları da gün geçtikçe artmağa devam etti.

Bazen isyan eden, bazen itaat eden Mâride halkı bu tutumunu 192 (807) tarihine kadar sürdürdü. Hakem'in peş peşe Asbağ üzerine asker göndermesi, Mâride halkının ileri gelenlerinden bir grup ile Asbağ'ın güvendiği arkadaşlarının gönüllerini kendini çekmesi, böylece onların kendisini terkederek Hakem tarafına geçmeleri Asbağ'ın durumunu za-

yıflattı, hattâ kardeşi bile Hakem tarafına geçti. Asbağ kardeşinin bu tutumuna hayret etti ve yıkıldı. Bu durum karşısında Hakem'e bir elçi gönderdi ve ondan emân istedi, Hakem onun bu isteğini kabul etti ve kendisine emân verdi. Bunun üzerine de, Mâride'den ayrıldı ve Hakem' in yanına geldi. Asbağ bundan sonraki hayatını Hakem'in yanında Kurtuba'da geçirmiştir.

Endülüs'te Frenklerle Yapılan Savaş

Bu yıl, Endülüs'teki Frenklerin kralı Luzerik (Rodrigue) savaş hazırlığına girişti ve Tartûşe (Tortosa) şehrini muhasara etmek için bir hayli asker topladı. Frenk kralı Luzerik'in hazırlık haberi Hakem'e ulaşınca o da bütün askerlerini topladı ve oğlu Abdurrahman'ın komutasında bunları harekete geçirdi. Toplanan askerler, gönüllülerin de katılmasıyla büyük bir ordu oluşturdu. Bu büyük orduyla hareket eden Abdurrahman, Frenkler Müslüman memleketlerinden her hangi bir şey ele geçirmeden onların sınırlarına geldi. Her iki taraf burada çatışmaya girdiler ve var güçleriyle takatsız düşünceye kadar savaştılar. Neticede Allah Müslümanlara zafer nasip etti, kâfirler hezimete uğradılar. Bu arada pek çok kâfir öldürüldü ve bir hayli esir alındı, hattâ malları ve eşyaları yağma edildi. Böylece Müslümanlar zafer ve ganimetlerle geri döndüler.

Hazm'ın Hakem'e Karşı Baş Kaldırması

Bu yıl Hazm b. Vehb, Bâcce tarafında baş kaldırdı ve başkaları da ona katıldı. Hazm ve ona katılanlar Leşbûne'ye yürüdüler. Hakem mektuplarında Hazm'ı "en-Nabatî" diye isimlendirirdi. Baş kaldırdığını öğrenince oğlu Hişâm'ı büyük bir orduyla üzerine gönderdi, onu ve beraberindekileri perişan etti. Ayrıca ağaçlarını kesti ve onları fena halde sıkıştırarak emân dilemeğe mecbur etti ve kendilerine emân verdi.

Ali b. İsâ b. Mâhân'ın Horasân Valiliğinden Azledilmesi ve Yerine Herseme'nin Tayini

Bu sene Hârûn er-Reşîd, Ali b. İsâ b. Mâhân'ı Horasân valiliğinden azletti. Hârûn'un onu azletmesinin sebebi, daha önce bahsettiğimiz üzere oğlu İsâ'nın öldürülmesi idi. Ali b. İsâ oğlu İsâ'nın öldürülmesine çok üzüldü ve Râfi b. el-Leys'in Merv şehrini almak için ha-

rekete geçeceğinden korkarak Belh'i terketti ve Merv'e gitti. Ali b. Îsâ' nın oğlu Îsâ Belh'teki evinin bahçesine çok miktarda mal (para) gömmüştü. Bir rivayete göre gömdüğü malın (paranın) miktarı otuz milyon idi. Îsâ'nın babası bunu bilmiyordu. Bundan ancak Îsâ'nın bir cariyesinin haberi vardı. Ali b. Îsâ Merv'e gidince bu cariye definenin yerini bazı hizmetçilere gösterdi.

Bundan sonra define meselesi halkın diline düştü. Bir gün Belh halkı toplanarak bahçeye girdiler ve defineyi kendi aralarında yağma ettiler. Bu hadiseden haberdar olan Hârûn: «Ali b. Îsâ hem benden emir almadan Belh şehrini terkediyor, hem de gerisinde böyle büyük bir servet bırakıyor. Bir de kalkmış, Râfi' ile yaptığı savaşın masraflarını karılarının zinetlerini satarak karşıladığını iddia ediyor.» dedi ve onu valilikten azlederek yerine Herseme b. A'yen'i tayin etti.

Hârûn kendisine gelen haberler üzerine Ali b. Îsâ'yı, ileri gelen seçkin kimseleri hiçe sayması, hafife alması ve onlara kötü muamele yapması dolayısıyla azarlamış, bu hareketlerini yadırgamıştı. Onun bu tür davranışlarından birisi şudur:

Bir gün Tâhir'in babası Hüseyn b. Mus'ab ile Hişâm b. Ferruhhüsrev, Ali b. Îsâ'nın yanına geldiler ve selâm verdiler. Ali b. Îsâ, Hüseyn'e dönerek şöyle dedi: «Ey zındık oğlu zındık! Allah sana selâmet vermesin. Allah'a yemin ederim ki, senin dini kötülediğini ve İslâm'a karşı düşmanlığını çok iyi biliyorum. Seni öldürmek için Halife'den emir bekliyorum. Şarap içerek kafayı bulduktan sonra burada benim hakkımda fitne çıkarmak için yalan haber yayan sen değil misin? Benim azlim hakkında Bağdâd'dan kendine mektuplar geldiğini iddia eden sen değil misin? Allah'ın lânet ve gazabına uğrayasıca, buradan çık, git.»

Hüseyn özür diledi, fakat Ali b. Îsâ özrünü kabul etmedi, huzurundan çıkarılmasını emretti, bunun üzerine de Hüseyn oradan uzaklaştırıldı.

Ali b. Îsâ, Hişâm b. Ferruhhüsrev için de şöyle dedi: «Evin sefihlerin toplanıp valileri kötüledikleri bir meclis haline gelmiş. Eğer kanını dökmezsem, Allah benim kanımı akıtsın.» Hişâm özür diledi, fakat özrü kabul edilmedi ve dışarı çıkarıldı.

Hüseyin bu hadise üzerine Hârûn'un yanına geldi, Ali b. Îsâ'yı şikâyet etti ve kendisini korumasını istedi. Hârûn da onu himaye etti.

Hişâm ise kızına şöyle bir kurtuluş çaresi söyledi: «Ben Ali b. Îsâ' nın kanını akıtacağından korkuyorum. Sana bir sır söyleyeceğim, eğer bu sırrı açıklarsan öldürülürüm, eğer gizli tutarsan kurtulurum.» Kızın

babasına sırrının ne olduğunu sorması üzerine bu sırrı şöyle anlattı: «Ben kendimi felçli göstermeğe çalışacağım. Seher vakti cariyelerini al ve yatağımın başına gel. Önce beni hareket ettirmeğe çalış, yavaş hareket ettiğimi gördüğün an, sen ve cariyeler bağrışmağa başlayın; ayrıca kız kardeşlerini yanına çağır ve onlara hastalığımı bildir.» Hişâm'ın bu akıllı kızı babasının dediklerini yaptı. Hişâm Herseme vali tayin edilinceye kadar yatağında uzanmış bir vaziyette bekledi. Sonra Herseme'yi karşılamağa giderken Ali b. İsâ kendisini gördü ve nereye gittiğini sordu. Hişâm: «Emîr Ebû Hâtim.i karşılamağa gidiyorum.» dedi. Bunun üzerine Ali b. İsâ: «Hani sen hasta değil miydin?» diye sordu. Hişâm ona şöyle karşılık verdi: «Allah bana âfiyet verdi; bir gecenin içinde azgın bir zâlimi (Ali b. İsâ'yı kastediyor) azletti.» Böylece Herseme'nin valiliği ortaya çıktı.

Bir rivayete göre ise, Hârûn Herseme'nin valiliğini gizli tutmuş ve hiç bir kimseye duyurmamıştı. Diğer bir rivayete göre ise Hârûn Ali b. İsâ'yı azletmek istediği zaman Herseme'yi yanına çağırmış ve kendisine valilik görevini verdiğini gizlice bildirmiş, ayrıca ona: «Ali b. İsâ gönderdiği bir mektupta benden asker ve bir takım mallar istemektedir. Sen kendini ona yardıma gidiyormuş gibi göstermeğe çalış.» demiş ve kendi hattıyla vali tayin ettiğine dair bir yazı vermişti. Bundan sonra da kâtiplerine Herseme'ye yardım etmek üzere yola çıkardığını Ali b. İsâ' ya bir mektupla bildirmelerini emretmişti.

Durumunu hiç kimseye bildirmeden yola çıkan ve Nîsâbur'a gelen Herseme, bir kısını arkadaşlarını Nîsâbur bölgesinde görevlendirdi ve sonra Ali b. İsâ'nın haberi olmadan Merv'e gitmek üzere yoluna devam etti. Herseme Merv'e geldiği zaman kendisini Ali b. İsâ karşıladı ve Herseme kendisine hürmet ve tazim gösterdi. Merv'e giren Herseme, Ali b. İsâ'yı, ailesini, arkadaşlarını ve taraftarlarını yakaladı ve Ali b. İsâ'nın seksen milyon miktarındaki malları (paraları)'nı elinden aldı. Onun bin beş yüz deve yükü tutarındaki hazine ve ev eşyasının hepsine Hârûn el koydu. Herseme Horasân'a 192 (807) yılında geldi, Ali b. İsâ ve taraftarlarının mallarını aldıktan sonra haklarını almaları için onları halkın huzuruna çıkardı ve durumu bir mektupla Hârûn'a bildirdi, ayrıca Ali b. İsâ'yı çıplak bir deve sırtında Hârûn'un yanına gönderdi.

Çeşitli Olaylar

Bu sene Havlâyâ tarafında Servân b. Seyf adında bir Harici baş kaldırdı ve Sevâd tarafına taşındı. Servân b. Seyf üzerine gönderilen Tavk b. Mâlik onu hezimete uğrattı ve yaraladı; ayrıca Tavk onun taraftarlarını öldürdü.

Bu yıl Ebû'n-Nidâ Şâm (Suriye)'da baş kaldırdı ve Hârûn onu takip etmek üzere Yahyâ b. Muâz'ı gönderdi ve onu Suriye'ye veli tayin etti.

Yine bu yıl Hammâd el- Berberî, Heysam el-Yemânî'ye karşı zafer kazandı.

Bu yıl içinde Nesef ahalisi, Ali b. İsâ ile oğlu İsâ b. Ali b. İsâ'yı öldürmek için Râfi' b. el-Leys'e bir mektup gönderdiler ve kendilerine bir kuvvet göndermesini istediler. Bunun üzerine Râfi' onlara yardım maksadıyla bir kuvvet gönderdi ise de onlar Zilkade 191 (Eylül 807)'de yalnız İsâ'yı öldürdüler.

Bu sene Yezîd b. Mahled el-Hübeyrî on bin kişilik bir kuvvetle Bizans topraklarında savaştı. Bizanslılar Yezîd b. Mahled'i sıkıştırdılar ve onunla birlikte elli kişiyi öldürdüler; diğerleri ise kurtuldular. Bu savaş Tarsûs'a iki konaklık bir mesafede meydana geldi.

Hârûn er-Reşîd bu yıl Herseme'yi Horasân valiliğine tayin etmezden önce yaz seferlerine gönderdi ve kendisine otuz bin de Horasânlı asker verdi. Ayrıca Hârûn "el-Hades" sınırına Abdullah b. Mâlik'i, Mar'aş'a Saîd b. Selm b. Kuteybe'yi görevlendirdi, fakat Bizanlslılar Mar'aş üzerine saldırdılar ve Müslümanlardan bir şeyler alarak geri döndüler. Bu vaziyet karşısında Saîd bulunduğu yerde kaldı ve hiç bir tarafa hareket etmedi. Hârûn bu yıl ayrıca Muhammed b. Yezîd b. Mezyed'i Tarsûs'a gönderdi.

Ramazan 191 (Temmuz 807)'de el-Hades sınırında üç gün kalan Hârûn buradan Rakka'ya geri döndü. Ayrıca suğur mahallinde bulunan kiliselerin yıkılmasını emretti.

Zimmîler, giyim kuşamlarında Müslümanlardan farklı giyinmeğe ve ayrı bineklere binmeye bu yıl başladılar.

Yine Hârûn bu yıl içinde Herseme'ye Tarsûs'u yeniden inşa etmesini ve orasını şehirleştirmesini emretti. Bu işi emriyle hâdimlerinden Ferruh üstlendi. Bu arada Horasan halkından üç bin kişiyi, Massîsa ve Antakya ahalisinden de biner kişiyi Tarsus'a asker olarak gönderdi. Tarsus'un inşası 192 (807) yılında tamamlandı; bu sırada Tarsus câmisi de yapıldı.

Bu yıl hacc işlerini Mekke emîri Fadl b. Abbâs b. Muhammed b. Ali idare etti. Musul valiliğinde Muhammed b. Fadl b. Süleyman bulunuyordu.

115 (733) yılında doğan ve Katîaoğullarının azatlısı olan Fadl b. Mûsâ es-Sinânî (Ebû Abdullah el-Mervezî) bu yıl vefat etti.

HİCRET'İN YÜZ DOKSAN İKİNCİ (M. 807-808) YILI OLAYLARI

Hârûn er-Reşîd'in Horasân Üzerine Yürümesi

Bu yıl Hârûn Horasân'da bulunan Râfi' b. el-Leys ile savaşmak maksadıyla Rakka'dan Bağdâd'a geldi. Bu sırada hasta idi. Oğlu Kâsım'ı Rakka'da kendi yerine halef bıraktı ve Huzeyme b. Hâzım'ı da ona yardım etmekle görevlendirdi. 5 Şaban 192 (6 Nisan 808)'de Bağdâd'dan Nehrevân'a hareket etti ve Bağdâd'da yerine oğlu Emin'i halef bıraktı. Ayrıca Me'mûn'a da Bağdâd'da kalmasını emretti. Hârûn er-Reşîd Horasân'a gitmeğe niyetlenince Fadl b. Sehl, Me'mûn'a şunları söyledi: «Hârûn'un başına nelerin geleceğini bilemezsin. Horasân senin vilâyetindir. Muhammed el-Emîn senden önce halifeliğe geçecektir ve sana yapacağı en iyi şey (!), önce seni veliahdlikten uzaklaştırmak olacaktır. Çünkü annesi Zübeyde, dayıları Hâşimoğullarıdır. Zübeyde ve malları Muhammed Emîn için bir destektir. En iyisi Müminlerin emîri Hârûn'dan izin iste ve onunla beraber Horasân'a gitmeğe çalış.» Bunun üzerine Me'mûn, Hârûn'dan Horasân'a kendisiyle beraber gitmek için izin istedi, Hârûn önce bu isteğini red ettiyse de sonra kabul etti.

Horasân yolculuğuna çıkan Hârûn beraberinde bulunan Sabbâh et-Taberî'ye şöyle dedi: «Ey Sabbâh! Bir daha beni göreceğini sanmıyorum.» Sabbâh dua etti, daha sonra Hârûn: «Çektiğim acıları da bileceğini sanmıyorum.» dedi. Bunun üzerine Sabbâh: «Allah'a yemin ederim ki, bilmiyorum.» karşılığını verdi. Hârûn yoldan saptı ve bir ağacın gölgesinde oturdu. Kendisine yakın kişileri uzaklaştırdıktan sonra karnındaki ipek sargı bezini çıkardı ve şöyle dedi: «Bütün insanlardan sakladığım hastalık işte budur. Oğullarımın her birinin üzerimde murakıpları vardır. Me'mûn'un murakıbı Mesrûr, Emîn'in murakıbı ise Cebrâil b. Bahtiyeşû'dur. Onların her biri nefeslerimi saymakta ve saltanatımın uzun sürdüğüne inanmaktadır. Eğer bu söylediklerimin doğruluğunu bilmek istersen, hemen bir hayvan isteyeyim, göreceksin ki hastalığım artsın diye kısa adamlarla yürüyen zayıf bir hayvan getireceklerdir.» Hârûn daha sonra Sabbâh'a: «Bu söylediğim sırları gizli tut.» dedi. Sabbâh Hâ-

rûn'un hayatta kalması için dua etti. Bundan sonra Hârûn bir hayvan getirmelerini istedi ve kendisine tavsif ettiği şekilde bir hayvan getirdiler. Manâlı bir tarzda Sabbâh'a baktıktan sonra hayvana bindi.

Çeşitli Olaylar

Bu sene Âzerbeycân tarafından Hürremîler harekete geçtiler. Hârûn er-Reşîd bunların üzerine Abdullah b. Mâlik komutasında on bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Abdullah onların bir kısmını öldürdü, bir kısım kadın ve erkekleri de esir aldı. Karmasîn'de Hârûn er-Reşîd ile karşılaştığında Hârûn kendisine, erkek esirlerin öldürülmesini, kadın esirlerin de satılmasını emretti.

Bu yıl Yahyâ b. Muâz, Hârûn'un yanına Ebû'n-Nidâ'yı getirdi ve Hârûn onu öldürdü. Yine bu yıl bir grup kumandan Râfi' b. el-Leys'i terkederek Herseme tarafına geçtiler. Bunların arasında Uceyf b. Anbese de bulunuyordu.

Hârûn er-Reşîd, bu yıl suğur muhafızlığına Sâbit b. Nasr b. Mâlik'i tayin etti ve Sâbit Matmûre'yi fethetti. Bu sene Bezendon'da fidye verilerek esirler kurtarıldı.

Bu yıl içinde Taffu'l-Basra'da baş kaldıran Servân el-Harûrî, sultanın Basra valisini öldürdü. Hârûn el-Reşîd'in yanına gitmek için hareket eden İsâ b. Ca'fer b. Mansûr Deskere'de bu yıl vefat etti.

Yine bu yıl içinde Hârûn er-Reşîd, Heysam el-Yemânî'yi öldürdü.

Bu yıl hacc işlerini Abbâs b. Abdullah b. Ca'fer b. Mansûr idare etti.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Herseme Horasân'a bu yıl ulaşarak Râfi' b. el-Leys'i Semerkand'da muhasara etti ve onu çok sıkıştırdı. Herseme, Tâhir b. Hüseyn'i yanına çağırdı, o da geldi. Boş bırakılan Horasân'a bu defa bir Haricî olan Hamza girdi. Hamza bir kısım insanları öldürdü ve bir hayli de mal ele geçirdi. Aslında bu malları ona Herât ve Sicistân âmilleri getiriyorlardı. Abdurrahman en-Nisâbûrî yirmi bin kişilik bir kuvvetle Hamza'nın üzerine yürüdü. Şiddetli bir şekilde savaştılar. Abdurrahman Hamza'nın taraftarlarından bir kısmını öldürdü ve Herât'a kadar da onu takip etti, ancak Me'mûn Abdurrahman'a bir mektup göndererek onu geri çevirdi. Bu savaş 194 (809) yılında meydana geldi. Herseme ise Semerkand'ı muhasaraya devam etti ve ileride bahsedeceğimiz üzere Semerkand'ı fethettikten sonra Râfi' b. el-Leys'i ve onun yakınlarından bir grup kimseyi öldürdü, Mâverâünnehr'e İbn Yahyâ'yı tayin ettikten sonra geri döndü.

Râfi' b. el-Leys Herseme tarafından 195 (810) yılında öldürülmüştür.

Bu yıl Kûfeli Abdullah b. İdris b. Yezîd el-Evdî ile Kadı Ebû Yûsuf'un oğlu Yûsuf vefat ettiler.

Bu sene Müslümanlar ile Bizanslılar arasında ikinci defa esirleri kurtarma muamelesi yapıldı. Bu işin başkanlığını Sâbit b. Nasr b. Mâlik el-Huzâ'î yaptı. Kurtarılan Müslüman esirlerin sayısı iki bin beş yüz idi.

HİCRET'İN YÜZ DOKSAN ÜÇÜNCÜ (M. 808-809) YILI OLAYLARI

Fadl b. Yahyâ'nın Ölümü

Rakka'da tutuklu bulunan Fadl b. Yahyâ b. Hâlid b. Bermek bu yıl vefat etti. Fadl b. Yahyâ'nın hastalığı, diline ve vücudunun yarı kısmına isabet eden bir ağırlaşmadan ileri gelmekteydi. Bir aya kadar tedavi gördükten sonra iyileşti.

Şöyle derdi: «Hârûn er-Reşîd'in ölmesini istemiyorum, çünkü benim işlerim ancak onunla yürür.»

Fadl bu hastalıktan iyileşip konuşmağa başladığı bir sırada hastalık yeniden nüksetti ve şiddetini artırdı. Dili ve vücudunun yarı kısmı tutulan Fadl Muharrem 193 (Ekim 808)'de öldü. Cenaze namazını önce sarayda bulunan kardeşleri, daha sonra da halk kıldı ve halk ölümüne çok üzüldü. Kırk beş yaşında olan Fadl, Hârûn'dan beş ay önce ölmüştür. O kâinatta bir benzeri görülmeyen dünya güzelliklerinden biriydi. Kendisi ve ailesi hakkındaki menkabe ve haberler çok meşhur olduğu için bunları zikretmeyeceğiz.

"el-Cevherî" diye tanınan Said et-Taberî bu yıl vefat etti.

Râfi'in taraftarları ile Herseme arasında geçen ve Herseme'nin lehine neticelenen vak'a da bu yıl meydana geldi. Herseme bu vak'ada Buhâra'yı fethetti ve Râfi'in kardeşi Beşir'i esir alarak Hârûn'a gönderdi.

Hârun er-Reşîd'in Ölümü

Hârûn, 3 Cemâziyülâhir 193 (25 Mart 809)'de vefat etti. Yolculuk esnasında Cürcân'da hastalığının artması üzerine Tûs şehrine gelmiş ve orada vefat etmiştir.

Cebrâil b. Bahtiyeşû' anlatıyor:

Rakka'da Hârûn'la beraber bulunduğum sırada onun geceki hâllerini öğrenmek için sabah kuşluk vaktinde erkenden ve herkesten önce yanına girerdim. Benimle konuşur, bana açılır ve halk hakkında haberler sorardı. Bir gün huzuruna girdiğimde selâm verdim; yan tarafını kaldıramayacak bir hâlde bulunuyordu ve kendisini düşünceli, kederli ve suratı asık bir vaziyette buldum. Bu hâlde iken onu uzun müddet bekledim, vakit çok uzayınca ileri atıldım, durumunu ve bunun sebebini sordum. Bunun üzerine şöyle dedi: «Düşünceli ve kederli görünmem, bu gece gördüğüm gönlümü dolduran ve beni korkutan bir rüyadan ileri gelmektedir.» Bunun üzerine: «Ey Müminlerin emîri! Bu sıkıntıyı benden gider dedim, ellerini ve ayaklarını öptüm, sonra da şunları söyledim: «Rüya daha önceki hatıralardan veya bozuk buharlardan ve kara safranın renk değiştirmesinden ileri gelir. Bunlar vasıtasıyla meydana gelen rüyalar, doğru olmayan karışık düşlerdir.» Bu sözlerim üzerine Hârûn rüyasını bana şöyle anlattı: «Rüyamda şu tahtımın üzerinde kendimi oturur gördüm. Altımdan avucunun içinde kırmızı toprak bulunan bir kol uzandı. Bu kolu tanıyordum, fakat sahibinin ismini bir türlü hatırlayamıyordum. Ayrıca sesini duyup da kendisini göremediğim bir şahıs bana: "Defnedileceğin toprak işte bu topraktır." diyordu. Bu arada o şahsa: "Bu toprak hangi yerin toprağıdır?" diye sordum. O da: "Tus şehrinin toprağıdır." dedi. Bundan sonra uzanan kol kayboldu ve konuşma kesildi.» Kendisine şöyle dedim: «Yatağına girdiğin zaman Horasân meselesini, oradan sana gelecek haberleri ve Horasân'dan bir kısım kimselerin itaattan çıktıklarını düşündüğünü sanıyorum. İşte bu düşünceler senin rüya görmene sebep olmuştur.» Bu sözlerime: «Evet, öyle oldu.» diyerek karşılık verdi. İçini dökmesini ve biraz eğlenmesini tavsiye ettim, o da söylediklerimi yaptı. Böylece bu rüya meselesini unuttuk. Aradan hayli zaman geçti. Râfi' ile savaşmak üzere Horasân'a hareket ettiği zaman yarı yolda hastalandı ve hastalığı gittikçe arttı; fakat buna rağmen Tûs şehrine geldi. Bu ara Tûs'ta bulunan bir bahçenin içindeki köşkte hasta vaziyette iken daha önce gördüğü bu rüyayı hatırladı ve yerinden fırlayarak düşe kalka hareket etmeğe başladı. Hemen çevresinde toplandık ve ne olduğunu sorduk. Bana: «Rakka'da iken Tûs şehriyle ilgili rüyayı hatırlıyor musun?» diye sordu, sonra başını kaldırıp Mesrûr'a: «Şu bahçenin toprağından bana biraz toprak getir.» dedi. Bunun üzerine Mesrûr açık bir kol ile avucunun içinde Hârûn'a toprak getirdi. Hârûn Mesrûr'u bu vaziyette görünce: «Allah'a yemin ederim ki, rüyamda gördüğüm kol ve avuç işte bunlardı ve bu kırmızı toprak hiç bir şeyini kaybetmemiş.» dedi. Hemen yüksek sesle ağlamağa başladı ve bundan üç gün sonra da öldü.

Ebû Ca'fer anlatıyor:

Hârûn er-Reşîd Bağdâd'dan Horasân'a hareket edip Safer 193 (Kasım 808)'de Cürcân'a geldiği zaman hastalığı iyice artmıştı. Oğlu Me'mûn'u ve onunla birlikte Abdullah b. Mâlik, Yahyâ b. Muâz, Esed b. Yezîd, Abbâs b. Ca'fer b. Muhammed b. Eş'as, es-Sindî el-Hareşî ve Nu'aym b. Hâzim gibi kumandanları Merv'e gönderdi, kendisi ise Tus'a hareket etti. Fakat sancısı iyice arttı, hatta hareket edemeyecek hale geldi. Durumu ağırlaşınca halk ileri geri konuşmağa başladı. Bunu duyan Hârûn kendisini halka göstermek için bir binek getirmelerini emretti. Bir at getirildi, fakat binemedi. Bu defa semer vurulan küçük bir at getirildi, buna da binemedi. En sonunda bir merkep getirildi, buna da bineme-yince: «Beni yerime götürün, halk doğru söylüyor.» dedi.

Hârûn Tus'ta iken Râfi' b. el-Leys'in kardeşi Beşîr esir olarak huzuruna getirildi. Şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim ki, eğer ecelimden bana sadece bir kelime söylememe fırsat verilseydi bile: "Onu öldürün" derdim.» Sonra bir kasap çağırdı ve Beşîr'in organlarını parça parça ayırmasını emretti, o da bu emri yerine getirdi; ancak organlarını ayırdıktan sonra baygınlık geçirdi, sonra da halk Beşîr'in çevresinden dağıldı.

Hârûn kendisinden ümidini kesince kabir kazılmasını emretti ve içinde bulunduğu evin bir köşesine kabir kazıldı. Ayrıca kabrin yanına bir grup insan getirtti ve onlara burada hatim indirtti. Bu esnada kabrin kenarında ve taht-ı revan içerisinde bulunan Hârûn şöyle diyordu: «Ey âdem oğlu! Nihayet geleceğin yer işte burasıdır. Kişi bu haliyle Rasûlullah (s.a.v)'ın yüzüne nasıl bakabilir?»

Heysem b. Adî anlatıyor:

Hârûn ölüm döşeğinde baygınlık geçirdi; gözlerini açtığı zaman baş ucunda Fadl b. Rebî'i gördü ve ona hitaben: «Aramızdaki vuslata yakında ağlayacağım...» mealindeki mısraları söyledi.

Sehl b. Sâ'id anlatıyor:

Hârûn ölmek üzere iken yanında bulunuyordum. Kalın bir çarşaf istedi, uyluklarının üzerine oturarak ayaklarını ve sırtını örttü. Bu arada gücü yettiğince hastalığa karşı göğüs germeğe çalışıyordu. Ayağa kalkıp gitmeğe niyetlendiğim sırada bana: «Otur.» dedi. Uzun müddet oturdum; ne o benimle konuştu, ne de ben onunla. İkinci defa gitmek için ayağa kalktığımda: «Ey Sehl! Nereye gidiyorsun?» dedi. Ben: «Müminlerin emîrinin katlanmağa ve göğüslemeğe çalıştığı bu hastalığa kalbim tahammül etmiyor; biraz yan tarafınıza yatsanız rahat etmeniz için

daha iyi olur.» dedim. Bunun üzerine sağlam bir kimsenin gülüşü gibi güldü ve bana hitaben: «Ey Sehl! Böyle durumlarda şairin: "Ben öyle üstün bir kavimdenim ki, zamanın getirdiği musibetlerin şiddeti onların sabır ve gücünü artırır." sözünü hatırlamalısın.» dedi. Bundan sonra vefat etti ve oğlu Sâlih cenaze namazını kıldırdı. Ayrıca Fadl b. Rebî', İsmâil b. Sabîh, Mesrûr, Hüseyn ve Reşîd gibi kimseler de vefatında hazır bulundular.

Hârûn er-Reşîd'in halifeliği yirmi üç yıl, iki ay, on sekiz gün sürmüştür. Bir rivayete göre yirmi üç yıl, bir ay, on altı gün halifelik etmiştir.

Kırk yedi yıl, beş ay, beş gün yaşamıştır. Beyaz sîmalı, güzel ve kıvırcık saçlı bir kişiydi. Yaşının icabı saçlarının beyazı ile siyahı denk hâle gelmişti.

Hârûn er-Reşid Dönemindeki Şehirlerin Valileri

Medîne valileri:

İshâk b. İsâ b. Alî, Abdülmelik b. Sâlih b. Alî, Muhammed bö Abdullah, Mûsâ b. İsâ b. Mûsâ, İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim, Alî b. İsâ b. Mûsâ, Muhammed b. İbrâhim, Abdullah b. Mus'ab, Bekkâr b. Abdullah b. Mus'ab, Muhammed b. Alî, Ebû'l-Bahterî Vehb b. Münebbih.

Mekke valileri:

Abbâs b. Muhammed b. İbrâhim, Süleyman b. Ca'fer b. Süleyman, Mûsâ b. İsâ b. Mûsâ, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, Abdullah b. Kusem b. Abbâs, Ubeydullah b. Kusem, Abdullah b. Muhammed b. İmran, Ubeydullah b. Muhammed b. İbrâhim, Abbâs b. Mûsâ b. İsâ, Alî b. Mûsâ b. İsâ, Muhammed b. Abdullah el-Osmânî, Hammâd el-Berberî, Süleyman b. Ca'fer b. Süleyman, Fadl b. Abbâs b. Muhammed, Ahmed b. İsmâil b. Alî.

Kûfe valileri:

Mûsâ b. İsâ b. Mûsâ, Muhammed b. İbrâhim, Ubeydullah b. Muhammed b. İbrâhim, Ya'kûb b. Ebî Ca'fer, Mûsâ b. İsâ b. Mûsâ, Abbâs b. İsâ b. Mûsâ, İshâk b. Sabbâh el-Kindî, Mûsâ b. İsâ b. Mûsâ, Abbâs b. İsâ b. Mûsâ, Mûsâ b. İsâ b. Mûsâ, Ca'fer b. Ebî Ca'fer.

Basra valileri:

Muhammed b. Süleyman b. Alî, Süleyman b. Ebî Ca'fer, İsâ b. Ca'fer b. Ebî Ca'fer, Huzeyme b. Hâzim, İsâ b. Ca'fer, Cerîr b. Yezîd, Ca'fer b. Süleyman, Ca'fer b. Ebî Ca'fer, Abdussamed b. Alî, Mâlik b. Alî el-Huzâ'î, İshâk b. Süleyman b. Alî, Süleyman b. Ebî Ca'fer, İsâ b. Ca'fer,

Hasan b. Cemil (kendi azatlısı), İsâ b. Ca'fer b. Ebî Ca'fer, Cerîr b. Yezîd, Abdussamed b. Alî, İshâk b. İsâ b. Alî.

Horasan valileri:

Ebû'l-Abbâs et-Tûsî, Ca'fer b. Muhammed b. Eş'as, Abbâs b. Ca'fer, Gıtrîf b. Attâb, haraç işleriyle görevli olan Süleyman b. Râşid, Hamza b. Mâlik, Fadl b. Yahyâ b. Hâlid, Mansûr b. Yezîd b. Mansûr, Ca'fer b. Yahyâ, Ca'fer b. Yahyâ'nın Horasan'daki halîfesi Alî b. İsâ b. Mâhân, Herseme b. A'yen, Me'mûn adına Horasan valisi olan Abbâs b. Ca'fer, Alî b. Hasen b. Kahtaba.

Hârûn er-Reşîd'in Hanımları ve Çocukları

Rivayete göre Hârûn, Ca'fer b. Mansûr'un kızı Zübeyde (Ümmü Ca'fer) ile evlendi ve 165 (781) yılında zifafa girdi. Zübeyde'den Muhammed Emîn dünyaya geldi ve Zübeyde 226 (840) yılında vefat etti.

Hârûn'un evlendiği hanımlardan biri de el-Hâdî'nin ümmü veled'i (cariyesi) olan Emetü'l-azîz idi ve bundan Alî b. Reşîd doğdu.

Hârûn'un evlendiği bir diğer hanım da Osmâniye idi. Osmâniye'nin babasının büyük annesi Hüseyn b. Alî'nin kızı Fâtıma'dır; babası ise Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. Osman b. Affân'dır.

Bunlardan başka Hârûn Sâlih el-Miskîn'in kızı Ümmü Muhammed, Süleyman b. Mansûr'un kızı Abbâse ve dayısı Gıtrîf'in kızı Azîze ile de evlenmiştir.

Öldüğü zaman arkasında dört hür hanım bırakmıştır. Bunlar: Zübeyde, Sâlih'in kızı Ümmü Muhammed, Abbâse ve Osmâniye'dir.

Erkek çocukları, Zübeyde'den doğan Muhammed Emîn, "Merâcil" adındaki bir ümmü veled'den dünyaya gelen Abdullah el-Me'mûn, Kâsım el-Mü'temen, Ebû İshâk Muhammed el-Mu'tasım, Sâlih, Ebû İsâ Muhammed, Ebû Ya'kûb Muhammed, Ebû'l-Abbâs Muhammed, Ebû Süleyman Muhammed, Ebû Alî Muhammed, Ebû Muhammed (bu künye değil kendi adıdır) ve Ebû Ahmed Muhammed'dir. Bunların hepsinin anneleri Ümmü veleddir.

Kızları ise Sükeyne, Ümmü Habîb, Ervâ, Ümmü'l-Hasen, Ümmü Muhammed (Hamdûne), Fâtıma, Ümmü Ebîhâ, Ümmü Seleme, Hatîce,

Ümmü'l-Kâsım, Remle, Ümmü Ca'fer, Ümmü Alî, Âliye ve Reyta'dır. Bunların da anneleri Ümmü veleddir.

Hârûn er-Reşîd'in Bazı Hayat Hikâyeleri

Rivâyete göre Hârûn, hasta olduğu günler hariç, dünyadan ayrılıncaya kadar her gün yüz rekat namaz kılar, ayrıca öz malından zekâtını verdikten sonra her gün bin dirhem tasadduk ederdi. Bizzat hacc için yola çıktığı zaman beraberinde yüz fakîh ve onların çocukları bulunurdu. Kendisi hacc yapamadığı zaman da bol miktarda nafaka ödeyerek ve kıymetli elbiseler vererek üç yüz kişinin hacc yapmasını sağlardı.

Hârûn Mansûr'un prensiplerini uygulardı ve ondan cömertlikte ayrılırdı, çünkü kendisinden önce daha cömert bir halifeye rastlanılmamıştır. Ayrıca kendisine iyilik yapanların iyiliğini unutmaz ve karşılığını da geciktirmezdi.

Şiiri ve şairleri sever, edip ve fakihlere (İslâm hukukçuları) beraber bulunurdu ve din hakkında yapılan boş münazaralardan hoşlanmazdı. Fasih bir şair tarafından övülmeyi çok sever ve kendisini öven şaire bol miktarda bahşişler verirdi.

«Hârun vasıtasıyla suğur (uç bölge) kapatıldı ve onun sayesinde
Müslümanların azimleri kuvvetlendi.»

mısralarıyla başlayan bir kaside ile kendisini öven Mervân b. Ebî Hafsa'ya beş bin dinar, kıymetli bir elbise (hıl'at), on Bizanslı köle ve hususi bineklerinden bir birzevn (at cinsi) verdi.

Rivayet edildiğine göre İbn Ebî Meryem el-Medinî, Hârûn ile beraber bulunurdu. Şakacı ve mizah seven bir kimse idi. Ayrıca o, Hicazlıların mizahla ilgili hikâyelerini, ileri gelenlerin lakaplarını ve mizahçıların kurnazlık taraflarını iyi bilirdi. Hârûn onun yokluğuna sabredemediği için kendisini sarayına aldı ve burada kalmasını sağladı. Bir gece sabah namazı için kalkan Hârûn uyumakta olan İbn Ebî Meryem'in yanına geldi ve üzerindeki çarşafı açtıktan sonra: «Nasıl sabahladın?» diye sordu. Bunun üzerine İbn Ebî Meryem: «Henüz sabaha çıkmadım, işine git.» dedi. Hârûn: «Namaza kalk.» deyince de: «Bu an Ebû'l-Cârûd'un namaz vaktidir; ben ise İmam Ebû Yûsuf'a tâbiim.» dedi. Bunun üzerine Hârûn sabah namazını kılmağa başladı. Bu arada yatağından kalkan İbn Ebî Meryem Hârûn'un yanına geldi ve onun namazda: **«Bana ne oluyor da beni yaratana ibadet etmiyorum?»** (Yâsin, 22) meâ-

lindeki âyeti okuduğunu duyunca: «Vallahi bilmiyorum.» dedi. Hârûn İbn Ebi Meryem'in bu sözüne karşı kendini tutamadı, güldü ve öfkeli bir vaziyette İbn Ebî Meryem'e dönerek: «Namazda bu olur mu?» diye çıkıştı. İbn Ebî Meryem: «Ey kişi! Ben sana bir şey yapmadım ki.» dedi. Hârûn: «Namazımı bozdun.» deyince de: «Allah'a yemin ederim ki, ben sana bir şey yapmış değilim. Senin: «Bana ne oluyor da yaratana kulluk etmiyorum.» âyetini okuduğunu duyduğum zaman üzüldüm ve: "Bilmiyorum." dedim.» diye karşılık verdi. İbn Ebî Meryem'in bu sözüne karşı tekrar gülmeğe başlayan Hârûn nihayet şöyle dedi: «Kur'an ve din ile mizah yapmaktan uzak dur; bunların dışında dilediğin mevzuda şaka yapabilirsin.»

Rivayet edildiğine göre, Yahyâ b. Hâlid birisini haraç amili olarak bir bölgede görevlendirmişti. Bu kimse vedalaşmak üzere Hârûn'un yanına geldiği zaman Yahyâ ve Ca'fer de orada bulunuyorlardı. Hârûn, Yahyâ ve Ca'fer'e dönerek: «Bu kimseye tavsiyelerde bulunun.» dedi. Bunun üzerine Yahyâ: «Bol bol topla, bölgeyi mamur hâle getir.» şeklinde, Ca'fer ise: «Al, fakat insaflı ol.» tarzında tavsiyelerde bulundular. Kendisi de: «Âdil ol, iyilikte bulun.» diyerek tavsiyede bulundu.

Hikâye edildiğine göre, Hârûn bir hacc yılında Kâbe'ye girdi ve ayakta durarak şöyle yalvardı: «Ey muhtaçların ihtiyaçlarına mâlik olan ve suskunların gönüllerindekini bilen Allah'ım! Her isteğin karşılığı senin katında hazırdır. Suskunları ilminle kuşatıyor; geniş rahmetini, ihsanlarını ve doğru vaatlerini devamlı surette duyuruyorsun. Hz. Muhammed (s.a.)'e ve onun ehl-i beytine merhamet et! Ey kusurların affı kendisini noksanlaştırmayan, işlenen günahların hiç biri kendisine zarar vermeyen ve hiç bir kayıp kendisine gizli kalmayan Allah'ım! Günahlarımızı bağışla ve kötülüklerimizi ört. Ey su üzerine yer yüzünü koyan, fezayı semâ ile dolduran ve kendisi için en güzel isimleri seçip beğenen Allah'ım! Muhammed (s.a.)'e ve O'nun ehl-i beytine merhamet et. Ey haşmetinden huzurunda seslerin kısıldığı Allah'ım! Herkes kendi lisanlarıyla senden hacetlerini istemektedirler, bütün işlerimi hakkımda hayırlı eyle. Benim senden dileğim, ölüp de kabrimin lahdine konulduğum anda ve ailem ile çocuklarımın benden uzaklaştıkları bir zamanda günahlarımı bağışlamandır. Allah'ım! Senin bütün yaratıklara karşı üstünlüğünde olduğu gibi, bütün övgülerin üstünde sana hamdolsun. Allah'ım! Muhammed (s.a.)'e ve onun tâbilerine senin razı olacağın ve ahirette kendilerine şimdiden bir hazırlık olacak şekilde salat et. Muhammed (s.a.)'i bizden en mükemmel şekilde mükâfatlandır. Allah'ım! Bizi şehid olarak öldür ve saîdler ile beraber dirilt; bizi mahrum olan şakîlerden değil, rızıklandırdığın saidler sınıfından kıl.»

Anlatıldığına göre, bir gün İbn Semmâk Hârûn'un yanında bulunuyordu. Bir ara Hârûn su istedi ve suyu içmek üzere iken İbn Semmâk: Rasûlüllah'a yakınlığın hakkı için biraz bekle, ey Müminlerin emîri.» dedi. Sonra da: «Eğer bu suyu içmekten men edilseydin, kaça satın alırdın?» dedi. Hârûn: «Mülkümün yarısını verirdim.» karşılığını verdi. İbn Semmâk bunun üzerine: «Buyurun suyunuzu için.» dedi. Hârûn suyunu içtikten sonra İbn Semmâk: «Rasûlüllah'a yakınlığın hakkı için şöyle; içtiğin bu suyun vücudundan çıkmadığını düşün, acaba bu suyun vücudunun dışına çıkması için ne yapardın?» diye sordu. Hârûn: «Mülkümün hepsini verirdim.» diye karşılık verdi. Bunun üzerine İbn Semmâk: «Bir yudum suya ve onun idrar olarak dışarı çıkarılmasına denk olmayan bir mülk için kendini tehlikelere atarak yarışa girmek yaraşık değildir.» dedi. Bu sözler üzerine Hârûn duygulandı ve ağladı.

Rivâyet edildiğine göre, Fudayl b. İyâd şöyle derdi: «Hiç bir kimsenin ölümü bana Hârûn'unki kadar ağır gelmedi. Allah'ın benim ömrümden alıp onunkine katmasını samimiyetle istedim.» Fudayl'in bu sözü arkadaşları (müridleri)'nın gözünde büyüdü ve bu sözden hoşlanmadılar. Hârûn ölüp de arkasından fitneler ortaya çıkınca ve Me'mûn Kur'ân'ın mahlûk olduğu fikrini halka baskıyla kabul ettirmeğe başlayınca, Fudayl'in arkadaşları: «Şeyh (Fudayl) ne söylediğini çok iyi biliyormuş.» dediler.

Muhammed b. Mansûr el-Bağdâdî anlatıyor:

Hârûn, Ebû'l-Atâhiye'yi hapse attığı zaman onun söylediklerini kendisine iletmek için bir gözcü tayin etti. Bu gözcü bir gün hapishane duvarının üzerine Ebû'l-Atâhiye tarafından yazılan ve: «Dikkatli ol, zulüm kötüdür ve kötü kimse kötülük yapmağa devam ettiği sürece zalimdir. Ceza gününün sahibine doğru gidiyoruz, o gün onun huzurunda bütün hasımlar bir arada toplanacaktır.» mealindeki mısraları gördü, hemen Hârûn'a gelerek onun bu sözlerini duyurdu. Bu sözlerden müteessir olan Hârûn ağladı ve Ebû'l-Atâhiye'yi huzuruna çağırarak kendisiyle helallaştı ve ona bin dinar verdi.

el-Esma'î anlatıyor:

Hârûn er-Reşîd bir gün pek çok yemek hazırlattı ve ziyafet meclisini güzelce süsledikten sonra şair Ebû'l-Atâhiye'yi çağırdı ve: «İçinde bulunduğumuz şu dünya nimetlerini tavsif et.» dedi. Bunun üzerine Ebû'l-Atâhiye: «Fırsat sana emân verdikçe sağ salim yüksek köşklerin gölgesinde yaşamaya devam et.» mealindeki beyti söyledi. Hârûn: «Güzel.» dedi ve bundan sonra ne söyleyeceğini sordu. Ebû'l-Atâhiye: «Sabah ve ölğe arzu ettiklerin hemen huzuruna getiriliyor.» mısralarını söy-

ledi. Hârûn yine: «Güzel söyledin, bundan sonra ne söyleyeceksin bakalım.» dedi. Bu defa Ebû'l-Atâhiye: «Göğüs çukurunun gölgesinde canların çıkma hırıltıları başladığında, aldandığını iyice bileceksin.» beyitlerini okudu. Bu sözlerden duygulanan Hârûn ağlamağa başladı. Bunun üzerine Fadl b. Yahyâ, Ebû'l-Atâhiye'yi dönerek: «Müminlerin emîri seni kendisini neşelendiresin diye çağırdı, sen ise onu üzdün.» dedi. Hârûn, Fadl'a dönerek: «Onu bırak; çünkü o bizi basiretsizlik ve taşkınlık içinde gördü, gaflet ve basiretsizliğimizin artmasını istemediği için böyle söyledi.» dedi.

Emîn'in Halife Olması

Hârûn'un öldüğü gecenin sabahında askerleri oğlu Emîn'in halifeliğine bey'at ettiler. Bu sırada Me'mûn Merv'de bulunuyordu. Sâhibu'l-berid görevinde bulunan Mehdî'nin azatlısı Hameveyh, Bağdâd'daki nâibi Ebû Müslim Sellâm'a bir mektup göndererek Hârûn er-Reşîd'in vefat ettiğini bildirdi. Bunun üzerine Ebû Müslim Emîn'in yanına giderek babasının ölümünden dolayı taziyede bulundu ve halife seçildiği için de kendisini tebrik etti. Böylece Ebû Müslim, Emîn'i ilk tebrik eden kişi oldu.

Ayrıca Hârûn'un diğer oğlu Sâlih, babasının vefatını hâdimlerden Recâ vasıtasıyla kardeşi Emîn'e duyurdu ve onunla birlikte babasının yanında bulunan mührü, kılıcı ve hırkayı Emîn'e gönderdi. Emîn Recâ ile buluştuktan sonra Huld'deki sarayından hilâfet sarayına taşındı. Cuma namazını kıldırdıktan sonra tekrar minbere çıktı, babası Hârûn'un vefat haberini ilân ettikten sonra orada bulunanlara baş sağlığında bulundu. Ayrıca onlara hayır vaad etti, beyaz siyah ayırımı yapmadan herkese güven verdi. Bundan başka Emîn Bağdâd'da bulunan askerlere yirmi dört aylık yiyeceklerini dağıttı ve onları kendisine bey'ate davet etti. Bunun üzerine ailesinin ileri gelenleri kendisine bey'at ettiler. Emîn babasının amcası olan Süleyman b. Mansûr'u, kumandanlardan ve diğerlerinden kendisi adına bey'at alması için vekil tayin etti. Bunların dışındakilerin beyatlerini alması için ise es-Sindî'yi görevlendirdi.

Emîn ile Me'mun Arasında Meydana Gelen İlk İhtilâf

Bu yıl Hârûn er-Reşîd'in oğullarından Emîn ile Me'mûn arasında ilk anlaşmazlık ortaya çıktı. Bu anlaşmazlığın sebebi şu idi:

Hârûn Horasân'a hareket ettiği zaman askerlerinden ve kumandanlarından Me'mûn için bey'at almıştı. Daha önce de bahsi geçtiği üzere,

Hârûn beraberinde bulunan mal ve sâire ne varsa hepsini Me'mûn'a vermişti. İşte onun bu hareketi Emîn'in gözünde büyüdü. Emîn babası Hârûn'un hastalığının arttığını haber aldığı zaman Bekr b. Mu'temir'i babasına gönderdi ve onunla bir çok da mektup yolladı. Emîn bu mektupları mutfak malzemelerinin taşınmasında kullanılan bir sandığın ayaklarındaki oyuklara yerleştirmiş ve bu sandığın ayaklarını sığır derisiyle kapattıktan sonra Bekr b. Mu'temir'e şöyle demişti: «Bu mektupları öldürülmen bahasına da olsa ne Müminlerin emirine ve ne de başkalarına sakın verme. Müminlerin emîri (Hârûn) öldüğü zaman da bu mektupları sahiplerine teslim et.»

Hârûn er-Reşîd Bekr b. Mü'temir'in Tûs şehrine geldiğini duyunca onu yanına çağırdı ve geliş sebebini sordu. Bunun üzerine Bekr: «Senin durumunu öğrenip kendisine haber götürmem için beni Emîn gönderdi.» dedi. Hârûn Bekr'e yanında mektup olup olmadığını sordu, Bekr de bulunmadığını söyledi. Bunun üzerine Bekr'in her şeyinin aranmasını emretti, ancak arama sonunda her hangi bir şeye rastlamadılar. Bu defa dövmelerini emretti, Bekr yine hiç bir ikrarda bulunmadı. Bunun üzerine hapsettirdi ve zincire vurdurdu.

Bundan sonra Fadl b. Rebî'e onu zorla ikrar ettirmesini, aksi takdirde boynunu vurmasını emretti. Bekr yine hiç bir ikrarda bulunmadı. Tam bu sırada Hârûn baygınlık geçirdi ve kadınlar bağrışmağa başladılar. Bu durum karşısında Fadl Bekr'i öldürmekten vazgeçti ve hemen Hârûn'un yanına geldi. Hârûn ayılıp kendine geldiyse de Bekr ve başkalarıyla meşgul olacak durumda değildi, bundan kısa bir müddet sonra da öldü.

Bekr Fadl b. Rebî'e bir mektup göndererek kendisi hakkında acele etmemesini ve yanında yapması gerekli bir çok şeylerin bulunduğunu bildirdi. Bunun üzerine Fadl Bekr'i yanına çağırarak ona Hârûn'un vefat ettiğini duyurdu ve yapması gerekli olan şeylerin neler olduğunu sordu. Bekr Hârûn'un hayatta olmasından korktu, ancak öldüğünü kesin olarak öğrenince yanında bulunan mektupları çıkardı. Bu mektuplardan biri Me'mûn'a verilmek üzere gönderilmişti. Emîn bu mektubunda Me'mûn'a üzüntüsünü terketmesini, hem kendileri ve hem de kardeşleri Mü'temen için halktan bey'at almasını emrediyordu. Fakat Me'mûn bu sırada Merv'de idi. Emîn bu mektuplarından birisini de kardeşi Sâlih'e verilmek üzere göndermişti. Bu mektubunda Sâlih'e, askerin sevk ve idaresini, ordunun içinde bulunan şeylere sahip çıkmasını, kendisinin ve beraberindekilerin Fadl'ın görüşü doğrultusunda hareket etmesini emrediyordu. Mektuplardan biri de Fadl'a gönderilmişti. Emîn mektu-

bunda Fadl'a, beraberinde bulundurduğu malları, namusları korunması gereken hanımları ve benzeri şeyleri korumasını emrediyor, sâhibu's-şurta, hâciplik ve halifeyi koruma (harâset) gibi görevleri üstlenen kimselerin bu görevlerinde bırakıldıklarını bildiriyordu.

Emîn tarafından kendilerine gönderilen mektupları okuyan bu kimseler ve kumandanlar ona iltihak hususunda müşaverede bulundular. Hatta Fadl b. Rebî': «Hazır bir mülkü, akıbetinin nasıl olacağını bilemediğim bir kimseye terk etmem.» dedi ve askerlerine geri dönmelerini emretti. Bunun üzerin vatan ve aile hasreti çeken askerler geri döndüler ve daha önce Me'mûn'a vermiş oldukları ahitlerini terkettiler.

Bu durumdan haberdar olan Me'mûn, babası Hârûn'un kumandanlarından yanında bulunan Abdullah b. Mâlik, Yahyâ b. Muâz, Şebîb b. Humeyd b. Kahtabe, Hârûn'un azatlısı ve hâciplik görevinde bulunan el-Alâ', Sâhibu's-şurta görevinde bulunan Abbâs b. Müseyyeb b. Züheyr, mektupçuluk görevini üstlenen Eyyûb b. Ebî Sumeyr, Abdurrahman b. Abdülmelik b. Sâlih ve Me'mûn katında büyük bir itibar sahibi olan, kendisine yakınlığı ile bilinen Zü'r-riyâseteyn gibi şahsiyetleri topladı ve onlarla istişarede bulundu. Bu kumandanlar istişare neticesinde Fadl b. Rebî'i iki bin süvari ile takip ederek onu yakalayıp askerleri ile birlikte geri çevirmeyi kararlaştırdılar. Fakat Me'mûn ile baş başa kalan Zü'r-riyâseteyn ona şunları söyledi: «Eğer bu kumandanların dediklerini yaparsan onlar seni kardeşin Emîn'e hediye yapmış olurlar. Bence en uygun olan görüş önce onlara bir mektup yazman, sonra da arkadan göndereceğin bir elçi vasıtasıyla onların daha önce vermiş oldukları bey'atlerini hatırlatman ve buna vefa göstermelerini isteyerek dünya ve ahiret hususunda ahitlerini bozmak konusunda onları uyarmandır.» Me'mûn onun söylediklerini tuttu ve Sehl b. Sâid ile hâdimlerinden Nevfel'i bir mektupla birlikte Fadl'a gönderdi. Bunlar Fadl ve yanındaki askerlere Nîsâbur'da yetiştiler ve Me'mûn'un mektubunu Fadl'a verdiler. Bunun üzerine Fadl: «Ben ancak askerlerden biriyim.» dedi. Bu arada Abdurrahman b. Cebele el-Enbârî, Sehl'in üzerine süngüyle saldırdı ve süngüsünü yan tarafına dayayarak şöyle dedi: «Sahibin Me'mûn'a söyle, eğer o, şu anda karşımda bulunsaydı, bu süngüyü ağzına sokardım.» Bu sözleri söyleyen Abdurrahman aynı zamanda küfür de etti.

Sehl ile Nevfel, durumu bildirmek üzere Me'mûn'un yanına döndüler. Bunun üzerine Zü'r-riyâseteyn şöyle dedi: «Nihayet düşmanlardan kurtuldun. Fakat şunu iyi bilmek gerekir ki, bu devlet hiç bir zaman Mansûr'un dönemindekinden daha kuvvetli ve kudretli olmamıştır, çünkü tanrılık iddiasıyla Mansûr'a karşı baş kaldıran —bir rivayete göre Ebû Müslim'in kanını talep eden— ve Horasan'da ortaya çıkan Mu-

kanna'a karşı askerler galip geldiler. Yine Mukanna'dan sonra baş kaldıran ve Müslimanlarca kâfir kabul edilen Yûsuf el-Berm'e karşı da askerler üstünlük sağladılar. Şimdi söyle ey emîr (Me'mûn)! Râfi' b. el-Leys'in haberi kendilerine geldiğinde, insanları (askerleri) nasıl ve ne halde gördün?» Me'mûn: «Onların şiddetli bir şekilde çalkalandıklarını gördüm.» deyince Zü'r-riyâseteyn: «O halde boyunlarında sana bey'at borcu olan dayılarının arasına geldiğinde Bağdâd halkının dalgalanmaları ve çalkalanmaları nasıl olacak? Sen sabret, ben sana halifeliği garanti edeceğim.» dedi.

Zü'r-riyâseteyn'in bu sözü üzerine Me'mûn: «Söylediklerine uyuyorum ve bu işi sana havale ediyorum; bu işi sen üstlen.» dedi. Zü'r-riyâseteyn de: «Allah'a yemin ederim ki, sana doğruyu söylüyorum. Abdullah b. Mâlik ve onunla beraber bulunan kumandanlar yaygın olan riyasetleri ve savaş gücüne sahip bulunmaları sebebiyle bu işi senin adına üstlenirler ise sana benden daha çok faydalı olurlar. Bu işi kim üstlenirse, görüşünüzü gerçekleştirip emelinize ulaşıncaya kadar o kimseye yardımcı olacağım.» diye karşılık verdi.

Bundan sonra Zü'r-riyâseteyn, Me'mûn'un yanından ayrıldı ve kumandanlara gelerek, Me'mûn için göstermeleri gerekli olan vefa borcunu hatırlattı. Fakat onlar Zü'r-riyâseteyn'i kendilerine bir tabak üzerinde cîfe getirmiş kabul ettiler. Bir kısmı: «Bu helâl değildir, buradan uzaklaş.» derken, bir kısmı da: «Müminlerin emîri (Emîn) ile kardeşi Me'mûn'un arasına giren kimdir?» diyerek hoşnutsuzluklarını belirttiler.

Kumandanların bu tavrını gören Zü'r-riyâseteyn hemen Me'mûn'a geldi ve durumu kendisine bildirdi. Bunun üzerine Me'mûn: «Bu işi en iyisi sen üstlen.» dedi. Zü'r-riyâseteyn Me'mûn'a hitaben: «Bunca zaman Kur'ân okudun, hadîs dinledin ve dinde fakîh oldun. Kanaatime göre yanında bulunan fakihleri hakka ve hakla amele, sünneti ihyaya davet etsen, kendin de postuna oturup mezâlim dâvalarına baksan daha iyi olur.» dedi.

Me'mûn onun bu tavsiyelerine uydu. Bundan sonra da kumandanlar, beyler ve onların çocukları kendisine ikram ve saygıda bulundular. Me'mûn, Temîmli için: «Seni Mûsâ b. Ka'b'ın yerine.», Rıb'î için: «Seni Ebû Dâvud ve Hâlid b. İbrâhim'in yerine» ve Yemenli için de: «Seni Kahtabe b. Mâlik b. Haysem'in yerine ikâme ediyorum.» diyerek vaziyeti idare etti. Burada sayılan kimselerin hepsi Abbâsî devletinin nakibleri idiler. Ayrıca Horasânlıların haraç vergilerinde de dörtte bir indirim yaptı. Onun bu hareketi Horasân halkının hoşuna gitti, bu yüzden onlar Me'mûn'u: «Kız kardeşimizin oğlu ve Peygamber (s.a.)'imizin amcasının oğlu.» diye taltif ettiler.

Emîn kendisine bey'at edildikten bir gün sonra ve Bağdâd'da sükûnet sağlanır sağlanmaz Mansûr'un sarayının çevresinde çevgân oyunu için alan yapılmasını emretti. Me'mûn ise elinde bulundurduğu Horasân ve Rey valiliklerini sürdürdü. Ayrıca Emîn'e hediyeler gönderdi ve yolladığı bir mektupla kendisine karşı olan bağlılığını bildirdi.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Herseme b. A'yen, Semerkand bostanlarına girdi ve Râfi' b. el-Leys'i Türk taraflarına gönderdi. Türkler Râfi'in etrafında toplandılar, böylece Herseme, Râfi' ile Türkler arasında kaldı, fakat Türklerin Râfi'in çevresinden bir müddet sonra dağılmaları üzerine Râfi' zayıf düştü.

Bu sene Hârûn er-Reşîd'in hanımlarından Zübeyde, Rakka'dan Bağdâd'a geldi ve Enbâr'da oğlu Emîn ile Bağdâd'ın ileri gelenlerinden bir grup tarafından karşılandı. Bunlar arasında Emîn'in kardeşi İbn er-Reşîd de bulunuyordu.

Bu yıl içinde Bizans kralı Nikfor, Burcan savaşında öldürüldü. Nikfor yedi sene krallık görevinde bulunmuştu. Kendisinden sonra oğlu İstebrak kralı oldu, fakat yaralı olan İstebrak'ın krallığı iki ay sürdü. İstebrak'ın ölümünden sonra ise kız kardeşinin kocası Mihail b. Corcis kral oldu.

Yine bu yıl içinde Emîn kardeşi Kâsım el-Mü'temen'i Cezire valiliğinden azlederek onu Kınnesrîn ile Avâsım'a tayin etti ve Cezîre valiliğine ise Huzeyme b. Hâzim'i getirdi.

Bu yıl hacc işlerini Mekke emîri olan Dâvud b. İsâ b. Mûsâ b. Muhammed idare etti.

Bu yıl fakîh ve zâhid olan İmam Mâlik'in arkadaşı Sıklâb b. Ziyâd el-Endülüsî ile Mervân b. Muâviye el-Fezârî vefat ettiler. Bir rivayete göre Mervân b. Muâviye Zilhicce 194 (Eylül 810)'de vefat etmiştir.

Doksan dört yaşında bulunan Ebû Bekr b. Ayyâş ile İsmâil b. Uleyye de bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN YÜZ DOKSAN DÖRDÜNCÜ (M. 809-810) YILI OLAYLARI

Hıms Halkının Emîn'e Karşı Çıkması

Bu sene Hıms halkı Emîn'e ve âmilleri bulunan İshâk b. Süleymân'a karşı çıkmışlardır. Bu yüzden Hıms'ı bırakarak Selemye'ye giden İshâk b. Süleymân'ı Emîn azletmiş, yerine ise Abdullah b. Said el-Hareşî'yi tayin etmiştir. Abdullah Hımslıların ileri gelenlerinden bir çoğunu öldürmüş ve bir hayli kimseyi de hapsetmiştir. Hıms'ın çevresine ateş saçan Abdullah'tan Hımslılar emân dilemek mecburiyetinde kalmışlar ve kendilerine emân verilmiştir. Daha sonra tekrar baş kaldıran Hıms halkından bir hayli kimse Abdullah tarafından öldürülmüştür.

Emîn ile Me'mûn Arasında Çıkan Anlaşmazlık

Bu yıl Emîn minberlerden oğlu Mûsâ için dua edilmesini emretti. Bunun sebebi şu idi:

Me'mûn'a karşı ahdini bozan ve Tûs'tan Irak'a gelen Fadl b. Rebî' bu hareketinin neticesini düşündü ve kendisi hayatta iken Me'mûn halifeliğe geldiği takdirde kendisine hayat hakkı tanımayacağı kanaatine vardı. Bu yüzden Emîn'i kışkırtmağa başladı ve kardeşi Me'mûn'u veliahdlikten hal' ederek, yerine oğlu Mûsâ'ya bey'at etmesini ve onu veliahd tayin etmesini teşvik etti. Aslında Emîn'in niyetinde böyle bir şey yoktu. Fadl devamlı surette Me'mûn'un hal'ini Emîn'e şirin göstermeye çalıştı ve bu işi onun gözünde küçültme gayretlerine girişti. Şöyle dedi: «Abdullah (Me'mûn) ve Kâsım (Mü'temen)'ı neye bekliyorsun? Sana onlardan önce bey'at edildi ve onlar bey'at hususunda senden sonradırlar.» Fadl'ın bu görüşüne Ali b. İsâ b. Mâhân, es-Sindî gibi kişiler de katıldılar. Daha sonra Emîn de onların bu fikrine katıldı.

Bu safhadan sonra Emîn, Abdullah b. Hâzim'i yanına çağırdı ve sabaha kadar onunla bu konuyu görüştü. Abdullah kendisine şunları söyledi: «Ey Müminlerin emîri! Ahdinden ve sözünden dönen, kendisinden önce gelen halifenin görüşünü reddeden ilk halife olmaktan seni

uyarıyorum.» Bunun üzerine Emîn Abdullah'a şöyle dedi: «Sus! Abdülmelik'in görüşü senin görüşünden hem üstün ve hem de daha mükemmeldir. O: "Bir ormanda iki erkek arslan bir arada bulunmaz." dedi.»

Emîn bundan sonra kumandanlarını topladı ve Me'mûn'un veliahtlikten hal' edilmesi hususunu onlara arzetti. Fakat kumandanlar Me'mun'un hal'ini kabul etmediler, ancak bir grup Emîn'i desteklediler. Bundan haberdar olan Huzeyme b. Hâzim, Emîn'e şunları söyledi: «Ey Müminlerin emîri! Yüzüne karşı yalan söyleyen sana nasihat etmiş sayılmaz, doğruyu söyleyen de sana hiyânet etmez. Hal' hususunda kumandanlarda cür'et fikrini uyandırma, yoksa seni de halifelikten hal' ederler. Onları ahdi bozmağa zorlama, aksi takdirde sana karşı olan ahit ve bey'atlerini bozmağa kalkışırlar; çünkü ahdini bozan rezil olur ve mutlaka hiyanete maruz kalır.»

Bundan sonra Emîn, Ali b. İsâ b. Mâhân'a döndü ve kendisine tebessüm ettikten sonra: «Davet şeyhi ve bu devletin nâibi olan sen, imamına (halifene) karşı koymaz ve ona olan itaatini gevşetmezsin.» dedi ve Ali b. İsâ'yı daha önce getirmediği yüksek bir mevkie yükseltti. Çünkü Ali b. İsâ ile Fadl b. Rebî', Me'mûn'un hal'i hususunda Emîn'e yardım ediyorlardı. Me'mûn'un hal'i hususunda ısrarlı olan Emîn bir gün Fadl b. Rebî'e şöyle dedi: «Ey Fadl! Abdullah (Me'mûn) ile yaşamak mümkün mü? Mutlaka onun halifelik adaylığından hal' edilmesi gerekir.» Fadl ise Emîn'e vaatte bulunuyor ve şöyle diyordu: «Bu hal' işi ne zaman gerçekleşecek? Acaba Me'mûn Horasân ve orada bulunanlara hâkim olduktan sonra mı? Me'mûn'un ilk yapacağı iş, önce bütün valilere birer mektup göndererek kendisi ve Mü'temen'den sonra Emîn'in oğlu Mûsa'nın emîrliği (halifeliği) için dua etmek olacaktır.» Mü'temen'in azliyle birlikte bu hal' meselesi Me'mûn'a ulaştığı zaman, Emîn'in adını tıraz'dan, sikkelerden sildi ve onunla olan muhabere ve posta işlerini kesti.

Me'mûn'un iyi tavır ve hareketlerini duyan Râfi' b. el-Leys b. Nasr b. Seyyâr ondan emân istedi, Me'mûn bu isteğini kabul etti ve o da Me'mûn'un yanına geldi. Daha sonra Tâhir b. Hüseyin ile beraber Semerkand'da ikamet eden Herseme Me'mûn'un yanına geldi, Me'mûn kendisine ikramda bulundu ve muhafız birliğinin başına tayin etti. Emîn bunların hepsini yadırgadı ve Me'mûn'a karşı bir tedbir olarak, onun Rey âmili olan Abbâs b. Abdullah b. Mâlik'e bir mektup gönderdi ve bu mektubunda onu denemek maksadıyla Rey'de bulunan enteresan fidan (veya hurma tatlısı) çeşitlerini kendisine bir mektupla bildirmesini istedi. Abbâs b. Abdullah Emîn'in emrini yerine getirdi ve kendisine bir mektupla bu hususta bilgi verdi, fakat bunu Me'mûn ve Zü'r-riyâseteyn'den gizli tuttu. Ancak durumdan haberdar olan Me'mûn onu azletti ve yerine kendi adamı olan Hasan b. Ali'yi tayin etti.

Bundan sonra Emîn Abbâs b. Mûsâ b. İsâ b. Muhammed b. Alî, İsâ b. Ca'fer b. Mansûr, Sâhibu'l-musallâ görevini üstlenen Sâlih ve Muhammed b. İsâ b. Nehîk'i Me'mûn'a gönderdi ve oğlu Mûsâ'nın uzakta kalması dolayısıyla yalnızlığa terkedildiğini ileri sürerek onu yanına almasını ve kendisine takdim etmesini istedi. Bu haber Me'mûn'a gelir gelmez hemen Rey, Nîsâbûr ve diğer yerlerdeki âmillerine birer mektup göndererek onlardan kendilerini kuvvet hazırlığı içinde göstermelerini istedi. Âmiller Me'mûn'un bu emrini yerine getirdiler. Nihâyet Emîn'in gönderdiği bu kimseler Me'mûn'a geldiler ve Emîn'in mesajını kendisine tebliğ ettiler. Emîn'e bu şekilde hareket etmesini Ali b. İsâ b. Mâhân öğütlemiş ve Horasânlıların Me'mûn ile beraber olduklarını Emîn'e o haber vermişti.

Emîn'in mesajını dinleyen Me'mûn, Fadl b. Sehl ile istişare etti ve Fadl b. Sehl kendisine şöyle dedi: «Ali ve Ahmed'in babası Hişâm'ı yanına çağır ve onunla bu hususta müşavere et.» Me'mûn, onunla istişare ettikten sonra Hişâm kendisine şöyle dedi: «Sen bizden Horasân'dan çıkmamak üzere bey'at aldın. Emîn böyle hareket (seni hal' edip oğlu Mûsâ'ya bey'at) ederse, bizim boynumuzda ona bey'at borcu yoktur. Ey Müminlerin emîri! Allah'ın rahmeti, bereketi ve selâmı sana olsun. Eğer Emîn'e karşı harekete geçersen, sana sağ elimle sarılırım; sağ elim kesildiği takdirde sol elimle sarılırım; bu da kesildiği takdirde dilim ile sarılırım. Boynum vurulduğu zaman üzerime düşeni ancak yapmış olurum.»

Böylece Emîn'in isteklerine karşı Me'mûn'un direnme azmi kuvvetlendi. Me'mûn, Abbâs b. Mûsâ'yı huzuruna çağırdı ve ona kendisinin gelemeyeceğini bildirdi. Emîn'in oğlu Mûsâ'yı da kendisine takdim etmeyeceğini bildirince Abbâs b. Mûsâ şöyle dedi: «Ey Emîr! Bunun (Mûsâ'yı kendine takdim etmenin) sana bir zararı olmaz. İşte dedem İsâ b. Mûsâ hal' edildi, fakat bunun kendisine bir zararı olmadı.» Bunun üzerine Zü'r-riyâseteyn ortaya atılarak Abbâs b. Mûsâ'ya: «Sus! Senin deden onların elinde esirdi, Mûsâ ise dayılarının ve taraftarlarının arasında bulunmaktadır.» dedi.

Toplantı dağıldıktan sonra Abbâs b. Mûsâ ile başbaşa kalan Zür'-riyâseteyn onu kendine çekti, Mısır'dan bazı yerler ile Mekke'de hacc zamanı mevsim emîrliğini vermeyi kendisine vaat etti. Bunun üzerine Abbâs, Me'mûn'a bey'at etti ve bundan sonra Me'mûn'a "İmam" adı verildi. Bundan sonra Abbâs, Me'mûn ve taraftarlarına Bağdâd'da olup bitenleri mektupla bildirmeğe başladı.

Emîn tarafından Me'mûn'a gönderilen bu elçiler geri döndüler ve isteklerinin Me'mûn tarafından kabul edilmediğini Emîn'e bildirdiler. Fadl ve Ali b. İsâ, Emîn'den Me'mûn'un hal'ini ve Mûsâ'ya bey'at edilmesini ısrarla istediler. Bunun üzerine Emîn, Me'mûn'a bir mektup gön-

derek bir kısım Horasân bölgelerini terketmesini ve haberleşme imkânı elde etmek için yanında kendisi adına posta ve istihbarat işleriyle görevli birisinin bulunmasını istedi. Emîn'in gönderdiği bu mektup üzerine Me'mûn hemen yanında bulunan seçkin insanlar ve kumandanlarıyla istişare etti. Kumandanlar daha büyük bir tehlikeden sakınmak için Emîn'in bu nahoş tekliflerinin kabul edilmesini tavsiye ettiler. Bunun üzerine Hasan b. Sehl şöyle dedi: «Emîn'in, hakkı olmadığı halde bir takım şeyler istediğini biliyorsunuz değil mi?» Onlar: «Evet, biliyoruz; zaten isteklerine onu durdurmak için katlanıyoruz.» dediler. Bu defa Hasan b. Sehl: «Bu isteklerini kabul ettikten sonra, onun duracağına ve başka şeyler istemeyeceğine emin olabilir misiniz?» dedi. Onlar: «Hayır, emin olamayız.» diye cevap verdiler. Hasan b. Sehl bu defa: «Eğer başka şeyler isterse ne yapacaksınız?» diye sordu. Kumandanlar: «Karşı kor ve engel oluruz.» dediler. Bunun üzerine Hasan b. Sehl, şöyle konuştu: «İşte bu davranışınız hukemâdan duymuş olduğumuz şu söze aykırıdır: «Meydana gelecek kötülüğü bu günden bertaraf ederek akıbeti düzeltmeğe çalış. Yarın seni tehlikeye atacak olan bu günün sulh ve sükûnunu arama"».

Me'mûn, Zü'r-riyâseteyn'e dönerek: «Sen ne dersin?» diye sordu. Zü'r-riyâseteyn şunları söyledi: «Allah seni başarılı kılsın! Emîn'in, senin kuvvetinle seni takip edeceğinden ve bu kuvvetle üzerinde hakimiyet kuracağından emin misin? Belki hükema bu sözle, akıbetin iyi netice vermesini isteyen sizler için bir takım külfetlere tahammül etmenizi işaret etmiştir.»

Bunun üzerine Me'mûn: «Âcil rahatı tercih etmek, dünya ve ahiretin güzel akıbetini bozar.» dedi ve Emîn'in isteklerini kabul etmedi. Bundan sonra Me'mûn güvendiği birisini sınıra gönderdi ve ülkesine hiç bir kimsenin girmesine fırsat vermemesini, ancak kendisi tarafından güvenilen kimselerin girmesine müsaade etmesini istedi. Ayrıca Horasânlıların gönüllerini korku ve rağbetle kendine çekerek bütün yolları güvendiği kimseler vasıtasıyla kontrol altına aldı. Böylece tanıdıklar ve kendisine girme müsadesi verilenler ile belli tâcirler hariç, hiç bir kimsenin Horasân'a girmesine imkân ve fırsat verilmediği gibi Horasân'a girip çıkan bütün mektuplar da sıkı bir kontrole tâbi tutuldu.

Bir rivayete göre Emîn, bazı Horasân bölgelerini istemek için Me'mûn'a bir mektup göndermek istemişti. Bunu duyan İsmâil b. Sabîh, Emîn'e şunları söyledi: «Ey Müminlerin emîri! Böyle bir mektup Me'mûn'un kuşkusunu artırır ve onu uyarır. Bence, kendisine yaklaşmak istediğini, halifelik işinde yardımlarından faydalanacağını ve kendisine ihtiyacın olduğunu, ayrıca yapmış olduğun şeyler hakkında görüşlerine muracaat edeceğini, bunun için de yanına gelmesinin gerektiğini bildiren bir mektup göndermen daha uygun olur.»

Emin, İsmâil b. Sabîh'in düşünceleri doğrultusunda bir mektup yazdı ve bu mektubu bir grupla yola çıkardı. Ayrıca mektubun tez elden Me'mûn'a ulaştırılmasını emretti ve bu grupla birlikte bol miktarda hediyeler gönderdi. Emîn'in gönderdiği grup mektubu Me'mûn'a sundular. Me'mûn mektubu okuduğu zaman çevresinde bulunan ve kendisine yakın olan kimseler Emîn'in isteklerini kabul etmesini tavsiye ettiler ve bu kabul edişte umumî ve hususî bir çok maslahatın bulunduğunu kendisine bildirdiler.

Bu üzerine Me'mûn, Zü'r-riyâseteyn'i yanına çağırdı ve mektubu bir de ona okuttu. Kendisiyle istişarede bulunan Zü'r-riyâseteyn Horasân'dan ayrılmamasını ve Emîn'e yaklaşmamasını tavsiye etti. Bunun üzerine Me'mûn şunları söyledi: «Benim Emîn'e karşı koymam mümkün değildir, çünkü malların çoğu onun yanında ve kumandanların ekserisi onun tarafındadır. Bu gün insanlar dirhem ve dinara meyletmekte, ahitlerini korumaya pek rağbet etmemektedirler. Emîn'in isteğine karşı koymam için her hangi bir kuvvete malik değilim. Şu anda Cîgaveyh itaatten çıkmış durumda, Tübbet Beyi Hâkân bağlılığını koparmış vaziyette, Kâbul beyi baskın yapma hazırlığı içinde ve İtrâdbende beyi de vergisini ödememektedir. Ben şu anda bunların hiç birinden yakamı kurtaracak durumda değilim ve içinde bulunduğum durumdan sıyrılarak Türk Hâkân'ına katılmak, onun himayesinde kalmak istiyorum. Belki kendimi böylece güvence altına almış olurum.»

Me'mûn'un bu sözlerine karşı Zü'r-riyâseteyn de şunları söyledi: «Ahdi bozmanın akıbeti çok fena olur, zulmün geride bıraktığı iz güvensizlik meydana getirir. Nice mağlûplar zamanla galip hale gelirler. Zafer sayının azlığına ve çokluğuna bağlı değildir. Ölmek, zulme boyun eğmek ve zillet içinde yaşamaktan daha kolaydır. Ben senin, gövdesinden kopmuş bir baş gibi kumandan ve askerlerinden ayrılıp kardeşin Emîn'in yanına gitmeni uygun bulmuyorum. Eğer böyle yaparsan onun sade bir vatandaşı olma durumuna düşersin ve savaşmak hususunda kendini mazur gösterecek bir gayrette bulunmadığın için de senin üzerindeki hükmü devam edecektir. Önce Cîgaveyh ve Hâkân'a birer mektup göndererek onların kendi memleketlerinin başında kalmalarını sağla, Kâbul beyine Horasân'dan hediyeler göndererek onunla sulh andlaşması yap, İtrâdbende beyinden de şimdilik vergi almayı bırak. Bundan sonra taraftarlarını toplayarak askerlerinle birleştir, piyade ve süvarileri karşı tarafla vuruştur. Eğer muzaffer olursa ne âlâ, aksi takdirde Türk beyi Hâkân'a iltihak eder ve onun himayesine girersin.»

Me'mûn, Zü'r-riyâseteyn'in söylediklerinin doğruluğunu tasdik etti ve onun görüşü doğrultusunda hareket ederek önce baş kaldıran bu beyleri razı kıldı, sonra askerlerini bir araya getirerek yanında topladı ve Emîn'e şu mealde bir mektup gönderdi: «Müminlerin emîrinin (Emîn'in)

mektubu bana ulaştı. Ben onun valilerinden ve yardımcılarından birisiyim. Hârûn er-Reşîd bana bu suğur (uç bölge)'da kalmamı emretti. Hayatım hakkı için söylüyorum; benim burada kalmam, Müminlerin emîrinin yanına gitmemem, hem Müslümanlar ve hem de kendisi için daha faydalıdır. Gerçi Müminlerin emîrinin yakınında bulunmak suretiyle Allah'ın onun üzerindeki nimetini müşahede ederek bana sevinme fırsatı doğuyor ise de, Müminlerin emîri isterse beni vazifemde bırakır ve yanına gelmekten beni affeder.»

Emîn, Me'mûn'un gönderdiği bir mektubu okuyunca isteklerini yerine getirmeyeceğini anladı ve daha önce anlatıldığı üzere, bazı Horasân bölgelerini terketmesi için bir mektup daha gönderdi. Me'mûn, Emîn'in isteklerini kabullenmekten çekinince, bu defa reddedilen istekleri hususunda Me'mûn ile munazara etmek üzere bir grup gönderdi. Ancak bunlar Rey'den öteye gidemediler ve Me'mûn'un almış olduğu tedbirleri çok sağlam buldular, hattâ sefer ve ikâmet hallerinde haber almak ve haber vermek hususunda sıkı bir kontrole tâbi tutuldular. Zaten halkın arasına haber yaymak için hazırlanmışlardı; fakat Me'mûn onlara bu fırsatı vermedi. Bu grup geri dönünce gördüklerini baştan aşağı Emîn'e anlattılar.

Bir rivayete göre Emîn, Me'mûn'u hal' etmeye karar verdiği zaman —ki bunu ona şirin gösterenler Ali b. İsâ b. Mâhân ile Fadl b. Rebî' idi— Yahyâ b. Süleym'i yanına çağırdı ve bu hususta kendisiyle istişarede bulundu. Bunun üzerine Yahyâ b. Süleym şunları söyledi: «Ey Müminlerin emîri! Daha önce Hârûn yazdığı ahitnamede Me'mûn için bey'at sözü verdi ve bu ahitnameye şartlar koydu, yeminler aldı; hâl böyle iken sen nasıl bu şekilde hareket edebilirsin?» Yahyâ b. Süleym'in bu sözlerine karşılık Emîn de şunu söyledi: «Hârûn er-Reşîd'in Me'mûn hakkındaki görüşü âni olmuştur ve isabetsizdir; çünkü Ca'fer b. Yahyâ bir hile ile Hârûn'u böyle bir görüşe yönlendirmiştir. Bizim için şu anda faydalı olan durum, hemen Me'mûn'u hal' edip veliahdlikten uzaklaştırmaktır.» Emîn'in bu tavrı karşısında Yahyâ b. Süleym şu fikirleri beyan etti: «Görüşünüz Me'mûn'u hal' etmek ise, bunu açığa vurmayın, çünkü askerler bunu hoş karşılamazlar. Onları ve kumandanları kademe kademe çağırır ve hediyeler vermek suretiyle kendinize ısındırırsınız. Ayrıca Me'mûn'un taraftarlarını ve güvendiği kişileri dağıtmağa çalışırsınız ve onları çeşitli mallar vermek suretiyle kendinize yaklaştırırsınız. Böylece kuvvetini zayıflatıp adamlarını elinden çektikten sonra kendisine yanınıza gelmesini emredersiniz. Eğer Me'mûn isteğinize uyarak yanınıza gelirse, istediğiniz gerçekleşmiş olur; eğer gelmekten çekinirse, sınırının kuşatıldığı ve kuvvetinin sarsıldığı bir durumda onu elinize geçirmiş olursunuz.» Bunun üzerine Emîn Yahyâ b. Süleym'e: «Sen lüzumsuz konuşan

bir hatipsin, isabetli görüş sahibi değilsin. Kalk, git buradan, mürekkep ve kalemlerinin başına dön.» dedi.

Zü'r-riyâseteyn (Fadl b. Sehl), Bağdâd'da kendisine güvenebileceği kişiler edinmişti ve bunlarla mektuplaşıyordu. Fadl b. Rebî' ise bütün yolları kontrol altına almıştı. Zü'r-riyâseteyn'in güvendiği kimselerden birisi Bağdâd'da meydana gelen yeni bir hadiseyi mektupla ona bildirmek istediği zaman bu mektubu bir kadınla yola çıkarırdı ve mektubu kadının bindiği bineğin palanındaki ağacın içine gizlerdi. Böylece kadın bir köyden başka bir köye gider gibi yoluna devam eder ve mektubu Zü'r-riyâseteyn'e ulaştırırdı. Fadl b. Rebî', Me'mûn'un hal'i konusunda ısrar edince, Emîn onun ısrarı karşısında oğlu Mûsâ'ya Safer 194 (Kasım 809)'de, bir rivayete göre de Rebiyülevvel 195 (Aralık 810)'de bey'at etti. Ayrıca Emîn, oğlu Mûsâ'ya, «en-Nâtık bi'l-hakk (doğruyu söyleyen)» adını verdi ve Me'mûn ile Mü'temen'in adlarının minberlerde okunmasını yasakladı. Hatta hâciplerden birini Kâbe'ye gönderdi ve Hârûn er-Reşîd'in daha önce Emîn ve Me'mûn'a bey'at ederek bıraktığı yazılı kâğıtları getirtti. Fakat bunları Fadl b. Rebî' yırtıp attı.

Emîn'in bu yaptıklarından haberdar olan Me'mûn, Zü'r-riyâseteyn'e: «İşte bunlar görüşle bilinecek hususlardır, hak tarafında olmamız bize yeter.» dedi. Bu arada Me'mûn adına minberlerde okunan duanın bırakıldığını ve bu haberin Me'mûn tarafından doğrulandığını gören Zü'r-riyâseteyn ilk tedbir olarak Me'mûn'un Rey ve civarındaki askerlerini bir araya toplamasını ve bunları yiyecek ve diğer şeylerle desteklemesini ileri sürdü. Bu sırada Rey civarındaki bölgelerde kıtlık bulunması sebebiyle, Me'mûn buralarda bulunan askerlerin isteklerini fazlasıyla yerine getirdi. Böylece refaha kavuşan bu askerler taşkınlık edip sağa sola saldırmadılar. Bundan sonra Me'mûn, kumandan ve askerlerinden bir kısmını kumandasına teslim ettiği Ebû'l-Abbâs Tâhir b. Huseyn b. Mus'ab b. Zurayk b. Es'ad el-Huzâ'î'yi onların başına emîr olarak gönderdi. Ebû'l-Abbâs sür'atli bir yürüyüşle Rey'e geldi ve burada konaklamağa başladı. Bu arada silâhları bırakıp, hayvanları otlamağa saldı.

Emîn ise, İsmet b. Hammâd b. Sâlim'i bin kişilik bir kuvvetle Hemedân'a sevketti ve ona, öncü birliği Sâve'ye göndermesini, kendisinin ise Hemedân'da kalmasını emretti. Bu arada Fadl b. Rebî ile Alî b. Îsâ b. Mâhân, Me'mûn ile savaşması için Emîn'i kışkırtmağa devam ettiler. Oğlu Mûsâ'ya bey'at eden Emîn onu Alî b. Îsâ'nın terbiye ve himayesine bıraktı. Ayrıca Emîn, Sâhibu's-şurta görevine Muhammed b. Îsâ b. Nehîk'i, muhafız birliğinin başına Osman b. Îsâ b. Nehîk'i ve mektupçuluk işlerine de Sâhibu'l-musallâ görevini yürüten Alî b. Sâlih'i tayin etti.

Tunusluların İbn Ağleb'e Karşı Çıkmaları

Bu yıl Tunus'ta İmran b. Mücâlid er-Rebî'î ile Kureyş b. et-Tunusî, İfrikıye emiri İbrâhim b. Ağleb'e karşı isyan ettiler. Tunus'ta toplanan büyük bir kalabalık kendisine bağlı bulunanlar ile birilkte İbrâhim b. Ağleb'i kendi köşkünde muhasara altına aldılar. Ayrıca Cemâziyelâhir 194 (Mart 810)'de Kayrevân halkı da İbrâhim b. Ağleb'e karşı baş kaldırdı. Aralarında meydana gelen çarpışmalarda İbrâhim b. Ağleb'in adamlarından bir grup öldürüldü.

İmrân b. Mücâlid ve taraftarları 10 Recep 194 (20 Nisan 810)'de Kayrevân'a girdiler. Bu arada Kureyş de Tunus'tan hareket ederek Kayrevân'a geldi. Bunlar İbrâhim b. Ağleb ile Recep 194 (Nisan 810)'de savaşa tutuştular. İbrâhim b. Ağleb'in taraftarları hezimete uğradılar. 20 Recep 194 (30 Nisan 810)'de taraflar tekrar karşılaştılar. İbrâhim b. Ağleb'in taraftarları ikinci defa yenildiler. Yine bu Recep ayı içerisinde taraflar üçüncü defa karşılaştılar, bu defa İbrâhim b. Ağleb'in taraftarları zafer kazandılar. Bu arada İmrân b. Mücâlid, Fakih Esed b. Furât'a bir elçi gönderdi ve kendileri ile beraber Kayrevân'dan çıkmasını istedi; fakat Esed onlarla gitmeyi reddetti. Bunun üzerine Mücâlid tekrar Esed b. Furât'a bir elçi daha gönderdi ve Esed'e: «Ya bizimle gidersin, ya sa ayağından tutup zorla sürüyerek götürecek birisini göndereceğim.» dedi. Bu zorlama karşısında Esed elçiye şöyle dedi: «Mücâlid'e söyle; eğer sizinle gitmek mecburiyetinde kalırsam, halka: "Ölen ve öldürülen cehennemdedir." derim.» dedi. Bunun üzerine İmrân, Esed b. Furât'ın yakasını bıraktı.

Mâride Halkının Baş Kaldırması ve Hakem'in Frenk Memleketlerinde Savaşması

Bu sene Mâride halkı Endülüs emiri Hakem b. Hişâm'a karşı tekrar baş kaldırdı. Hakem isyan eden Mâride halkının üzerine bizzat kendisi yürüdü ve onlarla savaştı. Komuta ettiği küçük ve büyük birlikler ric'at ve hamle şeklinde savaşı 194-196 (809-811) yılına kadar devam ettirdiler.

Frenkler, Müslümanların bulundukları suğur (uç bölge) lara göz dikerek buralarda baskın, yağma, öldürme ve esir alma hareketlerine giriştiler. Bu sırada Hakem Mâride halkı ile meşgul olduğundan Frenklerle uğraşmağa fırsat bulamamıştı. Suğurda bulunan Müslümanların büyük bir felâket içerisinde bulunduklarını ve düşmanın yapmış olduğu işkencenin had safhaya ulaştığını öğrendi. Bu arada esir alınan bir ka-

dının: «İmdâda yetiş, ey Hakem!» dediği kendisine duyuruldu. İşin ciddiyetini anlayan Hakem, hemen hazırlığa girişti ve askerlerini toplayarak 196 (811) yılında Frenk ülkesine hareket etti. Hakem Frenk memleketlerinde ağır basıp pek çok savaşlar yaptı. Bu arada bir kısım kaleleri fethetti; Frenk memleketlerini tahrip ederek buraları yağma ettiği gibi bir çok insanları da öldürdü. Ayrıca kadınlarını esir aldı ve pek çok ganimet ele geçirdi. Bundan sonra kendisinden yardım isteyen ve esir alınan kadının bulunduğu tarafa doğru hareket etti ve esir mübâdelesi yapılmasını emretti. Kadının esaretten kurtarılmasını şiddetle tavsiye etti, nihayet kadın esaretten kurtarıldı ve mübadele sonunda artan Frenk esirleri öldürüldü. Hakem savaşa son verdikten sonra suğur halkına: «Hakem sizin imdadınıza yetişti mi?» diye sordu. Onlar: «Evet.» dediler ve dua ederek kendisini övdüler. Bundan sonra Hakem muzaffer olarak Kurtuba'ya döndü.

Çeşitli Olaylar

Bu sene Bizanslılar kralları Mihail'in üzerine hücum ettiler, fakat Mihail kaçarak kurtuldu ve rahip oldu. İki sene kadar krallık yapmış ve sonra kumandan Elyon kral olmuştur.

Bu yıl Musul valiliğinde Emîn tarafından tayin edilen İbrâhim b. Abbâs bulunuyordu.

Meşhur zâhid Şakik el-Belhî, bir Türk memleketi olan Kûlân savaşında bu yıl öldürüldü. el-Evzâî'nin mesai arkadaşı olan Velîd b. Müslim de bu sene vefat etmiştir. Bir rivayete göre, 110 (228) yılında doğan Velîd b. Müslim 195 (811) yılında vefat etmiştir. 117 (735) yılında doğan Kûfe kadısı Hafs b. Gıyâs en-Naha'î de bu sene vefat etmiştir.

116 (734) yılında doğan Abdülvahhâb b. Abdülmecid es-Sekafî de bu yıl vefat etmiştir. Abdülvahhâb'ın aklında ömrünün sonuna kadar bozulma (ihtilat) görülmüş, bu yüzden de daha önce rivayet etmiş olduğu hadisler sahih kabul edilmiştir.

Ayrıca büyük nahiv alimi Sîbeveyh de bu yıl vefat etmiştir. Onun asıl adı: Amr b. Osmân b. Kanber (Ebû Beşir)'dir. (Bir rivayete göre Sîbeveyh 183 (799) yılında vefat etmiştir.) Sîbeveyh bir rivayette otuz iki yıl, diğer bir rivayette ise kırk yıldan fazla yaşamıştır.

Yetmiş dört yıl yaşayan Yahyâ b. Said b. Ebân b. Said b. el-Âs da bu yıl vefat edenlerdendir.

HİCRET'İN YÜZ DOKSAN BEŞİNCİ (M. 810-811) YILI OLAYLARI

Me'mûn'un Adının Hutbelerde Okunmasının Yasaklanması

Bu yıl Emîn, üzerinde kendi adı bulunmadığı için 194 (809) yılında Horasân'da kardeşi Me'mûn adına basılan dirhem ve dinarların geçersiz sayılmasını emretti. Ayrıca «en-Nâtık bi'l-hakk» lakabını verdiği oğlu Mûsâ ve «el-Kâim bi'l-hakk» lakabını verdiği diğer oğlu Abdullah'in minberlerde adlarının zikredilmesini sağladı. Mûsâ bu sırada küçük bir çocuktu. Bu arada Emîn bir kısım kimselerin görüşlerine uyarak kardeşi Me'mûn'un adının hutbelerde okunmasını yasakladı.

Ali b. İsâ ile Tâhir Arasında Meydana Gelen Savaş

Emîn, Memûn ile savaşmak üzere Ali b. İsâ b. Mâhân'ı gönderdi. Başkasını değil de Ali b. İsâ'yı göndermesinin sebebi şu idi:

Zü'rriyâseteyn'in Fadl b. Rebi'in yanında fikir ve sözlerine baş vurduğu bir casusu vardı. Zü'r-riyâseteyn bir gün bu adamına bir mektup gönderdi ve kendileriyle savaşmak için Ali b. İsâ'nın gönderilmesinin sağlanmasını istedi. Aslında maksadı, Hârûn er-Reşid döneminde Horasân valisi iken halka kötü davranarak zulmettiği için azledilen ve Horasân halkının nefret ve buğzunu kazanan Ali b. İsâ'nın gönderilmesiyle Emîn ve taraftarlarına karşı Horasânlıların savaş gayretlerini artırmaktı. Neticede Zü'r-riyâseteyn'in adamı onun isteği doğrultusunda bu işi başardı ve Emîn Ali b. İsâ'yı göndermeğe karar verdi.

Bir rivayete göre, Emîn'in Ali b. İsâ'yı göndermesinin sebebi şöyledir:

Ali b. İsâ bir gün Emîn'e: Horasân halkının kendisine mektup gönderdiğini, Horasân'a geldiği takdirde boyun eğip itaat edeceklerini, başkası gönderilirse ona itaat etmeyeceklerini bildirdiklerini söyledi. Bunun üzerne Emîn, Ali b. İsâ'yı gönderdi ve kendisine Nehâvend, Hemedân, Kum ve Isfahân gibi bütün Cebel bölgesini ikta' olarak verdi. Ayrıca bu bölgelerin savaş ve haraç işlerinin idaresini de ekledi. Bunlardan başka pek çok mal da verdiği gibi, hazineler üzerine hakem tayin etti. Emîn, Ali b. İsâ'yı elfî bin süvari ile donattı ve bir mektup göndererek Ebû Dülef Kâsım b. İdrîs b. İsâ el-İclî ile Hilâl b. Abdullah el-Hadremî' nin kendisine katılmalarını istedi. Bu arada Emîn ara ara Ali b. İsâ'ya karşı asker ve mal yardımını sürdürdü.

Ali b. İsâ Bağdâd'dan ayrılmazdan önce vedalaşmak üzere Emîn'in annesi Zübeyde'nin yanına geldi ve Zübeyde kendisine şunları söyledi: «Ey Ali b. İsâ! Müminlerin emîri (Emîn)'e evlâdım olması hasebiyle şefkat ve merhametim sonsuzdur. Ancak Abdullah (Me'mûn)'a da başına gelebilecek her hangi bir kötü hareketten dolayı şefkat besliyor ve merhamet duyuyorum. Oğlum (Emîn) bir hükümdardır, kardeşiyle saltanat hususunda mücadele ve rekabete girişmiş, ayrıca onun elindekileri de kıskanmıştır. Kerim kimse et yerken başkaları ona engel olmağa çalışır ve kin duyar. Me'mûn'a, aynı babanın evlâdı olması ve Emîn'in kardeşi bulunması dolayısıyla hak tanı ve saygı göster. Onu sözlerinle rüsvay etmeye yeltenme; çünkü sen dengi değilsin. Onu kölelere reva görülecek bir tarzda zorla sürükleyerek getirmeğe çalışma ve zincire vurarak küçültmeğe kalkışma. Ayrıca hizmetçi ve cariyelerinden mahrum bırakma. Yürürken sert davranma ve kendisiyle aynı hizada yürüme. Önce özengisini tut, sonra bineğine bin. Eğer sana söverse buna tahammül göster.»

Bu sözleri söyledikten sonra, Ali b. İsâ'ya gümüşten bir zincir verdi ve Me'mûn'un, eline düşmesi halinde bu zincirle bağlamasını istedi. Bunun üzerine Ali b. İsâ, Zübeyde'ye; «İstekleriniz doğrultusunda hareket edeceğim.» dedi.

Ali b. İsâ beraberinde bulunan kumandan ve askerler ile Şaban 195 (Nisan 811)'de Bağdâd'dan hareket etti ve kendisini bizzat Emîn uğurladı. Rivayet edildiğine göre Bağdâd'da bulunan yaşlı kişiler, silâh ve teçhizat bakımından onun ordusundan daha mükemmelini ve bu birliğe katılan adamlardan ve atlardan sayıca daha çoğunu görmediklerini söylemişlerdir.

Emîn, Ali b. İsâ'ya ayrıca Me'mûn'un kendisiyle savaşmağa kalkışması halinde onu esir almasını tavsiye etmişti.

Bağdâd'dan hareket eden Ali b. İsâ Celûlâ'da kervanlar ile karşılaştı ve onlardan durum hakkında bilgi almak istedi. Bunlar Tâhir'in Rey'de taraftarlarını çoğaltmağa çalıştığını, savaş aletlerinin ıslâhı ile uğraştığını, kendisine yardımcı olacak askerî birliklerin Horasân'dan geleceğini ve şu anda kendisinin savaş hazırlığı içerisinde bulunduğunu bildirdiler. Bunun üzerine Ali b. İsâ: «Tâhir benim dallarımdan bir dikendir. Onun gibiler orduları idare edemez.» dedi ve adamlarına dönerek şunları söyledi: «Tâhir'in şiddetli rüzgârdan yıkılan bir ağaç gibi yıkılması için bizim Hemedân yokuşunu geçtiğimizi duyması kâfidir, çünkü yeni doğmuş kuzular boynuzlu koçlar ile vuruşamaz. Katırların ise arslanlar ile karşılaşmağa tahammülleri yoktur. Eğer Tâhir bize karşı koymağa kalkışırsa kendisini süngülerin dişleri arasına ve keskin kılıçların ağzına atmış olur. Biz Rey'e gelip kendilerine yaklaştığımız zaman onların kuvvetleri zayıflayıp parçalanacaktır.»

Bundan sonra Ali b. İsâ Deylem, Taberistân ve bu civarda bulunan beylere hediyeler vereceğini vaad eden mektuplar gönderdi ve onlara taç, bilezik ve diğer bazı şeyler hediye tti. Ayrıca onlardan Horasân yolunu kesmelerini istedi, onlar da Ali b. İsâ'nın isteğini kabul ettiler. Bundan sonra savaş stratejisine elverişli olmayan ilk Rey kasabasına geldiği zaman taraftarlarından bir grup kendisine: «Önce casûs ve öncüler gönderir ve taraftarların için bir hendek kazdırırsan gece baskınından emin olur ve uygun olanı yapmış olursun.» dediler. Bunun üzerine Ali b. İsâ şöyle dedi: «Tâhir gibiler için bu kadar hazırlanmağa gerek yoktur. Onun durumu şu iki şıktan birisidir: O ya Rey'de kendisini koruma altına alacaktır, o zaman Rey halkı gece bastırıp işini bitirecek ve bizim yapmak istediğimizi onlar yapmış olacaklardır, yahut da süvarilerimiz yaklaştığı zaman Rey'i terkedecektir.» Ali b. İsâ'nın taraftarları söz alarak kendisine: «Eğer Tâhir'in maksadı Rey'i terkedip geri dönmek olsaydı bunu yapması gerekirdi, çünkü biz kendisine yaklaştığımız hâlde henüz Rey'i terketmedi.» dediler.

Ali b. İsâ ile Rey arasında on fersahlık bir mesafe kalınca Tâhir taraftarları ile istişare etti ve onlar Tâhir'e Rey'de kalmasını, Horasân'dan kendisine yardım gelinceye ve oradan gelecek bir kumandanın bu işleri üstlenmesine kadar savunmaya devam etmesini tavsiye ettiler, ayrıca şunları söylediler: «Reyde kalman hem senin için, hem de taraftarların için daha iyi olur. Aynı zamanda soğuktan korunmak ve askerlerin yiyeceklerini temin etmek bakımından da daha elverişli olur. Bundan başka Rey'de bulunan evlere sığınma imkânın olur, ayrıca düşmanı oyalamağa fırsat da bulmuş olursun.» Fakat Tâhir onların bu tavsiyelerini beğenmedi ve şöyle dedi: «Düşüncelerinizde isabet payı yoktur, çünkü Rey

halkı Ali b. İsâ'nın hamle yapmasından korkmaktadırlar ve beraberinde pek çok çöl bedevileri, kır ve köylerde yaşayan çok miktarda çapulcu bulunmaktadır. Eğer Rey'de kalırsam, Rey halkının Ali b. İsâ'dan korkarak bizim üzerimize hücum etmeyeceklerinden emîn olamam. Bence en uygun olan onlara karşı koymak üzere Rey'den çıkmaktır. Eğer zafer kazanırsak ne âlâ; aksi takdirde Rey'e döner ve yardım gelinceye kadar orada Ali b. İsâ ile savaşmağa devam ederiz.»

Bundan sonra Tâhir taraftarlarını çağırdı ve dört bin süvariden daha az sayıdaki bir askerî kuvvetle Rey'den çıkıp beş fersah uzaklıktaki bir yerde karargâh kurdu. Tâhir'in sâhibu's-şurta görevinde bulunan Ahmed b. Hişâm şöyle dedi: «Ali b. İsâ bize gelir de ben Müminlerin emîrinin valisiyim derse, biz de valiliğini tasdik edip kabul edersek onunla savaşmamız uygun olmaz.» Bunun üzerine Tâhir: «Henüz bana bu hususta bir şey gelmedi.» dedi. Bu sefer Ahmed b. Hişâm Tâhir'e: «Beni kendi halime bırak.» dedi. Tâhir de: «Bildiğin gibi hareket et.» diye karşılık verdi. Bunun üzerine Ahmed b. Hişâm minbere çıktı ve Muhammed (Emîn)'i hal' etti, Me'mûn'a da halife olarak dua etti. Tâhir ve askerleri bundan sonra buradan ayrıldılar. Bu sırada Tâhir'in taraftarlarından birisi şöyle dedi: «Askerin Ali b. İsâ'nın askerlerinden korkmuş bir vaziyette bulunmaktadır. Onun askerî ile tanışıp ısınmalarına ve yapacakları savaşta ne şekilde hareket edeceklerini öğreninceye kadar, savaşmayı geciktirirseniz her halde iyi olur.» Bu sözler karşısında Tâhir de şunları söyledi: «Ben dikkatsiz ve tecrübesiz birisi değilim. Kendi askerimin azlığını, karşı tarafın askerinin sayıca çokluğunu ve onların savaş malzemesi bakımından üstünlüklerini biliyorum. Eğer savaşmayı geciktirirsem karşı taraf azlığımızın farkına varır ve askerlerimin gönlünü korku ve teşvikle kendilerine celbederek kendi taraflarına geçmelerini sağlayabilirler. Böylece sebat gösteren izzetinefis sahibi kimseler beni perişan edebilirler. Fakat ben piyadeleri piyadelerle, süvarileri süvarilerle karşılaştıracağım ve askerlerimin itaat ve vefakârlığına güveneceğim. Ayrıca şehit olmak isteyen kimsenin hırsını ve hayır bekleyen kişinin sabrını göstereceğim. Eğer Allah (c.c.) bize zaferi nasip kılarsa, arzu ve isteğimiz budur; eğer bunun aksi tecelli ederse, savaşa katılıp da öldürülen ilk kimse ben değilim ya. Allah (c.c.) katında olan (sevap) daha çok ve daha değerlidir.»

Ali b. İsâ da askerlerine şu şekilde talimat verdi: «Elinizi çabuk tutun. Onların sayısı azdır. Onlar kılıçların sıcaklığını ve süngülerin kendilerine saplandığını idrak ettikleri zaman sizin karşınızda sebat gösteremeyeceklerdir.»

Bundan sonra Ali b. İsâ, askerlerini sağ ve sol, cenah ve merkez ol-

mak üzere üçe ayırdı. Ayrıca on bayrak hazırladı ve her yüz kişiye bir bayrak vererek onları aralarında bir ok atımı mesafe bırakmak suretiyle arka arkaya dizdi. Bununla birlikte her yüz kişinin başında bulunan kumandanlara, ilk bayrağı taşıyan grup savaşı uzattığı takdirde onu takip eden grubun öne geçmesini, savaşan grubu ise geri çekerek dinlenmesini sağlamalarını emretti, ayrıca zırhlı kimseleri bayraklı grupların önüne geçirdi, kendisi de cesur askerlerin yanında yer aldı.

Tâhir ise askerlerini büyük gruplara ayırdı, ümit ve öğüt vermek suretiyle onları savaşa teşvik etti. Fakat Tâhir'in askerlerinden bir grup kaçarak Ali b. İsâ'ya iltihak etti. Tâhir askerlerinden bir kısmını sopalattı, diğerlerini de tahkir etti. Tâhir'in bu hareketi, geride kalanların Ali b. İsâ ile savaşmasını ve düşmanlarının üzerine yürümelerini teşvik etti. Bu sırada Ahmed b. Hişâm, Tâhir'e şöyle dedi: «Ali b. İsâ'nın daha önce biz Horasânlılardan Me'mûn için almış olduğu bey'atı kendisine hatırlatamaz mısınız?» Tâhir: «Hatırlatabilirim ve bunu yaparım.» dedi. Bundan sonra Tâhir bey'at belgesini aldı, süngüsünün ucuna takarak saf halindeki iki tarafın askerlerinin arasına dikildi ve emân istedi. Tâhir kendisine emân veren Ali b. İsâ'ya şöyle dedi: «Allah'tan korkmaz mısın? Şu süngümün ucundaki bey'at belgesi, bizzat senin tarafından bizden alınan bey'at nüshası değil mi? Bir ayağın kabirde, artık Allah'tan kork.» Tâhir'in bu sözleri üzerine Ali b. İsâ: «Tâhir'i yakalayıp bana getirene bin dirhem vereceğim.» dedi. Bu sırada Ahmed b. Hişâm'ın taraftarlarının Ali b. İsâ'ya sövmeleri üzerine Ali b. İsâ'nın taraftarlarından Hâtim et-Tâî adında birisi ortaya çıktı. Tâhir onun üzerine atıldı, elleriyle tutarak kılıcını elinden aldı ve vurduğu bir darbe ile yere serdi. Bu yüzden Tâhir'e «Zü'l-yemîneyn» adı verildi.

Bundan sonra Rey halkı hemen şehrin kapılarını kapattılar. Bunun üzerine Tâhir taraftarlarına şunları söyledi: «Bu sırada arkanızda bulunanlardan ziyade önünüzdekiler ile meşgul olun, zira sizi bunlardan ancak sadakat ve gayretiniz kurtaracaktır.»

Her iki taraf şiddetli bir savaşa tutuştu ve Ali b. İsâ'nın sağ cenahı Tâhir'in sol cenahına saldırdı. Ali b. İsâ'nın sağ cenahı fena halde hezimete uğradı, ayrıca Tâhir'in sağ cenahına saldıran Ali b. İsâ'nın sol cenahı da Tâhir'in askerleri tarafından bulundukları yerden uzaklaştırıldı. Bundan sonra Tâhir askerlerine şöyle dedi: «Bütün gayret ve kuvvetinizi Ali b. İsâ'nın merkez kuvvetlerine yöneltin ve onların üzerine fevkalâde bir şekilde hamle yapın. Eğer siz onların bir bayrağını (yüz kişilik bir kuvvetini) bozguna uğratıp dağıtırsanız, baştakiler sona kadar geri dönüp kaçacaklardır.» Gerçekten Tâhir'in askerleri sadakatla sabır ve metanet gösterdiler ve Ali b. İsâ'nın merkez kuvvetinin ilk bayraklı

grubunun üzerine saldırarak onları hezimete uğratmakla birlikte pek çoğunu da öldürdüler. Böylece arka arkaya dizilen Ali b. İsâ'nın yüzer kişilik bayraklı grupları peşpeşe geri kaçtılar, neticede Ali b. İsâ'nın sağ cenahı bozuldu.

Tâhir'in sağ ve sol cenahları arkadaşlarının yaptıklarını görünce karşılarında bulunan Ali b. İsâ'nın askerlerine saldırmak üzere geri döndüler ve onları hezimete uğrattılar. Hezimet Ali b. İsâ'ya varıp dayanınca askerlerine şu şekilde bir çağrıda bulundu: «Hediyeler, bilezikler ve taçlar verdiğim yakın askerlerim ve taraftarlarım hani neredeler? Geri çekildikten sonra tekrar geri dönseler ya!» Bu sırada Tâhir'in askerlerinden birisinin attığı bir okla Ali b. İsâ öldürüldü. Bir rivayete göre Ali b. İsâ'yı öldüren kişi Dâvud Siyâh idi.

Ali b. İsâ'nın başı gövdesinden ayrıldı; elleri ayaklarına bağlanarak gövdesi bir tahta üzerine konuldu ve her ikisi Tâhir'e gönderildi. Tâhir'in emri üzerine de gövdesi bir kuyuya atıldı. Bundan sonra Tâhir Allah'a şükrederek yanında bulunan genç köleleri azat etti. Böylece Ali b. İsâ'nın askerlerinin bozgunu tamamlanmış oldu. Ancak Tâhir'in askerleri üzerlerinden kılıçlarını kaldırmadılar, onları iki fersah kadar takip ettiler ve bu iki fersahlık mesafede on iki defa savaştılar. Ancak her savaşta Emîn'in askerleri hezimete uğradılar, Tâhir'in askerleri ise esir alma ve öldürme işlerini gece karanlık bastırıncaya kadar sürdürdüler; bu arada çok miktarda ganimet ele geçirdiler.

Bundan sonra Tâhir silâhlarını bırakanların güven altında bulunacaklarını ilân etti, bunun üzerine silâhlarını yere atarak bineklerinden indiler.

Tâhir Rey'e döndü, bu arada Me'mûn ve Zü'r-riyâseteyn'e şu şekilde bir mektup gönderdi:

«Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

Müminlerin Emîrine mektubumdur:

Ali b. İsâ'nın başı önümde, yüzüğü parmağımda, askerleri ise emrim altındadır. Vesselâm.»

Tâhir ile Me'mûn arasında iki yüz elli fersahlık bir mesafe bulunmasına rağmen bu mektup posta ile üç gün içinde Me'mûn'a ulaştırıldı. Zü'r-riyâseteyn, Me'mûn'un yanına gelerek fetihler dolayısıyla tebrik etti ve halkın huzuruna girmesini emretti. Me'mûn'un huzuruna giren halk kendisini hilâfetle selâmladı.

Mektubun Me'mûn'un eline geçmesinden hemen iki gün sonra Ali b. İsâ'nın başı da geldi ve Horasân sokaklarında dolaştırıldı.

Fetih haberini bildiren bu mektup Me'mûn'un eline geçtiği sırada, Herseme komutasında hazırlamış olduğu büyük orduyu Tâhir'e yardım maksadıyla yola çıkarmak üzere idi.

Ali b. İsâ'nın ölüm haberi Emîn'e ulaştığı sırada kendisi balık avlamaktaydı. Kendisine haber getiren kimseye: «Yazıklar olsun sana! Beni kendi halime bırak. Kevser şu anda iki tane balık tuttu, ben henüz hiç balık yakalayamadım.» dedi.

Bundan sonra Fadl, Me'mûn'un Bağdâd'da bulunan çocuklarının vasiliğini yapan ve Sevâd bölgesindeki mülkünün vekili bulunan Hâdim Nevfel'e birisini gönderdi. Nevfel'in elinde daha önce Hârûn er-Reşid tarafından Me'mûn'a hediye edilmiş bulunan bir milyon dirhem bulunuyordu. Gelen bu kişi Nevfel'in elinde bulunanları ve Me'mûn'a ait olan arazi ve gelirlerinin hepsini aldı. Bu hususta Bağdâd şairlerinden birisi şu mealde bir şiir söylemiştir:

«Vezirin hiyaneti, emîrin fıskı, danışmanın cahilliği halifeliğin
elden çıkmasına sebep olmuştur.

Fadl vezir, Bekr ise müşirdir, bunlar emîrin ölümünü
neticelendirecek olan şeyleri istemektedirler.

Onlar bunları istemekle aldanma yolunu tutmuşlardır; aldanmak
ise yolların en kötüsüdür.»

Bu şiirin devamında bulunan beyitleri çok kötü iftiralar bulunması dolayısıyla buraya almadım. Ancak takva sahibi bir kişi olmasına rağmen bu beyitleri zikreden Ebû Ca'fer'e de hayret ettim.

Emîn neticede ahdini bozduğuna pişman oldu. Kumandanları Şevval 195 (12 Temmuz 811)'de bir araya geldiler, maaşlarını almak ve gerekirse karışıklık çıkarmak üzere anlaştılar. Bu kararlarını icra da ettiler. Abdullah b. Hâzim onlara karşı koydu ve savaşa girişti. Ancak Emîn, Abdullah b. Hâzim'in savaşmasını engellediği gibi kumandanlarına bol miktarda mallar dağıttı.

Abdurrahman b. Cebele'nin Hemedan Üzerine Gönderilmesi

Emîn, Ali b. İsâ'nın öldürüldüğünü ve askerinin hezimete uğradığını öğrenince yirmi bin kişilik bir kuvvetle Abdurrahman b. Cebele el-Enbârî'yi Hemedân tarafına gönderdi ve onu Horasân topraklarındaki

fethedeceği bütün yerler de dahil olmak üzere Hemedân valiliğine tayin etti.

Ayrıca gayretli olmasını emretti ve kendisine bir çok mallar verdi. Bundan sonra Abdurrahman Hemedân'a geldi ve şehri koruma altına alarak surunu onardı.

Abdurrahman'ın Hemedân'a gelmesi üzerine Tâhir de buraya geldi. Ancak hazırlıklı bulunan Abdurrahman Tâhir'e karşı koydu ve taraflar arasında çok şiddetli bir savaş başladı. Her iki taraf da sabır ve metânet gösterdi; ancak taraflardan pek çok kimse yaralandı ve öldürüldü. Bozguna uğrayan Abdurrahman ise tekrar Hemedân'a döndü ve yaralı askerlerinin iyileşip tekrar güç kazanmalarına kadar burada günlerce kaldı. Bundan sonra, Tâhir'e karşı saldırıya geçmek için tekrar harekete geçti. Abdurrahman'ın bu vaziyetini gören Tâhir yakın arkadaşlarına şunları söyledi: «Abdurrahman size taarruzda bulunmak istiyor. Ona yaklaşırsanız mutlaka sizinle savaşacaktır. Hezimete uğrattığınız takdirde bu defa Hemedân'a girecek ve oradaki hendekleri kendisine siper yaparak sizinle savaşmayı sürdürecektir. Sizi hezimete uğratması hâlinde bütün meydan kendisine kalacaktır. Hendek ve askerlerimize yakın olan bir yerde bekleyin, eğer Abdurrahman bize yaklaşırsa onunla savaşırız.»

Tâhir'in tavsiyesine uyan arkadaş ve askerleri onun tespit ettiği yerde beklemeğe başladılar. Abdurrahman kendisinden korktukları için onların burada beklediklerini sandı ve üzerlerine yürüdü. Taraflar şiddetli bir şekilde savaşa tutuştular ve her iki taraf da sabır ve metanet gösterdiler. Abdurrahman, askerlerinden öldürülenlerin sayısının arttığını görünce aralarında dolaşarak onları savaşa teşvik etti ve sabırlı olmalarını istedi. Tam bu sırada Tâhir'in adamlarından birisi Abdurrahman'ın askerlerini sıkıştırdı ve onları hezimete uğrattı. Tâhir'in taraftarları var güçleriyle üzerlerine atılarak onları öldürmeğe devam ettiler ve Hemedân'a kadar geldiler. Tâhir Hemedân kapısında durdu ve şehri muhasara altına aldı. Muhasaranın şiddeti ve uzaması şehir halkını bıktırdı. Hemedan halkının kendisine ve sıkıntı içerisinde bulunan arkadaşlarına karşı koymasından korkan Abdurrahman bir elçi göndererek kendisi ve beraberindekiler için Tâhir'den emân istedi. O da Abdurrahman ve beraberinde bulunanlara emân verdi ve bundan sonra Hemedân'dan ayrıldı.

Tâhir'in Cebel Bölgesindeki Kasabaları İstilâ Etmesi

Tâhir Hemedân şehrinin kapısına gelip Abdurrahman'ı burada muhasara ettiği zaman, Kazvîn'de bulunan Kesîr b. Kâdire'nin arkasından

gelmesinden korktu ve askerlerine hazır olmalarını emrederek bin kişilik bir süvari kuvvetiyle Kazvin tarafına hareket etti. Kesir b. Kâdire, Tâhir'in kendisine doğru gelmekte olduğunu öğrenince, büyük ve kalabalık bir askeri kuvvete sahip olmasına rağmen Tâhir'in önünden kaçtı ve Kazvin'i boşalttı. Kazvin'e giren Tâhir burada bir askeri kuvvet bırakarak başlarına arkadaşlarından birisini âmil tayin etti, ondan Kazvin'e gitmek isteyenlerin engellenmesini istedi, kendisi de Cebel bölgesindeki diğer kasabaları Kazvin ile birlikte istilâ etti.

Abdurrahman b. Cebele'nin Öldürülmesi

Bu yıl Abdurrahman b. Cebele el-Enbârî öldürüldü. Öldürülme sebebi şu idi:

Abdurrahman, Tâhir'den emân aldıktan sonra kendisini ona ve askerlerine barış içinde imiş ve Tâhir'in verdiği emândan memnunmuş gibi gösterdi, böylece kendisine olan güvenlerinden istifade ederek onları gaflete düşürdü ve askerleriyle Tâhir'in üzerine hücum etti. Tâhir ve taraftarları onun hücum edeceğinden habersizdiler. Ancak Tâhir'in piyadeleri Abdurrahman'a karşı hücuma geçtiler ve savaşa giriştiler. Bu arada süvarileri de hazırlıklarını tamamladılar. Taraflar tarihte ender rastlanan şiddetli bir savaş yaptılar. Bu savaşta kılıçlar parçalandı, süngüler kırıldı. Neticede Abdurrahman hezimete uğradı ve bir grup taraftarıyla tek başına kaldı. Bu vaziyette savaşa devam eden Abdurrahman'a askerleri: «Şu anda kaçman mümkün, en iyisi kaç kurtul.» dedilerse de Abdurrahman: «Müminlerin emiri beni ebediyyen yenilmiş görmeyecektir.» dedi ve savaşa devam etti, fakat savaş esnasında öldürüldü.

Hezimete uğrayan Abdurrahman'ın taraftarları, el-Hareşî'nin iki oğlu Abdullah ve Ahmed'in yanına geldiler. Aslında Ahmed ve Abdullah, Emîn tarafından Abdurrahman'a yardım maksadıyla gönderilen ve «el-Lusûs kasrı»nda bekleyen büyük bir ordunun başında bulunuyorlardı. Abdurrahman'ın hezimete uğrayan taraftarları Abdullah ve Ahmed'in yanına geldiklerinde, onlar savaşa katılmadan kendi askeri birlikleri içerisinde hezimete uğradılar ve Bağdâd'a geldiler. Böylece bütün memleketler Tâhir'e bırakılmış oldu, Tâhir de bu memleketlere bölge bölge ve birer birer sahip oldu; hattâ Hulvân köylerinden Şelâşân'a kadar geldi. Burada hendekler kazdırıp askerini koruma altına aldıktan sonra bütün askerlerini burada topladı.

Süfyânîlerden Ali b. Abdullah'ın İsyanı

Bu yıl bir Süfyânî olan Ali b. Abdullah b. Hâlid b. Yezîd b. Muâviye baş kaldırdı. Ali b. Abdullah'ın annesi, Ubeydullah b. Abbâs b. Ali b. Ebî Tâlib'in kızı Nefîse'dir. Ali b. Abdullah: «Benim soyum Sıffîn savaşının iki kahramanı olan Ali ve Muâviye'ye dayanır.» derdi. Kendisine "Ebû'l-Umeytır" lakabı verilmişti. Bir gün, dostlarına Hırzevn'in (kertenkele) künyesini sordu. «Bilmiyoruz.» demeleri üzerine: «Hırzevn' in künyesi "Ebû'l-Umeytır"dır dedi. İşte bu yüzden dostları ona "Ebû'l-Umeytır" lakabını verdiler.

İsyan eden Ali b. Abdullah, Zilhicce 195 (Ağustos 811)'de kendisini halife ilân etti. Ümeyyeoğullarının azatlısı olan Hattâb b. Vech el-Füls' ün kendisine yardım etmesiyle güç kazanan Ali b. Abdullah, Şâm valisi Süleyman b. el-Mansûr'u buradan çıkardı, ayrıca Sayda'yı da istilâ etti. İsyan ettiği zaman Emîn, Hüseyin b. Ali b. İsâ b. Mâhân'ı üzerine gönderdi, ancak Hüseyn Rakka'ya kadar geldi, Şâm'a gitmedi.

Ebû'l-Umeytır (Ali b. Abdullah) baş kaldırdığı zaman doksan yaşındaydı. Daha önce kendisinden bir kısım alimler pek çok bilgi almışlardı. Bu sıralarda güzel bir gidişi vardı. Ancak isyan edip zulme kalkışınca bu güzel gidişini değiştirdi. Bundan sonra da bu alimler, kendisinden aktardıkları bilgileri terkettiler.

Ali b. Abdullah'ın taraftarlarının büyük miktarı Kelb kabilesindendi. Muhammed b. Sâlih b. Beyhes el-Kilâbî'ye bir mektup gönderdi. Mektubunda onu kendisine itaate davet ediyor, çağrısı istikametinde hareket etmediği takdirde tehdit ediyordu. Muhammed b. Sâlih b. Beyhes onun bu isteğini kabul etmedi, bunun üzerine Kayslıların üzerine yürümeğe niyetlendi. Ancak Kayslılar Muhammed b. Sâlih b. Beyhes'e bir mektup göndererek durumu kendisine bildirdiler. Bunun üzerine Muhammed b. Sâlih, Dıbâb kabilesinden ve onların mevâlilerinden üç yüz süvari alarak Kayslıların yanına geldi. Durumdan haberdar olan Ali b. Abdullah es-Süfyânî, on iki bin kişilik bir kuvvetle Yezîd b. Hişâm'ı Muhammed b. Sâlih'in üzerine gönderdi. Karşı karşıya gelen taraflar savaşa tutuştular, neticede Yezid ve beraberindekiler yenildiler. Bu arada Yezîd b. Hişâm'ın askerleri Şâm şehrinin kapılarından içeri girmeğe çalıştılar. Bu esnada onlardan iki binden fazla kimse öldürüldü ve üç bin kişi de esir edildi. Muhammed b. Sâlih b. Beyhes, esirlerin saçlarını ve sakallarını kestikten sonra onları serbest bıraktı.

Zayıf duruma düşen Ali b. Abdullah es-Süfyânî Şâm'da muhasara altına alındı, fakat buna rağmen bir askerî kuvvet meydana getirdi ve

başına oğlu Kâsım'ı geçirdi. Kâsım'ın komutasındaki bu kuvvet Muhammed b. Sâlih b. Beyhes'in askerleriyle savaşa tutuştu, ancak savaş esnasında Kâsım öldürüldü ve Ali b. Abdullah'ın askerleri de hezimete uğradılar. Bu arada Kâsım'ın başı Emin'e gönderildi. Bundan sonra tekrar yeni bir kuvvet oluşturan Ali b. Abdullah bu kuvvetin başına azatlısı Mu'temir'i getirdi. Mu'temir komutasındaki bu kuvvet Muhammed b. Sâlih b. Beyhes'in askerleriyle karşılaştı ve savaşa tutuştu. Ancak savaş sırasında Mu.temir de öldürüldü ve kuvveti bozguna uğradı. Böylece Ebûl'-Umeytır (Ali b. Abdullah) eski kuvvetini kaybederek zayıf duruma düştü ve Kayslıların tamahlarına hedef oldu.

Bundan sonra Muhammed b. Sâlih b. Beyhes hastalandı, Numeyroğullarının reislerini bir araya topladı ve onlara şunları söyledi: «Yakalanmış olduğum bu hastalığı görüyorsunuz. Mervânoğullarına iyi muamele edin. Mesleme b. Ya'kûb b. Ali b. Muhammed b. Said b. Mesleme b. Abdülmelik'e iyi sarılın. O her ne kadar aklen zayıf birisi ise de, sizin kız kardeşinizin oğludur. Ayrıca ona Ebû Süfyânoğullarına tâbi olmayacağınızı da bildirin. Mesleme'nin halifeliğine bey'at ederek Süfyânîlere karşı tedbir alın.»

Muhammed b. Sâlih b. Beyhes, Havrân'a döndü; Nümeyroğulları da Mesleme'in etrafında toplanarak ona bey'at ettiler. Mesleme onların bey'atlerini kabul etti ve mevâlilerini toplayarak Ali b. Abdullah es-Süfyânî'nin yanına gitti ve onu yakalayarak zincire vurdu.

Bu arada Mesleme Ümeyyeoğullarının reislerini yakaladı ve onlardan kendisi için zorla bey'at aldı. Ayrıca Kayslılara yakınlık sağladı ve onları kendine yakın kimseler derecesine yükseltti. Muhammed b. Sâlih b. Beyhes şifaya kavuştuktan sonra Şâm'a döndü ve burasını muhasara etti. Kayslılar kendisine Şâm'ı teslim ettiler. Mesleme ve Ali b. Abdullah es-Süfyânî kadın kılığına girerek Muharrem 198 (Eylül 813)'de Mizze'ye kaçtılar. Bundan sonra Muhammed b. Sâlih b. Beyhes Şâm'a girdi, buraya hakim oldu ve Abdullah b. Tâhir'in Şâm'a gelmesine kadar burada kaldı. Daha önce Mısır'a giden ve sonra Şâm'a geri dönen Abdullah b. Tâhir, Muhammed b. Sâlih b. Beyhes'i beraberinde Irak'a götürdü ve Muhammed b. Sâlih b. Beyhes orada öldü.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Emîn adına Mekke ve Medine valiliğinde Dâvûd b. İsâ b. Mûsâ bulundu. Dâvud b. İsâ aynı zamanda, 193 (808) yılında hacc işlerini idare etmişti. Yine bu yıl Emîn adına Kûfe'de Abbâs b. el-Hâdî, Basra'

da Mansûr b. Mehdî valilik görevlerinde bulundular.

Muhammed b. Hâzim (Ebû Muâviye ed-Darîr) bu yıl vefat etti Kendisi Şiîlik mezhebini tutardı ve aynı zamanda hadis sahasında mevsuk bir kimse idi.

Doksan beş yıl yaşayan meşhur şair Ebû Nuvâs el-Hasan b. Hânî' bu yıl vefat etti ve Bağdâd'da bulunan Şûnîzî'ye defnedildi. ed-Dabbî kabilesinin efendisi olan Muhammed b. Fadl b. Gazvân b. Cerîr ile Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Esbât da bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN YÜZ DOKSAN ALTINCI (M. 811-812) YILI OLAYLARI

Emîn'in Tâhir Üzerine Asker Göndermesi ve Bunların Savaş Yapmadan Geri Dönmeleri

Bu yıl Emin, Esed b. Yezid b. Mezyed ile amcası Ahmed b. Mezyed'i ve Abdullah b. Humeyd b. Kahtabe'yi Tâhir ile savaşmak üzere Hulvân'a gönderdi.

Esed b. Yezid b. Mezyed'in anlattığına göre, Emîn'in Tâhir üzerine bunları göndermesinin sebebi şu idi:

Abdurrahman öldürülünce Fadl b. Rebî' birisini göndererek beni yanına çağırdı, ben de hemen yanına geldim. Huzuruna girdiğimde oturmuş bir vaziyetteydi ve elinde daha önce okumuş olduğu bir yazılı kâğıt parçası tutuyordu. Öfkesinin şiddetinden gözleri kızarmıştı ve kendi kendine (Emîn hakkında) şöyle diyordu: «Kokarca (veya kuş) gibi uyur, kurt gibi uyanık durur. Bütün gayesi midesidir. Çobanları aldatmakla meşgul iken köpekler kendisini tarassut etmektedir. Nimetin elden çıkacağını hiç düşünmemektedir ve her hangi bir görüşün infazından doğacak olan neticeyi hiç göz önüne almamaktadır. Kadehi kendisini meşgul etmekte ve eğlencesine devam etmektedir.

Geçen günler onun helâkini hızladırmaktadır. Abdullah (Me'mûn) ise ona karşı toparlanıp paçalarını sıvamakta, oklarının en doğrusuyla ona karşı nişan almakta ve uzakta bulunmasına rağmen kendisine ölüm isabet ettirmeye çalışmaktadır. Ayrıca Abdullah onun için atların sırtlarında ölümler hazırlamakta, süngülerin dişlerine ve kılıçların keskin ağızlarına belâ ve felâketler bağlamaktadır.» Fadl b. Rebî' bundan sonra istircâ'da bulundu ("**İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ûn**" dedi) ve el-Ba'îs' in şiirini darb-ı mesel yaparak okudu. Sonra bana dönerek şöyle dedi: «Ey Ebû'l-Hâris! Sen ve ben bir gaye uğruna koşmaktayız. Eğer bu gayeye ulaşamazsak yeniliriz, ulaşmak için gayret gösterirsek de varamayız. Biz bir kökten gelen bir milletiz, bu kök güçlü olursa biz de güçlü

oluruz; şayet bu kök zayıf olursa biz de zayıf oluruz. Bu adam (Emîn) kendisini, kadınlar ile müşavere eden ve rüyaya yönelen ahmak cariyenin yerine koydu. Ayrıca varlığını kabadayı ve eğlence düşkünü kimselere sarfetmekte, onlar da kendisine zafer vaad ederek gelecek günlerin kendisi için olacağına dair kuru temenniler vermektedirler. Halbuki üzerine gelmekte olan tehlikenin sürati, düzlükteki balçık üzerinden akan selden daha hızlıdır. Allah'a yemin ederim ki, onunla beraber mahvolmaktan korkuyorum. Sen Arab'ın bahadırlarındansın ve Arap bahadırının oğlusun. Bu mevzuda ve bu adam (Tâhir)'la karşılaşmak hususunda senden yardım istenmektedir. Onun (Emîn'in) sana ümit bağlamasının sebebi, sende bulunan iki hususiyettir. Bunlardan birisi itaatindeki samimiyet ve güzel nasihat, diğeri de karakter ve seciyendeki uğur (isâbetli görüş) ile cesaretindeki kuvvettir. O (Emîn), bana senin üzerindeki hiddeti (?) gidermemi, arzu ettiğin şeylerden istediğin kadar almanı emretti. Ancak bilirsin ki, iktisatlı hareket etmek nasihatin başı, bereket ve uğurun anahtarıdır. İhtiyaçlarını hemen tamamla ve acele olarak düşman üzerine hareket et. Ben Allah'ın bu fethi seninle gerçekleştireceğini ve senin vasıtanla bu devlet ve hilâfetin karışıklığını düzelteceğini ümit ediyorum.» Bunun üzerine ben de şöyle dedim: «Müminlerin emîrine ve sana karşı itaate hazırım. Müminlerin emîri ile senin düşmanlarını zayıflatacak olan her şeyi yapmaya âmâdeyim. Fakat şu bir gerçektir ki, savaşçı hiyanet yapmaz ve işini kusur ve noksanla açmaz. Bir savaşçı için asıl lâzım olacak şey askerdir; asker için de mal gereklidir. Benim isteğim askerin bir senelik erzakının verilmesi, bir senelik erzakının da beraberlerinde götürülmesi, ayrıca zayıfların yerine güçlüleri geçirmem ve beraberimdeki bin kişiye atlar temin etmem için felâkete dayanıklı ve varlıklı zengin kimseler tahsis edilmesi ve fethettiğin şehir ve bölgelerin hesabının sorulmamasıdır.» Bu sözlerime karşılık Fadl b. Rebî': «Haddi aştınız. Bu hususu Müminlerin emîri ile görüşmek gerekir.» dedi. Bundan sonra beraberce Emîn'in yanına gittik. Fadl b. Rebî' benden önce Emîn'in huzuruna girdi. İzin verildikten sonra ben de girdim. İki kelime söyler söylemez Emîn gadaba geldi ve benim tutuklanmamı emretti.

Bir rivayete göre Esed b. Yezîd b. Mezyed, Emîn'den Me'mûn'un iki oğlunu kendisine vermesini istedi ve Emîn'in bunu kabul etmemesi halinde onları öldüreceğini söyledi; bunun üzerine Emîn ona şöyle dedi: «Sen deli bir bedevisin. Ben seni Arap ve Acem'in idaresini ele geçirmeğe çağırıyorum ve el-Cibâl'den Horasân'a kadar olan bölgelerin haracını veriyorum, bey ve kumandan evlâdından olan emsaline karşı derece ve itibarını yükseltmek istiyorum; sen ise beni çocuğumu öldürmeğe ve ailemden olan kimselerin kanını dökmeğe davet ediyorsun. Böyle davranmak aptallık ve akılsızlık olur.»

Me'mûn'un iki oğlu, anneleri el-Hâdî'nin kızı Ümmü İsâ ile beraber Bağdâd'da bulunuyorlardı. Me'mûn iki oğlunu araları açılmadan önce kardeşi Emîn'den istemiş, ancak Emîn, Me'mûn'da bulunan bir malını ileri sürerek onları vermemişti.

Emîn, Esed b. Yezîd'i tutukladıktan sonra onun yerine ailesine bakacak birinin bulunup bulunmadığını sordu, bu ailenin şerefini ve daha önce göstermiş oldukları itaat ve güzel öğütlerini düşünerek onların yaşayışlarını nbozulmamasını istediğini söyledi. Emîn'in bu sorusuna muhatap olanlar Esed b. Yezîd b. Mezyed'in Ahmed b. Mezyed adında bir amcasının bulunduğunu, bunun harp siyaseti hakkında bilgi sahibi olduğunu, hattâ güçlü bir yiğit olup güzel bir yol tuttuğunu söylediler. Bunun üzerine Emîn, Ahmed b. Mezyed'in yanına gelmesi için birisini gönderdi, Ahmed b. Mezyed de Fadl'ın yanına geldi. Bu arada Abdullah b. Humeyd b. Kahtabe de Fadl'ın yanında bulunuyordu. Fadl onu Tâhir'in üzerine göndermek istiyor, Abdullah b. Humeyd ise Fadl'a güçlük çıkarıyordu. Tam bu sırada Fadl beni gördü, merhabalaştı ve meclisin baş köşesine oturttuktan sonra Abdullah b. Humeyd'e dönerek onunla şakalaştı ve şu mealdeki şiiri okudu:

«Biz bağınız gevşediği için Şeybân ailesinden size ana ve baba bulduk.
Onların sayısı çakıl taşlarından daha çoktur ve hem de bize nesep bakımından sizden daha yakındırlar.»

Bunun üzerine Abdullah b. Humeyd şöyle dedi: «Yemin ederim ki onlar böyledir ve onların içerisinde eksiklikleri kapatıp düşmanları öldürecek ve asilerin kötülüklerini itaat ehlinden uzaklaştıracak kimseler mevcuttur.»

Bundan sonra Fadl, Abdullah b. Humeyd'e şunları söyledi: «Müminlerin emîri devamlı surette senden bahsetti, ben de kendisine seni tavsif ettim. Seni kendisi için beğenip seçmek ve ismini yükseltmek istiyor, ayrıca da seni ailenden hiç birinin ulaşamadığı bir mevkiye yükseltmek arzusunu taşıyor.»

Bu arada Ahmed b. Mezyed ile Fadl Emîn'in yanına gittiler ve huzuruna çıktılar. Emîn, Ahmed b. Mezyed'e yeğeni Esed b. Yezîd b. Mezyed'in hapsi hakkında bir şeyler söyledi ve ondan özür diledi. Bundan başka Ahmed b. Mezyed'e Tâhir ile savaşmasını emretti, bunun üzerine de Ahmed b. Mezyed bütün gücünü Müminlerin emîri Emîn uğrunda

harcayacağını ve Emîn'in kendisinin güç ve kuvvetinden ümit ettiğinin daha fazlasını düşmanlarıyla savaşırken sarfedeceğini söyledi.

Ahmed b. Mezyed'in bu sözlerine karşı Emîn Fadl'a emir verdi ve Ahmed'in istediği kadar asker almasına imkân sağlamasını istedi, ayrıca onun Tâhir üzerine gönderilmesi ve askerin techizi hususunda ciddî davranmasını talep etti. Ahmed b. Mezyed, Abdullah b. Humeyd b. Kahtabe komutasındaki yirmi bin kişilik askerle birlikte yanına yirmi bin süvari asker aldı ve bunlarla Hulvân'a geldi. Önce kardeşinin oğlu Esed b. Yezîd b. Mezyed için şefaatte bulundu ve onun hapisten salıverilmesini sağladı. Bundan sonra Abdullah b. Humeyd'le birlikte «Hânikîn»'de, Tâhir de bulunduğu yerde beklemeğe başladılar. Bu arada Tâhir casus ve gözcüler gönderdi, bunlar Ahmed b. Mezyed ile Abdullah b. Humeyd'in askerleri arasında yalan haberler yayarak Emîn'in arkadaşlarına ihsanlarda bulunduğunu ve onlara bol miktarda erzak verdiğini söylediler, askerlerin arasında ihtilâf çıkıncaya kadar da bu hilelerine devam ettiler. Neticede askerler arasında ihtilâf başgösterdi. Durumları bozulan bu askerler birbirleriyle savaşmağa başladılar ve Tâhir ile karşılaşmadan Hânikîn'den geri döndüler. Tâhir ise ileri atılarak Hulvân'a geldi. Ne var ki onun Hulvân'a gelmesinden kısa bir müddet sonra Me'mûn tarafından gönderilen Herseme büyük bir ordu ile buraya vardı ve Me'mûn'dan Tâhir'e verilmek üzere bir mektup getirdi. Me'mûn mektubunda Tâhir'e, ele geçirdiği şehirleri ve bölgeleri Herseme'ye teslim etmesini, kendisinin de Ehvâz'a dönmesini emrediyordu. Tâhir, Me'mûn'un isteği doğrultusunda hareket etti; Herseme Hulvân'da kaldı ve orasını korunma altına aldı, kendisi de Ehvaz'a hareket etti.

Fadl b. Sehl'in Me'mûn Tarafından Yüksek Mevkiye Getirilmesi

Bu yıl Emîrül-Müminîn olarak Me'mûn adına hutbe okundu ve Fadl b. Sehl'in payesi yükseltildi. Me'mûn adına hutbe okunmasının ve Fadl b. Sehl'in payesinin yükseltilmesinin sebebi şu idi:

Ali b. İsâ b. Mâhân ile Abdurrahman b. Cebele'nin öldürülmesi haberini alan ve bu haberin doğruluğunu öğrenen Me'mûn kendi adına hutbe okunmasını ve kendisine «Emîrü'l-Müminîn» şeklinde hitap edilmesini emretti. Ayrıca Fadl b. Sehl'i çağırdı ve doğu tarafından uzunlamasına Hemedân Dağı'ndan Tübbet'e kadar, enlemesine ise Fars Denizi'nden Deylem Denizi ve Cürcân'a kadar olan yerleri idaresine verdi. Bu arada ücret olarak ona üç milyon dirhem tayin etti. Ayrıca kendisine çatal bir süngü demiri üzerine takılmış bir sancak hediye etti ve "Harp ve Kalem İşleri Başkanlığı" manasına gelen "Zü'r-riyâseteyn lakabını verdi.

Ali b. Hişâm sancak, Nuaym b. Hâzim kalem işlerini üstlendiler. Hasan b. Sehl ise haraç divanının başına getirildi.

Abdülmelik b. Sâlih b. Ali ve Ölümü

Daha önce Hârûn er-Reşid'in Abdülmelik b. Sâlih'i yakalayıp hapse attığını zikretmiştik. Abdülmelik b. Sâlih, Hârûn er-Reşid ölünceye kadar hapiste kaldı. Onu hapisten Zilka'de 193 (Ağustos 809)'de Emîn çıkardı ve kendisine ihsanda bulundu, bunun üzerine de Abdülmelik Emîn'e teşekkür etti.

Tâhir'in savaşlardaki durumunu göz önüne alan Abdülmelik b. Sâlih, Emîn'in huzuruna girdi ve şunları söyledi: «Ey Müminlerin emîri! İnsanların sana göz diktiklerini görüyorum. Haşerat askerlerini zor durumda bırakmış, savaşlar onları zayıflatmış ve kalpleri düşmanlarının korkusuyla dolmuştur. Eğer onları Tâhir üzerine gönderirsen, o yanında bulunan küçük bir grupla senin çok sayıdaki bu askerlerine galip gelecek ve içinde bulundukları durum sebebiyle, askerlerinin niyetleri samimi olmasına rağmen, kendi niyetinin kuvvetiyle onları bozguna uğratacaktır. Suriye halkına savaşlar tecrübe kazandırmış ve sıkıntılar onları terbiye etmiştir. Onlar şu anda bana boyun eğmiş ve itaatime girmiş bir vaziyette bulunmaktadırlar. Eğer Müminlerin emîri olarak beni Suriye'ye gönderirseniz, onların içinden düşmanlarınızı perişan edip hezimete uğratacak bir ordu hazırlarım.» Bunun üzerine Emîn onu Suriye ve el-Cezire valiliklerine tayin etti; ayrıca mal ve askerle destekledi ve hemen yola çıkardı.

Acele hareket eden Abdülmelik b. Sâlih Rakka'ya geldi, Suriye halkından kuvvet ve kudret sahibi kimselere ve başkanlarına birer mektup gönderdi. Bunun üzerine sırayla reisler ve gruplar halinde temsilciler Abdülmelik'in yanına geldiler. Abdülmelik, onlara ikram etti ve vaatlerde bulundu, ayrıca hil'atler verdi, böylece etrafında pek çok kimse toplandı. Ancak Abdülmelik hastalandı ve hastalığı giderek artmağa devam etti.

Bu arada Suriye askerleri içerisinde bulunan Horasân askerlerinden birisi Süleyman b. Ebî Ca'fer vak'asında elinden alınan bineğini Suriyeli Zevâkil'den birinin altında gördü ve almak üzere hayvanı tuttu. Bunun üzerine Zevâkil ve askerlerden bir grup toplanarak vuruşmağa başladılar. Bu arada Ebnâ (Araplarla evlenen bir Acem sülâlesi) sülâlesi de bir araya gelerek hazırlandılar ve Zevâkil grubunu gafil bir anda yakalayarak savaşa başladılar. Bu çatışmada Zevâkil'den pek çok kimse öldü.

Zevâkil'e mensup olanlar birbirlerini çağırdılar ve atlarına binerek savaşa giriştiler. Böylece her iki taraf arasında savaş yeniden kızıştı.

Durumdan haberdar olan Abdülmelik onlara birisini gönderdi ve savaşa son vermelerini istedi, fakat Abdülmelik'in sözünü dinlemediler ve o gün şiddetli bir savaş yaptılar. Ebnâ'ya mensup olanlar Zevâkil'den pek çok kimseyi öldürdüler. Durum Abdülmelik'e bildirildiğinde ağır hastaydı, ellerini birbirine vurarak şöyle dedi: «Vay perişan hâlimize! Araplar kendi memleket ve diyarlarında zulme uğradılar.» Ayrıca Abdülmelik, Ebnâ'ya mensup olanlara kötülük yapmaktan geri duranlara öfkelendi. Bu arada durum vehâmet kazandı. Ebnâ'ya mensup olanların başına Hüseyn b. Ali b. İsâ b. Mâhân geçti. Savaş sabahı Zevâkil Rakka'da, Ebnâ ve Horasân halkı da Râfika'da toplandılar. Bu arada Hıms halkından birisi ayağa kalktı ve şöyle dedi: «Ey Hıms ahalisi! Kaçmak tekrar saldırmaktan, ölmek zelil olmaktan daha ehvendir. Siz memleketinizden uzaklaştınız; azlığa düştükten sonra çoğalmayı, zelil olduktan sonra da izzet ve şeref kazanmayı umuyorsunuz. Artık uyanın! Şu anda şerrin içerisine düştünüz ve ölümün kümeleştiği bir yerde duruyorsunuz. Ölümlerin her çeşidi Müsevvide (Abbâsîlerden bir fırka)'nin bıyıkları ve külâhlarındadır. Çareler tükenmeden, daha büyük felâketler gelmeden, fırsat elden gitmeden ve kaçmak zorlaşmadan önce toplu halde hep birlikte düşmanın üzerine gidin.»

Bundan sonra Kelbli birisi devesinin üzengisi üzerine dikildi ve Hımslının konuşmasına benzer bir konuşma yaptı ve sonra şöyle dedi: «Ben gidiyorum, geri dönmek isteyen benimle gelsin.» Bunun üzerine bütün Suriyeliler onunla gittiler ve Zevâkil'e mensup olanlar, tüccarlar tarafından toplanan bütün hayvan yiyeceklerini yaktılar. Ancak Nasr b. Şebes el-Ukaylî, Ebnâ ve Horasanlılara doğru yöneldi, askerleriyle üzerlerine saldırdı. Taraflar şiddetli bir savaşa tutuştular, fakat Ebnâ ve Horasânlılar bunlara karşı sabır ve metânet gösterdiler. Bu arada Kesîr b. Kâdire, Ebû'l-Fîl ve Dâvud b. Mûsâ b. İsâ el-Horasânî, Zevâkil'den bir çoğunu öldürenler arasında yer aldılar. Neticede Zevâkil'e mensup olanlar bozguna uğradılar. Bu sırada onları bozgundan korumak üzere artçı birliklerin başında Nasr b. Şebes, Amr b. Abdilaziz es-Sülemî ve Abbâs b. Züfer el-Kilâbî bulunuyorlardı.

Abdülmelik b. Sâlih Rakka'da daha sonra bu yılda (196-811) vefat etti.

Emîn'in Halifelikten Hal' Edilmesi, Me'mûn'a Bey'at Edilmesi ve Emîn'in Tekrar Halifeliğe Getirilmesi

Abdülmelik b. Sâlih'in ölmesi üzerine, Hüseyin b. Ali b. İsâ b. Mâhân askerlerini topladı ve onlara onun ölümünü duyurdu; bundan sonra

Hüseyn b. Ali piyadeleri gemiler ile, süvarileri de hayvan sırtlarında, Receb 196 (Mart 812)'da yola çıkardı. Hüseyn b. Ali b. İsâ Bağdâd'a gelince kendisini kumandanlar ve halk karşıladı; bu arada kendisi için künbet şeklinde çadırlar kuruldu ve konaklayacağı kısma gitti. Gece yarısı Emîn ona birisini gönderdi ve yanına gelmesini emretti. Bunun üzerine Hüseyn b. Ali b. İsâ, Emîn'in gönderdiği kişiye şöyle dedi: «Ben muğannî (şarkıcı), müsâmir (gece sohbeti eden) ve mudhik (soytarı) değilim; ayrıca Emîn adına malî ve diğer hususlarda her hangi bir görev de üstlenmedim. Beni bu saatte neden çağırıyor? Sen git, sabah olunca ben gelirim.»

Sabah olunca Hüseyn b. Ali b. İsâ, Bâbu'l-cisr (köprü kapısı)'e geldi ve etrafına toplanan kimselere şöyle dedi: «Ey Ebnâ'ya mensup olanlar! Şımarıklık ve böbürlenmekle hilâfet elde tutulmaz ve Allah'ın nimetine kibir ve zorbalıkla sahip olunmaz. Muhammed (Emîn) sizin dininizi ifsad etmek ve şerefinizi başkalarına aktarmak istiyor. Zaten o Zevâkil'e mensup olanların sahipliğini yapıyor. Allah'a yemin ederim ki, eğer Emîn'e bir müddet daha zaman tanırsanız doğacak zararın vebali size ait olacaktır. O sizi silip bitirmeden siz onun izini silin. O sizin şerefinizi ayaklar altına almadan siz onun şerefini alçaltın. Allah'a yemin ederim ki, sizden ona yardım eden mutlaka yardımsız kalır. Allah katında hiç bir kimse musamahaya sahip değildir. Allah'a karşı yapılan yeminleri yerine getirmemek ve ona verilen ahidleri hafife alıp tutmamakla ondan korkulmuş olmaz.»

Bundan sonra Hüseyn b. Ali b. İsâ, etrafında toplananlara köprüyü geçmelerini emretti. Onlar da köprüyü geçtiler ve Horasân kapısı sokağına geldiler. Tam bu sırada Emîn'in süvarileri, Hüseyn b. Ali b. İsâ'ya yetiştiler ve taraflar şiddetli bir savaşa tutuştular. Fakat Emîn'in askerleri hezimete uğradılar ve dağıldılar. Bunun üzerine Hüseyn b. Ali b. İsâ, 11 Recep 196 pazar günü (29 Mart 812 pazar) Emîn'i halifelikten hal' etti ve pazartesi günü Me'mûn'un halife olması için halktan bey'at aldı.

Salı günü ise Abbâs b. Mûsâ b. İsâ, Emîn'i kıskıvrak yakaladı, annesi ile birlikte Huld sarayından çıkardı ve Mansûr sarayında tutukladı. Çarşamba günü Hüseyn b. Ali'nin etrafında toplananlar ondan erzak istediler ve kendi aralarında çalkalanmağa başladılar. Bu sırada Muhammed b. Hâlid Şâm kapısında dikildi ve şöyle dedi: «Ey insanlar! Allah'a yemin ederim ki, biz dururken Hüseyn b. Ali'nin bu işi üstlenmesinin ve bize emretmesinin sebebini bilmiyorum. O, ne yaş ve ne de asalet ve şeref bakımından bizim en büyüğümüzdür. Hattâ o itibar ve kuvvet bakımından da bizden daha büyük değildir. Ona karşı ahdini bozan ve yaptığı bu harekete karşı koyan ilk kişi ben olacağım. Fikrimi kabul edenler benimle gelsin.»

Esed el-Harbi de şöyle dedi: «Ey Harp kabilesi topluluğu! Bu günün gerisi vardır. Siz uyudunuz, fakat uykunuz uzun sürdü. Siz geç kaldınız, başkaları öne geçti. Bir grup kimse Emîn'i halifelikten hal' etti, siz de hiç olmazsa onu hapisten kurtarmak için harekete geçin.»

Bu sırada at üzerinde gelen gün görmüş birisi şunları söyledi: «Ey insanlar! Siz Emîn erzakınızı kestiği için mi saldırıyorsunuz?» Onlar: «Hayır.» dediler. Bunun üzerine: «Emîn reislerinizden her hangi birisine karşı kusur mu işledi ve kumandanlarınızdan birini mi azletti.» dedi. Onlar yine «Hayır.» cevabını verdiler. Bu defa: «Neden Emîn'i bırakıp esir edilmesi için düşmanına yardım ettiniz? Allah'a yemin ederim ki, halifesini öldüren bir milletin başına mutlaka kılıç musallat olur. Haydi halifenizin yanına gidiniz ve onu hal' etmek isteyenlerle savaşınız!» dedi. Bu söz üzerine harekete geçtiler ve kendilerine varoşların halkı da katıldı. Bundan sonra Hüseyn ile şiddetli bir savaşa tutuştular. Savaş neticesinde Hüseyn b. Ali esir edildi. Esed el-Harbî ise hemen Emîn'in yanına geldi ve bağlı olduğu zincirleri kırdıktan sonra onu yeniden hilâfet makamına getirdi.

Bu arada Emîn üzerlerinde asker elbisesi bulunmayan bir grup insan gördü ve onlara silâh almalarını emretti. Tam bu sırada ayak takımı bir grup insan silâh ve diğer eşyaları yağma ettiler. Bu sırada Hüseyn b. Ali esir olarak Emîn'in yanına getirildi. Emîn onu kötüledi ve kınadı, Hüseyn b. Ali de özür diledi. Bunun üzerine Emîn onu serbest bıraktı, asker toplamasını ve Me'mûn'un taraftarlarıyla savaşmasını emretti. Ayrıca hil'at verdi, hilâfet sarayının dışında görevlendirdi ve Hulvân'a hareket etmesini emretti. Hüseyn b. Ali ise Bâ'bu'l-cisr'de durdu. Bu sırada pek çok kimse kendisini tebrike geldi. Tebrike gelenlerin sayısının azaldığı bir sırada köprüyü yıktı ve kaçtı. Emîn kaçtığını öğrenince askerlerine bir çağrıda bulundu ve onu yakalamalarını istedi. Bunun üzerine askerler bineklerine bindiler ve Hüseyn b. Ali'nin peşine düştüler ve ona ancak Bağdâd'a bir fersahlık mesafede bulunan Kevser Mescidinde yetişebildiler. Hüseyn b. Ali onlarla çatışmaya girişti, ancak atının sürçmesi üzerine düştü ve orada öldürüldü. Başını gövdesinden ayırdılar ve yanlarına alıp götürdüler.

Bir rivayete göre Emîn onu kendisine vezir edinmiş, mührünü ona teslim etmişti. Ordu Hüseyn'in öldürülmesinden bir gün sonra Emîn için tekrar bey'atini yeniledi.

Hüseyn b. Ali 15 Recep 196 (2 Nisan 812)'da öldürüldü. Onun öldürülmesi üzerine Fadl b. Rebî' kaçtı ve gizlendi.

Tâhir'in Ehvâz'da Yaptıkları

Tâhir Şelâşân'a geldiğinde Hüseyn b. Ömer er-Rüstemî'yi Ehvâz'a gönderdi ve dikkatli olmasını emretti. Hüseyn b. Ömer Ehvâz'a hareket edeceği sırada gözcülerin Tâhir'e gelerek, Muhammed b. Yezîd b. Hâtim el-Mühellebî'nin Tâhir'in taraftarlarından Ehvâz'ı korumak için büyük bir orduyla Cündisâbur (Cündişâpur)'a gitmek üzere hareket ettiğini haber verdiler. Muhammed b. Yezîd bu sırada Emîn adına Ehvâz valiliğinde bulunuyordu. Bunun üzerine Tâhir, arkadaşlarından bir kısım kimseleri yanına çağırdı. Bunların arasında Muhammed b. Tâlût, Muhammed b. el-Alâ, Abbâs b. Buhârâhudâh ve diğerleri bulunuyorlardı. Tâhir bunlara, yollarına ciddî bir şekilde devam etmelerini, hatta kendi askerî birliklerinin başının Hüseyn b. Ömer'in birliğinin sonuna yakın bulunmasını, Hüseyn b. Ömer ihtiyaç duyduğunda hemen kendisine yardımcı kuvvetlerin gönderilmesini emretti.

Bu talimata uygun olarak hareket geçen askerler Ehvâz'a yaklaştılar, fakat hiç bir kimseyle karşılaşmadılar. Ancak Muhammed b. Yezîd, bunların Ehvâz'a yaklaştıklarını öğrendi ve harekete geçerek «Asker-i Mükrem»e geldi, suyu ve mamur yerleri arkasına aldı. Tâhir ise taraftarlarının başına bir şey geleceğinden korktu ve yardımcı kuvvet olarak Kureyş b. Şibil'i gönderdi, kendisi de hareket ederek askerlerin yakınında bulunan bir yere geldi. Ayrıca, Me'mûn'un adamlarından Hüseyn b. Ali'yi, Kureyş b. Şibil ve Hüseyn b. Ömer'in yardımına gönderdi. Böylece bütün askerî kuvvetler birlikte harekete geçtiler ve Asker-i Mükrem'de bulunan Muhammed b. Yezîd'in yakınına geldiler. Bunun üzerine Muhammed b. Yezîd arkadaşlarını topladı ve hemen savaşa başlayıp başlamama hususunda onlarla istişare etti. Arkadaşları Ehvâz'a geri dönülmesini, orada korunmalarını, Basra'dan ve kendi kavmi olan Ezdlilerden asker istemesini tavsiye ettiler. Muhammed b. Yezîd onların tavsiyelerine uydu. Bu sırada Tâhir, Kureyş b. Şibil'i Muhammed b. Yezîd'in arkasından harekete geçirdi ve ona Ehvâz'a sığınmadan önce kendisine yetişmesini emretti. Fakat Muhammed b. Yezîd, Kureyş b. Şibil'den önce Ehvâz'a vardı, bir gün sonra da Kureyş b. Şibil geldi. Taraflar arasında şiddetli bir savaş başladı. Muhammed b. Yezîd, taraftarlarının geri dönmeleri üzerine beraberinde bulunan azatlılarına döndü ve onlara şöyle dedi: «Fikriniz nedir? Ben beraberimdekilerin bozguna uğradığı kanaatindeyim, fakat onların geri döneceklerini ümit etmiyorum ve yardımsız kalacaklarına da inanmıyorum. Allah, rızasına uygun olana hükmedinceye kadar tek başıma savaşmaya karar verdim. Geri dönmek isteyen, dönsün! Allah'a yemin ederim ki, sizin yaşamanız ölmenizden benim için daha iyidir.» Bunun üzerine azatlıları şu karşılığı verdiler:

«And olsun ki, eğer biz seni bu anda bırakıp gidersek insaflı hareket etmiş olmayız, çünkü sen bizi kölelikten azat ettin, aşağılıktan yükselttin ve darlıktan varlığa çıkardın. Bu iyiliklerine karşı seni bu halde mi bırakacağız? Senden sonraki hayata ve dünyaya lânet olsun!»

Azatlıları bundan sonra hayvanlarının arka ayaklarının bileklerini kestiler ve Kureyş b. Şibil'in taraftarlarına karşı görülmemiş bir şekilde saldırdılar ve onlardan pek çok kimseyi öldürdüler. Bu arada Muhammed b. Yezîd el-Mühellebî de öldürüldü.

Bundan sonra Tâhir Ehvâz ve ona bağlı olan kasabaları istilâ etti. Yemâme, Bahreyn ve Uman'a âmiller (valiler) tayin etti. Bu savaşta pek çok yara alan ve eli kesilen bir Mühellebî, bu vak'ayı bir şiirle dile getirdi.

İbn Ebî Uyeyne el-Mühellebî de Tâhir'in yanına geldi ve kendisini medhetti.

«Benim kötü zannım, söylemediğim ve içimde kalmasını istediğim bir kimseyedir.»

beytini okuyunca Tâhir tebessüm etti, sonra şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim ki, senin hoşuna gitmeyen şey benim de hoşuma gitmedi. Seni üzen şey, beni de üzdü. Yeminle ifade edeyim ki, olanlardan nefret ediyorum. Fakat ne çare ki, ölümden kaçınılmaz, ölümler gelir. Hilâfet-i takviye etmek ve itaati ayakta tutabilmek için yakınlarla olan bağları koparmak ve onlara olan teşekkürü kesmek lazımdır.»

Orada hazır bulunanlar, İbn Ebî Uyeyne'nin Muhammed b. Yezîd'i kasdettiğini sandılar.

Tâhir'in Vâsıt ve Diğer Yerleri İstilâ Etmesi

Bundan sonra Tâhir Ehvâz'dan Vâsıt'a hareket etti. Ehvâz'da es-Sindî b. Yahyâ el-Hareşî ile Huzeyme b. Hâzim'in halifesi (vekili) Heysem b. Şu'be bulunuyorlardı. Tâhir onlara doğru ilerledikçe valiler ve gözetleme yerlerinde bulunan silâhlı askerler Vâsıt'a gelinceye kadar önünden dağılıp kaçtılar. Bu arada es-Sindî ve Heysem b. Şu'be de Vâsıt'tan kaçmayı başardılar. Böylece Tâhir, Vâsıt'ı istilâ etti ve kumandanlarından birisini Kûfe'ye gönderdi. Bu sırada Abbâs b. Mûsâ el-Hâdî Kûfe valisi idi. Durumu öğrenince Emîn'e olan bağlılığını terketti ve Me'mûn'a bey'at etti; ayrıca bunu Tâhir'e bir mektupla bildirdi.

Bundan sonra Tâhir'in süvarileri Femü'n-Nil'e geldiler ve Vâsıt ile Kûfe arasında bulunan yerleri ellerine geçirdiler. Bu arada Emîn'in Bas-

ra valisi olan Mansûr b. el-Mehdî Tâhir'e bir mektup gönderdi ve kendisine bey'at ve itaat edeceğini bildirdi. Ayrıca Musul'da bulunan Muttalib b. Abdullah b. Mâlik'in Emîn'i bırakıp Me'mûn'a bey'at ettiği haberi Tâhir'e ulaştırıldı. Bu sayılan olayların hepsi Recep 196 (Mart 812) tarihinde meydana geldi. Tâhir kendisine bey'at haberi gönderenleri bıraktı; Mekke ve Medîne valiliklerine Dâvud b. İsâ b. Mûsâ b. Muhammed b. Ali el-Hâşimî'yi, Yemen valiliğine ise Yezîd b. Cerîr b. Yezîd b. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî el-Beceli'yi tayin etti. Ayrıca Hâris b. Hişâm ile Dâvud b. Mûsâ'yı İbn Hübeyre Kasrı'na gönderdi, kendisi ise Cercerâyâ'da kaldı.

Emîn kendisi adına Kûfe'de vali bulunan Abbâs b. Mûsâ'nın kendisini bırakıp Me'mûn'a bey'at ettiğini öğrenince Kumandan Muhammed b. Süleyman ile Muhammed b. Hammâd el-Berberî'yi harekete geçirdi ve onlara İbn Hübeyre Kasrı'nda bulunan Hâris b. Hişâm ile Dâvud b. Mûsâ üzerine geceleyin baskın yapmalarını emretti. Ancak durumu öğrenen Hâris b. Hişâm, Dâvud b. Mûsâ ile birlikte nehrin sığ yerinden geçerek Sûrâ'da onlarla karşılaştılar ve şiddetli bir saldırıda bulundular. Fakat karşılıklı yapılan çok şiddetli bir vuruşmadan sonra Bağdâdlılar bozguna uğradılar.

Ayrıca Emîn bir süvari grubuyla birlikte Fadl b. Mûsâ b. İsâ el-Hâşimî'yi Kûfe'ye âmil olarak göndermişti. Fadl b. Mûsâ'nın gelmekte olduğunu haber alan Tâhir, Muhammed b. el-Alâ'yı bir orduyla Fadl b. Mûsâ'nın geçeceği yola doğru harekete geçirdi. Muhammed b. el-Alâ, Fadl b. Mûsâ' ile el-A'râb köyünde karşılaştı. Fadl b. Mûsâ, ona birini gönderdi, kendisinin baş kaldırmadığını, itaat üzere bulunduğunu ve Muhammed Emîn'i kandırmak için sefere çıktığını bildirdi. Bunun üzerine Muhammed b. el-Alâ şöyle dedi: «Ne dediğini bilmiyorum, eğer maksadın Tâhir'e gitmek ise geri dön, çünkü geri dönmek en kolay yoldur.» Fadl b. Mûsâ, Muhammed b. el-Alâ'nın dediğini tuttu ve geri döndü. Muhammed b. el-Alâ ise şöyle dedi: «Çok dikkatli olun, zira ben Fadl'ın hile yapmayacağına güvenemiyorum.» Bundan sonra Fadl b. Mûsâ, Muhammed b. el-Alâ'yı hazırlıksız sanarak yanına geri döndüyse de onu uyanık ve tedbirli gördü. Neticede her iki taraf çetin bir çatışmaya giriştiler, ancak çarpışmanın neticesinde Fadl b. Mûsâ ve taraftarları hezimete uğradılar.

Tâhir'in Medâin'i İstilâ Etmesi ve Sarsar'a Gelmesi

Bundan sonra Tâhir Medâin'e hareket etti. Medâin şehrinde Emîn'e ait büyük bir ordu bulunuyordu. Bu ordunun komutası el-Bermekî'nin elindeydi. O buraya sığınmıştı ve kendisine her gün yardım, hil'at ve

hediyeler gelirdi. Tâhir el-Bermekî'ye yaklaşınca Kureyş b. Şibil ile Me'mûn'un adamlarından Hüseyn b. Ali'yi öncü kuvvet olarak gönderdi. el-Bermekî'nin taraftarları Tâhir'in davul seslerini duyunca hemen atlarını eğerleyip hazır duruma geçtiler. el-Bermekî de hazırlığa girişti, ancak nizama koyduğu her saf bozuluyor ve karışıyordu. Asker saflarının başıyla sonu birleşince şöyle dedi: «Ey Allah'ım! Yardımsız kalıp perişan olmaktan sana sığınırım.» Bundan sonra geri kuvvet kumandanına: «Askerlere yol ver, zira onlarda hayır yoktur.» dedi. Bineklerine atlayan askerler Bağdâd tarafına hareket ettiler. Tâhir de Medâin'e geldi ve bu havaliyi istilâ etti. Daha sonra Sarsar'a hareket etti ve burada kurduğu bir köprü sayesinde buraya geldi.

Mekke ve Medîne'de Me'mûn'a Bey'at Edilmesi

Bu yıl Emîn'in Mekke ve Medîne valisi olan Dâvud b. İsâ b. Mûsâ b. Muhammed b. Ali, Emîn'i terkedip Me'mûn'a bey'at etti. Bunun sebebi, Emîn ve Me'mûn arasındaki meseleler ile Tâhir'in yaptıklarının kendisine ulaşmış olmasıydı. Yukarıda geçtiği üzere, Emîn Dâvud b. İsâ'ya bir mektup göndererek Me'mûn'dan ayrılmasını istemişti. Ayrıca Kâbe'de bulunan bey'at belgelerini alıp kendisine getirmek üzere de birisini göndermişti. Emîn'in bu hareketlerine karşı Dâvud b. İsâ ileri gelen kişileri ve bey'at belgelerinin tanzimi esnasında hazır bulunanları —Dâvud b. İsâ da bunlardan birisiydi— bir araya topladı ve onlara: «Hârûn er-Reşîd'in bizden ve sizden Beytullah'ın huzurunda iki oğlu (Emîn ve Me'mûn) için veliahdlik hususunda, bunlardan mazlum olanın yanında zalime karşı, mağdurun tarafında gaddar olana karşı yer alacağımıza dair kesin söz almıştı. Hep birlikte gördük ki, Emîn kardeşleri Me'mûn ve Mü'temen'e zulme kalkışan, ahdini bozup gaddarlık yapan, Allah'a isyan ederek onları veliahdlikten uzaklaştırıp henüz süt emen küçük bir çocuk olan oğluna bey'at eden, ayrıca Kâbe'den bey'at belgelerini alıp zulmen yırtan ilk kişi oldu. Ben onun hal' edilmesini ve Me'mûn'a bey'at edilmesini uygun görüyorum. Çünkü Me'mûn bu durumda haksızlığa uğramış ve mazlum durumuna düşürülmüştür.» dedi.

Dâvud b. İsâ'yı dinleyenler söylediklerini kabul ettiler. Bunun üzerine Mekke dışındaki kimseleri çağırdı ve bir araya toplanan insanlara, Rükn ile Makâm arasında bir konuşma yaptıktan sonra Emîn'i hal' ederek Me'mûn'a bey'at etti. Bu arada Medîne valisi bulunan oğlu Süleymana' bir mektup gönderdi ve kendisi gibi hareket etmesini emretti. Süleyman da Emîn'i tanımayıp Me'mûn'a bey'at etti.

Dâvud b. İsâ, oğlu Süleyman'ın bu hareketini öğrenir öğrenmez Bas-

ra yoluyla Mekke'den ayrıldı ve Fars'a geldi, buradan Kirmân'a geçtikten sonra Merv'de bulunan Me'mûn'un yanına geldi ve ona durumu haber verdi. Me'mûn bu habere çok sevindi, Mekke ve Medîne'nin bereketini kendisi için uğur kabul etti.

Mekke ve Medîne'de yapılan bey'atler Recep 196 (Mart 812) tarihinde oldu. Me'mûn, Dâvud b. İsâ'yı Mekke ve Medîne valiliğine tayin etti, ayrıca Akk valiliğini de verdi. Bundan başka yardım maksadıyla beş yüz bin dirhem bağışladı. Yine Me'mûn kardeşinin oğlu Abbâs b. Mûsâ b. İsâ b. Mûsâ'yı, Dâvud b. İsâ ile birlikte gönderdi ve onu hacc mevsimi emîrliğine tayin etti. Dâvud b. İsâ ile Abbâs b. Mûsâ b. İsâ, Bağdâd'da bulunan Tâhir'in yanına geldiler. Tâhir onları kendisine yaklaştırdı, ikramda bulundu onlarla birlikte Yezîd b. Cerîr b. Yezîd b. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî el-Beceli'yi kalabalık bir süvari grubuyla Yemen valiliğine gönderdi. Yezîd b. Cerîr Yemen'e gelince halkı hemen Emîn'i tanımayıp Me'mûn'a bey'at etmeğe çağırdı; kendilerine adaletle davranacağını ve ihsanda bulunacağını vaad etti. Bundan başka onlara Me'mûn'un ahlâkından bahsetti. Yemen halkı onun isteğini kabul ederek Emîn'i hal' edip Me'mûn'a bey'at etti. Yezîd b. Cerîr bu durumu Tâhir ve Me'mûn'a göndermiş olduğu mektuplarla bildirdikten sonra vaadine uyarak Yemen halkına iyi davrandı ve adaletini gösterdi.

Emîn'in Yaptığı Bir Hareket

Bu yılın Recep ve Şaban aylarında (Mart ve Nisan 812), Emîn dört yüz civarındaki sancağı (altı bin kişilik askerî kuvvet) muhtelif kumandanlara bağladı ve onların başına Ali b. Muhammed b. İsâ b. Nehîk'i getirdikten sonra Herseme b. A'yen'in üzerine gönderdi. Harekete geçen bu kuvvetler Ramazan 196 (Mayıs 812)'da Herseme b. A'yen'in kuvvetleriyle Nehrevân civarında karşılaştılar ve bozguna uğradılar. Bu arada Ali b. Muhammed b. İsâ b. Nehîk esir edildi ve Herseme onu Me'mûn'a gönderdi. Herseme bundan sonra Nehrevân'a geldi.

Askerlerin Tâhir ve Emîn'e Karşı Ayaklanmaları ve Tâhir'in Bağdâd'a Gelmesi

Tâhir, Emîn ile savaşmak için Sarsar'da hazırlık içerisinde bulunuyor ve karşılaştığı her askerî kuvveti hezimete uğratıyordu. Bu sırada Emîn de taraftarlarına çok sayıda mallar dağıtıyordu. Emîn'in bu hareketi Tâhir'in taraftarlarına ağır gelmeğe başladı ve bu yüzden Tâhir'in taraftarlarından beş bine yakın kimse Emîn tarafına geçti. Emîn onların

kendisine katılmalarına çok sevindi ve onlara vaadlerde bulunup ümitler verdi. Ayrıca bol miktarda mal dağıttığı gibi sakallarını "gâliye" (misk ve anber gibi koku) ile kılıfladı. Bu yüzden onlar "gâliye kumandanları" diye adlandırıldılar. Bundan başka Emîn el-Harbiyye'den bir grup kimseyi kumandan tayin etti ve onları Deskiretü'l-melik ve Nehrevân'a gönderdi. Fakat burada bulunanlarla el-Harbiyye grubu arasında çok sayılabilecek savaş meydana gelmedi.

Bu arada Emîn, Bağdâd'da bulunan kumandanlarından bir grubu davet etti ve onları Yâseriyye ve Kevseriyye'ye gönderdi. Ayrıca Tâhir'in taraftarları arasında casuslar salıp askerin ileri gelen başkanlarını yalan dolanla kandırdı ve onları teşvik edip ümitlendirdi. Böylece Tâhir'in askerleri kendisine karşı ayaklandılar. Pek çoğu Emîn'in himayesine girmek istediler ve askerine iltihak ettiler. Emîn'in askerleri ile himayesine giren Tâhir'in askerleri hep birlikte Sarsar'a doğru hareket ettiler. Tâhir de taraftarlarını büyük birlikler haline getirdi; onların arasında dalaşarak ümitler verdi, onları teşvik edip kendilerine zafer vaadetti. Bundan sonra da Tâhir harekete geçti. Taraflar gündüzün bir müddet savaştılar ve Emîn'in taraftarları bozguna uğradılar. Tâhir'in askerleri Emîn'in taraftarlarına ait olan silâh, hayvan ve diğer şeyleri ganimet olarak aldılar.

Emîn taraftarlarının bozguna uğradıklarını öğrenince onlara bir hayli mal dağıttı; ayrıca varoş halkını bir araya topladı, onlardan bir grubu kumandan tayin etti ve mallar dağıttı. Her kumandana da kıymetli birer sırça kap verdi ve bu kumandanlara bağlı olan askerlerle bu kumandanların yakın arkadaşları arasında hiç bir hususta ayırım yapmadı.

Emîn'in bu hareketlerini öğrenen Tâhir onun askerlerine mektuplar gönderdi ve vaadlerde bulundu; onların kalplerini kendisine çekmeğe çalıştı ve ayak takımı kimseleri ileri gelenlere karşı kışkırttı. Neticede bu askerler, Zilhicce 196 (Ağustos 812) tarihinde Emîn'e karşı ayaklandılar. Bu durum karşısında Emîn'in işi zorlaştı. Kendisine yakın olan arkadaşları, askerlerinin gönüllerini kendisine çekmeğe çalışmasını ve onlara ihsanda bulunmasını tavsiye ettiler, ancak Emîn onların tavsiyelerine uymadı, himayesine giren Me'mûn'un askerleri ile kendisine yeni katılan askerlerden meydana gelen bir gruba, kendisine karşı ayaklanan askerleriyle savaşmalarını emretti. Emîn'in emrine uyan bu askerler kendisine karşı ayaklanan kendi askerleri ile savaşa tutuştular. Fakat bu sırada Tâhir onlara bir mektup gönderdi, onlar da mektubuna cevap verdiler. Tâhir onlardan kendisine itaat edeceklerine dair rehinler aldı ve kendilerine mallar verdi.

Bundan sonra harekete geçen Tâhir Zilhicce 196 (Ağustos 812)'da Enbâr Kapısı üzerinde bulunan Bustân mevkiine geldi. Kumandanları, taraftarları ve Emîn'in askerlerinden himayesine girenlerle beraber konaklamak üzere Bustân ve varoşlara indiler. Bu arada kumandanlara, kumandan çocuklarına ve kendisine yakın kimselere bol miktarda bahşişler dağıttı. Tam bu sırada hapishanede tutuklu bulunanlar duvarı delerek dışarı çıktılar. Böylece halkın arasında büyük bir fitne çıktı ve halkın durumu gittikçe kötüleşti. Edepsiz ve küstah kimseler, temiz ve dürüst kimselerin üzerine saldırdılar, fakat Tâhir askerlerini dikkatli bir şekilde göz altında tutup sefih kimseleri yakalayıp dizginlediği için onların durumunda değişme olmadı. Tâhir sabah-akşam savaşmağa devam etti. Taraflar birbirlerine karşı şiddetle direndiler. Neticede memlekette büyük tahribat meydana geldi.

Bu yıl hacc işlerini Abbâs b. Mûsâ b. İsâ b .Mûsâ idare etti ve Me'mûn'a halife olarak dua etti. İşte bu Me'mûn'a halife olarak dua edilen ilk haccdır.

Trablus Halkıyla Beraber İfrîkıye'de Meydana Gelen Karışıklık

Bu yıl Ebû İsâm ve ona tâbi olanlar İfrîkıye emîri İbrâhim b. Ağleb'in üzerine hücum ettiler, İbrâhim b. Ağleb onlarla savaştı ve zafer kazandı.

Yine bu yıl İbrâhim b. Ağleb kendi oğlu Abdullah'ı Trablusgarb'a vali tayin etti. Abdullah Trablus'a gelir gelmez askerler üzerine saldırdılar ve onu evinde muhasara ettiler. Daha sonra şehri terketmesi şartı ile Abdullah'la anlaştılar. Abdullah da anlaşma gereği şehri terketti. Ancak henüz şehirden uzaklaşmadan etrafına pek çok kişi topalndı. Bu arada bol miktarda bahşişler dağıtmağa başladı. Bunun üzerine Berberîler dört bir yandan yanına akın ettiler. Abdullah her gün gündelik olarak süvarilere dört, piyadelere iki dirhem veriyordu, bu yüzden etrafına pek çok kimse toplandı. Abdullah bu askerler ile hemen Trablus üzerine yürüdü, fakat Trablus askerleri onlara karşı koydular. Taraflar çarpışmağa giriştiler, neticede Trablus askerleri bozguna uğradılar. Bunun üzerine Abdullah Trablus'a girdi ve şehir halkına emân verip kendisi de burada kaldı. Bir müddet sonra babası Abdullah'ı azletti ve yerine Süfyân b. el-Maddâ'yı vali tayin etti. Bu defa Hüvvâre (bir Berberî grubu) Trablus'a saldırdılarsa da askerler onlara karşı çıktılar. Karşılaşan taraflar birbirleriyle savaşa tutuştular. Yenik düşen askerlerin bozgunu Trablus'a kadar devam etti ve Berberîler askerlerin peşini bırakmadılar.

Askerler İfrikıye emiri İbrâhim b. Ağleb'in yanına kaçtıktan sonra Trablus'a girdiler ve şehrin surlarını yıktılar.

Bu durumu öğrenen İbrâhim b. Ağleb, on üç bin süvari ile birlikte oğlu Ebû'l-Abbâs Abdullah'ı Trablus'a gönderdi. Abdullah Berberiler ile savaşa tutuştu. Neticede Berberiler hezimete uğradılar, bu arada pek çok Berberî öldürüldü. Bundan sonra Abdullah Trablus'a girdi ve şehrin surunu inşa etti.

Berberilerin hezimetini öğrenen Abdülvehhâb b. Abdurrahman b. Rüstem, Berberîleri bir araya topladı ve onları savaşa teşvik etti eBrberilere öfkelenen Abdülvehhâb onlara yardım etmek maksadıyla etrafına topladığı kalabalık bir Berberî ordusuyla birlikte Trablus'a hareket etti ve şehre gelerek burasını muhasara altına aldı. Ebû'l-Abbâs Abdullah ise şehrin Zenâte kapısını kapatarak savaşa Hüvvâre kapısında devam etti ve babası İbrâhim b. Ağleb vefat edip kendisini emîrliğe tayin edinceye kadar da Hüvvâre ile savaşı sürdürdü. Bu arada kardeşi Ziyâdetullah, askerlerden emîrliği için onun adına söz aldı ve bir mektup göndererek babasının öldüğünü ve emîrliğin kendisine verildiğini bildirdi. Ne var ki Berberiler mektubu ve mektubu götüren elçiyi ele geçirdiler ve elçiyi Abdülvehhâb b. Abdurrahman b. Rüstem'e teslim ettiler. Abdülvehhâb elçiden Abdullah'a babası İbrâhim b. Ağleb'in öldüğünü duyurmasını istedi. Bundan sonra deniz ve Trablus Abdullah'a, bunun haricindeki yerler ise Abdülvehhâb'a ait olmak üzere aralarında bir sulh anlaşması yaptılar. Bu sulh anlaşmasını müteakip Abdullah Kayrevân'a hareket etti. Kayrevân'a geldiğinde halk kendisini karşıladı ve kendisi emîrlik görevini üstlendi. Abdullah'ın emîrlik dönemi sulh ve sükûnet içerisinde geçti.

HİCRET'İN YÜZ DOKSAN YEDİNCİ (M. 812-813) YILI OLAYLARI

Bağdâd'ın Kuşatılması

Bu yıl Tâhir, Herseme ve Züheyr b. el-Müseyyeb, Emîn'i Bağdâd'da muhasara ettiler. Züheyr b. el-Müseyyeb ed-Dabbî, Kelvâzâ bataklığına geldi ve burada hendekler kazıp küçüklü büyüklü mancınıklar kurdu. Züheyr askerlerin Tâhir ile savaştığı günlerde dışarı çıkar, küçük mancınıklar atar ve tacirlerin mallarından öşür alırdı. Bu yüzden halk onu Tâhir'e şikâyet etti. Herseme de Bîn nehrine geldi ve burada hendek kazıp sur inşa etti. Ubeydullah b. el-Vaddâh ise Şemmâsiye'ye geldi. Tâhir de Enbâr Kapısı üzerinde bulunan Bustân mevkiine indi.

Tâhir'in Bustân mevkiine gelmesi Emîn'i korkuttu, bu yüzden Emîn elinde bulunan bütün malları dağıttığı gibi hazinelerde bulunan değerli eşyanın satılmasını, altın ve gümüş kapların para haline getirilip taraftarları arasında dağıtılmasını emretti. Bu arada el-Harbiyye'nin yakılmasını da buyurdu. el-Harbiyye'nin üzerine neft yağı atılarak ateşe verildi ve bu yüzden orada pek çok kimse öldürüldü.

Said b. Mâlik b. Kâdim, Tâhir'in himayesine girmek istedi, bunun üzerine Tâhir onu Dicle ve havalisini ve çarşı pazar işlerini idare ile görevlendirdi. Ayrıca ona hendekler kazmasını, eline geçirdiği bütün geçitlere duvarlar ördürmesini emretti ve onu mal ve adamlarla destekledi. Bu yüzden Bağdâd'da büyük çapta yıkıntı ve tahribat meydana geldi, evler yerle bir edildi. Bu arada Emîn, Sâlih Kasrı ile Dicle sınırına kadar olan Süleyman b. el-Mansûr Kasrını, Ali Efrahmerd'e bıraktı. Ayrıca evlerin ve geçitlerin yakılması ve mancınıklar atılması hususunda ona ısrarda bulundu. Tâhir de aynı şekilde hareket etti. Aynı zamanda Enbâr yolu ile Kûfe Kapısından ve buralara yakın olan yerlerden varoş halkına elçiler gönderdi. İsteklerini kabul edenleri korumak için bulundukları yerlere hendekler kazdırdı, isteklerine karşı koyup kabul etmeyenlere ise savaş açıp evlerini yaktı. Böylece Bağdâd terkedilmiş bir harabe halini aldı. Bağdâd'ın bu halini Hüseyn el-Halî' bir şiirle dile getirdi.

Tâhir kendisine karşı koyan varoşları Medînetü'l Mansûr'u, Kerh ve el-Huld çarşılarını, "ahdini bozanların yeri" manasına gelen "dâru'n-neks" ifadesiyle adlandırdı. Ayrıca kendisine katılmayan Hâşimoğullarının, kumandanların ve başkalarının akarlarını, mallarını aldı. Böylece onlar perişan oldular ve parçalandılar. Öyle ki, askerler zelil olup savaş yapamayacak hale geldiler. Ancak bu zilletten işportacılar, çıplaklar, mahbus olanlar, sefiller, yankesiciler ve sokak takımı gibi halkın mallarını yağmalayanlar kurtuldular.

Tâhir onlarla savaşmaktan yılmadı. Bu arada Sâlih Kasrı'nı Emîn adına korumakla görevli olan Ali Efrahmerd, himayesine girmek için Tâhir'den emân istedi. Bunun üzerine Tâhir kendisine emân verdi, ayrıca Cemâziyelâhir 197 (Şubat 813)'de ona büyük bir askerî kuvvet gönderdi ve o taraflarda idaresi altında bulundurduğu yerleri teslim etti. Yine bu sıralarda Emîn'e yardım hususunda gayretli birisi olan ve Emîn'in Sâhibu'-şşurta görevini yürüten Muhammed b. İsâ, Tâhir'den emân isteyerek himayesine girmek istedi. Ali Efrahmerd ile Muhammed b. İsâ'nın Tâhir'den emân isteyerek himayesine girdiklerini öğrenen Emîn ölümle yüz yüze geldi. Tam bu sırada harâmîlerin azgınları ile işportacılar ve askerler geldiler, Sâlih Kasrının içerisinde şiddetli bir çatışmaya giriştiler. Bu çatışmada Tâhir'in askerlerinden kalabalık bir grup ile kumandanlarından bir takım kimseler öldürüldüler. Ne bundan önce meydana gelen vakalar, ne de bundan sonraki vakalar Tâhir'e bundan daha ağır gelmemişti.

Bundan sonra Tâhir daha önce arazi ve akarlarını ellerinden aldığı Hâşimî kumandanlara ve diğerlerine mektuplar yazdı, onları kendisinden emân dilemeğe ve Me'mûn'a bey'at etmeğe davet etti. Bir grup Tâhir'in davetini kabul etti. Bu daveti kabul edenler arasında Abdullah b. Humeyd b. Kahtabe ve kardeşleri, Hasan b. Kahtabe'nin oğlu, Yahyâ b. Ali b. Mâhân ve Muhammed b. Ebi'l-Abbâs et-Tâî gibi kimseler bulunuyordu. Diğerleri ise Tâhir'e mektup yazarak gönüllerinin kendisiyle beraber olduğunu bildirdiler.

Emîn Sâlih Kasrı vakasından sonra kendisini içki ve yemeğe verdi, idare işlerini de Muhammed b. İsâ b. Nehîk ile Herş'e bıraktı. Fakat Muhammed ve Herş'in yanında yer alan sefil ve fâsık kimseler güçlerinin yettikleri kimseleri soyuyorlardı. Öyle ki bunlar tarafından bir benzeri bize kadar ulaşmayan bir takım kötülükler yapıldı.

Bu kötü durumun uzaması üzerine kudret ve kuvvet sahibi kimseler, Bağdâd şehrini terketmeğe başladılar, çünkü Bağdâd'ı terkeden bir kimse mal ve can güvenliğine kavuşuyordu. Bu zamanda Bağdâd'da

bulunanların durumu, Allah'ın şu buyruğuna benziyordu: «...nihayet onlarla (iman etmiş olanlar)'ın arasına kapısı olan bir duvar çekilmiştir. (Öyle ki) onun içinde rahmet, dışında ise azap vardır.» (Hadîd, 13). Bu arada bir grup kimse de hacc bahanesiyle Bağdâd'ı terk ettiler. Bunun üzerine bir şair:

«Hacca gitmek niyetinde olmadıkları halde kendilerini hacca gidiyormuş gibi gösterdiler. Belki onların maksadı Herş'ten kaçmaktı...»

beytiyle başlayan bir de şiir söyledi.

Bağdâdlı gençlerden birisi de:

«Güzel ve müreffeh hayatı kaybettiğim için Bağdâd üzerine kan ağlıyorum...»

mısraıyle başlayan uzun bir manzume söyledi. Ayrıca el-Cermî de bu harp esnasında Bağdâd'da meydana gelen bütün hadiseleri dile getiren yüz elli beyte yakın uzun bir kasîde söyledi. Fakat uzun olması dolayısıyla bu kasîdeyi kitabıma almadım.

Rivayet edildiğine göre, Tâhir'in taraftarlarından kuvvet sahibi Horasânlı bahadır bir kumandan bir gün savaşa çıktı ve yanlarında silâh olmayan bir grup insana bakarak taraftarlarına şöyle dedi: «Bizimle ancak durumlarını hafife alıp kendilerini hakir gördüğümüz bu kimseler savaşacaktır.» Onun bu sözü üzerine taraftarları kendisine: «Evet, bu kimseler savaşacaktır. Fakat onlar bir âfettir.» dediler. Taraftarlarından aldığı bu cevap üzerine Horasânlı kumandan onlara şunları söyledi: «Eğer onlar tarafından hezimete uğratılırsanız size yazıklar olsun, çünkü siz silâhlı, güçlü ve hazırlıklısınız. Ayrıca sizde şecaat ve onların hilelerini bertaraf edecek hususlar vardır, onların ise yanlarında ne silâhları, ne de kendilerini koruyacak kalkanları vardır.»

Bundan sonra Horasânlı kumandan onlardan iki elinde zift ile kaplanmış bir hasır tutan ve koltuğunun altında içi taşla dolu torba bulunduran harâmî kılıklı birisinin karşısına çıktı. Bu kişi Horasânlı kumandanın atmış olduğu oklardan kendisini sipere alıyor, oklar ya hasıra, ya da hasırın yakınına isabet ediyordu. Ayrıca bu kişi atılan okları alıp yanına bırakıyor, bu arada "dânık (para)" diye de bağırıyordu; yani, eline geçirmiş olduğu bu okun fiyatı bir dânık demek istiyordu. Horasânlı kumandan ok atmağa, o da toplamağa devam ettiler .Nihayet kumandanın atacak oku kalmadı. Bundan sonra harâmî kılıklı adam Horasânlı

kumandanın üzerine saldırdı ve torbasından çıkardığı bir taşı sapanla atarak isabet ettirdi. Sonra bir başka taş daha attı, az kaldı Horasânlı kumandanı yere serecekti. Neticede hezimete uğrayan Horasânlı kumandan şöyle dedi: «Bu adamlar pek insana benzemiyorlar.»

Tâhir Horasânlı kumandanın başına gelen bu hadiseyi öğrenince çok güldü.

Hadiselerin uzaması ve Sâlih Kasrı'nda taraftarlarının öldürülmesi üzerine Tâhir yakıp yıkmak için emir verdi, bunun üzerine Dicle ile Dâru'r-rakîk, Bâbu'ş-Şâm ve Bâbu'l-Kûfe ile Sarât, Rabaz-ı Humeyd ve Kerhâyâ Nehri'ne kadar olan yerlerdeki muhaliflerin evleri yıkıldı. Tâhir'in taraftarları her hangi bir evi yıktıkları zaman, Emîn'in taraftarları yıkılan bu evin kapılarını ve tavanlarını alıp götürüyorlardı. Emîn'in taraftarlarının bu hareketi Bağdâd halkına çok ağır geldi. Onlardan bir şair bununla ilgili olarak:

«Onlar bir evi yıktıkları zaman yıkılan evin tavanlarını alır, bir başkasının yıkılmasını beklerdik...»

mısralarıyla başlayan bir şiir söylemiştir.

Tâhir yapmış olduğu bütün bu hareketlerin Emîn'i değiştirmediği kanaatine varınca Bagdâd'da bulunan Emîn'in taraftarlarının yanlarına tacirlerin, yiyecek maddesi satanlaran ve başkalarının gelmesine engel olunmamasını emretti, hattâ bu hususta şiddet gösterdi ve yüklü gemileri Fırat'a çevirdi. İşte bunlar halka ağır geldi ve fiyatlar hızla yükseldi. Böylece halk sıkı bir muhasara altına girmiş oldu. Bunun üzerine Emîn emânet malların araştırılmasını ve halkın elinden mallarının alınmasını emretti. Arkadaşlarından birisini bu işler için görevlendirdi. Bu kimse, gece gündüz demeden halkın evlerine baskınlar yapmağa başladı. Bu da halka ağır geldi. Bundan daha kötüsü, halk zan ve töhmetle yakalanıp cezalandırılıyordu.

Bundan sonra Tâhir ile Emîn'in taraftarları arasında Dereb el-Hıcâre'de bir savaş meydana geldi. Bu savaşta Tâhir'in taraftarlarından çok miktarda insan öldürüldü. Bundan başka Şemmâsiye'de de bir savaş meydana geldi. Hâtim b. es-Sakar, çevresinde topladığı harâmî ve diğer kimselerle birlikte Şemmâsiye'de Ubeydullah b. el-Vaddâh'a karşı çıktı. Ubeydullah'ın habersiz olduğu bir anı yakaladılar ve üzerine hücum ettiler. Neticede Ubeydullah taraftarlarıyla birlikte hezimete uğradı. Bundan sonra Hâtim b. es-Sakar ve çevresinde bulunanlar Şemmâsiye'yi ele geçirdiler. Bu arada Ubeydullah'a yardım etmek için gelen Herseme'yi, Emîn'in arkadaşlarından tanımadığı birisi esir aldı. Bunun üzerine Herseme'nin taraftarlarından birisi onu kurtarmak için çatışmaya girişti

ve neticede kurtardı. Ancak Herseme'nin taraftarları hezimete uğradılar ve iki gün ailelerinin yanlarına dönemediler.

Hâtim b. es-Sakar ve çevresine toplananların yaptıklarını öğrenen Tâhir Şemmâsiye üzerine bir köprü kurdurdu ve askerlerini bu köprüden onların yanlarına geçirdi. Taraflar şiddetli bir savaşa giriştiler, neticede Tâhir'in askerleri Emin'in taraftarlarını püskürterek Ubeydullah b. el-Vaddâh'ın taraftarlarını eski merkezlerine iade ettiler ve 20 milyon dirhem harcanarak yapılan Emîn'in Hayzurâniye'deki evlerini de yıktılar. Ayrıca bu arada harâmîlerden pek çok kimse öldürüldü. Böylece Emîn'in durumu iyice sarsıldı ve mahvolacağını kesin bir şekilde anladı. Bu sırada Emîn'in itham ettiği, rezil ve sefil kimselerin baskı yaptıkları Abdullah b. Hâzim b. Huzeyme korkarak Medâin'e kaçtı ve orada ikamete karar verdi. Bir rivayete göre, Tâhir ona mektup yazmış, arazi ve mallarına el koyacağını söyleyerek korkutmuş, bu yüzden Medâin'e kaçmıştı.

Bundan sonra Herş, muhtelif kabilelerden meydana gelen bir grupla birlikte daha önce savaş yapılmamış olan Cezîretü'l-Abbâs'a geldi. Tâhir'in taraftarlarından bir kısım kimseler de buraya geldiler ve onlarla savaşa giriştiler. Herş onlara üstün geldi, bu yüzden Tâhir taraftarlarına başka bir askerî kuvvetle yardım etti. Bu defa Tâhir taraftarı askerler, Herş ve taraftarlarına karşı şiddetli bir saldırıda bulundular. Bu vakada Herş'in taraftarlarından pek çok kimse boğuldu.

Meydana gelen savaşlardan canı sıkılıp bıkan Emin, korkmağa başladı ve bir gün şöyle dedi: «İstiyorum ki, Allah her iki tarafın tümünü kahretsin, böylece de insanları onların elinden kurtarıp rahata kavuştursun. Her iki taraf da benim düşmanımdır. Bunlar (kendi taraftarları) ise canımı istiyorlar.» İşte bundan sonra Emîn'in durumu sarsıldı, askerleri dağıldı ve Tâhir'in muzaffer olacağını kesinlikle kabul etti.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl halkla birlikte hacc farizasını yerine getirme işini Abbâs b. Mûsâ b. İsâ üstlendi. Bu görevi kendisine Müminlerin emîri Me'mûn'un emriyle Tâhir tevcih etti.

Bu sene Mü'temen b. er-Reşîd ile Mansûr b. el-Mehdî, Horasân'da bulunan Me'mûn'un yanına geldiler. Me'mûn da kardeşi Mü'temen'i Cürcân'a gönderdi.

Yine bu yıl Endülüs'te şiddetli bir pahalılık oldu. İnsanlar günlerce aç kaldılar ve hayatta kalabilmek için can derdine düştüler.

Bu yıl Vekî' b. Cerrâh er-Ru'âsî hacdan dönerken Feyd'de öldü. Ayrıca 110 (728) yılında doğan Bakiyye b. Velîd el-Hımsî, Muhammed b. Melîh b. Süleyman el-Eslemî ve yetmiş yedi yıl yaşayan Mu'âz b. Mu'âz Ebû'l-Müsennâ el-Anberî de bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN YÜZ DOKSAN SEKİZİNCİ (M. 813-814) YILI OLAYLARI

Tâhir'in Bağdâd Şehrini İstilâ Etmesi

Bu yıl Huzeyme b. Hâzim, Emîn'den ayrılarak Tâhir'e katıldı. Herseme ise Bağdâd'ın doğu tarafına geldi.

Huzeyme b. Hâzim'in Tâhir'e katılmasının sebebi şu idi:

Tâhir, Huzeyme b. Hâzim'e bir mektup gönderdi ve mektubunda şunları yazdı: «Emîn ile aramızdaki irtibat tamamen koptu. Senin bana hiç yardımın dokunmadı. Dikkat et, durumunda bir değişiklik yapabilirim.» Bunun üzerine Huzeyme, Tâhir'in itaatine girmeyi kabul etti. Bu arada Huzeyme Tâhir'e yazmış olduğu cevabi mektupta şöyle dedi: «Eğer Bağdâd'ın doğu tarafına Herseme'nin yerine sen gelseydin, mutlaka sana iltihak eder, yanına gelirdim.» Ayrıca Huzeyme Tâhir'e, Herseme'ye fazla güvenmediğini de bildirdi. Halktan çekindiği için de Tâhir'den Herseme'ye karşı destek garantisi vermeden kendisini nâhoş hareketler yapmağa zorlamamasını istedi. Bunun üzerine Tâhir, Herseme'ye bir mektup gönderdi ve onu âcizlikle suçlayarak yerdi ve şöyle dedi: «Asker topladın ve bu uğurda bir hayli mal harcadın. Şimdi ise karşındaki düşmanın üzerine gitmekten kaçıyor ve geri çekiliyorsun. Artık vakit geçirmeden Emîn'in taraftarlarının üzerine gitmek için hazırlanmalısın. Ben onun askerlerine karşı savunma konuşunda ve köprüleri parçalama hususunda sağlam tedbirler aldım. Ayrıca ümit ediyorum ki, sana iki kişi bile karşı gelmeyecektir.»

Tâhir'in gönderdiği mektuba Herseme müsbet cevap verdi ve kendisine itaat edeceğini bildirdi. Herseme ile ilgili bu haberi Tâhir bir mektupla Huzeyme'ye ulaştırdı. Bundan başka Muhammed b. Al b. İsâ b. Mâhân'a da bu mahiyette bir mektup gönderdi. 22 Muharrem 198 çarşamba gecesi (23 Eylül 813 cuma gecesi), Huzeyme ile Muhammed b. Ali b. İsâ, Dicle köprüsüne hücum ederek parçaladılar ve Emîn'i halifelikten hal' ettiler. Bu sırada Askeru'l-Mehdî ahâlisi sükûnetini korudu. Herseme bu baskına katılmadı ve şehre girmedi, ancak kendisine gelen

bir kaç kumandanın onlardan her hangi bir kötülük görmeyeceğine dair yemin etmeleri üzerine yanlarına geldi. Bu hususta Hüseyn b. el-Hallî':

«Hepimizin Huzeyme'ye minnet borcu vardır.
Onun sahesinde Allah, savaş ateşini söndürdü...»

mısralarıyla başlayan bir şiir söyledi.

Ertesi gün Tâhir Bağdâd ve Kerh'e geldi, Bağdâd'da şiddetli bir savaş yaparak halkı bozguna uğrattı. Dağılıp kaçanlara Kerh'te yetişerek bir daha savaşa tutuştu ve tekrar hezimete uğrattı: Böylece yenilen halk sağa sola bakmadan çekip gittiler. Bundan sonra Tâhir kılıcıyla birlikte Bağdâd'a girdi ve evlerinden dışarı çıkmayanların emân içerisinde bulunacaklarını halka duyurmalarını bu hususla görevli kimselere emretti. Bu arada Kerh Sokağı ile el-Vaddâh Kasrı'na bir miktar asker bıraktı ve kendisi Medînetü'l-Mansûr'a hareket etti. Burasını, Zübeyde ve el-Huld kasırlarını, Köprü kapısından itibaren Horasân, Şâm, Kûfe, Basra kapılarına ve Dicle'ye dökülen Sarât Nehri kıyılarına kadar olan yerleri kuşatma altına aldı.

Hâtim b. es-Sakar, Herş ve bir takım gruplar Tâhir ile savaşta sebat gösterdiler ve Zübeyde ile el-Huld Kasırları'nın karşılarına mancınıklar kurdular. Emîn annesini ve çocuklarını alarak Medînetü'l-Mansûr'a götürdü, fakat askerleri, hadımları ve cariyeleri, hiç birisi birbirlerine bakmaksızın yolda giderken ayrılıp gittiler. Bu arada ayak takımı sefil ve rezil kimseler de dağıldılar. Emîn ise Medînetü'l-Mansûr'a sığındı. Tâhir onu muhasara altına aldı ve bütün kapıları kapattı. Bu durumu öğrenen Ömer el-Verrâk, kendisine haber getiren kimseye: «Bana bir kadeh ver.» dedi ve:

«Tut bu kadehi! Şarabın çeşitli isimleri vardır;
Onda şifa olduğu gibi hastalık da vardır...»

mısralarıyla başlayan şiiri temsil getirdi.

İbrâhim b. el-Mehdî anlatıyor:

Tâhir Emîn'i muhasara ettiği zaman ben onunla beraber bulunuyordum. Bir gece Emîn teferrüc (gam ve kederini dağıtmak) maksadıyla dışarı çıktı ve el-Huld tarafında bulunan sarayına gitti. Birisini göndererek beni yanına çağırdı, ben de isteğine uyarak yanına geldim. Bana: «Bu gecenin, gökteki ayın ve bu ayın Dicle kenarındaki suya aksedişinin güzelliğini görüyorsun. İster misin içelim?» dedi. «Zatınız bilir.» diye karşılık verdim. Bunun üzerine bir rıtl şarap içti, içmek üzere bir rıtl da bana verdi. Şaraplarımızı içtikten bir müddet sonra ona hoşlandığını bildiğim bir şarkıyı okudum. Bu defa: «Sana eşlik edecek birine ne der-

sin?» diye sordu. Ben de: «Buna ne kadar ihtiyacım var.» dedim. Bu konuşmadan hemen sonra "Da'f" adında gönde bir cariyesini çağırdı. İçinde bulunduğumuz hâli düşünerek cariyenin adını uğursuzluk saydım. Emin, cariyeye bir şarkı okumasını söyledi, o da el-Ca'dî'nin:

«Ömrüm hakkı için, Küleyb senden daha çok yardımcı olmakta,
Hem de kanla karışık suç işlemekte senden daha yatkın bulunmaktadır.»

şiirini söyledi. Cariyenin bu şiiri Emin'e ağır geldi ve bunu uğursuzluk alâmeti saydı. Bundan sonra başka bir şarkı söylemesini istedi. Bu defa cariye:

«Onların ayrılığı gözlerimi ağlattı ve uykusuz bıraktı,
Zirâ dostların ayrılığı insanı ağlatır...»

mısralarıyla başlayan şiiri okudu. Bunun üzerine Emin, cariyeye: «Allah sana lânet etsin! Bundan başka şarkı bilmiyor musun?» dedi. Cariye ise: «Hoşlanacağını sandığım için bunları okudum.» diye cevap verdi, sonra da:

«Hareket ve sükûnun Rabb'ine yemin ederim ki,
ölümlerin pek çok tuzağı vardır.
Gökteki yıldızlar yörüngelerinde döndükçe ve gece ile gündüz yer değiştirdikçe...»

mısralarıyla devam eden manzumeyi okudu. Bunun üzerine Emin cariyeye: «Allah'ın lânet ve gazabına uğrayasıca! Kalk, git buradan.» dedi. Bu sırada ayağa kalkan cariye Emin'in "rabb-i reyâh" adını verdiği, sanat değeri büyük olan ve önünde duran kedihini ayağının kayması üzerine kırdı. Bu durum karşısında Emin şöyle dedi: «İbrâhim, çok yazık oldu. Şu cariyenin okuduğu şarkılar ile kadehi kırmasına ne dersin? Allah'a yemin ederim ki, sonumuzun yaklaştığını sanıyorum.» Bunun üzerine ben: «Allah mülkünü devam ettirsin, saltanatını aziz eylesin ve düşmanını zelil etsin.» dedim. Tam bu sırada konuşma tamamlanmadan: «İşte hakkında fetva istemekte olduğunuz mesele böylece olup bitmiştir.» (Yûsuf, 41) nidasını işittik. Emin bana dönerek: «Ey İbrâhim! Benim işittiğim şeyi sen de işittin mi?» dedi. Ben işitmeme rağmen: «Hayır, hiç bir şey duymadım.» diye cevap verdim. Bunun üzerine: «Bir kıpırdanma duyuyor musun?» diye sordu. Hemen Dicle'nin kenarına geldim, fakat hiç bir şey göremedim. Bundan sonra tekrar eski konuşmamıza döndük. Bu sırada aynı sesi yine duyduk. Bu defa Emin yerinden kalktı ve Bağdâd' daki yerine döndü. Bundan bir veya iki gece sonra da öldürüldü.

Emîn'in Öldürülmesi

Emîn, annesi ve çocukları ile birlikte Medînetü'l-Mansûr'a gidince Tâhir, Kerh ve diğer yerlerin sokak ve caddelerini istilâ etti ve Bağdâd'da karar kıldı. Bu durum karşısında Emîn'in kumandanları ve taraftarları muhasara esnasında kendileri için yeterli hazırlığın bulunmaması dolayısıyla Tâhir'in muzaffer olmasından korktular, bunun üzerine de Muhammed b. Hâtim b. es-Sakar, Muhammed b. İbrâhim b. Ağleb ve başkaları Emîn'in yanına gelerek şöyle dediler: «Durumumuz gördüğünüz gibi işte ortadadır. Biz bir görüşümüzü sana arzetmeye geldik. Görüşümüz hakkında iyice düşün ve ona göre hareket et. Görüşümüzde hayır bulunacağına inanıyoruz.»

Emîn tarafından görüşleri sorulduğunda, onu şöylece ortaya koydular: «Halk çevrenden dağılmış, düşmanın ise seni muhasara altına almıştır. Şu anda elinde yedi bin kadar değerli at bulunmaktadır. Bize göre Ebnâ'dan sevdiklerinden yedi bin kişi seçmeli ve bu atları onlara vermelisin. Kendin de bir gece onlarla birlikte şehrin çıkış kapılarından birinden çıkmalısın, çünkü gece iş bilenindir. Bu arada şehri terkederken, bizi hiç bir kimse tesbit edemeyecektir. İşte böylece şehri terkettikten sonra Cezîre ve Suriye'ye gelir, vergiler takdir eder ve haraç toplarız. Neticede geniş bir memlekete gelmiş olur ve yeni mülk (saltanat) ediniriz. Bu sayede halk etrafına koşuşur ve askerler de takibattan vazgeçer, hatta Allah (c.c.) türlü türlü imkânlar yaratır.»

Emîn onlara: «Görüşünüz güzeldir.» dedi ve bu görüş doğrultusunda hareket etmeye karar verdi, ancak bu kararı Tâhir'e ulaştırıldı. Bunun üzerine Tâhir Süleyman b. el-Mansûr, Muhammed b. İsâ b. Nehîk ve es-Sindî b. Şâhik'e bir mektup gönderdi ve onlara şöyle dedi: «Allah'a yemin ediyorum, eğer Emîn'i bu düşüncesinden caydırmazsanız bütün arazilerinizi elinizden alırım ve bundan sonra tek hedefim siz olacaksınız.»

Tâhir'in bu tehdidi üzerine, Emîn'in yanına geldiler ve onu caydırmak için şunları söylediler: «Şehri terketme kararınızı öğrendik. Sana kendin hakkında Allah'ı hatırlatıyoruz. Sana görüş beyan eden bu kimseler züğürt kişilerdir. Muhasaranın onları hangi noktaya getirdiğini biliyorsun. Onlar yapmış oldukları savaşlardan dolayı, kardeşin Me'mûn ile Tâhir tarafından kendilerine emân verilmeyeceği kanaatindedirler. Onlarla şehri terkedip çıktığımız takdirde, sizi esir almalarından veya başınızı alıp sizinle Tâhir ve Me'mûn'a yaklaşmağa çalışacaklarından ve sizi kendilerine emân vasıtası yapacaklarından emin olamayız.» Bu arada onlar Emîn'i ikna etmek için bir çok dar-

bımeseller getirdiler. Neticede Emin bunların görüşünü benimsedi ve Me'mûn'dan emân dilemeyi ve şehirden ayrılmayı kabul etti. Ayrıca Emîn'e şunu da söylediler: «Senin maksadın eğlence ve selâmet içerisinde yaşamaktır. Kardeşin Me'mûn ise seni istediğin yerde bırakır. Hatta senin için ayrı bir yer tahsis eder ve burada senin maslahatına uygun olan her türlü imkânı sağlar. Bunun da ötesinde sevdiğin ve arzu ettiğin her şeyi gerçekleştirir. Aynı zamanda kardeşinden sana her hangi bir zarar da gelmez.» Onların bu sözleri karşısında Emîn fikrini değiştirdi ve Herseme b. A'yen'in yanına gitmeyi kabul etti.

Bundan sonra Emîn'in yanına Suriye ve Cezîre tarafına gitmesini tavsiye edenler geldiler ve şöyle dediler: «Şayet bu dalkavukların fikirlerini kabul edip bizim tavsiyelerimizi kabul etmeyeceksen —ki biz tavsiyelerimizde haklıyız—, o zaman Tâhir'in yanına gitmen Herseme'nin yanına gitmenden daha hayırlı olur.» Bunun üzerine Emîn şöyle dedi: «Ben Tâhir'den hoşlanmıyorum. Bir zaman bir rüya görmüştüm. Daha önce uzunluk ve genişlik bakımından bir benzerini görmediğim, geniş bir temel üzerine oturan ve göğe doğru yükselen, tuğladan yapılmış bir duvar üzerinde dikiliyordum. Üzerimde kemerim, kılıcım ve eşyalarım vardı. Tâhir ise bu duvarın dibinde bulunuyordu ve durmadan duvara vuruyordu. Nihayet duvar çöktü, ben de düştüm. Bu arada düşerken başımdan külâhım uçtu. İşte bunu uğursuzluk sayıyorum ve Tâhir'den hoşlanmıyorum. Herseme ise bizim mevlâmızdır ve babamız yerindedir. Onu çok yakın buluyorum ve güveniyorum.»

Bundan sonra Emîn, emân dilemek üzere Herseme'ye birini gönderdi. Herseme de Emîn'in emân isteğini kabul etti. Ayrıca Herseme, Me'mûn Emîn'i öldürmeğe yeltendiği takdirde Emîn uğrunda savaşacağına yeminle söz verdi. Herseme'nin bu şekildeki davranışı Tâhir'e ağır geldi ve durumu öğrenir öğrenmez Emîn'in Herseme'nin yanına gitmesini engelledi. Tâhir bu hareketinin gerekçesini şu şekilde açıkladı: «Herseme şu anda hem askerimin içerisinde ve hem de benim bulunduğum tarafta bulunmaktadır. Ayrıca Emîn'i kuşatarak zor duruma soktuğum için emân dilemek zorunda kaldı. Böyle bir durumda Emîn'in Herseme'nin yanına gitmesine müsaade edip fethin onun olmasına aslâ razı olmam.»

Durumu öğrenen Herseme ve kumandanları Huzeyme b. Hâzim'in evinde toplandılar. Bu arada Tâhir ve kumandanları, ayrıca Süleyman b. Mansûr, es-Sindî ve Muhammed b. İsâ b. Nehîk de onların yanlarında hazır bulundular ve aralarında fikir alış verişi yaptılar. Neticede Tâhir'e Emîn'in ebediyyen Herseme'nin yanına gidemeyeceğini bildirdiler. Aynı zamanda Emîn'in Tâhir'in isteğini kabul etmemesi halinde kendisine güvenilemeyeceğini ve durumun Hüseyn b. Alî b. İsâ b. Mâhân dönemin-

deki gibi olacağını ileri sürdüler. Ayrıca Tâhir'e şunu da söylediler: «Eğer Emîn mührü, kılıcı ve hırkayı sana teslim eder, kendisi Herseme'nin yanına giderse varsın, gitsin, çünkü asıl hilâfeti temsil eden bu üç şeydir. Bunu kendin için ganimet bil ve ortalığı fesada verme!» Tâhir, bu fikri beğendi ve buna razı oldu.

Bundan sonra durumu öğrenen Herş, Tâhir'e yaklaşmak istedi ve onların ortaya attıkları bu görüşlerin bir hile olduğunu, Emîn'in mühür, kılıç ve hırkasını beraberinde Herseme'nin yanına götüreceğini kendisine bildirdi. Bu duruma öfkelenen Tâhir, Emîn'in annesinin sarayı ile el-Huld saraylarının çevresine ellerinde küskü bulunan bir grup kimseyi yerleştirdi. Onların buralara yerleştirildiğini hiçbir kimse bilmiyordu. Emîn Herseme'nin yanına gitmek üzere hazırlandığı sırada çok susamıştı; kendisi için şarap mahzeninde su arandı, fakat bulunamadı. 26 Muharrem 198 pazar gecesi (26 Eylül 813 pazartesi gecesi), üzerinde beyaz bir elbise ve siyah bir taylesan olduğu halde evinin sahanlığına çıktı. Tam bu sırada Herseme kendisine birini gönderdi ve şöyle dedi: «Seni almak için sözümü yerine getirdim. Fakat bu gece çıkmanı istemiyorum, çünkü Dicle'nin kenarında bazı kuşku uyandırıcı şeyler gördüm, bu yüzden kaçmayı başaramayacağımızdan korkuyorum. Başaramazsak seni elimden alırlar; böylece hem sen, hem de ben mahvoluruz. En iyisi bu gece evinde kal, ben de hazırlığımı yapayım ve yarın gece gelip seni alayım. Şayet üzerine varılırsa, senin için seve seve çarpışırım.»

Bunun üzerine Emîn, Herseme'nin elçisine şöyle dedi: «Geri dön ve Herseme'ye ayrılmamasını söyle. Ben muhakkak surette şimdi buradan ayrılmak istiyorum ve yarına kadar kalamayacağım.» Ayrıca merak ve endişeye düşen Emîn şunları da söyledi: «Şu anda köleler, muhafızlar ve diğerleri çevremden uzaklaşmış bulunuyorlar, bu durum Tâhir'e ulaştırıldığı takdirde buraya gelip beni yakalamasından emin değilim.» Bundan sonra iki oğlunu kucağına aldı ve onları öptükten sonra ağladı; «Sizi Allah'a emanet ediyorum.» dedikten sonra göz yaşlarını yenleriyle sildi. Bu vedalaşmadan hemen sonra bir binekle Dicle'nin kenarına geldi. Bu sırada Herseme'ye ait bir ateş kayığı (harrâka) burada kendisini bekliyordu. Vakit geçirmeden bu kayığa bindi.

Mezâlim işleriyle görevli olan (Sâhibü'l-mezâlim) Ahmed b. Sellâm anlatıyor:

Ben bu sırada Herseme ile birlikte kayıkta bulunuyordum. Emîn kayığa bindiğinde biz ayağa kalktık, bu sırada Herseme dizleri üzerine çöktü ve ayaklarında nikris hastalığı bulunduğunu beyan ederek Emîn'den özür diledi. Bundan sonra Emîn'e sarıldı ve kucağına aldı. Sonra ellerini, ayaklarını ve gözlerini öptü. Bu arada kayığın hemen uzaklaşma-

sını emretti, çünkü Tâhir'in taraftarları sandallarla üzerimize saldırmışlardı. Tâhir'in adamları şiddetli gürültüler çıkardılar ve kayığı deldiler. Bu arada tuğla ve oklar attılar. Nihayet delinen kayık su aldı ve battı. Herseme ve biz suyun içinde kaldık. Herseme'yi kaptan saçından tutarak dışarı çıkardı, Emîn ise suya düşünce elbisesini yırttı ve nehrin kenarına çıktı. Beni de Tâhir'in taraftarlarından birisi yakaladı, adamlarından birine götürdü ve ona kayıktan çıkanlardan birisi olduğumu söyledi. Bunun üzerine Tâhir'in adamı bana kim olduğumu sordu. Ben: «Mezâlim mahkemelerine bakan ve Müminlerin emîri (Emîn)'nin dostu Ahmed b. Sellâm'ım.» dedim. Tâhir'in adamı: «Yalan söylüyorsun, doğruyu konuş.» diye çıkıştı. Ben: «Doğru söylüyorum.» diye karşılık verdim. Bunun üzerine: «Mahlû' (halîfelikten hal' edilen Emîn) ne yaptı?» diye sordu. Ben: «Onu elbiseleri parçalanmış bir vaziyette gördüm.» dedim. Bundan sonra Tâhir'in adamı bineğinin üzerine atladı ve boynumdaki bağlı ipten tutarak bineğini koşturmağa başladı. Ben bu vaziyette koşamayınca boynumun vurulmasını emretti, ancak canımı on bin dirhem vermek suretiyle kurtardım. Vereceğim bu parayı alıncaya kadar beni bir odaya bıraktı. Odada iki yastık ve dürülü vaziyette hasırlar bulunuyordu.

Gece yarısı olunca odamın kapısı açıldı ve içeriye Emîn bırakıldı. Çıplak vaziyetteydi; üzerinde bir pantolon, sarık ve omuzunda eski bir hırka bulunuyordu. Onu benim yanıma bırakmışlardı. Ben istircâda bulundum («İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ûn.» dedim) ve hâlimi düşünerek ağladım. Emîn adımı sordu, ben de kendimi kendisine tanıttım. Bunun üzerine bana: «Beni kucakla, kendimi çok yalnız hissediyorum.» dedi, ben de kucakladım. Kalbi çok şiddetli atıyordu. Bundan sonra: «Ey Ahmed! Kardeşim ne yaptı?» dedi. «Ben: «Hayattadır.» dedim. Bunun üzerine: «Allah onların haberci elçisini her türlü hayırdan uzak tutsun. O, kardeşimin savaştan pişmanlık duyan kimsenin ölüşü gibi öldüğünü söylemiş.» dedi. Ben de: «Allah asıl senin vezirlerini hayırdan uzaklaştırsın.» diye karşılık verdim. Bu defa Emîn: «Vezirlerinin kendisine ne yapacaklarını, öldürüp öldürmeyeceklerini ve kendisine karşı güvenlerini yerine getirip getirmeyeceklerini.» sordu. Ben de: «Seni öldürmeyecekler ve sana karşı olan güvenlerini yerine getirecekler.» dedim. Bu sırada eski hırka parçasını omuzunun üzerine koymaya çalışıyordu. Üzerimdeki astarlı bir elbiseyi çıkardım ve giyinmesi için önüne koydum. «Beni kendi halime bırak, bu Allah'tandır. Böyle durumlarda pek çok hayır vardır.» dedi.

Biz bu halde iken birisi geldi ve yüzümüze bakmağa başladı. Ben kendisini tespit edip tanıyınca çekip gitti. Bu kimse Tâhir'in adamların-

dan Muhammed b. Humeyd idi. Onu görünce Emîn'in öldürüleceğini anladım. Gece yarısı olunca kapı açıldı ve eve ellerinde yalın kılıç bulunan bir grup Acem girdi. Emîn onları görünce ayağa kalktı ve şöyle dedi: «**Biz Allah içiniz ve O'na döneceğiz.**» (Bakara, 156). Allah'a yemin ederim ki, canım Allah yolunda gidecektir. Acaba yardım edecek biri yok mu? Ebnâ'dan da mı hiç kimse yok?» Emîn'in bu sözlerinden sonra onlar içinde bulunduğumuz odanın kapısının önüne geldiler ve durdular. Kendi aralarında birbirlerine: «İleri atıl ve saldır.» diyerek birbirlerini itip kakıyorlardı. Bu arada Emîn de eline bir yastık almıştı ve şöyle diyordu: «Ben Rasûlüllah (s.a.)'ın amcasının oğluyum, ben Hârûn'un oğluyum, ben Me'mûn'un kardeşiyim. Kanımı akıtmak hususunda Allah'tan korkun.»

Bundan sonra içerisinden birisi içeri girdi ve kılıcını Emîn'in başının ön kısmına indirdi; Emîn de elindeki yastığı onun yüzüne vurdu ve kılıcı elinden almak istedi. Bunun üzerine içeri giren kişi: «Beni öldürüyor.» diye bağırmağa başladı. Dışarıda olanlardan bunu duyan bir grup içeri girdi ve içlerinden birisi kılıcını Emîn'in böğrüne vurdu. Sonra hep birlikte onu tekmelediler, sonra da başını ensesinden kestiler, cesedini orada bırakarak başını Tâhir'e götürdüler. Seher vakti olunca da cesedi bir çula sardıktan sonra alıp gittiler. Tâhir Emîn'in başını bir burcun üzerine koydu ve görmek için gelen Bağdâd halkına: «İşte bu halifelikten hal' edilen Muhammed (Emîn)'in başıdır.» dedi.

Emîn'den daha önce almış oldukları mallardan dolayı, onun öldürülmesinden hem Bağdâd askerleri ve hem de Tâhir'in askerleri pişmanlık duydular. Tâhir ise Emîn'in başını ve fetih ile ilgili bir mektubu amcasının oğlu Muhammed b. Hüseyn b. Mus'ab ile Me'mûn'a gönderdi. Emîn'in başını gelir gelmez Zü'r-riyâseteyn aldı ve bir kalkanın üzerine geçirdi. Me'mûn, kardeşi Emîn'in başını görünce secdeye kapandı. Tâhir, ayrıca amcasının oğlu Muhammed b. Hüseyn ile Emîn'in mühür, kılıç ve hırkasını da gönderdi.

Medîne halkı Emîn'in Tâhir'in emriyle azatlısı Kureyş tarafından öldürüldüğünü öğrenince, aralarından bir şeyh şöyle dedi: «Sübhânellah! Emîn'i Kureyş adlı birisinin öldüreceğini rivayet ederdik. Kureyş'in mensup olduğu kabileye gittik ve isminin bu isme tıpatıp uyduğunu gördük.»

Emîn öldürüldükten sonra halka emân konusunda bir ilânda bulunuldu ve bütün ahâliye emân verildi. Tâhir bundan sonra, cuma günü Bağdâd'a girdi ve halka cuma namazını kıldırdı. Ayrıca hutbeyi Me'mûn adına okudu ve Emîn'i yerdi. Bu arada Mu'tasım'a, bir rivayete göre, İbrâhim b. el-Mehdî'ye bir mektup yazdı ve mektubuna şöyle başladı:

«Halifeler ailesinden birisine emir (prens) sözünü etmeden mektup yazmak bana ağır geliyor. Bana ulaşan haberlere göre, ahdini bozan ve halifelikten hal' edilen Emîn'e meyilli imişsin. Eğer durum bana ulaşan gibiyse, sana bu şekilde mektup yazmam çok bile. Eğer aksi ise, Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi sana olsun ey Emîr!»

Emîn öldürülünce İbrâhim b. el-Mehdî onun için bir mersiye yazdı, fakat bu mersiye Me'mûn'un zoruna gitti.

Emîn'in Özellikleri, Yaşı ve Halifeliği

Bir rivayete göre, Emîn 19 Cemâziyelevvel 193 perşembe günü (10 Mart 809 çarşamba günü) halifeliğe geçti ve 24 Muharrem 198 pazar gecesi (24 Eylül 813 cumartesi gecesi) öldürüldü. Diğer bir rivayete göre de Emîn halifeliğe 15 Cemâziyelâhir 193 (7 Nisan 809)'de geçmişti.

Emîn'in künyesi Ebû Mûsâ, bir rivayete göre Ebû Abdullah'dır. Baba tarafından nesebi Muhammed el-Emîn b. er-Reşîd Hârûn b. Ebî Abdullah el-Mehdî b. Ebî Ca'fer el-Mansûr'dur. Annesi ise, Mansûr'un oğlu büyük Ca'fer'in kızı Zübeyde'dir. Halifeliği dört sene, sekiz ay, beş gün (diğer rivayete göre, dört sene, yedi ay, bir gün) sürmüştür. Yirmi sekiz yıl yaşamıştır.

Emîn düz saçlı, kılsız, küçük gözlü, ince burunlu, uzun boylu, yakışıklı, geniş omuzlu ve eklem kemikleri iri bir kimseydi. Rusâfe'de dünyaya gelmişti.

Emîn'in öldürüldüğü haberi Me'mûn'a ulaşınca, durumu kumandanlara ilân etti ve öldürüldüğünü bildiren mektubu Fadl b. Sehl kumandanlara okudu. Bunun üzerine kumandanlar Me'mûn'u zaferle tebrik ettiler ve duada bulundular. Bundan sonra Me'mûn, Tâhir ve Herseme'ye bir mektup gönderdi ve onlardan Kâsım el-Mü'temen'i veliahtlikten lar, fakat biz bunların bir çoğunu tarihî konuları ihtiva etmediği için Kasım 813) tarihinde halifelik adaylığından hal' ettiler.

Pek çok şair, Emîn ile ilgili bir hayli mersiye ve hicviyeler yazdılar. Fakat biz bunların bir çoğunu tarihî konuları ihtiva etmediği için burada zikretmiyoruz.

Emîn hakkında mersiye yazanlardan birisi de Hüseyn b. ed-Dahhâk'tır. Hüseyn b. ed-Dahhâk, Emîn'in nedimlerindendi ve öldürüldüğüne inanmıyor, geri döneceğini umuyordu.

Ayrıca Huzeyme b. Hasan, Emîn için annesi Zübeyde'nin dilinden Me'mûn'a hitap eden bir mersiye yazdı. Me'mûn bu mersiyeyi okuduğu

zaman ağladı ve şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim ki, kardeşimin intikamının takipçisi olacağım. Allah onu öldürenlerin belâlarını versin!»

Hüseyn b. ed-Dahhâk Emîn için yazdığı mersiyede taşkın hareket ederek Me'mûn'u yermişti. Bu yüzden Me'mûn onu huzuruna kabul etmedi ve bir müddet kendisi için yazdığı medhiyeleri dinlemedi. Bir gün Me'mûn onu yanına çağırdı ve kendisine şöyle dedi: «Söyle bakalım, kardeşim Emîn'in öldürüldüğü gün hiç bir Hâşimî öldürülüp şerefine dokunuldu mu?» Hüseyn b. ed-Dahhâk: «Hayır.» dedi. Bunun üzerine Me'mûn: «O halde:

"Kalbimi üzen, göz yaşlarımı sık sık sildiren şeylerden biri de
Peygamber ailesine mensup olan kişilerin kanlarının
dökülmesinin helâl sayılmasıydı..."

mısralarıyla başlayan mersiyene ne diyeceksin?» dedi. Bunun üzerine Hüseyn b. ed-Dahhâk şunları söyledi: «Ey Müminlerin emîri! Bir sevgi ateşi beni kapladı, ânî bir korku sardı beni. İçinde yüzdüğüm nimetler elimden gitti, teşekkür ettiğim ihsanlar beni konuşturdu ve bir efendiyi kaybetmem beni çok üzdü. Eğer beni cezalandırırsan bu senin hakkındır, eğer affedersen bu senin faziletinin icâbıdır.» Bu sözleri dinleyen Me'mûn'un gözleri yaşardı ve ona: «Seni affettim, bundan sonra maaşının devamlı verilmesini ve geçmişte kaybettiğin bahşişlerinin tamamlanmasını emrettim. Ancak suçunun cezası olarak seni hizmetlerimde istihdam etmeyeceğim.» dedi. Bundan sonra Hüseyn b. ed-Dahhâk'ten memnun kaldı ve kendisi için yazdığı medhiyeleri dinlemeğe başladı.

Emîn için yazılan hicviyelerden birisi:

«Ey Ebû Mûsâ)! Senin için ağlayıp mersiye yazmayacağız. Hem
niçin yazalım ve ağlayalım? Taşkın coşkuların ve tervic ettiğin
eğlencelerin için mi?
Ayrıca şaraba düşkünlüğünden beş vakit namazı vakitlerinde
kılmadığın için mi...»

mısralarıyla başlamaktadır. Emîn hakkında bundan başka söylenen bir hayli hicviye vardır. Fakat uzatmamak için onları buraya almıyoruz.

Emîn'in Hâl ve Hareketlerinden Bazı Örnekler

Emîn halifelik makamına geçtikten ve Me'mûn'un bir mektup göndererek kendisine bey'at etmelerinden sonra hadımlarını ve tâbîlerini topladı ve haklarında taşkın hareket ederek, onlara pek çok imkânlar verdi. Bütün gece ve günlüzlerini onlarla beraber geçirmeye tahsis etti,

hattâ yemesini, içmesini; emir ve yasaklarını onlarla beraber kararlaştırmaya başladı. Ayrıca onlar için "cerâdiye", Habeşliler için de "gurâbiye" isimleri altında tahsisler ayırmıştı. Bu arada hür ve cariye hanımlarıyla münasebetlerini terkettiği için onlara iftiralar atıldı, hattâ bu hususta şiirler bile söylendi. Bu konuda söylenen şiirlerden birisi:

«Ey Tûs'ta uzak olan ikamet edip de pek çok canları kurtarmayan kişi!
Hadımlarını aç bırakarak Besûs adlı kadının uğursuzluğu gibi bir uğursuzluğa onlar adına katlanıyorsun...»

mısralarıyla başlamaktadır.

Bundan sonra Emîn zevk ve eğlence düşkünü kimseleri arayıp bulmak üzere ülkenin her tarafına adamlar gönderdi ve bu kimseleri yanına alarak onlara maaşlar tahsis etti. Ayrıca kardeşlerinden ve ailesinden uzaklaştı ve kumandanlarıyla aile çevresini hafife almağa başladı. Bu arada beytülmâlde bulunan mallar ile yanında bulunan mücevherleri hadımları, düşüp kalktığı dostları ve sohbet arkadaşları arasında dağıttı. Bundan başka kır gezintisi, eğlence ve oyunlar için yerler inşa ettirdi. Bunlardan daha mühim olanı, büyük miktarda meblağlar harcayarak Dicle nehri üzerinde beş harrâka (düşmana ateşli maddeler atan bir kayık türü) adında kayıklar yaptırmasıydı. Bu kayıklar arslan, fil, akbaba, yılan ve at suretinde yapılmışlardı. Bu hususta Ebû Nuvâs:

«Allah mihrab sahibinin (Süleyman Peygamber'in) emrine vermediği binekleri Emîn'e vermiştir...»

mısralarıyla başlayan bir şiir yazmıştır.

el-Kevser anlatıyor:

Emîn bir gün el-Huld'de bulunan bir dükkânın kendisi için hazırlanıp döşenmesini emretti. Bunun üzerine dükkân bitkilerden yapılan sergiler, koltuk yastıkları ve buna benzer sergi türleriyle döşendi; ayrıca altın, gümüş ve kıymetli madenlerden çok miktarda kaplar hazırlandı. Bundan sonra Emîn cariyelerine nezaret eden bir kadına kendisi için maharet sahibi sanatkâr yüz tane cariye hazırlamasını; onların, ellerinde sazlarla koro halinde şarkı söyleyerek onar onar huzuruna çıkarılmalarını emretti. Cariyelere nezaret eden bu kadın on kişilik bir grubu huzuruna çıkardı. Bunlar koro halinde:

«Kisrâ'ya mecûsîlerin gaddarlık yaptıkları gibi, onlar yerini almak için onu öldürdüler.»

mısralarını söylediler. Emîn onlara sövdü ve huzurundan kovdu. Bundan sonra nezaretçi hanıma emretti ve huzuruna başka cariyelerden bir

on kişilik grubun çıkarılmasını istedi. Bu grup da koro halinde:

«Mâlik'in öldürülmesine sevinenler, güpegündüz hanımlarımızın yanına gelsinler.»

beyitlerini okudular. Emîn yine bir önceki gibi hareket etti. Bir müddet boynunu önüne eğip düşündükten sonra, başka bir on kişilik cariye grubunun huzuruna gönderilmesini istedi. Bu üçüncü grup da yine koro halinde:

«Ömrüm hakkı için, Küleyb senden daha çok yardım edici, suç bakımından da kanlı suçlara, senden daha yatkındır.»

mısralarını okudular. Bunun üzerine Emîn yerinden kalktı ve bu olanları uğursuzluk alâmeti sayarak dükkânın yıkılmasını emretti.

Bir rivayete göre, Horasân'da Fadl b. Sehl'in yanında Emîn'den bahsedildi. Bunun üzerine Fadl: «Şairi kendi meclisinde:

"Bana şarap sun ve de ki: 'Bu şaraptır. Bu şarabı açıktan sunmak mümkün iken bana gizlice sunma!"

diyen Emîn'in nasıl olur da katli helâl olmaz?» dedi. Bu vak'a Emîn'e ulaştırıldığında, bu sözleri söyleyen şair Ebû Nuvâs'ı hapsetti.

Biz Emîn'in hareket ve özellikleri arasında hilim, adalet ve tecrübe gibi bahsedilmesi güzel ve hoş olan iyi hasletler bulamadık. Bunun için bu kadarla iktifa ediyoruz.

Askerlerin Tâhir'e Karşı Ayaklanmaları

Bu yıl Emînin öldürülmesinden beş gün sonra, askerler Tâhir'e karşı ayaklandılar. Bunun sebebi şu idi:

Askerler Tâhir'den mal istediler, fakat Tâhir'in yanında onlara verecek bir şey yoktu. Bu yüzden ayaklanarak onu zor durumda bıraktılar. Tâhir bu ayaklanmanın varış halkıyla askerlerinin iş birliği yapması neticesinde meydana geldiğini sanıyordu. Halbuki varoş halkından her hangi bir hareket görülmedi. Tâhir korkusundan kaçtı ve Akrafûf'a gitti. Bu arada askerler onun bir kısım mallarını yağma ettiler.

Tâhir, Emîn öldürüldüğü zaman şehrin (Bağdâd'ın) bütün kapılarının muhafaza altına alınmasını emretti. Ayrıca, Emîn'in iki oğlu Abdullah ve Mûsâ ile birlikte annesi Zübeyde'yi şehirden çıkararak onları bir kayıkla Yukarı Zâb üzerinde bulunan Humeyniyâ'ya gönderdi. Bundan sonra da Abdullah ile Mûsâ'nın, Horasân'da bulunan amcaları Me'mûn'un yanına götürülmelerini emretti.

Tâhir'e karşı ayaklanan askerler: «Mûsâ! Mansûr!» diye nümayiş yapmağa başladılar. Bu bağırıp çağırmalar iki gün sürdü. Halk ise Emîn'in iki oğlu Abdullah ile Mûsâ'nın şehirden uzaklaştırılmasını tasvip ediyordu. Tâhir Akrafûf'a kaçtığı zaman bir grup kumandan Bağdâd'ı terkederek onunla beraber gittiler. Tâhir bu arada fazla vakit geçirmedi Bağdâd'da kendisine baş kaldıran askerlerle varoş halkına karşı savaş hazırlığına başladı. Bağdâd'ı terkettiği sırada burada kalan kumandanlar ile şehrin ileri gelenleri onun savaş hazırlığı içerisinde bulunduğunu öğrenir öğrenmez hemen yanına geldiler ve özür dilediler. Ayrıca bu ayaklanma hareketini kendilerini bilmeyen bir takım sefihler ile tecrübesiz gençlerin başlattıklarını ileri sürerek bağışlanmalarını dilediler ve özürlerinin kabul edilmesini istediler.

Bunun üzerine Tâhir onlara şöyle dedi: «Benim Bağdâd'ı terkederek sizden uzaklaşmam sizinle yeniden savaşmak içindir. Allah'a yemin ederim ki, eğer bir daha böyle bir harekete girişirseniz, ben de sizin hakkınızdaki eski düşünceme dönerim ve sizi hoşlanmadığınız bir durumla karşı karşıya bırakırım.» Tâhir, bu sözleriyle onlara göz dağı verdi ve ayrıca dört aylık yiyecek verilmesini emretti.

Bu arada Bağdâd halkının gün görmüş yaşlılarından ileri gelen bir grup ile Amîre Ebû Şeyh b. Amire el-Esedî, Tâhir'in yanına geldiler, ne Bağdâd halkından ve ne de Ebnâ'dan her hangi bir kimsenin kendisine karşı harekete geçmediğine dair yemin ettiler, ayrıca kendilerini temsilen geldikleri halkın kendisine karşı her hangi bir harekete girişmeyeceklerini de garanti ettiler. Bunun üzerine Tâhir'in öfkesi geçti, onları affetti; böylece harp sona erdi, doğuda ve batıda bulunan bütün insanlar Me'mûn'un halifeliği altında toplandılar ve ona boyun eğdiler.

Nasr b. Şebes el-Ukaylî'nin Me'mûn'a Karşı Koyması

Bu yıl Nasr b. Seyyâr b. Şebes el-Ukaylî; Me'mûn'a karşı koydu. Nasr b. Şebes, Ukayloğullarındandı ve Haleb'in kuzeyindeki Keysûm'da yaşıyordu. Nasr, Emîn'e bey'at etmişti ve onun tarafını tutuyordu. Bu yüzden Emîn öldürülünce çok öfkelendi ve civarındaki memleketleri ele geçirip Sümeysât'a hâkim oldu. Bu arada Bedevîlerden ve aç gözlülerden pek çok kimse çevresinde toplandı. Böylece kuvvetlenen Nasr Fırat'ı geçerek doğu tarafına geldi. Gönlünden burasını ele geçirmeyi geçiriyordu. Nasr'ın buraya hâkim olmak düşüncesini gören halk, onun

çevresinde toplandılar, böylelikle etrafında toplananların sayısı daha da artmış oldu. Nasr'ın bundan sonraki durumunu ileride zikredeceğiz.

Hasan b. Sehl'in Irak ve Diğer Memleketlere Vali Tayin Edilmesi

Bu yıl Emîn'in öldürülmesinden sonra Me'mûn, Tâhir'in fethettiği el-Cibâl bölgeleri, Irak, Fars, Ehvâz, Hicâz ve Yemen valiliğine Fadl'ın kardeşi Hasan b. Sehl'i tayin etti ve Tâhir'e bir mektup göndererek buraları kendisine teslim etmesini istedi. Hasan b. Sehl, kendisi hareket etmezden önce Ali b. Ebî Tâhir (Sa'îd)'i Tâhir'in yanına gönderdi. Tâhir haracın Ali b. Ebî Tâhir'e teslîminde ona yardımcı oldu, böylece askerlerin erzakı kendilerine ödendi, bundan sonra da görevi kendisine teslim etti.

Hasan b. Sehl 199 (814) yılında Tâhir'in yanına geldi; âmiller (valiler) arasında görev taksimatı yaptıktan sonra Tâhir'e, Nasr b. Şebes el-Ukaylî ile savaşmak üzere Rakka'ya hareket etmesini emretti. Ayrıca onu Musul, Cezîre, Suriye ve Mağrib valiliklerine tayin etti. Tâhir, Nasr b. Şebes ile savaşmak üzere hareket ettiği sırada karşı koymaktan vazgeçmesi ve itaati altına girmesi için ona bir elçi gönderdi, fakat Nasr Tâhir'in bu isteğini kabul etmedi. Bunun üzerine Tâhir savaşmak üzere üzerine yürüdü ve Keysûm taraflarında iki tarafın askerleri karşılaştılar ve şiddetli bir savaşa tutuştular. Nasr bu savaşta büyük bir gayret gösterdi ve savaşı lehine çevirip zafer kazandı. Tâhir ise yarı mağlûp bir vaziyette Rakka'ya döndü.

Tâhir'in nihaî maksadı Keysûm taraflarını korumaktı. Me'mûn Herseme'ye bir mektup gönderdi ve Horasân'a hareket etmesini emretti.

Bu yıl hacc işlerini Abbâs b. Mûsâ b. İsâ b. Mûsâ b. Muhammed idare etti.

Kurtuba'da Meydana Gelen Rabaz Vak'ası

Bu yıl Kurtuba (Cordoba)'da "Rabaz" adıyla bilinen vak'a meydana geldi. Bu vak'anın meydana geliş sebebi şu idi:

Emevîlerden Kurtuba emîri Hakem b. Hişâm kendisini içki, eğlence, av ve benzeri diğer şeylere kaptırmış, bundan başka Kurtuba'nın ileri gelenlerinden bir takım kimseleri de öldürmüştü. İşte bu yüzden Kurturbalılar Hakem'den nefret edip askerlerini incitmeğe ve onlara söv-

meye başladılar. Durum öyle bir noktaya geldi ki, ayak takımından kimseler ezan okunduktan sonra Hakem'e: «Ey mahmûr, haydi namaza!» diyerek bağrışmağa başladılar. Bu ayak takımından olan kimselerden bazıları bizzat Hakem'in karşısına geçip yüzüne karşı: «Ey mahmûr, haydi namaza!» diyerek avuçlarını çırpıyorlardı. Bu durum karşısında Hakem Kurtuba'yı tahkime başladı, şehrin surlarını tamir edip hendekler kazdırdı. Bu arada kapısına atlar bağlayıp kölelerin sayısını çoğalttı. Bunlara ilâve olarak sarayının kapısından hiç bir zaman ayrılmayan ve devamlı nöbet bekleyen muntazam silâhlı guplar ihdas etti. İşte bunlar Kurtuba halkının kinini iyice artırdı ve onlarda Hakem'in bunları sırf kendilerinden intikam almak için yaptığı kanaati hasıl oldu.

Bundan sonra Hakem ihtiyacı olmadığı halde her yıl gıda maddelerine öşür koydu. Bu da halkta hoşnutsuzluk doğurdu. Ayrıca Kurtuba halkının önde gelen cahil ve sefihleriyle düşüp kalkmağa başladı ve onları öldürüp astı. Bu yüzden varoş halkı ayaklandı. Bir de bunlara şu hadise eklendi: Hakem'in kölelerinden birisi kılıcını parlatmak üzere bir kılıç ustasına vermişti. Kılıç ustasının parlatma işini geciktirmesi üzerine bu köle kılıcını ustaya vurarak öldürdü. Bu hadise, Ramazan 198 (Nisan 814) tarihinde meydana geldi.

Hakem'e karşı ilk defa silâhlanıp karşı koyanlar varoş halkıydı. Kurtuba civarında yaşayan bütün halk silâhlanarak bir arada toplandı. Buna karşı Hakem'in askerleri, Emevîler ve Hakem'in köleleri de sarayda toplandılar. Hakem taraftarları arasında at ve silâh dağıttıktan sonra onları taburlara ayırdı. Bundan sonra iki taraf arasında savaş başladı. Savaşı varoş ahalisi kazandı ve Hakem'in sarayını kuşattılar. Ancak Hakem sarayın üst kısmından inerek silâhını kuşanıp atına bindi ve askerlerini savaşa teşvik etti. Bunun üzerine askerleri onun gözleri önünde şiddetli bir savaş yaptılar.

Bundan sonra Hakem'in emriyle amcasının oğlu Ubeydullah surda bir delik açarak beraberinde bir grup askerle birlikte dışarı çıktı. Ubeydullah, varoş halkını habersizce bastırdı ve üzerlerine ateş saçtı, böylece düşmanlarını hezimete uğrattı. Bu sırada Ubeydullah büyük bir kırım hareketine girişti, hattâ evlerinde bulunan kimseleri bile çıkararak esir etti. Bu arada esirlerin ileri gelenlerinden üç yüz kişi seçti ve onları öldürdükten sonra baş aşağı astı. Ayrıca Kurtuba civarında yaşayan bu halka karşı yağma, öldürme, yakıp yıkma hareketlerini üç gün devam ettirdi.

Bu hadiseden sonra, Hakem kendisine yakınlıkta bir emsali bulunmayan Abdülkerîm b. Abdülvâhid b. Abdülmuğîs ile istişarede bulundu.

HİCRET'İN YÜZ DOKSAN DOKUZUNCU (M. 814-815) YILI OLAYLARI

İbn Tabâtabâ'nın Ortaya Çıkması

"İbn Tabâtabâ" adıyla bilinen ve nesebi Ebû Tâlib'e kadar dayanan Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhim b. İsmâil b. İbrâhim b. Hasan b. Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib 10 Cemâziyelâhır 199 (27 Ocak 815)'da Kûfe' de ortaya çıktı ve halkı Hz. Muhammed (s.a.)'in soyundan gelen er-Rızâ'ya bey'ate, Kitâb (Kur'ân) ve Sünnet ile amel etmeğe davet etti. İbn Tabâtabâ'nın savaş işlerine, Ebu's-Serâyâ es-Serî b. Mansûr bakıyordu.

İbn Tabâtabâ'nın, Hânî' b. Kabîsa b. Hânî' b. Mes'ûd eş-Şeybânî'nin evlâdından olduğu da zikredilmektedir.

İbn Tabâtabâ'nın isyan etmesinin sebebi şu idi:

Me'mûn, Tâhir'i fethettiği yerlerden uzaklaştırıp bu yerleri Hasan b. Sehl'e verdiği zaman Irak halkı arasında Fadl b. Sehl'in Me'mûn'u avucunun içine aldığı, onu aile ve kumandanlarından uzaklaştırıp bir saraya kapattığı ve işleri müstakillen müstebitçe kendisinin idare ettiği dedikodusu yaygın vaziyetteydi. İşte bu duruma öfkelenen Hâşimoğullarıyla ileri gelen bir takım kimseler Hasan b. Sehl'in üzerine hücum ettiler. Böylece bütün şehirlerde karışıklıklar alevlendi, ancak Kûfe'de ilk baş kaldıran ve ortaya atılan İbn Tabâtabâ oldu.

Rivayet edildiğine göre, İbn Tabâtabâ ile Ebû's-Serâyâ'nın bir araya geliş sebebi şu idi:

Ebû's-Serâyâ ilk zamanlarında geçimini merkep kiracılığı ile sağlıyordu. Sonra durumu düzelen Ebu's-Serâyâ çevresine bir grup kimse toplayarak Cezîre'de Temîmoğullarından bir adamı öldürdü ve yanında bulundurduğu eşyalarını aldı. Bunun üzerine aranmağa başlandı, fakat gizlendiği için bulunamadı. Bir müddet sonra Fırat'ı geçerek Suriye tarafına gitti ve oralarda yol kesmeğe başladı. Bundan sonra da otuz süvari ile birlikte Armenia'da bulunan Yezîd b. Mezyed eş-Şeybânî'ye iltihak etti. Yezîd b. Mezyed'in kendisini kumandan tayin etmesi üzerine

onunla beraber Hurremilere karşı savaştı ve gulâmı Ebu'ş-Şevek'i onların ellerinden kurtardı.

Esed Armenia valiliğinden azledilince Ebû's-Serâyâ, Ahmed b. Mezyed'in yanına gitti. Ahmed onu Emîn ile Me'mûn arasındaki kargaşada Herseme'nin yanına casus olarak gönderdi. Ebû's-Serâyâ'nın şefaat ve kahramanlığı öteden beri bilinmekteydi. Herseme Ebû's-Serâyâ'nın gönlünü kendine çekmek için ona bir mektup gönderdi. Bunun üzerine Herseme'ye meyleden Ebû's-Serâyâ bu defa onun askerine katıldı. Bu arada yanına Cezire'den bir hayli Arap geldi ve onlar için Herseme'den erzak aldı. Bu sırada Ebû's-Serâyâ'nın yanına iki bine yakın piyade ve süvari toplandı ve kendisine «Emîr» kelimesiyle hitap edilmeğe başlandı.

Emîn öldürüldükten sonra, Herseme onun ve taraftarlarının erzakını kıstı, bunun üzerine Ebû's-Serâyâ Herseme'den hacc için izin istedi ve kendisine izin verildi. Ayrıca Herseme ona yirmi bin dirhem verdi, fakat Ebû's-Serâyâ bu yirmi bin dirhemi taraftarları arasında dağıttıktan sonra yoluna devam etti ve onlara; «Dağınık bir vaziyette siz de peşimden gelin.» dedi. Taraftarları dediğini tuttular ve peşinden geldiler, böylece çevresinde iki yüze yakın süvari toplandı. Ebû's-Serâya onlarla birlikte Aynü't-Temr'e geldi ve buranın âmilini muhasara altına alarak beraberinde bulundurduğu malları elinden alıp kendi taraftarları arasında taksim etti.

Bundan sonra yoluna devam eden Ebû's-Serâyâ başka bir âmil ile karşılaştı ve elinde bulunan üç katır yükü malı aldı. Yine yoluna devam ederken bu def'a Herseme'nin peşinden gönderdiği askerler kendisine yetiştiler, bunun üzerine geri dönen Ebû's-Serâyâ savaşa tutuştu ve onları bozguna uğrattı. Bundan sonra da el-Berîyye'ye gelerek daha önce almış olduğu üç katır yükü malları taraftarları arasında dağıttı. Bu arada askerleri etrafa dağıldılar ve daha önce geride kalan taraftarlarıyla başkaları da kendisine katıldılar, böylece etrafına toplananların sayısı bir hayli arttı. Bundan sonra yedi yüz süvari ile birlikte Dakûkâ tarafına hareket etti. Bu sırada Dakûkâ valiliğinde Ebû Dırgâme el-İclî bulunuyordu. Ebû's-Serâyâ'ya karşı koyan Ebû Dırgâme çatışma sonunda bozguna uğradı, bunun üzerine Ebû's-Serâyâ Dakûkâ sarayına girdi ve Ebû Dırgâme'yi muhasara altına aldı. Sonra emân vererek saraydan çıkardı ve elinde bulunan bütün malları aldı.

Ebû's-Serâyâ bundan sonra Enbâr'a hareket etti. Bu sırada Enbâr valiliğinde Mahsûr'un azatlısı İbrâhim eş-Şerevî bulunuyordu. Ebû's-Serâyâ İbrâhim'i öldürdü ve Enbâr'da bulunan bütün malları alarak oradan hareket etti. Sonra mahsul zamanı tekrar Enbâr'a döndü ve mahsullere el koydu. Bu memleketlerde uzun süre yapmış olduğu gece yolculuklarından bıktığı için Rakka'ya gitmeğe niyetlendi. Rakka'ya gider-

ken yolda Kayslılar ile savaşan Tavk b. Mâlik et-Tağlibi'ye rastladı ve Kayslılara karşı ona yardım etti. Bu arada dört ay Tavk b. Mâlik ile beraber kaldı ve bu müddet içinde sırf kabile taassubu yüzünden Rab' kabilesinin Mudarlılara üstün gelmesi için savaştı. Neticede zaferi Tavk b. Mâlik kazandı ve Kayslılar ona boyun eğmek mecburiyetinde kaldılar.

Ebû's-Serâyâ bundan sonra Rakka'ya doğru yürümesine devam etti. Rakka'da kendisini İbn Tabâtabâ adıyla bilinen Muhammed b. İbrâhim karşıladı. Ebû's-Serâyâ İbn Tabâtabâ'ya bey'at etti ve ona: «Kûfe'de buluşmak üzere sen su yoluyla hareket et, ben karadan geleceğim.» dedi. Neticede her ikisi de Kûfe'ye girdiler. Ebû's-Serâyâ önce Abbâs b. Mûsâ b. İsâ'nın sarayından başladı, orada bulunan sayılamayacak derecede bol miktarda mal ve mücevherleri aldı. Ayrıca Kûfe halkı da kendilerine bey'at etti.

Bir rivayete göre Ebû's-Serâyâ'nın isyan edişinin sebebi şu idi:

Ebû's-Serâyâ, Herseme'nin adamlarındandı. Herseme onun erzakını geciktirince öfkelendi ve Kûfe'ye gelerek İbn Tabâtabâ'ya bey'at etti. Ebû's-Serâyâ Kûfe'yi alınca Kûfe halkı etrafında toplandı, ayrıca Kûfe civarından ve Bedevîlerden bir çok kimse gelerek kendisine (dolayısıyla İbn Tabâtabâ'ya) bey'at ettiler. Bu sırada Kûfe valiliğinde Hasan b. Sehl adına Süleyman b. Mansûr bulunuyordu. Süleyman b. Mansûr'u yeren Hasan b. Sehl, Züheyr b. Müseyyeb ed-Dabbî komutasında süvari ve piyadeden meydana gelen on bin kişilik bir kuvveti Kûfe'ye gönderdi. İbn Tabâtabâ ile Ebû's-Serâyâ, Züheyr b. Müseyyeb'e karşı koydular, Şâhî köyünde savaşarak onu hezimete uğrattılar ve Züheyr'in askerlerini yer yüzünden sildiler. Bu vak'a 29 Cemâziyelâhır 199 (14 Şubat 815)'da meydana geldi.

Ertesi gün, yani 1 Recep 199 (15 Şubat 815)'da Ebû's-Serâyâ'nın zehirlemesi neticesinde Muhammed b. İbrâhim b. Tabâtabâ ansızın öldü. Ebû's-Serâyâ'nın İbn Tabâtabâ'yı zehirlemesinin sebebi şu idi:

Züheyr b. Müseyyeb'in askerinden elde edilen ganimeti İbn Tabâtabâ Ebû's-Serâyâ'ya vermedi. Halkın İbn Tabâtabâ'ya olan itaatini bilen Ebû's-Serâyâ da İbn Tabâtabâ hayatta oldukça kendi hükmünün geçmeyeceğini düşünerek onu zehirledi. İbn Tabâtabâ ölünce Ebû's-Serâyâ onun yerine tüysüz bir genci geçirdi. Bu genç Muhammed b. Muhammed b. Zeyd b. Ali b. Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib idi. Bundan sonra idarede söz sahibi Ebû's-Serâyâ oldu.

Züheyr b. Müseyyeb ,bu hezimetten sonra İbn Hübeyre Kasrı'na döndü ve burada ikamete karar kıldı. Bu arada Hasan b. Sehl, Abdûs b.

Muhammed b. Ebî Hâlid el-Merverrûzî komutasında dört bin süvari gönderdi. Ancak Ebû's-Serâyâ Abdûs'a karşı koydu ve 18 Receb 199 (4 Mart 815)'da onunla el-Câmi'de karşılaştı. Ebû's-Serâyâ, Abdûs'u öldürdü ve askerlerinden hiç biri kurtulmadı, ya esir edildiler, ya da öldürüldüler.

Tâlibîler bundan sonra bütün memleketlere yayıldılar. Ebû's-Serâyâ ise para bastırıp askerî birliklerini Basra, Vâsıt ve bu iki şehrin civarında bulunan yerlere gönderdi, ayrıca Abbâs b. Muhammed b. İsâ b. Muhammed el-Ca'ferî'yi Basra, "el-Aftas" adıyla bilinen ve hacc emîri olarak görevlendirdiği Hüseyn b. Hasan b. Ali b. Hüseyn b. Ali'yi Mekke, İbrâhim b. Mûsâ b. Ca'fer'i Yemen, İsmâil b. Mûsâ b. Ca'fer'i Fars valiliklerine tayin etti. Bu arada Ehvâz valiliğine tayin ettiği Zeyd b. Mûsâ b. Ca'fer Basra'ya giderek buraya hakim oldu ve Basra valisi bulunan Abbâs b. Muhammed b. İsâ b. Muhammed el-Ca'feri'yi buradan uzaklaştırarak Basra ve Ehvâz valiliklerini üstlendi. Ebû's-Serâyâ, Muhammed b. Süleyman b. Dâvud b. Hasan b. Hasan b. Ali'yi Medâin'e gönderdi ve doğu tarafından Bağdâd'a gelmesini emretti. Ancak Muhammed b. Süleyman Medâin'e geldi ve burada ikamete karar kıldı, askerlerini ise Deyâlâ'ya gönderdi.

Vâsıt'ta Hasan b. Sehl adına valilik görevinde bulunan Abdullah b. Sa'îd el-Hareşî ve taraftarları Ebû's-Serâyâ'nın askerleri tarafından Bağdâd'a kadar kovalanmağa devam ettiler. Hasan b. Sehl kendi askerlerinin Ebû's-Serâyâ'nın askerleri karşısında duramayacaklarını anlayınca Herseme'ye bir elçi gönderdi ve onu Ebû's-Serâyâ ile savaşmağa davet etti. Bu sırada Hasan b. Sehl'e öfkelenen Herseme Horasân'a hareket etmişti. Başlangıçta Hasan b. Sehl'in isteğini reddeden Herseme sonra isteğini kabul ederek yanına geldi ve Şaban 199 (Mart 815)'da Kûfe'ye hareket etti. Bu arada Hasan b. Sehl, Ali b. Sa'îd'i Medâin ve Vâsıt'a gönderdi. İbn Hübeyre Kasrı'nda iken bu durumu öğrenen Ebû's-Serâyâ Medâin'e bir askerî birlik gönderdi ve bu birlik Ramazan 199 (Nisan 815)'da Medâin'e girdi, ilerleyerek Sarsar nehrine indi. Bu sırada Herseme de gelerek karargâhını Ali b. Sa'îd'in karşı tarafında kurdu, böylece Sarsar nehri iki taraf arasında kaldı. Ali b. Sa'îd ise Şevvâl 199 (Mayıs 815)'da Medâin'e geldi ve burada Ebû's-Serâyâ'nın askerleri ile savaştı. Neticede Ali b. Sa'îd onları hezimete uğrattı ve Medâin'i istilâ etti.

Durumu öğrenen Ebû's-Serâyâ Sarsar nehrinden tekrar İbn Hübeyre Kasrı'na döndü ve burada konaklamağa başladı. Herseme ise onun peşini bırakmadı ve taraftarlarından eline geçirdiği bir grup kimseyi öldürdü ve başlarını Hasan b. Sehl'e gönderdi. Ayrıca Herseme savaşmak için, Ebû's-Serâyâ'nın karşısına çıktı. Aralarında meydana gelen çatışmada Ebû's-Serâyâ'nın taraftarları [illegible] bir grup kimse öldürüldü.

Ebû's-Serâyâ Kûfe'ye çekildi ve beraberinde bulunan Tâlibîler, Abbasoğullarının ve onların tâbileri ile mevâlilerinin evlerine hücum ederek evlerini yıktılar, eşyalarını yağma ettiler, ayrıca arazilerini de tahrip edip kendilerini Kûfe'den çıkardılar. Ayrıca çok çirkin hareketlerde bulundular ve halkın yanında bırakmış oldukları emanetlerini bile halkın elinden zorla çekip aldılar.

Herseme halka hacca gideceğini duyurdu ve hacc emîri olmak niyetinde olduğu için Horasân ve diğer yerlerden hacc için gelenleri yanında tutmaya çalıştı. Ayrıca Dâvud b. İsâ b. Mûsâ b. İsâ b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ı Mekke'ye gönderdi. Bu arada Ebû's-Serâyâ "el-Aftas" adıyla tanınan Hüseyn b. Hasan b. Ali b. Ali b. Hüseyn b. Ali'yi Mekke'ye, Muhammed b. Süleyman b. Dâvud b. Hasan b. Ali'yi ise Medîne'ye gönderdi. Medîne'ye gelen Muhammed b. Süleyman ile hiç bir kimse çatışmaya girmedi.

Ebû's-Serâyâ'nın Hüseyn b. Hasan b. Ali'yi Mekke'ye hacc emîri olarak gönderdiğini öğrenen Dâvud b. İsâ b. Mûsâ, Abbâsoğullarının taraftarlarını ve mevâlilerini bir araya topladı. Bu arada Büyük Mesrûr iki yüz süvari ile hacca gitmişti. Savaş için hazırlanan Büyük Mesrûr, Davud b. İsâ'ya şöyle dedi: «Kendin veya çocuklarından birisi yanımda bulunsun, savaş konusunda bana güven.» Bunun üzerine Dâvud b. İsâ: «Ben Muharrem ayında savaşmayı helâl saymıyorum. Allah'a yemin ederim ki, eğer onlar Mekke'ye bu taraftan girerlerse, ben diğer taraftan çıkar giderim.» dedi.

Bundan sonra Dâvud Müşâş tarafına çekildi, daha önce bir araya toplamış olduğu kimseler de dağılıp gittiler. Mesrûr ise Ebû's-Serâyâ'nın taraftarlarıyla savaşmaktan korktu ve Dâvud b. İsâ'nın peşinden Irak'a geri döndü; halk ise Arafat'ta kaldı, içlerinden birisi çıkarak hutbesiz bir namaz kıldırdı, sonra da imamsız olarak ayrıldılar.

Hüseyn b. Hasan b. Ali ise Şeref'te bekliyor ve Mekke'ye girmekten korkuyordu. Ancak Abbâsoğullarının Mekke'yi boşalttıklarına dair kendisine haber gelince on kişilik bir cemaatle Mekke'ye girdi. Hüseyn b. Hasan ve beraberindeki on kişi Kâbe'yi tavaf edip Safâ ile Merve arasında sa'y ettikten sonra Arafat'a gittiler. Arafat'ta vakfeyi gece yaptılar, sonra Müzdelife'ye döndüler. Hüseyn b. Hasan, halka sabah namazını kıldırdı ve hacc günlerinde Mina'da kaldı, hattâ yıl sonuna kadar da Mekke'den ayrılmadı. Ayrıca Muhammed b. Süleyman da yıl sonuna kadar Medîne'de bekledi.

Herseme ise Şâhî köyüne indi ve hacıları geri çevirdi. Ayrıca Man-

sûr b. el-Mehdî'yi yanına çagırdı ve Kûfe halkının ileri gelenlerine mektuplar yazdı.

Ali b. Sa'îd de Medâin'den Vâsıt'a geldi ve burasını aldı. Sonra Basra'ya hareket etti, fakat Basra'yı bu yıl alamadı.

Nasr b. Şebes el-Ukaylî'nin Güçlenmesi

Bu yıl Nasr b. Şebes el-Ukaylî el-Cezire'de kuvvetini artırıp da etrafına toplananların sayısı çoğalınca Harrân'ı muhasara etti. Bunun üzerine Tâlibîlerden bir grup kimse gelerek kendisine şunları söylediler: «Abbâsoğullarını korkutup adamlarını öldürdün ve Arapları onlardan uzaklaştırıp kurtardın. Eğer bir halifeye bey'at edersen, bu senin durumunu daha da güçlendirir.» Nasr b. Şebes onlara: «Bu halife hangi insanlardan olacak?» diye sordu. Onlar: «Ali b. Ebî Tâlib ailesine mensup olan birine bey'at edebiliriz.» dediler. Bunun üzerine Nasr b. Şebes: «Kadir bilmez siyâhîlerin evlâdından (evlâdü's-sevdâvât?) birisine bey'at edeyim de: "Beni yaratan, rızkımı veren (bu imkânları bana bahşeden) Allah'tır." dedirtip kendimi hiçe mi saydırayım.» dedi. Bu defa onlar: «Ümeyyeoğullarından birisine bey'at ederiz.» dediler. Nasr b. Şebes bu görüşlerine şu karşılığı verdi: «Ümeyyeoğullarına talih arkasını dönmüştür. Talihi ters dönen kimse aslâ ikbale ulaşamaz. Talihin kendisine sırt çevirdiği bir kimse bana selâm verse, talihsizliği mutlaka bana geçer. Benim gönlüm Abbâsoğullarındadır. Abbâsoğullarına karşı savaşmam Arapları korumak içindi, çünkü onlar Acemleri Araplardan üstün tutuyorlardı.»

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Tâhir'in babası Hüseyn b. Mus'ab b. Zurayk Horasân'da vefat etti. Babası öldüğü zaman Tâhir Rakka'da bulunuyordu. Me'mûn, Tâhir'in babasının cenazesinde hazır bulundu, Fadl b. Sehl ise kabrine indi. Ayrıca Me'mûn babasının ölümünden dolayı Tâhir'e baş sağlığı dilemez maksadıyla birisini ona gönderdi.

Ca'fer b. Ebî Tâlib ailesinin azatlılarından Mağribli bir fakîh olan Ebû Avn Muâviye b. Ahmed es-Samâdihî bu yıl vefat etti.

Ebû Hârûn Sehl b. Şâzeveyh ile Buhârî ve Müslim'in şeyhlerinden Muhammed b. Abdullah b. Numeyr'in babası Kûfeli Ebû Hâşim Abdullah b. Numeyr el-Hemedânî de bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN İKİ YÜZÜNCÜ (M. 815-816) YILI OLAYLARI

Ebû's-Serâyâ'nın Kaçması

Bu yıl Herseme tarafından taraftarlarıyla birlikte Kûfe'de muhasara altında tutulan Ebû's-Serâyâ Kûfe'den kaçtı. Herseme'nin onlarla devamlı surette savaşması üzerlerinde bıkkınlık meydana getirdi ve bu yüzden savaşı bıraktılar. Bu durum karşısında Ebû's-Serâyâ Kûfe'den ayrılmak için hazırlığa başladı ve 16 Muharrem 200 (27 Agustos 815) tarihinde, yanında Muhammed b. Muhammed b. Zeyd olduğu halde, sekiz yüz kişilik bir süvari birliği ile beraber Kûfe'den ayrıldı. Herseme ise Kûfe'ye girdi, halka emân verdi, ancak onlara hiç bir surette sataşmadı. Kûfe'den ayrılan Ebû's-Serâyâ ise önce Kâdisiye'ye, sonra Hûzistân'da bulunan Sûs'a geldi. Burada Ehvâz'dan getirilmekte olan bir malla karşılaştı, bu mallara el koydu ve taraftarları arasında dağıttı.

Ebû's-Serâyâ'nın üzerine bundan sonra Me'mûn'un adamlarından Hasan b. Ali geldi ve kendisine savaşmak istemediğini bildirerek görev alanının dışına çıkmasını istedi; ancak Ebû's-Serâyâ onun isteğini reddetti ve savaşmak arzusunda bulundu, bunun üzerine taraflar savaşa tutuştular, neticede Hasan b. Ali onu yendi, ancak kendisini de yaraladı. Bundan sonra Ebû's-Serâyâ'nın taraftarları dağıldılar. Bu arada Ebû's-Serâyâ Muhammed b. Muhammed b. Zeyd ve Ebû'ş-Şevk, hep birlikte Re's--i ayn'de bulunan Ebû's-Serâyâ konağına gitmek üzere yola çıktılar. Celûla'ya geldiklerinde kendilerini Hammâd el-Kündügûş yakaladı ve Nehrevân'da bulunan Hasan b. Sehl'in yanına getirdi. Hasan b. Sehl, Ebû's-Serâyâ'yı öldürdü, başını Me'mûn'a gönderdi, gövdesini ise Bağdâd köprüsünün üzerine astı. Bundan sonra Muhammed b. Muhammed b. Zeyd'i, Me'mûn'un yanına gönderilmek üzere yola çıkardı.

Herseme'ye gelince, Kûfe'de bir gün kaldıktan sonra geri döndü, yerine Horasân valisinin muhafızı olan Gassân b. Ebi'l-Ferec (Ebû İbrâhim b. Gassân)'ı bıraktı.

Ali b. Sa'id de Basra'ya geldi ve burasını Alevîlerin elinden aldı. Bu sırada Basra Zeyd b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hasan b. Ali'nin elinde bulunuyordu. Zeyd b. Mûsâ, Basra'da Abbâsîlerin ve onların tâbilerinin pek çok evlerini yaktığı için kendisine, "ateş Zeyd" manasına gelen "Zeyd en-nâr" adı verilmişti. Zeyd "Müsevvide"den birisi geldiği zaman onu ateşe atar, yakardı. Bu arada Abbâsoğullarından almış olduğu malların haricinde tâcirlerden de pek çok mallar almıştı. Ali b. Sa'id Basra'ya gelince kendisinden emân diledi, bunun üzerine kendisine emân verdi ve yakaladı. Daha sonra Mekke, Medine ve Yemen'e askerî birlikler gönderdi ve buralarda bulunan Alevîler ile savaşmalarını emretti. Ebû's-Serâyâ'nın baş kaldırmasından öldürülmesine kadar geçen zaman on aydır.

İbrâhim b. Mûsâ b. Ca'fer'in Ortaya Çıkması

Bu yıl Mekke'de İbrâhim b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed ortaya çıktı. İbrâhim b. Mûsâ, Ebû's-Serâyâ'nın başına gelenleri öğrenince Yemen'e hareket etti. Bu sırada İshâk b. Mûsâ b. İsâ b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs Me'mûn adına Yemen'de vali bulunuyordu. İshâk b. Mûsâ, İbrâhim b. Mûsâ'nın San'â'ya yaklaştığını öğrenince Mekke tarafına hareket etti ve Muşâş'a gelerek askerî karargâhını kurdu. Bu arada Alevîlerden kaçan Mekke halkından bir grup kimse burada İshâk b. Mûsâ'nın çevresinde toplandılar. İbrâhim b. Mûsâ ise Yemen'i istilâ ederek bir takım mal ve esir ele geçirdi, ayrıca Yemen'de çok kan döktüğü için kendisine, "kasap" manasına gelen "el-Cezzâr" adı verildi.

Hüseyn b. Hasan el-Aftas'ın Mekke'de Yaptıkları ve Muhammed b. Ca'fer'e Bey'at Edilmesi

Bu yıl, içinde Muharrem (Ağustos 815)'de Hüseyn b. Hasan, Kâbe'nin örtüsünü değiştirdi, bunun yerine Ebû's-Serâyâ'nın Kûfe'den gönderdiği ipek örtüyü örttü. Ayrıca Abbâsoğullarına ve tâbilerine ait olan emânetleri bir bir ortaya çıkararak bunları aldı. Bundan başka veda haccını yapmakta olan kimselerin mallarını da aldı, bu yüzden malları alınan kimseler kendisinden kaçmağa başladılar. Bu arada Hüseyn b. Hasan'ın taraftarları bir yolunu bulup Harem'in pencere demirlerini sökerek içeri girdiler ve değersiz olmasına rağmen sütunların üzerinde bulunan altınları aldılar. Aynı zamanda Hüseyn b. Hasan, Kâbe'nin hazinesinde (deposunda) bulunan eşyaları aldı ve örtüsüyle birlikte bunları taraftarları arasında taksim etti.

Ebû's-Serâyâ'nın öldürüldüğünü öğrenen ve kötü hareketleri yüzünden halkın kendisine ve taraftarlarına karşı değiştiğini anlayan Hüseyn b. Hasen taraftarlarıyla birlikte hemen Muhammed b. Ca'fer b. Ali b. Hüseyn b. Ali'nin yanına geldi. Muhammed b. Ca'fer ailesine mensup olan pek çok kimselerin kötü gidişatlarından uzak durup, onların bu hareketlerini tasvip etmediği için halk tarafından seviliyordu. Yaşlı bir zat olan Muhammed b. Ca'fer, babası Ca'fer'den ilim aktarıyordu ve pek çok kimse onun babasından aktardığı bilgileri kayda geçiriyorlardı, aynı zamanda zühdünü izhar ediyordu. Muhammed b. Ca'fer'in yanına gelen Hüseyin b. Hasan ve taraftarları şunu söylediler: «Halkın arasındaki itibarını biliyorsun. Gel sana halife olarak bey'at edelim, eğer bunu yaparsan, iki kişi bile sana karşı çıkmayacaktır.»

Muhammed b. Ca'fer, önceleri onların bu teklifini reddetti, ancak oğlu Ali ile Hüseyn b. Hasan el-Aftas'ın üzerinde ısrarla durmaları neticesinde teklife yanaştı. Bunun üzerine Rabiyülevvel 200 (Ekim 815) tarihinde Muhammed b. Ca'fer'i halifelik makamına getirdiler ve halife olarak ona bey'at ettiler. Bu arada Muhammed b. Ca'fer'e bey'at ettirmek için topladıkları kimselerin bir kısmı gönüllü, bir kısmı da gönülsüz olarak bey'atte bulundular. Ayrıca kendisini "Müminlerin emîri" olarak isimlendirdiler. Böylece Muhammed b. Ca'fer hiç bir şey olmadan bir kaç ay bu şekilde kaldı; ancak oğlu Ali ve Hüseyn b. Hasan ile bunların çevresinde bulunan bir grup kimseler çok kötü davranışlarda bulundular ve en kötü işleri yaptılar.

Meselâ, Hüseyn b. Hasan Fihroğullarından güzel bir kadına göz koydu ve onu elde etmek için bir takım gayretlere girişti. Kadın ona yüz vermedi, ancak Hüseyn b. Hasan bu kadının Mahzûmoğullarından olan koçasını korkutarak onun uzaklaşmasını sağladı, bundan sonra da kadının evinin kapısını kırarak onu ele geçirdi ve bir müddet bu kadınla yaşadı. Daha sonra bu kadın bir fırsatını bularak onun yanından kaçmayı başardı.

Ali b. Muhammed b. Ca'fer ise Mekke kadısının oğlu olan yakışıklı ve sakalı bitmemiş bir genci zor kullanarak eline geçirdi. Durumu öğrenen Mekke halkı ve burada mücavir olarak bulunan diğer kimseler Harem'de toplandılar. Bu arada hariçten pek çok kimseler de bunlara katıldılar. Böylece bu kalabalık topluluk hep birlikte Muhammed b. Ca-fer'e geldiler ve şöyle dediler: «Ya bize bu genci geri verirsin, ya da seni halifelikten hal' eder veya öldürürüz.» Muhahmed b. Ca'fer kapısını kilitledi ve onlarla pencereden konuştu, yemin ederek oğlu Ali'nin bu hareketini bilmediğini söyledi ve yanına gidip bu genci getirmesi için

emân istedi; bunun üzerine Muhammed b. Ca'fer'e emân verdiler, o da oğlunun yanına giderek genci onun elinden aldı ve ailesine teslim etti.

Çok geçmeden Yemen valisi İshâk b. Mûsâ b. İsâ, Yemen'den geldi ve konaklamak üzere Müşâş'a indi. Tâlibîler ise Muhammed b. Ca'fer'in çevresinde toplandılar ve İshâk'ın geldiğini kendisine bildirdiler. Bu arada hendekler kazdılar, çevrelerine bedevîlerden ve başkalarından bir hayli insan topladılar. İshâk b. Mûsâ önce onlarla savaşmağa başladı, fakat sonra savaşmaktan vazgeçti ve Irak tarafına hareket etti. Tam bu sırada İshâk Herseme'nin Mekke'ye gönderdiği askerî birlikle karşılaştı. Bu askerlerin arasında el-Celûdî ve Recâ' b. Cemîl de bulunuyordu. İshâk b. Mûsâ'ya şöyle dediler: «Bizimle beraber geri dön, savaşmak için biz yeterliyiz.» Bunun üzerine İshâk geri döndü, Herseme'nin gönderdiği bu askerî birlikle Tâlibîler savaşa tutuştular. Tâlibîler hezimete uğradılar, bunun üzerine Muhammed b. Ca'fer, bir elçi göndererek onlardan emân diledi ve isteği yerine getirildi. Böylece Abbâsîler, Cemâziyelâhır 200 (Ocak 816) tarihinde Mekke'ye girdiler, Tâlibîler de Mekke'den ayrıldılar.

Bundan sonra Muhammed b. Ca'fer Cuhfe tarafına hareket etti, ancak Abbâsoğullarının mevâlîlerinden biri onu yakaladı, yanında bulunan her şeyini aldı ve kendisine yoluna devam edebilmesi için bir miktar dirhem verdi. Muhammed b. Ca'fer bu defa Cuheyne tarafındaki memlektelere gitti ve buralarda çevresine taraftar topladı. Bundan sonra Medîne valisi Hârûn b. el-Müseyyeb ile "eş-Şecere" civarında ve diğer yerlerde defalarca savaştı, fakat neticede yenildi ve savaş esnasında isabet eden bir okla gözünün birisi çıktı. Bu arada taraftarlarından pek çok kimse öldürüldü, kendisi de eski yerine döndü.

Muhammed b. Ca'fer hacc zamanı geçer geçmez el-Celûdî ve Fadl b. Sehl'in halasının oğlu Recâ' b. Cemîlden emân talep etti, onlar da kendisine emân verdiler. Ayrıca Recâ' b. Cemîl kendisine verilen bu emâna, Me'mûn'un ve Fadl'ın sadakat göstereceklerini garanti etti. Bunun üzerine emânı kabullenen Muhammed b. Ca'fer 20 Zilhicce 200 (20 Temmuz 816) tarihinde Mekke'ye geldi ve halka hitaben bir konuşma yaparak şöyle dedi:

«Bana Me'mûn'un öldüğü haberi getirildi. Ben Me'mûn'a karşı boynunda bey'at borcu taşıyan bir kimseyim. Ülkenin her tarafını saran bir karışıklık esnasında halk gelip bana bey'at etti, sonra Me'mûn'un sağ salim hayatta olduğunu öğrendim. Şimdi bana bey'at edildiği için Allah'tan mağfiret taleb ediyorum. Şu andan itibaren parmağımdan şu yüzüğümü nasıl çıkarıyorsam, sizin bana yaptığınız bey'atten de kendimi öy-

le sıyırıp çıkarıyorum. Bundan sonra, boynunuzda benim için bey'at borcu taşımayacaksınız.»

Muhammed b. Ca'fer bundan sonra hilâfetten vazgeçti ve 201 (816)' de Irak'a hareket etti, ancak Hasan b. Sehl onu Merv'de bulunan Me'mûn' un yanına gönderdi ve Me'mûn'un Irak'a hareketinde ona refakat etti. İleride bahsedeceğimiz üzere Muhammed b. Ca'fer, Cürcân'da vefat etti.

İbrâhim b. Mûsâ'nın Yapmış Olduğu Bir Hareket

Bu yıl İbrâhim b. Mûsâ b. Ca'fer, Akîl b. Ebî Tâlib soyundan birisini halkla birlikte hacc yapmak üzere bir askerî birlikle Yemen'den yola çıkardı. Bu adam beraberindekilerle birlikte İbn Âmir Bostanı'na geldiği zaman Ebû İshâk el-Mu'tasım'ın, içlerinde kumandanların da bulunduğu bir cemaatle hacca geldiğini öğrendi. Bu cemaatin arasında Hasan b. Sehl'in Yemen'e vali olarak tayin ettiği Hamdeveyh b. Ali b. İsâ b. Mâhân da bulunuyordu. İbrâhim b. Mûsâ'nın göndermiş olduğu bu adam onlarla başa çıkamayacağını anlayınca, İbn Âmir Bostan'ında kalmağa karar verdi. Bu sırada yanlarından Kâbe için hazırlanmış örtü ve koku bulunan bir hacc kafilesi geçti. Bu kafilenin yanlarında bulundurdukları Kâbe örtüsü ile kokuyu ve tacirlerin mallarını ellerinden aldılar ve hacılar Kâbe'ye elleri boş ve malları yağmalanmış olarak geldiler.

Bu hadise üzerine Ebû İshâk el-Mu'tasım yakın arkadaşlarıyla istişare etti. Bunlardan el-Celûdî: «Senin yerine ben bu işin hakkından gelirim.» dedi ve yanına yüz kişi alarak İbrâhim b. Mûsâ'nın adamının bulunduğu yere gitti. el-Celûdî sabahın erken vaktinde onları bastırdı ve savaşa tutuştu. Neticede onları yenilgiye uğrattı ve pek çoklarını esir aldı. Ayrıca Kâbe için hazırlanan örtü ile tacirlerin ve hacıların mallarını geri aldı ve bunları sahiplerine teslim etti, ancak daha önce kaçarak kurtulanların ellerinde bulundurdukları malları kurtaramadı. Daha sonra almış odluğu esirlerin her birine onar sopa vurdurdu ve onları salıverdi. Serbest kalan bu esirler uğradıkları yerlerin halkından yiyecek dilenerek Yemen'e geri döndüler, bu arada pek çoğu yolda öldü.

Herseme'nin Me'mûn'un Yanına Gelmesi ve Me'mûn'un Onu Öldürmesi

Herseme, Ebû's-Serâyâ hadisesinin sona erdirilmesinden sonra geri döndü, fakat Hasan b. Sehl'in yanına uğramadı. Bu sırada Hasan b. Sehl Medâin'de bulunuyordu. Herseme Akrakûf üzerinden Beredân ve Neh-

revân'a, sonra da Horasân'a geldi. Kendisine Suriye ve Hicâz'a gitmesi için Me'mûn tarafından pek çok mektup gönderilmesine rağmen Me'mûn'un bu isteğini reddetti. Me'mûn'a nazlanan ve daha önce kendisine ve atalarına karşı yapmış olduğu samimî öğütlerini düşünen Herseme şöyle dedi: «Müminlerin emîri Me'mûn'a kavuşuncaya kadar geri dönmeyeceğim.» Herseme bu davranışıyla Me'mûn'a, Fadl b. Sehl'in kendisi aleyhine almış olduğu tedbirleri, kendisinden gizli tuttuğu bir takım haberleri, ayrıca saltanatta söz sahibi olmayı arzu ettiği için kendisiyle birlikte Bağdâd'a götürülmedikçe yakasını bırakmayacağını bildirmek istiyordu.

Fadl b. Sehl bunu bildiği için Me'mûn'a şunları söyledi: «Artık Herseme ülke ve halk için çekilmez hale geldi. Askerleri arasında bulunan Ebû's-Serâyâ'ya komplo tertip eden kendisidir. Eğer istese idi bunu yapmazdı. Ayrıca kendisine Suriye ve Hicâz'a dönmesi için defalarca mektup gönderildiği halde bunu reddetti ve karşı gelerek ağır konuştu. Eğer serbest bırakılırsa başkalarının başına belâ olur.»

Fadl b. Sehl'in bu sözleri karşısında Me'mûn'un Herseme hakkındaki düşünceleri değişti. Herseme Me'mûn'un yanına gelişini, Zilkade 200 (Haziran 816) tarihine kadar geciktirdi. Merv'e geldiği zaman gelişinin Me'mûn'dan gizleneceğinden endişe duydu ve Me'mûn'un haberdar olması için davul çaldırılmasını emretti. Davul seslerini duyan Me'mûn bunun ne olduğunu sordu, yanında bulunanlar: «Tehditvâri bir gürültü ile Herseme geliyor.» dediler. Herseme daha önce söylediği sözlerin Me'mûn tarafından kabul edildiğini sanmıştı. Me'mûn'un emriyle huzuruna getirilen Herseme'ye şöyle dedi: «Kûfe'li Alevîlere yardım ettin ve Ebû's-Serâyâ'yı rezil ettin, eğer isteseydin onların hepsini yakalayabilirdin.» Bunun üzerine Herseme hem bu durumları anlattı ve hem de özür diledi, fakat Me'mûn onun özrünü kabul etmedi. Me'mûn'un emri üzerine Herseme'nin karnına bir tekme, burnuna bir yumruk vurulduktan sonra, huzurundan sürüyerek uzaklaştırdılar. Bundan sonra Fadl b. Sehl avenelerine Herseme'ye karşı haşin davranmalarını ve onu hapse atmalarını emretti. Herseme bir müddet hapishanede kaldı, sonra birisi tarafından hileyle öldürüldü. Fakat buna rağmen Herseme'nin kendiliğinden öldüğünü söylediler.

Bağdâd'da Harbiyelilerin Ayaklanması

Bu yıl Bağdâd'da Harbiyeliler ile Hasan b. Sehl'in arasında bir husumet ve karışıklık meydana geldi. Bunun sebebi şu idi:

Herseme'nin Me'mûn'un yanına geri döndüğü sıralarda Hasan b. Sehl·Medâin'de bulunuyordu. Hasan b. Sehl, Bağdâd'la alâka kurup Me' mûn'un Herseme'ye yaptıklarını öğrenince kendisi adına Bağdâd'da vali bulunan Ali b. Hişâm'a bir mektup gönderdi ve ondan Harbiye'de bulunan askerlerin erzakını geciktirmesini ve vermemesini istedi.

Harbiyeliler bundan önce de Herseme'nin Horasân'a hareket ettiği sırada ayaklanmışlar ve şöyle demişlerdi: «Hasan b. Sehl'i ve valilerini Bağdâd'dan sürüp çıkarmadıkça aslâ hoşnut olmayacağız.» Bunun üzerine Hasan b. Sehl'i ve valilerini Bağdâd'dan uzaklaştırdılar. Bundan sonra da İshâk b. Mûsâ el-Hâdî'yi Me'mûn'un vekili olarak Bağdâd halifeliğine getirdiler. Böylece her iki taraf İshâk b. Mûsâ'nın Me'mûn adına Bağdâd halifeliğini ittifakla kabul ettiler ve ona rıza gösterdiler.

Fakat Hasan b. Sehl onlara bir hile yaparak kumandanlarına mektup gönderdi ve Askerü'l-Mehdî tarafına askerî birlikler göndermelerini istedi. Harbiyeliler ise bu askerî birliklerin üzerine İshâk b. Mûsâ'yı gönderdiler ve onu Duceyl üzerinde konaklamak üzere bıraktılar. Bu arada Züheyr b. Müseyyeb de gelerek Askerü'l-Mehdî'de konaklamağa başladı. Ayrıca Hasan b. Sehl başka bir taraftan Ali b. Hişâm ile Muhammed b. Ebî Hâlid'i harekete geçirdi. Ali b. Hişâm ile Muhammed b. Ebî Hâlid ve kumandanlar Şaban 200 (Mart 816) tarihinde bir gece Bağdâd'a girdiler ve Harbiyeliler ile Sarât köprüsü üzerinde üç gün savaştılar. Ali b. Hişâm sonra Harbiyelilere mahsuller yetiştiği zaman altı aylık erzaklarını vermeyi vaat etti, fakat Harbiyeliler Ramazan ayında harcamak üzere kendilerinden her birine âcilen ellişer dirhem vermesini teklif ettiler, Ali b. Hişâm da bu teklifi kabul etti.

Nihayet Ali b. Hişâm Harbiyelilerden her birine ellişer dirhem dağıtmağa başladı, ancak bu dağıtma işini tamamlamadan Basra'dan «Zeyd en-nâr» adıyla meşhur olan Zeyd b. Mûsâ'nın haberi geldi. Bu haberde Ali b. Saîd'in yanında tutuklu bulunan Zeyd b. Mûsâ'nın hapisten kaçtığı ve Enbâr tarafına gelerek Ebû's-Serâyâ'nın kardeşi ile birlikte Zilkade 200 (Haziran 816) tarihinde burada baş kaldırdıkları bildiriliyordu. Bunun üzerine Zeyd b. Mûsâ'nın isyanını bastırmak için bir askerî birlik gönderildi ve Zeyd b. Mûsâ yakalanarak Ali b. Hişâm'a getirildi. Ali b. Hişâm Harbiyelilere öncelikle vermeyi kabul ettiği ellişer dirhemi kurban bayramı gelmesine rağmen hâlâ ödememişti, işte bu yüzden bir cumadan sonra el-Harbiye'den kaçtı ve Sarsar'a geldi. Bu arada Harbiyeliler, Herseme'ye yapılanları öğrenince Ali b. Hişâm'ı buradan sürüp çıkardılar.

Herseme'nin işini yürüten Muhammed b. Ebî Hâlid idi. Ali b. Hişâm ise Herseme'yi hafife alıyordu. Buna öfkelenen Muhammed b. Ebî

Hâlid el-Harbiye'ye yöneldi, fakat Ali b. Hişâm onu Harbiyelilerin yanına yaklaştırmadı. Bunun üzerine Muhammed b. Ebî Hâlid Sarsar'a kaçtı, daha sonra Harbiyelileri Sarsar'da onu hezimete uğrattılar.

Bir rivayete göre Ebnâ'nın Hasan b. Sehl'e karşı ayaklanması onun Abdullah b. Ali b. Mâhân'a had vurdurmasıydı. İşte buna öfkelenen Ebnâ isyana kalkışmıştı.

Musul'da Meydana Gelen Karışıklık

Bu yıl Musul'da Sâmeoğulları ile Sa'lebeoğulları arasında bir karışıklık meydana geldi. Sa'lebeoğulları Musul emîri Ali b. Hüseyn'in kardeşi Muhammed b. Hüseyn el-Hemedânî'den yardım istediler, bunun üzerine Muhammed b. Hüseyn onlara el-Beriyye'ye gitmelerini söyledi. Onlar da Muhammed b. Huseyn'in tavsiyesine uyarak gittiler, fakat Sâmeoğulları bin kişilik bir kuvvetle onları el-Avcâ'ya kadar takip ettiler ve burada muhasara altına aldılar. Durumu öğrenen Hüseyn'in iki oğlu Muhammed ile Ali onlara yardım etmek maksadıyla arkadan adamlar gönderdiler ve taraflar şiddetli bir çatışmaya giriştiler. Neticede Sâmeoğullarından bir grup kimse öldürüldü ve bir o kadarı da esir edildi. Bu arada Sâmeoğullarıyla beraber bulunan ve burada mahsur kalan Tağliboğullarından bir grup kimse de esir alındı.

Daha sonra Tağlibli Ahmed b. Ömer b. Hattâb, Muhammed b. Hüseyn'e geldi ve barış istedi. Muhammed b. Hüseyn onun barış isteğini kabul etti ve böylece durum yatıştı ve karışıklık sona erdi.

Frenklere Karşı Yapılan Savaş

Bu sene Endülüs emîri Hakem hazırlamış olduğu bir orduyu Abdülkerîm b. Muğîs'in emrine vererek Endülüs'deki Frenklerin memleketlerine gönderdi. Bu orduyla hareket eden Abdülkerim Frenk topraklarına girdi ve bu memleketlerin ortalarına kadar ilerledi. Bu sırada uğradığı yerleri tahrip edip yağmaladı ve buralarda bulunan bir çok kaleleri de yıktı. Ayrıca bir yeri tahrip ettikten sonra bir başkasına geçti ve böylece Frenk kralları (beyleri)'nın hazinelerini tüketip bitirdi.

Müslümanların, kendi memleketlerinde yapmış oldukları bu hareketleri gören Frenklerin kralı civarında bulunan bütün Frenk beylerine mektuplar yazdı ve onlardan yardım istedi. Bunun üzerine bütün Hristiyanlar kralın etrafında toplandılar ve büyük bir orduyla Müslüman

askerlerin karşısına çıktılar. Her iki tarafın askerlerinin arasını bir nehir bölüyordu. Müslüman askerler ile Hristiyan askerler, günlerce şiddetli bir şekilde savaştılar. Bu arada nehri geçmek isteyen Müslümanlara Hristiyanlar mâni oldular. Bu durum karşısında Müslümanlar nehrin gerisine çekildiler. Bu defa müşrikler (Hristiyanlar) nehri geçerek Müslümanların bulunduğu tarafa geldiler. Müslümanlar ile müşrikler çok büyük bir savaş yaptılar. Fakat neticede müşriklerin bozgunu nehir sınırına varıncaya kadar devam etti. Bu arada müşriklerin bir kısmı kılıçtan geçirildi, bir kısmı esir edildi ve ancak nehri geçenler kurtuldu. Bu sırada bey, patrik ve azgın günahkârlarından meydana gelen bir grup da esir alındı. Bundan sonra Frenkler tekrar geri dönerek nehir boyunu tuttular ve Müslümanların nehri geçmelerini engellemek için hiç bir zaman nehir kenarından ayrılmadılar. Bu durumlarını on üç gün sürdürdüler ve her gün karşılıklı olarak savaşmağa devam ettiler. Ancak yağan yağmurlar ile nehrin suyunun çoğalması nehrin karşı tarafına geçmeyi imkânsızlaştırdığı için Abdülkerim, 7 Zilhicce 200 (Temmuz 816) tarihinde geri döndü.

Mevrûr Tarafında Berberîlerin Baş Kaldırmaları

Bu yıl Endülüs'ün Mevrûr tarafında Berberîlerden bir harici yanında bulunan bir grupla isyan çıkardı. Bu isyan haberi valinin gönderdiği bir mektupla Hakem'e ulaştı, ancak Hakem bu haberi gizledi ve hemen kumandanlarından birini yanına çağırarak durumu gizlice bildirdi. Hakem bu kumandana şöyle dedi: «Hemen hiç durmaksızın hareket et ve o haricinin başını bana getir, aksi takdirde kendi kellen gider. Oturduğum şu yerden sen gelinceye kadar ayrılmayacağım.»

Hakem'in görevlendirdiği kumandan acele olarak haricinin bulunduğu tarafa hareket etti. Haricinin bulunduğu yere yaklaşan kumandan onun hakkında bilgi almak istedi, fakat sıkı bir ihtiyat ve aşırı bir çekingenilk içerisinde onun hakkında bilgi edinebildi. Bundan sonra Hakem'in: «Eğer onu öldürürsen ne âlâ, aksi halde başın gider.» sözünü hatırladı ve kendisini tehlikeye atarak bir çare düşündü. Neticede haricîyi öldürüp başını Hakem'in huzuruna getirdi ve dönüşünde Hakem'i aynen bırakıp gittiği yerde buldu. Kumandanın Hakem'in yanından ayrılışı ile dönüşü arasında dört gün geçmişti. Hakem, isyancı haricinin başını getiren kumandana ihsanda bulundu ve kendisine hediyeler vererek mevkiini yükseltti.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Me'mûn, Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed'i yanına getirmek üzere Recâ' b. Ebi'd-Dahhâk'i görevlendirdi. Yine bu yıl Abbâs'ın soyundan gelenlerin (Abbâsoğullarının, sayımı yapıldı ve kadın erkek olmak üzere otuz üç bine ulaştıkları tesbit edildi.

Bu yıl içinde Bizanslılar kralları Elyon'u öldürdüler ve yerine kral olarak Mihail Corciş'i ikinci defa olarak getirdiler. Elyon'un krallığı 7 yıl, altı ay sürmüştü.

Yine bu yılda Ali b. Ebî Saîd, Hasan b. Sehl'e karşı çıktı. Bunun üzerine Me'mûn hâdimlerden Serrâc'ı onun üzerine gönderdi ve Serrâc'a şöyle dedi: «Eğer Ali b. Ebî Said elini Hasan b. Sehl'in elinin içine koyar (karşı çıkmaktan vaz geçer) veya bana gelmek için Merv'e hareket ederse ne âlâ; aksi takdirde boynunu vurursun. Bu durum karşısında Ali b. Saîd, üzerine gelmekte olan Serrâc'a itaat gösterdi ve Herseme ile beraber, Merc'de bulunan Me'mûn'un yanına gelmek üzere yola çıktı.

Bu yıl Me'mûn kendisine «kâfirlerin emiri» diyen Yahyâ b. Âmir b. İsmâil'i öldürttü. Yine bu yıl el-Mu'tasım halkla birlikte hacca gitti ve hacc işlerini idare etti.

Kadı Ebû'l-Bahterî Vehb b. Vehb, meşhur zâhid Ma'rûf el-Kerhî, Fakîh Safvân b. İsâ ve fâzıl, âbid bir zat olan Mu'âfâ b. Dâvud el-Mavsılî bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN İKİ YÜZ BİRİNCİ (M. 816-817) YILI OLAYLARI

Mansûr b. el-Mehdî'nin Bağdâd'da Emirlik Görevine Getirilmesi

Bu yıl Bağdâd halkı Mansûr b. el-Mehdî'ye halife olarak bey'at etmek istedlier; ancak Mansûr bunu kabul etmedi, bunu nüzerine Bağdâd halkı halifeliğin Me'mûn'da kalmak şartıyla kendisinin başlarına emîr olarak geçmesini istediler. Mansûr onların bu isteğini kabul etti.

Bağdâd halkının Mansûr b. el-Mehdî'ye bey'at etmek isteyişlerinin sebebi, daha önce yukarıda bahsedildiği üzere, Bağdâd halkının Ali b. Hişâm'ın Bağdâd'dan sürüp çıkarmaları idi. Ali b. Hişâm'ın Bağdâd'dan çıkarıldığını öğrenen Hasan b. Sehl, 201 (816) yılı başında Medâin'den Vâsıt'a hareket etti. Vâsıt'a kaçan Hasan b. Sehl'in peşine kendisine karşı koyan ve muhalefetini devam ettiren Muhammed b. Ebî Hâlid b. Hindevan takıldı. Bu arada Muhammed b. Ebî Hâlid halkın idaresini üstlenmiş, (Bağdâd'ın) doğu tarafına Nasr b. Hamza b. Mâlik'i, batı tarafına ise Saîd b. Hasan b. Kahtabe'yi tayin etmişti.

Bu sırada Bağdâd'da Mansûr b. el-Mehdî, Fadl b. Rebî' ve Huzeyme b. Hâzim bulunuyorlardı. İşte bu günlerde Muhammed b. Ebî Hâlid'in oğlu İsâ Rakka'da bulunan Tâhir'in yanından gelerek Hasan b. Sehl ile savaşmak üzere babasına katıldı. Böylece baba oğul beraberlerinde bulunan askerler ile birlikte Vâsıt yakınındaki Ebû Firsin köyüne doğru hareket ettiler ve giderken yolları üzerinde defalarca karşılaşmış oldukları Hasan b. Sehl'in askerlerini hezimete uğrattılar.

Bundan sonra Muhammed b. Ebî Hâlid, Deyru'l-Âkûl'e geldi ve burada üç gün kaldı. Hasan b. Sehl adına Cûhî valiliği görevinde bulunan Züheyr b. Müseyyeb ise Cüheydoğullarının İskâf'ında ikamet ediyordu. Aynı zamanda Züheyr Bağdâd kumandanlarıyla da mektuplaşıyordu. Muhammed b. Ebî Hâlid bunun üzerine Züheyr'in üzerine gitti ve onu yakalayarak esir aldı. Bu arada onun bütün mallarını elinden aldı ve kendisini de esir olarak Bağdâd'a gönderdi, ayrıca Züheyr b. Müseyyeb'i kendi babası Ca'fer'in yanında hapsetti.

Bu hadiseden sonra Muhammed b. Ebî Hâlid, Vâsıt'a hareket etti, oğlu Hârûn'u da Deyru'l-Âkûl'den Nil'e gönderdi. Bu sırada Nil'de Hasan b. Sehl'in bir nâibi bulunuyordu. Hârûn onu hezimete uğrattı ve peşini Kûfe'ye kadra takip etti. Hârûn tarafından hezimete uğratılanlar bundan sonra Kûfe'den ayrılarak Vâsıt'ta bulunan Hasan b. Sehl'in yanına gittiler. Baba oğul beraberce Vâsıt'a hareket ettiler, bunun üzerine Vâsıt'ta bulunan Hasan b. Sehl oradan ayrıldı ve Vâsıt'ın arka taraflarında bir yerde konaklamağa başladı.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Fadl b. Rebî', o zamandan bu âna kadar gizlenmesini sürdürmüştü. Muhammed b. Ebî Hâlid Vâsıt'a geldiği zaman kendisinden emân istedi. Fadl emân aldıktan sonra ortaya çıktı ve saklanmaktan vazgeçti. Bu arada Muhammed b. Ebî Hâlid hazırlıklı olarak Hasan b. Sehl'in üzerine yürüdü, fakat Hasan b. Sehl de asker ve kumandanlarından meydana gelen bir kuvveti Muhammed'in üzerine gönderdi. Taraflar şiddetli bir savaşa giriştiler, ancak ikindiden sonra Muhammed b. Ebî Hâlid'in askerleri hezimete uğradı, kendisi ise çok ağır şekilde yaralar alıncaya kadar savaşta sebat gösterdi. Netice olarak Muhammed'in taraftarları fena halde yenildiler. Bu arada onların pek çoğu öldürüldü ve malları da ganimet olarak ellerinden alındı. Bu hadise 23 Rebiyülevvel 201 (20 Ekim 816)'de meydana geldi.

Bundan sonra Muhammed b. Ebî Hâlid, Femü's-sulh (sulh ağzı)'a indi, Hasan b. Sehl de üzerine geldi. Taraflar ikinci bir çatışmaya giriştiler, ancak gece karanlığı bastırınca Muhammed ve askerleri konaklama yerlerine çekildiler, fakat Hasan b. Sehl'in tekrar üzerlerine gelmesi karşısında yeni bir çatışmaya giriştiler. Gece karanlığı iyice arttıktan sonra Muhammed b. Ebî Hâlid ve askerleri bulundukları yerden ayrılarak Cebbül'e geldiler ve burada ikamete karar kıldılar. Bundan sonra Muhammed, oğlu İsâ'yı Urnâyâ'ya gönderdi ve burada kaldı, kendisi ise Cercerâyâ'da kalmağa karar verdi, fakat savaş esnasında aldığı yaraların ağırlaşması üzerine oğlu Ebû Zenbil onu Bağdâd'a götürdü ve 6 Rebiyülâhır 201 (3 Ekim 816)'de askerlerini gerisinde bırakarak onlardan ayrıldı. Bundan hemen sonra da öldü ve gizlice evinin içerisine defnedildi.

Babasının ölümünden sonra Ebû Zenbil Huzeyme b. Hâzim'in yanına geldi ve babasının öldüğünü ona bildirdi. Huzeyme de durumu halka duyurdu ve İsâ b. Muhammed'in kendisine gönderdiği bir mektubu onlara okudu. İsâ b. Muhammed mektubunda, babasının yerine harp işlerini kendisinin üstlendiğini bildiriyordu. Mektubu dinleyen halk İsâ'nın babasının görevini üstlenmesine rıza gösterdiler, böylece İsâ babasının yerine geçmiş oldu. Ayırac o gece Ebû Zenbil, Züheyr b. Müseyyeb'i bo-

ğazlayarak öldürdü ve başını babasını askerlerinin bulunduğu bir yere astı.

Muhammed b. Ebî Hâlid'in öldüğünü öğrenen Hasan b. Sehl el-Mübarek'e geldi ve burada kalmağa karar verdi, Cemâziyelâhır 201 (Aralık 816)'de Muhammed b. Ebî Hâlid'in askerlerine karşı bir kuvvet gönderdi. Bu kuvvet Ebû Zenbil ile Sarât ağzında karşılaştı ve Ebû Zenbil'in askerlerini hezimete uğrattı. Bunun üzerine Ebû Zenbil Nil'de bulunan kardeşi Hârûn'un yanına gitmek için olduğu yerden uzaklaştı, fakat Hasan b. Sehl'in askerleri onların önüne geçerek tekrar karşılaştılar ve bir müddet savaştılar. Neticede Hârûn ve askerleri tekrar hezimete uğradılar ve Medâin'e geldiler. Hasan b. Sehl'in askerleri ise üç gün müddetle Nil'i ve etrafında bulunan köyleri yağma ettiler.

Muhammed b. Ebî Hâlid öldüğü zaman Hâşimoğulları ve bir takım kumandanlar şöyle dediler: «Birimizi halife seçip Me'mûn'u hal' edelim.» Tam bu sırada Hârûn'un hezimete uğradığı haberi geldi. Bu durum karşısında işi ciddî tutarak Mansûr b. el-Mehdî'yi halifeliğe getirmek istediler; fakat Mansûr bunu reddetti, bunun üzerine Mansûr'u Bağdâd ve Irâk bölgesine Me'mûn'un vekili olarak halifeliğe getirdiler ve şöyle dediler: «Biz Mecûsî oğlu olan bir Mecûsî'ye, yani Hasan b. Sehl'e aslâ rıza göstermeyeceğiz.»

Bir rivayete göre, Bağdâd halkının kendisine karşı İsâ b. Muhammed'e yardım ettiklerini bilen Hasan b. Sehl, İsâ ile başa çıkamayacağını anlayınca İsâ b. Muhammed'e bir elçi gönderdi ve kendisine sıhrî akrabalık (veya yardım, destek) teklif etti. Ayrıca kendisine yüz bin dinar vermeyi ve şahsına, ailesine, Bağdâd halkına emân vermekle birlikte kendisine istediği taraflardan valilik vereceğini de vaad etti. Ayrıca bu mevzu ile alâkalı Me'mûn tarafından kendi el yazısıyla yazılmış bir mektup göndermesini istedi. Bu arada İsâ b. Muhammed Bağdâd halkına bir mektup gönderdi ve şöyle dedi: «Ben savaş işleriyle meşgulüm, haraç toplayacak vaktim yok. Bunun için başınıza Hâşimoğullarından birisini getirin.» Bunun üzerine onlar da Mansûr b. el-Mehdî'yi başlarına getirdiler. Mansûr b. el-Mehdî şöyle dedi: «Ben Me'mûn gelinceye veya daha çok sevdiği bir kimseyi tayin edinceye kadar, Müminlerin emîri Me'mûn'un halifesiyim.» Mansûr'un bu sözlerinden sonra halk ona rıza gösterdi ve başlarına geçmesini hoşnutlukla karşıladı.

Mansûr b. el-Mehdî askerini Kelvâzâ'da topladı ve Gassân b. Abbâd b. Ebi'l-Ferec'i Kûfe tarafına gönderdi. Gassân, İbn Hübeyre Kasrı'na geldiği zaman, farkına varmadan kendisini Humeyd et-Tûsî kuşattı ve esir aldı, ayrıca bir kısım askerlerini de öldürdü. Bu hadise 4 Receb 201 (207 Ocak 817)'de meydana geldi.

Bundan sonra Mansûr b. el-Mehdi, Muhammed b. Yaktîn komutasındaki bir askerî birliği Humeyd'in üzerine gönderdi. Muhammed b. Yaktîn, Kûsâ'ya geldi ve Nil'de bulunan Humeyd'in kendisine hücum etmesine kadar hiç bir şeyin farkına varmadı. Humeyd'in Muhammed b. Yaktîn'in üzerine hücum etmesinden sonra taraflar arasında şiddetli bir çarpışma meydana geldi. Fakat neticede Muhammed b. Yaktîn hezimete uğradı ve taraftarlarından bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da esir edildi. Bu arada taraftarlarından pek çoğu da boğuldu. Humeyd ise Kûsâ çevresinde bulunan köyleri yağma etti. Bundan sonra Humeyd Nil'e döndü, Muhammed b. Yaktîn ise Sarsar nehrinde kalmağa karar verdi. İsâ b. Muhammed b. Ebî Hâlid askerlerini saydırdı ve süvarî piyade dahil olmak üzere askerlerin sayısının yüz yirmi beş bin olduğu tesbit edildi. Bunun üzerine İsâ b. Muhammed, süvarilere kırkar, piyadelere yirmişer dirhem verdi.

İyiliği Emretme, Kötülüğü Yasaklama Gönüllüler Grubunun Ortaya Çıkışı

Bu yıl iyiliği emretmek, kötülüğü menetmek için bir gönüllüler grubu ortaya çıktı. Bunların çıkış sebebi şu idi:

Bağdâd'da bir takım fâsık ve fâcirler halka şiddetli bir şekilde eza ve cefa yapmağa başladılar. Ayrıca fasıklık hâllerini açığa vuran bu adamlar, alenen yol keserek kadınları ve çocukları kaçırma hareketine giriştiler; hattâ durum öyle bir noktaya vardı ki, çocuğu ve hanımı elinden alınan kimse, kendisini onlara karşı koruyamaz hale geldi. Onlar kendileri için birisinden ödünç bir şey veya karşılıksız bir yardım istediklerinde, o kimse vermemezlik edemezdi. Köylerde yağma hareketlerine girişirlerdi, fakat onları bundan menedecek ve onlara güç yetirecek bir güç ve söz sahibi yoktu. Hatta sultan (halife) dostları olduğu için onları bu hareketlere teşvik ediyordu. Yoldan geçenleri yakalayıp götürüyorlardı, fakat hiç kimse onlara müdahale etmiyordu. İşte bu hareketleriyle halkın başına büyük dert açmışlardı.

En son olarak yapmış oldukları bir iş de, onların Kutrabull'e gitmeleri ve burasını yağma ederek almış oldukları mal, eşya ve hayvanları, Bağdâd'da açıktan satmaları idi. Bağdâd halkı sultanın bu duruma müdahale etmesini istediyse de, o her hangi bir müadahalede bulunmadı. Bu hadise, 29 Şaban 201 (21 Mart 817)'de meydana geldi.

Bu durum karşısında varoş ve geçitlerde yaşayan halkın ileri gelen temiz simaları bir araya geldiler ve kendi aralarında şunları konuş-

tular: «Bu geçit bölgesinde bulunan Fâsık ve fâcirler bir kaç kişi kadardır. En büyük ihtimalle bunların sayısı onu geçmez. Bizim sayımız ise onlardan çok daha fazladır. Bir araya gelirsek köklerini kazırız, bir daha bu işleri yapamazlar.» İşte bu sözlerden sonra Hâlid ed-Deryûş adında biri harekete geçti ve komşularını, mahalle halkını iyiliği emretmek, kötülüğü menetmek üzere kendisine yardım etmeye çağırdı. Hâlid'in komşularıyla mahalle halkı kendisine yardımcı olmayı kabullendiler. Bunun üzerine Hâlid, fâsık ve fâcirlerden meydana gelen bu derebeylerin üzerine yürüdü ve bu hareketlerini engellemeye çalıştı. Ancak onlar Hâlid'e karşı direndiler ve savaşmak istediler. Neticede savaşa tutuşan Hâlid onları hezimete uğrattı ve yakaladıklarını hem dövdü ve hem de hapse attı, ayrıca sultana götürüp teslim etti; fakat Halid sultanın üzerinde gördüğü kötülükleri değiştirmeyi uygun bulmuyordu.

Bundan sonra Horasân halkından ve Harbiyelilerden Ebû Hâtim künyesini taşıyan Sehl b. Selâme el-Ensârî ortaya çıktı ve halkı iyiliği emredip kötülüğü menetmeğe, Kitap (Kur'an) ve Sünnet (Hadis) ile amel etmeğe davet etti. Sehl b. Selâme boynuna bir Kur'ân-ı Kerim asarak iyiliği emredip kötülüğü menetme işine önce kendi mahallesinin halkından başladı. Mahalle halkı onun bu hareketini kabul edip benimsedi. Sehl bundan sonra Hâşimilerden olsun, başkalarından olsun, asil olsun veya olmasın herkesi çevresinde toplanmağa çağırdı, bunun üzerine çevresinde büyük bir kalabalık toplandı. Bu büyük kalabalık iyiliği emredip kötülüğü ortadan kaldırmak ve kendisine karşı gelenlerle savaşmak üzere Sehl b. Selâme'ye bey'at ettiler. Sehl b. Selâme de bundan sonra üstlendiği görevi uygulamak üzere Bağdâd sokaklarında dolaşmağa başladı. 4 Ramazan 201 (27 Mart 817)'de ortaya çıktı. Hâlid ed-Deryûş'un ortaya çıkışı ise bundan iki veya üç gün önce idi.

Mansûr b. el-Mehdî ile İsâ b. Muhammed b. Ebî Hâlid, Sehl b. Selâme ve Hâlid ed-Deryûş'un ortaya çıktıklarını öğrendikleri zaman onların bu hareketi Mansûr b. el-Mehdî ile İsâ b. Muhammed'i inkisara uğrattı, çünkü bunların taraftarlarının pek çoğu yaramaz ve fâsık kişilerdi. Mansûr b. el-Mehdî Bağdâd'a girdi, İsâ b. Muhammed ise emân konusunda Hasan b. Sehl'e bir mektup yazdı. Bunun üzerine Hasan b. Sehl kendisine ve Bağdâd halkına emân vereceğini, ayrıca İsâ b. Muhammed'in askerlerine ve Bağdâd halkına mahsuller yetiştiği zaman altı aylık erzaklarını ödeyeceğini bildirdi. Bu durum üzerine İsâ b. Muhammed bulunduğu yerden ayrıldı ve 13 Şevval 201 (5 Mayıs 817)'de Bağdâd'a girdi. Bundan sonra çevresindeki askerler dağıldı, Bağdâd halkı ise onun yapmış olduğu bu sulhten memnun kaldılar. Sehl b. Selâme de iyiliği emretmek, kötülüğü menetmek hususundaki görevine devam etti.

Ali b. Mûsâ er-Rızâ'nın Halifelik İçin Veliahdliğine Bey'at Edilmesi

Bu yıl Me'mûn, Ali b. Mûsâ er-Rızâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib'i, kendisinden sonra halife olmak üzere Müslümanlar için veliahd tayin etti, ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v.)'in soyundan gelen Ali b. Mûsâ'ya «er-Rızâ» lakabını verdi. Bundan başka askerlerine siyah elbiselerini çıkarıp atmalarını ve yerine yeşil elbise giymelerini emretti ve bunu ülkenin her tarafına birer mektupla bildirdi. Bu arada Hasan b. Sehl, Bağdâd'a gelen İsâ b. Muhammed b. Ebî Hâlid'e bir mektup yazdı ve kendisine Ali b. Mûsâ'nın Me'mûn tarafından halifelik için veliahd tayin edildiğini bildirdi.

Ali b. Mûsâ'nın veliahd tayin edilmesinin sebebi şu idi:

Me'mûn, Abbâsoğulları ile Ali (r.a.)'nin soyundan gelenlerin arasında Ali b. Mûsâ'dan daha faziletli, daha takvâ sahibi ve daha bilgili birisini bulamadığı için onu veliahdliğe seçti. Hz. Muhammed (s.a.)'in soyundan gelen Ali b. Mûsâ'ya «er-Rızâ» lakabını verdi ve üzerindeki siyah elbiseleri çıkarıp, yeşil elbiseler giymesini emretti. Bu hadise 2 Ramazan 201 (25 Mart 817)'de meydana geldi. Ayrıca Me'mûn, Muhammed'e yanında bulunan taraftarlarına, askerlere, kumandanlara ve Haşimoğullarına Ali b. Mûsâ'ya bey'at etmelerini ve yeşil elbise giymelerini, buna ilâveten bütün Bağdâd halkının da sayılanlara uymalarını söylemesi için emir verdi. Bunun üzerine Muhammed onları Me'mûn'un emirlerine uymağa davet etti. Bir kısmı bunları kabul ederken, bir kısmı reddederek şöyle dedi: «Hiç bir zaman halifelik Abbâsoğullarının elinden dışarı çıkmayacaktır.» Bu görüş, Fadl b. Sehl'den gelmekteydi. Onlar günlerce bu vaziyette beklediler. Başka bir grup da kendi aralarında şunları konuştular: «Birimizi halife seçelim ve Me'mûn'u halifelikten hal' edelim.» Bu görüşü hararetli savunanların başında Mehdî'nin iki oğlu Mansûr ile İbrâhim vardı.

İbrâhim b. el-Mehdî'ye Bey'at Edilmesinin Sebebi

Bu yıl, Zilhicce (Haziran) ayında, Bağdâd'da halk Me'mûn'u halifelikten hal' ederek, yerine İbrâhim b. el-Mehdî'yi bey'at etti.

Halkın İbrâhim b. el-Mehdî'ye bey'at etmesinin sebebi, yukarıda bahsettiğimiz üzere, halkın Hasan b. Sehl'in valiliğini ve Ali b. Mûsâ'ya yapılan bey'ati kabul etmemesiydi. Abbâsiler Bağdâd'da 25 Zilhicce 201 (15 Temmuz 817)'de İbrâhim b. el-Mehdî'ye bey'at ettiklerini açığa vurdular ve cuma günü bir adam görevlendirerek: «Biz şimdilik Me'mûn'a,

ondan sonra da İbrâhim b. el-Mehdî'ye bey'at etmek istiyoruz.» dedirttiler. Ayrıca bu adamın karşısına da bir başkasını koyarak ona şu şekilde karşılık vermesini söylediler: «Biz Me'mûn'u halifelikten hal' etmenizi, İbrâhim b. el-Mehdî'ye bey'at etmenizi ve bundan sonra İshâk b. Mûsâ el-Hâdî'yi veliahd kabul etmenizi istiyoruz. Bunların dışında hiç bir şeye râzı olmayız.» Halk onların bu emrini yerine getirdi ve cuma namazını kılmadan dağıldı. Bu hadise 28 Zilhicce 201 (18 Temmuz 817)' de oldu.

Deylem ve Taberistân Dağlık Bölgelerinin Fethedilmesi

Bu yıl Taberistân valisi Abdullah b. Hurdâzbeh Deylem memleketlerinden Belâzur ve Şeyzer'i fethetti, ayrıca Taberistân'ın dağlık bölgelerini ele geçirerek buradan Şehriyâr b. Şervîn'i uzaklaştırdı, Mâzyâr b. Kârin'i Me'mûn'a gönderdi ve Deylem meliki olan Ebû Leylâ'yı esir aldı.

Bâbek el-Hürremî'nin İlk Durumu

Bu yıl el-Bezz vilâyetinin hakimi olan Câvidân b. Sehl'in taraftarlarından Bâbek el-Hurremî, Câvidâniyye'de bir hareket başlattı ve Câvidân'ın ruhunun kendisine girdiğini iddia ederek bozgunculuk hareketine girişti. "Câvidân" kelimesi "daimî ve bâkî olan" demektir. "Hürrem" kelimesinin manası ise, "ferc (kadınların tenasül organı)"tir. Bu kelimeler Mecûsî (ateşperest)'lerin terminolojisi içerisinde yer almaktadır. Mecûsîlerce bir kimsenin annesi, kız kardeşi ve kızıyla evlenmesi caiz görüldüğünden bu harekete "ferc dîni" adını vermişlerdir. Ayrıca Mecûsiler tenâsuha ve ruhların bir hayvandan diğer bir hayvana geçtiğine inanırlar.

Ziyâdetullah b. İbrâhim b. Ağleb'in İfrikıye Emirliğine Getirilmesi

Bu yıl, 6 Zilhicce (26 Haziran)'de İfrikıye emîri Ebû'l-Abbâs Abdullah b. İbrâhim b. Ağleb vefat etti. Ebû'l-Abbâs Abdullah'ın emirliği beş yıl, iki aya yakın bir zaman devam etti.

Ölüm sebebi şu idi:

Ebû'l-Abbâs her bir çift öküzün bütün yıl çalışmasının karşılığını on sekiz dinar olarak sınırlamıştı. Bu yüzden halk darlığa düşerek bir-

birlerine şikâyette bulunmağa başladılar. Bunun üzerine iyi halli bir kişi olan Hafs b. Ömer el-Cezerî, kendisi gibi iyi halli bir grup kimse ile birlikte Ebû'l-Abbâs Abdullah'ın yanına gitti. Onu bu hareketinden vazgeçirmeğe çalıştılar, ayrıca öğütler verdiler ve ahiret azabıyla, dünyada kötü bir isim bırakmakla, içinde bulunduğu nimetin bir gün elinden alınmasıyla korkuttular. Bu arada şu mealdeki ayeti de kendisine hatırlattılar:«... **Bir kavim üzerlerindeki (güzel hâl ve ahlâkı) değiştirip bozuncaya kadar, şüphesiz Allah o kavmin (hâlini) değiştirip bozmaz. Allah bir kavmin de fenalığını (azabını) dilediği mi artık onun reddine hiç bir (çare) yoktur. Onlar için O'ndan başka bir veli (yardım eden) de yoktur.»** (Ra'd, 11).

İfrîkıye emîri Ebû'l-Abbâs Abdullah b. İbrâhim b. Ağleb onların isteklerini kabul etmedi, bunun üzerine yanından ayrıldılar ve Kayrevân'a gittiler. Hafs b. Ömer arkadaşlarına şöyle dedi: «Abdest alıp namaz kılalım, bundan sonra da Allah'a halkın sıkıntısını hafifletmesi için dua edelim.» Bunun üzerine hep birlikte namaz kıldılar ve Allah'a dua ettiler. Aradan beş gün geçtikten sonra, Ebû'l-Abbâs Abdullah'ın kulağının alt kısmında bir çıkan çıktı ve bu çıkandan öldü.

Ebû'l-Abbâs zamanının en güzel insanlarından birisiydi. Öldüğü zaman yerine kardeşi Ziyâdetullah b. İbrâhim geçti. Ziyâdetullah'ın rahat bir yaşayışı olduğu için, emirliği dirlik, refah ve sükûnet içerisinde geçti.

Ziyâdetullah b. İbrâhim bir çok gemilerden meydana gelen askerî bir donanmayı Bizanslılara ait olan Serdâniye şehrine gönderdi, ancak askerlerin Bizanslılardan pek çok kimseyi öldürüp ellerine bir hayli ganimet geçirmelerinden sonra donanmaya katılan gemilerin bir kısmı telef oldu. Ziyâdetullah sağ salim dönen askerlere ihsanda bulundu ve kendilerine hediyeler verdi.

207 (822)'de «İbn Sıklibiyye» adıyla bilinen Ziyâd b. Sehl, Ziyâdetullah'a karşı çıktı ve çevresine toplamış olduğu büyük bir askerî kuvvetle Bâce şehrini kuşattı. Buna karşılık Ziyâdetullah da onun üzerine bir askerî birlik göndererek Bâce'den uzaklaştırdı ve onunla birlikte kendisine karşı koyanları öldürdü.

208 (823)'de Mansûr b. Nusayr et-Tunbüzî'nin Tunus'ta Ziyâdetullah'a karşı çıkmak niyetiyle çalışmalara giriştiği ve askerlere mektup yazdığı haberi iletildi. Bir tahkik neticesinde bu haberin doğruluğunu öğrenen Ziyâdetullah, Muhammed b. Hamza komutasındaki üç yüz kişilik bir süvari birliğini Mansûr b. Nusayr'ın üzerine gönderdi. Muham-

med b. Hamza'ya durumu gizli tutmasını, hemen Tunus'a hareket etmesini ve Mansûr'u farkına varmadan yakalayıp getirmesini emretti.

Bunun üzerine Muhammed b. Hamza, hemen hareket etti ve Tunus'a geldi, fakat Mansûr'u orada bulamadı. Bu sırada Mansûr Tunbüze' de bulunan köşküne gitmişti. Muhammed b. Hamza Tunus kadısının başkanlığında kırk kişilik seçkin bir hey'eti Mansûr b. Nusayr'in yanına gönderdi ve bu hey'etten, karşı çıktığı için kendisini yermelerini ve bu hareketinden vaz geçirerek tekrar itaate davet etmelerini istedi.

Mansûr'un yanına gelen bu hey'et durumu kendisine anlattı, bunun üzerine Mansûr onlara şöyle dedi: «Ben emirin itaatinin dışına çıkmadım. Şu anda sizinle beraber Muhammed b. Hamza'nın yanına, sonra da onun yanındaki kimselerle birlikte emirin yanına gidebilirim; fakat bu gün siz benimle beraber burada kalın, böylece Muhammed b. Hamza'ya ve beraberindekilere bir ziyafet vereyim.»

Mansûr'un isteği üzerine bu heyet o gün onun yanında kaldı. Bundan sonra Mansûr, Muhammed b. Hamza'ya ve beraberindekilere koyun, sığır ve diğer çeşitli yiyeceklerden meydana gelen bol ve mükemmel bir ziyafet hazırladı ve bunları kendisine gönderdi. Ayrıca bir mektup yazdı ve şöyle dedi: «Kadının başkanlık ettiği bu heyetle beraber geleceğim.» Muhammed b. Hamza bu ziyafet karşısında gevşedi ve koyunların kesilmesini emretti. Sonra, hazırlanan koyun etlerini yediler ve üzerine şarap içtiler.

Mansûr akşam olunca kadıyı ve beraberindeki kırk kişiyi zindana attı, kendisi de yanındaki kimselerle birlikte acele olarak ve gizlice Tunus'a hareket etti ve içinde Muhammed b. Hamza ve taraftarlarının bulunduğu Dâru's-Sınâ'a'ya girdi. Mansûr'un emriyle davul çalındı, kendisi ve taraftarları tekbir getirmeğe başladılar. Muhammed b. Hamza ve beraberindekiler hemen silâha sarıldılar, fakat bu sırada şarap tesirini göstermeğe başlamıştı. Bu fırsattan faydalanan Mansûr ve taraftarları onu ve yanındakileri kıskıvrak kuşattılar. Bu arada dört bir taraftan gelen halk da onları taş yağmuruna tuttular. Her iki taraf savaşmağa sabaha kadar devam etti. Neticede Muhammed b. Hamza'nın yanında bulunan kimselerin pek çoğu öldürüldü, ancak denize dalıp yüzerek geçenler kurtuldu. Bu hadise Safer 201 (Ağustos veya Eylül 816)'de meydana geldi.

Sabah olunca askerler Mansûr'un başına toplandılar ve ona şunları söylediler: «Biz sana itimat etmiyoruz ve Ziyâdetullah'ın bir hile ile, dünyalık metâlar vererek seni kendine çekmesinden emin değiliz. Eğer

kendinle birlikte olmamızı istiyorsan, şu anda yanında bulunan Ziyâdetullah'ın bir akrabasını öldürmelisin ki biz sana inanalım.» Bunun üzerine Mansûr, Ziyâdetullah'ın akrabalarından Tunus valisi olan İsmâil b. Süfyân b. Sâlim b. Ikâl'ı yanına getirtti ve öldürülmesini emretti.

Bu hadiseyi duyan Ziyâdetullah veziri Ağleb b. Abdullah b. Ağleb'i büyük bir orduyla birlikte Mansûr et-Tunbüzî'nin üzerine gönderdi. (Ağleb b. Abdullah'ın bir adı da «Gulbûn idi»). Ziyâdetullah, askerlerini uğurlarken yenildikleri takdirde kendilerini öldürmekle tehdit etti. Ziyâdetullah'ın ordusu Tunus'a geldiği zaman Mansûr bu orduya karşı koydu ve savaşmağa başladı. Neticede Ziyâdetullah'ın askerleri 10 Rebîulevvel 201 (7 Ekim 816)'da bozguna uğradılar. Bunun üzerine ordunun içerisinde bulunan kumandanlar Gulbûn'a gelerek şunları söylediler: «Biz Ziyâdetullah'a karşı canımızdan emin değiliz; eğer bizim için ondan bir emân alırsan, işte o zaman yanına gideriz.» Bundan sonra Gulbûn'dan ayrılan bu kumandanlar Bâce, el-Çezire, Saftûre, Meser, Ürbüs ve diğer şehirleri istilâ ederek ellerine geçirdiler. Bu sırada İfrikıyâ büyük bir çalkantı geçirdi. Ziyâdetullah'ın askerlere kötü davranmasından dolayı bütün askerler Mansûr'un çevresinde topladılar, itaatine girdiler.

Masûr çevresinde toplanan askerlerin çoğalması üzerine Kayrevân'a hareket etti ve Cemâziyelevvel 201 (Kasım 816)'de burasını muhasara altına aldı. Ayrıca kendine mahsus olmak üzere korunmak için bir de hendek kazdırdı. Bu sırada Mansûr ile Ziyâdetullah arasında pek çok vak'alar meydana geldi. Bundan başka Mansûr Kayrevân surunu tamir etti ve Kayrevân halkı kendisine yardımcı oldu. Bu sur üzerindeki kuşatma ise kırk gün sürdü.

Ziyâdetullah, daha sonra taraftarlarını bir araya topladı, bunlara piyade ve süvarilerin katılmasıyla da büyük bir kuvvet meydana geldi. Mansûr'un bu büyük kuvveti görmesi gözünü korkuttu. Aslında Ziyâdetullah'ın içinde bulunduğu zayıf durumu düşünerek onun böyle bir hazırlığa girişeceğini bilmiyordu. Bu durumda Mansûr kendisinin de içinde bulunduğu bir askerî kuvvetle Ziyâdetullah'ın bu büyük kuvveti üzerine yürüdü. Birbirleriyle karşılaşan taraflar şiddetli bir savaşa tutuştular. Neticede Mansûr ve beraberindekiler hezimete uğradılar ve kaçmağa başladılar. Bu hadise 15 Cemaziyelâhır 201 (9 Ocak 817)'de meydana geldi. Bundan sonra Ziyâdetullah Kayrevân halkının Mansûr'a yardım etmeleri ve onunla birlikte savaşmaları, ayrıca bundan önce babası İbrâhim b. Ağleb ile savaşan İmrân b. Mücâlid'e yardımcı olmaları dolayısıyla işlemiş oldukları bu cinayetin intikamının kendilerinden alınmasını emretti, fakat din âlimleri onun böyle bir harekete girişmesine

mâni oldular, bu yüzden onlardan intikam almaktan vazgeçti, ama Kayrevân surunu tahrip edip yıktı.

Mansûr'un hezimete uğraması üzerine yanında bulundu pek çok taraftarı kendisini terketti. Bunlardan Âmir b. Nâfi ile Abdüsselâm b. el-Müferric ellerine geçirmiş oldukları memleketlere gittiler. Bundan sonra Ziyâdetullah 209 (824) yılında Muhammed b. Abdullah b. Ağleb komutasındaki bir askerî kuvveti Sebibe şehrine gönderdi. Burada Ömer b. Nâfi'in başlarında bulduğu Mansûr'un askerlerinden bir grup bulunuyordu. Taraflar 20 Muharrem 209 (24 Mayıs 824)'da karşılaştılar ve çatışmaya giriştiler. Neticede Muhammed b. Abdullah b. Ağleb yenildi ve askerleri ile birlikte Kayrevân'a döndü. Bu bozgun Ziyâdetullah'a çok ağır geldi, bunun üzerine askerî gücünü artırmak için bir hayli adamlar topladı ve bu uğurda bir çok mal harcadı.

Mansûr ile beraber olan askerlerin aileleri Kayrevân'da bulunuyordu. Ziyâdetullah onlara hiç dokunmadı. Bir gün askerler Mansûr'a şöyle dediler: «Ailelerimizin güven altında bulunmalarını sağlamak için bir çare düşünüp onları Kayrevân'dan getirseniz çok iyi olur.» Bunun üzerine Mansûr askerleriyle birlikte Kayrevân'a hareket etti ve Ziyâdetullah'ı on altı gün muhasara altında tuttu. Bu arada her hangi bir çatışma çıkmadı, ancak muhasara esnasında askerler hanımlarını ve çocuklarını Kayrevân'dan alıp götürdüler. Mansûr bundan sonra Tunus'a döndü. Bu sıralarda Ziyâdetullah'ın elinde bütün İfrikıye bölgesinden sadece Kâbis, Sâhil, Nifzâve ve Trablus kaldı. Bu yerlerin halkı Ziyâdetullah'a sıkı bir şekilde bağlıydı.

Bu günlerde askerler Ziyâdetullah'a bir elçi gönderdiler ve kendilerinden uzaklaşmasını, İfrikıye'yi terketmesini istediler. İfrikıye'yi terkettiği takdirde malına, canına ve sarayına aldıklarına dokunmayacaklarına, bu hususlarda kendisine emân tanıyacakların söz verdiler. Askerlerin bu hareketi onu çok üzdü. Bunun üzerine Süfyân b. Sevvâde, Ziyâdetullah'a şöyle dedi: «Âmir b. Nâfi'in Nifzâve üzerine yürümek niyetinde olduğunu duydum. Bana izin ver, askerlerinin içinden iki yüz süvari seçeyim ve bunlarla Nifzâve'ye hareket edeyim. Eğer muzaffer olursam, bu sizin hoşlanacağınız bir şey olur; şayet aksi olursa, görüşün istikametinde hareket edersin.» Bunun üzerine Ziyâdetullah Süfyân'a müsaade etti, o da iki yüz süvari alarak Nifzâve'ye hareket etti. Nifzâve'ye gelen Süfyân buradaki Berberîleri kendisine yardıma çağırdı, onlar da Süfyân'ın isteğine uydular ve kendisine yardıma geldiler. Âmir b. Nâfi' ise askerlerini alarak Süfyân'ın üzerine yürüdü. Nihayet karşılaşan taraflar savaşa tutuştular. Âmir ve askerleri hezimete uğradı, bu arada askerlerinin pek çoğu da öldürüldü. Bundan sonra Âmir b .Nâfi', Kastîli-

ye'ye döndü ve üç gün müddetle gece gündüz demeden Kastiliye'den mallar topladı ve sonra buradan ayrıldı. Ayrıca Âmir Kastiliye halkından korkarak buradan kaçarken yerine Kastiliye'yi koruyacak birisini halef bıraktı. Fakat Kastiliye halkı Süfyân b. Sevvâde'ye bir elçi göndererek davet ettiler, Süfyân da onların isteğine uyarak Kastiliye'ye geldi ve burasını zaptetti.

Bir rivayete göre, 208 (823) ve 209 (824) yıllarında meydana gelen bu hadiseler, 209 (824) ve 210 (825) yıllarında meydana gelmiştir.

Ziyâdetullah b. İbrâhim b. Ağleb'in Sıkılliye (Sicilya) Adasındaki Fethettiği Yerler ve Ölünceye Kadar Buralarda Yapmış Olduğu Savaşlar

Ziyâdetullah b. İbrâhim 212 (827) yılında deniz yoluyla Sıkılliye (Sicilya) adasına Kayrevân kadısı Esed b. Furât komutasında bir ordu gönderdi. Esed b. Furât İmâm Mâlik'in seçkin talebelerinden birisi ve Mâliki mezhebi fıkhı üzerine yazılan "el-Esediyye" adlı eserin müellifi idi. Sıkılliye adasına gelen bu ordu adanın pek çok yerlerini ellerine geçirdiler.

Ziyâdetullah'ın bu adaya asker göndermesinin sebebi şu idi:

İstanbul'da bulunan Bizans kralı 211 (826) yılında Kostantin adlı bir Patriği Sıkılliye adasına vali tayin etmişti. Kostantin Sıkılliye adasına geldiği zaman cesur, ileri görüşlü ve kararlı bir kişi olan Rum asıllı Fîmî'yi donanma komutanlığına getirdi. Fîmî İfrikıye'de savaşa girişti ve sahillerinde bir hayli tacir yakalayarak mallarını yağma etti; ancak burada çok az bir zaman kaldı.

Bundan sonra Bizans kralı Kostantin'e bir mektup gönderdi ve donanma kumandanı olan Fîmî'yi yakalayıp cezalandırmasını istedi. Kendi hakkındaki bu haberi duyan Fîmî durumu taraftarlarına bindirdi. Fîmî adına bu duruma öfkelenen taraftarları karşı çıkması için ona yardım ettiler. Bunun üzerine Fîmî gemilerle Sıkılliye adasına hareket etti ve Sarakûse (Siracusa) şehrini istilâ etti. Bu sırada Kostantin de onun üzerine yürüdü. Neticede taraflar karşılaştılar ve savaşa tutuştular, fakat Kostantin'in Katâniye şehrine kadar hezimeti devam etti. Fîmî'nin üzerine gönderdiği bir askerî kuvvetten kaçmağa çalışan Kostantin yakalanarak öldürüldü. Bundan sonra Fîmî'ye kral olarak hitap edilmeğe başlandı. Bu arada Fîmî Sıkılliye adasının bir bölgesine, Balata adında birisini vali tayin etti. Balata, Belerm (Palermo) valisi bulunan amcasının oğlu Mihail ile anlaşarak Fîmî'ye isyan etti ve büyük bir kuvvet mey-

dana getirerek onunla savaşa tutuştu. Neticede Fîmî hezimete uğradı, Balata ise Serakûse (Siracusa) şehrini istilâ etti.

Bunun üzerine Fîmî ve askerleri gemilerine binerek İfrikıye'ye hareket ettiler. Fîmî İfrikıye emîri Ziyâdetullah b. İbrâhim'e bir elçi göndererek kendisinden yardım istedi ve Sıkılliye adasının mülkiyetini kendisine vereceğini vaad etti. Bunun üzerine Ziyâdetullah Rebiyülevvel 212 (Mayıs veya Haziran 827) yılında Fîmî ile birlikte bir ordu gönderdi. Bu ordu Sıkılliye adasında bulunan Mâzer şehrine geldikten sonra Fîmî ile savaşan Balata'nın üzerine yürüdü. Bu sırada Müslümanlar karşılarına çıkan bir Rum kuvvetiyle savaşa tutuştular ve Fîmî ile beraberindekilere kendilerinden uzaklaşmalarını söylediler. Bundan sonra Müslümanlar ile Rumlar arasında savaş iyice kızıştı. Neticede Rumlar hezimete uğradılar, Müslümanlar ise onların mallarını ve hayvanlarını ganimet olarak ele geçirdiler. Bu arada Balata Kıllûriye (Kıllevriye, Kalabria)'ye kaçtı, fakat orada öldürüldü.

Bundan sonra Müslümanlar Sıkılliye adasında bulunan bir çok kaleleri istilâ ettiler, bir çok insanın toplandığı "Kürrâs" adıyla bilinen kaleye kadar geldiler. Burada toplananlar Müslümanların emîri olan Kadı Esed b. Furât'a boyun eğmiş gibi görünerek onu aldattılar, ayrıca bu halkı gören Fîmî de onlara meyletti ve el altından mektup göndererek yerlerinden ayrılmamalarını ve memleketlerini korumalarını tavsiye etti. Bu arada kale halkı cizye vermeyi kabul etti, ancak Esed b. Furât'ın kendilerine yaklaşmamasını istedi. Esed b. Furât da onların bu isteğini müsbet karşıladı ve onlardan bir müddet uzak durmağa çalıştı. Fakat bu arada onlar kendlierini destekleyenler tarafından gönderilen gerekli ihtiyaç maddelerini alarak kalede mahsur kalacakları müddet için lüzumlu olan hazırlıkları yaptılar ve bundan sonra da Esed b. Furât'a karşı koydular. Bunun üzerine Esed b. Furât onlara savaş ilân etti ve her tarafa seriyyeler gönderdi. Bu seriyyeler pek çok ganimetler ele geçirdiler, Serakûse etrafında bulunan bir çok mamur yerleri de fethettiler. Bundan sonra Serakûse'yi karadan ve denizden kuşattılar. Bu sırada İfrikıye'den kendilerine gönderilen yardımcı birlikler gelmiş bulunuyordu. Belerm valisi büyük bir askerî kuvvetle Esed b. Furât'ın üzerine yürüdü. Bunun üzerine Müslümanlar onlara karşı bir hendek kazdılar ve bu hendeğin dışında da bir hayli çukurlar açtılar. Müslümanlara saldıran bir çok Rum bu çukurlara düştüler ve Müslümanlar tarafından öldürüldüler.

Müslümanların Serakûse halkına ağır baskılar uyguladıkları bir dönemde, çok miktarda asker bulunduran bir donanma İstanbul'dan Serakûse'ye geldi. Bu sırada, yani 213 (828) yılında Müslümanların arasında veba salgını baş göstermişti. Pek çok Müslüman vebadan öldü, bu arada

Müslümanların emirliğini yapan Esed b. Furât da bu hastalıktan öldü. Esed b. Furât'ın ölümü ile boşalan bu göreve Muhammed b. Ebû'l-Cevârî getirildi. Müslümanlar veba salgınına ve İstanbul'dan gelen Bizans donanmasına karşı buradan ayrılmak üzere gemilerine bindiler, fakat Bizanslılar gemileriyle birlikte Bâbu'l-Mersi'de durdular ve Müslümanların çıkmalarına engel oldular.

Müslümanlar bu durum karşısında gemilerini yaktılar ve geri dönerek Mînâv şehrine gittiler. Mînâv'ı üç gün muhasara altında tuttuktan sonra şehrin kalesini teslim aldılar. Bundan sonra bir grup Müslüman Cürcent kalesine giderek buranın halkıyla savaşa tutuştu. Neticede kaleyi ele geçiren bu grup buraya yerleşti. İşte bu fetih hem Müslümanların maneviyatını yükseltti, hem de onların sevinmelerine sebep oldu.

Bundan sonra geri kalan diğer Müslümanlar Fîmî ile birlikte Kasrıyanne (Castrogiovanni) şehrine gittiler. Bu şehrin halkı Fîmî'yi iyi karşıladı ve önünde toprağı öperek saygı gösterdiler, ayrıca onu başlarına kral yapmayı kabul ettiler, fakat sonra bir hile ile öldürdüler.

Sıkılliye adasındakilere yardım etmek için İstanbul'dan büyük bir ordu geldi. Müslümanlar ile Bizans askerleri karşılıklı olarak saf halini aldılar ve çatışmağa girdiler. Neticede Bizanslı askerler yenildiler, bu arada pek çokları da öldürüldü. Kurtulanlar .da Kasriyanne'ye girebildiler. Bu sırada Müslümanların emîri olan Muhammed b. Ebi'l-Cevârî vefat etti, yerine ise Züheyr b. Ğavs geçti.

Bu hadiseden sonra Müslüman tarafa ait bir seriyye ganimet elde etmek için harekete geçti, fakat bunların karşısına bir grup Rum asker çıktı ve hemen çatışmaya giriştiler. Müslümanlar bozguna uğradılar. Ertesi gün Müslümanlar büyük bir askerî kuvvetle tekrar savaşmak üzere geri döndüler. Rum askerleri de hazırlıklı olarak toplu halde onların karşısına çıktılar. Böylece Müslümanlar ile Rum askerler ikinci defa karşılaştılar. Ne yazık ki Müslümanlar yine hezimete uğradılar, bu savaşta bine yakın Müslüman da öldürüldü. Bozguna uğrayan Müslümanlar karargâhlarına geri döndüler ve kendilerini savunmak için hendekler kazdılar, fakat Rum askerleri onları muhasara altına aldılar. Taraflar arasında savaş bir hayli devam etti. Bu durumda yiyecek sıkıntısına düşen Müslümanlar Rum askerlerinin üzerine gece baskını yapmağa karar verdiler. Ancak Müslümanların kendilerine yakın bir yerde bulunmaları sebebiyle durumdan haberdar olan Rumlar çadırlarını terkettiler ve baskın için Rumların üzerine giden Müslümanlar hiç bir kimse ile karşılaşmadılar.

Bundan sonra Rumlar her taraftan Müslümanların üzerine saldırdılar ve pek çok Müslümanı öldürdüler. Geride kalan Müslümanlar ise bozulup dağıldıktan sonra Minâv şehrine gittiler. Bu arada Rumların uzun süren muhasaraları yüzünden Müslümanlar köpek, böcek ve benzeri hayvanları yemek mecburiyetinde kaldılar.

Daha önce Curcent (Agrigentum) şehrine yerleşmiş olan Müslümanlar, Rumların kuşatması altında bulunan Müslümanların acıklı hallerini duydukları zaman yardım etmek için şehirlerini yıktıktan sonra Mâzer (Mazara)'e geldiler, fakat ne yazık ki, Müslüman kardeşlerine yardım edemediler. Müslümanların bu acıklı durumu 214 (829) yılına kadar devam etti. Yok olma tehlikesiyle baş başa kaldıkları bir sırada Endülüs'te savaş maksadıyla yola çıkan büyük bir donanma geldi. Yine bu sırada Müslümanlara yardım etmek için İfrikıye'den pek çok gemi geldi. Böylece gelen gemilerin sayısı üç yüzü buldu. Bu üç yüz geminin Sıkılliye adasına gelmesiyle Rumlar bozguna uğradılar, Müslümanlar da muhasaradan kurtuldular. İşte böylece Allah (c.c.) Müslümanları bu sıkıntıdan kurtardı. Bundan sonra Müslümanlar Belerm şehrine hareket ederek burasını muhasara ettiler ve burada bulunan halkı çok sıkıştırdılar. Bunun üzerine Belerm şehrinin hakimi olan kişi; kendisi, ailesi ve malı için Müslümanlardan emân istedi. Kendisine emân verilen bu kimse deniz yoluyla Rum memleketlerine gitti.

Müslümanlar Belerm şehrine Receb 216 (Ağustos 831) tarihinde girdikleri zaman burada üç binden daha az sayıda insanla karşılaştılar. Halbuki bu şehri muhasara ettikleri zaman burada yetmiş bin kişi vardı. İşte bütün bu insanlar muhasara esnasında ölmüşlerdi. Bu arada Endülüslü Müslümanlar ile İfrikıyeli Müslümanlar arasında sadakatsızlık, kavga, gürültü gibi bir takım hadiseler meydana geldiyse de sonradan anlaşmaya vardılar.

Müslümanlar burada 219 (834) yılına kadar kaldılar, bundan sonra da Kasriyânne şehrine gittiler. Fakat burada bulunan Rumlar onlara karşı koydular, neticede taraflar arasında şiddetli bir savaş meydana geldi. Ancak Allah (c.c.)'ın yardımı sayesinde Müslümanlar muzaffer oldular, Rumlar'ın bozgunu ise karargâhlarına kadar devam etti. Bundan sonra bu Rum askerler ilkbaharda tekrar geri döndüler ve Müslümanlar ile savaşa tutuştular; neticede yine Müslümanlar muzaffer oldular. Nihayet Müslümanlar 220 (835) yılında başlarında emîrleri Muhammed b. Abdullah ile birlikte Kasriyânne (Costrogiovanni)'ye hareket ettiler ve kendileriyle savaşan Rum askerleri hezimete uğrattılar. Bu arada patriklerinin (kumandanlarının) hanımı ile bir oğlunu Müslümanlara esir düştü.

Bundan sonra Müslümanlar, Rum askerlerin ellerinde bulunan şeyleri ganimet olarak aldıktan sonra Belerm şehrine döndüler.

Daha sonra Muhammed b. Abdullah Tabermin tarafına Muhammed b. Sâlim komutasında bir askerî birlik sevketti. Bu birlik burada pek çok ganimet ele geçirdi, ancak bu askerî birlikten bazı kimseler Muhammed b. Sâlim'in üzerine saldırdılar ve onu öldürdükten sonra Rumların tarafına geçtiler. Bunun üzerine Ziyâdetullahı Muhammed b. Sâlim'in yerine İfrîkıye'den Fadl b. Ya'kûb'u gönderdi. Fadl b. Ya'kûb bir seriyye ile birlikte Serakûse (Siracusa) tarafına gitti ve bir çok ganimet elde ederek geri döndü. Daha sonra büyük bir seriyye harekete geçti ve bol miktarda ganimet ile birlikte geri döndü. Karşılarında Sıkkıliye kralı Patrik'i ve kalabalık bir topluluğu gören bu seriyye Rumlardan korunmak için sık ağaçlı sarp bir araziye sığındı, bu yüzden de Patrik bu seriyye ile savaşmak imkânını bulamadı. İkindi vaktine kadar bu seriyye'yi kollayan Patrik, onların kendileriyle savaşmak istemediklerini görünce savaştan vazgeçti. Bunun üzerine Patrik'in taraftarları dağıldılar ve savaş hazırlıklarını bıraktılar.

Kral Patrik'in taraftarlarının dağıldıklarını gören Müslümanlar onların üzerine ciddî bir hamle yaptılar ve onları bozguna uğrattılar. Bu sırada süngülenen Patrik, bir çok yara aldı ve atından düştü. Bundan sonra Patrik'in yanına askerinin koruyucu ekibi geldi ve onu yaralı olarak kurtardıktan sonra alıp götürdü. Müslümanlar ise Patrik'in askerlerinin yanında bulunan silâh, eşya ve hayvanlarını ganimet olarak aldılar. Müslüman seriyye ile Kral Patrik arasında cereyan eden bu hadise büyük bir vaka sayıldı.

Ziyâdetullah, Ebû'l-Ağleb İbrâhim b. Abdullah'ı, İfrîkıye'den Sıkılliye adasına emîr olarak gönderdi. Sıkılliye adasına hareket eden Ebû'l-Ağleb, buraya ancak 15 Ramazan 220 (14 Eylül 835)'de geldi. Ebû'l-Ağleb İbrâhim buraya gelir gelmez Rumların üzerine bir donanma gönderdi. Bu donanma bir Rum donanmasıyla karşılaştı. Müslümanlar Rum donanmasında bulunan her şeyi ganimet olarak aldılar, Ebû'l-Ağleb, aynı zamanda donanmada bulunan bütün Rum askerlerinin de boynunu vurduttu.

Bundan sonra Ebû'l-Ağleb Kosara (Pantellaria)'ya bir başka donanma gönderdi. Bu donanma, içerisinde Rum askerlerin ve bir de İfrîkıye halkından olup da Hıristiyanlık dinine giren birisinin bulunduğu bir ateş kayığını ele geçirdi ve bu kayıktakilerin hepsinin boynu vuruldu.

Başka bir Müslüman seriyye Cebelünnâr (Etna yanardağı)'a ve bu

taraflarda bulunan kalelere gitti. Bu seriyye pek çok kimseyi öldürdü ve ganimetler elde etti, ayrıca ekinleri de yaktı.

Ebû'l-Ağleb, 221 (836)'de Cebelünnâr'a tekrar bir seriyye daha gönderdi. Bu seriyye çok büyük ganimetlerle sağ salim geri döndü. Ganimet bolluğundan bir köle çok düşük fiyatla satılır hâle geldi.

Ebû'l-Ağleb 221 (836)'de bir donanma hazırladı ve bunu Cezâir tarafına gönderdi. Bu donanma da çok büyük ganimetler elde etti ve şehirler, kaleler fethettikten sonra sâlimen geri döndü.

Yine Ebû'l-Ağleb, 221 (836)'de bir seriyye'yi Kastalyâse'ye gönderdi. Bu seriyye ganimet ve esir elde etmekle birlikte düşmanla karşılaştı. Taraflar arasında yapılan savaşta Rumlar galip geldi.

Ebû'l-Ağleb bir başka seriyye'yi de Kasriyânne şehrine gönderdi. Karşısına düşman çıkan bu seriyye'de yapılan savaşta yenilgiye uğradı ve bir grup Müslüman da telef oldu.

Bundan sonra Rumlarla Müslümanlar arasında bir başka vak'a daha meydana geldi. Bu defa Rumlar hezimete uğradılar, Müslümanlar ise Rumların beş büyük gemisini adamlarıyla birlikte ganimet olarak ele geçirdiler. Nihayet kış mevsiminin geldiği sıralarda, zifiri karanlık bir gecede Müslümanlardan birisi Kasriyânne halkından kendi hâllerinde bulunan bir grubu gördü ve onlara yaklaştı. Bu sırada gözü bir yola ilişti ve yola girerek yürümeğe başladı. Hiç bir kimse onun farkına varamadı. Sonra kışlaya geri döndü ve durumu Müslüman askerlere bildirdi. Müslüman askerler bu kimse ile gelerek onun daha önce tesbit etmiş olduğu bu yerden içeri daldılar ve tekbir getirmeğe başladılar. Daha sonra Kasriyânne'nin varoşunu da ellerine geçirdiler. Müşrik düşmanlar ise şehrin kalesine sığındılar ve Müslümanlardan emân istediler. Müslümanlar onlara emân verdlier, sonra da pek çok ganimet alarak Belerm şehrine geri döndüler.

223 (837) yılında deniz yoluyla Sıkılliye adasına Rumlardan pek çok asker geldi. Bu sırada Müslümanlar Cuflûzî'yi muhasara altında bulunduruyorlardı ve bu muhasara çok uzamıştı. Rum askerlerinin buraya gelmesi üzerine Müslümanlar Cuflûzî kuşatmasını bıraktılar. Bundan sonra adaya gelen Rum askerler ile Müslümanlar arasında pek çok savaşlar meydana geldi. Daha sonra İfrîkıye emiri Ziyâdetullah b. İbrâhim b. Ağleb'in vefat haberini duyan Müslümanlar önce sarsıldılar, sonra gayret ve sebat göstererek kendilerini korudular.

Çeşitli Olaylar

Ebû's-Serâyâ'nın yakın dostu Muhammed b. Muhammed bu yıl ve-

fat etti. Bu yıl içinde Horasân, Isfahân ve Rey'de çok şiddetli bir kıtlık oldu ve pek çok kimse açlıktan öldü.

Bu sene hacc işlerini İshâk b. Mûsâ b. İsâ b. Mûsâ b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs idare etti.

HİCRET'İN İKİ YÜZ İKİNCİ (M. 817-818) YILI OLAYLARI

İbrâhim b. el-Mehdi'ye Bey'at Edilmesi

Bu yıl 1 Muharrem (bir rivayete göre 5 Muharrem) (20 Temmuz veya 25 Temmuz)'de, Bağdâd halkı Me'mûn'u halifelikten hal' ederek yerine İbrâhim b. el-Mehdî'ye bey'at etti ve İbrâhim b. el-Mehdî'ye "el-Mubârek" lakabını verdi. Bu sırada diğer Hâşimoğulları gelerek İbrâhim'e bey'at ettiler. İbrâhim adına bey'at alma işini Muttalib b. Abdullah b. Mâlik üstlendi. Me'mûn'un halifelikten hal' edilip yerine İbrâhim'e bey'at edilmesi için gayret gösterenlerin başında es-Sindî, Sâhibu'l-musallâ görevinde bulunan Sâlih, Nusayr el-Vasîf ve diğer bazı kimseler bulunuyordu. Bunları böyle bir harekete iten sebep Me'mûn' un halifeliği Abbâsoğullarının elinden çıkarmak istemesi ve atalarının giymiş oldukları siyah elbiseleri çıkarıp yerine yeşil elbise giyilmesini emretmesiydi.

İbrâhim b. el-Mehdî bey'at işinin tamamlanmasından sonra askerlere altı aylık erzak vermeyi vaad etti, fakat bunu geciktirmesi üzerine askerler ayaklandılar ve gürültü çıkarmağa başladılar. Bunun üzerine İbrâhim her bir askere iki yüz dirhem verdi ve bir kısmı için de Sevâd (Kûfe ile Basra arasında ve bunların civarında bulunan köy ve kasabalar) halkı tarafından kendilerine iki yüz dirhem kıymetinde arpa ve buğday verilmesini bir mektupla onlardan istedi. Kendilerine vaat edilen bu arpa ve buğdayı almak için Sevâd bölgesine hareket eden askerler, tayin edilenin dışında bütün arpa ve buğdayları yağma ettiler, hattâ Sultan ve Sevâd halkının paylarına düşenleri de aldılar. Bunun üzerine İbrâhim el-Mehdî, Kûfe ve bütün Sevâd bölgesini istilâ etti, Medâin'e karargâh kurdu, ayrıca Bağdâd'ın batı tarafına Abbâs b. Mûsâ el-Hâdî'yi, doğu tarafına ise İshâk b. Mûsâ el-Hâdî'yi görevlendirdi.

Bu sırada İbrâhim b. el-Mehdî'ye karşı Mehdî b. Ulvân el-Harûrî baş kaldırdı, Bûk nehri ile aşağı ve yukarı Râzân kenarlarını ele geçirdi. Bunun üzerine İbrâhim, Ebû İshâk b. er-Reşîd'i yani el-Mu'tasım'ı bir

grup kumandan ile birlikte Mehdi b. Ulvân'ın üzerine gönderdi. Karşılaşan taraflar hemen çatışmaya giriştiler. Çatışma esnasında Mehdî b. Ulvân'ın adamlarından birisi Ebû İshâk b. er-Reşîd'e bir mızrak vurdu, fakat Türk asıllı Eşnâs adında bir genç Ebû İshak'ı korudu. Neticede Mehdî b. Ulvân bozguna uğradı ve bozgunu Havlâ'yâ kadar devam etti. Bir rivayete göre Mehdi b. Ulvân 203 (818) yılında baş kaldırmıştır.

İbrâhim b. el-Mehdî'nin Kasr-ı İbn Hübeyre'yi İstilâ Etmesi

Kasr-ı İbn Hübeyre'de Hasan b. Sehl adına valilik görevinde Humeyd b. Abdülhamîd bulunuyordu. Humeyd'in yanında ayrıca Saîd b. es-Sâcûr, Ebû'l-Batt, Gassân b. Ebi'l-Ferec, Muhammed b. İbrâhim el-İfrîkî gibi diğer bazı kumandanlar da bulunmaktaydı. Humeyd b. Abdülhamîd'den yüz çeviren bu kumandanlar İbrâhim'e bir mektup göndererek Kasr-ı İbn Hübeyre'yi kendisi için ele geçirebileceklerini bildirdiler, ayrıca Hasan b. Sehl'e de bir mektup göndererek Humeyd'in İbrâhim ile mektuplaştığını haber verdiler. Humeyd de bu kumandanlar hakkında aynen onların yazdıkları gibi mektuplar yazmaktaydı. Bunun üzerine Hasan b. Sehl, Humeyd'e bir mektup yazdı ve yanına gelmesini istedi; fakat Humeyd, mallarının ve askerlerinin bu kumandanlar tarafından ele geçirilerek kendisinin İbrâhim'e teslim edilmesinden korktuğu için Hasan b. Sehl'in isteğine uymadı, ancak Hasan b. Sehl'in kendisine gönderdiği ısrarlı mektuplar karşısında Rebiyülâhır 202 (Ekim 817)'de yanına gelmek üzere yola çıktı. Humeyd'den ayrılan bu kumandanlar da İbrâhim'e bir mektup gönderdiler ve İsâ b. Muhammed b. Ebî Hâlid'i kendilerinin yanına göndermesini istediler. İbrâhim onların isteğine uyarak İsâ b. Muhammed'i onların yanına göndermek üzere yola çıkardı. Nihayet bu kumandanlar, Humeyd'in askerlerinin ellerinde bulundurdukları her şeyi yağma ettiler ve İbrâhim adına, her birinin içerisinde on bin dirhem bulunan yüz kese ele geçirdiler. Bu arada Hasan b. Sehl'in askerlerinin içerisinde bulunan Humeyd'in oğlu babasının cariyelerini alarak yanına gitti. Bundan sonra İsâ b. Muhammed, Kasr-ı İbn Hübeyre'ye girdi ve buraya 10 Rebîulevvel 202 (27 Ekim 817)'de teslim aldı. Humeyd Hasan b. Sehl'e şöyle dedi: «Ben sana doğruyu bildirmiştim, fakat kandırıldın.»

Bundan sonra Kûfe'ye dönen Humeyd mallarını aldı ve Abbâs b. Mûsâ b. Ca'fer el-Alevî'yi Kûfe valiliğine tayin etti. Ayrıca ona Me'mûn'dan sonra kardeşi Ali b. Mûsâ'ya bey'at çağrısında bulunmasını emretti. Bu arada Humeyd kendisine yüz bin dirhem verdi ve şöyle dedi: «Hiç korkma, kardeşin için bu uğurda savaş, çünkü Kûfe halkı senin yanında olacak ve ben de seninle beraberim.»

Gece yarısı olunca, Humeyd Kûfe'den ayrıldı ve Hasan b. Sehl'in yanına döndü. Bu sırada Hasan b. Sehl, Hakîm el-Hârisî'yi Nîl'e göndermişti. İsâ b. Muhammed de Hakîm'in üzerine yürüdü. Karşılaşan her iki taraf çatışmaya girdi, neticede Hakîm hezimete uğratıldı ve İsâ b. Muhammed de Nîl'e girdi. Yine bu sıralarda İbrâhim b. el-Mehdî, Abbâs b. Mûsâ ile savaşmak üzere Ebû'l-Batt ile Said'i Kûfe'ye gönderdi; çünkü tam bu sırada Abbâs b. Mûsâ Kûfe halkını önce Me'mûn'a, sonra da kardeşi Ali b. Mûsâ'ya bey'ate davet etmiş, Kûfe halkından bazıları da bu çağrıyı kabullenmişlerdi. Bu arada Şî'a'nın aşırıları Abbâs b. Mûsâ'ya şöyle dediler: «Eğer bizi kardeşin Ali b. Mûsâ'ya bey'at etmeğe davet ediyorsan, seninle beraberiz; yok eğer Me'mûn'a bey'at etmeğe davet ediyorsan, bizim oan ihtiyacımız yoktur.» Bunun üzerine Abbâs b. Mûsâ şöyle dedi: «Ben önce Me'mûn'a, sonra kardeşim Ali b. Mûsâ'ya bey'ate davet ediyorum.» Abbâs'ın bu sözleri karşısında kendisini terkettiler.

İbrâhim b. el-Mehdî tarafından Abbâs b. Mûsâ üzerine gönderilen Ebû'l-Batt ve Said Şâhî köyüne konaklamak üzere indikleri zaman, Abbâs b. Mûsâ amcasının, aynı zamanda daha önce Mekke'de kendisine bey'at edilen Muhammed b. Ca'fer'in oğlu Ali ile birlikte ve içlerinde Ebû's-Serâyâ'nın kardeşinin de bulunduğu bir grup kimseyi Ebû'l-Batt ve Said'in üzerine gönderdi. Taraflar hemen çatışmaya girdiler. Neticede Ali b. Muhammed b. Ca'fer el-Alevî ve Kûfe halkı hezimete uğradılar. Said de askerleriyle birlikte 2 Cemâziyelevvel 202 (17 Kasım 817)'de Hîre'ye geldi. Dahan sonra harekete geçtiler ve Kûfe halkıyla savaşa tutuştular. Bu arada Said Abbâsoğullarının tâbileri ile mevâlîlerinin üzerlerine yürüdü ve karşılıklı yapılan çatışma gece vaktine kadar devam etti. Bu çatışmalarda Kûfe halkının üzerinde yeşil elbiseler, Said'in ve askerlerinin üzerinde ise siyah elbiseler bulunuyordu. Ayrıca bu çatışmalarda Said ve askerlerinin parolası: «Ey Ebû İbrâhim! Ey Mansûr! Bundan sonra Me'mûn'a itaat edilmeyecektir» cümleleri idi.

Ertesi gün taraflar tekrar savaşa tutuştular. Her iki taraf eline geçirmiş olduğu şeyleri yakıp yıkıyor ve yağma ediyordu. Bu durumu gören Kûfe halkının ileri gelenleri Sa'îd'e giderek Abbâs b. Mûsâ ve taraftarları için emân istediler. Said ancak Kûfe'den çıkıp gitmeleri şartıyla onlara emân verdi. Bunun üzerine Kûfe'nin ileri gelen kimseleri Sa'îd'in bu şartını kabul ettiler ve Abbâs b. Mûsâ'nın yanına gelerek durumu kendisine bildirdiler. Abbâs bu şartlı emânı kabul ederek evinden ayrıldı. Bundan hemen sonra Abbâs b. Mûsâ'nın askerleri Sa'îd'in burada kalan askerlerinin üzerine hücum ettiler ve onlarla savaşmağa başladılar. Neticede Said'in askerleri bozguna uğradılar ve bozgunları hendeklerine kadar devam etti. Bu arada Abbâs b. Mûsâ'nın askerleri,

İsâ b. Mûsâ'nın evlerini yağma ettiler, yakıp yıktılar, ayrıca ellerine geçirdikleri kimseleri de öldürdüler.

Bu durum üzerine Abbâsiler Hire'de bulunan Said'e bir elçi göndererek Abbâs b. Mûsâ'nın emân anlaşmasından döndüğünü kendisine bildirdiler. Bunu öğrenen Saîd ve askerleri hemen harekete geçerek yatsı vaktinde Kûfe'ye geldiler; yağma hareketine girişenlerden yakaladıkları kimseleri öldürdüler ve onların ellerinde bulunan yağma malları ateşe vererek yaktılar. Saîd ve askerleri bütün gece orada beklediler. Bu sırada yine Kûfe'nin ileri gelenleri tekrar Saîd ve askerlerinin yanlarına gelerek Abbâs b. Mûsâ'nın emân anlaşmasından dönmediğini, bu işi yapanların ayak takımı kimseler olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine Saîd ve askerleri oradan ayrıldılar.

Ertesi gün Saîd ve Ebû'l-Batt Kûfe'ye girdiler ve halka emân çağrısında bulundular. Bu arada hiç bir kimseye dokunmadılar. Kûfe valiliğine Fadl b. Muhammmed b. es-Sabbâh el-Kindî'yi atadılar, sonra Fadl'ın kendi memleketinin insanlarını tutması ve kayırması üzerine onu azlederek yerine Gassân b. Ebi'l-Ferec'i tayin ettiler. Daha sonra Gassân'ın Ebû's-Serâyâ'nın kardeşi Ebû Abdullah'ı öldürmesi üzerine onu da azlederek yerine Saîd'in kardeşinin oğlu el-Hevl'i getirdiler. Hevl, Humeyd b. Abdülhamîd'in Kûfe'ye gelmesine kadar valiliğe devam etti. Humeyd'in Kûfe'ye gelişi ile birlikte Hevl buradan hemen kaçtı.

İbrâhim b. el-Mehdî, İsâ b. Muhammed'e, Nîl yoluyla Vâsıt tarafına gitmesini, ayrıca İbn Âişe el-Hâşimi ile Nu'aym b. Hâzim'e birlikte yola çıkmalarını emretti. İbn Âişe ve Nu'aym'e bu arada Saîd, Ebû'l-Batt ve Muhammed b. İbrâhim el-İfrikî de katıldı. Böylece hepsi birlikte İsâ b. Muhammed'in komutanlığı altında, Vâsıt yakınında bulunan es-Sayyâde'de karargâhlarını kurdular. Zaman zaman Hasan b. Sehl'in Vâsıt'ta bulunan askerlerinin üzerine gitmelerine rağmen, Vâsıt şehrine sığınan Hasan'ın askerlerinden hiç biri onlara karşı koymadı.

Daha sonra, 26 Receb 202 (9 Ocak 818)'de, Hasan b. Sehl'in verdiği bir emirle askerleri, İsâ b. Muhammed'e karşı çıktılar ve savaşa tutuşan taraflar öğle vaktine kadar çok şiddetli bir şekilde savaştılar. İsâ b. Muhammed ve askerleri bozguna uğradılar ve Nil ve Tırnâyâ'ya kadar çekildiler. Hasan'ın askerleri İsâ b. Muhammed'in askerlerinin ellerinde bulundurdukları şeyleri ganimet olarak aldılar.

Sehl b. Selâme'nin Ele Geçirilmesi

Bu yıl İbrâhim b. el-Mehdî, Sehl b. Selâme'yi yakalayarak hapse koydu ve onu cezalandırdı.

Sehl'in ele geçirilmek istenmesinin sebebi şu idi:

Bağdâd'da ikâmet eden Sehl b. Selâme halkı iyiliği emretmeğe ve kötülüğü önlemeğe davet ediyordu. Bu yüzden bütün Bağdâd halkı çevresinde toplanmıştı. Hezimete uğrayan İsâ b. Muhammed ve beraberindekiler bundan sonra Sehl b. Selâme'nin üzerine yöneldiler; çünkü Sehl, İsâ b. Muhammed ve taraftarlarının yapmış oldukları çirkinlikleri dile getiriyor ve onları fâsıklık ve fâcirlikle niteliyordu. Sehl b. Selâme ile İsâ b. Muhammed'in askerleri günlerce çatıştılar, neticede geçit sınırlarına gelen İsâ b. Muhammed ile askerleri bu geçit yerlerinde yaşayan halka yerlerini terketmeleri için pek çok dirhem vermeyi teklif ettiler, onlar da bu teklifi kabul ettiler.

İsâ b. Muhammed ve askerleri 25 Şaban 202 cumartesi günü (7 Mart 818 cumartesi günü) Sehl b. Selâme'yi her taraftan sardılar. Bu arada geçit yerlerinde bulunan halk da İsâ b. Muhammed'den almış oldukları pek çok dirhem yüzünden Sehl'i yardımsız bıraktılar. Neticede İsâ b. Muhammed ve askerleri Sehl'in evine kadar geldiler, ancak Sehl'in gizlenmesi ve seyircilerin arasına karışması üzerine evinde bulamadılar ve üzerine gözcüler koydular. Nihayet gece vakti Sehl b. Selâme'yi yakaladılar ve İshâk b. el-Hâdî'nin yanına getirdiler. Kendisiyle konuşan İshâk b. el- Hâdî'ye Sehl şunları söyledi: «Benim davam Abbâsîlik davasıdır. Ayrıca ben Kitap (Kur'an) ve Sünnet ile amel etmeye davet ediyorum. Şu anda sizi üzerinde bulunduğum şeye (Kitap ve Sünnetle amel etmeye) çağırıyorum.» Bunun üzerine İshâk b. el-Hâdî ve yanında bulunanlar Sehl b. Selâme'ye: «Haydi, halkın huzuruna çık ve onlara, kendilerini davet ettiğin hususun bâtıl olduğunu söyle.» dediler. Bu durum karşısında Sehl halka şunları söyledi: «Ey insanlar! Sizi Kitap ve Sünnetle amel etmeğe davet ettiğimi biliyorsunuz. Yine sizi şu anda bunlarla amel etmeye çağırıyorum.» Bu sözlerinden sonra Sehl'e söverek onu dövmeye başladılar ve zincire vurduktan sonra Medâin'de bulunan İbrâhim b. el-Mehdî'ye gönderdiler. İbrâhim'in huzuruna giren Sehl daha önce İshâk b. el-Hâdî'nin karşısında söylemiş olduğu sözlerini aynen tekrarladı. Bunun üzerine İshâk onu dövdü ve hapse attırdı. Ayrıca İshâk halkın Sehl'in bulunduğu yeri öğrenip onu kaçırmalarından korktuğu için öldürüldüğünü ilân etti. Sehl b. Selâme'nin ortaya çıkışı ile yakalanması arasındaki müddet on iki aydır.

Me'mûn'un Irak'a Gitmesi ve Zü'r-Riyâseteyn'in Öldürülmesi

Bu yıl Me'mûn, Merv'den Irâk'a gitti ve Gassân b. Ubâde'yi Horasân'da yerine halef bıraktı.

Me'mûn'un Irak'a gitmesinin sebebi şuydu:

Ali b. Mûsâ er-Rızâ Me'mûn'a Emîn'in öldürüldüğü günden beri halkın savaş ve karışıklık içerisinde bulunduğunu, Fadl b. Sehl'in bazı haberleri kendisinden saklı tuttuğunu, kendisinin yapmış olduğu bir kısım şeylerin halk ve ailesi tarafından ayıplandığını, ayrıca kendisine sihre tutulmuş ve mecnun dediklerini, bu arada İbrâhim b. el-Mehdî'ye bey'at ettiklerini bildirdi.

Bunun üzerine Me'mûn Ali b. Mûsâ'ya şöyle cevap verdi: «Fadl b. Sehl'in bana bildirdiğine göre, halk İbrâhim b. el-Mehdî'ye bey'at etmemiştir. Halk onu, işlerini idare etmesi için başlarına emir seçmiştir.» Ali b. Mûsâ Me'mûn'a Fadl b. Sehl'in bu hususta yalan söylediğini, Hasan b. Sehl ile İbrâhim b. el-Mehdî'nin arasında şu anda savaşın devam ettiğini bildirdi. Ayrıca şunu da söyledi: «Halk Hasan b. Sehl'in ve kardeşi Fadl b. Sehl'in yanınızda sahip oldukları itibardan ve kendinizden sonra bey'at etmenizden, bu arada bana da itibar göstermenizden dolayı sizi ayıplamaktadır.»

Me'mûn, Ali b. Mûsâ'ya: «Pek âlâ, durumun böyle olduğunu bilen var mı?» diye sordu. Ali b. Mûsâ: «Askerlerin ileri gelenlerinden Yahyâ b. Mu'âz, Abdülazîz b. İmrân gibi diğer bir kısım kimseler, bu durumu bilmektedirler.» dedi. Bunun üzerine Me'mûn onları huzuruna çağırdı ve Ali b. Mûsâ'nın kendisine blidirdiği bu durumları onlardan sordu. Fakat onlar Me'mûn'dan Fadl b. Sehl'in kendilerine dokunmayacağına dair emân alıncaya kadar durum hakkında kendisine bilgi vermediler. Bu durum karşısında Me'mûn onlara garanti verdi ve kendi hattıyla onlara emân verdiğine dair bir belge yazdı. Bunun üzerine İbrâhim b. el-Mehdî'ye bey'at edildiğini, Bağdâd halkının İbrâhim'e "Sünnî halife" adını verdiğini, kendisini ise Ali b. Mûsâ'ya itibar etmesinden dolayı Râfızîlikle ittiham ettiklerini bildirdiler.

Ayrıca Me'mun'a, halkın içerisinde bulunduğu durumu, Herseme meselesinde Fadl b. Sehl'in doğruyu saptırdığını ve Herseme'nin sadece kendisine nasihat için geldiğini, fakat buna rağmen Fadl b. Sehl'in onu öldürdüğünü haber verdiler. Diğer taraftan Me'mûn'a, işinde tedarikli olmadığı takdirde halifeliğin elinden çıkacağını, Tâhir b. Hüseyn'in kendisinin de bildiği üzere kendine karşı çok itaat gösterdiğini, buna rağmen bütün idareden uzaklaştırılarak Rakka gibi uzak bir köşeye itildiğini ve kendisinden hiç bir hususta faydalanılmadığını, dolayısıyla durumunun zayıfladığını ve askerlerinin kendisine karşı ayaklandıklarını, hatta Tâhir'in, Bağdâd'da bulunması halinde dünyanın baştan sona kadar ihtilâf ve parçalanma içerisinde bulunan saltanat ve mülkü (devleti) koruya-

cağını söylediler ve Bağdâd halkının kendisini gördüğü takdirde, itaat edeceklerini ileri sürerek Me'mûn'un Bağdâd'a gitmesini istediler.

Bu anlatılanların gerçekliği ortaya çıkınca Me'mûn, Irak'a gitmek için emir verdi, fakat durumu öğrenen Fadl b. Sehl, Me'mûn'a fikir veren Yahyâ b. Mu'âz, Abdülazîz b. İmrân ve diğer kimseleri ansızın yakalayarak bir kısmını dövdü, bir kısmını hapse attı ve diğer bir kısmının da sakallarını yoldu. Bunun üzerine Ali b. Mûsâ er-Rızâ bu adamlar hakkında Me'mûn'a: «Ben durumu idare eder, bir çaresini bulurum.» dedi. Bundan sonra Me'mûn harekete geçerek yola çıktı, fakat Me'mûn'un Serahs'e geldiği bir sırada, bir grup kimse 2 Şa'ban 202 (14 Şubat 818)'de Fadl b. Sehl'in üzerine hücum ederek onu hamamda öldürdüler. Fadl b. Sehl öldürüldüğü zaman altmış yaşındaydı. Fadl'ı öldürenler dört kişiden ibaretti. Bunlar, Gâlib el-Mes'ûdî el-Esved, Kostantin er-Rûmî, Ferec ed-Deylemî ve Muvaffak es-Saklebî'dir. Bu şahıslar Fadl'ı öldürdükten sonra kaçtılar. Bunun üzerine Me'mûn bu şahısları yakalayıp getiren kimseye on bin dinar vereceğini vaad etti. Abbâs b. el-Heysem ed-Dîneverî bu kimseleri yakalayıp Me'mûn'un huzuruna getirdi. Bunlar Me'mûn'a: «Fadl'ın öldürülmesini bize sen emrettin.» dediler. Me'mûn'un emri üzerine boyunları vuruldu.

Bir rivayete göre, Me'mûn bu kimselere Fadl'ın öldürülmesi konusunu sorduğunda, onlardan birisi, Fadl b. Sehl'in kız kardeşinin oğlu Ali b. Ebî Saîd'in kendilerini Fadl'ı öldürmeğe sevkettiğini söyledi. Fakat içlerinden birisi de bunu inkâr etti. Neticede Me'mûn bu kimseleri öldürdü.

Bundan sonra Me'mûn, Abdülazîz b. İmrân'ı, Ali b. Ebî Saîd'i, Mûsâ'yı ve bir kısım halkı huzuruna çağırdı ve onlardan Fadl'ın öldürülmesi konusunu sordu, Ancak onlar bu hususta bilgilerinin olmadığını söylediler. Fakat Me'mûn bu sözlerine inanmadı ve onları öldürdükten sonra başlarını Hasan b. Sehl'e gönderdi. Ayrıca kardeşi Fadl'ın öldürülmesinden duyduğu üzüntüyü ve kendisini kardeşi Fadl'ın yerine geçirdiğini bildirdi. Bu haber, Hasan b. Sehl'e Ramazan 202 (Mart 818)'de ulaştırıldı.

Nihayet Me'mûn Irak'a geldi. Bu sırada İbrâhim b. el-Mehdî, İsâ b. Muhammed ve diğerleri Medâin'de bulunuyorlardı. Ebû'l-Batt ve Saîd ise Nil'de idiler ve sabah akşam savaşmağa devam ediyorlardı. Bu arada Muttalib b. Abdullah b. Mâlik Medâin'den dönmüştü. Muttalib hastalığını bahane ederek Bağdâd'a geldi ve Mansûr b. el-Mehdi'nin Me'mûn'un halifesi olarak Bağdâd'da kalmak ve İbrâhim b. el-Mehdî'yi halifelikten hal' etmek üzere gizlice Me'mûn'un halifeliğine davette bulunuyordu. Mansûr b. el-Mehdi Huzeyme b. Hâzim ve diğer kumandan-

lar Muttalib'in bu çağrısını kabul ettiler. Bunun üzerine Muttalib, Ali b. Hişâm ile Humeyd'e birer mektup gönderdi, hemen harekete geçerek Humeyd'in Sarsar nehrine, Ali b. Hişâm'ın Nehrevân'a gelmelerini ve burada konaklamalarını istedi.

Bu durumu öğrenen İbrâhim b. el-Mehdî, hemen Medâin'den Bağdâd'a doğru hareket etti ve 15 Safer 202 (3 Eylül 817)'de Zendeverd'de indi. İbrâhim; Mansûr, Huzeyme ve Muttalib'e birisini gönderdi ve onları yanına çağırdı, fakat onlar hastalık ve meşguliyetlerini bahane ederek İbrâhim'in davetine icabet etmediler. Onların bu tavrına karşı İbrâhim, İsâ b. Muhammed'i onlara gönderdi. Mansûr ve Huzeyme teslim oldular, fakat Muttalib'in taraftarları ve mevâlileri onun teslim olmasına mani oldular. Bunun üzerine İbrâhim'in emriyle birisi şöyle bir ilânda bulundu: «Yağma yapmak isteyen Muttalib'in evine gelsin.» Öğle vaktine doğru bu çağrı üzerine Muttalib'in evine geldiler ve onun ve yakınlarının evlerini yağmaladılar, fakat Muttalib'i ele geçiremediler. Bu hadise 17 Safer 202 (5 Eylül 817)'de meydana geldi. Bu haberin Humeyd ve Ali b. Hişâm'a ulaşması üzerine, Humeyd Medâin'i ele geçirdi ve buraya indi. Ayrıca köprüyü parçaladı ve burada ikamete karar verdi. İbrâhim b. el-Mehdî ise Muttalib'i ele geçiremediği için yaptıklarına pişman oldu.

Ali b. Hüseyn el-Hemdânî'nin Öldürülmesi

Bu yıl Musul'u elinde bulunduran Ali b. Hüseyn el-Hemdânî (Hemdân Yemen'de bir kabile adı), kardeşi Ahmed ve akrabalarından bir grup kimse öldürüldü.

Ali b. Hüseyn'in öldürülmesinin sebebi şu idi:

Ali b. Hüseyn bir gün kendi kavminden ve Ezd'den meydana gelen bir grup kimse ile birlikte çıkmıştı. Ninova kasabasını ve ovasını gördüğünde: «Bir insan için bu memleketler ne güzeldir.» dedi. Bu sözüne karşılık Ezdlilerden bazı kimseler: «Ya biz ne yapacağız?» dediler. Bunun üzerine Ali b. Hüseyn: «Umân'a gidersiniz.» dedi. İşte bu haber çevreye yayıldı.

Ali b. Hüseyn daha sonra Avn b. Cebele adında Ezdli birisini yakalayarak üzerine bir duvar ördürdü ve Avn b. Cebele burada öldü. Durum meydana çıkınca Seyyid b. Enes ve etrafında toplanan Ezdliler savaş için harekete geçtiler ve onunla çatışmaya girdiler. Bunun üzerine bir haricî olan Mehdî b. Ulvân'dan yardım istedi, Mehdî b. Ulvân da yardım çağrısını kabul etti ve onun yanına geldi. Ayrıca halka namaz kıldırıp ken-

disine bey'ate davet etti. Neticede, savaş şiddetlendi ve bu savaş Ali b. Hüseyn'in ve askerlerinin sonu oldu. Ali b. Hüseyn ve askerleri bundan sonra Musul'dan çıkarak el-Hadise'ye gittiler. Fakat Ezdliler peşlerini bırakmayıp buraya kadar takip ettiler ve kendisini, kardeşi Ahmed'i ve yakınlarından bir grup kimseyi öldürdüler. Ancak Ali ve Ahmed'in kardeşi Muhammed Bağdâd'a giderek kurtuldu. Bundan sonra Ezdliler Musul'a döndüler ve Seyyid b. Enes, Musul'u ele geçirip Me'mûn adına hutbe okuyarak onun itaatı altına girdi.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Me'mûn, Hasan b. Sehl'in kızı Bûrân ile evlendi. Yine bu yıl Me'mûn kızı Ümmü Habîb'i Ali b. Mûsâ er-Rızâ ile, diğer kızı Ümmü'l-Fadl'ı da Muhammed b. Ali er-Rızâ b. Mûsâ ile evlendirdi.

Hacc işlerini bu yıl İbrâhim b. Mûsâ b. Ca'fer idare etti ve Me'mûn'dan sonra kardeşi Ali b. Mûsâ'yı veliahd ilân ettikten sonra da Yemen'e hareket etti. Bu sırada Yemen Hamdeveyh b. Ali b. İsâ b. Mâhân'ın hakimiyetinde bulunuyordu.

Bu yıl içinde 14 Rebiyülâhır cumartesi gecesi (31 Ekim cumartesi gecesi) gökte bir kırmızılık belirdi ve gece yarısına kadar sürdü. İki sütun halindeki kırmızılık ise sabaha kadar devam etti.

Ebû Amr b. el-Alâ'nın seçkin talebelerinden, kırâet âlimi Ebû Muhammed Yahyâ b. Mübârek b. Muğîra el-Adevî el-Yezîdî bu yıl vefat etti. Bu zata "el-Yezîdî" nisbesinin verilmesinin sebebi, Mehdî'nin dayısı Yezîd b. Mansûr ile sohbet etmesi ve oğluna muallimlik yapmasıdır.

Yine bu yıl içinde Zü'r-riyâseteyn'in babası Sehl, oğlunun öldürülmesinden altı ay sonra vefat etti. Zü'r-riyaseteyn (Hasan b. Sehl)'in annesi ise oğlunun kızı (torunu) Bûrân'ın düğününe kadar yaşadı.

HİCRET'İN İKİ YÜZ ÜÇÜNCÜ (M. 818-819) YILI OLAYLARI

Ali b. Mûsâ er-Rızâ'nın Ölümü

Bu yıl Ali b. Mûsâ er-Rızâ vefat etti. Vefat sebebi çok miktarda üzüm yemesiydi. Medîne'de 148 (765) yılında dünyaya gelen Ali b. Mûsâ, 29 Safer 203 (6 Eylül 818)'de aniden Tûs'ta öldü. Cenaze namazını Me'mûn kıldırdı ve babası Hârûn er-Reşîd'in yanına defnetti.

Me'mûn Tûs şehrine geldiği zaman bir müddet babasının kabrinin başında durup bekledi.

Bir rivayete göre Me'mûn üzümden çok hoşlanan Ali b. Mûsâ'yı üzüm içerisine koyduğu bir zehirle öldürtmüştür; fakat bu rivayet kanaatime göre gerçeği akssettirmekten çok uzaktır.

Me'mûn Ali b. Mûsâ'nın ölümünü ve bundan duyduğu acıyı bir mektupla Hasan b. Sehl'e bildirdi, ayrıca Bağdâd halkına, Abbâsoğullarına ve Mevâlîlere de ölümünü duyurdu. Halbuki bunlar daha önce Me'mûn'un Ali b. Mûsâ'ya veliahd olarak bey'at etmesini ayıplamışlardı. Şimdi ise Ali b. Mûsâ ölmüştü, bu yüzden Me'mûn onlardan itaati altına girmelerini istiyordu. Fakat onlar Me'mûn'a çok ağır bir cevap yazdılar.

İbrâhim b. el-Mehdî'nin İsâ b. Muhammed'i Tevkif Etmesi

Bu yılda, 29 Şevval 203 (30 Nisan 819)'de İbrâhim b. el-Mehdî, İsâ b. Muhammed b. Ebî Hâlid'i tevkif etti. İbrâhim'in İsâ'yı tevkif etmesinin sebebi şu idi:

İsâ b. Muhammed, Humeyd ve Hasan b. Sehl ile mektuplaşıyor, İbrâhim'e ise zahiren itaat ettiğini gösteriyordu. İbrâhim, İsâ'dan ne vakit Ahmed ile savaşmak üzere hareket etmesini istese o: "Asker erzak istiyor." mazeretini ortaya atıyor böylece İbrâhim'i atlatmağa çalışıyordu. Bir defasında: «Mahsuller erişince...» demişti.

İsâ b. Muhammed, İbrâhim'in maksadının ne olduğunu iyice tespit ettikten sonra, 29 Şevval 203 cuma günü (29 Nisan 819 cuma günü) kendilerine İbrâhim b. el-Mehdîyi teslim etmek üzere askerlerini terketti.

İsâ b. Muhammed'in bu hareketi kardeşi Hârûn b. Muhammed tarafından İbrâhim b. el-Mehdî'ye iletildi. İsâ b. Muhammed ise Köprü Kapısı (Bâbu'l-cisr)'na gelerek halka şöyle dedi: «Humeyd'den işime karışmamasını istedim ve ben de onun işine karışmayacağıma söz verdim.» Bundan sonra İsâ, Bâbu'l-cisr ve Bâbu's-Şâm civarında hendekler kazılmasını emretti.

İsâ b. Muhammed'in bu söz ve hareketi de yine İbrâhim'e iletildi. Bu sırada İbrâhim b. el-Mehdî, İsâ'dan şehirde cuma namazını kıldırmasını istedi. İsâ onun bu isteğini kabul etti, ancak onun cuma konuşması İbrâhim'i tedirgin etti ve hemen birisini göndererek yanına çağırdı, fakat İsâ mazeret belirterek gelmedi. İbrâhim'in peşpeşe adamlar göndermesi üzerine, İsâ Rusâfe'de bulunan İbrâhim'in yanına geldi ve huzuruna giren İsâ'yı İbrâhim bir müddet azarladı. Bu esnada İsâ özür diliyor ve söylediği sözlerin bir kısmını inkâr ediyordu. Neticede İbrâhim'in emriyle dövüldü ve hapse atıldı, ayrıca kumandanlarından ve yakınlarından bir grup kimse yakalanarak tutuklandı. Bu arada onların bir kısmı ise kurtuldu. Bu kurtulanların arasında İsâ b. Muhammed'in halifesi Abbâs da vardı.

Bundan sonra İsâ'nın akrabaları bir araya gelerek halkı İbrâhim'e karşı kışkırtmağa başladılar. Bu kışkırtma hareketinin başında İsâ'nın halifesi Abbâs vardı. Nihayet bir araya toplanan halk İbrâhim'in Köprü, Kerh ve diğer kısımlara bakan âmilini (valisini) kovdular. Bundan sonra ortalığı bozguncular sardı. Bu arada Abbâs Humeyd'e bir mektup yazarak Bağdâd'ı kendisine teslim etmeleri için yanlarına gelmesini istedi.

İbrâhim b. el-Mehdî'nin Hal' Edilmesi

Bu yıl Bağdâd halkı İbrâhim b. el-Mehdî'yi halifelikten hal' etti. İbrâhim'in hal' edilmesinin sebebi ise, daha önce yukarıda da bahsedildiği üzere, İsâ b. Muhammed'i tevkif etmesiydi. İsâ'nın taraftarları, başta Abbâs olmak üzere, yanlarına gelmesi için Humeyd'e mektup yazdıklarında Humeyd Sarsar nehrinin yanına geldi ve burada konaklamağa başladı. Burada Humeyd'i Abbâs ve Bağdâd halkının kumandanları karşıladılar ve her askere ellişer dirhem vermesini şart koştular. Humeyd de onların bu şartını kabul etti ve cuma günü Me'mûn'a hutbede dua

okunması ve İbrâhim'i hal' etmeleri şartıyla kendilerine bu ellişer dirhemlik bahşişlerini cumartesi günü Yâseriyye'de vereceğini vaad etti, onlar da Humeyd'in bu teklifini kabul ettiler.

Bu durumu öğrenen İbrâhim ise, İsâ b. Muhammed'i ve kardeşlerini hapisten çıkardı ve kendisinden evine dönmesini, hiç olmazsa o tarafı kendisinin yerine elinde tutmasını istedi, fakat İsâ onun bu isteğini reddetti.

Cuma günü olunca fakih Abbâs b. Muhammed b. Ebî Recâ' halka cuma namazını kıldırdı ve Me'mûn'a halife olarak dua etti. Bundan sonra Humeyd Yâseriyye'ye geldi ve buraya gelen askerlere daha önce vaad etmiş olduğu ellişer dirhemlik bahşişlerini verdi. Askerler Ali b. Hişâm'ın kendilerine ellişer dirhem verip sonra bu bahşişi kestiğini düşünerek elli rakamını uğursuz saydıklarından, Humeyd'in kendilerinden onar dirhem indirim yapmasını istediler. Bunun üzerine Humeyd: «Sizden değil onar dirhem kesmek, aksine onar dirhem artırıyorum ve her birinize altmışar dirhem veriyorum.» dedi.

Humeyd'in bu hareketleri kendisine iletilen İbrâhim, İsâ b. Muhammed'i yanına çağırdı ve Humeyd ile savaşmasını istedi. İsâ'nın bunu kabul etmesi üzerine İbrâhim kendisini serbest bıraktı ve kefiller aldı. Bundan sonra İsâ, askerler ile konuştu ve onlara Humeyd'in vermiş olduğu miktarın aynını vereceğini vaad etti, fakat askerler böyle bir teklifi reddettiler. Bu defa İsâ ve doğu tarafın kumandanları askerlerin yanına gittiler. İsâ onlara altmışar dirhemden daha fazla vereceği vaadinde bulundu, ancak askerler İsâ ve taraftarlarına sövdüler ve İbrâhim'i istemediklerini söylediler. Bunun üzerine İsâ hemen savaşa tutuştu ve kendisini ortalarına attı. Onu bir esir gibi yakaladılar, daha sonra kumandanlarından birisi alıp evine getirdi. Geride kalan diğerleri ise İbrâhim'in yanına geri döndüler ve durumu kendisine bildirdiler. İbrâhim bu duruma çok üzüldü.

Muttalib b. Abdullah b. Mâlik ise daha önce bahsettiğimiz üzere İbrâhim'den gizlenmişti. Humeyd'in Bağdâd'a gelmesi üzerine onun yanına gitmek istemişti, fakat kendisini tanıyanlar yakalayarak onu İbrâhim'in huzuruna getirdiler. İbrâhim, onu üç gün hapsettikten sonra 2 Zilhicce 203 (21 Haziran 819)'de serbest bıraktı.

İbrâhim b. el-Mehdî'nin Gizlenmesi

Bu yıl İbrâhim b. el-Mehdî gizlendi. İbrâhim'in gizlenmesinin sebebi, Humeyd'in harekete geçerek Abdullah b. Mâlik Erhâ'sına (köy adı)

gelip konaklamasıydı' İbrâhim'in kumandan ve askerleri, Humeyd'in burada konakladığını öğrenince, gizlice yanına gittiler ve hepsi yanında toplandılar. Ayrıca bunlar Medâin'i Hümeyd için aldılar.

İbrâhim, onların bu hareketini görünce yanında bulunanların hepsini savaşmak üzere Humeyd'in üzerine gönderdi. Taraflar Deyâlâ Nehri köprüsü üzerinde karşılaştılar ve çatışmaya giriştiler. Neticede Humeyd, İbrâhim'in taraftarlarını hezimete uğrattı ve Humeyd'in askerleri onların peşini takip ederek nihayet 30 Zilkade 203 (30 Mayıs 819)'de Bağdâd'a girdiler.

Kuşluk vaktine doğru Fadl b. Rebî' gizlendi ve sonra Humeyd'in yanına gitti. Bundan sonra Hâşimiler ve kumandanlar teker teker Humeyd' in yanına geldiler. İbrâhim bu manzara karşısında şaşırıp kaldı ve bu durum çok ağırına gitti. Bu arada Muttalib b. Abdullah bulunduğu tarafı teslim etmek için Humeyd'e mektup yazdı, ayrıca Sa'îd b. es-Sâcûr, Ebû'l-Batt ve diğerleri Ali b. Hişâm'a mektuplar göndererek İbrâhim'i kendisine teslim etmek üzere yakalayacaklarını bildirdiler. İbrâhim bunların tutumlarını ve bütün taraftarlarının üzerinde ittifak ettikleri hususu öğrendiği zaman onları idare etti ve 18 Zilhicce 203 çarşamba gecesi (18 Haziran 819 cuma gecesi) karanlığın bastırdığı bir anda kaybolup gizlendi.

Muttalib b. Abdullah, Humeyd'e birisini göndererek İbrâhim'in evini kuşattığını bildirdi, ayrıca Said b. es-Sâcûr da Ali b. Hişâm'a bir mektup gönderdi. Humeyd hemen harekete geçerek Abdullah Erhâ'sından Bâbu'l-cisr'e geldi. Ali b. Hişâm da Bin Nehrine geldi ve buradan Kevser Mescid'ine doğru ilerledi. Humeyd ise İbrâhim b. el-Mehdî'nin evine gitti, fakat aramasına rağmen onu evinde bulamadı. Bundan sonra İbrâhim, Me'mûn Bağdâd'a gelinceye kadar, hattâ geldikten sonra bile gizlenmesini sürdürdü, ancak başına gelenlerden sonra ortaya çıktı.

İbrâhim b. el-Mehdî'nin halifeliği bir sene, on bir ay, on iki gün sürdü. İbrâhim'den sonra Bağdâd'ın doğu tarafına Ali b. Hişâm, batı tarafına ise Humeyd hâkim oldu. Bu arada İbrâhim halkın öldürüldüğünü zannettiği Sehl b. Selâme'yi hapishaneden saldı. Sehl bundan sonra, Kitap ve Sünnetle amel etmek hususundaki davetini er-Rusâfe Mescid'inde devam ettirdi. Akşam olunca tekrar hapishaneye gönderiliyordu. Daha sonra İbrâhim, Sehl'i 1 Zilhicce 203 (30 Mayıs 819)'de tamamen serbest bıraktı, fakat Sehl serbest bırakıldıktan sonra gizlendi ve ancak İbrâhim'in kaçmasından sonra ortaya çıktı. Humeyd Sehl'i kendisine yaklaştırdı ve ona ihsanda bulundu, sonra da onu ailesine gönderdi. Me'mûn, Bağdâd'a geldikten sonra Sehl b. Selâme'yi mükâfatlandırdı ve kendisine ihsanda bulunup hediyeler verdi.

Çeşitli Olaylar

Bu yılda, 28 İZilhicce (28 Haziran)'de güneş tutulması meydana geldi ve aydınlığı iyice azaldığı gibi üçte ikisinden daha çoğu kayboldu. Me'mûn bu yıl içinde, 30 Zilhicce (30 Haziran)'de Hemedân'a geldi.

Hacc işlerini bu yıl Süleyman b. Abdullah b. Ali idare etti.

Bu yılda Horasân'da büyük bir deprem oldu ve yetmiş gün devam etti. Bu depremin şiddet merkezinde Belh, Cûzcân, Fâryâb, Tâlekân ve Mâverâünnehr gibi yerler bulunduğundan bu memleketlerde büyük tahribât meydana geldi ve bir çok evler yıkıldı. Ayrıca buralarda pek çok insan öldü.

Bu yıl içinde Hasan b. Sehl'in karasafra galebesinden dolayı aklında bir tağayyür (değişme) meydana geldi. Bu yüzden zincire bağlanarak bir müddet tecrit edildi. Ancak onun bu durumunu kumandanlar Me'mûn'a bildirdiler, bunun üzerine Me'mûn ondan boşalan komutanlık mevkiine Dînar b. Abdullah'ı tayin etti ve gelmekte olduğunu bir elçi ile kumandanlara bildirdi.

Yine bu yılda Endülüs'te "Veled" adıyla tanınan birisi ortaya çıktı ve Endülüs emîrine karşı koydu; bunun üzerine Endülüs emîri bir askerî birliği Veled'in üzerine gönderdi, bu birlik Bâce'yi istilâ eden Veled'i burada muhasara altına aldı ve sıkıştırdı. Neticede Bâce ele geçirilip Veled zincire vuruldu.

Fakîh Esed b. Furât bu yılda Kayrevân kadılığını üstlendi. Yine bu yıl, daha önce Hicâz bölgesinde halifeliğine bey'at edilen Muhammed b. Ca'fer es-Sâdık vefat etti ve cenaze namazını Me'mûn kıldırdı.

Daha önce itibar ve yerinden bahsedilen meşhur kumandanlardan Huzeyme b. Hâzim et-Temîmî bu yıl, Şaban 203 (Şubat 819)'de vefat etti. Yahyâ b. Âdem b. Süleyman, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî ve lugat âlimi, aynı zamanda sika bir muhaddis olan Nadr b. Şumeyl bu yıl vefat ettiler. Ayrıca Fakîh Muhammed b. Beşir el-Abdî de bu yıl Kûfe'de öldü.

HİCRET'İN İKİ YÜZ DÖRDÜNCÜ (M. 819-820) YILI OLAYLARI

Me'mûn'un Bağdâd'a Gelmesi

Bu yıl Me'mûn'un Bağdâd'a gelmesiyle karışıklık ve huzursuzluklar sona erdi. Me'mûn bundan önce bir ay kadar Cürcân'da kalmıştı. Bu sırada bir, iki ve üç gün evde, sekiz gün Nehrevân'da kalıyordu. İşte bu sıralarda yakınları, kumandanlar ve ileri gelen kimseler yanına giderek kendisine selâmlarını sundular.

Yine bu sırada Me'mûn Rakka'da bulunan Tâhir'e bir mektup göndererek Nehrevân'a yanına gelmesini istedi. Tâhir, Memûn'un isteğine uyarak Nehrevân'a geldi. Bundan sonra Me'mûn ve askerleri üzerlerinde yeşil elbiseleri ile 15 Safer 204 (13 Temmuz 819)'de Bağdâd'a girdâd'a girdiler. Me'mûn Bağdâd'a geldiği zaman önce er-Rusâfe'ye indi, sonra Dicle kenarındaki sarayına gitti ve kumandanlara kışlalarında kalmalarını emretti.

Bundan sonra halk Me'mûn'un huzuruna yeşil elbiselerle girmeğe başladılar, hattâ üzerinde siyah elbise gördükleri kimselerin bu elbiselerini yırtıp attılar. Bu hadise sekiz gün sürdü. Abbâsoğulları ile Horasân halkının kumandanları bu hadise üzerinde konuşmağa başladılar. Bir rivayete göre, Me'mûn, Tâhir b. Hüseyn'in kendisinden ihtiyaçlarını istemesini emretti. Tâhir de ilk ihtiyaç olarak siyah elbise giyilmesini istedi. Me'mûn Tâhir'in bu isteğini kabul etti ve siyah bir elbise getirterek halkın huzurunda bu elbiseyi giydi. Bir başka siyah hil'at getirilmesini istedi ve bunu da Tâhir'e giydirdi; ayrıca kumandanlarına da siyah elbiseler giydirdi. Bundan sonra halk Me'mûn'un yanına bu kıyafetle gelip gitmeğe başladı. Tekrar siyah elbise giyilmeye başlanması 23 Safer, 204 (21 Haziran 819)'de oldu.

Me'mûn Bağdâd'a gitmek üzere harekete geçtiği zaman, Ahmed b. Ebi'l-Hâlid el-Ahvel ona şöyle dedi: «Ey Müminlerin emîri! Bağdâd halkına karşı hücumumuzu düşündüm. Halkın gönlüne bunca fitne ve karışıklığın hakim olduğu bir sırada yanımızda sadece elli bin dirhem bu-

lunmaktadır. Her hangi birisi baş kaldırır veya bir karışıklık çıkarsa halimiz nice olur?» Me'mûn Ahmed'in bu sözlerine karşı şöyle dedi: «Ey Ahmed! Doğru söylüyorsun, fakat ben sana bu şehirde yaşayan halkın üç tabakaya ayrıldığını söyleyeceğim. Bunlar zâlim, mazlûm ve ne zâlim, ne de mazlûm olan kimselerdir. Zâlim olan bizden af, mazlûm ise insaf beklemektedir. Zâlim ve mazlûm olmayan kimsenin ise evi kendisine geniş gelecektir.» Nitekim durum, Me'mûn'un dediği gibi oldu.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Me'mûn Sevâd halkına haraçlarını beşte iki üzerinden ödemelerini emretti. Sevâd halkı daha önceleri haraçlarını yüzde elli üzerinden ödüyorlardı. Yine bu yıl Hârûnî mekkûk (ölçek) olarak bilinen ve on mekkûkluk kapasiteye sahip olan «el-kafîzu'l-mülham» herkes tarafından kullanılan serbest ölçek kabul edildi.

Yahyâ b. Mu'âz ile Bâbek bu yılda savaştı, fakat hiç biri diğerine karşı zafer elde edemedi. Yine bu yılda Me'mûn, kardeşi Ebû İsâ'yı Kûfe, diğer kardeşi Sâlih'i Basra valiliklerine tayin etti. Ayrıca Ubeydullah b. Hasan b. Ubeydullah b. Abbâs b. Ali b. Ebî Tâlib'i Mekke ve Medîne valiliklerine tayin etti. Ubeydullah b. Hasan bu yıl hacc işlerini de idare etti.

Bu yıl içinde Seyyid b. Enes el-Ezdî Musul'dan Me'mûn'un yanına geldi ve Muhammed b. Hasan b. Sâlih el-Hemdânî onu yapmış olduğu zulümden dolayı Me'mûn'a şikâyet ederek kardeşlerini, yakınlarını öldürdüğünü anlattı. Bunun üzerine Me'mûn Seyyid b. Enes'i huzuruna çağırdı ve: «Seyyid sen misin?» diye sordu. Seyyid b. Enes bu soruya: «Seyyid (Efendi) sizsiniz, ey Müminlerin emîri! Ben Enes'in oğluyum.» diye cevap verdi. Me'mûn, Seyyid b. Enes'in bu tarz konuşmasını çok beğendi ve ona dönerek: «Bu adamın kardeşlerini sen mi öldürdün?» diye sordu. Bunun üzerine Seyyid şöyle dedi: «Evet, onun kardeşlerini ben öldürdüm. Şayet kendisi de onlarla beraber bulunsaydı, onu da öldürürdüm; çünkü onlar bir haricî olan Mehdî b. Ulvân'ı senin memleketine soktular, minberinin üzerine çıkarıp davetini iptal ettiler.» Seyyid b. Enes'in bu sözleri karşısında Me'mûn onu affetti ve Musul valiliğine tayin etti. Bu sırada Musul kadılığında Hasan b. Mûsâ el-Eşyeb bulunuyordu.

150 (767) yılında doğan İmâm Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î, İmâm Ebû Hanîfe'nin ileri gelen talebelerinden Fakîh Hasan b. Ziyâd el-Lu'

lu'î, 133 (750) yılında doğan ve el-Müsned adlı eserin sahibi olan Ebû Dâvud Süleyman b. Dâvud et-Tayâlisî ve neseb âlimi Hişâm b. Muhammed es-Sâib el-Kelbî bu yıl vefat ettiler. Bir rivayete göre Hişâm b. Muhammed 206 (821)'da ölmüştür. Yine et-Tanâfisî diye bilinen Muhammed b. Ubeyd b. Ebî Ümeyye bu yıl, bir rivayete göre 205 (820)'de vefat etmiştir.

HİCRET'İN İKİ YÜZ BEŞİNCİ (M. 820-821) YILI OLAYLARI

Tâhir'in Horasân'a Vali Tayin Edilmesi

Bu yıl Me'mûn, Tâhir b. Hüseyn'i, Bağdâd'dan itibaren doğu kısmının en son sınırına kadar olan yerlerin valiliğine tayin etti. Tâhir bundan önce Bağdâd'ın doğu ve batı kısmının emniyet işleri (şurta) görevini yürütüyordu ve Sevâd bölgesi muavinliğinde bulunuyordu.

Tâhir'in Horasân'a vali tayin edilmesinin sebebi şu idi:

Bir gün Me'mûn'un yanına girdi; bu sırada Me'mûn hâdimi Hüseyn'in sunduğu nebîz (hurma suyu)'i içiyordu. İçeri girince kendisine iki rıtl nebîz sunuldu ve Me'mûn oturmasını emretti. Bunun üzerine: «Sâhibu'ş-Şurta görevinde bulunan bir kişinin efendisinin yanında oturması uygun değildir.» dedi. Me'mûn onun bu sözüne şu karşılığı verdi: «Bu senin dediğin umumî meclislerde olur, hususî meclislerde ise böyle bir kimsenin efendisinin yanında oturması uygundur.» Bu sırada Me'mûn'un gözleri donuktu ve Tâhir ona şöyle dedi: «Ey Müminlerin emîri! Allah gözlerini ağlatmasın, niçin ağlıyorsun? Allah'a yemin ederim ki, bütün memleketler sana boyun eğmiş ve insanlar senin itaatın altına girmişlerdir; ayrıca her işinde sevgiye mazhar olmaktasın.» Tâhir'in bu sözleri üzerine Me'mûn da şunları söyledi: «Öyle bir şey için ağlıyorum ki, o şeyi anmak zül, saklamak ise hüzündür. Hayatta üzülmeyen hiç bir kimse yoktur.»

Bundan sonra oradan ayrılan Tâhir, Hârûn b. Cey'ûne'yi çağırdı ve ona şöyle dedi: «Horasân halkının birbirlerine karşı asabiyetleri vardır. Yanına üç yüz bin dirhem al, bunun iki yüz bin dirhemini Hâdim Hüseyn'e, yüz binini de kâtibi Muhammed b. Hârûn'a ver. Bundan sonra Hâdim Hüseyn'den Me'mûn'un niçin ağladığını kendisinden sormasını iste.» Hârûn b. Cey'ûne Tâhir'in söylediklerine aynen uydu. Me'mûn'un, bir öğle yemeğinde Hâdim Hüseyn'den içecek istemesi üzerine, Hüseyn: «Allah'a yemin ederim ki Tâhir'in yanınıza geldiği sırada niçin ağladığınızı söylemedikçe isteğinize uymayacağım.» dedi. Bunun üzerine Me'

mûn: «Neden bu işe bu kadar önem veriyor ve bana soruyorsun?» diye sordu. Hüseyn: «Üzüldüğümden» cevabını verince: «Bu bir sırdır, eğer bu sırrı ifşa edersen seni öldürürüm.» dedi. Hüseyn de: «Ey Efendim! Bu güne kadar hiç sırrınızı ifşa ettim mi?» dedi. Bunun üzerine Me'mûn ağlayış sebebini şöyle anlattı: «Kardeşim Muhammed (Emîn)i ve başına gelen perişanlığı hatırladım, bu yüzden beni bir ibret sardı ve gözyaşı dökerek rahatlamak istedim. Şunu ifade edeyim ki, Tâhir'in hoşlanmadığı şey mutlakâ benim elimden başına gelecektir.»

Hüseyn durumu Tâhir'e bildirdi, bunun üzerine Tâhir hemen Ahmed b. Ebî Hâlid'e gitti ve şöyle dedi: «Ben kolay kolay kimseyi övmem, yapılan bir iyiliği de asla unutmam. Ne olur beni onun gözünden uzaklaştır.» Ahmed b. Ebî Hâlid: «Senin için bunu yaparım.» dedi ve Me'mûn'un yanına gitti. Me'mûn'un huzuruna giren Ahmed: «Dün gece hiç uyumadım.» dedi. Me'mûn: «Niçin?» diye sorunca: «Gassân b. Abbâd'ı Horasân'a vali tayin ettiniz, oysa Gassân ve beraberindeki kimseler baş yiyen insanlardır. Bir Türkün baş kaldırıp onun başını tehlikeye sokmasından korkuyorum.» dedi. Me'mûn: «Senin düşündüklerini aynen ben de düşündüm. Bu hususta görüşün nedir?» dedi. Ahmed: «Gassân'ın yerine Tâhir b. Huseyn'i tayin etmeniz iyi olur diye düşündüm.» şeklinde görüşünü bildirdi. Bunun üzerine Me'mûn: «Yazıklar olsun sana! Allah'a yemin ederim ki, Tâhir isyancının biridir (baş kaldırıp isyan edebilir.)» dedi. Ahmed'in bu defa: «Tâhir için sana garanti veriyorum.» demesi üzerine de: «O halde git, Tâhir'i Horasân'a vali tayin et.» dedi. Bunun üzerine Ahmed hemen Tâhir'i yanına çağırdı ve onu Horasân valiliğine tayin etti. Tâhir hemen o gün yola çıktı ve Horasân'ın dış kısmına kadar gelip burada bir ay kalmağa karar verdi. Bu esnada daha önce Horasân hâkimine verilen on milyon dirhem kendisine teslim edildi. Tâhir, Bağdâd'dan 29 Zilkade 205 (7 Mayıs 821)'de ayrıldı.

Bir rivayete göre, Tâhir'in Horasân'a vali tayin edilmesinin sebebi şu idi:

Abdurrahman el-Muttavva'î, Harûriyye ile savaşmak için Horasân valisinden emir almaksızın Nîsâbûr'da çok büyük bir kalabalık topladı. İşte bu kalabalık onun bir esasa dayanarak hareket ettiğini düşündüklerinden korkuya kapıldılar. Bu sırada Horasân valiliğinde Hasan b. Sehl adına amcasının oğlu Gassân b. Abbâd bulunuyordu. Tâhir oraya vali tayin edilince Hasan b. Sehl'e karşı celâdetlenmeğe başladı. Böyle hareket etmesinin sebebi Hasan b. Sehl'in kendisini Nasr b. Şebes ile savaşmaya davet etmesiydi. Böyle bir çağrıya öfkelenen Tâhir: «Ben bir halife ile savaşmış ve hilâfeti kurtarıp bir halifeye teslim etmiş kimseyim. Böyle birisi ile savaşmam nasıl olur da bana emredilir? Aslında bunun

gibi biriyle savaşmak için kumandanlarımdan birisinin gönderilmesi daha uygun olurdu.» diyerek Hasan b. Sehl'e celâdet göstermişti.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Abdullah b. Tâhir b. Hüseyn, Rakka'dan Bağdâd'a geldi, Tâhir oğlu Abdullah'ı Rakka'da yerine halef bırakmış ve Nasr b. Şebes ile savaşmasını emretmişti. Bağdâd'a gelince Me'mûn onu babasının Horasân'a hareketinden sonra Sâhibu's-şurta görevine getirdi. Ayrıca Me'mûn bu yıl Yahyâ b. Mu'âz'ı el-Cezire, İsâ b. Muhammed b. Ebî Hâlid'i Armenia ve Âzerbeycân valiliklerine tayin etti ve İsâ b. Muhammed'e Bâbek ile savaşmasını emretti.

Mısır valisi olan Serî b. Hakem, bu görevde iken bu yıl içinde Mısır'da öldü.

Yine bu yıl içinde Sind valisi bulunan Dâvud b. Yezîd vefat etti ve Me'mûn onun yerine her yıl bir milyon dirhem göndermek üzere Beşîr b. Dâvud'u tayin etti.

Me'mûn bu yılda Zütt'lar ile savaşmak için İsâ b. Yezîd el-Celûzî'yi görevlendirdi.

Bu yıl hacc işlerini Mekke ve Medîne emîri olan Ubeydullah b. Hasan idare etti.

Bu yıl Dicle nehri taştı, bu yüzden Bağdâd'da pek çok ev yıkıldı ve bir çok tahribat meydana geldi.

119 (737) yılında doğan Yezîd b. Hârûn el-Vâsıtî, Fakîh Haccâc b. Muhammed el-A'ver, Fakîh Şebâbe b. Sivâr el-Fezârî, Abdullah b. Nâfi' es-Sâiğ, Muhâdır b. el-Muvezzi, Hişâm b. Urve ve diğerlerinden hadis dinleyen Ebû Yahyâ İbrâhim b. Mûsâ ez-Zeyyât el-Mavsılî bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN İKİ YÜZ ALTINCI (M. 821-822) YILI OLAYLARI

Abdullah b. Tâhir'in Rakka Valiliği

Bu yıl Me'mûn Abdullah b. Tâhir'i Rakka'dan alarak Mısır'a vali tayin etti ve Nasr b. Şebes ile savaşmasını emretti.

Abdullah b. Tâhir'in Mısır'a vali tayin edilmesinin sebebi şu idi:

Daha önce Me'mûn tarafından el-Cezire valiliğine tayin edilen Yahyâ b. Mu'âz bu yıl öldü ve yerine oğlu Ahmed'i halef tayin etti, Me'mûn ise onun yerine Abdullah b. Tâ'hir'i atadı ve Me'mûn Abdullah'ı vali tayin etmek istediği zaman onu yanına çağırdı ve şöyle dedi: «Ey Abdullah! Bir ay, belki de daha uzun zamandan beri Allah'a istihâre yapıyorum ve bu istihârenin benim için hayırlı olduğunu umuyorum. Bir kişinin oğlu hakkındaki düşüncesinden dolayı onu aşırı derecede övmek için tavsif ettiğini gördüm. Fakat seni, babanızın hakkınızdaki söylediklerinden daha üstün buldum. Biliyorsunuz ki, Yahyâ öldü ve yerine oğlu Ahmed'i halef bıraktı; halbuki Ahmed hiç bir şey değildir. Ben senin Mısır valiliğini üstlenmeni ve Nasr b. Şebes ile savaşmanı uygun görüyorum.»

Bunun üzerine Abdullah: «Emriniz başımın üstündedir. Allah'ın, bu işi Müminlerin emîri ve Müslümanlar için hayırlı kılacağını umuyorum.» dedi. Bundan sonra Me'mûn onu Mısır'a vali tayin etti. Bu tayin işinin bir rivayette 205 (820), diğer bir rivayette 207 (822) yılında olduğu ifade edilmektedir.

Abdullah b. Tâhir Mısır'a hareket edince Me'mûn onun yerine amcasının oğlu İshâk b. İbrâhim b. Hüseyn b. Mus'ab'ı Sâhibu's-şurta görevine getirdi. Tâhir, Me'mûn tarafından Mısır valiliğine tayin edilen oğlu Abdullah'a idarecilerin âdap, siyaset ve diğer hususlarda muhtaç oldukları her şeyi ihtiva eden uzun bir mektup yazdı. Bu mektuptan hükümdar olsun, halk olsun hiç bir kimsenin müsteğni olamayacağı âdap, güzel ahlâk ve karakteri teşvik eden hususlardan seçtiklerimin en güzellerini buraya alıyorum.

⁂

Tâhir'in, oğlu Abdullah'a yazdığı bu uzun mektup şöyle başlamaktadır:

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlıyorum...

Bir olan ve ortağı bulunmayan Allah'tan kork. O'nun korku ve murâkabesi içerisinde bulun ve O'nun gadabını gidermeğe çalış. Ayrıca gece ve gündüz idaren altında bulunan halkı korumanın gayreti içinde ol. Allah'ın sana verdiği âfiyeti; âhiretini, gideceğin yeri, hesap vermek için bekletileceğin ve kendisinden mes'ul tutulacağın şeyi hatırlaman için kullan. Bütün bunları yapabilmen Allah'ın seni koruması ve kıyamet gününde seni acıklı azabından kurtarmak istemesiyle mümkün olur; zira Allah sana ihsanda bulunmuş ve idaren altında bulundurduğun kullarına karşı merhametli davranmanızı gerekli kılmış, ayrıca onlara karşı adaletli olmanı, Allah'ın hakkını yerine getirmeni, emir ve yasaklarını onlar hakkında uygulamanı, zararlı olan şeylerden onları korumanı, onların namus ve harîmini muhafaza etmeni, kanlarının dökülmesini önlemeni, onlara yol emniyeti sağlayıp rahata kavuşturmanı emretmiştir. Ayrıca Allah, üzerine farz kıldığı şey yüzünden seni cezalandıracak, hesap vermen için bekletecek ve suale çekecek, geçmiş ve gelecekte yaptıklarını bu farz üzerine mükâfatlandıracaktır. O halde aklını, zihnini ve basiretini Allah'ın sana farz kıldığı şeyin üzerine teksif et ve hiç bir meşguliyet seni bu farzı yapmaktan alıkoymasın; çünkü bu farz senin işinin başı, temel taşı ve Allah'ın seni hidayette kılmasının ilk şartıdır.

Nefsini ilzam edeceğin ve yaptıklarını kendisine nisbet edeceğin ilk şey Allah'ın senin üzerine farz kıldığı beş vakit namaza devam etmek ve bunları vakitleri içerisinde sünnetlerine riayet ederek cemaatle beraber kılmak, bu namazlar için güzelce abdest alarak Allah'ı zikirle başlamak olsun. Ayrıca namazda okuduğun Kur'ân ayetlerini teennî ile oku; rükû, secde ve teşehhüd rükünlerini ifâ ederken samimiyet ve doğruluk üzerine bulunsun. Bundan başka beraberinde bulunan kimseler ile elinin altında bulunanları namaza teşvik et ve kendin de namaza devam et. Nitekim Allah (c.c.)'ın buyurduğu gibi «**namaz edepsizlikten akî ve dîne uymayan her şeyden alıkoyar.**» (Ankebût (29, 45).

Beş vakit namazdan sonra yapman gereken ikinci husus Rasûlüllah (s.a.)'ın sünnetlerini alman, huyunu O'nun ahlâkına uydurman ve O'ndan sonra gelen selefin çığırından gitmendir. Bir işle karşılaştığın zaman önce o iş hakkında Allah'tan korkarak, istihârede bulunarak, O'nun Kitab'ında indirmuş olduğu emir, yasak, helâl ve haramlarına bağlı kalarak, eksik olan kısımları Rasûlüllah'ın sünnetiyle tamamlayarak O'dan yardım iste, sonra da bu işi Allah'ın sana uygun gördüğü tarzda yerine

getirmeğe çalış. Sana yakın olan veya olmayan birine karşı, hoşlandığın veya hoşlanmadığın hususlarda adaletten bıkıp usanma.

Fıkhı, fakihleri, dini ve dindarları, Allah'ın Kitab'ını ve bununla amel edenleri tercih et; çünkü kişinin kendisini süslediği şeyin en iyisi ve değerlisi dinde fıkıh bilgisi sahibi olmak, fıkıh bilgisini elde etmeğe çalışmak ve buna teşvik etmek, ayrıca kişiyi Allah'a yaklaştıracak olan şeyleri bilmektir; zira bütün hayra kılavuzluk eden, hayra çeken, hayrı emreden ve bütün tehlikeli şeyleri ve günahları yasaklayan Allah'tır. Kişi, Allah'ın kendisine verdiği muvaffakıyet sayesinde ve bunlarla birlikte Allah bilgisini, ona karşı tazimini artırır ve ahiretteki yüksek dereceleri elde eder. İşte Allah'ın muvaffakıyeti sayesinde bunlarla birlikte halk emrine karşı tazim, saltanatına karşı heybet, kendine karşı samimiyet ve adaletine güven duymaya başlar.

Bütün işlerde orta yolu tut; çünkü hiç bir şeyin faydası orta yolu tutmak kadar açık seçik, emniyet bakımından belirli ve fazilet yönünden daha derli toplu değildir. Orta yolu tutmak doğru yola ve hidayete sevkeder, doğru yol ise İlâhi muvaffakıyete kılavuzluk eder, muvaffakıyet de sadete götürür. Dinin ve hidayete ulaştıran sünnetlerin ayakta durması orta yolu tutmağa bağlıdır. Bunun için bütün dünya işlerinde orta yolu tutmayı tercih et. Ahireti aramak, sevap sevap elde etmek, salih ameller yapmak, dinen kabul edilen iyi çığırlarda yürümek ve doğru yolun nişanelerini aramak hususlarında gevşeklik gösterme; çünkü Allah'ın zatını murad etmek, O'nun rızasını kazanmak ve cennette O'nun dost kullarıyla beraber bulunmak maksadıyla çok hayır yapmanın ve bu uğurda gayret göstermenin bir sınırı yoktur.

Şunu iyi bil ki, dünya hususunda orta yolu tutmak kişiye izzet ve şeref kazandırır ve onu günahlardan korur. Ayrıca sen kendini ve kendine tâbi olanları orta yolu tutmaktan daha üstün bir şeyle ihtiyat altına alıp koruyamaz ve işlerini düzeltemezsin. O halde orta yolu tut ve onu ara ki, işlerin tamamlansın, güç ve kudretin artsın, sana yakın olan kimseler ile yakın olmayan halkın düzelsin.

Allah'a güzel zanda bulun ki, idaren altıda bulunan halkın sana doğru ve düzgün davransın. Bütün işlerinde Allah'a bir vasıta ara ki, O'nun sana olan nimeti devam etsin.

Devlet işlerinde görevlendirdiğin hiç bir kimsenin durumunu araştırmadan önce onu ittiham etme: zira her türlü kusurdan berî olan kimseyi töhmet altında tutmak ve ona kötü zanda bulunmak günahtır. Bunun için yakın arkadaşlarına karşı iyi zanda bulun, onlara kötü zanda bulunma. Onlar hakkında kötü zanda bulunmayı bırak ki bu hareketin

onların yetişmelerine ve terbiye görmelerine karşı sana yardım etmiş olsun. Ayrıca Allah'ın düşmanı şeytan senin işinde ayıplanacak bir husus bulamasın; çünkü şeytan senin gösterdiğin azıcık bir gevşeklik ve za'fa kanaat eder ve bununla yetinmeğe çalışır. Ayrıca şeytan kötü zanda bulunduğun takdirde hayatının lezzetini kaçıracak olan gam ve kederi gönlüne sokar.

Yine bilmelisin ki, iyi zanda bulunduğun takdirde kendinde kuvvet ve rahat bulur, başkasına muhtaç olmadan bitirilmesini istediğin işlerini iyi zan sayesinde bitirir ve bu sayede halkı kendini sevmeye, sana ait olan bütün işlerde istikametten ayrılmamağa davet edebilirsin. Fakat hiç bir zaman yakın arkadaşlarına karşı iyi zanda bulunman ve idaren altında olanlara merhametli davranman işlerini soruşturup araştırmana engel olmasın. Dostların işlerini bizzat ele almak, halkı korumak, halkı ayakta tutan ve onların halini düzelten hususlarla alâkalanmak, onların ihtiyaçlarını gözetmek ve rızıklarını üstlenmek diğer hususlara nisbetle tercihin olsun. Çünkü bu şekilde hareket etmen dini daha çok ayakta tutar ve sünneti ihya eder.

Bütün bu hususlarda niyetin samimi olsun. Yaptıklarından mes'ul olduğunu, yapmış olduğu iyililkerden mükâfat alacağını, işlemiş olduğu kötlüüklerden dolayı cezalandırılacağını bilen kimsenin sivrildiği gibi, nefsini doğrultmak hususunda sivrilmelisin. Allah (c.c.), dini muhkem bir sığınak ve ululuk vasıtası kılmış, dine tâbi olanların derecelerini yükseltmiş ve şereflerini artırmıştır. O hâlde idare ettiğin halka karşı din ve doğru yol metodunu uygulamağa koyulmalısın.

Suçlulara hak ettikleri nisbette ve derecelerie göre Allah'ın tayin ettiği cezaları tatbik et ve bu cezayı basite alarak sakın terketmeğe kalkışma. Ayrıca suçluların cezasını geciktirme; çünkü bu hususta tefritte bulunman, göstermiş olduğun iyi zannı ifsat eder. Aynı zamanda bu mesele hakkında din ve akıl prensiplerine bağlı kalarak sabır göster, bid'at ve şüpheli şeylerden uzaklaş ki, dinin kurtulsun ve insanlığın tamamlanmış olsun.

Söz verdiğin zaman sözünü tut. iyilik yapmayı vaad ettiğin zaman hemen onu yerine getir. İyilik yapmağa yönel ve iyilik yaparak kötülükleri defetmeğe çalış. İdaren altında bulundurduğun bütün ayıp sahibi kişilerin ayıplarına göz yum. Dilini yalandan ve yalan şahitlikten uzak tut ve yalan söyleyenlere buğzet. Ayrıca söz taşıyan koğucuları kendinden uzaklaştır. İşlerinin başında ve sonunda ilk defa bozulmağa yüz tutması, yalancıyı kendine yaklaştırma ve onun yalan söylemesine cür'et vermeniden ileri gelir; çünkü yalan söylemek günahların başı, yalan şa-

hitlik ve koğuculuk ise günahların sonudur. Bu sebepten koğuculuk yapanla kendisine söz taşınan kimselerin başları selâmete ermez, ayrıca koğucu ile arkadaşlık edenin de başı dertten kurtulmaz. Aynı zamanda kendisine taşınan söze uyarak hareket eden kişinin hiç bir işi rast gitmez.

İyi ve doğru kimseleri sev, hak yolda oldukları müddetçe asalet ve şeref sahibi kişilere yardımcı ol. Zayıflara yardım ederek onları sıkıntıdan kurtar, yakınlarını görüp gözet. Bunları yaparken de Allah'ın rızasını ve emrini yüceltmeyi talep et. Ayrıca yapmış olduğun bu hareketlerden dolayı Allah'tan sevap ve ahiret yurdunu iste. Kötü arzulardan, zulümden kaçın ve bunları düşüncenden uzaklaştır, aynı zamanda böyle bir düşünce içerisinde olmadığını halkına göster. Halkın siyasetini adaletle yumuşatmağa çalış, onlara hak ve seni hidayete götüren bilgi ile muamele et.

Öfkelendiğin zaman nefsine hâkim ol, vakar ve hilim içerisinde bulunmayı tercih et. Hiddet ve öfkeden, içinde bulunduğun durum dolayısıyla gurura kapılmaktan ve: "Başınızda bulunuyorum, istediğimi yaparım." demekten sakın. İşte bunlar senin Allah'a karşı olan yakininin azalmasını ve görüşünün eksilmesini çabuklaştırırlar.

Bir olan ve ortağı olmayan Allah'a karşı niyet ve yakininde samimi ol. Şunu iyi bil ki, mülk Allah'ındır, onu dilediğine verir ve dilediğinden de çeker, geri alır. Nimetin bir kimsenin elinden çıkıp yerini ukûbete terketmesi, hiç bir zaman sultana yakın olan ve nimetleri ellerinde bulundurup refah içerisinde yüzen kimselerin, Allah'ın kendilerine lütfunda vermiş olduğu nimetlere karşı nankörlük etmeleri ve bu nimetler sebebiyle büyüklenmeleri yüzünden bu nimetlerin ellerinden çıkmasından daha çabuk olmaz.

Aşırı hırstan sakın, biriktirmen ve saklaman gereken zahire ve hazinelerini iyilik etmek, takvâ, adalet, halkı ıslâh etmek ve memleketlerini imar etmek, onların işlerini araştırıp ilgilenmek, canlarını korumak, gönlü yanık kimselere yardım etmek için kullan. Bilmelisin ki, toplanıp hazinelerde bekletilen mallar üremez. Bu mallar ancak halkın durumunun iyileştirilmesi, haklarının kendilerine verilmesi ve hayat yüklerinin karşılanması halinde çoğalır ve artış gösterir. Bu mallar sayesinde halkın durumu düzelir, idare bununla süslenir, hayat bununla güzelleşir, şeref ve kuvvet bununla pekişir. O hâlde hazinelerinde gerçekten mal biriktirmek istiyorsan, bu malları İslâm'ın ve Müslümanların mamur olması için harcamalısın. Aynı zamanda bu mallardan Müminlerin emîrinin dostlarına bol miktarda vermelisin, zira bu onların hakkıdır

Bundan başka idaren altındaki halka hisselerini vermelisin ve onların geçimlerini, işlerinin düzeltilmesini üstlenmelisin. İşte bunları yaptığın takdirde, nimetler elinde kalır ve Allah'tan daha fazlasına hak kazanırsın. Ayrıca haraç vergisini almak, halktan vergi toplamak ve görevini kolayca yapmak hususlarında daha muktedir olursun. Adalet ve ihsanını herkese teşmil ettiğin takdirde onlar sana daha kolay itaat eder ve her istediğini gönül rahatlığı içerisinde yaparlar. Bu konuda sana tarif ettiğim hususları yapmakta gayretli ol, ayrıca bu konuda aldığın tedbir çok büyük olsun, çünkü maldan geri kalacak olan ancak Allah yolunda harcanan kısımdır. Bu arada şükreden kimseleri şükürlerine karşılık mükâfatlandır.

Dünya ve dünya gururu, sana ahiret korkusunu unutturmasın, aksi takdirde üzerine düşen hakları hafifa alarak ihmal etmeğe başlarsın. Bir kimsenin üzerine düşen hakları ihmal etmesi onu tefrîte götürür, tefrîtin sonu ise helâk olmaktır.. Yaptığın her ameli, seni nimet ve lütuflarıyla kuşatan Allah için yap ve yapmış olduğun bu amel için O'ndan sevap ümit et. Şükre sarıl ve ona dayan ki, Allah sana karşı hayır ve ihsanını artırsın; çünkü Allah şükredenleri şükürleri, ihsanda bulunanları ihsanları nisbetinde mükâfatlandırır.

Hiç bir dini (veya günahı) hakir görme, kıskançlık yapana yardım etme, fâsık ve fâcire merhamet gösterme, nanköre iyilikte bulunma, düşmana dalkavukluk etme, koğuculuk yapanı tasdik etme, hain kimseyi de emin kabul etme... Fâsıkı dost edinme, yoldan sapmışın peşine takılma, iki yüzlüyü övme, hiç bir insanı hakir görme, dilenen fakiri boş çevirme, bâtıla icâbet etme, muziplik yaparak güldüren kimseye bakma... Vaadinden dönme, cahilce ve beyinsizce davranma, fâsık ve fâcirlerden korkma, öfkeni açığa vurma, şımarık ve kendini beğenmiş bir şekilde yürüme... Ahireti arama hususunda haddi aşma (veya gevşek davranma). günlerini gazap ve azar içerisinde geçirme, zalimin zulmüne ondan korkarak veya müsamaha göstererek göz yumma, ahiretin sevabını dünyada bekleme.

Fakihler ile sık sık müşavere et, devamlı surette hilimle muamele et... Tecrübe, akıl, fikir ve hikmet sahibi kimselerden faydalan, istişâre edeceğin kimselerin arasına zimmîleri ve diğer milletlere mensup olanları sokma ve onların sözlerini de kabul etme; çünkü onların vereceği zarar faydalarından daha çoktur.

Bilmelisin ki, idaren altındaki halkın işlerine yönelmeni, cimrilik kadar hiç bir şey çabuk ifsat edemez; çünkü haris olduğun takdirde çok

alır, az verirsin, böyle olunca da işlerin nadiren düzgün gider. Ayrıca halk, mallarından elini çektiğim ve kendilerine karşı zulmü terkettiğin zaman sana sevgi besler. Aynı zamanda dostlarının sevgideki sadakatleri senin onlara ihsanda bulunmana ve onlara güzel bahşişler vermene bağlıdır. Bunun için cimrilikten çok sakın.

Bilmelisin ki, insanın Allah'ına karşı yapmış olduğu ilk isyan cimriliktir, isyan eden kimse ise perişan olmuş demektir. İşte bu husus şu âyette bildirilmektedir: «...**Kim nefsinin (mala olan) hırsından ve cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtulanların ta kendileridir.**» (Haşr, 9).

Bütün Müslümanlar için niyetinden bir pay ve nasip ayır. Şunu iyice bil ki, cömertlik kulların yapmış oldukları amellerin en değerlisidir; bunun için cömertliği kendinde huy haline getir, cömertlik yolunu hak doğrultusunda aç, amel ve meslek bakımından cömertliğe razı ol. Askerlerin durumlarını adlarının kayıtlı olduğu defterlerden araştırıp öğren ve onlara bol miktarda erzak ver, hattâ maaşlarını o derece artır ki, bu sayede Allah onların ihtiyaçlarını gidermiş olsun. İşte bu şekilde hareket ettiğin takdirde onlar senin için bir kuvvet olur ve gönülleri sana itaat ederken samimiyet ve neşe ile dolar.

Saltanat sahibi olan bir kimseye saadet olarak askerlerine ve halkına karşı adalet, himaye, insaf, yardım, şefkat, iyilik ve bolluk sağlamak gibi hususlarda rahmet olması yeterlidir.

İki kötü durumla karşılaştığın zaman bunlardan kötü olanını, diğer tarafın faziletini düşünerek gidermeğe çalış. Bu şekilde hareket ettiğin takdirde Allah'ın izniyle kurtuluşa erersin.

Bilmelisin ki, adaletle hükmetmenin Allah katındaki değeri büyüktür ve bu değere hiç bir şey denk değildir; çünkü adalet Allah'ın yer yüzündeki insanların durumlarını ölçtüğü bir terazisidir. Hüküm ve diğer sahalarda adaleti yerine getirmekle halkın durumu düzelir, yol emniyeti sağlanır, mazlûm hakkını zalimden tam olarak alır, ayrıca diğer insanlar da haklarını kolaylıkla alırlar, hayat güzelleşir, halk idarecisine karşı itaat hakkını ifa eder, Allah afiyet ve selâmet bahşeder, din ayakta durur, şeriat ve kanunlar kendi mecralarında yürürler.

Allah'ın emirlerini tatbik hususunda sert davran ve iftiradan sakın. Allah'ın bir kısım suçlar için tayin ettiği cezaları uygulamakta devamlı ol, fakat bu cezaları uygulamada acele etmekten sakın. İç sıkıntısından ve endişeden uzak olmağa çalış... Suçluların yeminiyle iktifa et, kendi tecrübenden faydalan, susarken uyanık ol, konuşurken doğru söyle... Hasma karşı insaflı davran, şüpheli noktalarda tevakkuf et, is-

pat hususundaki delilleri iyice tesbite çalış... İdaren altındaki birini cezalandırmak istediğin zaman himaye ve müsamaha gibi düşünceler veya her hangi bir kimsenin seni ayıplaması onu cezalandırmana mani olmasın, bu hususta acelecilik yapma, temkinli hareket et... İyi mülâhaza et ve yaptığın işin akıbetini düşün, tefekkür içerisinde bulun, ibret al... Rabb'ine karşı mütevazi ol, idaren altında bulunan bütün halka merhametli davran ve hakkı kendi üzerine hakim kıl.

Haksız yere ve hafifi alarak kan dökmeğe kalkışma, çünkü dökülen kanların Allah katındaki yeri çok büyüktür. Ayrıca halkın hayat dengesini sağlayan haraç gelirinin üzerinde dikkatle dur. Allah'ın İslâm için şeref ve üstünlük, Müslümanlar için kuvvet ve bolluk, hem kendisinin ve hem de Müslümanların düşmanları için zillet ve kin, Müslümanların muhalifleri olan kâfirler için zillet ve hakirlik sebebi kıldığı bu haracı, taraftarların arasında hiç bir ayırım yapmadan hak, adalet ve eşitlik esaslarına göre dağıt. Ayrıca şerefinden dolayı şerefliyi, zenginliğinden dolayı zengini, kâtipleri, çevrende topladığın seçkin kimseleri ,ve aile mensuplarını dağıttığın bu haraçtan mahrum etme.

Haraç vergisine tâbi olanlardan takatlarının üstünde haraç alma, hak ve adalet sınırını aşan emirler teklif etme. Aynı zamanda hak ve hakikatin acısını bütün halka tattır. İşte bu, onların birbirlerine karşı olan dostluk ve muhabbetlerini daha çok pekiştirir. Bu halkın rızasını elde etmek için de çok gereklidir.

Bilmelisin ki, valilik görevini kabullenmekle halkın hazinedarı, muhafızı ve çobanı (idarecisi) oldun. Diğer taraftan hizmetinde bulunduğun halkın başkanlığını ve çobanlığını yaptığın için onlara, "idare edilen halk" manasında "raiyye" adı verilmiştir. Bu itibarla onların sana kudretleri dahilinde istemeden verdikleri malları alır, sonra tekrar bunları onların iyiliğine olan hususlar, onları ayakta tutan temel meseleler ve bükülen bellerini doğrultmak gibi lüzumlu olan yerler için harcarsın. Ayrıca onların üzerine memur tayin etmek istediğin zaman görüş sahibi, tedbirli, tecrübeli, namuslu, işinden anlayan, siyaset ve iffet bilgisi olan kimseleri tayin et. Bu arada yiyecek hususunda halka bolluk sağla. Zira bu, üstlendiğin görevin icabı, yerine getirmen gereken haklardandır. Hiç bir şey seni bundan uzak tutmasın ve hiç bir engel seni bundan menetmesin. Eğer bunu yapmayı tercih eder ve görevini yerine getirirsen, Rabb'in tarafından nimetin artırılmasını ve hizmetinden dolayı halkından hakkında iyi şeyler söylemesini isteyebilirsin. Ayrıca bu sayede halkın sana karşı olan sevgisini korur, halkın iyileşmesine yardım etmiş olur ve memleketinde bir takım hayır işlerini de yapmayı planlamış olursun. Böylece bulunduğun taraf bayındır hâle gelir ve elinde bulundur-

duğun bölgelerde bolluk görülür, haraç vergilerin artar, dolayısıyla malların çoğalır. Bu sayede ordunu elinde tutmak imkânına sahip olur ve halka bol miktarda bahşişler dağıtarak onları kendinden memnun etme fırsatını elde edersin. Aynı zamanda düşmanının gözünde siyaseti beğenilen ve adaletinden memnun kalınan bir kimse haline gelir ve bütün işlerinde adalet, kuvvet, tedarik sahibi bir kişi olursun. O halde bu hususta yarış ve hiç bir şeyi buna tercih etme ki, Allah'ın izniyle yapmış olduğun işin neticesinde övülmeye lâyık olasın.

Görev sınırlarının içerisinde bulunan her bölgeye, el altından sana âmilleri hakkında haber verecek ve onların gidişatlarını, yapmış oldukları hareketleri bir mektupla bildirecek emin kimseler tayin et ki, her âmilinin yanında bizzat bulunmuş ve onların yapmış oldukları işleri gözlerinle yakinen görmüş gibi olasın. Ayrıca âmillerine bir iş emretmek istediğin zaman o işin akıbetini iyi düşün. Eğer akıbetinde emniyet ve selâmet görür, iyi bir çare olduğuna inanır ve güzel bir şey yaptığına kâni olursan o işi yap, aksi takdirde yapmaktan uzak dur ve o iş hakkında basiret ve bilgi sahibi kimselere müracaat et ve bundan sonra hazırlığını yap; çünkü çoğu zaman kişi arzusuna boyun eğerek bir işe girişir, fakat o iş onu şaşırtır ve yolunu saptırır. Eğer kişi o işin akıbetini düşünmez ise kendisini tehlikeye atar ve işi altüst olur. Yapmak istediğin her şeyde ihtiyatlı ol ve Allah'ın yardımından sonra kuvvetle o şeye sarıl. Bütün işlerinde Allah'tan sık sık istihârede bulun. Gününün işini o gün bitir, yarınına bırakma ve işini daha çok bizzat kendin yapmağa çalış; çünkü yarının öyle işleri ve hadiseleri vardır ki, yarına bırakmış olduğun bu günün işlerini yapmana mâni olur.

Bilmelisin ki, bu gün geçtiği zaman içindekilerle birlikte geçer, eğer bu günün işini yarına bırakırsan iki günün işi üzerine yığılmış olur ve bu seni meşgul edeceğinden o işi yapamamana yol açar; ama her günün işini gününde yaparsan nefsini ve bedenini rahata kavuşturmuş, saltanata ait olan idarî işlerini sağlamlaştırmış olursun.

Gönül safiyetlerini yakın olarak bildiğin, işlerine samimî ve halisâne bir şekilde yardım etmek istediklerini, sana karşı sevgi beslediklerini gördüğün yaşlı, temiz, hür kimseleri araştırıp bul ve onları kendin için dost edin, onlara ihsanda bulun.

İhtiyaç içerisinde bulunan hanelerin halklarını araştır, onların geçim yüklerini üstlen ve durumlarını öyle düzelt ki, bir daha ihtiyaçları için sıkıntıya düşmesinler. Ayrıca fakirlerin, miskinlerin, davasını sana kadar getiremeyecek olan güçsüz mazlûmların, hakkını arayacak kadar bilgisi olmayan zavallıların işleriyle bizzat kendin ilgilen ve onları iş-

rarla araştırıp bulmaya çalış. Aynı zamanda bu tür kimselerin araştırılmasını idaren altında bulunan dürüst kişilere bırak ve Allah'ın onların durumlarını iyileştirmek istediği tarzda onların halini düzeltmen için bu kişilere, o tür kimselerin ihtiyaçlarını ve durumlarını sana bildirmelerini emret.

İhtiyaç sahibi fakirleri, onların yetim ve dullarını araştır, ayrıca merhamet ve iyilik hususunda Müminlerin emirine —Allah kendisini aziz eylesin— uyarak onlar için beytülmâlden yiyecek ve giyecekler tayin et ki, bu sayede Allah onların durumlarını iyileştirsin ve sana bereket ve bolluk nasip etsin. Ayrıca muhtelif sınıflar için de beytülmalden hisseler ayır ve öncelikle maaş defterlerine Kur'ân'ı tam ezberleyenler ile çoğunu ezberleyenlerin isimlerini kaydet. Müslümanların hastaları için barınacak evler (hastahaneler) yap, onlar için merhametle davranacak hizmetçiler ve hastalıklarını tedavi edecek tabibler tayin et, beytülmalden israfa kaçmamak şartı ile onların arzularını karşılamağa çalış.

Yine bilmelisin ki, insanların haklarını vermek ve onların en üstün ve ideal olan arzularını yerine getirmek yetmez; onları memnun ve hoşnut etmek için daha fazlasını elde etmek ve kendilerinden daha güzel bir davranış beklemek arzusuyla ihtiyaçlarını kendi valilerine götürmelerine imkân sağlamak gerekir. Çoğu zaman halkın işleriyle meşgul olan kimsede işlerinin çokluğu yüzünden bir bıkkınlık meydana gelir, hattâ başına gelen bir takım meşakkat ve sıkıntılar onun fikrini ve zihnini halkla ilgilenmekten alıkor. Şunu iyi bilmek gerekir ki, adalete rağbet gösteren, adalete dayanan işlerin güzelliğini dünyada kavrayan ve bundan doğacak olan ahiret sevabının faziletini bilen bir kimse hiç bir zaman kendisini Allah'a yaklaştıracak olan şeyleri istiskal ederek O'nun rahmetini isteyen kimse gibi olmaz.

Halkın yanına girmelerine sık sık izin ver, yüzünü onlara göster. Azâlarını teskin et (veya muhafızlarının onlara musamahalı hareket etmelerini temin et), onlar için merhamet kanatlarını ser... Sevincini onlar için açığa vur, konuşurken ve bir şey sorarken onlara karşı yumuşak ol, fazilet ve cömertliğin ile onlara şefkatli davran.

Bir şey verdiğin zaman başa kakmadan ve tekdir etmeden cömertlik ve gönül hoşluğu ile, karşılığında iyilik ve ecir beklemek suretiyle ver. Zira bu şekilde verilen bahşişler ve hediyeler Allah'ın izniyle kârlı bir ticaret olacaktır.

Gördüğün dünya hadiselerinden, senden önce gelen ve geçmiş çağların helâk olmuş milletlerin başlarında bulunan başkan ve hükümdarlardan ibret al, sonra da bütün ahvâlinde Allah'ın emrine sarıl, O'nun

sevdiği şeylerin sınırında dur, şeriat ve koyduğu kanunlara göre amel et. Dinini ve Kitâb'ını ayakta tutmağa çalış, bunlara ters düşen şeylerden uzak dur ve Allah'ın gazabına davet eden şeylere karşı koy.

Âmillerin tarafından toplanacak ve harcanacak olan malları iyice araştırıp tanımağa çalış, haram mal toplamaktan ve topladıklarını da müsrifçe harcamaktan sakın.

Sık sık âlimler ile otur kalk, onlarla müşavere et ve onların arasında bulunmağa çalış. Tek arzun ilâhî kanunlara tâbi olmak ve onları yerine getirmek, işlerin iyilerini ve üstün olanlarını tercih etmek olsun. Ayrıca yanına girip çıkanların ve kendin için seçtiğin has kimselerin senin nazarında en iyisi, sende gördüğü bir ayıbı ve kusurunu korkarak tenha bir yerde söylemekten ve bildirmekten çekinmeyen kimse olsun. İşte böylesi kimseler senin en samimî öğüt veren dostların ve yardımcılarındır. Yakınında bulunan âmlilerine, bu arada kâtiplerine bir bak. Bu kâtiplerinden her birine, idaren altında bulunan bölgelerin ve burada yaşayan halkın işlerini, âmillerinin ihtiyaçlarını, kendi mektuplarını ve müşavere edecekleri hususları sunmak üzere huzuruna girmeleri için her gün muayyen bir vakit ayır. Sonra onların sunacakları şeylere kulak ver, gözünü aç, idrak ve aklını bunlara yönelt. Ayrıca sunulan şeylere bir daha göz at ve akıbetini iyi düşün. Hak ve doğruya uygun değilse o işi iyice araştırmak ve bir bilene sormak üzere geri bırak.

İdaren altında bulunan halka ve başkalarına karşı yaptığın iyiliği başa kakma, onların hiç birinden vefa, istikamet ve Müminlerin emîrinin işlerine yardımdan başka hiç bir şeyi kabul etme, yapmak istediğin iyiliği bu esaslar çerçevesinde yap. İşte bu mektubumu iyice anlamağa çalış, sık sık bu mektubun muhtevası hakkında düşün ve onu tatbik etmek için gayret göster. Bütün işlerinde Allah'tan yardım iste ve O'ndan hayırlı kılmasını talep et; zira Allah (c.c.), iyi ve iyilerle beraberdir. Hayatta aldığın en büyük tavır ve hayatının en üstün değeri Allah'ın rızasını kazandıracak, dini için nizam olaçak, dininin mensuplarına vakar ve şeref bahşedecek, zimmîler ile Müslüman millete adalet ve asayiş sağlayacak şeyler olsun. Allah (c.c.)'tan sana yardımcı olmasını ve muvaffak kılmasını, doğru yolu ihsan buyurmasını ve seni korumasını istiyorum.»

Tâhir'in oğluna yazdığı bu mektubu halk elden ele dolaştırıp yazmağa başladı ve dolayısıyla bu mektubun şöhreti çevreye yayıldı; neticede bunu haber alan Me'mûn mektubu istetti ve baştan sona kadar okudu. Sonra Me'mûn: «Ebû't-Tayyib Tâhir din ve dünya işlerinden, ayrıca

tedbir, görüş, siyaset, mülk ve halkın ıslâhı, saltanat ve halifelere olan itaati korumak, hilâfeti düzeltmek gibi hususlardan hiç bir şeyi atlamaksızın gayet muhkem bir şekilde ifade etmiş ve tavsiyede bulunmuştur.» dedi. Bundan sonra Me'mûn'un emriyle bu mektup çoğaltılarak etrafta bulunan bütün valilere gönderildi. İşte bu mektuptan sonra Abdullah üstlenmiş olduğu valilik görevine başlamak üzere Mısır'a hareket etti. Ayrıca Abdullah kendisine emir ve tavsiye edilen şeylere tamamen uydu ve hareketlerine bu doğrultuda devam etti.

Hakem b. Hişâm'ın Vefatı

180 yılı Safer'inde (Nisan 796) kendisine bey'at edilen Endülüs emîri Hakem b. Hişâm b. Abdurrahman bu yıl içinde 26 İZlhicce 206 (23 Mayıs 821)'da elli iki yaşında iken vefat etti. Hakem'in künyesi Ebû'l-Âs olup annesi bir ümmü veled (cariye) idi. Uzun boylu, esmer tenli idi ve nahif bir vücuda sahipti. Ayrıca on dokuz erkek evlâd sahibi olan Hakem'in güzel şiirleri de vardı. Endülüs'te maaşlı askerlik müessesesini kuran, silâh ve hazırlık stoku yapan, etrafına pek çok hizmetçi, yakın ve taraftar toplayan, kapısına atlar bağlayan, hal ve gidişatında cebbâr ve zalimlere benzemeye çalışan, kendisi için pek çok köle edinen ilk kişi Hakem'dir. Ayrıca Hakem sayıları beş bin olan bu köleleri maaşlılar listesine de kaydetmiştir. Sarayının kapısında bütün gün hazır bulunan bu kölelere, dilleri Arapça olmadığı için "dilsizler" adı verilmiştir.

Hakem kendisine yakın olsun, uzak olsun bütün işleri etüd edip bizzat öğrenmeğe çalışırdı. Taraftarlarından kendilerine güvendiği bir grup kimse onun adına halkın durumlarını araştırıp kendisine bilgi verirlerdi. Böylece o, mazlumun hakkını alır ve halktan haksızlıkları gidermeğe çalışırdı. Şecaat sahibi, atılgan ve heybetli bir kimse idi. Kendisinden sonra gelen nesli için Endülüs'te saltanatı hazırlamış, ayrıca fakihleri ve ilim sahibi kimseleri kendisine yaklaştırmıştı.

Hakem'in Oğlu Abdurrahman'ın Emirliğe Geçmesi

Hakem b. Hişâm ölünce yerine oğlu Abdurrahman geçti. Abdurrahman'ın künyesi "Ebû'l-Mutarrıf", annesinin adı ise Halâve'dir. Babası Hakem'in evinde büyüyen Abdurrahman, dedesi Hişâm adına babasının Tuleytula'da vali bulunduğu sırada yedi aylık iken burada dünyaya geldi. Bu bilgi, babası Hakem'in kendi hattıyla kaydettiği bir yazıdan elde edilmiştir.

Abdurrahman iri gövdeli, güzel yüzlü bir kişiydi. Emirliğe geçince ölmesini bekleyen ve bunu fırsat bilen, babasının amcası Abdullah el-Belensî ona karşı çıktı ve Kurtuba'ya yürümek üzere Belensiye'den hareket etti. Abdurrahman da ona karşı askerî hazırlığa başladı, fakat bunu öğrenen Abdullah korktu ve kendisinde zayıflık hissettiği için tekrar Belensiye (Valencia)'ye döndü. Abdullah bundan kısa bir müddet sonra öldü ve Allah böylece bu tarafı onun şerrinden korudu.

Abdullah'ın ölümünden sonra Abdurrahman onun ailesini ve çocuklarını Kurtuba'ya yanına aldırdı. Bundan sonra Endülüs'te emirlik saltanatı sadece Hişâm b. Abdurrahman'ın evlâdına kaldı.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Musul kadılığından azledilen Hasan b. Mûsâ el-Eşyeb Bağdâd'a geldi ve yerine Musul kadılığını Alî b. Ebî Tâlib el-Mavsılî üstlendi.

Me'mûn bu yıl içinde Zuttlar ile savaşmak üzere Basra kasabaları, Dicle bölgeleri, Yemâme ve Bahreyn valiliklerine Dâvud b. Mâshûr'u tayin etti.

Yine bu yıl içinde büyük bir sel baskını oldu ve Sevâd, Kesker, Katîatü Ümmi Ca'fer sular altında kaldı ve bu arada pek çok mahsul telef oldu.

Bâbek el-Hurremî, İsâ b. Muhammed b. Ebî Hâlid'i bu yılda musibete uğrattı.

Bu yıl hac işlerini Haremeyn emiri olan Ubeydullah b. Hasan el-Alevî idare etti.

Yine bu yıl Müslümanlar İfrikıye'den Serdâniye (Sardaigne) adasına savaşa çıktılar ve ganimetler elde ettiler. Bu savaşta hem kâfirler, hem de Müslümanlar birbirlerine zayiat verdirdiler, sonra Müslümanlar geri döndüler.

Hadis ilminde zayıf, fakat bir âbid olan Heysem b. Adî et-Tâî el-İhbârî, Süfyân es-Sevrî'nin yakın arkadaşlarından Abdullah b. Amr b. Osman b. Ebî Ümeyye el-Mevsılî, Sîbeveyh'ten nahiv öğrenen ve "Kutrub" adıyla bilinen nahiv alimi Muhammed b. el-Müstenîr ve bir lugat alimi olan Ebû Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN İKİ YÜZ YEDİNCİ (M. 822-823) YILI OLAYLARI

Abdurrahman b. Ahmed'in Yemen'de Baş Kaldırması

Bu yıl Yemen'in Uk beldesinde Abdurrahman b. Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib baş kaldırdı ve Rasûlüllah'ın soyundan gelen er-Rızâ adına bey'ate çağırdı.

Abdurrahman b. Ahmed'in isyan etmesinin sebebi şu idi:

Yemen'de bulunan valiler halka kötü davranınca halk Abdurrahman b. Ahmed'e bey'at etti. Durumdan haberdar olan Me'mûn, Abdurrahman'ın üzerine Dînâr b. Abdullah komutasında kalabalık bir askerî kuvvet gönderdi, ayrıca onunla birlikte Abdurrahman'a emân tanıdığını bildiren bir de mektup yolladı. Yemen'e hareket eden Dînâr b. Abdullah hacc zamanına rastladığı için önce hacc vazifesini ifa etti, bundan sonra Yemen üzerine yürüdü. Me'mûn'un kendisine verdiği Abdurrahrahman'a verilen emân ile ilgili mektubu birisiyle Abdurrahman'a gönderdi. Abdurrahman, Me'mûn'un kendisine teklif ettiği emânı kabul etti ve Dînâr b. Abdullah'a teslim olarak Me'mûn'un itaatine girdi ve Dînâr ile birlikte Me'mûn'un yanına geldi. Bu sırada Me'mûn Tâlibîlerin yanına gelmelerine mani oldu ve onlara siyah elbise giymelerini emretti. Bu hadise 28 Zilhicce 207 (15 Mayıs 822)'de oldu.

Tâhir b. Hüseyn'in Vefatı

Bu yıl, Cemâziyülevvel (Ekim 822)'de Tâhir b. Hüseyn hummadan öldü ve yatağında ölü olarak bulundu.

Külsûm b. Sâbit b. Ebî Said anlatıyor:

Ben Horasân postacılığında bulunuyordum. 207 (822) yılında bir cuma namazında bulundum. Tâhir minbere çıktı, bir hutbe okudu. Halîfe için dua edilen kısma gelince durdu, dua etmedi ve şöyle dedi: «Allahım! Dostlarını ıslâh edip düzelttiğin şeyle Muhammed (s.a.)'in ümme-

tini de ıslâh et. Bize zulmetmek isteyen azgınların verecekleri sıkıntı ve meşakkatlere karşı sen bize dayanak ol. Muhammed ümmetini dağınık işlerini bir araya getirmek, kanlarını korumak ve aralarını bulmak suretiyle bir arada topla.»

Külsûm b. Sâbit şöyle devam ediyor:

Ben kendi kendime: «Bu haberi saklı tutamayacağım için ilk öldürülen kişi olacağım.» dedim ve oradan ayrıldıktan sonra mevtanın yıkandığı gibi boy abdesti aldım ve kefenimi giydikten sonra Me'mûn'a durumla ilgili bir mektup yazdım. İkindi vakti olunca Tâhir beni yanına çağırdı, fakat bu sırada göz kapağında meydana gelen bir illetten ölmüştü. Yanına geldiğimde beni oğlu Talha karşıladı ve: «Olanları Me'mûn'a bildirdin mi?» dedi. Ben: «Evet bildirdim.» dedim. Bunun üzerine: «O halde babam Tâhir'in vefatını da bildirin.» dedi. Ben de Tâhir'in vefat ettiğini ve ordunun işini Talha'nın üstlendiğini Me'mûn'a bir mektupla bildirdim. Bu sırada Me'mûn'a Tâhir'in kendisini hal' ettiğini bildiren posta torbası içerisinde bir mektup geldi. Bunun üzerine Me'mûn, Ahmed b. Ebî Hâlid'i yanına çağırdı ve ona: «Tâhir hakkındaki görüşünde nasıl yanılıp hakkında bana garanti verdiysen, şimdi git ve onu bana getir.» dedi. Ahmed b. Ebî Hâlid, Me'mûn'a: «Bu gece kalabilir miyim?» diye sordu. Me'mûn: «Hayır, hemen gitmelisin.» dedi, ancak Ahmed b. Ebî Hâlid'in ısrarı üzerine Me'mûn o gece kalması için ona izin verdi. Fakat o gece gelen başka bir posta torbasındaki mektupta Tâhir'in öldüğü bildiriliyordu. Bunun üzerine Me'mûn tekrar Ahmed b. Ebî Hâlid'i yanına çağırdı ve ona: «Şimdi Tâhir ölmüştür, onun yerine kimi tavsiye edersin?» diye sordu. Ahmed b. Ebî Hâlid: «Tâhir'in oğlu Talha'yı tavsiye ederim.» şeklinde karşılık verdi. Me'mûn: «O halde Talha'nın, babasının yerine vali olarak tayin edildiğini kendisine bir mektupla bildir.» dedi. Ahmed Talha'ya durumu bir mektupla bildirdi. Talha Me'mûn'un halifeliği döneminde yedi sene Horasân valiliğinde bulundu, sonra vefat etti. Bundan sonra Horasân valiliğine Abdullah tayin edildi.

Tâhir'in ölüm haberinin gelmesi üzerine Me'mûn şöyle dedi: «Onu öldüren eller, bu haberi bize getiren ağız dert görmesin. Tâhir'i bizden önce öldürüp bizi ondan sonraya bırakan Allah'a hamdolsun!» Tâhir tek gözlü olduğu için bir şair onun hakkında şu mealdeki mısraları söylemiştir:

«Ey iki sağ el (zü'l-yemineyn) ve tek göz sahibi!
Bir göz noksan, bir el fazla.»

Şair bu mısradaki «iki sağ el» sözüyle onun lakabı olan "Zü'l-yemîneyn"i kasdetmiştir.

Tâhir'in künyesi Ebû't-Tayyib'dir.

Bir rivayete göre, Tâhir öldüğü zaman askerler bir kısım hazinelerini yağma etmişlerdir. Bu sırada askerlerin işlerini Hadım Sellâm b. el-Ebreş üstlenmiş ve onlara altı aylık erzak vermiştir.

Bir rivayete göre, Me'mûn, Tâhir'in bütün işlerini oğlu Abdullah'a devrettikten sonra Abdullah'ın kardeşi Talha'yı Horasân'a gönderdi. Bu sırada Abdullah Rakka'da Nasr b. Şebes ile savaşıyordu. Talha Horasân'a hareket edince onun işini üstlenmesi için Me'mûn arkasından Ahmed b. Ebî Hâlid'i gönderdi. Ahmed Mâverâünnehr'e geçti ve Üşrûsene'yi fethetti. Ayrıca Kâvis b. Sârhâre (Hanhara) ile oğlu Fadl'ı esir alarak onları Me'mûn'a gönderdi. Talha, Ahmed b. Ebî Hâlid'e üç milyon dirhem, ayrıca iki milyon dirhem kıymetinde değerli ticarî eşya ve mallar verdi, bu arada Ahmed'in kâtibi İbrâhim b. Abbâs'a da beş yüz bin dirhem hibe etti.

Bu Yıl Endülüs'te Meydana Gelen Bir Hadise

Bu sene Endülüs emîri Abdurrahman b. Hakem, Basra (veya Basrât) askerlerine ve halkına savaş açtı. Bu savaş tarihte «Bâlis (?)» adıyla bilinmektedir.

Bu vak'anın meydana geliş sebebi şudur:

Hakem, Rebî' adındaki bir valinin zimmîlerden Ebnâ'ya zulmettiğini öğrendi; bunun üzerine onu yakalayıp tutuklattı ve ölümünü beklemeden idam etti. Hakem ölüp de yerine oğlu Abdurrahman emirliğe geçince halk Rebî'in asıldığını öğrendi. Rebî'in kendilerinden zulmen aldığı malların tekrar kendilerine iade edileceğini düşünen halk, mallarını geri istemek üzere her taraftan Kurtuba'ya akın etti. Mallarının kendilerine geri verilmesi hususunda en çok ısrar eden İlbîre (Elvira) halkı idi. Neticede haksızlığa uğrayanlar bir araya toplandılar, bunun üzerine Abdurrahman da aralarını bulmak ve onları susturmak üzere birisini gönderdi, fakat onlar bunu kabul etmediler ve kendilerine gelen kimseyi geri çevirdiler. Bu durum karşısında Abdurrahman'ın yakın taraftarlarından ve askerlerden meydana gelen bir grup onlara karşı koydu ve savaşa tutuştu. Neticede İlbîre askerleri ve onlarla birlikte bulunanlar hezimete uğradılar; bu arada pek çokları da öldürüldüler. Bozguna uğrayıp da kurtulanlar tekrar takip edildiler ve onların da pek çoğu yakalanarak öldürüldüler.

Bu yıl, Tüdmîr şehrinde Mudarlılar ile Yemenliler arasında bir ka-

rışıklık çıktı vc Lûraka (Lorca)'da savaşa tutuştular.,Mudarlılar ile Yemenliler arasında meydana gelen meşhur «el-Mudârra» vak'asında üç bin kişi öldürüldü ve aralarındaki savaş yedi yıl sürdü. Abdurrahman b. Hakem aralarındaki bu savaşı durdurmak için Yahyâ b. Abdullah b. Hâlid'i görevlendirdi ve büyük bir ordu ile üzerlerine gönderdi, ancak Yahyâ'nın kendilerine yaklaşmakta olduğunu öğrenen Mudarlılar ile Yemenliler savaşı bıraktılar ve dağılmak mecburiyetinde kaldılar. Yahyâ geri döndükten sonra devam ettiregeldikleri savaş ve karışıklıklarına tekrar geri döndüler. İşleri o kadar zorlaştı ki işin içinden çıkılmaz hale geldi.

Bu sene Endülüs'te kıtlık yüzünden şiddetli bir açlık meydana geldi ve açlıktan pek çok kimse telef oldu. Bu arada bir kısım memleketlerde bir müdd (ölçek) miktarı yiyecek otuz dinara yükseldi.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Irak'ta fiyatlarda artış görüldü, hatta Hârûnî ölçekle bir ölçek buğdayın fiyatı kırk ile elli dirhem arasında yükseldi.

Yine bu yıl Taberistân, Rûyân ve Dünbâvend valiliklerini Muhammed b. Hafs üstlendi ve hacc işlerini Ebû İsâ b. er-Reşîd idare etti.

Me'mûn bu yılda Musul valisi Seyyid b. Enes'e ülkede bozgunculuk çıkardıkları için Şeybânoğulları ile diğer Arapların üzerine yürümesini emretti. Bunun üzerine Seyyid b. Enes üzerlerine yürüdü ve onları Deskere'de sıkıştırdı. Neticede bir kısmını öldürüp mallarını yağma ettikten sonra geri döndü.

Fakih Vehb b. Cerîr, Kadı Ömer b. Habîb el-Adevî, Abdüssamed b. Abdülvâris b. Sa'îd, Vâsıt kadısı Abdülaziz b. Ebân el-Kureşî, Fakih Ca'fer b. Avn b. Ca'fer b. Amr b. Haris el-Mahzûmî, Fakih ve Zahid Bişr b. Ömer, Kesîr b. Hişâm, Ezher b. Said es-Semmân ve Ebû'n-Nadr Hişâm b. Kâsım el- Kinânî bu yıl vefat ettiler.

Hadis ilminde zayıf olan, fakat megâzî ve âlimler arasındaki ihtilâflı meselelerde geniş bilgisi olan Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî yetmiş sekiz yaşında iken bu yıl vefat etti.

İmam Ebû Hanife'nin en değerli talebesi Ebû Yûsuf'un arkadaşlarından Kadı Muhammed b. Ebî Recâ', Arap dili ve şiiri, ayrıca meşhur gün-

ler (eyyâmü'n-nâs) hakkında bilgisi olan, aynı zamanda İbrâhim b. Edhem'in kız kardeşinin oğlu bulunan ve «İbn Künâse» adıyla bilinen Muhammed b. Ebî Abdullah b. Abdül'-a'lâ, Yahyâ b. Ziyâd, Kûfeli nahiv âlimi Ebû Zekeriyyâ el-Ferrâ', Ebû Gânim el-Mavsılî ve el-Mu'âfâ'nın talebelerinden, ayrıca kendisinden pek çok rivayette bulunan Zeyd b. Ali b. Ebî Hıdâş da bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN İKİ YÜZ SEKİZİNCİ (M. 823-824) YILI OLAYLARI

Bu yıl Hasan b. Hüseyn b. Mus'ab, Horasân'dan Kirmân'a geldi ve burada isyan çıkardı. Hasan'ın üzerine Ahmed b. Ebî Hâlid yürüdü ve onu yakalayıp Me'mûn'un yanına getirdi, fakat Me'mun onu affetti.

Bu yılda Ebû Hanife'nin torunu İsmâil b. Hammâd b. Ebî Hanife kadı tayin edildi. Yine bu yılda Muhammed b. Abdurrahman el-Mahzûmi, Askeru'l-Mehdi kadılığından azledildi, yerine Bişr b. Velid el-Kindi getirildi. Bişr b. Velîd'in kadı tayin edilmesi üzerine bir şair:

«Ey Rabbinin birliğine inanan kişi!
Sana kadılık yapacak olan Bişr b. Velîd eşektir...»

mısralarıyla başlayan bir şiir söylemiştir.

Mûsâ b. el-Emîn bu yıl öldüğü gibi Fadl b. er-Rebî' de bu yıl, Zilkade 208 (Mart 823)'de vefat etti. Bu yıl hacc işlerini Sâlih b. er-Reşîd idare etti.

Yine bu yıl Sicilmâse hâkimi Elyesa' b. Ebi'l-Kâsım vefat etti ve Sicilmâse halkı başlarına onun yerine «Midrâr» adıyla bilinen kardeşi el-Muntasır b. Ebi'l-Kâsım Vâsûl'ü getirdiler. Bunlarla ilgili bahis daha önce zikredildi.

Bu sene Endülüs emîri Abdurrahman b. Hakem halkı müşrik olan memleketlere bir ordu gönderdi ve bu ordunun başına Abdülkerîm b. Abdülvâhid b. Muğîs'i getirdi. Bu ordu önce Elbe ve kaleler üzerine yürüdü ve Elbe beldeşini yakıp yıktıktan sonra orasını yağma etti. Ayrıca bir çok kaleleri muhasara etti, bir kısım kaleleri de fethetti. Bu arada bir kısım kalelerin halkı mal vermek ve Müslüman esirleri serbest bırakmak üzere Abdülkerim ile anlaşma yaptılar, böylece Abdülkerîm çok değerli ganimet malları elde etti. Abdülkerîm ve ordusu bundan başka bir çok erkek ve kadın Müslüman esirleri kurtardılar ve sağ salim geri döndüler. Bu hadise Cemâziyelâhır 208 (Ekim 823)'de oldu.

Bu yıl Endülüs'un Belensiye (Valencia) beldesinin sahip ve hakimi olan, «el-Belensî» adıyla bilinen Abdullah b. Abdurrahman el-Emevî

vefat etti. Daha önce Abdullah el-Belenî, kardeşi Hişâm ve Hişâm'ın oğlu Hakem ile ilgili bahislerde bunlarla alâkalı pek çok malûmat verildi.

Abdullah b. Ebî Bekr b. Habîb es-Sehmî el-Bâhilî, Yûnus b. Muhammed el-Müeddib, Kâsım b. er-Reşid ve Abdullah b. Ca'fer b. Süleyman b. Ali bu yıl vefat ettiler. Ayrıca bu yıl, Said b. Temmâm Basra'da, Taberistân kadılığına tayin edilen Hasan b. Mûsâ el-Eşyeb yolda giderken Rey'de vefat ettiler. el-Kisâî'nin yakın arkadaşlarından nahiv alimi Ali b. Mübârek el-Ahmer de bu yıl vefat etti. Ali b. Mübârek bir rivayete göre 186 (802) yılında vefat etmiştir.

HİCRET'İN İKİ YÜZ DOKUZUNCU (M. 824-825) YILI OLAYLARI

Nasr b. Şebes'in Ele Geçirilmesi

Bu yıl Abdullah b. Tâhir, Nasr b. Şebes'i Keysûm'da muhasara etti, onu fena halde sıkıştırdı ve Nasr, Abdullah'tan emân dilemek mecburiyetinde kaldı.

Muhammed b. Ca'fer el-Âmirî'nin anlattığına göre Me'mûn Sümâme b. Eşres'e: «el-Cezîre halkından aklı başında ve ifadesi düzgün birisini bana göster ki, Nasr b. Şebes için gerekli gördüğüm bazı hususları benim adıma gidip ona anlatsın.» dedi. Bunun üzerine Sümâme: «Ey Müminlerin emîri! Bu hususta sana Muhammed b. Ca'fer el-Âmirî'yi gösterebilirim.» dedi.

Muhammed b. Ca'fer anlatıyor:

Me'mûn'un isteği üzerine huzuruna geldim, bana tarafımdan Nasr b. Şebes'e ulaştırılması gereken bir söz söyledi. Bu sırada Nasr b. Şebes Serûc'a bağlı olan Kefer Azzûn'da bulunuyordu. Me'mûn'un sözünü Nasr b. Şebes'e ilettim, Nasr bir takım şartlar ileri sürerek onun sözünü kabul etti. Nasr'ın ileri sürdüğü şartlardan biri Me'mûn'un kendisiyle anlaşmaya oturmasıydı. Fakat Me'mûn onun ileri sürdüğü şartları kabul etmedi ve bana dönerek: «Nasr'a ne oluyor da benden kaçıyor?» dedi. Bunun üzerine: «Suçlu oluşundan ve daha önce yapmış olduğu kabahatlerden dolayı senden kaçıyor.» diye karşılık verdim. Bu sefer bana şunları söyledi: «Sen Nasr'ın suçunu Fadl b. Rebî' ile İsâ b. Muhammed b. Ebî Hâlid'in bana karşı işlemiş oldukları suçlardan daha mı büyük sanıyorsun?» Fadl b. Rebî', mallarımı, kumandanlarımı, silâhlarımı, hattâ Hârûn er-Reşîd'in benim için vasiyet ettiği her şeyi alıp kardeşim Muhammed Emîn'e götürdü ve beni Merv'de tek başıma bırakıp gittiği gibi onu bana karşı kışkırttı ve nitekim Emîn tarafından nahoş hadiselerin meydana gelmesine sebep oldu. İşte onun bu hareketi bana her şeyden daha ağır geldi. İsâ b. Muhammed Ebî Hâlid'e gelince; o da halifemi şehrimden ve atalarımın şehrinden sürüp çıkardı, haraç ve ga-

nimet mallarımı alıp götürdü, evimi başıma yıktı ve beni bir kenara iterek İbrâhim b. el-Mehdi'yi halifelik makamına getirdi.

Bunun üzerine ben: «Ey Müminlerin emiri! Konuşmama müsaade eder misin?» dedim. Me'mûn'un: «Evet konuş.» demesi üzerine şunları söyledim: «Fadl b. Rabi' sizin azatlınızdır ve nimetinizle büyümüştür. Onun geçmişlerinin vaziyeti sizin vaziyetiniz gibidir; sizin de geçmişlerinizin vaziyeti onunki gibidir. Ona götürecek her çareye baş vurabilirsin.

İsâ b. Muhammed'e gelince, o devlet adamlarımızdan biridir. Onun ve geçmişlerinin de mazisi bilinmektedir, dolayısıyla ona da dönebilirsin.

Nasr b. Şebes'in ötekiler gibi geçmişlerinde minnet borcu yoktur ki onlar gibi tahammül göstersin. Çünkü Nasr'ın geçmişleri Ümeyyeoğullarının askerlerindendir.»

Bunun üzerine Me'mûn: «Evet, vaziyet dediğin gibidir. Benimle anlaşmaya oturuncaya kadar onun peşini bırakmayacağım.» dedi.

Nihayet ben durumu Nasr'a ilettim. Bunun üzerine Nasr, süvarilerine seslendi ve hemen süvariler çevresine toplandılar. Bu sırada Nasr şunları söyledi: «Vay başıma gelenlere! Kanadının altındaki dört yüz kurbağaya —Zuttları kasdediyor— güç yetiremeyen Me'mûn, kalkmış bir çağırışta etrafıma toplanan kahraman Arap süvarileri ile bana güç yetirmeye çalışıyor.» Bu durum karşısında Nasr b. Şebes ile ciddî bir şekilde çatışmaya giren Abdullah b. Tâhir, onu fena halde sıkıştırdı, hatta Nasr, Abdullah'tan eman dilemek mecburiyetinde kaldı ve bu dileği Abdullah tarafından kabul edildi. Bundan sonra Nasr askerî karargâhından Rakka'ya hareket etti ve Abdullah'ın yanına geldi. Nasr'ın muhasara altında tutulması ve kendisiyle yapılan savaş beş yıl sürdü. Abdullah, Nasr'ın kendisine karşı çıkması üzerine Keysûm kalesini tahrip etti. Bundan sonra Abdullah, Nasr'ı Me'mûn'un yanına gönderdi ve Nasr Safer 210 (Mayıs 825)'da Me'mûn'a ulaştı.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Me'mûn Züreyk adıyla bilinen Ali b. Sadaka'yı Armenia ve Âzerbeycan valiliğine tayin etti, ayrıca ona Bâbek ile savaşmasını emretti. Bâbek ile savaşma işini Ali b. Sadaka adına Ahmed b. Cüneyd el-İskâfî üstlendi, fakat Ahmed b. Cüneyd, Bâbek tarafından esir edildi. Bu arada Me'mûn, İbrâhim b. el-Leys b. Fadl'ı Âzerbeycan valiliğine tayin etti.

Bu yıl hacc işlerini Sâlih b. Abbâs b. Muhammed b. Ali idare etti.

Krallık tahtında dokuz yıl kalan Mihail b. Corcis bu yıl öldü, yerine oğlu Tufil (Theophilos) kral oldu.

Mansûr b. Nusayr bu yıl İfrikıye'de Emîr Ziyâdetullah'a baş kaldırdı ve neticede Mansûr b. Nusayr tarafından 202 (817) yılında bahsetmiş olduğumuz hadise meydana geldi.*

Havâric mezhebine mütemayil bulunan lügat âlimi Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ bu yıl vefat etti. Bir rivayete göre doksan üç yaşında iken 210 (825), diğer bir rivayette ise doksan sekiz yaşında iken 213 (828) yılında vefat etmiştir.

Ayrıca Ebû Yûsuf Ya'lâ b. Ubeyd et-Tayâlisî ile muhaddis Fadl b. Abdülhumeyd el-Mavsılî de bu yıl vefat ettiler.

---

* Yukarıdaki dört paragraf tercüme edilirken Taberî Tarihi'nden bazı ilâveler yapılmıştır.

HİCRET'İN İKİ YÜZ ONUNCU (M. 825-826) YILI OLAYLARI

Me'mûn'un İbn Âişe'yi Ele Geçirmesi

Bu yıl Me'mûn, «İbn Âişe» adıyla bilinen el-İmâm İbrâhim b. Muhammed b. Abdülvahhâb b. İbrâhim'i, Muhammed b. İbrâhim el-İfrîkî'yi, Mâlik b. Şâhî'yi ve İbrâhim b. el-Mehdî'ye bey'at edilmesi için gayret gösteren ve bunlarla müşterek hareket eden diğer kimseleri ele geçirdi.

Onları ve faaliyetlerini Me'mûn'a bildiren kimse İmrân el-Kutrebulî idi. Kendi aralarında, askerlerin Nasr b. Şebes'e karşı koymak üzere çıktıkları bir sırada köprüyü parçalamayı kararlaştırmışlardı, fakat İmrân'ın Me'mûn'a jurnal etmesi üzerine Safer 210 (Mayıs 825)'da kendilerini ele verdiler. Nasr b. Şebes Bağdâd'a geldiği zaman karşısına hiç bir asker çıkmadı. İbn Âişe yakalandıktan sonra Me'mûn'un kapısında üç gün güneş altında bekletildi, daha sonra sopalanarak hapse atıldı. Ayrıca Mâlik b. Şâhî ve arkadaşları da dövüldüler. Neticede bu işe karışan diğer kimselerin adlarını Me'mûn'a bildirdiler, fakat Me'mûn onların suçsuz kimselere iftira etmeyeceklerinden emin olmadığı için bu kimselere dokunmadı.

Sonra Me'mûn, İbn Âişe ile Mâlik b. Şâhî'yi, ayrıca bunların arkadaşlarından iki kişiyi öldürdü. Bunların Me'mûn tarafından öldürülmelerinin sebebi, hapishaneden kaçmak için tünel kazmak teşebbüsünde bulunacaklarına dair bir haberin Me'mûn'a ulaştırılmış olmasıydı. Onlar bundan bir gün önce hapishanenin kapısını kapatmışlardı ve içeriye hiç kimseyi bırakmıyorlardı. Durumdan haberdar olan Me'mûn hemen bizzat binicine atlayıp hapishaneye geldi ve onları yakaladıktan sonra nişan alarak öldürdü. İbn Âişe'yi ise asarak öldürdü. İslâm'da Abbâsîlerden ilk asılan kimse İbn Âişe'dir. Daha sonra darağacından indirilip kefenlenen ve cenaze namazı kılınan İbn Âişe Kureyş kabristanına defnedildi.

İbrâhim b. el-Mehdi'in Ele Geçirilmesi

Bu yıl, Rebiyülevvel (Haziran) ayında İbrâhim b. el-Mehdî ele geçirildi. İki kadınla birlikte ve kadın kıyafetinde peçeli bir vaziyette iken geceleyin zenci bir bekçi tarafından yakalandı. Bekçi onlara: «Nereden geliyorsunuz ve nereye gidiyorsunuz.» diye sorunca, İbrâhim kendilerine bir şey sormaması ve serbest bırakması için değeri çok büyük olan parmağındaki yakut yüzüğü verdi. Yüzüğü gören bekçi onlardan şüphelendi, sahibinin makam ve mevki sahibi bir kişi olduğu kanaatine vardı ev onları Sâhibu'l-mesleha'ya götürdü. Sâhibu'l-mesleha yüzlerini açmalarını emretti, fakat İbrâhim yüzünü açmamak için direndi. Sâhibu'l-mesleha'nın onu kendisine doğru çekmesi üzerine İbrâhim'in sakalı göründü. Bu defa Sâhibu'l-mesleha onu Sâhibu'l-cisr (Köprü muhafız kumandanı)'e götürdü. Sâhibu'l-cisr, İbrâhim'i tanıdı ve onunla Me'mûn'un kapısına kadar gelerek Me'mûn'a İbrâhim'i getirdiğini bildirdi, Me'mûn da İbrâhim'in sabaha kadar muhafaza altında bulundurulmasını emretti.

Ertesi gün sabahleyin İbrâhim peçesi boynunda, çarşafı göğsünün üzerinde olduğu halde nasıl yakalandığını halkın ve Hâşimoğullarının görmeleri için Me'mûn'un evinde (sarayında) bekletildi. Bundan sonra Me'mûn onu Ahmed b. Ebî Hâlid'e gönderdi ve onun yanında tutukladı. Daha sonra, Hasan b. Sehl'in yanına gitmek üzere hareket ettiği zaman onu beraberinde Femu's-sulh'a götürdü. İbrâhim b. el-Mehdi için Hasan b. Sehl (bir rivayette kızı Bûran) şefaatte bulundu ve Me'mûn onu affetti.

Diğer bir rivayete göre, İbrâhim yakalandığı zaman Ebû İshâk el-Mu'tasım'ın evine getirildi. Bu sırada el-Mu'tasım, Me'mûn'un yanında bulunuyordu. İbrâhim Türk asıllı Ferah'ın bineğinin terkisinde Me'mûn'un yanına getirildi. Huzuruna girdiğinde Me'mûn ona: «Defol buradan!» diye bağırdı. Bunun üzerine İbrâhim şunları söyledi: «Ey Müminlerin emiri! İntikam sahibi kısas hususunda tasarruf sahibidir, fakat affetmek takvaya daha yakındır. Bedbahtlık sebebiyle mağrur olan kimse, kendisine karşı zamanın zulmetmesine imkân vermiş olur. Allah, her günah sahibinin derecesini nasıl senin altında kılmış ise, yine senin dereceni her günah sahibinin fevkında kılmıştır. Eğer beni cezalandırırsan bu senin hakkındır, yok eğer affedersen bu senin fazlın ve keremin icabıdır.» Me'mûn bunun üzerine: «Ey İbrâhim! Seni affedeceğim.» dedi. Buna sevinen İbrâhim tekbir getirdi ve secdeye kapandı. Bir rivayete göre İbrâhim saklı bulunduğu bir sırada bu sözlerini mektupla Me'mûn'a iletmiş, Me'mûn da mektup kâğıdının sonuna şu cümleleri ilâve etmişti: «Kişinin öfkelendiği kimseye karşı güçlü ve kuvvetli olması ona karşı olan öf-

kesini giderir, pişmanlık ise tevbe sayılır; fakat bu ikisinin arasında Allah'ın affı söz konusudur. Kişinin istediği şeyin en büyüğü ise Allah'ın affıdır.» Me'mûn'un bu sözleri üzerine İbrâhim onu uzun bir kaside ile övdü.

Rivayet edildiğine göre, İbrâhim Me'mûn'un huzurunda kasidesini okuduğu zaman Me'mûn ona: «Yûsuf Peygamber'in kardeşleri hakkında dediğini söylerim.» demiş ve şu âyeti okumuştur: **«Yûsuf dedi ki: Bu gün size ayıplama yok. Allah sizi affetsin, çünkü O merhametlilerin en merhametlisidir.»** (Yûsuf, 92).

Me'mûn'un Bûrân ile Zifafa Girmesi

Bu yıl Me'mûn Hasan b. Sehl'in kızı Bûrân ile Ramazan (Aralık) ayında zifafa girdi. Me'mûn, Bağdâd'dan Femu's-sulh'a geldikten sonra Hasan b. Sehl'in kışlasına indi, orada konakladı ve işte bu sırada Bûrân ile zifafa girdi. Bu sırada Bûrân'ın yanında Emîn'in annesi Zübeyde (Ümmü Ca'fer), Hârûn er-Reşîd'in kızı Hamdûne, Bûrân'ın büyük annesi Ümmü'l-Fadl ve Hasan b. Sehl bulundular.

Me'mûn'un zifafa girdiği sırada Bûrân'ın büyük annesi onun üzerine bin tane çok nefis inci saçtı. Me'mûn bu incilerin toplanmasını emretti ve toplanan incileri Bûrân'a verdi. Ayrıca Bûrân'dan ihtiyaçlarını ve dileklerini söylemesini istedi. Bunun üzerine Bûrân'ın büyük annesi ona dönerek: «Efendi'nin emrini yerine getir ve dileklerini iste.» dedi. Bûrân da Me'mûn'dan İbrâhim b. el-Mehdî'yi bağışlamasını ve ondan razı olmasını istedi. Me'mûn bunun üzerine Bûrân'a: «İsteğini yerine getirdim.» dedi. Bu defa Bûrân, Emîn'in annesi Zübeyde için Me'mûn'dan hacc izni istedi. Me'mûn, Bûrân'ın bu isteğini de yerine getirdi. Bûrân'ın bu iyiliğine karşılık Zübeyde ona, Emevîlere mahsus olan ve inciyle süslenmiş bir elbise hediye etti. Me'mûn o günün gecesinde zifafa girdi ve o gece kırk batman miktarında anber mumu yakıldı.

Me'mûn, Hasan b. Sehl'in yanında on yedi gün kaldı ve Hasan b. Sehl her gün Me'mûn'un ve beraberindekilerin ihtiyaçlarını karşıladı, ayrıca kumandanlara derecelerine göre hil'atler giydirdi ve her birine binekler ve çeşitli hediyeler verdi. Bu sırada harcamış olduğu meblağ elli milyon dirheme ulaştı. Aynı zamanda Hasan b. Sehl akarlarının adlarını kâğıt parçalarına yazarak kumandanların üzerlerine saçtı; akarın adı bulunan kâğıt parçaları kimin eline geçtiyse, o kumandanı akarın bulunduğu yere gönderdi ve akarını teslim aldı.

Abdullah b. Tâhir'in Mısır'a Hareket Etmesi

Bu yıl Abdullah b. Tâhir Mısır'a hareket etti ve burasını fethetti, bu arada Ubeydullah b. es-Serî himayesine girdi.

Abdullah b. Tâhir'in Mısır'a gitmesinin sebebi şu idi:

Ubeydullah Mısır'ı eline geçirmiş ve halifenin itaatinden çıkmıştı, ayrıca Endülüs'ten gelen bir grup kimse de İskenderiye'yi ellerine geçirmişti. Bu sırada Abdullah b. Tâhir Nasr b. Şebes ile savaştığından onlarla uğraşmağa zaman bulamamıştı. Abdullah, Nasr ile yaptığı savaşı bitirdikten sonra Mısır'a hareket etti. Mısır'a bir konak kala kumandanlarından birisini karargâh yapmağa uygun bir yer bakması için Mısır'a gönderdi. Bu sırada Ubeydullah b. es-Serî Mısır'da hendekler kazmıştı. Abdullah'ın gönderdiği kumandanın kendisine yaklaşmakta olduğunu öğrenen Ubeydullah, taraftarlarıyla birlikte ona karşı çıktılar ve karşılaşan taraflar şiddetli bir çatışmaya giriştiler. Ancak gelen bu kumandanın yanında bulunan askerler az olmaları sebebiyle dağıldılar. Bunun üzerine kumandan Abdullah b. Tâhir'e durumunu bildirmek üzere bir posta gönderdi. Böylece durumu öğrenen Abdullah katırlar sırtında asker gönderdi ve bu askerler de atları yanlarında götürmek suretiyle hızlıca yol alarak Ubeydullah ile savaşını sürdüren kumandana katıldılar. Abdullah tarafından gönderilen bu askerlerin kumandana katıldıklarını gören Ubeydullah onların karşısında tutunamadı ve bozguna uğradı. Bu arada Ubeydullah'ın askerlerinden pek çoğu kendi kazdıkları hendeklere düştüler. Birbirlerinin üzerlerine düşerek ölenlerin sayısı kılıçla öldürülenlerin sayısından daha çok olmuştu.

Bundan sonra Ubeydullah b. es-Serî Mısır'a girdi ve şehrin kapılarını askerleri ile kendi üzerine kapattı, Abdullah b. Tâhir ise onu muhasara altına aldı. Bundan sonra Ubeydullah bir daha Abdullah'a karşı koymadı. Bu arada bir gece her birinde biner dinar bulunan bin tane erkek ve kız hizmetçi gönderdi, ancak Abdullah bu hediyelerini kabul etmedi ve ona şu mealde bir mektup yazdı: «Eğer gönderdiğin hediyeleri gündüz kabul etmiş olsaydım, gece de kabul ederdim.» Ayrıca Abdullah şu mealdeki ayeti de sözlerine ekledi: «...**Belki siz hediyenizle böbürlenirsiniz. Onlara dön, andolsun ki, önüne geçemeyecekleri ordularla onlara gelir, onları, hor ve hakir oldukları halde oradan çıkarırım.**» (Neml, 36-37).

Bu durum karşısında Ubeydullah, Abdullah'tan emân dilemek mecburiyetinde kaldı.

Bir rivayete göre bu hadise 211 (826) yılında meydana gelmiştir.

Ahmed b. Hafs b. Ebi'ş-Şemmâs anlatıyor:

Abdullah b. Tâhir ile beraber Mısır'a giderken Remle ile Şâm arasında devesine binmiş yaşlı bir bedeviye rastladık. Bedevî selâm verdi, biz de selâmını aldık. Bu sırada İshâk b. İbrâhim er-Râfıki ve İshâk b. Ebi Rıb'î, Emîr Abdullah b. Tâhir ve ben beraber gidiyorduk. Bizim bineklerimiz yürüyüş bakımından Abdullah'ın bineğinden daha üstün ve elbiselerimiz de onunkinden daha iyi idi. Bedevî yüzlerimize bakmağa başladı. Bunun üzerine ben: «Ey ihtiyar! Israrla bize bakıyorsun, yoksa bizde yadırgadığın bir şey mi gördün?» dedim. Bedevî: «Hayır, vallahi sizde böyle bir şey görmedim ve hem sizi hayatımda ilk defa görüyorum. Ne var ki ben insanlar hakkında iyi teşhiste bulunan bir kimseyim.» diye karşılık verdi. Bu defa ben İshâk b. Ebi Rıb'î'yi göstererek: «Bunun hakkında ne dersin?» diye sordum. Bedevî onun hakkında şu mealdeki mısraları söyledi:

«Onun kâtiplik sanatında dâhi birisi olduğunu tahmin ediyorum,
Onun üzerinde bu görünmektedir.
Irâk'ın verdiği terbiye çok güzel ve parlaktır,
Onun bazı hareketlerinden haraç taksitlerini planlamada bilgi ve basiret sahibi olduğu anlaşılmaktadır.»

Bundan sonra bedevî, İshâk b. İbrâhim er-Râfiki'ye baktı ve onun hakkında şu mısraları söyledi:

«Gönlündekinin aksine dışa karşı âbidliğini ortaya koymakta,
Ve kişiler vasıtasıyla çok miktarda hediye almaktan hoşlanmaktadır.
Onun korkak ve cimri olduğunu sanıyorum.
Ve bunlar onun vezir olduğunu göstermektedir.»

Sonra bana baktı ve şu mealdeki mısraları söyledi:

«Bu emîrin nedimi ve onunla ülfette bulunan bir mûnisidir;
Emîr ona yaklaşmakla neşe ve sevinç kazanır.
Ayrıca onun şiir ve ilim rivayetinde bulunduğunu sanıyorum;
Aynı zamanda o bazen emîrin nedîmi, bazen de gece sohbetlerinde hemdemidir.»

Daha sonra emîr'e (Abdullah b. Tâhir'e) baktı ve onun hakkında da şu mısraları söyledi:

«Avuçlarından bahşiş umulan emîr,
Kâinatta onun bir benzeri yoktur.
Onun üzerinde heybet ve cemâl sıfatlarından bir kaftan,

Ve ihtiyaçların elde edilmesine vesile olan sevindirici bir yüz.
bulunmaktadır.

Onun kudreti sayesinde İslâm yüceldi,
İyilikler yaşadı, kötülükler ise öldü.
Allah'ın kulu, Tâhir'in oğlu Abdullah,
Bizim hem emîrimiz, hem de bize iyilik eden babamızdır.»

Yaşlı bedevînin bu sözleri Abdullah'a çok tesir etti ve hayrette bıraktı. Bunun üzerine bu yaşlı bedeviye beş yüz dinar verilmesini emretti, ayrıca ondan kendisine arkadaşlık etmesini istedi.

Abdullah b. Tâhir'in İskenderiye'yi Fethetmesi

Bu yıl Abdullah Endülüs halkından İskenderiye'yi ele geçirenleri kendilerine emân vererek İskenderiye'den sürüp çıkardı. Mısır halkı Ubeydullah b. es-Serî ve diğerlerinin çıkarmış oldukları karışıklıklarla meşgulken Endülüs halkından bir grup kimse gemilerle gelip İskenderiye'ye yerleşmişti. Başkanları ise Ebû Hafs adında birisiydi. Endülüsliler Abdullah b. Tâhir'in Mısır'a gelişine kadar İskenderiye'de kaldılar. Abdullah onlara halifenin itaatine girmedikleri takdirde savaş ilan edeceğine dair bir elçi gönderdi. Bunun üzerine Abdullah'ın isteğini kabul ettiler ve İskenderiye'den ayrılarak İslâm beldesinin dışında bir Rum beldesinin kenar kısmına gidip orada yerleşmek üzere emân istediler. Abdullah kendilerine emân verdikten sonra İskenderiye'den ayrıldılar ve Ikrîtış adasına gelerek burasını vatan edinip yerleştiler. Burada üreyip çoğaldılar ve arkalarında nesiller bıraktılar.

Yûnus b. Abdi'l-A'lâ, Abdullah b. Tâhir'in Mısır'a gelişini şu şekilde anlatıyor:

Doğudan bize genç bir yiğit geldi. Bu sırada dünya karışmış, memleketimizin her tarafı istilâ edilip galipler tarafından ele geçirilmiş ve halk büyük bir felâkete uğramıştı. İşte bu yiğit dünyayı ıslâh edip düzeltti, temiz kimselere güven verdi, kötüleri ve hainleri ise korkuttu. Böylece halk ona itaat etmek üzere etrafında toplandı.

Kum Halkının Me'mûn'a Karşı İsyan Etmesi

Bu yıl Kum halkı Me'mûn'a karşı gelerek haraç vergilerini ödemediler. Bunun sebebi şu idi:

Me'mûn Horasân'dan Irak'a hareket ettiği zaman Rey'de konaklayarak burada günlerce kalmış, bu sırada Rey halkının haraç vergilerinden bir miktar indirim yapmıştı. Kum halkı da kendilerine böyle bir indirim yapılmasını ümit ederek Me'mûn'a bir mektup gönderdiler ve kendileri için de bir indirim yapılmasını istediler. Bu sırada Kum halkı iki milyon dirhem haraç vergisi ödüyordu. Fakat Me'mûn onların isteklerini kabul etmedi, bunun üzerine onlar da haraç vergilerini ödemediler. Bu durum karşısında Me'mûn onların üzerine Ali b. Hişâm ile Uceyf b. Anbese'yi gönderdi. Kum halkıyla savaşan Ali ve Uceyf onlara karşı zafer kazandılar. Bu arada Yahyâ b. İmrân öldürüldü ve Kum şehrinin suru da yıkıldı. Daha önce iki milyon dirhemlik haraç vergisinden sızlanan Kum halkından bu defa Ali ve Uceyf yedi milyon dirhem haraç vergisi topladılar.

Endülüs'te Meydana Gelen Olaylar

Bu yıl Abdurrahman b. Hakem Frenk memleketlerine büyük bir seriyye gönderdi ve bu seriyyenin başına «İbn el-Belensi» adıyla tanınan Ubeydullah'ı tayin etti. Ubeydullah harekete geçtikten sonra düşman memleketlerine girdi ve buralarda yağmalar yaptı. Bu arada kadın ve erkeklerden esirler aldı, bir kısım kimseleri de öldürdü. Daha sonra Rebiyülevvel (Haziran) ayında düşman birlikleriyle karşılaştı ve savaşa tutuştu. Neticede müşrikler hezimete uğratıldı ve pek çok kimse de öldürüldü. Bu hadise büyük bir fetih sayıldı.

Bu yıl Abdurrahman'ın gönderdiği bir askerî birlik düşman topraklarında bulunan Hısn el-kala'yı fethetti ve 15 Ramazan (1 Ocak 826)'da burada yağmalar yaptı.

Bu yıl Abdurrahman Ceyyân'da bir ulu cami yapılmasını emretti.

Yine bu yıl Abdurrahman Yemenliler ile Mudarlılar arasındaki karışıklığı sona erdirmek için Tüdmîr'de Yemenlilerin kumandanı olan Ebû'ş-Şemmâh Muhammed b. İbrâhim'in rehinelerini aldı, fakat onlar uslanmadılar ve karışıklık çıkarmağa devam ettiler. Bu durum karşısında Abdurrahman Tüdmîr'deki âmiline (valisine) yerini terketmesini ve Mürsiye (Murcia)'yi bütün âmillerin toplanacağı bir yer haline getirmesini emretti. Tüdmîr âmili denileni yaptı ve o devirde Mürsiye orada bulunan memleketlerin merkezi haline geldi. Fakat Mudarlılar ile Yemenliler arasındaki savaş, 213 (828) yılına kadar devam etti. Bu defa Abdurrahman onların üzerine bir askeri birlik gönderdi, bu durum karşısında Ebû'ş Şemmâh Abdurrahman'a boyun eğmek mecburiyetinde kalarak

onun itaati altına girdi, aynı zamanda taraftarları ve kumandanları arasına katıldı, böylece de Tüdmîr tarafındaki karışıklık sona erdirilmiş oldu.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Taberistân dağlarının sahibi ve hakimi olan Şehriyâr b. Şervîn öldü ve yerine oğlu Sâbûr geçti, ancak Sâbûr ile savaşan Mâzyâr b. Kârin onu esir etti ve öldürdü. Bundan sonra Taberistân'ın dağlık bölgesi Mâzyâr'ın eline geçti.

Bu yıl hacc işlerini Mekke valisi bulunan Sâlih b. Abbâs b. Muhammed idare etti.

Mûsâ b. İsâ b. Mûsâ b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs ile evli olan, bundan çocuk sahibi bulunan ve 160 (776) yılında dünyaya gelen Mehdî'nin kızı Uleyye bu yıl vefat etti.

HİCRET'İN İKİ YÜZ ON BİRİNCİ (M. 826-827) YILI OLAYLARI

Bu yıl Ubeydullah b. es-Serî, Bağdâd'a getirildi ve Medinetü'l-Mansûr'a konuldu. Abdullah b. Tâhir ise Mısır, Suriye ve el-Cezire valiliğini sürdürdü. Bir gün Me'mûn'un kardeşlerinden birisi (el-Mu'tasım) kendisine, Abdullah b. Tâhir'in Hz. Ali (r.a.)'nin torunlarına mütemâyil olduğunu söyledi ve: «Nitekim babası Tâhir de o tarafa meyilli idi.» dedi. Me'mûn kardeşinin bu sözlerini kabul etmedi, ancak kardeşinin aynı sözleri tekrar etmesi üzerine bir adam görevlendirdi ve ona şunları söyledi: «Bir âbid ve zâhid kisvesi altında Mısır'a git ve buranın ileri gelenlerinden bir grup kimseyi Kâsım b. İbrâhim b. Tabâtabâ'ya bey'ate davet et. Sonra Abdullah b. Tâhir'e git ve onu da Kâsım'a bey'at etmeğe çağır. Ayrıca Kâsım b. İbrâhim'in menkabelerini anlat ve Kâsım'a bey'at etmeğe onu teşvik et. Böylece içini dökmesini temin et, sonra da duyduklarını bana ilet.»

Bu adam Me'mûn'un arzusu istikametinde hareket etti ve Abdullah'ın taraftarlarından ileri gelen bir grup kimse Kâsım'a bey'at hususunda bu adamın görüşüne katıldı. Bu adam sonra Abdullah b. Tâhir'in kapısının önüne oturdu ve çıkmasını bekledi. Abdullah evinden çıkıp bineğine bindiği bir sırada ayağa kalktı ve ona bir kâğıt parçası uzattı. Daha sonra evine dönen Abdullah bu adamı huzuruna çağırdı ve ona: «Pusulada yazdıklarını anladım, şimdi sen içinden geçirdiğini ortaya koy.» dedi. Bunun üzerine Me'mûn'un adamı emân ve güven istedi, güven aldıktan sonra da onu Kâsım b. İbrâhim'e bey'ate çağırdı ve Kâsım'ın ilminden, zühdünden ve faziletinden bahsetti.

Abdullah bu adama: «Sen böyle bir teklif yapmakla bana iyilik mi etmek istiyorsun?» diye sordu. Adam: «Evet.» diye karşılık verdi. Bunun üzerine Abdullah: «Kulların üzerine Allah'a şükretmek gerekli midir?» diye sordu. Adam yine: «Evet.» dedi. Sonra Abdullah adama dönerek şunları söyledi:: «Bana geldiğin şu sırada öyle bir durum içerisindeyim ki, doğuda ve batıda geçerli olan iki mühüre sahibim, ayrıca doğu

ve batı arasında emrime boyun eğilmektedir. Hem sonra sağıma, solu-ma, önüme ve arkama baktığım zaman mutlaka bana ihsanda bulunan birinin (Me'mûn'un) nimetini, boynumu mühürleyen (itaatinden çıkma-ma mâni olan) birinin minnetini ve kereminden ve faziletinden bana uza-nan parlak bir elin sunduğu ihsanı görmekteyim. Sen ise beni bunca iyi-lik ve nimetlere karşı nankörlüğe davet ediyorsun ve halifeliğe daha lâyık birisi adına ahdimi bozmamı, nimetlerinden faydalandığım kim-senin boynunun koparılması ve kanının dökülmesi için gayret göster-memi söylüyorsun. Bunları bir tarafa bırak, eğer sen beni ayan beyan cennete davet etsen, acaba Allah (c.c.), nimetini gördüğüm kimseye kar-şı gaddarca hareket etmemi, ihsanlarına karşı nankörlük yapmamı ve ona vermiş olduğum bey'at sözümden dönmemden hoşlanacak mıdır?»

Me'mûn'un adamı Abdullah'ın bu sözleri karşısında susmak mecbu-riyetinde kaldı, bunun üzerine Abdullah ona: «Canının tehlikede olma-sından korkuyorum, derhal bu memleketi terket. Eğer bu söylediklerini büyük Sultan (Me'mûn) duyarsa, hem kendinin ve hem de başkalarının katili olursun.» dedi.

Neticede Abdullah'tan ümidini kesen adam Me'mûn'un yanına gel-di ve durumu kendisine bildirdi. Me'mûn, adamının Abdullah'tan getir-diği bu habere çok sevindi ve Abdullah hakkında şunları söyledi: «Ab-dullah elimle diktiğim bir fidandır, edebimin hemdemidir ve aşımın top-rağıdır.» Fakat Me'mûn bu durumu kimseye duyurmadı, hattâ Abdullah b. Tâhir onun ölümünden sonra bu durumu öğrendi. Me'mûn'a, Abdullah b. Tâhir'in Hz. Ali (r.a.)'nin torunlarına meyilli olduğunu söyleyen kişi kendi kardeşi el-Mu'taşım'dı; çünkü el-Mu'tasım, Abdullah'tan uzaklaş-mış ve ondan yüz çevirmişti.

Seyyid b. Enes'in Öldürülmesi

Bu yıl Musul emîri Seyyid b. Enes el-Ezdî öldürüldü. Seyyid'in öl-dürülmesi şöyle oldu:

Zürayk b. Ali b. Sadaka el-Ezdî, Musul ile Âzerbeycân arasındaki dağları ele geçirmişti. Ayrıca Seyyid ile arasında pek çok savaş olmuş-tu. İşte bu yıl büyük bir kalabalık topladı (Bir rivayete göre toplanan kalabalık kırk bin kişiydi), onları Seyyid ile savaşmak üzere Musul'a gönderdi. Seyyid b. Enes ise kırk bin kişilik bu kuvvetin karşısına dört bin kişiyle çıktı. Nihayet taraflar Sûku'l-ehad'de karşılaştılar Seyyid karşı tarafın askerlerini görür görmez hemen üzerlerine tek başına sal-dırdı. Tek başına saldırmak onun âdetiydi. Bu sırada Zürayk'ın taraftar-

larından biri de Seyyid'in üzerine atıldı. Vuruşmaya giren Seyyid ve Zürayk'ın adamı neticede birbirlerini öldürdüler. Bunların dışında başka ölen de olmadı.

Seyyid b. Enes'i öldüren bu adam, onu gördüğü takdirde üzerine saldıracağına, kendi ölümü bahasına da olsa öldüreceğine talâk üzerine yemin etmişti; çünkü Zürayk ona her sene yüz bin dirhem veriyordu. Kendisine: «Ne hakla bu yüz bin dirhemi alıyorsun?» denildiği zaman: «Seyyid'i ne zaman görürsem öldüreceğim, bunun için yemin ettim de ondan.» cevabını vermişti. Nihayet yeminini de yerine getirdi.

Seyyid b. Enes'in öldürüldüğünü öğrenen Me'mûn buna çok öfkelendi, Zürayk ve Bâbek el-Hurremi ile savaşmak üzere Muhammed b. Humeyd et-Tûsî'yi görevlendirdi. Ayrıca Muhammed b. Humeyd'i Musul valiliğine tayin etti.

Âmir b. Nâfi' ile Mansûr b. Nasr Arasındaki İhtilaf ve Mansûr'un İfrikıye'de Öldürülmesi

Bu yıl Âmir b. Nâfi' ile Mansûr b. Nasr arasında İfrikıye'de ihtilâf çıktı. Bu ihtilâfın sebebi Mansûr b. Nasr'ın çok kıskanç olmasıydı... Âmir b. Nâfi' askerleriyle birlikte Tunus'tan hareket ederek Tunbüze'de kasrında bulunan Mansûr b. Nasr'ın üzerine yürüdü ve onu muhasara etti. Tunbüze kasrında kuşatma altında tutulan Mansûr, suyunun tükenmesi üzerine Âmir'e bir elçi gönderdi ve bir gemiye binerek doğuya gitmek üzere emân istedi. Âmir Mansûr'un emân isteğini kabul etti, bunun üzerine Mansûr o gece erkenden Ürbüs'e gitmek üzere gizlice buradan kaçtı. Âmir sabahleyin Mansûr'u göremeyince peşine düştü, yetişti ve çatışmaya giriştiler. Neticede Mansûr hezimete uğradı ve Ürbüs'e girerek buraya sığındı; fakat Âmir onu burada da muhasara altına aldı ve üzerine atılmak üzere mancınıklar kurdurdu.

Muhasara altında kalmaktan bıkıp usanan Ürbüs halkı Mansûr'a şunları söyledi: «Muhasaradan çok zarar gördük; ya buradan çıkar gidersin, ya da seni Âmir'e teslim ederiz.» Bunun üzerine Mansûr işini yola koyuncaya kadar onlardan mühlet istedi. Ürbüs halkı bu isteğini kabul etti ve kendisine mühlet verdi. Mansûr, ordu kumandanlarından birisi olan Abdüsselâm b. el-Müferric'e bir elçi gönderdi ve kendisiyle bir araya gelip görüşme talebinde bulundu. Onun bu isteğini kabul eden Abdüsselâm geldi ve sur üstünden konuştular. Mansûr kendisinden özür diledi ve doğuya gitmek üzere Âmir'den kendisi için emân temin etmesini istedi. Abdüsselâm Mansûr'un bu arzusunu normal karşıladı ve Âmir'den

onun için merhamet talep etti. Bunun üzerine Âmir aile ve yakınlarını alarak doğu tarafına, Tunus'a gitmek üzere Mansûr'a emân verdi.

Âmir yanına gelen Mansûr'u bir süvari ile birlikte Tunus'a gönderdi ve elçisine onu gizlice Cerbe şehrine götürmesini ve burada tutuklamasını emretti. Elçi de Âmir'in dediğini tuttu ve onunla birlikte kardeşi Hamdûn'u da hapsetti.

Daha sonra durumu öğrenen Abdüsselâm'a Âmir'in bu hareketi çok ağır geldi. Âmir Cerbe valisi bulunan kardeşine bir mektup göndererek Mansûr ile kardeşi Hamdûn'un öldürülmelerini emretti ve onlar hakkında tekrar müracaatta bulunmamasını istedi. Bunun üzerine Âmir'in kardeşi yanlarına geldi ve Âmir tarafından kendisine gönderilen mektubu okudu. Bu durum karşısında Mansûr vasiyetini yazmak için bir divit ile kâğıt istedi, ancak yazamadı ve şöyle dedi: «Dünya ve ahiretin hayrını öldürülen kimse kazanır.» Bundan sonra Cerbe valisi onları öldürdü ve başlarını kardeşi Âmir'e gönderdi, böylece Âmir'in işleri yoluna girdi. Abdüsselâm b. el-Müferric sonra Bâce'ye geri döndü, Âmir b. Nâfi' ise Tunus'ta kaldı ve 29 Rebiyülâhır 214 (7 Temmuz 829)'te vefat etti. Âmir'in ölüm haberi Ziyâdetullah'a ulaştığı zaman şöyle dedi: «Şimdi savaşın şiddeti gitti ve sönmeye yüz tuttu.» Bu sırada Âmir'in oğulları Ziyâdetullah'a bir elçi gönderdiler ve kendisinden emân istediler. Ziyâdetullah da onlara emân verdi ve kendilerine ihsanda bulundu.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Abdullah b. Tâhir Bağdâd'a geldi; kendisini Abbâs b. Me'mûn, el-Mu'tasım ve diğer halk karşıladılar.

Bu yıl içinde Mûsâ b. Hafs öldü, yerine oğlu Taberistân valisi oldu. Hâcib b. Sâlih de Sind valiliğine tayin edildi. Bişr b. Dâvud'un Hâcib b. Sâlih'i hezimete uğratması üzerine Hâcib Kermân'a gitti.

Bu sene Me'mûn bir ilânda bulunarak, Muaviye (r.a.)'yi hayırla yadeden veya onu Hz. Peygamber (a.s.)'in ashâbından birine tafdil edenlerin takibata uğrayacaklarını duyurdu.

Şair Ebû'l-Atâhiye bu yıl öldü.

Hacc işlerini bu yıl Mekke valisi bulunan Sâlih b. Abbâs idare etti.

Yine bu yıl Endülüs'ün Tâkürunnâ kasabalarında Tûril adlı birisi isyan etti ve Tâkürunnâ köylerinden bir kısmının üzerine yürüyen bir

grup askerlerin üzerine gitti; onları öldürdükten sonra bineklerini, silâhlarını ve yanlarında bulunan her şeylerini aldı. Bu yüzden Tâkürunnâ valisi de Tûrîl üzerine yürüdü.

Nahiv alimi el-Ahfeş el-Basrî, Talk b. Gannâm en-Naha'î, Ahmed b. İshâk el-Hadramî ve Abdurrahim b. Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî bu yıl vefat ettiler.

Şi'iliği benimseyen, ayı zamanda Ahmed b. Hanbel'in şeyhlerinden olan muhaddis Abdurrazzak b. Hemmâmı es-San'âni ile Basra'nın el-Hureybe semtinde oturduğu için buraya nisbet edilen Basralı Abdullah b. Dâvud el-Hurebî bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN İKİ YÜZ ON İKİNCİ (M. 827-828) YILI OLAYLARI

Muhammed b. Humeyd et-Tûsi'nin Musul'u İstilâ Etmesi

Bu yıl Me'mûn, Muhammed b. Humeyd et-Tûsi'yi Bâbek el-Hurremi ile savaşmak için üzerine gönderdi, ayrıca yolunu Musul'a uğratmasını ve Musul'un işini düzelttikten sonra Zürayk b. Ali ile de savaşmasını emretti. Muhammed b. Humeyd ordusuyla birlikte Musul'a hareket etti ve burada Rabi'a ve Yemenlilerden topladığı kimseleri yanına alarak Muhammed b. Seyyid b. Enes el-Ezdi ile birlikte Zürayk b. Ali'nin üzerine yürüdü. Durumdan haberdar olan Zürayk da onların bulunduğu tarafa doğru harekete geçti. Taraflar Zâb üzerinde karşılaştılar, ancak Muhammed b. Humeyd önce Zürayk'a bir elçi gönderdi ve onu itaate davet etti, fakat Zürayk onun bu çağrısını kabul etmedi. Bunun üzerine Muhammed b. Humeyd derhal savaş kararı aldı ve taraflar şiddetli bir şekilde savaşa tutuştular. Bu savaşta Muhammed b. Seyyid ile beraber bulunan Ezdliler Seyyid'in intikamını almak istediklerinden çok güzel bir savaş yaptılar. Neticede Zürayk ve askerleri hezimete uğradılar. Bunun üzerine Zürayk bir elçi göndererek Muhammed b. Humeyd'den emân istedi, isteğinin kabul edilmesi üzerine de hemen yanına geldi, fakat Muhammed b. Humeyd onu bekletmeden Me'mûn'un yanına gönderdi.

Me'mûn, Muhammed b. Humeyd'e bir mektup göndererek Zürayk'ın köy ve kasabalarda bulunan bütün mallarını almasını emretti. Muhammed b. Humeyd de Zürayk'ın mallarını kendisi için aldıktan sonra onun çocuklarını ve kardeşlerini bir araya topladı ve Me'mûn'un kendisine gönderdiği emri duyurdu. Me'mûn'un emrine itaat gösterdiler, bunun üzerine Muhammed b. Humeyd onlara şöyle dedi: «Müminlerin emîri bana Zürayk'ın mallarını almamı emretmişti, ben de Me'mûn'un bu ikramı ve ihsanını kabul ettim, ancak malları tekrar size geri veriyorum.» Zürayk'ın kardeşleri ve çocukları Muhammed b. Humeyd'in bu hareketini çok beğendiler ve kendisine teşekkür ettiler.

Bundan sonra Muhammed b. Humeyd, Muhammed b. Seyyid'i Musul'da halef bırakarak Âzerbeycân'ı istilâ eden mütegallibe sınıfının üzerine yürümek için buraya hareket etti ve onları yakalayarak Me'mûn'un yanına gönderdi. Yakalananların arasında Ya'lâ b. Mürre ve benzerleri bulunuyordu. Bundan sonra da Bâbek el-Hurremî ile savaşmak üzree onun bulunduğu tarafa yöneldi.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Yemen'de «el-Ahmer el-Ayn» adıyla bilinen Ahmed b. Muhammed el-Ömerî Me'mûn'un itaatinden çıktı, bunun üzerine Me'mûn Ebû'r-Râzî ismiyle tanınan Muhammed b. Abdülhamîd'i Yemen'e vali tayin etti ve gönderdi.

Me'mûn bu yıl, Rebiyülevvel (Haziran) ayında Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olduğu görüşünü ve Hz. Ali (r.a.)'nin bütün sahâbelerden, hatta Peygamberimiz Muhammed (s.a.)'den sonra bütün insanlardan daha faziletli olduğu fikrini ortaya attı.

Bu yıl hacc işlerini Abdullah b. Ubeydullah b. Abbâs b. Muhammed idare etti.

Bu sene Yemen'de şiddetli bir deprem oldu ve bu depremin en şiddetlisi Aden'de meydana geldi. Bu atada bir çok evler yıkıldı ve bir kısım köyler harap oldu, ayrıca pek çok kimse bu depremde canını kaybetti.

Bu yıl içinde Endülüs emîri Abdurrahman müşriklerin memleketine bir ordu gönderdi ve bu ordu önce Berşelûne (Barselona)'ye geldi, sonra Cerende'ye hareket etti ve Rebiyülevvel (Haziran)'de Cerende halkıyla savaşa tutuştu. İki ay burada kalan bu ordu yağmacılık hareketlerine girişti, ayrıca bir hayli tahribat yaptı.

Yine bu yıl içinde Endülüs'te sürekli yağmurlar neticesinde büyük seller meydana geldi ve Endülüs'un sınır bölgelerinde bulunan şehirlerin surlarının pek çoğu tahrip oldu. Bu arada Sarakusta köprüsü tahribata uğradı ve sonra tekrar tamir edilerek sağlam hale getirildi.

Buhârî şeyhlerinden el-Feryâbî adıyla bilinen Muhammed b. Yûsuf b. Vâkıd b. Abdullah ed-Dabbî bu yıl vefat etti.

HİCRET'İN İKİ YÜZ ON ÜÇÜNCÜ (M. 828-829) YILI OLAYLARI

Bu yıl Me'mûn, oğlu Abbâs'ı el-Cezîre, Suğur ve Avâsım, kardeşi Ebû İshâk el-Mu'tasım'ı Şâm (Suriye) ve Mısır valiliklerine tayin etti, ayrıca Abbâs, Ebû İshâk ve Abdullah b. Tâhir'e beş yüz bin dirhem verilmesini emretti. Rivayet edildiğine göre, bir gün içerisinde bu kadar para dağıtıldığı görülmemiştir.

Bu yıl Kays ve Yemenlilerden Abdüsselâm ile İbn Celîs Mısır'da Me'mûn'a karşı isyan ettiler ve burada ortaya çıktılar. Daha sonra Rebiyülevvel 214 (Mayıs 829) yılında el-Mu'tasım'ın valisi olan İbn Umeyre b. el-Velîd'in üzerine hücum ederek onu öldürdüler. Bunun üzerine el-Mu'tasım, Mısır'a hareket etti ve onlarla savaştı. Neticede onları öldürüp Mısır'ı yeniden fethetti ve böylece Mısır'ın işlerini rayına oturtan el-Mu'tasım buraya âmiller tayin etti.

Bu yıl Talha b. Tâhir Horasân'da öldü. Yine bu yıl Me'mûn, Gassân b. Abbâd'ı Sind valiliğine tayin etti. Bu tayinin sebebi, Bişr b. Dâvud'un Me'mûn'a karşı muhalefet etmesi ve topladığı haraç vergilerini göndermemesiydi. Me'mûn, Gassân b. Abbâd'ın tayinine karar verdiği zaman kendine yakın olan taraftarlarından bilgi istedi ve: «Gassân'ı büyük ve mühim bir işle görevlendirmek istiyorum.» dedi. Bunun üzerine arkadaşları Gassân'ı uzun uzun medhettiler. Bu arada Me'mûn suskun duran Ahmed b. Yûsuf'a döndü ve ona: «Gassân hakkında ne dersin?» diye sordu. Ahmed Gassân ile ilgili olarak şunları söyledi: «Ey Müminlerin emîri! Gassân öyle bir adamdır ki, iyi yönleri kötü taraflarından daha çoktur. Gönderildiği her tabakadaki insanlardan mutlakâ hakkını koparır alır. Eğer onu iyice korkutursan özür dilemek mecburiyetinde kalacağı hiç bir işi yapmaz.» Gassân hakkında daha bir hayli övücü sözler söyledikten sonra Me'mûn ona: «Gassân hakkındaki düşüncen kötü olmasına rağmen bir hayli övdün.» dedi. Bunun üzerine Ahmed, Me'mûn'a: «Ben şairin söylediği gibiyim.» dedi ve:

«Sana dostluk ve vaatlerimde doğruluk göstermem, teşekkür olarak yaptığın iyililkere yeter.»

meâlindeki şiiri okudu. Me'mûn, Ahmed b. Yûsuf'un bu sözlerine ve sahip olduğu kültüre hayran kaldı.

Bu yıl hacc işlerini Abdullah b. Ubeydullah b. Abbâs b. Muhammed b. Ali idare etti.

Bu yıl içinde Endülüs'te Mâride halkı valilerini öldürdü ve bu hadise, aralarında kargaşanın alevlenmesini körükledi. Bu yüzden Abdurrahman üzerlerine bir ordu gönderdi, bu ordu onları muhasara altına aldı, ayrıca ağaçlarını ve ekinlerini bozdu. Neticede, tekrar Abdurrahman'ın itaatine girdiler. Bu arada aralarından rehineler alındı. Bu ordu Mâride şehrinin surunu tahrip ettikten sonra geri döndü.

Bundan sonra Abdurrahman tahrip edlien bu surun Mâride halkı tarafından tekrar tamir edilmesini önlemek için adamları gönderdi ve yıkılan surun taşlarını nehre taşımalarını istedi. Bu durumu gören Mâride halkı tekrar isyan ederek valilerini esir ettiler ve yıkılan suru yenileyerek sağlam hale getirdiler.

214 (829) yılında Abdurrahman, daha önce Mâride halkından almış olduğu rehineler ile birlikte ordusuyla Mâride üzerine yürüdü. Abdurrahman'ın ordusuyla üzerlerine geldiğini gören Mârideliler bir elçi gönderdiler ve vali ile diğer esirleri vererek daha önce vermiş oldukları kendi rehinelerini kurtardılar. Abdurrahman onları bir müddet muhasara altında tuttuktan sonra memleketlerini tahrip ederek oradan ayrıldı.

Bundan sonra Abdurrahman 217 (832) yılında Mâride üzerine bir ordu daha gönderdi. Bu ordu Mâride'yi muhasara altına aldı ve halkını fena halde sıkıştırdı. Neticede bu ordu da uzun süren bir muhasaradan sonra Mâride'den ayrıldı.

218 (833) yılında Abdurrahman Mâride üzerine tekrar bir ordu daha gönderdi. Bu ordunun Mâride'yi fethetmesi üzerine bozgunculuk ve karışıklık çıkaranlar burayı terketmek mecburiyetinde kaldılar. Bu arada Abdurrahmân Mâride halkının sayılı kimselerinden olan Mahmûd b. Abdülcebbâr'ı büyük bir askerî birlikle muhasara altına aldı ve askerlerinin sadakatle çarpışmaları neticesinde Mahmûd hezimete uğratıldı. Bu sırada Mahmûd'un taraftarlarından bir çok kimse öldürüldü. Mahmûd'un askerlerinin peşine takılan süvariler dağlara kadar onları takip ettiler ve öldürmek, esir etmek ve dağıtmak suretiyle yok ettiler.

Bundan sonra Mahmûd b. Abdülcebbâr, kendisiyle birlikte kurtulan taraftarlarıyla Munte-sâlût'a gitti. Abdurrahman 220 (835) yılında

onun üzerine yine bir ordu gönderdi. Bunun üzerine Mahmûd ve taraftarları Rebiyülevvel 220 (Mart 835)'de Munte-sâlût'tan kaçarak Hulkub'a geldiler. Abdurrahman bu defa peşinden bir seriyye gönderdi. Bu seriyye ile çarpışmaya giren Mahmûd onları hezimete uğrattı ve yanlarında bulundurdukları şeyleri ganimet olarak aldı. Bundan sonra Mahmûd ve beraberindeki kimseler Abdurrahman'ın askerlerinin bulunduğu yöne doğru hareket ettiler. Bu sırada Abdurrahman'ın askerlerinden bir grupla karşılaştılar ve çatışmaya giriştiler. Sonra iki taraf da çatışmadan vazgeçerek ayrıldılar. İlerlemeğe devam eden Mahmûd ve askerleri Abdurrahman'ın başka bir seriyyesi ile karşılaştılar. Bu seriyye ile de çatışmaya giren Mahmûd ve askerleri zafer kazanarak seriyyeyi hezimete uğrattılar ve seriyyenin yanında bulunan şeyleri ganimet olarak aldılar.

Mahmûd bundan sonra ilerlemesine devam etti ve Mine şehrine geldi. Hücum ederek burasını ele geçirdi ve şehirde bulunan yiyecek maddesi, hayvan vb. ne bulduysa onları aldıktan sonra buradan ayrıldı. Daha sonra müşriklerin memleketlerine geldi ve onlara ait olan bir kaleyi istilâ etti. Bu kalede beş yıl, üç ay kaldılar, daha sonra Frenk Ezfons tarafından muhasara edildiler. Neticede kaleyi ele geçiren Frenk kralı Mahmûd'u ve beraberindekileri öldürdü, bu arada kalede bulunanlar da dağıldı. Bu hadise 225 (839) yılında meydana geldi.

Bu yıl İshâk'ın babası ve aynı zamanda bir hânende olan İbrâhim el-Mavsılî —yani İbrâhim b. Mâhân— vefat etti. İbrâhim aslen Kûfe'li idi, Musul'a gidip geldikten sonra kendisine "el-Mâvsılî" nisbesi verildi ve bundan sonra bu nisbeyi kullanmağa devam etti. 160 (776) yılında doğan ve sonradan âmâ olan şair Ebû'l-Hasan Ali b. Cebele b. Müslim, Muhammed b. Ar'ara b. el-Bivind, kıraet âlimi ve aynı zamanda muhaddis olan Ebû Abdurrahman, Buhârî'nin es-Sahîh'inde zikredilen şeyhlerden ve aynı zamanda Şi'î ola fakih Abdullah b. Mûsâ el-Absî bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN İKİ YÜZ ON DÖRDÜNCÜ (M. 829-830) YILI OLAYLARI

Muhammed b. Humeyd et-Tûsî'nin Öldürülmesi

Bu yıl Muhammed b. Humeyd et-Tûsî, Bâbek el-Hurremî tarafından öldürüldü. Muhammed b. Humeyd'in öldürülmesi şu şekilde oldu:

Muhammed b. Humeyd, Bâbek'in üzerine yürümezden önce yolunun üstünde bulunan mütegallibe zümresinin işini bitirdi, bundan sonra asker toplayıp savaş malzemesi ve erzak temin ederek Bâbek'in üzerine yürüdü. Bu arada diğer şehirlerden pek çok gönüllünün katılmasıyla Muhammed b. Humeyd'in çevresinde büyük bir kalabalık toplanmıştı. Muhammed b. Humeyd Bâbek'in bulunduğu yere giden dar boğazların yolunu tuttu, Heştâdser'e gelinceye kadar her bir dar boğazı veya yokuşu geçtikçe gerisinde kendisini koruyacak kimseler bıraktı. Nihayet Heştâdser'e gelip konaklayan Muhammed önce hendek kazdırdı, sonra Bâbek'in beldesine girmek konusunda müşaverede bulundu. Kendileriyle danışılan kimseler, kararlaştırılan yerden girmesini tavsiye ettiler. Onların görüşlerini kabul eden Muhammed b. Humeyd askerlerini savaş planına göre hazırladı; merkeze «Ebû Sa'îd» adıyla bilinen Muhammed b. Yûsuf b. Abdurrahman et-Tâî'yi, sağ cenaha Sa'dî b. Ehram'ı, sol cenaha Abbâs b. Abdülcebbâr el-Yaktîn'i görevlendirdi, kendisi ise bir grupla birlikte onları gözlemek ve bir noksanlık görmesi halinde bunu gidermelerini tenbih etmek üzere onların gerisinde kaldı. Bu sırada Bâbek, Muhammed b. Humeyd'in ve askerlerinin geçecekleri yerlerdeki her kayanın altına kendi adamlarını yerleştirmişti ve kendisi de dağın üzerinden onları gözlüyordu.

Muhammed'in askerleri ileri atılıp üç fersah mesafe kadar dağa tırmandıkları zaman, kayaların altına saklanan Bâbek'in adamları üzerlerine atıldılar, bu arada Bâbek de yanındaki kimselerle bulunduğu dağdan üzerlerine indi, böylece Muhammed b. Humeyd'in askerleri bozguna uğratılmış oldu. Kumandan Ebû Sa'îd ve Muhammed b. Humeyd, askerlere dayanmalarını tavsiye ettilerse de onlar dayanamayıp kaçmağa

başladılar. Bu arada Bâbek'in askerleri kaçarlarken de onları öldürmeğe devam ettiler. Muhammed b. Humeyd direnerek yerinden ayrılmadı. Yanında kaçmayan tek bir asker kalmıştı. Muhammed b. Humeyd ve bu asker kurtuluş çaresi bulmak için harekete geçtikleri bir sırada çarpışan bir grup gördüler ve bu gruba doğru yöneldiler. Muhammed çarpışan bu grubun kendi taraftarlarıyla Bâbek'in askerleri olduğunu gördü, bu sırada Bâbek'in askerleri de onu gördüler. Muhammed b. Humeyd'in şekil ve kıyafetindeki düzgünlüğü gören Bâbek'in askerleri onun tarafına yöneldiler ve iki taraf çatışmaya girdiler. Muhammed b. Humeyd, atının askerler tarafından mızraklanması üzerine düştü ve askerler üzerine çullanarak onu öldürdüler.

Muhammed b. Humeyd herkes tarafından övülen cömert bir kimseydi. Şairler onun ölümü üzerine pek çok mersiyeler yazdılar. Onun hakkında mersiye yazan şairlerden birisi de et-Tâî idi.

Muhammed b. Humeyd'in ölüm haberi kendisine ulaştırılan Me'mûn onun ölmüne çok üzüldü ve bu kendisine çok ağır geldi. Bunun üzerine Bâbek ile savaşmak üzere Abdullah b. Tâhir'i görevlendirdi ve Abdullah Bâbek üzerine yürüdü.

Me'mûn ve Ebû Dülef

Ebû Dülef Me'mûn'un kardeşi Muhammed Emîn'in yakın arkadaşlarındandı, ayrıca Ali b. İsâ b. Mâhân ile birlikte Tâhir b. Hüseyn'e karşı savaşmıştı. Ali b. İsâ'nın öldürülmesi üzerine, Ebû Dülef Hemadân'a dönmüştü. İşte bu zaman Tâhir Ebû Dülef'e bir mektup göndererek onu kendisine çekmek istedi ve Me'mûn'a bey'ate davet etti, fakat Ebû Dülef Tâhir'in bu teklifini kabul etmedi ve şunları söyledi: «Boynumda Emîn için bir bey'at borcu vardır ki bunu feshetmeye bir yol bulamıyorum. Lâkin ben bulunduğum yerde kalacağım ve eğer bana dokunmazsan iki gruptan birinin yanında yer alamayacağım.» Tâhir Ebû Dülef'in isteğini kabul etti, bunun üzerine de Ebû Dülef Kerc'e yerleşti.

Me'mûn Rey'e hareket edince bir mektup göndererek Ebû Dülef'i yanına çağırdı. Ebû Dülef şiddetli bir korku ve gayret içerisinde acele olarak Me'mûn'un yanına hareket etti. İşte tam bu sırada Ebû Dülef'in ailesi, kavmi ve yakın taraftarları ona şunları söylediler: «Sen Arab'ın Efendisisin, bütün Araplar sana boyun eğip itaat etmektedir. Eğer korkuyorsan olduğun yerde kal, biz seni koruruz.» Fakat Ebû Dülef onların bu teklifini reddederek yoluna devam etti. Bu arada şu mealdeki güzel beyitleri söyledi:

«Daha önce başlarına gelen felâketlerden kavmimi müdafaa etmek için canımı feda ediyor ve kendimi tehlikelere atıyorum.
Şeref ve ululuğa erişmek ya da mahv olarak geri dönmek için, yapılması korkulu ve tehlikeli işlere gözümü kırpmadan atılıyorum.»

Ebû Dülef Me'mûn'un yanına gelince Me'mûn kendisine ikram ve ihsanda bulundu, ayrıca emân verdi ve payesini yükseltti.

Abdullah b. Tâhir'in Horasan Valiliğine Tayin Edilmesi

Bu yıl Me'mûn, Abdullah b. Tâhir'i Horasân valiliğine tayin etti ve Abdullah hemen Horasân'a hareket etti.

Abdullah'ın Horasân'a gitmesinin sebebi şu idi:

Horasân valisi bulunan Abdullah'ın kardeşi Talha b. Tâhir'in ölmesi üzerine yerine Abdullah adına diğer kardeşi Ali b. Tâhir Horasân valiliğini üstlendi. Abdullah bu sırada Dînever'de bulunuyordu ve Bâbek ile savaşmak için askerî hazırlıkla meşguldü. Yine bu sırada Horasân'da Hariciler, Nîsâbûr'a bağlı olan el-Hamrâ köyünün halkına hücum ederek onların pek çoğunu öldürmüşlerdi. İşte bu durumu öğrenen Me'mûn, Abdullah b. Tâhir'e hemen Horasân'a gitmesini emretti. Bunun üzerine Abdullah Horasân'a hareket etti. Abdullah Nîsâbûr'a geldiği zaman buranın halkı kıtlık içerisinde bulunuyordu ve Abdullah'ın gelmesinden bir gün önce de yağmur yağmıştı. Nîsâbûr'a gelen Abdullah'ın karşısına dikilen ve manifaturacılıkla meşgul olan birisi şu mealdeki mısraları söyledi:

«Sen gelinceye kadar halk onların zamanında kıtlık içerisindeydi,
Sen ise inci daneleri ile beraber geldin.
Bir anda iki rahmet (yağmur) birlikte geldiler;
Hoş geldin ey yağmur ve ey Emîr!»

Abdullah bu kişiyi huzuruna çağırdı ve ona: «Sen şair misin?» diye sordu. Bu kişi: «Hayır, şair değilim, fakat bu mısraları Rakka'da duydum ve ezberledim.» karşılığını verdi. Bunun üzerine Abdullah ona ihsanda bulundu ve kendisi için alınacak elbiselerin seçimini ona bıraktı.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Bilâl el-Gassânî eş-Şârî baş kaldırdı. Me'mûn bir grup kumandanla birlikte oğlu Abbâs'ı onun üzerine gönderdi ve Bilâl öldürüldü. Ayrıca Ebû'r-Râzî de bu yıl Yemen'de öldürüldü.

Bu yıl içinde daha önce Mısır'dan kaçan, sonra tekrar Mısır'a getirilen Ca'fer b. Dâvud el-Kummî harekete geçti, fakat Abdullah b. Tâhir'in azatlısı Aziz tarafından ele geçirilip hareketi bastırıldı.

Ali b. Hişâm el-Cebel, Kumm, Isfehân ve Âzerbeycân valiliklerine bu yıl tayin edildi.

İdrîs b. İdrîs b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib Mağrib'de bu yıl vefat etti, yerine Fas şehrinin arzusu üzerine oğlu Muhammed geçti. Babasının yerine geçen Muhammed, kardeşi Kâsım'ı Basra, Tanca ve bunların çevresindeki yerlerin valiliğine, diğer kardeşlerini de Berberî halkın bulunduğu diğer şehirlerin valiliklerine tayin etti.

Bu yıl Endülüs emîri Abdurrahman el-Emevî, Mansûr dönemindeki karışıklıktan beri kendisine karşı isyan hareketi içerisinde bulunan Bâce şehrinin üzerine yürüdü ve burasını zorla ele geçirdi.

Yine bu yıl Tuleytula şehrinde Hâşim ed-Darrâb, Endülüs emîri Abdurrahman'a karşı çıktı. Hâşim, Hakem'in Tuleytula halkını cezalandırmak için yaptığı savaş sırasında Tuleytula'dan çıkarak Kurtuba'ya gelmişti. İşte bu sıralarda tekrar Tuleytula'ya dönmek üzere harekete geçti ve çevresine iyi kötü bir hayli kişi toplandı. Önce bunlarla Nahvîye vadisine doğru yürüdü ve Berberîler ile diğer halkın üzerine hücum etti. Bu sayede ünü yayıldı ve gün geçtikçe kuvvet ve kudreti arttı. Neticede çevresine büyük bir kalabalık toplayan Hâşim Şente-Beriyye halkına karşı şiddetli bir savaş başlattı.

Bu arada Hâşim ile Berberîler arasında bir çok vak'alar meydana geldi. Bunun üzerine Abdurrahman Hâşim'in üzerine bu yıl bir ordu gönderdi. Bu ordu onunla savaşa tutuştu ise de taraflardan hiç biri diğerine karşı üstünlük elde edemedi. Bu vaziyetine rağmen Hâşim bir çok yerde mağlûp duruma düştü ve Bereketü'l-acûz'a geçti. Bu arada süvarilerinin yapmış olduğu yağmalar ellerinden geri alındı. Ayrıca Abdurrahman 216 (831) yılında Hâşim'in üzerine tekrar büyük bir ordu gönderdi ve Hâşim bu orduyla Rûriye civarında bulunan Sümüstâ kalesinin yakınında karşılaştı. Neticede taraflar arasında çok şiddetli bir savaş meydana geldi ve savaş günlerce devam etti.. Nihayet Hâşim yenilerek öldürüldü, bu arada onunla birlikte bulunan kötü, gözü dönmüş ve karışıklık çıkarmak isteyen pek çok kimse de öldürüldü. İşte böylece Allah (c.c.), halkı onların şerrinden korudu.

Bu yıl hacc işlerini İshâk b. Abbâs b. Muhammed idare etti.

Asıl adı Dahhâk b. Muhammed eş-Şeybânî olan ve hadis ilminde İmam kabul edilen Ebû Hâşim en-Nebil ile Ebû Ahmed Hüseyn b. Muhammed el-Bağdâdî bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN İKİ YÜZ ON BEŞİNCİ (M. 830-831) YILI OLAYLARI

Me'mûn'un Bizans Savaşı

Bu yıl içinde, Muharrem (Şubat) ayında Me'mûn Bizans üzerine yürüdü ve yerine halef olarak Bağdâd'da İshâk b. İbrâhim b. Mus'ab'ı bıraktı, ayrıca onu bu görevle birlikte Sevâd, Hulvân ve Dicle bölgeleri valiliğine de tayin etti. Me'mûn Tekrit'e geldiği sırada yanına Muhammed b. Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib geldi. Me'mûn onu karşıladı ve emân verdi. Ayrıca ona, kızı Ümmü'l-Fadl ile evlenmesini emretti. Neticede kızını onunla evlendirdi ve zifafa koydu. Hacc zamanı gelince Muhammed b. Ali ailesi ile birlikte Medîne'ye gitti ve orada ikâmete karar verdi.

Bundan sonra Me'mûn Musul yolu üzerinden Menbic'e, sonra sırayla Dâbık, Antakya, Massîsa ve Tarsus'a geldi. Me'mûn, cemâziyelevvelde bu şehirlerden Bizans topraklarına girdi. Bu sırada oğlu Abbâs da Malatya'ya girdi. Me'mûn, Kurre (Küre) kalesinde bir hayli kaldıktan sonra burasını zorla fethetti ve 26 cemâziyelevvelde bu kaleyi yıktı. Bir rivayete göre, Kurre kalesi halkı Me'mûn'dan emân diledi ve Me'mûn da kendilerine emân verdi. Me'mûn, Kurre kalesini fethetmezden önce Mâcide kalesini, halkına emân vererek fethetmişti. Bu arada Eşnâs'ı Sündüs kalesine gönderdi ve Eşnâs bu kalenin reisini yakalayıp Me'mûn'un yanına getirdi. Ayrıca Me'mûn Uceyf ve Ca'fer el-Hayyât'ı Senâz kalesi sahibi ve hakiminin üzerine gönderdi ve kale sahibi Me'mûn'a karşı itaatini bildirdi.

Bu yıl el-Mu'tasım Mısır'dan döndü ve Me'mûn'un Musul'a girmesinden önce onunla karşılaştı; ayrıca Me'mûn'un oğlu Abbâs ile Menvil-de Re's-i Ayn'da Me'mûn'la karşılaştılar.

Bu yıl Me'mûn Bizans memleketlerinden döndükten sonra Şâm'a gitti.

Yine bu yıl hacc işlerini Abdullah b. Abdullah b. Abbâs b. Muhammed idare etti.

Kabîsa b. Ukbe es-Sevâî (veya es-Sevâdî), fakîh Ebû Ya'kûb İshâk b. et-Tabbâh, İbn el-Mubârek'in yakın arkadaşı Ali b. Hasan b. Şakîk, abid ve muhaddis olan Sâbit b. Muhammed el-Kindî, Ebû'l-Eşheb Hevze b. Halife b. Abdullah b. Ubeydullah b. Ebî Bekre ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Hâris el-Masılî bu yıl vefat ettiler. Ayrıca bir zâhid olan Ebû Süleyman ed-Dârânî Dâreyyâ'da, Buhârî'nin Sahîh'indeki şeyhlerinden ve yaklaşık yüz sene ömür süren Mekkî b. İbrâhim et-Teymî Belh'te, doksan üç yıl yaşayan nahiv ve lügat âlimi Ebû Zeyd Sa'îd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî bu yıl vefat ettiler.

Basra kadısı Muhammed b. Abdullah b. el-Müsennâ b. Abdullah b. Enes b. Mâlik el-Ensârî ile lügat âlimi olan Basralı Abdülmelik b. Karîb b. Abdülmelik Ebû Sa'îd el-Esmâ'î bu yıl öldüler. Bir rivayete göre Abdülmelik 216 (831) yılında vefat etmiştir.

HİCRET'İN İKİ YÜZ ON ALTINCI (M. 831-832) YILI OLAYLARI

Hirakle (Ereğli)'nin Fethi

Bu sene Me'mûn Bizans memleketlerine geri döndü. Geri dönüş sebebi şu idi:

Me'mûn Bizans kralının Tarsûs ve Massîsa halkından bin altı yüz kişiyi öldürdüğünü öğrendi, hemen harekete geçerek cemaziyelevvel (haziran)'de Bizans topraklarına girdi ve burada 15 Şaban (28 Eylül) tarihine kadar kaldı.

Bir rivayete göre Me'mûn'un Bizans memleketlerine tekrar geri dönmesinin sebebi, Me'mûn'a mektup gönderen Bizans kralının mektubuna kendisinden başlamasıydı. Me'mûn Bizans kralının mektubunu okumadan hemen harekete geçti ve Bizans topraklarına girdi. Önce Antîğû'ya geldi ve burada durdu. Antîğû halkının sulh istemesi üzerine Me'mûn buradan Hirakle'ye geçti ve buranın halkı da kendisinden sulh talebinde bulundu. Bu arada kardeşi İshâk el-Mu'tasım'ı da harekete geçirdi ve İshâk otuz kale ile Matmûre'yi fethetti. Ayrıca Me'mûn tarafından Tuvâne'den harekete geçirilen Yahyâ b. Eksem yağma hareketlerine girişti ve bir kısım yerleri yakıp yıktı, bu arada öldürme hareketlerine de girişen Yahyâ bir kısım esir ele geçirdikten sonra geri döndü. Me'mûn bundan sonra Keysûm'a geldi ve burada iki gün kaldı, sonra da Şâm'a gitti.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Mısır'da Abdûs el-Fihrî ortaya çıktı, el-Mu'tasım'ın âmillerinin üzerine saldırdı ve şaban (eylül) ayında bu âmillerden bazılarını öldürdü. Bunun üzerine Me'mûn, 15 Zilhicce (24 Ocak)'de Şâm'dan Mısır'a hareket etti.

Bu yıl Berka'dan gelen Afşın Mısır'da ikamete karar verdi.

Yine bu yıl Me'mûn, İshâk b. İbrâhim'e bir mektup göndererek farz namazların arkasında askerlere tekbir almalarını emretmesini istedi. Bunun üzerine askerler bu tekbir işine 15 Ramazan (27 Ekim)'da başladılar ve hep beraber ayağa kalkarak üç defa tekbir aldılar. Bundan sonra da her farz namazdan sonra bu hareketi sürdürdüler.

Bu yıl içinde Me'mûn, Ali b. Hâşim'e öfkelendi ve üzerine Uceyf ile Ahmed b. Hâşim'i göndererek mallarını ve silâhlarını almalarını emretti.

Emîn'in annesi Zübeyde (Ümmü Ca'fer) bu yıl içinde Bağdâd'da vefat etti.

Yine bu yıl içinde Gassân b. Abbâd kendisine teslim olan Bişr b. Dâvud ile birlikte Sind memleketinden geri döndü ve ıslâh edip düzeltiği Sind memleketinin başına İmrân b. Mûsâ el-Ateki'yi vali tayin etti.

Yine bu yıl içinde, Ca'fer b. Dâvud el-Kummî, Kum şehrine kaçarak burada isyan çıkardı.

Bir rivayete göre bu yıl hacc işlerini Süleyman b. Abdullah b. Süleyman b. Ali b. Abdullah b. Abbâs, diğer bir rivayete göre ise Abdullah b. Ubeydullah b. Abbâs b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs idare etmiştir. Me'mûn, Abdullah b. Ubeydullah'ı Yemen'e vali tayin ettiği zaman ele geçirdiği her beldenin idaresini kendisine vermiştir. Yemen'e tayin edilen Abdullah Şâm'dan ayrıldıktan sonra ilk önce Bağdâd'a geldi ve burada Ramazan bayramı namazını kıldırdı. Bundan onra Bağdâd'dan ayrılan Abdullah halkla birlikte hac yaptı ve hac işlerini idare etti.

Bu yıl içinde Ebû Misher Abdü'l-A'lâ b. Misher el-Gassânî Bağdâd'da ve Basra emîri Muhammed b. Abbâd b. Abbâd b. Habîb b. Mühelleb el-Mühellebî Basra'da vefat ettiler. Ayrıca Yahyâ b. Ya'lâ el-Muhâribî ile İsmâil b. Ca'fer b. Süleyman b. Ali de bu yıl öldüler.

HİCRET'İN İKİ YÜZ ON YEDİNCİ (M. 832) YILI OLAYLARI

Bu yıl Afşın Mısır topraklarında bulunan Feremâ'yı ele geçirdi ve Me'mûn'un verdiği bir hüküm üzerine emân tanıyarak Ferema halkını yerlerinde bıraktı.

Me'mûn bu yılın muharrem (şubat) ayında Mısır'a geldi ve yakalanarak huzuruna getirilen Abdûs el-Fıhrî'nin boynunu vurduktan sonra tekrar Suriye'ye döndü.

Me'mûn yine bu yıl Ali b. Hişâm'ı öldürdü. Onu öldürmesinin sebebi şu idi:

Me'mûn Ali b. Hişâm'ı yukarıda bahsedildiği üzere, Âzerbeycân ve diğer yerlere vali tayin etmişti. Bir müddet sonra halka zulmettiğini, mallarını ellerinden aldığını ve bir kısım kimseleri öldürdüğünü öğrendi, bu yüzden üzerine Uceyf b. Anbese'yi gönderdi. Ali b. Hişâm Uceyf' in üzerine atıldı, maksadı onu öldürüp Bâbek'e iltihak etmekti; fakat daha çabuk davranan Uceyf Ali b. Hişâm'ı ele geçirdi ve onu Me'mûn'un yanına getirdi. Neticede Me'mûn Ali b. Hişâm'ı öldürdü. Me'mûn ayrıca cemaziyelevvel (haziran) ayında Ali b. Hişâm'ın kardeşi Habîb'i de öldürdü. Ali b. Hişâm'ın başı Irak, Horasân, Suriye ve Mısır'da dolaştırıldıktan sonra denize atıldı.

Me'mûn bu yıl tekrar Bizans topraklarına gitti ve Lü'lü'e'de yüz gün kaldı, sonra buradan ayrılarak Lü'lü'e'ye Uceyf'i bıraktı. Lü'lü'e halkı Uceyf'i aldatarak onu esir aldılar. Uceyf onların elinde sekiz gün kaldıktan sonra onu Lü'lü'e dışına çıkardılar. Bundan sonra Bizans kralı Tûfîl geldi ve Uceyf'i burada kuşatma altına aldı. Me'mûn bu yüzden Uceyf'e yardım etmek maksadıyla Tûfîl'in üzerine asker gönderdi, fakat Me'mûn'un askerleri gelmezden önce Tûfîl buradan ayrıldı. Bu defa Lü'lü'e halkı Uceyf'ten emân dilemeğe geldi. Bu arada Bizans kralı sulh anlaşması yapmak üzere bir elçi gönderdiyse de anlaşma tamamlanamadı.

Bu yıl Me'mûn Selagûs'a gitti.

Yine bu yıl Ali b. İsâ el-Kummî, Ca'fer b. Dâvud el-Kummî'nin üzerine gönderildi ve Ca'fer, Ali tarafından öldürüldü.

Bu yıl hacc işlerini Süleyman b. Abdullah b. Süleyman b. Ali idare etti.

Süfyân es-Sevrî'den rivayette bulunan Sa'dân b. Bişr el-Mavsılî, Süreyc b. Nu'mân, âlim ve âbid bir kişi olan Halîl b. Ebî Râfi' el-Müzenî ve fâzıl bir kimse olan Halîl b. Ebî Râfi'in babası Ca'fer b. Muhammed b. Ebî Yezîd el-Mavsılî bu yıl vefat ettiler. Ayrıca Haccâc b. Minhâl de bu yıl Basra'da öldü.

HİCRET'İN İKİ YÜZ ON SEKİZİNCİ (M. 833) YILI OLAYLARI

Kur'ân'ın Mahlûk Olup Olmadığına Dair Yapılan Sorgulama

Bu yıl Me'mûn Bağdâd'da yerine halef bıraktığı İshâk b. İbrâhim'e bir mektup göndererek kadıları, şâhidleri (?) ve muhaddisleri Kur'ân'ın mahlûk (yaratılmış) olup olmadığı hususunda imtihan etmesini istedi. Ayrıca Kur'ân'ın mahlûk olduğunu ikrar eden kimseyi serbest bırakmasını, reddeden kimseyi ise bu konudaki görüşünü kabul ettirebilmek için bizzat kendisine bildirmesini talep etti. Yine Me'mûn yazmış olduğu bu uzun mektubunda Kur'ân'ın mahlûk olduğuna dair deliller getirerek mahlûk olmadığını ileri sürenlerden yardım istenmeyeceğini ve devlet işlerinde kendilerinden faydalanılmayacağını ifade etti. Bu mektup rebiyülevvel (mart) ayında yazıldı. Bu arada Me'mûn, İshâk b. İbrâhim'den yedi kişinin yanına gönderilmesini istedi. İstenen kimseler, el-Vâkıdî'nin kâtibi Muhammed b. Sa'd, Yezîd b. Hârûn'un kâtibi Ebû Müslim, Yahyâ b. Ma'în, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, İsmâil b. Dâvud, İsmâil b. Ebî Mes'ûd ve Ahmed b. ed-Devrakî idi. Neticede yanına gönderilen bu kimseleri Me'mûn sorguya çekti ve Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı konusunda onları imtihan etti. Bu kimselerin hepsi de Kur'ân'ın mahlûk olduğu fikrini ikrar ettiler, bunun üzerine Me'mûn onları tekrar Bağdâd'a gönderdi. Bu defa İshâk b. İbrâhim onları evinde topladı ve onların Kur'ân'ın mahlûk olduğuna dair olan sözlerini ileri gelen muhaddislerin huzurunda teşhir ve ilân etti, sonra serbest bıraktı.

İşte bu hadiseden sonra Me'mûn'un, kadıların ve fakihlerin imtihan edilmesiyle ilgili yazdığı mektup İshâk b. İbrâhim'e ulaştı. Bunun üzerine İshâk aşağıda adları zikredilen kimseleri huzuruna çağırdı. Bu kimseler: Ebû Hassân ez-Ziyâdî, Bişr b. Velîd el-Kindî, Alî b. Ebî Mukâtil, Fadl b. Gânim, Zeyyâl b. Heysem, Seccâde, el-Kavârîrî, Ahmed b. Hanbel, Kuteybe, Sa'deveyh el-Vâsıtî, Alî b. Ca'd, İshâk b. Ebî İsrâil, İbn el-Herş, İbn Uleyye el-Ekber, Yahyâ b. Abdurrahman el-Amrî, Rakka kadısı bulunan ve aynı zamanda Ömer b. Hattâb'ın evlâdından olan yaşlı bir zat, Ebû Nasr et-Temmâr, Ebû Ma'mer el-Katî'î, Muhammed b.

Hâtim b. Meymûn, Muhammed b. Nûh el-Madrûb, İbn el-Ferruhân, Nadr b. Şümeyl, İbn Ali b. Âsım, Ebû'l-Avvâm el-Bezzâz, İbn Şucâ' ve Abdurrahman b. İshâk idi. Nihayet bu kimseler İshâk b. İbrâhim'in huzuruna getirildiler. İshâk, Me'mûn'un kendisine gönderdiği bu mektubun muhtevasını anlamaları için onlara tekrarlayarak iki defa okudu.

İshâk b. İbrâhim bundan sonra Bişr b. Velîd'e dönerek Kur'ân hakkındaki görüşünü sordu. Bişr şu karşılığı verdi: «Ben Kur'ân hakkındaki görüşlerimi daha önce defalarca Müminlerin emîrine bildirdim.» Bunun üzerine İshâk: «Sizin de gördüğünüz gibi, Müminlerin emîrinin mektubunda değişiklik olmuştur.» dedi. Bu defa Bişr: «Kur'ân Allah'ın kelâmıdır.» cevabını verdi. İshâk: «Ben sana bunu sormuyorum, Kur'ân mahlûk mu, değil mi? Sen buna cevap ver.» dedi. Aralarındaki konuşma şöylece devam etti:

Bişr:

— Allah her şeyin yaratıcısıdır.

İshâk:

— O halde Kur'ân şey midir?

Bişr:

— Evet, şeydir.

İshâk:

— Ben sana bunu sormuyorum, Kur'ân mahlûk mu, değil mi? Sen buna cevap ver.

Bişr:

— Sana söylediğimden daha iyisini beceremiyorum ve hem ben Müminlerin emîrine Kur'ân hususunda konuşmamak için söz verdim. Şu anda size söylediğimden başka söyleyeceğim bir şey yoktur.

Daha sonra İshâk b. İbrâhim eline bir kâğıt aldı ve bu kâğıdı Bişr b. Velîd'e okuyarak onun kâğıtta yazılı olanları öğrenmesini sağladı ve şöyle dedi: «Bir ve tek olan Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'ndan önce ve sonra hiç bir şeyin bulunmadığına ve yaratıklarından hiç bir şeyin her hangi bir manâ ve yönden O'na hiç bir surette benzemediğine şehadet ederim.» Bişr İshâk'a: «Evet, söylediğin bu söz doğrudur.» cevabını verdi. Bunun üzerine İshâk kâtipten Bişr'in sözlerini yazmasını istedi.

İshâk b. İbrâhim bu defa Ali b. Ebî Mukâtil'e döndü ve ona Kur'ân hakkında ne düşündüğünü sordu. Bunun üzerine Ali: «Müminlerin emîrine Kur'ân hakkındaki görüşümü defalarca bildirdiğimi duydunuz, şu anda söyleyeceğim başka bir şey yoktur.» karşılığını verdi. İshâk bu defa onu kâğıt parçasındaki yazıyla imtihan etti ve Ali kâğıt içerisindeki yazılanların doğruluğunu ikrar etti. Sonra İshâk Ali'ye dönerek sordu:

«Kur'ân mahlûk mudur?» Ali: «Kur'ân Allah'ın kelâmıdır.» diye cevap verdi. İshâk: «Ben bunu sormuyorum.» deyince de: «Kur'ân Allah'ın kelâmıdır, eğer Müminlerin emîri bize bir şey emrederse, kendisini dinler ve itaat ederiz.» dedi. İshâk, kâtipten Ali b. Ebî Mukâtil'in de sözlerini yazmasını istedi.

İshâk b. İbrâhim, Ali b. Ebî Mukâtil'e yönelttiği soruları aynen Zeyyâl b. Heysem'e de yöneltti; Zeyyâl de Ali'ninkine yakın cevaplar verdi.

Bundan sonra İshâk, Ebû Hassân ez-Ziyâdî'ye Kur'ân hakkındaki görüşünü sordu. Ebû Hassân: «Dilediğini sor.» dedi. İshâk elindeki kâğıdı Ebû Hassân'a okudu, Ebû Hassân kâğıttaki yazılanların doğruluğunu tasdik etti ve: «Bunları kabul etmeyen kâfir olur.» dedi. Bunun üzerine İshâk: «Kur'ân mahlûk mudur?» diye sordu. Ebû Hassân: «Kur'ân Allah'ın kelâmıdır, her şeyin yaratıcısı Allah'tır. Müminlerin emîri bizim halifemizdir, biz bütün ilimleri onun sayesinde duyup işittik; ayrıca o bizim duymadıklarımızı duymuştur ve bilmediklerimizi de bilmektedir. Aynı zamanda işlerimizi Allah ona havale etmiştir, bu yüzden namazımızı ve haccımızı yerine getirmektedir, biz de mallarımızın zekâtını ona ödemekteyiz ve onunla birlikte cihada katılmaktayız. Onu halife kabul ediyoruz; bize bir şey emrederse onu yerine getiririz, bizden bir şeyin yapılmamasını isterse derhal onu terkederiz.» dedi. İshâk tekrar: «Kur'an mahlûk mudur?» diye sordu. Ebû Hassân yukarıdaki sözlerini aynen tekrarladı. Sonra şöylece devam ettiler:

İshâk:

— Bu söylediklerim Müminlerin emirinin sözleridir.

Ebû Hassân.

— Evet bu sözler onun olabilir, fakat başkalarına emretmeyebilir. Eğer Müminlerin emîrinin söylememi sana emrettiği bir şeyi bana haber vermek istiyorsan, emrettiğin şeyi söylerim; çünkü Müminlerin emîrinden bana getirdiğin şeyler hususunda sen güvenilir birisin.

İshâk:

— Müminlerin emîri bana, sana ulaştıracağım her hangi bir şeyi emretmedi.

Ebû Hassân:

— Şu anda Halifenin emrini dinlemek ve ona itaat etmekten başka bir şey düşünmüyorum; emret, emrine uyayım.

İshâk:

— Sana emretmem için Müminlerin emiri bana her hangi bir emir vermemiştir; bana verdiği emir ise, seni imtihan etmekten ibarettir.

Nihayet sıra Ahmed b. Hanbel'e geldi. İshâk b. İbrâhim, Ahmed'e de Kur'ân hakkındaki görüşünü sordu. Aralarında şöyle bir konuşma oldu:

Ahmed:

— Kur'ân Allah'ın kelâmıdır.

İshâk:

— Kur'ân mahlûk mudur?

Ahmed:

— Kur'ân Allah'ın kelâmıdır ve ben bundan fazla bir şey söylemem.

İshâk bu defa onu kağıtta bulunan yazılarla imtihan etti. Ahmed: «Hiç bir şey Allah'a benzemez.» cümlesine gelince: «O işitir ve görür.» mealindeki bir ayetin son cümlesini okudu ve: «Yarattıklarından hiç bir şeyin her hangi bir mana ve yönden kendisine hiç bir surette benzemediği...» cümlesine gelince durdu. Bu sırada İbn el-Bekkâ el-Asğâr İshâk'a itiraz etti ve: «Allah seni ıslâh etsin! Ahmed: "Allah gözle görür, kulakla işitir." demek istedi.» dedi. Bunun üzerine İshâk Ahmed'e: «O işitir ve görür.» sözünden neyi kasdettiğini sordu. Ahmed: «O kendisini nasıl tavsif ettiyse öyledir.» cevabını verdi. Bu defa İshâk, Ahmed'e bu sözünün manasının ne olduğunu sordu. Ahmed: «O kendisini vasfettiği gibidir, başka bir şey bilmiyorum.» karşılığını verdi.

Bundan sonra İshâk diğerlerini teker teker huzuruna çağırdı ve hepsini ayrı ayrı imtihan etti. Ancak onlardan Kuteybe, Ubeydullah b. Muhammed b. Hasan, İbn Uleyye el-Ekber, İbn el-Bekkâ', Abdülmün'im b. İdrîs, İbn Beyt (?), Vehb b. Münebbih, Muzaffer b. Müraccî, Rakka kadısı olan ve aynı zamanda Ömer b. Hattâb'ın evlâdından bulunan bir adam ve İbn Ahmer hariç, hepsi Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğunu söylediler. İbn el-Bekkâ' el-Ekber ise: «Kur'ân mec'ûldür (kılınmıştır, yaratılmıştır)» dedi ve şu mealdeki ayeti öne sürdü: «**Gerçekten biz onu, anlayasınız diye Arapça bir Kur'an kıldık.**» (Zuhruf, 3). Ayrıca: «Kur'ân sonradandır.» dedi ve şu mealdeki ayeti delil gösterdi: «**Rablerinden kendilerine yeni (sonradan) bir ihtar gelmeyedursun, onlar bunu oyuna dalarak dinlemişlerdir.**» (Enbiyâ, 2).

Bunun üzerine şöyle konuştular:

İshâk b. İbrâhim:

— Mec'ul, "mahlûk (yaratılmış)" demektir.

İbn el-Bekkâ:

— Evet, mec'ul "mahlûk" demektir.

İshâk:

— O halde Kur'ân mahlûk mudur?

İbn el-Bekkâ:

— Hayır, "Kur'ân mahlûktur" diyemem, fakat Kur'ân mec'ûldür.

İshâk hem İbn el-Bekkâ'nın ve hem de teker teker imtihan ettiği diğer kimselerin Kur'ân hakkındaki görüşlerini ve sözlerini kayda geçirdikten sonra Me'mûn'a gönderdi. Me'mûn hem İshâk'ı ve hem de onun imtihan ettiği kimseleri ayıplayıp yerdikten sonra İshâk'a cevap verdi ve Bişr b. Velîd ile İbrâhim b. el-Mehdî'yi huzuruna çağırıp imtihan etmesini, Kur'ân'ın mahlûk olduğunu kabul etmeleri halinde onları serbest bırakmasını, aksi takdirde boyunlarını vurmasını, bu iki kişinin dışındakilerin Kur'ân'ın mahlûk olduğunu ikrar etmeleri durumunda bunları da serbest bırakmasını, kabul etmeyenleri ise zincire vurarak bir grup muhafızla birlikte kendi karargâhına göndermesini emretti.

Bunun üzerine İshâk onları huzuruna topladı ve Me'mûn'un emrini duyurdu. Ahmed b. Hanbel, Seccâde, el-Kavârîrî ve Muhammed b. Nûh el-Madrûb hariç, diğerleri Me'mûn'un emrine uyarak Kur'ân'ın mahlûk olduğunu kabul ettiler ve İshâk b. İbrâhim'in emri üzerine bu dört kişi zincire vuruldular. Ertesi gün İshâk onları zincire vurulmuş olarak huzuruna çağırdı ve tekrar imtihana tâbi tuttu. Bu defa Seccâde ve el-Kavârîrî'nin Kur'ân'ın mahlûk olduğunu kabul etmeleri üzerine İshâk onları serbest bıraktı, fakat Ahmed b. Hanbel ile Muhammed b. Nûh el-Madrûb düşüncelerinde ısrar ettiler ve zincire vurularak Tarsûs'a gönderildiler. Bu arada İshâk Kur'ân'ın mahlûk olduğunu ikrar edenlerin bir te'vile dayanarak bunu kabul ettiklerini bir mektupla Me'mûn'a bildirdi. Bunun üzerine Me'mûn İshâk'a bir mektupla cevap verdi ve şunları söyledi: «Bişr b. Velîd'in Ammâr hakkında inen: «**Kalbi iman üzere mutmain (müsterih) olduğu halde ikrâha uğratılanlar müstesna...**» (Nahl, 100). meâlindeki ayeti kendi lehine te'vil ettiğini duydum; fakat Bişr, böyle bir te'vil yapmakla hatâ işlemiştir, çünkü Allah bu ayetle iman içerisinde bulunup şirki izhar eden kimseyi kasdetmiştir, yoksa şirke inanıp imanını izhar eden kimseyi kasdetmemiştri. Bunun için Bişr' in yapmış olduğu bu te'vil onun lehine değildir.»

Nihayet İshak Müminlerin emîri Me'mûn Bizans memleketlerinden dönünceye kadar beklemek üzere onların hepsini Tarsûs'a gönderdi. Ön-

ce bunları huzurunda topladı ve hepsini birlikte Me'mûn'un karargâhına teslim edilmek üzere yola çıkardı. Gönderdiği kimseler: Ebû Hassân ez-Ziyâdî, Bişr b. Velîd, Fadl b. Gânim, Ali b. Mukâtil, Zeyyâl b. Heysem, Yahyâ b. Abdurrahman el-Ömrî, Ali b. el-Ca'd, Ebû'l-Avvâm, Seccâde, el-Kavârirî, İbn Hasan b. Ali b. Âsım, İshâk b. Ebî İsrâil, Nadr b. Şümeyl, Ebû Nasr et-Temmâr, Sa'deveyh el-Vâsıtî, Muhammed b. Hâtim b. Meymûn, Ebû Ma'mer b. Herş, İbn Ferruhân, Ahmed b. Şucâ' ve Ebû Hârûn b. el-Bekkâ' idi.

Bu kimseler, Rakka'ya geldiklerinde Me'mûn'un ölüm haberini aldılar, bunun üzerine tekrar Bağdâd'a döndüler.

Me'mûn'un Hastalanması ve Vasiyeti

Bu yılda, 13 Cemâziyelâhır (6 Temmuz)'da Me'mûn ölümle neticelenen hastalığına yakalandı.

Me'mûn'un hastalık sebebini Sa'd b. el-Allâf şöyle anlatıyor:

Bir gün Me'mûn beni yanına çağırdı; huzuruna geldiğimde Bezendon (Pozantı) çayının kenarında oturuyordu, sağ tarafında el-Mu'tasım vardı ve beraberce ayaklarını suya sarkıtmışlardı. Me'mûn benim de ayaklarımı suya sarkıtmamı istedi ve bana: «Bu suyu tat, acaba bundan daha tatlı veya daha saf ve daha soğuk bir su gördün mü?» dedi. Ben de emrine uyrak ayaklarımı sarkıttım ve kendisine, hiç bir zaman böyle bir su görmediğimi söyledim. Bunun üzerine Me'mûn: «Bu suyu içmek için önce hangi şeyi yemek daha uygun olur?» diye sordu. Ben: «Müminlerin emîri daha iyi bilir.» diyerek karşılık verdim. Me'mûn: «Taze hurma yemek daha iyi olur.» dedi.

Me'mûn'un bu hususta konuşmasını sürdürdüğü bir sırada posta hayvanlarının gem sesleri duyuldu. Tam bu sırada yan tarafıma baktığımda, içlerinde kıymetli hediyeler bulunan heybeleri taşıyan posta katırlarını gördüm. Me'mûn bir hizmetçisine dönerek: «Gelen bu hediyelerin içerisine iyice bak ve taze hurma bulursan onları al ve getir.» dedi. Me'mûn'un emri üzerine giden hizmetçi, sanki yeni toplanmış gibi taze olan iki sepet hurma getirdi. Me'mûn bu durum karşısında Allah'a karşı şükrünü izhar ederken yanında bulunan bizler de hayretler içerisinde kalmıştık. Nihayet hurmayı yedikten sonra üzerine bu sudan içtik, fakat hepimiz istisnasız humma hastalığına yakalandık. İşte Me'mûn'un ölümü bu hastalıktan oldu. el-Mu'tasım'ın hastalığı ise Irâk'a girinceye kadar sürdü. Bu arada benim de hastalığım bir müddet devam etti.

Me'mûn hastalanınca imparatorluğun içerisinde bulunan bütün memleketlere kendisi ve kendisinden sonra halife olacak olan kardeşi Ebû İshâk (el-Mu'tasım) adına mektuplar gönderilmesini emretti. Ayrıca kardeşi Ebû İshâk el-Mu'tasım'a oğlu Abbâs'ın, fakihlerin, kadıların ve kumandanların huzurunda vasiyette bulundu. Allah'ın varlığına ve birliğine, ayrıca Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna şehadet edip Allah'ın birliğini, öldükten sonra tekrar dirilmeyi, cennet ve cehennemin varlığını ikrar ettikten, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.)'e ve diğer peygamberlere salât ve selâm getirdikten sonra vasiyetine şöyle başladı: «Ben şüphesiz suçunu ikrar eden bir günahkârım. Fakat bununla beraber Allah'ın rahmet ve affını umar, azabından korkarım. Ayrıca Allah'ın affını hatırladığım zaman O'nun merhametini daha çok umarım. Öldüğüm zaman yüzümü kıbleye çevirin ve gözlerimi kapatın, mükemmel bir surette temizliğime itina gösterin ve kefenimi güzel seçin. Bundan sonra, İslâm nimetini size bahşettiğinden ve Hz. Muhammed (s.a.v.) hususunda üzerinizdeki hakkından dolayı Allah'a çok çok hamd edin, çünkü bizi Muhammed (s.a.v.) ümmetinden kılan O'dur. Bundan sonra cesedimi teneşir tahtasının üzerinde yan tarafıma yatırın, tekfin ve yıkama işini acele bitirin. Yaşça en büyüğünüz ve neseb bakımından bana en yakın olanınız namazımı kıldırsın. Ayrıca namazımı kıldıracak olan kimse beş tekbir ile kıldırsın. Sonra beni alın ve bırakılacağım çukura (kabre) getirin. Kabrime akrabalık bakımından en yakınınız ve sevgi yönünden en samimî olanınız indirsin.

Allah'a çok çok hamd edin ve O'nu bol bol zikredin. Kabrimde beni sağ tarafıma yatırın ve yönümü kıbleye çevirin. Sonra kefenimi baş ve ayak uçlarımdan çözün. Lahdimi kapattıktan sonra kabirden çıkın ve beni amelimle baş başa bırakın. Şunu iyi bilin ki, hiç biriniz bana faydalı olamazsınız ve her hangi bir kötülüğü benden uzaklaştıramazsınız. Bundan sonra kabrimin başında topluca bekleyin; hakkımda bildiğiniz iyi bir şey varsa onu söyleyin, yine hakkımda bildiğiniz kötü bir şey varsa bunu söylemeyip dilinizi tutunuz, çünkü ben söylediğiniz şeyler yüzünden aranızda azap çekerim. Kabrimin başında her hangi bir ağlayıcı bırakmayın, çünkü üzerine ağlanan kişi azap görür. Allah (c.c.) öğüt dinleyen, yaratıklarına karşı faniliği gerekli kıldığını ve onlar için kurtuluş imkânı olmayan ölümü takdir ettiğini düşünen kişiye merhamet etsin. Bâkilikte tek olan ve yaratıklarına faniliği takdir eden Allah'a hamdolsun.

Bundan sonra halifeliğin verdiği şeref ve azametten dolayı içerisinde bulunduğum hâle bir bakılsın. Acaba Allah'ın emri (ölüm) geldiği zaman halifeliğin azamet ve şerefi beni ölümden kurtarabilmiş midir?

Hayır! Allah'a yemin ederim ki, aksine halifelik yüzünden Allah hesabımı kat kat artırmıştır. Keşke Hârûn er-Reşîd'in oğlu ben Abdullah (Me'mûn) beşer olmasaydım, hatta keşke hiç yaratılmasaydım.»

Bundan sonra Me'mûn Ebû İshâk el-Mu'tasım'a şöyle dedi: «Ey Ebû İshâk! Bana doğru yaklaş, hâlimden öğüt ve ibret almağa çalış. Ayrıca Kur'ân ve İslâm hakkında kardeşinin (Me'mûn'un) takip ettiği yolu tut, Allah halifelik halkasını boynuna taktığı zaman, hilâfet konusunda O'nun azabından korkan ve yapmış olduğu amel ile sırf O'nu murad eden kimse gibi hareket et. Allah'ın sana verdiği mühlete mağrur olma, bir de bakarsın ki ölüm sana gelivermiştir. İdaren altındaki halktan gafil olma, zira mülk onların sayesinde ve onları koruyup haklarına riayet etmekle ayakta durur. Ayrıca onlar ve diğer Müslümanlar hakkında Allah'tan kork ve Müslümanların menfaatı bulunan bir işle karşılaştığın zaman onu öne geçir, onu yapılmasını arzu ettiğin diğer işe tercih et.

İdaren altında bulunanların güçlülerinden al ve zayıflarına ver. Her hangi bir şey hususunda onların üzerine yük yükleme, onların birbirlerine karşı olan haksızlıklarını hak ölçüsü içerisinde halletmeye çalış. Onları kendine yaklaştır ve onlara karşı merhametli ol. Şu andan itibaren acele yanımdan ayrıl ve Irak'taki halifelik sarayına git. Bölgelerinde bulunduğun bu kavimler hakkında dikkatli ol ve hiç bir zaman onlardan gafil olma. Hürremîler ile savaşmak için dikkat, şecaat ve metanet sahibi birisini görevlendir ve onu mal ve askerle takviye et. Şayet onlarla yapılan savaş uzarsa, bu defa yanında bulunan dost ve yardımcılarınla birlikte bizzat kendin de savaşa katıl. Bunu yaparken de yapmış olduğu işten Allah'ın sevap vereceğini uman ve niyetinde samimî olan kimse gibi hareket et.»

Bundan biraz sonra sancısı artan ve öleceğini hisseden Me'mûn, kardeşi Ebû İshâk el-Mu'tasım'ı yanına çağırdı ve ona şunları söyledi: «Ey Ebû İshâk! Kulları hakkında Allah'ın hakkını yerine getireceğine ve Allah'a itaati isyana tercih edeceğine dair Allah ve Rasûlüne taahhütte bulun, çünkü bizzat ben halifeliği başkasından alarak sana teslim ettim.» Me'mûn'un bu sözüne karşı el-Mu'tasım: «Evet, taahhütte bulunuyorum.» karşılığını verdi. Bundan sonra Me'mûn sözlerini şu şekilde sürdürdü: «İşte Müminlerin emîri Ali (r.a.)'nin evlâdından olan bu kimseler senin amcanın oğullarıdırlar. Onlarla olan sohbetinde iyi davran, onların kötülerini bağışla, iyilerine de hüsnükabul göster. Her yıl yeri geldikçe onlara ihsanda bulun, zira onların senin üzerinde çeşitli yönlerden yerine getirmen gereken bir takım hakları vardır. Rabb'inizden tam manasıyla korkunuz ve Müslümanlar olarak ölmeğe çalışınız. Allah'tan korkunuz ve O'nun için amelde bulununuz. Yapmak istediğiniz

bütün işlerde Allah'tan korkunuz. Sizi ve kendimi Allah'a emanet eder, Allah'tan geçmiş günahlarımın bağışlanmasını isterim; çünkü O günahları bağışlayandır ve günahlarıma karşı nasıl pişmanlık duyduğumu bilmektedir. Günahların büyüğünden O'na tevekkül ediyor ve O'na dönüyorum. Kişi Allah sayesinde güçlü olur, Allah bana yeter ve O ne güzel Vekil'dir. Allah (c.c.), hidayet ve rahmet peygamberi olan Muhammed (s.a.)'e rahmet etsin.

Me'mûn'un Ölümü, Ömrü ve Özellikleri

Me'mûn bu yılda, 18 Recep (11 Ağustos)'te vefat etti. Hastalığı artıp ölümünün yaklaştığı bir sırada yanında kendisine şehadet kelimesini telkin eden birisi bulunuyordu. Bu kimsenin Me'mûn'a şehadet kelimesini arzedip telkin ettiği sırada yanında meşhur tabip İbn Mâseveyh de hazır bulunuyordu. İbn Mâseveyh bu adama dönerek: «Me'mûn'u rahat bırak, zira o bu durumda Rabb'i ile Mani'yi fark edecek vaziyette değildir.» dedi. Me'mûn, İbn Mâseveyh'in bu sözlerinden sonra gözlerini açtı ve onu şiddetle kavrayıp tutmak istedi, fakat buna gücü yetmedi. Sonra konuşmak istedi, fakat bundan da âciz kaldı. Nihayet son söz olarak: «Ey ölmeyen Allah! Ölene merhamet et.» dedi ve hemen ruhunu teslim etti.

Me'mûn ölünce oğlu Abbâs ile kardeşi el-Mu'tasım onu Tarsus'a getirdiler ve Hârûn er-Reşîd'in hâdimi olan Hâkân'ın evine defnettiler. Me'mûn'un cenaze namazını el-Mu'tasım kıldırdı. Bundan sonra onu korumak üzere Tarsus halkından ve diğer yerlerin halklarından yüz kişi seçildi ve her birine doksan dirhem maaş bağlandı.

Me'mûn'un halifeliği, kardeşi Emin'in Bağdâd'da mahsur bulunduğu sırada Mekke'de kendisinin halife ilan edildiği yıllar (iki yıl) hariç yirmi yıl, on beş ay, on üç gün sürdü. 15 Rebiyülevvel 170 (14 Eylül 786)'de doğdu, künyesi ise Ebû'l-Abbâs idi. Orta boylu, beyaz tenli, güzel, kır ve ince uzun sakallı bir kimseydi. Bir rivayete göre sarıya çalar esmer, omuzları göğsüne doğru düşük, büyük gözlü ve çatık kaşlı bir kişiydi, ayrıca yanağında siyah bir ben vardı.

Me'mûn'un Bazı Hayat Hikâyeleri ve Menkabeleri

Muhammed b. Sâlih es-Serâhsî anlatıyor:

Me'mûn Suriye'de bulunduğu sırada adamın biri bir kaç defa yolunu keserek ona: «Ey Müminlerin emiri! Horasân'ın Acemlerini gözettiğin

gibi biraz da Suriye'nin Araplarını gözet.» dedi. Bunun üzerine Me'mûn ona: «Artık çok ısrar ettin.» dedi ve şunları söyledi: «Allah'a yemin ederim ki, Kayslıları atlarının sırtlarından indirdim, ama hazinemde bir dirhem olsun bırakmadım. (Me'mûn bununla İbn Şebes el-Âmirî'nin çıkardığı karışıklığı kastediyor). Yemenlilere gelince; Allah'a yemin ederim ki, hiç bir zaman ne onlar beni sevdi ve ne de ben onları sevdim. Kudâ'alılar ise taraftarlarından olmak için Süfyânîleri gözetmektedirler. Rabî'a kabilesi de Allah, peygamberi Muhammed (s.a.v.)'i Mudar kabilesinden seçip gönderdiği günden beri Rabb'lerine karşı kızgındırlar. Baş kaldıran her iki kişiden birisi mutlaka fitne ve karışıklığı körüklemiştir. Allah'ından bul ve benden uzaklaş.»

Sa'îd b. Ziyâd anlatıyor:

Me'mûn Şâm şehrinde bulunduğu sırada yanına gittiğimde, benden Rasûlüllah (s.a.v.)'ın yazmış olduğu mektubu kendisine göstermemi istedi. Mektubu kendisine gösterdiğimde şöyle dedi: «Şu mührün üzerindeki kılıfın ne olduğunu öğrenmek istiyorum.» Bunun üzerine el-Mu'tasım Me'mûn'a: «Bu kılıfın ne olduğunu öğrenmek istiyorsan, düğümü çözmen gerekir.» dedi. Bu durum karşısında Me'mûn şöyle karşılık verdi: «Bu düğümü düğümleyenin Rasûlüllah (s.a.) olduğunda şüphe etmiyorum ve Rasûlüllah'ın düğümlediği bir düğümü doğrusu çözemem.» Bundan sonra Me'mûn el-Vâsık'a dönerek şöyle dedi: «Bu mektubu al ve gözlerine sür; belki bu mektup sayesinde Allah sana şifa bahşeder.» Me'mun kendisi de Rasûlüllah'ın bu mektubunu gözlerine sürdü ve ağladı.

İshâk b. İbrâhim'in yakın arkadaşı el-Ayşî anlatıyor:

Ben Me'mûn ile birlikte Şâm şehrinde bulunuyordum. Bu sırada Me'mûn'un pek malı kalmamıştı; sıkıntıya düşmüş, içinde bulunduğu bu sıkıntılı durumu da kardeşi el-Mu'tasım'a bildirmişti. Bunun üzerine el-Mu'tasım, kardeşine bir mektup gönderdi ve şöyle dedi: «Ey Müminlerin emîri! Mala ihtiyacın olduğunu sanıyorum, istediğin mal cumadan sonra eline geçmiş olacaktır.» el-Mu'tasım kardeşi için valilik görevini üstlendiği bölgelerin haraç mallarından otuz milyon dirhem gönderdi. Me'mûn kendisine gönderilen malların (dirhemlerin) gelmesi üzerine Yahyâ b. Eksem'e şöyle dedi: «Haydi beraber çıkalım ve gelen dirhemlere bakalım.» Bunun üzreine birlikte çıktılar ve gelen dirhemlere baktılar. Gönderilen dirhemler gayet güzel hazırlanmış ve bunları getiren develer güzelce süslenmişti. Me'mûn'un gözüne güzel bir şey ilişti ve onu gözünde çok büyütüp çok sevindi. Halk ise hayretler içinde Me'mûn'a bakıyordu. Me'mûn el-Ayşî'ye dönerek: «Ey Ebû Muhammed! Arkadaşlarımız eli boş ve umutsuz bir vaziyette geri dönerlerken bizim bu dirhemleri alarak çekip gitmemiz cimrilik ve alçaklık olur.» dedi. Bundan sonra

Muhammed b. Yezdâd'ı çağırdı ve ona: «Falanın ailesine bir milyon dirhem, falanın ailesine bir o kadar ve falanın ailesine de bir o kadar dirhem ver.» dedi. Böylece bir ayağı bineğinin özengisi üzerinde iken tam yirmi dört milyon dirhem dağıttı. Sonra Muhammed b. Yezdâd'a dönerek, geri kalan kısmı askerlere verilmek üzere el-Mu'allâ'ya teslim etmesini söyledi.

el-Ayşî diyor ki:

Tam bu sırada Me'mûn'un gözlerinin önüne dikildim ve onunla Muhammed b. Yezdâd'a bakmağa başladım. Beni bu durumda gören Me'mûn Muhammed b. Yezdâd'a dönerek: «Şuna da elli bin dirhem ver.» dedi. Ben bu elli bin dirhemi kısa bir müddet içerisinde teslim aldım.

Muhammed b. Eyyûb b. Ca'fer b. Süleyman anlatıyor:

Basra'da Temîm b. Sa'doğullarından şair ve zarif bir kişi vardı, fakat kendisi yadırganacak kadar çirkindi. Ama buna rağmen ben kendisiyle ünsiyet eder ve onu kendim için tatlı bulurdum. Bir gün kendisine: «Sen şair ve zarif bir kimsesin, Me'mûn ise yağmurlu buluttan daha cömerttir. Onun yanına gitmene engel olan nedir?» dedim. Adam: «Me'mûn'un yanına gidecek kadar imkânım yok.» şeklinde konuştu. Bunun üzerine ona: «Senin için bir binek devesi ile biraz harçlık verebilirim.» dedim ve kendisine iyi bir binekle birlikte üç yüz dirhem verdim. Nihayet bu adam recez bahrinden kısa bir urcûze (nazım türü) hazırladı ve Me'mûn'un yanına gitti.

Basra'lı bir şair adam anlatıyor:

Selagûs'ta bulunan Me'mûn'un yanına gelir gelmez elbisemi giydim ve ordugâhta kendisini aramağa başladım. Tam bu sırada güzel bir katır üzerinde sakalının saçları kırlaşmış bir adamla karşılaştım. Bu arada, yazmış olduğum urcûzenin beyit ve mısralarını tekrarlıyordum. Karşılaştığım bu adam bana selâm verdi ve ben de selâmına karşılık verdim. Sonra bu adam benden durup beklememi istedi, ben de onun isteğine uyarak beklemeğe başladım. Bu esnada ondan misk ve anber kokusu yayılıyordu. Bana neseben bağlı olduğum ilk kablieyi sordu. Mudar kabilesinden olduğumu söyledim. «Ben de Mudar kabilesindenim.» dedi. Bundan sonra ikinci derecede mensup olduğum kabileyi sordu. Teymoğullarına mensup olduğumu söyledim. Bana Teymoğullarından sonra üçüncü derecede mensup bulunduğum kabileyi sordu ve ben kendisine Sa'doğullarından olduğumu söyledim. Sonra buraya geliş sebebimi sordu. Ben cömertlik ve eli açıklık bakımından kendisinden daha üstün birisini duymadığım bu hükümdarı (halife'yi) görmek için geldiğimi ifade ettim. Bu defa bana bu hükümdarın yanına ne maksatla geldiğimi sordu.

Ben, söylenmesi ağızlara tat veren ve dinleyenlerin kulaklarına hoş gelen güzel bir şiiri sunmak için geldiğimi beyan ettim. Yazdığım bu şiiri kendisine okumamı istedi. Bu şiir ile halifeyi medhetmek istediğimi kendisine bildirdiğim halde, hâlâ şiiri kendisine okumamı istememesi üzerine öfkelendim ve ona "köle" manasına gelen "rakîk" yerine "rekîk" kelimesiyle hitap ettim. Bu arada onu oyalayarak cevap vermekten kaçındım. Sonra bana: «Halifeye sunacağın bu medhiye karşılığında ne bekliyorsun?» dedi. Ben: «Eğer bana anlatılan gibiyse bin dinar bekliyorum.» karşılığını verdim. Bunun üzerine: «Eğer şiirini beğenir, sözlerini tatlı bulursam sana bin dinar veririm ve ayrıca süngü ve okla donatılmış on bin muhafızın arasından sıyrılıp halifeye ulaşıncaya kadar gidip gelme külfetinizi ve yorgunluğunuzu gideririm.» dedi. Ben: «Allah adına benim için bunu yapar mısınız?» diye sordum. Adam: «Evet, Allah adına bunu senin için yaparım.» cevabını verdi. Bunun üzerine yazmış olduğum şiiri kendisine okudum. Bu şiirin meali şöyledir:

«Ey kıymetli ihsanların ve yüksek payenin sahibi,
Ve büyük ordunun kumandanı olan Me'mûn! Hiç Ebû Hanîfe'nin fıkhından daha zarif bir urcûzeye sahip oldun mu?
Hayır, yeryüzünde halifesi olduğun Allah'a yemin ederim ki hayır...
Topraklarımızda yaşayan hiç bir zayıf kimse zulme uğramamıştır, emîrimiz olan halîfenin geçimi sade ve basittir.
Çünkü o maaştan başka hiç bir şey edinmemiştir, ayrıca onun döneminde kurt ile kuzu aynı çatı altında beraber yaşamıştır...
Ve hırsız ile tâcir aynı kadife kumaştan giyinmiştir.»

Allah'a yemin ederim ki, çok geçmeden ufku on bin civarında süvari kapladı ve hepsi de yanımdaki bu adama: «Allah'ın rahmeti, bereketi ve selâmı üzerinize olsun.» diyerek onu selâmladı. İşte bu anda yanımdaki adamın halife Me'mûn olduğunu anlayınca korkumdan titremeğe başladım. Beni bu durumda gören Me'mûn: «Kardeşim korkma, sana her hangi bir zarar gelmeyecektir.» dedi. Bunun üzerine: «Ey Müminlerin emîri! Canım sana feda olsun, Araplardan "kâf" harfini "kaf" harfinin yerine kullanan kimlerdir.» dedim. Me'mûn: «Hımyerlilerdir.» karşılığını verdi. Bunun üzerine: «Allah Himyerliler ve bu günden sonra bu dili kullananlara lânet etsin.» dedim.

Benim bu sözüm üzerine Me'mûn güldü ve yanımda bulunan hâdimine dönerek: «Yanında bulunanları bu adama ver.» dedi. Bunun üzerine hâdim içinde üç bin dinar bulunan bir kese çıkardı ve bana uzattı. Bu keseyi alarak oradan uzaklaştım ve yoluma devam ettim.

(Bu adamın Me'mûn'a, "kaf" yerine "kâf" harfini kullananları sorması hadisenin başında da geçtiği üzere, «Ey rakîk» diyeceği yerde «Ey rekik» demiş olmasından ileri geliyordu.)

Umâre b. Akîl anlatıyor:

Ben Me'mûn'a yüz beyitlik bir kaside okumuştum. Beytin başını okur okumaz beytin sonunu tıpkı benim kafiyelediğim gibi hemen kafiyelendiriyordu. Bunun üzerine: «Ey Müminlerin emîri! Allah'a yemin ederim ki, bu kasideyi benden henüz hiç bir kimse işitmedi.» dedim. Me'mûn bana dönerek: «Evet, kafiyelerin böyle olması gerekir.» dedi ve şunu ilave etti: «Sen Ömer b. Ebî Rebî'a'nın yazdığı bir kasideyi Abdullah b. Abbâs'a okuduğunu duymadın mı? Ömer, kasidesinin bir beytinde: «Yarın komşumuzun yurdu bizden uzaklaşacaktır.» mısraını söylediği zaman Abdullah b. Abbâs: «Bu yurt yarından sonra daha da uzaklaşacaktır.» karşılığını vermiş, hattâ Ömer yazmış olduğu kasidenin beyitlerini okudukça, Abdullah b. Abbâs okuduğu beyitlerin sonunu ondan önce kafiyelendirmişti. İşte ben bu adamın (Abdullah b. Abbâs'ın) neslindenim.»

Anlatıldığına göre Me'mûn şu mealde bir şiir söylemiştir:

«Ben seni arayıcı olarak gönderdim, sen ise bir bakış kazandın, hattâ beni gaflete düşürdüğün için sana kötü zanda bulundum.

Ben uzaklaştırılmış olduğum halde, sen benim sevdiğim kimseye gizlice fısıldadın; keşke sana yaklaşmanın faydasız olduğunu bilseydim!

Ben senin gözlerinde onun apaçık izlerini görüyorum; çünkü gözlerin onun gözünden güzellik kapmıştır.»

Bir rivayete göre Me'mûn söylemiş olduğu bu şiirin manası (mazmûnı)nı Abbâs b. el-Ahnef'in söylediği şu mealdeki şiirinden almıştır:

«Her ne kadar gözlerim sevgiliden yana bahtsız ise de, mutlaka aramızdaki elçimin gözleri mutludur ve ben bu sayede haber elde etmekteyim.

Her ne vakit elçim onun yanından bana gelse, bakışlarımı bilerek gözlerinin üzerine çeviririm ve kendisine derim ki:

Ey elçi; göz bebeğimi eğreti olarak al, bununla bak ve gözlerime hükmet.»

Rivayet edildiğine göre, bir gün el-Yezîdî içine düşmüş olduğu borçtan Me'mûn'a şikâyette bulundu. Bunun üzerine Me'mûn el-Yezîdî'ye: «Bu günlerde yanımda istediğine yetecek miktarda sana verebileceğim

bir şey yok.» karşılığını verdi. Fakat el-Yezîdî tekrar halini arzetti ve: «Ey Müminlerin emîri! Alacaklılar beni fena halde sıkıştırıyorlar.» dedi. Bu defa Me'mûn el-Yezîdî'ye: «İşine yarayacak bir başka çare ara.» dedi. Bunun üzerine el-Yezîdî Me'mûn'a şöyle dedi: «Senin bir çok nedimin vardır, bunların içerisinden harekete geçirdiğin takdirde bana faydalı olacaklar bulunmaktadır.» el-Yezîdî'nin bu sözü karşısında Me'mûn onun için nedimlerini harekete geçirmeyi kabul etti. Bu arada el-Yezîdî Me'mûn'a şöyle bir plan teklif etti: «Nedimlerin yanına geldikleri zaman, yazdığım pusulayı sana getirmesi için falan hâdimine emir verirsin; bu pusulayı onlara okuduktan sonra bana birisini gönderirsin ve bana iletmesi için ona şunu söylersin: «Şu anda el-Yezîdî'nin yanıma girmesi mümkün değildir, hoşlandığı birisini kendisi için seçip beğensin.» Me'mûn el-Yezîdî'nin bu planını uygulamayı kabul etti. el-Yezîdî Me'mûn ve nedimlerinin işret için toplandıklarını öğrenip içtikleri şarabın tesiriyle sarhoş olduklarını anladıktan sonra Me'mûn'un kapısına geldi ve içeri girerek pusulayı Me'mûn'un hadimine verdi. Bu pusulada şu mealdeki mısralar yazılıydı:

«Ey hayırlı arkadaşlarım ve dostlarım! Şu tufeyli kapıda
beklemektedir.
Kendisine buradakilerin zevk ve sefa içerisinde eğlendikleri ve
herkesin bu eğlenceye koşuştukları haber verilmiştir.
O, kendisini bizden biri kılmamızı veya akranından birisini
yanına göndermemizi istemektedir.»

Me'mûn pusuladaki yazıyı nedimlerine okuyunca onlar şöyle dediler: «Biz bu halde iken onun yanımıza gelmesi uygun değildir.» Bunun üzerine plan gereği Me'mûn el-Yezîdî'ye birisini gönderdi ve bu vakitte yanlarına girmesinin uygun olmadığını, ayrıca kendisi için sevdiği birisini tercih edip seçmesini bildirdi. el-Yezîdî bunun üzerine: «Ben ancak Abdullah b. Tâhir'i isterim.» deyince Me'mûn el-Yezîdî'nin isteği üzerine Abdullah b. Tâhir'e: «Seni tercih edip beğendi, onun yanına gitmelisin.» dedi. Bunun üzerine Abdullah: «Ey Müminlerin emîri! Ben bir tufeyli ile nasıl bir araya gelirim?» dedi. Me'mûn Abdullah'a: «Ebû Muhammed el-Yezîdî'yi reddedip geri çevirmek mümkün değildir. Arzu edersen yanına gidersin, aksi takdirde kendini fidye ile kurtarırsın.» deyince Abdullah: «O halde on bin dirhem vereyim.» dedi. Me'mûn ise: «O, buna kanaat etmez.» diye karşılık verdi. Nihayet Abdullah, Me'mûn: «O kanaat etmez.» dedikçe, her defasında on bin dirhem artırarak yüz bin dirheme çıkardı. Me'mûn, Abdullah'tan bu iş için acele etmesini istedi ve Abdullah vekiline yüz bin dirhemin verilmesi ile ilgili bir mektup yazdı, ayrıca onunla birlikte bir de elçi gönderdi. Bu arada Me'mûn el-

Yezîdî'ye birisini gönderdi ve şöyle dedi: «Şu anda yüz bin dirhemi alıp gitmen senin yararınadır, çünkü Abdullah pişmanlık duyarak cayabilir.»

Umâre b. Akîl anlatıyor:

Bir gün Abdullah b. Ebi's-Sımt bana şöyle dedi: «Sen Me'mûn'un şiir bilmediğini biliyor musun?» Bunun üzerine ben: «Me'mûn'dan daha iyi şiirden anlayan kim var? Allah'a yemin ederim ki, bir beytin baş kısmını ona okuduğumuz zaman o, bu beytin son kısmını bizden önce okurdu. Bir ara yazmış olduğum güzel bir beyti kendisine okudum, fakat okuduğum bu beyit karşısında hiç bir hareket göstermedi.» şeklinde konuştum. Bunun üzerine Abdullah b. Ebi's-Sımt, Umâre'ye okuduğu bu beyti sordu. Umâre okuduğu beytin şu mealde olduğunu söyledi:

«Doğru yolun imamı (halifesi) Me'mûn din ile meşgul olurken
halk dünya ile meşgul olmaktadır.»

Bunun üzerine Abdullah b. Ebi's-Sımt, Umâre b. Akîl'e şunları söyledi: «Allah'a yemin ederim ki, sen hiçbir şey yapmamışsın. Keşke bir kısım beyitler daha ilâve ederek Me'mûn'u namaz kıldığı mahalde oturan ihtiyar kadın yerine koysaydın! Dünya halkası boynuna geçen Me'mûn dünya işlerinden uzaklaşırsa, bu işleri kim yerine getirecek? Keşke dedem Cerîr'in, Abdülaziz b. Velîd hakkında söylediği gibi söyleseydin!»

Cerîr'in Abdülaziz hakkında söylediği beyit şöyledir:

«Ne o dünyadaki nasibini zâyi eder ve ne de dünya malı onu
dininden uzaklaştırır.»

Bu beyti duyan Umâre b. Akîl: «İşte şimdi hata ettiğimi anladım.» dedi.

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdullah b. Ammâr anlatıyor:

Me'mûn Hz. Ali (r.a.)'nin soyundan gelenlere (Alevîlere) karşı çok temayül gösterir ve onlara ihsanda bulunurdu. Me'mûn'un onlarla olan hikâyeleri çok meşhurdur.

Me'mûn bunu zorlanarak değil, tabii olarak yapardı. Onun Hz. Ali (r.a.)'nin nesebinden gelenlere gösterdiği ilginin bir örenği şudur:

Yahyâ b. Hüseyn b. Zeyd b. Ali b. Hüseyn, Me'mûn'un halifeliği döneminde vefat etmişti. Me'mûn Yahyâ'nın cenaze namazında bizzat hazır bulunmuş ve halkı hayrete düşürecek derecede ölümüne üzülmüştü. Daha sonra Mansûr'un amcası Süleyman b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ın

kızı Zeyneb'in bir erkek evlâdı vefat etmişti. Me'mûn onun için bir kefen yollamış, ayrıca kardeşi Sâlih'i de onun cenaze namazını kılmak ve annesi Zeyneb'i taziye etmek için göndermişti; çünkü Zeyneb'in Abbâsîler nezdinde çok büyük bir itibarı vardı. Sâlih Zeyneb'in yanına geldi ve ona baş sağlığında bulundu ayrıca Me'mûn'un cenaze namazına katılmamasından dolayı ondan özür diledi. Me'mûn'un bu hareketine öfkelenen Zeyneb torununa: «Öne geç, babanın namazını kıldır.» dedi ve:

«Biz onu gümüş sanarak eritip kalıba dökmüştük, ama körük demirin pasını ortaya çıkardı.»

mealindeki şiiri temsil getirerek Sâlih'e şunları söyledi: «Yanına geri döndüğün zaman kardeşin Me'mûn'a benim şu sözlerimi ilet: «Ey kazanların oğlu (kazan sıyırıcı)! Eğer ölen Yahyâ b. Hüseyn b. Zeyd olsaydı, eteğini ağzına kor ve cenazesinin arkasından koşardın.»

Ebû İshâk el-Mu'tasım'ın Halife Olması

Me'mûn'un ölümünden sonra el-Mu'tasım Ebû İshâk Muhammed b. Hârûn er-Reşid'in halifeliğine bey'at edildi. Bu bey'at üzerine ordu baş kaldırdı ve: «Me'mûn'un oğlu Abbâs'ı isteriz.» diyerek onun adını dillerine dolamağa başladılar. Bunun üzerine el-Mu'tasım, Abbâs'a bir elçi göndererek onu yanına çağırdı ve amcasının yanına gelen Abbâs ona bey'at etti. Daha sonra ordunun karşısına çıkan Abbâs onlara şunu söyledi: «Bu soğuk sevginin hikmeti nedir? İşte ben amcama bey'at ettim.» Bunun üzerine ordu sustu ve homurdanmaktan vazgeçti. el-Mu'tasım —ilerde diğer hadiseler bahsinde de anlatılacağı üzere— Me'mûn'un daha önce Tuvâne'de yapılmasını emrettiği büyük inşaatın yıkılmasını istedi. Bu arada Tuvâne'de bulunan ve taşınması mümkün olan silâh ve savaş aletlerini taşıdıktan sonra geri kalanları yaktırdı, bundan sonra burada bulunan halkı kendi memleketlerine gönderdi ve kendisi Me'mûn'un oğlu Abbâs ile birlikte Bağdâd'a hareket etti ve Ramazan 218 (20 Eylül 833)'in ilk günlerinde Bağdâd'a geldi.

Fadl b. Ebi'l-Anber'in Ziyâdetullah b. Ağleb'e Karşı Koyması

Bu yıl İfrîkıye emîri Ziyâdetullah, el-Cezîre'de bulunan Fadl ile savaşmak üzere bir ordu gönderdi. Ziyâdetullah'a muhalif olan Fadl ,yukarıda da bahsettiğimiz üzere yine kendisi gibi Mansûr'un dönemindeki karışıklıktan beri Ziyâdetullah'a muhalif olan Abdüsselâm b. el-Müfer-

ric er-Rebe'î'den yardım istedi, bunun üzerine Abdüsselâm Fadl'a yardım etmek gayesiyle onun yanına hareket etti. Nihayet Ziyâdetullah'ın askerleriyle karşılaştılar, taraflar arasında el-Cezîre'de bulunan Medînetü'l-Yahûd yakınlarında şiddetli bir savaş meydana geldi. Bu arada Abdüsselâm öldürüldü ve başı Ziyâdetullah'a gönderildi.

Fadl b. Ebi'l-Anber ise Tunus'a hareket etti ve şehre girerek kendisini korunma altına aldı. Fakat Ziyâdetullah üzerine bir ordu göndererek onu Tunus'ta muhasara altına aldı ve Tunus'u elinden alıncaya kadar fena halde sıkıştırdı. Ziyâdetullah'ın askerleri Tunus'a girdiği zaman şehrin ahalisinden pek çok kimse öldürüldü. Meşhur fakîh Abbâs b. el-Velîd de öldürülen kimseler arasında bulunuyordu. Fakîh Abbâs evine girmişti, savaşmıyordu; fakat evine giren bir asker kılıcını elinden alarak dışarı çıktı ve: «Cihad, cihad!» diye bağırmağa başladı. İşte bu sırada Abbâs öldürüldü ve cesedi yedi gün bir harabede kaldı, fakat bu esnada hiç bir hayvan veya kuş cesedine dokunmadı. Abbâs sâlih bir kişiydi ve İbn Uyeyne ve benzeri muhaddislerden hadis dinlemişti. Bu arada Tunus'un Ziyâdetullah'ın askerleri tarafından ele geçirilmesi üzerine pek çok Tunus'lu şehri terketti. Fakat Ziyâdetullah'ın daha sonra kendilerine emân vermesi üzerine tekrar Tunus'a döndüler.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Me'mûn Selagûs'a döndü ve oğlu Abbâs'ı Tuvâne'ye gönderdi. Ayrıca Abbâs'a Tuvâne'de inşaat faaliyetine girişmesini emretti. Bu arada bu iş için ustalar da gönderdi ve onlar bir millik bir alana binalar yapmağa başladılar. Me'mûn, ayrıca Tuvâne'nin surunun üç fersahlık bir mesafede inşa edilmesini, bu sur için dört kapı yapılmasını ve her kapının yanına birer kale bina edilmesini planladı ve inşaat bu plan üzerine yapıldı. Aynı zamanda Me'mûn bazı memleketlere mektuplar gönderdi ve onlardan Tuvâne'ye gönderilmek üzere aralarından bir grup seçip göndermelerini istedi; bu arada geleceklerin süvarilerine yüz, piyadelerine kırk dirhem tayin etti.

Kur'ân'ın mahlûk olduğunu kabul eden, Mürcie'nin görüşünü benimseyen ve bunlara benzer bir takım bid'at sayılan fikirlere inanan Bişr b. Gıyâs el-Mureysî bu yıl öldü.

Bu yıl el-Cibâl, Hemedân, İsfahân, Mâsebezân ve diğer yerlerin halkından pek çok kimseler Bâbek el-Hürremî'nin ortaya attığı «el-Hürremiyye» dinine girdiler ve bunlar bir araya toplanarak Hemedan vilayetinde askerî bir karargâh kurdular. Bunun üzerine el-Mu'tasım üzerle-

rine askerler gönderdi ve askerlerin içerisinde bulunan İshâk b. İbrâhim b. Mus'ab'ı, Şevval 218 (Ekim 833)'de el-Cibâl bölgesinin komutanlığına tayin etti. Üzerlerine yürüyen İshâk b. İbrâhim onları Hemedân kasabalarında yakaladı ve şiddetli bir savaşa girişti. Bu savaş esnasında onlardan altmış bin kişiyi öldürdü; geri kalanlar ise Bizans memleketlerine kaçtılar. İshâk b. İbrâhim'in bu fetih haberi arefeden bir gün önce, yani terviye günü hacılara okundu.

Bu yıl hacc işlerini Sâlih b. Abbâs b. Muhammed idare etti.

HİCRET'İN İKİ YÜZ ON DOKUZUNCU (M. 834) YILI OLAYLARI

Muhammed b. Kâsım'ın Baş Kaldırması

Bu yıl Horasân'ın Tâlekân bölgesinde Muhammed b. Kâsım b. Ömer b. Ali b. Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib ortaya çıktı ve Hz. Muhammed (s.a.v.)' in soyundan olan er-Rızâ'nın gerçek halife olduğunu iddia ederek ona bey'ate davet etti.

Başlangıçta Muhammed b. Kâsım, Rasûlüllah (s.a.v.)'ın mescidine devam eden ve iyi bir gidişi olan kimseydi. Onu Medîne'de mücavir bulunan ve adı Ebû Muhammed olan Horasânlı birisi ayarttı. Muhammed b. Kâsım'ın takip ettiği metod ve prensiplere hayran kalan Ebû Muhammed ona: «Sen halifeliğe herkesten daha lâyıksın.» dedi ve bunu ona şirin gösterdi, ayrıca kendisi de bey'at etti. Ebû Muhammed bundan sonra Horasanlı hacılardan ele geçirdiklerini teker teker Muhammed b. Kâsım'a getirerek onların bey'at etmelerini sağladı ve bu hareketine bir müddet böyle devam etti.

Nihayet kendisine bey'at edenlerin çoğaldıklarını gören Muhammed b. Kâsım, Ebû Muhammed ile birlikte Cûzecân'a hareket etti ve Muhammed b. Kâsım orada gizlendi. Ebû Muhammed ise halkı durmadan ona bey'at etmeğe davet ediyordu. Muhammed b. Kâsım'ın taraftarlarının çoğalması üzerine, Ebû Muhammed ona halifeliğini ilân etmesi için teşvikte bulundu. Bunun üzerine Muhammed b. Kâsım Tâlekân'da halifeliğin ilân etti ve burada çevresine pek çok halk toplandı. Neticede Tâlekân tarafında ve buranın dağlarında Abdullah b. Tâhir'in kumandanları ile Muhammed b. Kâsım arasında pek çok vak'alar meydana geldi. Fakat Muhammed b. Kâsım ve taraftarları hezimete uğratıldı ve kendisi kaçarak daha önce mektuplaştığı Horasân bölgelerinden birisine gitti.

Muhammed b. Kâsım Nesâ şehrine gelince burada beraberinde bulunan kimselerden birisinin babasıyla karşılaştı ve kendisinden haber sordu, bilgi aldı. Ancak beraberindeki kişinin babası Nesâ valisine gide-

rek onun hakkında bilgi verdi, bunun üzerine Nesâ valisi de kendisine bu haberi vermesinden dolayı ona bin dirhem verdi, sonra da Muhammed b. Kâsım'ı yakalayarak kendisinden güven (vesika) aldı ve onu Abdullah b. Tâhir'e gönderdi, Abdullah da onu el-Mu'tasım'a gönderilmek üzere yola çıkardı. Muhammed b. Kâsım 15 Rebiyülevvel 219 (31 Mart 834)'da el-Mu'tasım'ın yanına getirildi ve büyük hâdimlerden Mesrûr'un yanında hapsedildi. Ayrıca kendisine yemekler verildi ve korumak üzere bir grup kimse tayin edildi. Bir Ramazan Bayramı gecesi halk bayram telâşı içerisinde iken, Muhammed evin aydınlanması için çatı kısmında bırakılan bir ışık deliğinden sarkıtılan bir iple hapisten kaçmayı başardı. Sabah erkenden kendisine yemek getiren kimseler onu odasında göremediler, bunun üzerine kendisini bulana yüz bin (dirhem) ödül koydular, fakat bundan sonra bir daha ondan haber alınamadı.

Zutlar ile Yapılan Savaş

el-Mu'tasım Basra yolunu ele geçiren, fitne ve bozgunculuk çıkaran, Basra bölgesinde bulunan Kesker ve havalisindeki harman sahiplerinin elde ettikleri mahsulleri ellerinden alan ve yol güvenliğini ihlâl eden Zutlar ile savaşmak üzere Cemâziyelâhır 219 (Nisan 834)'da onların üzerine Uceyf b. Anbese'yi gönderdi. Uceyf önce haberlerin çabuk ulaştırılması için her posta merkezine süvariler yerleştirdi, böylece günü birlik el-Mu'tasım'a haberlerin iletilmesini sağlamış oldu. Bundan sonra Vâsıt'ın altı kısmına geldi ve Berdûdâ Nehri üzerinde konaklamağa karar verdi. Bu nehirden çıkan ve bu nehre dökülen diğer sularla birlikte Berdûdâ nehrini kapattı, ayrıca Zutların geçeceği bütün yolları kontrolü altına aldı. İşte bu tedbirleri aldıktan sonra, Zutlar ile savaşa tutuştu ve bu savaşta onlardan beş yüz kişiyi esir aldı. Aynı savaşta üç yüz kişiyi de öldürdü. Bu arada almış olduğu esirlerin boyunlarını vurdu ve başlarını el-Mu'tasım'ın kapısına gönderdi.

Bundan sonra Uceyf b. Anbese Zutların karşısında on beş gün kaldı ve bu on beş gün içerisinde onlardan pek çok kimseyi ele geçirdi. Zutların başkanları Muhammed b. Osman adında birisiydi. Muhammed b. Osman aslında başkanlık işini Sumâk adındaki asıl başkan adına yürütüyordu. Daha sonra Uceyf burada yerleşti ve Zutların karşısında tam on yedi ay kaldı.

Tuleytula (Toledo)'nın Muhasara Edilmesi

Bu yıl Emevîlerden Endülüs emiri Abdurrahman b. Hakem, Ümeyye b. Hakem komutasında Tuleytula şehrine bir ordu gönderdi ve Ümey-

ye burasını muhasara altına aldı. Abdurrahman b. Hakem'in itaatinden çıkan ve ona karşı isyan eden Tuleytula halkını şiddetli bir muhasaraya tâbi tuttu, hatta ağaçlarını kesti ve ekinlerini telef etti, fakat buna rağmen onlar Abdurrahman'ın itaatine girmediler. Bundan sonra onlardan uzaklaşan Ümeyye, Kal'atü Rabâh (Calatrava)'a bir askerî kuvvet indirdi ve başlarına «Ebû Eyyûb'un yiğidi» adıyla meşhur olan Meysere'yi komutan tayin etti. Ümeyye b. Hakem'in diğer askerler ile buradan uzaklaşması üzerine Tuleytula halkından kalabalık bir grup Meysere'nin gafletinden istifade ederek Ümeyye b. Hakem'i ve askerlerini ele geçirmek için harekete geçtiler. Bu durumu daha önce öğrenen Meysere, onların geçecekleri yerlere adamlar gizledi. Tuleytula halkının yağma için Kal'atu Rabah'a gelmeleri üzerine etrafta gizlenen bu adamlar ortaya çıkarak kılıçlarıyla onların üzerine yürüdüler ve hemen üzerlerine indirdiler. Bu savaşta Tuleytula halkından pek çok kimse öldürüldü, kurtulanlar ise yenilmiş olarak Tuleytula'ya döndüler. Bu arada öldürülen kişilerin başları bir araya toplanarak Meysere'ye gönderildi. Başların çokluğunu gören Meysere bundan korktu ve bu duruma çok üzüldü. Bu yüzden şiddetli üzüntüye kapıldı, bundan bir kaç gün sonra da öldü.

Yine bu yıl Tuleytula'da «el-Urâs» savaşı adıyla bilinen büyük bir karışıklık meydana geldi ve Tuleytula halkından pek çok kimse bu savaşta öldürüldü.

Çeşitli Olaylar

Bu sene el-Mu'tasım, Ahmed b. Hanbel'i huzuruna getirtti ve onu Kur'ân hakkında imtihana tâbi tuttu, fakat Ahmed b. Hanbel Kur'ân'ın mahlûk olduğunu kabul etmedi, bu yüzden el-Mu'tasım'ın emriyle aklı başından gidinceye kadar fena halde dövüldü ve derisi parçalandı, sonra da zincire vurularak hapse atıldı.

Bu yıl, cemâziyelevvel (mayıs) ayında İshâk b. İbrâhim, Hürremiye taifesinden esir ettiği büyük bir halk grubuyla birlikte Bağdâd'a geldi. Bir rivayete göre, İshâk, çocuk ve kadınlar hariç, yüz bine yakın Hürremî öldürmüştür.

Bir Şii olan ve 130 (747) yılında doğan, ayrıca Buhâri ve Müslim'in şeyhlerinden birisi olan, Talha b. Abdullah et-Teymi'nin azatlısı Ebû Nu'aym Fadl b. Dükeyn el-Melâî şaban (ağustos) ayında vefat etti. ed-Dükeyniye adındaki tâife de bu zata nisbet edilmektedir.

HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİNCİ (M. 835) YILI OLAYLARI

Uceyf b. Anbese'nin Zutlara Karşı Elde Ettiği Zafer

Bu yıl Uceyf Zutları fena halde sıkıştırıp onlarla savaştıktan ve kendisine gelerek emân istemeleri üzerine emân verdikten sonra onlarla birlikte Bağdâd'a geldi. Aslında Zutlar 219 yılı Zilhicce (834 Aralık) ayında Uceyf'in yanına gelmişlerdi. Kadın ve çocuklar dahil, hepsi yirmi yedi bin kişiydiler. Bunlardan on iki bini bizzat savaşa katılan savaşçı kimselerdi. Uceyf yanına gelen Zutların hepsini gemilere doldurdu ve ellerinde borular olduğu halde onları savaş vaziyetinde yerleştirdi ve bu vaziyette, 10 Muharrem 220 Aşure günü (15 Ocak 835) Zutlarla beraber Bağdâd'a girdi.

el-Mu'tasım Zutların askerî bir nizam içerisinde borularını öttürerek geçişlerini seyretmek için «Zevv» adındaki gemisiyle Şemmâsiye'ye geldi. Bu sırada Uceyf bütün askerlerine ikişer dinar verdi. Bu vaziyette gemilerinde üç gün kalan Zutlar daha sonra (Bağdâd'ın) doğu tarafına nakledildiler ve Bişr b. es-Semeyda'a teslim edildiler. Bişr onları alarak Hânikin'e götürdü, daha sonra da Ayn-ı Zerbe ve uç bölgelere nakledildiler. Daha sonra ise Bizanslılar yapmış oldukları baskın ve hücumlarla onları yok ettiler, hemen hiç biri kurtulamadı.

Afşın'in Bâbek ve el-Hürremî ile Savaşmak Üzere Harekete Geçmesi

Bu yıl el-Mu'tasım, Afşın (Haydar b. Kâvus)ı el-Cibâl bölgesine tayin etti ve Bâbek ile savaşması için harekete geçirdi. Bunun üzerine Afşın Bâbek ile savaşmak üzere yola çıktı.

Bâbek'in ilk isyanı 201 (816) yılında meydana geldi. el-Bezz şehrinde bulunuyordu, Sultan'ın ordularından bir çoğunu yenmiş ve kumandanlarından bir takımını da öldürmüştü. Nihayet halifelik el-Mu'tasım'a gelince, Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsuf'u Erdebîl'e gönderdi ve ona Bâ-

bek'in Zencân ile Erdebîl arasındaki tahrip ettiği bütün kaleleri yeniden inşa etmesini emretti, ayrıca Erdebîl'e erzak getirecek olan kimselerin yollarını korumak üzere bu kalelere adamlar yerleştirmesini istedi. Ebû Sa'îd, el-Mu'tasım'ın istekleri doğrultusunda harekete geçti ve kaleleri yeniden inşa etti.

Bâbek savaşlarından birisinde bir serriye göndermiş ve bu seriyye bir kısım yerlerde baskın yaptıktan sonra geri dönmüştü. Bundan haberdar olan Ebû Sa'îd, yanına bir takım kimseleri toplayarak bu seriyyeyi takibe koyulmuştu. Nihayet yollardan birinde bu seriyye ile karşılaşan Ebû Sa'îd onlarla savaşa tutuştu ve aralarında şiddetli bir savaş meydana geldi. Ebû Sa'îd neticede Bâbek'in askerlerinden bir grubu öldürüp ve bir grup kimseyi de esir aldığı gibi ayrıca bu seriyyenin daha önce ellerine geçirmiş oldukları şeyleri de kurtarıp geri aldı. Bundan sonra öldürdüğü kimselerin başları ile esir ettiği kimseleri el-Mu'tasım'a gönderdi. İşte bu savaş Bâbek'in askerlerinin ilk defa hezimete uğradığı bir savaş oldu.

Bundan sonra bir başka seriyye ile Muhammed b. el-Bu'ays savaştı. Bu savaş şu şekilde meydana gelmiştir:

Muhammed b. el-Bu'ays'in «Şâhî» adında muhkem bir kalesi vardı. İbn er-Revvâd'dan almış olduğu bu kale Âzerbeycân bölgesinde bulunuyordu, ayrıca Âzerbeycân'da «Tebrîz» adında başka bir kalesi daha vardı. Muhammed Bâbek ile sulh içerisinde bulunuyordu, Bâbek'in bir kısım seriyyeleri Muhammed'in yanına iner ve Muhammed onları ağırlardı. Böylece onlar Muhammed'e ısınmışlardı. Bâbek bir ara kumandanlarından İsmet adında birisinin komutasında bir seriyye gönderdi. İsmet önce Muhammed b. el-Bu'ays'in yanına geldi ve Muhammed eski âdeti üzerine ona bir ziyafet hazırladı ve onu kendisine yakın olan kimseler ve taraftarlarından ileri gelenlerle birlikte bu ziyafete davet etti. Muhammed davetlisi olan İsmet ve arkadaşlarına yedirip içirdikten sonra kendilerine şarap ikram etti. Sarhoş olduklarında İsmet'in üzerine atıldı ve ondan güven (vesika) aldı. Bundan sonra onunla birlikte ziyafete iştirak eden diğer kimseleri öldürdü, daha sonra da İsmet'e emir vererek seriyyede bulunan askerleri, isimlerini teker teker söyleyerek çağırmasını istedi. İsmet'in adını çağırdığı asker hemen ortaya çıkıp yanlarına geliyor ve Muhammed de onun boynunu vuruyordu. Durumu öğrenen askerler buradan kaçtılar. Muhammed b. el-Bu'ays, İsmet'i el-Mu'tasım'a gönderdi ve el-Mu'tasım ondan Bâbek'in bulunduğu memleketler hakkında bilgi istedi. Bunun üzerine İsmet, Bâbek'in bulunduğu yere giden yolları ve bu memleketlerde nasıl savaşılacağını el-Mu'tasım'a bildirdi. İsmet bundan sonra hapse atıldı ve el-Vâsık'ın halifelik dönemine kadar hapiste kaldı.

Afşın ise bundan sonra Bâbek'in memleketlerine hareket edip Berzend'e geldi, burada karargâhını kurup Erdebil ile Berzend arasında bulunan kaleleri ve yolları zaptetti. Önce Ebû Sa'îd Muhammed b. Yûsûf'u «Huşş» denilen yerde bıraktı ve Ebû Sa'îd burada bir hendek kazdırdı. Heysem el-Ganevî'yi ise Erşak kasabasına bıraktı, Hersem de burada bir hendek kazdırdı ve buranın kalesini onarıp düzeltti. Ebnâ tâifesinin kumandanlarından Aleveyh el-A'ver'i de Erdebil civarındaki Hısn en-Nehr'e yerleştirdi. Erdebil'den hareket eden yolcular ve kafileler, Hısn en-Nehr'e kadar kendilerini korumak için yanlarına muhafızlar alırlardı, sonra Hısn en-Nehr'in hâkimi olan kimse onları Heysem el-Ganevî'ye götürür, Heysem de Hısn en-Nehr hâkimini ve beraberinde gelenleri kendi aralarında kararlaştırmış oldukları belirli bir yerde karşılardı ve taraflardan hiç biri aralarında kararlaştırılan bu sınırı aşıp geçmezdi. Heysem burada Hısn en-Nehr hâkiminin getirdiği kafileyi teslim alır ve kendi yanındakileri de ona teslim ederdi. Bundan sonra Heysem teslim aldığı kafileyi Ebû Sa'îd'in adamlarına götürür, onlar da Heysem'i Afşın'ın karargâhından gelen askerlerle birlikte yolun ortasında karşılarlardı. Böylece onlar da Heysem'in getirdiği kafileyi teslim alırlar ve yanlarındakileri de ona teslim ederlerdi. Şayet taraflardan birisi yolun yarı kısmına diğerinden önce gelmiş ise orada beklerdi ve bu sınırı aşıp öteye geçmezdi. Bu defa Ebû Sa'îd teslim aldığı kafileyi alır, Afşın'ın karargâhına götürür, Ebû Sa'îd'i Afşın'ın kafile kumandanı karşılar, ondan teslim alır, yanında bulunan askerleri de ona teslim ederdi. İşte durum bu şekilde devam edip gitti.

Ayrıca Bâbek'in casuslarından birisini yakaladıkları zaman onu Afşın'ın yanına gönderirlerdi. Afşın bu casuslara ihsanda bulunur, bağış yapar, onlardan Bâbek'in kendilerine ne verdiğini sorar ve onun verdiğinin iki katını verirdi. Bu arada onlara: «Siz bizim casuslarımız olun.» der ve onlardan bu hususta faydalanırdı.

Afşın ile Bâbek Arasında Meydana Gelen Savaş

Bu yıl Afşın ile Bâbek arasında bir savaş meydana geldi ve bu savaşta Bâbek'in adamlarından pek çok kimse öldürüldü.

Bu savaşın meydana geliş sebebi şu idi:

el-Mu'tasım yanında askerlere ait mal ve erzak bulunan Büyük Boğa'yı Afşın'in yanına göndermiş ve Boğa Erdebil'e kadar gelmişti. Durumu öğrenen Bâbek ve adamları Afşın'ın yanına ulaşmazdan önce Boğa'nın yolunu kesmek için hazırlığa girişmişlerdi. İşte bu sırada bir casus

Afşın'ın yanına gelerek Bâbek'in ve adamlarının Boğa'nın yolunu kesmek üzere hazırlık yaptıklarını haber verdi. Bu haberin doğruluğunu öğrenen Afşın, Boğa'ya bir mektup göndererek kendisini yolculuğa çıkıyormuş gibi göstermesini, askerlere ait malları develere yükleyerek kendisine doğru hareket edip Hısn en-Nehr'e gelmesini, buraya gelince de kafile arkadaşları çekip gidinceye kadar beraberindeki malları burada bekletmesini, kafile arkadaşları gittikten sonra tekrar bu mallar ile birlikte Erdebîl'e dönmesini istedi.

Boğa Afşın'ın dediklerini yaptı ve kafile arkadaşları yollarına devam ettiler. Bu arada Bâbek'in casusları bekledikleri malın yola çıkarıldığını ve Hısn en-Nehr'e geldiğini kendisine haber verdiler. Afşın ise Boğa'ya vaad ettiği günün ikindi vaktinde Rerzend'den hareket etti, akşama doğru «Ḫuş»a geldi ve Ebû Sa'îd hendeğinin dış kısmında konakladı. Sabahın erken saatlerinde harekete geçen Afşın ne davul çaldırdı, ne de sancak açtırdı; askerlere de susmalarını, sessiz hareket etmelerini ve gayretle yürümelerini emretti. O gün Hısn en-Nehr'den hareket eden kafile ise Heysem el-Ganevî'nin bulunduğu tarafa doğru yoluna devam etti. Bu sırada Bâbek kafiledeki malı ele geçireceğini sanarak taraftarlarını hazırladı ve Hısn en-Nehr yolu üzerine yürüdü. Bâbek'in süvarileri hemen kafilenin önüne çıktılar. Kafile ile birlikte Hısn en-Nehr kumandanı Aleveyh de bulunuyordu. Aleveyh onlarla çatışmaya girişti, fakat kendisi ve beraberindeki askerler, Bâbek'in süvarileri tarafından öldürüldüler. Bu arada Bâbek'in süvarileri öldürdükleri kimselerin her şeylerini aldılar, fakat aradıkları ve bekledikleri malların burada olmadığını da öğrendiler. Bundan sonra Aleveyh'in sancağını ve öldürülen askerlerinin elbiselerini aldılar ve bunları giyinerek tanınmayacak hale geldiler. Bundan maksatları ise Heysem el-Ganevî'yi ve beraberindekileri yakalamaktı. Afşın'ın kendilerini takip ettiğinden habersizdiler. Hısn en-Nehr'in askerleri imiş gibi geldiler, fakat Hısn en-Nehr kumandanının sancağının daha önceden dikilmesi kararlaştırılan yerini bilemediklerinden başka bir yere gelip durdular.

Heysem ise daha önceden tayin edilen yere gelip durdu, fakat gördüğü bu durumu yadırgayarak amcasının oğlunu gönderdi ve ona ileride gördüğü birini göstererek: «Şu menfur adama git ve niçin beklediğini kendisinden sor.» dedi. Heysem'in amcasının oğlu Bâbek'in askerlerinin yanına geldi, ancak onları tanıyamadı, sonra geri dönerek durumu Heysem'e haber verdi. Heysem bu defa başka bir grup gönderdi; onlar da bu kimseleri tanıyamadılar ve yadırgadılar. Geri dönen bu grup Bâbek'in Hısn en-Nehr komutanı Aleveyh'i ve askerlerini öldürdüğünü, bu arada sancak ve elbiselerini aldığını Heysem'e bildirdiler. Bunun üze-

rine Heysem geri döndü ve beraberindeki kafileyi kurtardı. Ayrıca Heysem ve askerleri, Erşak'a ulaşıncaya kadar kafileyi arkadan korumağa çalıştılar. Heysem bundan sonra durumu kendilerine haber vermek üzere askerlerinden iki kişiyi Afşın ile Ebû Sa'îd'e gönderdi. Bu iki kişi hemen harekete geçerek yola düştüler. Bu arada Heysem Erşak'a geldi, Bâbek ise onun karşısına inerek konaklamağa başladı. Heysem'in kalesinin (Erşak)'ın karşısına Bâbek için bir kürsü kuruldu ve Bâbek Heysem'e bir elçi göndererek kendisinden kaleyi tahliye etmesini ve ayrılmasını istedi, fakat Heysem onun bu isteğini reddetti, bunun üzerine Bâbek savaş ilân etti ve savaşın kızıştığı bir sırada eski âdeti üzerine şarap içerek savaşmağa devam etti.

Heysem'in gönderdiği iki kişi Afşın'a bir fersahtan daha az bir mesafe yaklaştıkları sırada Afşın öncü birliği kumandanına: «Süratle iki süvarinin geldiklerini görüyorum.» dedi ve askerlerinden davul çalmalarını, sancaklar açmalarını, ayrıca gelmekte olan bu iki süvariye doğru koşmalarını ve onlara karşı: «Emrinize âmâdeyiz, emrinize âmâdeyiz!» diye yüksek sesle bağırmalarını söyledi, askerler de Afşın'ın söylediklerini yerine getirdiler. Daha sonra askerler atlarıyla birden sıçrayarak Bâbek'in yanına vardılar. Bâbek bu sırada oturuyordu, bineğine binip kaçma fırsatı bulamadan süvariler kendisini bastırdılar. İşte bu anda savaş kızıştı ve Bâbek ile süvarilerinden küçük bir grup dışında Bâbek'in askerlerinden hiç bir kimse kurtulamadı. Bâbek bundan sonra askerlerinden kopmuş olarak Mûkân'a geldi, Afşın ise Berzend'e geri döndü.

Mûkân'da bekleyen Bâbek Bezz'e birisini gönderdi, buradan yanına askerler geldi ve bu askerlerle beraber Bezz'e geri döndü. Afşın da Berzend'deki karargâhında kalmağa devam etti. Günlerden bir gün kafile Afşın'a erzak götürüyordu. Bâbek'in bir kumandanı bu kafilenin önüne geçerek kafilede bulunanları öldürdü ve mallarına el koydu, bu yüzden Afşın'ın askerleri yiyecek sıkıntısı içerisine düştüler. Afşın Merâga hâkimi olan kişiye bir mektup gönderdi ve askerleri için ondan acele erzak istedi. Bunun üzerine Merâga hâkimi olan kişi Afşın'e büyük bir kafile gönderdi, bu kafilede askerler için erzak taşıyan hayvanlar hariç, bine yakın sığır bulunuyordu. Ayrıca bu kafile ile birlikte muhafızlık görevi yapan askerler de vardı. Bâbek'e ait bir seriyye bu kafilenin önüne geçti ve baştan sona kadar her şeyi ile ele geçirdi. Bu durum karşısında Afşın'ın askerleri yiyecek bakımından daha çık sıkıntıya düştüler. Bu defa Afşın, Şirevan hâkimi olan kişiye bir mektup yazdı ve ondan kendisine asker için yiyecek göndermesini istedi. Bu kimse pek çok miktarda yiyecek gönderdi ve askerlerin sıkıntısını giderdi. Bundan sonra Boğa, askere ait olan mal ve erzakla birlikte Afşın'ın yanına geldi.

Sâmerrâ'nın Kurulması

Bu yıl el-Mu'tasım Sâmerrâ'yı kurmak için buraya geldi. Sâmerrâ'yı kuruş sebebini el-Mu'tasım kendisi şöyle anlatıyor:

«Ben el-Harbiye halkının ansızın bir baskın yaparak gulâmlarımı öldürmelerinden korkuyorum. Bunun için onların bulundukları yerin yukarısında olmalıyım ki, kuşkulandığım zaman kara ve su yoluyla üzerlerine yürüyebileyim.»

el-Mu'tasım, bunun üzerine Sâmerâ'ya geldi ve burânın yerini çok beğendi.

Bir rivayete göre el-Mu'tasım'ın Sâmerrâ'yı kurmak istemesinin sebebi şu idi:

el-Mu'tasım Türk gulâmlarının sayısını bir hayli çoğaltmıştı, ancak bu gulâmlar zamanla birer birer öldürülmeğe başlandılar; çünkü bunlar kaba tabiatlı kişilerdi; hayvanlara binerek caddelerde koşturuyor, önlerine gelen erkek, kadın ve çocuklara çarparak ölümlerine sebep oluyorlar, bu yüzden de Ebnâ'dan olan kimseler onları hayvanlarından indirip dövüyorlar, hattâ çoğu zaman da onlardan birisi öldürülüyordu. Halk ise bunun üzerine onların işkence ve cefasına maruz kalıyordu.

el-Mu'tasım bayram günü evinden binekle çıktığı bir sırada karşısına yaşlı bir adam dikildi ve: «Ey Ebû İshâk!» diye hitap etti, fakat askerler kendisini dövmek istediler. el-Mu'tasım onlara mâni oldu ve yaşlı adama dönerek: «Ey yaşlı kişi! Neyin var, ne istiyorsun?» diye sordu. Bunun üzerine yaşlı adam şunları söyledi: «Allah seni komşuluğundan dolayı mükâfatlandırmasın! Bize komşu oldun; fakat beraberinde bu yaramaz huylu Türk gulâmlarını da getirip yerleştirdin, böylece çocuklarımızı yetim, kadınlarımızı dul bıraktın ve erkeklerimizin ölümüne sebep oldun.» Yaşlı adamın sözlerini dinleyen el-Mu'tasım evine girdi ve gelecek yılın bayram gününe kadar bir daha merasimle çıktığı görülmedi. Bu bayram merasimle çıkan el-Mu'tasım, halka bayram namazını kıldırdıktan sonra Bağdâd'a girmeden Kâtûl atrafına hareket etti ve Bağdâd'a dönmedi.

Mesrûr el-Kebîr anlatıyor:

el-Mu'tasım bir gün bana Hârûn er-Reşîd'in canı sıkıldığı zaman nerede gezinti yaptığını sordu. Ben: «Kâtûl'a giderdi.» dedim. Hârûn Kâtûl'da sur ve kalıntıları hâlen ayakta duran bir şehir inşa etmişti. O da tıpkı el-Mu'tasım gibi askerden korkmuştu. Suriyeliler birbirlerinin üzerlerine hücum edip isyan çıkardıklarında, Hârûn er-Reşîd Rakka'ya gelip burada oturmağa başladı, bu yüzden Kâtûl şehri tamamlanamadı.

el-Mu'tasım Kâtûl'a hareket ettiği zaman yerine oğlu el-Vâsık'ı Bağdâd'da halef bıraktı. Ayrıca Mısır'ın Hayf halkından adamlar seçti, hizmetinde kullandığı bu kimselere el-Mağâribe (Mağribliler)» adını verdi. Yine el-Mu'tasım Semerkand, Uşrûsene ve Fergâne'den bir grup halk topladı, bunlara da «el-Ferâğine (Fergâneliler)» adını verdi. el-Mu'tasım'ın topladığı bu kimseler, onun taraftarı oldular ve kendisinden sonra da bu varlıklarını sürdürdüler. Sâmerrâ'nın imarına ise 221 (835) yılında başlandı.

Fadl b. Mervân'ın Tevkif Edilmesi

Fadl b. Mervân Beredânlı idi ve güzel yazı yazma melekesine sahipti. Fadl, halife olmazdan önce el-Mu'tasım'ın kâtipliğini yapan Yahyâ el-Curmukânî ile yakınlık kurdu ve onun huzurunda yazı yazmağa başladı. Yahyâ el-Curmukânî ölünce de yerine geçti. Fadl, el-Mu'tasım ile birlikte Suriye ve Mısır'a gitti, bu arada bir çok mallar edindi. el-Mu'tasım her ne kadar halifelik makamına geldiyse de halifeliği şekilden ileri gitmemişti. Halifeliğin yetkilerine Fadl b. Mervân hâkimdi, bu yüzden Fadl bütün divanları ve hazineleri eline geçirdi.

el-Mu'tasım,. Fadl b. Mervân'a hânende ve nedimler için hazineden bahşişler vermesini emrettiği halde Fadl onun bu emrini yerine getirmiyordu. Fadl'ın bu tutumu ise el-Mu'tasım'a çok ağır geliyordu. el-Mu'tasım'ın İbrâhim adında, «Heftî» diye meşhur olan, kendisini güldüren ve eğlendiren bir arkadaşı vardı; Fadl'dan İbrâhim'e mal vermesini istemişti. Bunun üzerine İbrâhim el-Mu'tasım tarafından kendisine verilmesi istenen malı almak için Fadl'ın yanına gitti, fakat Fadl İbrâhim'e hiç bir şey vermedi. Hefti ile el-Mu'tasım bir gün el-Mu'tasım'a ait olan bir bahçede birlikte geziniyorlardı, Heftî, el-Mu'tasım halife olmazdan önce de onunla sohbette bulunur ve ona arkadaşlık ederdi. Bu sırada el-Mu'tasım'a şaka yaparak: «Sen felâh bulmazsın.» dedi. Hefti orta boylu ve cüsseli bir kimseydi, el-Mu'tasım ise hafif bir vücuda sahipti ve bu yüzden yürürken Heftî'yi geride bırakıyor, el-Mu'tasım da Hefti'ye dönerek: «Neye koşmuyorsun?» diye kendisine söz atıyordu. el-Mu'tasım'ın bu sözünü sık sık tekrarlaması üzerine Heftî şaka yaparak ona şunları söyledi: «Ben halife ile birlikte yürüdüğümü sanıyorum, yoksa kalabalık bir halk grubuyla değil... Allah'a yemin ederim ki, sen felâh bulmazsın.» Heftî'nin bu sözlerine gülen el-Mu'tasım da ona şöyle dedi: «Halifelik makamına kadar geldikten sonra ulaşamadığım bir felâh nasıl düşünülür?» Bunun üzerine Heftî: «Sen felâha kavuştuğunu mu sanıyorsun? Allah'a yemin ederim ki, aslâ felâha ulaşmadın. Halifeliğin

sadece sende ismi var, emirlerin kulaklarını aşmamaktadır ve bu durumda halife Fadl'dır.» dedi. Bu defa el-Mu'tasım: «Hangi emrim yerine getirilmedi?» dedi. Heftî de şu karşılığı verdi: «İki aydan beri bana şunun ve şunun verilmesini emrettiğin halde hâlâ elime bir şey geçmiş değildir.» İşte böylece Heftî el-Mu'tasım'ı Fadl'a karşı düşmanlığa sevketti.

Rivayet edildiğine göre, el-Mu'tasım, ilk defa kendisine yakın olan kimselerin nafaka işlerine, sonra haraç ve diğer bütün işlerin idaresine tayinlerde bulundu. Bundan sonra Fadl'ı ve ailesini safer (şubat) ayında bahtsızlığa uğratıp cezalandırdı ve hesaplarını görmelerini emretti. Fadl'ın yerine Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât'ı getirip Fadl'ı Musul yolu üzerinde bulunan ve «es-Sinn» adıyla bilinen bir köye sürgün etti. Daha sonra ise Muhammed b. Abdülmelik'i vezir ve kâtiplik makamına yükseltti.

Fadl b. Mervân kötü huydu, çok cimri, karşılaşılmasından hoşnut olunmayan ve insanlara tepeden bakan kibirli bir kişiydi. el-Mu'tasım tarafından yıldızı söndürülünce halk onun başına gelen bu belâya sevindi, hattâ bir şair hakkında şu mealdeki mısraları söyledi:

«Fadl b. Mervân için ağlayacak başka kimseler bulunmadığından kendine ağlasın; çünkü o dünyalık mallara sahip olduğu halde bu mallarla hayır yapmadı ve ayıplanmış bir zâlim olarak dünyadan ayrıldı.

Canı cehenneme gitsin! Böylesi bir kimseden kaybımız nedir ki üzülelim?»

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Endülüs hükümdarı Abdurrahman Tuleytula'ya bir ordu gönderdi ve bu ordu Tuleytula halkıyla savaştı, fakat onlara karşı bir zafer elde edemedi.

Bu yıl hacc işlerini Sâlih b. Abbâs b. Muhammed idare etti.

Süleyman b. Dâvud b. Ali b. Abdullah b. Abbâs b. Eyyûb el-Hâşimî ile cömertlerden ve evliyâdan biri olan zâhid Feth el-Mavsılî bu yıl vefat ettiler. Ayrıca Buhârî'nin şeyhlerinden Affân b. Müslim Ebû Osman es-Saffâr el-Basrî elli beş yaşında iken bu yıl Bağdâd'da vefat etti. Ha-

nımı Me'mûn'un kızı Ümmü'l-Fadl ile birlikte Bağdâd'a gelen Muhammed b. Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyn b. Ali de yirmi beş yaşlarında iken bu yıl, zilhicce (kasım) ayında Bağdâd'da vefat etti ve burada medfun bulunan dedesi Mûsâ b. Ca'fer'in yanına defnedildi. Muhammed'in cenaze namazını el-Vâsık kıldırdı. Muhammed b. Ali İmâmiye mezhebine göre on iki imamdan biri kabul edilmektedir. Bir rivayete göre ölüm sebebi olarak bundan başka şeyler de ileri sürülmektedir.

HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİ BİRİNCİ (M. 836) YILI OLAYLARI

Bu Yıl Bâbek ile Yapılan Savaş

Bu yıl Bâbek Büyük Boğa ile savaşa tutuştu ve onu hezimete uğrattı. Aynı zamanda Afşın da Bâbek ile bir savaş yaptı, fakat bu defa hezimete uğrayan Bâbek oldu.

Bu savaşların sebebi şu idi:

Büyük Boğa askerlerine ait olan mallar ile birlikte Afşın'ın yanına geldi. Afşın bu malları askerleri arasında dağıttı ve ilkbahardan sonra askeri hazırlığa başladı. Bundan sonra Afşın, bir askeri kuvvetle birlikte Boğa'yı Heştâdser çevresinde dolaşmak ve Muhammed b. Humeyd Hendeği'ne gelip konaklamak, bu arada adı geçen hendeği iyice kazmak ve tahkim etmek maksadıyla harekete geçirdi. Nihayet Boğa adı geçen hendeğe doğru hareket etti; bu arada Bâbek'in üzerine yürümek maksadıyla Afşın Berzend'den, Ebû Sa'îd ise Huşş'dan harekete geçtiler ve her üçü de Dervez'de buluştular. Afşın burada bir hendek kazdı ve üzerine bir sur inşa etti. Dervez ile Bezz arasında altı millik bir mesafe bulunuyordu.

Boğa, bundan sonra Afşın'dan emir almaksızın hazırlığa girişti ve yanına asker için gerekli olan erzakı aldıktan sonra Heştâdser çevresinde dolaşarak Bezz'e girdi ve burada kalmağa başladı. Bundan hemen sonra yemcisi ile birlikte bin kişi gönderdi. Bu arada Bâbek'in askerlerinden birisi bunların üzerine saldırarak yemciyi yakaladı ve kendisine karşı koymağa yeltenenlerin hepsini öldürdü, gücü yettiği kimseleri de yakalayıp esir aldı ve bazılarını da yakaladı. Bu esnada ele geçirdiği kimselerden ikisini başlarına gelen felâketi bildirmek üzere Afşın'a gönderdi.

Bu sırada Boğa kendisini yenilmiş gibi göstererek Muhammed b. Humeyd Hendeği'ne geri çekildi ve bir mektupla bu durumu bildirerek Afşın'dan yardım istedi. Bunun üzerine Afşın kardeşi Fadl b. Kâvus'ı,

Ahmed b. Halil b. Hişâm'ı, İbn Cevşen'i, Hasan b. Sehl'in sâhibü'ş-şurta görevinde bulunan Cenâh el-A'ver'i ve Fadl b. Sehl'in yakın akrabalarından olan iki kardeşten birini gönderdi. Afşın'ın gönderdiği bu kimseler hep birlikte Boğa'nın yanına geldiler. Afşın Boğa'ya ayrıca bir mektup göndererek iki yönlü savaşmak için kendisinin tayin ettiği bir günde Bâbek ile savaşa girmesini emretti. Afşın tayin ettiği günde Dervez' den ayrılarak Bâbek'in üzerine yürüdü, Boğa da Muhammed b. Humeyd hendeğinden çıkarak Heştâdser'e geldi. Ne var ki şiddetli soğuk ve rüzgâr dolayısıyla askerler sabır gösteremediler. Bunun üzerine Boğa eski karargâhına döndü. Daha sonra bir istek üzerine burada bir karargâh kurdu. Ancak şiddetli yağmurların ve soğuk esen fırtınalı rüzgârların artması üzerine Boğa tekrar eski karargâhına dönmek mecburiyetinde kaldı. Afşın ise Boğa geri döndükten hemen sonra, ertesi gün Bâbek'in askerleri ile savaşa tutuştu ve Bâbek'in askerlerini bozguna uğrattı. Ayrıca Bâbek'in karargâhını, çadırını, bu arada yanında bulunan bir kadını ele geçirdi ve kışlasına indi.

Bundan sonra Boğa hazırlık yaparak ertesi gün Heştâdser'e çıktı, bu sırada Bâbek'in yanına dönmekte olan bir kısım askerler ile karşılaştı ve onlardan bir hayli mal ve çeşitli eşya ele geçirdi. Bu hadiseden sonra Boğa Bezz üzerine yürümek gayesiyle Heştâdser'den aşağı indi ve öncü birlik kumandanı olan Dâvud Siyâh'a bir elçi göndererek şunları söyledi: «Akşam oldu, piyadeler yorgun duruma düştüler; ayrıca bildiğimiz yerlerin ortasına gelmiş bulunuyoruz. Şu anda bu geceyi geçirmek üzere karargâh kurabileceğimiz muhkem bir dağ bulmaya çalış.» Dâvud askerleriyle birlikte Afşın'ın askerlerini görebilecekleri bir dağa tırmandı ve sabaha kadar burada gecelemeğe karar verdi ve: «Sabahleyin erkenden Allah'ın izniyle bu kâfirin üzreine ineriz,» dedi.

Fakat gece pek çok kar yağdı ve arkasından şiddetli bir soğuk çıktı. Sabah olunca hiç biri soğuğun şiddetinden ne inip su alabildi ve ne de hayvanlarını sulayabildi. Üstelik kar gittikçe şiddetlendi ve bulundukları yeri sis kapladı. Üçüncü gün askerler Boğa'ya: «Yanımızda bulunan erzak tükendi, soğuktan da çok mutazarrır oluyoruz; ya geri dönelim, ya da bu kâfirin üzerine yürüyelim.» dediler.

İşte Bâbek bu karlı ve sisli günde Afşın ile bir kısım askerlerinin üzerine bir gece baskını yaptı. Bunun üzerine Afşın karargâhına döndü, Boğa ise davul çaldırarak Bezz üzerine yürümek maksadıyla aşağı tarafa indi. Fakat Boğa Afşın'ın başına geleni bilmiyordu ve onu karargâhında sanıyordu. Boğa vadinin içine inip de havanın açıklığını ve bulunduğu dağın tepesinin dışındaki her yerin havasının güzelliğini görünce askerlerini savaş nizamına sokarak Bezz'e doğru ilerledi, Bezz

şehrinin yakınındaki dağa iyice yaklaştı. Boğa ile Bezz şehrinin evleri arasında yarım millik bir mesafe kalmıştı.

Boğa'nın öncü birliğini teşkil eden grubun içerisinde Muhammed b. Bu'ays'in bir gulâmı da bulunuyordu ve bunun Bezz şehrinde akrabaları vardı. Bâbek'in gözcüleri onlarla karşılaştığında aralarından biri bu gulâmı tanıdı ve bunun üzerine de amcası gulâma yanında akrabalarının olup olmadığını sordu. Gulâm amcasına ailesi hakkında bilgi verdi, bunun üzerine amcası: «Geri dön ve önem verdiğin kimselere buradan uzaklaşmalarını söyle; zira biz Afşın'ı hezimete uğrattık ve o, hendeğine geri döndü. Şu anda sizinle savaşmak için iki koldan hazırlanıyoruz. Acele geri dön, belki kendini kurtarırsın.» dedi.

Bunun üzerine bu gulâm geri dönüp durumu Muhammed b. Bu'ays'e haber verdi, Muhammed b. Bu'ays de Boğa'ya bildirdi. Bu durum karşısında Boğa yakın arkadaşlarıyla müşaverede bulundu; onların bir kısmı: «Bu hiledir ve boş bir sözdür.» dediler, diğer bir kısmı ise: «İşte şurası dağın tepesidir ve Afşın'ın karargâhına bakmaktadır.» dedi. Bunun üzerine Boğa bir grup neferle dağın tepesine çıktı, Afşın'ın asker ve karargâhını göremeyince onun hakikaten geri döndüğünü anladı. Bu defa Boğa ve taraftarları yeniden bir istişare yaptılar ve istişare neticesinde gece bastırmadan askerlerle birlikte geri dönmeyi kararlaştırdılar. Bunun üzerine geri döndüler ve dönerken ciddi bir gayret sarfettiler. Hatta Boğa geri dönerken bir çok dar geçitten geçerek Bezz'e girdiği yolu değil de, bir dar geçitten başka geçidi bulunmayan ve Heştâdser çevresini dolaşan bir yolu takip etti. Bu sırada piyadeler silâhlarını yola bıraktılar ve korkmağa başladılar. Boğa bir grup kumandanla birlikte geri kuvvette bulunuyordu, Bâbek'in gözcüleri ise onları takip ediyorlardı. Bu gözcülerin sayısı on civarında süvariden ibaretti. Boğa tekrar yakın arkadaşlarıyla istişare etti ve şöyle dedi: «Bu adamların bizi yolumuzdan alıkoyacaklarına ve bizden çabuk davranıp geçeceğimiz yol üzerindeki dar geçidi keseceklerine inanmıyorum.» Bunun üzerine Afşın'ın kardeşi Fadl da şunları söyledi: «Bunlar gece askerleridirler. Buradan sür'atle uzaklaşmamız ve dar geçidi geçinceye kadar her hangi bir yerde konaklamamız gerekir.» Bir başkası da şunları söyledi: «Askerlerin takatı kesildi, silâhlarını bıraktı, mal ve silâh katırların sırtında kaldı; hattâ şu anda onların başında hiç bir kimse bulunmamaktadır. Ayrıca ben bu katırların yakalanmasından ve askerlerin elinde bulunan esirin geri alınmasından endişe duyuyorum.»

Bu sırada İbn Cuveydân Boğa'nın askerlerinin elinde esir bulunuyordu ve Bâbek'in taraftarları onu fidye karşılığında kurtarmak istiyor-

lardı. Boğa korunmaya elverişli muhkem bir dağın tepesinde karargâhını kurdu ve askerler yorgun argın burada konaklamağa başladılar, bu arada askerlerin erzakı tükendi. Boğa ve askerleri dağın çıkış tarafında kendilerini koruyarak gecelemeğe çalıştılar, fakat Bâbek diğer taraftan üzerlerine geldi ve Boğa ile askerlerini kıskıvrak kuşattı. Boğa bu kuşatmadan sonra yaya olarak yürürken bir binek gördü ve ona binerek uzaklaştı. Bu sırada Fadl b. Kâvus yaralandı, Cenâh es-Sükerî ile İbn Cevşen öldürüldü, Fadl b. Sehl'in yakın akrabalarından iki kardeşten biri olan kişi de yakalandı. Boğa ile askerlerine gelince, onlar kurtuldular, Hürremîler onları takip etmediler, mal ve silâhlarını aldılar, bir de ellerinde esir olarak tuttukları İbn Cuveydân'ı kurtardılar. Bundan sonra askerler bitkin bir vaziyette hendeklerine ulaştılar ve kışlalarına geldiler. Boğa burada on beş gün daha kaldı. Bu sırada Afşın Boğa'ya bir mektup yazdı ve Mırâga'ya dönmesini emretti. Ayrıca kendisine göndermiş olduğu yardımcı birliği geri göndermesini istedi. Bunun üzerine Boğa daha önce Merâga'ya hareket etti, Afşın ise ilkbahar gelinceye kadar askerlerini kışlaklarına dağıttı.

Bu yıl Bâbek'in en büyük kumandanlarından Tarhan öldürüldü. Tarhan'ın öldürülüş sebebi şu idi:

Tarhan, kışı Merâga civarındaki köyünde geçirmek için Bâbek'ten izin istedi, Afşın ise devamlı surette kendisini gözlüyordu. Durumdan haberdar olan Afşın, İshâk b. İbrâhim'in azatlısı olan ve Merâğa'da bulunan bir Türk'e haber saldı ve ona gizlice Tarhan'ın köyüne gitmesini, onu öldürmesini veya esir etmesini emretti. Türk asıllı bu kişi Afşın'ın dediğini tuttu ve gizlice Tarhan'ın köyüne giderek onu öldürdü, sonra başını gövdesinden ayırdı ve Afşın'a gönderdi.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Sul Ertekin ve ülkesinin ahalisi zincire vurulmuş olarak geldiler ve zincirleri çözüldükten sonra iki yüze yakın kimse bineklerle geri gönderildiler.

Yine bu yıl Afşın Recâ' el-Hıdârî'ye öfkelendi ve onu zincire vurarak gönderdi.

Bu yıl hacc işlerini Mekke valisi Muhammed b. Dâvud b. İsâ b. Mûsâ b. Muhammed b. Ali b. Abdullah idare etti.

İlmiyle âmil ve zâhid bir kişi olan Kayrevân kadısı Ahmed b. Muhriz, Buhârî'nin es-Sahîh'indeki şeyhlerinden Ahmed b. Ebî İlyâs el-As-

kalânî, İmam Ebû Hanîfe'nin talebesi olân İmam Muhammed Ebû'l-Hasan eş-Şeybânî'nin talebelerinden Basra kadısı Ebû Mûsâ İsâ b. Ebân b. Sadaka, İmam Mâlik'in talebelerinden Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb el-Hârisî, fâzıl bir kimse olan Abdülkebîr b. el-Mu'âfâ ve Esed kabilesinden Abbâs b. Süleym b. Cemîl el-Mavsılî bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİ İKİNCİ (M. 836-837) YILI OLAYLARI

Bâbek ile Yapılan Diğer Bir Savaş

Bu yıl el-Mu'tasım, Ca'fer el-Hayyât'ı yardımcı kuvvet olarak Afşın'a gönderdi. Ayrıca İtâh eliyle askerler ve onların nafakası için otuz milyon dirhem yolladı. İtâh bu meblağı Afşın'a ulaştırdıktan sonra geri döndü.

Bu yıl Afşın'ın askerleri ile Bâbek'in kumandanlarından Âzîn arasında bir vak'a meydana geldi. Bu vak'anın meydana geliş sebebi şu idi:

221 (835) yılının kış mevsimi çıkıp 222 (836) yılının ilkbahar mevsimi girince, Afşın uygun bir zamanda «büyük nehir» manasındaki «Gelân-rûd» denilen yere geldi ve burada hendek kazdırdı. Bu arada Ebû Sa'id Muhammed b. Yûsuf'a bir mektup gönderdi ve Berzend'den Gelân-rûd kasabası tarafına gelmesini istedi. Gelân-rûd ile Berzend arasında üç mil kadar bir mesafe bulunuyordu. Afşın Gelân-rûd'da beş gün kaldı, sonra birisi kendisini Bâbek'in kumandanlarından Âzîn'in kendisinin karşısında karargâh kurduğunu, ailesi bir dağın tepesine bıraktığını ve Bâbek'in Âzîn'den ailesini kaleye yerleştirmesini istediğini, Âzîn'in ise Bâbek'e: (Müslümanları kastederek), bu Yahudiler yüzünden ailesini korunma altına alamadığını ve Allah'a yemin ederek ailesini hiç bir kaleye koymayacağını söylediğini bildirdi.

Bunun üzerine Afşın piyade ve süvarilerden meydana gelen bir grubu Zafer b. Alâ' es-Sa'di'nin komutası altında Âzîn'in üzerine gönderdi. Piyade ve süvariler bütün gece yürüyerek tek tek geçebilecekleri bir dar boğaza geldiler, pek çoğu hayvanlarını yedeğe alarak dağa tırmandılar ve Âzîn'in ailesiyle bir çocuğunu ellerine geçirdiler.

Âzîn bu durumdan haberdar oldu. Afşın bu arada Âzîn tarafından yollarının tutulacağından korktuğu için dağın tepelerine siyah bayraklar taşıyan adamlar yerleştirilmesini emretti. Bu adamlar korkulacak bir şey gördükleri zaman ellerindeki bayrakları dalgalandıracaklardı. Afşın'ın bu isteği yerine getirildi. Zafer b. Alâ'ın komutasındaki grup

Âzin'in ailesini ele geçirdikten sonra geri dönerlerken daha önce geçmiş oldukları dar boğaza gelmezden önce Âzîm askerleri ile birlikte onlara yetişti ve savaşa tutuştu. Bu savaşta Âzin Afşın'ın adamlarından bir hayli kimseyi öldürdü ve hanımlarından bir kısmını da kurtardı. Âzîn ayrıca dar boğazı onlara karşı tutmak üzere adamlar gönderdi. İşte bu sırada dağların tepe kısımlarına yerleştirilen kimseler bayrakları dalgalandırmağa başladılar. Afşın kendi hizasındaki bayrağın dalgalandığını görünce hemen Muzaffer b. Keyzer ile birlikte bir grup asker gönderdi ve bu birlik süratle onların tarafına doğru harekete geçti. Afşın bu birliğin arkasından ayrıca Sa'îd ile Buhârâhudâh'ı takviye olarak gönderdi. Dar boğazın başında bulunan Âzîm'in süvarileri bunları görünce yerlerini terkederek kendi taraftarlarının yanına gittiler. Böylece Zafer b. Alâ', beraberindekiler ve ele geçirmiş oldukları Âzîn'in ailesinden bir kısmı onların eline düşmekten kurtuldular.

Bezz'in Fethi ve Bâbek'in Esir Edilmesi

Bu yıl içinde, 20 Ramazan (27 Ağustos)'da Bâbek'in şehri olan Bezz fethedildi. Bezz'e giren Müslümanlar burasını tahrip edip yerle bir ettiler.

Bezz'in fethedilmesi şöyle oldu:

Afşın Bezz'e yaklaşmak için Gelânrûd'dan ayrılmağa karar verdikten sonra daha önce yaptığının aksine yavaş yavaş ilerliyordu. Bu sırada el-Mu'tasım gönderdiği bir mektupla her hangi bir gece baskınına uğramak endişesiyle, askerleri sıraya koyarak nöbetleşme usûlü ile bütün gece atlarının sırtlarında beklemelerini istedi. Bu arada yavaş yürümenin verdiği yorgunluktan bıkan askerler Afşın'e şöyle dediler: «Düşman ile aramızda daha dört fersahlık mesafe var, biz ise düşman karşımızdaymış gibi hareket ediyoruz. Artık halktan utanır duruma geldik; ister lehimize, ister aleyhimize olsun, varacağımız yere varalım.»

Bunun üzerine Afşın askerlere şöyle dedi: «Biliyorum ki sözlerinizde haklısınız, fakat Müminlerin emiri bana böyle hareket etmemi emrettiler.» Aradan çok geçmeden el-Mu'tasım'ın Afşın'a gönderdiği mektup geldi, el-Mu'tasım mektubunda aynen Afşın'ın yaptığı ve uyguladığı şeyleri emrediyordu. Afşın günlerce yavaş yavaş ilerlemesine devam etti ve Rûd er-rûd'a geldi. Önce geçen yıl meydana gelen vak'anın olduğu tarafa yöneldi, orada Hürremîlerden bir askeri birliğin bulunduğunu gördü, ancak onlara karşı savaşa girişmedi ve öğle vaktine kadar bekledi. Bundan sonra kışlasına geri döndü ve iki gün burada kaldı. İki gün

sonra daha kalabalık bir birlikle geri geldi, ancak yine onlarla çatışmağa girmedi. Afşın Rûd er-rûd'da konaklamağa başladı ve bu arada «Kûhbâniyye» denilen ve dağlar hakkında bilgi sahibi olan kişilere dağların tepe kısımlarında piyadelerin sığınabilecekleri yerler aramalarını emretti.

Bu kimseler Afşın için daha önce üzerinde kaleler bulunan ve sonra tahribata uğrayan üç dağ seçtiler. Afşın hemen yanına usta ve işçiler alarak bu dağlara doğru hareket etti, bu arada yanına kavut ve peksimet aldı. Yanında götürdüğü usta ve işçilere bu dağlara kaleler haline gelinceye kadar taş yığmalarını ve yukarı çıkan yolu kapatmalarını emretti. Ayrıca bu taş yığınlarının arkasında bulunan bütün yolların üzerine hendekler kazmalarını istedi. Netice olarak Afşın dağlara çıkan bütün yolları kapattı, sadece bir yol bıraktı. Afşın hendek kazma işlerini de on gün içerisinde tamamladı. Bu esnada kendisi ve askerleri, gece ve gündüz olmak üzere burada çalışan usta ve işçileri, ayrıca piyade askerleri korumağa devam ettiler.

Afşın işlerini tamamladıktan sonra buraya piyade askerlerini yerleştirdi. Tam bu sırada Bâbek Afşın'e, yanında acur, hıyar ve karpuz bulunan bir elçi gönderdi, kuru peksimet yemekten zor duruma düştüklerini, kendilerinin ise bolluk içerisinde bulunduklarını bildirdi. Afşın Bâbek tarafından gönderilen bu şeyleri kabul etti ve: «Kardeşimin (!) maksadını anladım.» dedi. Bundan sonra yanına elçiyi alarak yukarı çıktı ve yaptığı şeyleri ona gösterdikten sonra kazdırmış olduğu bütün hendekleri de ona gösterdi. Sonra elçiye: «Git, gördüklerini Bâbek'e anlat.» dedi.

Hürremîlerden bir grup kimse Afşın'ın kazdırdığı hendeğin yakınına gelip bağırıyorlar, fakat Afşın onların bu hareketlerine karşı koymak isteyen hiç bir askerine müsaade etmiyordu. Hürremîler, bu hareketlerine üç gün devam ettiler, sonra Afşın onları bu hareketlerinden vaz geçirmek için pusuya adamlarını yerleştirdi. Bu grup tekrar bağırmak için geldiklerinde pusuda bulunan Afşın'ın adamları onların üzerine saldırdılar, keçip kurtulan bu Hürremîler de bir daha gelmediler.

Bundan sonra Afşın belli bir nizam içerisinde askerlerini yerleştirdi ve hepsine bulundukları yerden ayrılmamalarını tenbihledi. Kendisi bineğiyle gezinmesine rağmen askerler bulundukları yerde bekliyorlardı. Afşın sabah namazını erkenden kılar, sonra davul çaldırır ve düşmana doğru yavaşça yürümesini sürdürürdü. Asker sayısının çokluğu sebebiyle askerlerin durup kalkmalarında davul çaldırmayı prensip edinmişti. Askerler dağ ve derelerden geçerlerken hep birlikte saflar halin-

de yürürler, Afşın harekete geçtiği zaman davul çaldırır, durduğu zaman ise davulun sesini kestirirdi. Böylece askerler, hep birlikte yürürler ve yine hep birlikte dururlardı.

Afşın yavaş yavaş yoluna devam ederken kendisine bir kûhban tarafından haber getirildiğinde, haberin durumuna göre ya yürümesini sürdürür, ya da dururdu. İlk yılki vak'anın meydaa geldiği yere gitmek istediği zaman geçtikleri yolu koruması ve Hürremîlerin bu yolu ele geçirmemeleri için bin süvari ve altı yüz piyade asker ile birlikte Buhârâhudâh'ı yokuşun tepesinde bıraktı.

Bâbek, Afşın'ın askerleri ile birlikte geldiğini hissedince bir grup asker gönderdi ve bu askerler Buhârâhudâh'ın bulunduğu yokuşun altındaki vadide pusu kurarak gizlendiler. Afşın Bâbek'in pusuda bulunan adamlarının yerini öğrenmek için pek çok gayret sarfetti, fakat öğrenemedi. Ebû Sa'îd, Ca'fer el-Hayyât ve Ahmed b. Halîl b. Hişâm'ın ayrı ayrı birliklerle vadiyi geçmelerini emrediyordu, çünkü böylece Bâbek'e mensup olanların evlerinin bulunduğu kısımda bu üç askerî birlik bir arada bulunmuş olacaktı. Bâbek ise Afşın'ın askerlerinden her hangi birinin Bezz'in kapısına saldırmaması için karargâhına geliyor ve Afşın'ın gönderdiği bu üç birliğin karşısında bekliyordu. Askerlerini pusulara yerleştiren Bâbek'in yanında üstelik çok az sayıda nefer kalmıştı.

Bu sırada Afşın yüksek bir tepenin üzerine oturup Bâbek'in sarayına bakıyor, askerler ise bölükler halinde bekliyorlardı. Afşın'ın bulunduğu vadideki askerler bineklerinden iniyor, vadinin öbür tarafında Ebû Sa'îd, Ca'fer el-Hayyât ve Ahmed b. Halîl ile beraber bulunan askerler ise düşmana yakın bulunmaları sebebiyle bineklerinin üzerlerinde bekliyorlardı. Bu sırada Bâbek ve taraftarları ise şarap içip, zurna çalıyorlardı. Afşın öğle namazını kıldıktan sonra Rûd er-rûd'da bulunan hendeğine geri döndü. Bu dönüş belli bir sıraya göre oldu. Önce düşmana yakın olanlar, sonra bunlara yakın olan ve en son ise Buhârâhudâh döndü. Çünkü düşmana en uzak olan Buhârâhudâh idi. Afşın, askerleri ile birlikte geri dönünce Hürremîler bunlara karşı bağırıp nara atmaya başladılar.

Bir kaç gün sonra Hürremîler fazla beklemekten sıkıldılar. Afşın âdeti üzere Hürremîlerin karşısından yine geri döndü, vadinin karşı tarafında bulunan birlikler de geri döndüler, orada yalnızca Ca'fer el-Hayyât kaldı. Hürremîlerin Bezz'in kapısını açmaları üzerine buradan çıkan bir grup Hürremî hemen Ca'fer'in askerlerine saldırdılar. Gürültülerin yükselmesi üzerine bizzat Ca'fer ileri atıldı ve Hürremîleri Bezz'in kapısına kadar geri kovaladı. Bu defa asker içerisinden sesler yükselmeğe

başladı. Bunun üzerine geri dönen Afşın Ca'fer'in ve askerlerinin Hürremîler ile savaştıklarını gördü. Bu sırada her iki taraftan birer grup karşı karşıya savaşıyordu. Afşın olduğu yere oturdu, Ca'fer'e öfkeleniyor ve: «Askerî planımı mahvetti.» diyordu.

Nihayet gürültü ve sesler gittikçe yükseldi, işte bu sırada Ebû Dülef'in beraberinde bulunan gönüllülerden bir grup Afşın'dan izin almaksızın Ca'fer'in bulunduğu tarafa geçtiler, Bezz'i ele geçirmek için çok gayret gösterdiler ve bir hayli tesirli oldular; hattâ neredeyse Bezz'in bulunduğu yere kadar çıkıp şehre gireceklerdi. Bu arada Ca'fer Afşın'a birisini gönderdi ve Allah'ın izniyle yakında Bezz'e gireceğini umduğunu belirterek kendisine yardımcı olmak üzere yüz okçu piyade göndermesini istedi. Ancak Afşın Ca'fer'e birini göndererek ona şunları söyledi: «Sen planımı bozdun; yavaş yavaş kurtulmağa çalış, askerlerini kurtardıktan sonra derhal geri dön.» Bu defa gönüllüler grubundan sesler yükselmeğe başladı, bunlar Bezz'i kuşatmaya aldılar. Tam bu sırada Bâbek'in pusudaki adamları harbin kızıştığını sanarak bir kısmı Buhârâhudâh'ın bulunduğu yerin alt kısmından, diğer bir kısmı da başka bir taraftan hücuma geçtiler. Böylece Hürremîlerin pusuda gizlenen adamları harekete geçerek ortaya çıkmış oldular. Ca'fer'in askerleri onların baş uçlarında bekler durumda bulunuyorlardı. Bunun üzerine Afşın: «Hürremîlerin gizlendikleri yerleri bildiren Allah'a hamdolsun.» dedi.

Bundan sonra Ca'fer gönüllüler ve askerleri ile birlikte geri döndü ve Afşın'ın yanına geldi. Ca'fer kendisine yardımcı göndermediği için Afşın'ı yerdi ve bu yüzden aralarında şiddetli bir soğukluk meydana geldi. Bu arada gönüllülerden birisi elinde bir kaya parçasıyla Afşın'ın yanına geldi ve şöyle dedi: «Hürremîlerin surundan aldığım bu taş ile mi bizi geri çeviriyorsun?» Bunun üzerine Afşın (Buhârâhudâh'ın yakınında pusuda bekleyen Hürremîleri kastederek): «Geri döndüğün zaman yolunun üzerinde kimlerin olduğunu görecektin.» dedi, ayrıca Ca'fer'e dönerek: «Alt kısmında pusuda bekleyenler hücuma geçseydi, bu gönüllülerin ne hâle düşeceklerini o zaman görecektin.» dedi.

İşte bundan sonra Ca'fer ve askerleri tekrar geri geldiler ve Buhârâhudâh'ın yakınında bulunan pusudaki Hürremîleri görünce arkalarındaki tehlikeyi öğrendiler. Eğer Buhârâhudâh bulunduğu yeri terkedip savaş mahalline gitmiş olsaydı, pusudakiler onun bulunduğu yeri ele geçirip Müslümanları tamamen öldürüp yok edebilirlerdi. Afşın'ın hendeğinde günlerce kalması üzerine gönüllüler grubu yiyecek, nafaka ve yem sıkıntısına düşerek kendisine şikâyette bulundular. Bunun üzerine Afşın onlara şunları söyledi: «Sabrederek kalmak isteyen kalsın, sabredip kalmak istemeyenler için yol geniştir, geri dönsün, zira Müminlerin

emirinin ordusunda bize kâfi gelecek kadar asker mevcuttur.» Afşın'ın bu sözleri karşısında gönüllüler grubu geri döndüler ve dönerlerken şunları söylediler: «Eğer Afşın bizi ve Ca'fer'i kendi halimize bıraksaydı, mutlaka Bezz'i alırdık; fakat o, işin uzamasını ve sürüncemede kalmasını istiyor.» Afşın gönüllülerin bu sözlerinden, ayrıca bundan başka kendisi hakkında dil uzatarak söylemiş oldukları diğer sözlerinden haberdar oldu. Bu arada gönüllülerden birisi rüyasında Rasûlüllah'ı gördüğünü ve Rasûlüllah'ın Afşın hakkında: «Eğer Bâbek ile savaşır ve bu işi ciddî tutarsa ne âlâ, aksi takdirde onu taşa tutmaları için dağlara emir verilecek.» sözünü Afşın'a ulaştırması için Rasûlüllah'tan emir aldığını söyledi. Halkın arasında yayılan bu rüya meselesi, bir gün Afşın'ın kulağına gitti, rüya gören kimseyi huzuruna çağırdı ve gördüğü rüyayı sordu. Bu kimse görmüş olduğu bu rüyayı anlattı, bunun üzerine Afşın şöyle dedi: «Allah niyetimi ve Hürremîler hakkındaki düşündüklerimi biliyor. Eğer Allah dağlara emir vererek bir kimseyi taşa tuttırmayı isteseydi, bu kâfir (Bâbek)'i taşa tuttururdu ve bizi bu Hürremîlerin şerrinden kurtarırdı.» Bu sırada gönüllülerden birisi Afşın'a şöyle dedi: «Ey Emîr! Eğer şehit olmak mukadder ise bizi bundan mahrum bırakma. Bizim maksadımız sadece sevap ve Allah'ın rızasını kazanmaktır. Hürremîlerin üzerine gitmek için bize izin verin ve bizi kendi halimize bırakın. Belki Allah bizim vasıtamızla buranın fethini müyesser kılacaktır.»

Bunun üzerine Afşın şunları söyledi: «Bu iş için sizi niyetli ve azimli görüyorum, Allah'ın da böyle murad ettiğini sanıyorum. Belki bu işte hayır vardır. Siz ve askerler neşeli ve istekli görünüyorsunuz. Sözlerinizi duyduğum bu âna kadar ben bu görüşte değildim. Hangi gün isterseniz Allah'ın bereket ve uğuruyla Bâbek'e karşı koymak için harekete geçin. Kuvvet ve kudret ancak büyük ve yüce olan Allah sayesinde elde edilir.»

Afşın'ın bu konuşmasından sonra gönüllüler sevinç içerisinde dışarı çıktılar, geri dönmek isteyenler ise geri durdular. Bu arada Afşın harekete geçecekleri günü belirledi ve askerlere hazırlık yapmalarını; yanlarına mal, yiyecek ve su almalarını, ayrıca yaralıları taşımak için katırların sırtlarına mahfeler almalarını emretti. Nihayet belirlenen gün gelince Afşın o gün askerleri ile birlikte harekete geçti, Buhârâhudâh'ı daha önce bulunduğu yokuş üzerinde bıraktı, kendisi ise eski yerinde kaldı. Bundan sonra Ebû Dülef'e: «Gönüllüer grubuna söyle, hangi taraf daha kolaylarına gelirse o tarafta kalsınlar.» dedi. Ayrıca Afşın Ca'fer için de şunları söyledi: «İşte bütün asker okçusuyla ve neftçisiyle önünde durmaktadır. İstediğin kadar asker al, Allah'ın bereket ve uğuruyla harekete geç ve dilediğin taraftan yola çık.»

Ca'fer o gün eski bulunduğu yere geldi. Afşın sonra Ebû Sâ'id'e: «Askerlerinle birlikte yanımda kal.» dedi, Ca'fer'e ise daha önce tayin ettiği bir yerde durmasını söyledi ve ihtiyaç duyduğu takdirde piyade ve süvari askerler ile yardım edeceğini vaad etti.

Ca'fer ve beraberindeki gönüllüler harekete geçerek savaşmağa başladılar ve Bezz suruna tırmandılar. Bu arada Bezz'e girilen kapının yanına gelen Ca'fer kapıyı dövmeğe başladı ve savaşı burada sürdürdü. Tam bu esnada Afşın kendisine ve gönüllülere dağıtılmak, bilhassa ileri atılarak yararlık gösterenlere verilmek üzere bir hayli mal gönderdi. Ayrıca kendilerine ellerinde balta ve kazmalarla birlikte işçiler yolladı. Bundan başka bir de kendilerine aç kalmamaları için kavut ve peksimet, susuzluklarını gidermeleri için de su gönderdi. Savaşın Bezz'in giriş kapısında kesafet kazanması ve uzun sürmesi üzerine Hürremîler Bezz'in kapısını açmak mecburiyetinde kaldılar ve hemen Ca'fer'in askerlerine saldırarak onları kapıdan uzaklaştırdılar. Bu arada diğer taraftan saldırıya geçen Hürremîler gönüllüleri kıskıvrak sardılar ve onları surda uzaklaştırdılar. Bu arada atmış oldukları kaya parçalarıyla askerler yaralandılar ve savaşamayacak hale geldiler. Ca'fer bu durum karşısında askerlerinden yaklaşık yüz kişi aldı, bunlar kalkanlarının arkasında durarak bir hizada engel oluşturmağa çalıştılar. Böylece taraflar birbirlerine saldıramaz oldular. Öğle namazı kılınıncaya kadar bu vaziyetlerini sürdürdüler. Daha sonra Afşın düşmanın saldırmasından korktuğu için yanında bulunan piyadeleri gönüllü askerlerin tarafına gönderdi, bu arada bir kısmını da yardım için Ca'fer'e gönderdi. Bunun üzerine Ca'fer şöyle dedi: «Sayı bakımından askerim az sayılmaz, fakat askerlerin savaş için ileri atılmalarına uygun bir yer bulamıyorum.» Bu durum karşısında Afşın Ca'fer'e geri dönmesini emretti ve Ca'fer de bu emre uyarak geri döndü.

Afşın Hürremîlerin atmış oldukları kayalardan yaralanan ve halsiz düşen askerleri katır sırtlarındaki mahfelere yükleyerek uzaklaştı. Askerlerin bu yıl Bezz'i fethetme ümitlerini kesmeleri üzerine gönüllü askerlerin pek çoğu da buradan ayrıldılar.

İki hafta sonra tekrar hazırlanan Afşın gece yarısı bin okçu piyade gönderdi, her birine ayrı ayrı birer su tulumu ile peksimet, aynı zamanda dürülü bayraklar verdi ve birlikte kılavuzlar da gönderdi. Bin kişiden meydana gelen bir okçu piyade birliği hiç bir yolun bulunmayan sarp dağlardan yürüyerek Âzin'in üzerinde bulunduğu yüksek bir dağın arkasına kadar geldiler. Bu arada Afşın, onlardan kendilerini hiç bir kimseye tanıtmamalarını istedi. Kendisine ait olan bayrakları gördüklerinde sabah namazını kılmalarını ve savaşa başlamalarını gördüklerinde, bayraklarını

süngülerine takmalarını, davul çalmalarını ve dağın üst kısmından aşağıya inerek Hürremîlerin üzerine ok ve kaya parçaları atmalarını, kendisine ait olan bayrakları göremedikleri takdirde ise haber gelinceye kadar bulundukları yerden ayrılmamalarını emretti. Onlar da Afşın'ın dediklerini tuttular ve seher vaktinde dağın tepesine ulaştılar. Ancak gece içinde Afşın ordunun yanına, birisini göndererek onlara savaş için hazırlanmalarını emretti.

Yine Afşın gece içinde yanında bulunan Fergâneli kumandanlar ile birlikte Beşîr et-Türkî'yi yola çıkardı ve onlara Âzîn'in bulunduğu tepenin alt kısmına gelinceye kadar yürümelerini emretti. Aslında Afşın Bâbek'in bu dağın altında pusu kurduğunu ve askerlerini gizlediğini biliyordu. Bu kumandanlar geceleyin harekete geçtiler, onların bu hareketini askerlerin pek çoğu bilmiyordu. Bundan sonra Afşın seher vaktinde ordu ile birlikte harekete geçti. Sabah namazını kılıp davul çaldırdıktan sonra daha önce beklediği yere geldi ve eski âdeti üzere oturdu. Bu arada Buhârâhudâh'a Ca'fer el-Hayyât, Ebû Sa'îd ve Ahmed b. Halîl b. Hişâm ile birlikte kalmasını emretti, kendisi ise askerlerin yadırgamasına rağmen ilk beklediği yerde konaklamağa başladı. Daha önceleri Âzîn'in bulunduğu tepeye askerlerin yaklaşmasını istemeyen ve yasaklayan Afşın, bu defa oraya yaklaşmalarını ve bu tepeyi çepçevre kuşatmalarını emretti.

Askerler bu dört kumandanla birlikte harekete geçtiler. Ca'fer Bezz'in giriş kapısında yerini aldı; yan tarafında Ebû Sa'îd, Ebû Sâ'îd'in yan tarafında ise Buhârâhudâh yerlerini aldılar. Ahmed b. Halîl de Buhârâhudâh'ın yakınında yer aldı. Böylece hep birlikte dört bir taraftan tepeye doğru yürüdüler. Vadinin alt kısmından bağırış ve çağırışların yükselmesi üzerine Bâbek'in pusudaki adamları Beşîr et-Türkî ile Fergâneli kumandanların üzerlerine hücum ettiler ve onlarla savaşa tutuştular. Bu arada savaş esnasındaki haykırışları duyan Afşın'ın askerleri harekete geçmek istediler, ancak Afşın'ın bir münâdî vasıtasıyla Beşîr et-Türkî'nin Bâbek'in pusudaki adamlarının üzerine hücum ettiğini duyurması ve hiç birinin yerlerinden kıpırdanmamasını istemesi üzerine askerler bundan vaz geçtiler. Bu arada daha önce Afşın tarafından gönderilen ve dağın tepesine ulaşmış olan bin okçu piyade askerlerin bağırışlarını duyunca hemen harekete geçerek bayrakları süngülere takmağa başladılar. Tam bu sırada da Afşın'ın adamları dağın tepesinden Âzîn'in süvarileri üzerine koşuşarak inen bayraklı askerleri gördüler. İşte bu esnada Âzîn de bir kısım askerlerini Afşın'ın bu askerlerine karşı koymak üzere harekete geçirdi.

Âzîn ve askerlerinin üzerine saldırıya geçen Ca'fer ve beraberindeki askerler onun bulunduğu yere kadar çıktılar ve üzerine fevkalâde bir

hamlede bulundular. Neticede Âzin vadiye inmek mecburiyetinde kaldı. Bu sırada Ebû Sa'îd'in askerlerinden bir grup Âzin'in üzerine saldırıya geçti, ancak bu süvari askerler daha önce Bâbek tarafından kazdırılan çukurlara atlarıyla birlikte düştüler, bunun üzerine Afşın bir grup amele göndererek bu çukurları doldurtturdu. Bundan sonra Afşın'ın askerleri Âzin üzerine şiddetli bir hamlede bulundular.

Âzin savaşa başlamazdan önce dağın tepesine bir araba çıkarmış ve içerisine kaya parçaları doldurmuştu. Bu arabayı, Afşın'ın askerlerinin kendisine karşı hücuma geçtikleri bir sırada üzerlerine yuvarladıysa da kenara çekilmeleri üzerine araba boş yere yuvarlanıp gitmişti. Bundan sonra Afşın'ın askerleri dört bir taraftan harekete geçtiler. Adamlarının her taraftan sarıldığını gören Bâbek Afşın'ın bulunduğu taraftan Bezz'i terketti ve ona doğru yürümeğe başladı. Bu sırada birisi Afşın'a: «Bu gelen Bâbek'tir, seninle görüşmek istiyor.» dedi. Bunun üzerine Afşın Bâbek'e doğru ilerledi ve Bâbek ile adamlarının konuşmalarını duyacağı kadar onlara yaklaştı. Bu arada Âzin'in bulunduğu tarafta savaş bütün şiddetiyle devam ediyordu. Afşın'a yaklaşan Bâbek: «Müminlerin emîrinden emân istiyorum.» dedi. Bunun üzerine Afşın: «Ben bunu sana bildirmiştim; istediğin zaman sana emân verilecektir.» dedi. Bâbek: «Şu anda emân diliyorum ve hazırlık yapıp ailemi ve çocuklarımı buradan taşıyıncaya kadar mühlet vermenizi istiyorum.» dedi. Afşın: «Senin iyiliğin için söylüyorum; bu gün çıkıp gitmen senin için yarına kalmaktan daha hayırlıdır.» dedi. Neticede Bâbek: «Kabul ediyorum.» dedi, bunun üzerine de Afşın Bâbek'ten rehineler göndermesini istedi. Bâbek: «Falan ve falan kimseleri rehine olarak alabilirsiniz; şu anda onlar şu tepenin üzerinde bulunuyorlar, adamlarına emir ver, onları durdursunlar.» dedi.

İşte tam bu sırada Afşın'ın gönderdiği elçi gelmişti ve askerleri geri çevirmek istiyordu. Kendisine, Fergâneli bayraklı askerlerin Bezz'e girdikleri ve burada bulunan saraylara kadar çıktıkları söylenince, atına binerek askerlere seslendi ve beraberce Bezz'e girdiler. Askerler ellerinde bayraklar olduğu halde Bâbek'in saraylarının üzerlerine çıktılar. Bâbek kendisine ait bulunan dört sarayın içerisine altı yüz kişi gizlemişti. Pusudan çıkan bu altı yüz kişi askerlerin üzerlerine saldırdılar ve onlarla çatışmaya giriştiler. Bu arada yoluna devam etmekte olan Bâbek ise Heştâdser'ın yakınındaki vadiye gelmişti. Afşın ve beraberindekiler de bu sarayların giriş kısımlarında Bâbek'in adamlarıyla savaşmaktaydılar. Neticede Afşın neftçi askerleri çağırarak bu sarayları yaktırttı, sonra askerler bu sarayları yerle bir ettiler ve baştan aşağı bütün Hürremîleri öldürdüler. Afşın Bâbek'in ailesini ve çocuklarını yakaladı ve

akşama kadar burada kaldı, bundan sonra verdiği bir emirle askerler Rûd er-rûd'daki hendeklerine geri döndüler.

Bâbek beraberindekilerle birlikte yoluna devam etti, ancak Afşın'ın Bezz'den ayrılması üzerine Bezz'e geri döndüler ve ellerine geçirebildikleri yiyecek ve malları aldıktan sonra buradan uzaklaştılar. Ertesi gün Afşın tekrar Bezz'e döndü ve sarayların yakılıp yıkılmasını emretti. Afşın'ın bu emrine uyan askerler, Bezz'de hiç bir ev kalmayıncaya kadar burasını yakıp yıktılar. Armenia bey ve patriklerine (kumandanlarına) birer mektup göndererek Bâbek'in bir grup kimseyle birlikte kaçtığını ve kendilerinin yanından geçeceğini bildirdi; ayrıca onlara bulundukları tarafları korumalarını, kendilerinin yanlarından geçen herkesi yakalamalarını ve tanıyıncaya kadar ellerinde tutmalarını emretti.

Daha sonra Afşın'ın casusları kendisine gelerek Bâbek'in bulunduğu yeri haber verdiler. Bâbek bir ucu Âzerbeycân, diğer ucu Armenia'ya kadar uzanan sık ağaçlı ve otu bol bir vadide bulunuyordu, bir süvarinin buraya girmesi mümkün değildi. İçerisindeki ağaçların çokluğundan ve akan suların bolluğundan burada gizlenenleri görmek imkânsızdı, bu yüzden de bu vadiye «Gayda» adı verilmişti. Afşın bu vadiye uğrayan her yolun üzerine bulundukları yerleri korumak üzere adamlarından on beş grubu yerleştirdi.

İşte bu sırada el-Mu'tasım'ın Bâbek'e emân verildiğini bildiren bir mektubu geldi. Bunun üzerine Afşın, Bâbek'in adamlarından kendisine sığınanları yanına çağırdı ve durumu kendilerine bildirdi, ayrıca bu mektubu Bâbek'e götürmeleri için onlara emir verdi. Bunların içerisinde Bâbek'in oğlu da bulunuyordu, fakat Bâbek'ten korktukları için hiç birisi bu mektubu götürüp Bâbek'e vermeğe cesaret edemedi. Afşın onlara: «Bâbek kendisine emân verildiğini duyunca buna çok sevinecektir.» dediyse de onlar: «Biz Bâbek'i senden daha iyi tanıyoruz.» diyerek mektubu götürmekten çekindiler. Bu arada iki kişi ayağa kalkarak Afşın'e: «Eğer ailemizin erzakını temin etmeyi garanti edersen, bu mektubu götürüp Bâbek'e teslim edebiliriz.» dediler. Kendilerine Afşın tarafından garanti verilmesi üzerine bu kimseler mektupla birlikte yola çıktılar. Bâbek'i gördükleri zaman niçin geldiklerini kendisine bildirdiler, fakat Bâbek bunlardan birisini öldürdü, diğerini de mektupla birlikte Afşın'a geri gönderdi.

Ayrıca Bâbek'in oğlu da babasına bu kimselerle bir mektup göndermişti. Bunun üzerine Bâbek oğlu için Afşın'a geri gönderdiği adama şunları söyledi: «O fahişe çocuğuna söyle, eğer benim oğlum olsaydı bana katılırdı, fakat ne yazık ki o benim oğlum değilmiş. Onun bir gün baş

olarak yaşaması, kırk yıl hakir bir köle olarak yaşamasından daha hayırlıydı.» Bâbek sonra yerine oturdu ve yiyecekleri tükeninceye kadar «Gayda» vadisinden ayrılmadı, daha sonra ise bu vadi üzerindeki bir yoldan çıkarak buradan uzaklaştı. Bu sırada kendisini kontrol altında tutan askerler, yakınından biraz uzaklaşmışlar ve yanında dört nefer bırakmışlardı.

Bir gün öğle vaktine doğru Bâbek ve adamları buradan uzaklaştılar, buradan çıkışlarını ne askerler ve ne de onu göz altında tutan dört nefer görebildi. Bâbek bulunduğu yerde hiç bir kimsenin olmadığını sanarak bizzat kendisi, kardeşi Abdullah, Muaviye, annesi ve başka bir kadınla birlikte Armenia'ya gitmek üzere yola çıktılar, ancak kendilerini gören muhafız askerler diğer askerlere haber salarak tanımadıkları bir takım süvariler gördüklerini söylediler. Ebû's-Sâc komutasındaki askerler harekete geçerek bu süvari grubunun bulunduğu tarafa yürüdüler ve Bâbek ile adamlarını bir suyun başında yemek yerken gördüler. Askerlerin gelmekte olduğunu gören Bâbek ve beraberindekiler atlarına binerek kaçmayı başardılar ve kurtuldular, ancak Muaviye, Bâbek'in annesi ve diğer kadın yakalandılar. Ebû's-Sâc bunları Afşın'ın yanına gönderdi.

Bâbek Armenia dağlarına çekilerek gizlenmesini sürdürdü, fakat bir müddet sonra yiyecek sıkıntısına düştü. Armenia patrikleri (kumandanları) de bulundukları yerleri korunma altına alarak buralardan hiç bir kimsenin geçirilmemesini, şayet geçenler olursa bunların kim oldukları anlaşılıncaya kadar yakalanıp bekletilmelerini tavsiye ediyorlardı. İşte bu sıralarda açlık sıkıntısına düşen Bâbek vadinin birinde çift süren bir adam gördü ve uşağına: «Yanına dirhem ve dinar al, şu çiftçinin yanına git; yanında ekmek bulunuyorsa, ondan ekmek satın al.» dedi. Çiftçinin bir ortağı vardı; bu sırada bir ihtiyaç için yanından ayrılmış, bu esnada Bâbek'in uşağı da yiyecek almak üzere çiftçinin yanına gelmişti. Bâbek'in uşağını gören çiftçinin ortağı onun, arkadaşının yanında bulunan şeyleri gasbettiğini sanarak hemen sâhibü'l-mesleha'ya koştu ve üzerinde silâh ve kılıç bulunan birisinin arkadaşının ekmeğini aldığını bildirdi, bunun üzerine sâhibu'l-mesleha harekete geçti. Sâhibu'l-mesleha bu sırada İbn Senbât dağlarında bulunuyordu. Sehl b. Senbât'a birisini göndererek durumu kendisine bildirdi, Sehl b. Senbât da bir grup askerle birlikte çiftçinin yanına geldi. Bu esnada Bâbek'in uşağı çiftçinin yanında bulunuyordu. Sehl çiftçiden uşağın durumunu sordu, çiftçi de uşakla ilgili haberleri bir bir anlattı. Bu arada uşak da efendisi Bâbek'i haber verdi ve bulunduğu yeri gösterdi. Sehl Bâbek'in yüzünü görünce onu tanıdı, atından inerek elini öptü sonra nereye gitm istedi-

ğini sordu. Bâbek'in Bizans memleketlerine gideceğini beyan etmesi üzerine de şunları söyledi: «Hakkınıza benden daha çok riayet edecek ve saygı gösterecek birisini bulamazsınız. Şu anda sultan ile aramızda görev ilişkisi de bulunmamaktadır. Buralardaki bütün patrikler (kumandanlar) senin ailenden sayılırlar, hattâ onların arasında senin çocuklarından olanlar bile vardır.»

Bâbek'in patriklerin arasında çocuklarının bulunabilmesi şundan ileri geliyordu:

Bâbek birisinin yanında güzel bir kadın gördüğü zaman ona talip olur ve sahip olmak isterdi. Bu güzel kadın sahibi tarafından Bâbek'e gönderilirse ne âlâ, aksi takdirde bir gece baskın yaparak hem kadını alır ve hem de adamın malını talan ederdi.

Nihayet Sehl b. Senbât Bâbek'i aldatarak kendi kalesine götürmeyi başardı.

Bu sırada Bâbek kardeşi Abdullah'ı İstafanos Kalesi'ne gönderdi. Sehl b. Senbât da bir elçi göndererek bu durumu Afşın'a bildirdi. Afşın Sehl b. Senbât'a bir mektup yollayarak kendisine ümitler verdi ve vaadde bulundu, ayrıca kendisine Ebû Sa'îd ile Bûrmâre (?)'yi gönderdi ve bunlara Sehl'e itaat etmelerini emretti. Sehl kendisine gönderilen bu kişilere tayin ettiği bir yerde beklemelerini ve kendilerine tarafından bir elçi gelinceye kadar bulundukları yerden ayrılmamalarını emretti, aynı zamanda kendilerine gelecek olan elçinin söyledikleri doğrultusunda hareket etmelerini istedi.

Sehl bundan sonra Bâbek'e şöyle dedi: «Bu kalede artık iyice sıkıldın, ava çıksan iyi olur.» Bâbek, Sehl'in dediğini tuttu ve kaleden ayrılır ayrılmaz Sehl, Ebû Sa'îd ve Bûrmâre'ye bir elçi göndererek birinin vadinin bir tarafından, diğerinin ise öbür tarafından hareket ederek Bâbek'in üzerine yürümelerini emretti, onlar da Sehl'in emrine uygun olarak hareket ettiler. Ancak Sehl Bâbek'i onlara teslim etmek istemiyordu. Bir ara ikisi birlikte avlanırlarken Ebû Sa'îd ile Bûrmâre adamlarıyla birlikte karşılarına çıkageldiler. Bâbek'in üzerinde beyaz bir cübbe vardı. Ebû Sa'îd ile Bûrmâre onları yakaladılar ve Bâbek'ten yere inmesini istediler. Bâbek onlara kim olduklarını sordu. Onlar Ebû Sa'îd ile Bûrmâre olduklarını söylediler. Bunun üzerine Bâbek bineğinden indi ve Sehl b. Senbât'a dönerek kötü sözler söyleyip küfrettikten sonra şunları söyledi: «Az bir şey karşılığında beni bir Yahudiye sattın. Madem maksadın mal elde etmekti, ben sana bunların verdiğinden daha çoğunu verebilirdim.» Ebû Sa'îd bundan sonra Bâbek'i alarak Afşın'ın yanına ha-

reket etti. Kışlasına yaklaştıkları zaman Afşın askerlerini karşılıklı saflar haline getirerek ortaya çıkıp oturdu ve Bâbek'e bakmağa başladı. Bu arada Bâbek'in bineğinden indirilmesini emretti. Bâbek bineğinden indirilip saflar arasından geçtikten sonra Afşın tarafından bir odaya konuldu ve kendisini korumak için muhafızlar tayin edildi. Sehl b. Senbât Bâbek ile birlikte oğlu Muâviye'yi de Afşın'ın yanına göndermişti, bunun üzerine Afşın Muâviye'ye yüz bin dirhem verilmesini emretti, bu arada babası Sehl'e de bir milyon dirhem verdi, ayrıca mücevherler ile süslü bir kemer ve bir de patriklere mahsus olan bir taç hediye etti.

Bundan sonra Afşın, İsâ b. Yûnus b. İstafanos'a bir elçi göndererek kendisinden Bâbek'in kardeşi Abdullah'ı geri göndermesini istedi. Afşın'ın bu isteğini kabul eden İsâ Abdullah'ı kendisine iade etti, Afşın da Abdullah'ı kardeşi Bâbek ile birlikte hapse koydu, sonra da bu durumu bir mektupla el-Mu'tasım'a bildirdi. Bunun üzerine el-Mu'tasım, Afşın'a bir ferman göndererek Bâbek ve kardeşi Abdullah ile birlikte yanına gelmesini istedi.

Bâbek'in Berzend'de bulunan Afşın'ın yanına getirilmesi 10 Şevval 222 (16 Ağustos 836) tarihinde olmuştu. Bu arada Afşın Bâbek tarafından esir edilen pek çok kadın ve çocuğu geri aldı. Aslında esir alınan bu kadın ve çocuklar, Arap, tüccar ve beylere mensup hür kişilerdi. Afşın verdiği bir emirle onların büyük bir avluda toplanmalarını ve yakınlarına mektuplar yazarak onları yanlarına çağırmalarını istedi. Böylece esirlerin yanlarına gelen her yakını iki şahitle ispat etmek kaydıyla tanıdığı kadın veya erkek kız çocuklarını alıp götürdüler, bu vesileyle pek çok esir kadın ve çocuklar sahipleri tarafından kurtarılmış oldular. Bu arada yakınları tarafında ispatlanmayan pek çok esir de ortada kaldı.

Abdurrahman'ın Tuleytula'yı İstilâ Etmesi

Tuleytula halkının Endülüs emiri Abdurrahman b. Hakem b. Hişâm'a karşı baş kaldırmalarını ve Abdurrahman'ın Tuleytula'yı muhasara etmek için bir kaç defa ordular sevkettiğini yukarıda anlattık. 221 (835) yılında Tuleytula halkından bir grup Kal'atu Rebah'a geldi. Bu sırada burada Abdurrahman'ın askerleri bulunuyordu. Askerlerle iş birliği yapan bir grup Tuleytula'yı muhasara ettiler ve halkını çok sıkıştırdılar; ayrıca Tuleytula halkına gelecek olan yardımı kestiler ve muhasaranın şiddetini de artırdılar. Tuleytula halkının içerisinde bulunduğu bu durum 222 (836) yılına kadar devam etti.

Abdurrahman kardeşi Velîd b. Hakem'i bir askerî kuvvetle Tuleytula'ya gönderdi. Buraya gelen Velîd halkın sıkıntısının son safhaya vardığını, uzun süren muhasaranın onları bezdirdiğini, dolayısıyla savaşmaktan ve kendilerini müdafaa etmekten zayıf düştüklerini görünce 8 Receb 222 cumartesi (17 aHziran 836 cumartesi) günü burasını cebren fethetti. Bu arada Velîd babası Hakem döneminde yıkılmış olan Bâbu'l-Hısn'daki kasrın yenilenmesini emretti ve halkın istikrar ve sükûnetini sağlamak için 30 Şaban 223 (18 Temmuz 838)'e kadar burada kaldı.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl hacc işlerini Muhammed b. Dâvud idare etti. Yine bu yıl kıblenin kuzey tarafında kuyruklu bir yıldız belirdi ve yaklaşık kırk gece görüldü. Bu yıldız ilk defa batı tarafından doğdu, sonra doğu tarafında görüldü. Gerçekten uzun bir yapıya sahip olan bu yıldızdan halk dehşete kapılıp fena halde korktu. Bu kuyruklu yıldız hadisesini güvenilir bir zat olan İbn Ebî Üsâme, Târih'inde zikretmiştir

Bir rivayette Şamlı, diğer rivayette Hımslı olan Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sâlih el-Vahâzî ile Mu'âfâ b. İmrân'dan pek çok rivayette bulunan Ebû Hâşim Muhammed b. Alî b. Ebî Haddâş el-Mavsılî bu yıl vefat ettiler.

HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİ ÜÇÜNCÜ (M. 837-838)

Afşın'ın Bâbek ile Beraber el-Mu'tasım'ın Yanına Gelmesi

Bu yıl safer (ocak) ayında Afşın, Bâbek el-Hürremî ve kardeşi Abdullah ile birlikte Sâmerrâ'ya geldi. Afşın Berzend'den hareket edip Sâmerrâ'ya gelinceye kadar el-Mu'tasım kendisine her gün at ve hil'at göndermeğe devam etti. Nihayet Huzeyfe köprülerine (Kanâtîr-ı Huzeyfe) varınca kendisini el-Mu'tasım, ailesi ve oğlu Hârûn el-Vâsık ile birlikte karşıladı. Afşın önce Bâbek'i el-Matîre'deki sarayında bulunan el-Mu'tasım'ın yanına getirdi. Bu sırada Ahmed b. Ebî Du'âd kimseye sezdirmeden gelip Bâbek'i gördü ve kendisiyle konuştu. Bundan sonra da el-Mu'tasım gizlice gelip Bâbek'i gördü.

el-Mu'tasım ertesi gün dışarı çıkıp tahta oturdu ve halkı Bâbu'l'-âmme'den el-Matîre'ye kadar saflar hâlinde dizdikten sonra Bâbek'i teşhir etti. el-Mu'tasım'ın emriyle bir fil üzerine bindirilen Bâbek'i halk Bâbû'l-âmme'ye kadar başlarını kaldırarak seyrettiler. İşte bu sırada Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât şu mealdeki beyitleri söyledi:

«Horasân şeytanını taşıyan fil eskisi gibi boyandı;

Bir filin azalarının boyanması mühim durumlarda olur.»

Bundan sonra Bâbek el-Mu'tasım'ın sarayına alındı ve onun emriyle kendi cellâdı buraya getirildi. el-Mu'tasım cellâda emir vererek Bâbek'in ellerini, ayaklarını kesmesini istedi. Cellâd tarafından elleri ve ayakları kesilen Bâbek yere düştü. el-Mu'tasım daha sonra cellâddan onu boğazlamasını istedi. Bunun üzerine cellâd Bâbek'i boğazlayıp karnını yardı. el-Mu'tasım Bâbek'in başını Horasân'a gönderdi, gövdesini ise Sâmerrâ'da teşhir için bir yere astı. Daha sonra el-Mu'tasım Bâbek'in kardeşi Abdullah'ı Bağdâd'da bulunan İshâk b. İbrâhim'in yanına götürmelerini emretti ve Bâbek'e yapılanın aynının ona da yapılmalarını istedi. İshâk b. İbrâhim de Abdullah'ın ellerini ve ayaklarını kesip boynunu vurdurdu, gövdesini de iki köprü arasında bulunan Bağdâd'ın doğu tarafına astı.

Rivayet edildiğine göre, Afşın Bâbek'in karşısında bulunduğu müddet içerisinde —erzak, sefer için hazırlanan yiyecek ve yapılan ihsanlar hariç— sefer hareketine giriştiği her gün için on bin, çıkmadığı günler için ise beş bin dirhem harcamıştı. Bâbek'in yirmi yıl içerisinde öldürmüş olduğu insanların sayısı ise iki yüz elli beş bin beş yüzü bulmuştu. Kendilerine galip geldiği kumandanlar Yahyâ b. Muâz, İsâ b. Muhammed b. Ebî Hâlid, Zureyk b. Ali b. Sadaka, Muhammed b. Humeyd et-Tûsî ve İbrâhim b. el-Leys idi, ayrıca Ahmed b. Cüneyd'i de esir almıştı.

Bâbek ile beraber esir bulunanların sayısı üç bin üç yüz doksan kişi idi. Onun elinden kurtarılan Müslüman kadın ve çocuklarının sayısı ise yedi bin altı yüz kişiden ibaretti. Afşın'ın elinde ise Bâbek'in oğullarından on yedi erkek ve kız ile hanımlarından yirmi üç kadın bulunuyordu.

Afşın el-Mu'tasım'ın yanına geldiği zaman el-Mu'tasım kendisine yakın ilgi gösterdi ve mücevherler ile süslenmiş iki hamâil kuşandırdı, ayrıca yirmi milyon dirhem ihsanda bulundu. Bundan başka askerlerine dağıtmak üzere on milyon dirhem daha verdi, sonra da Sind valiliğine tayin etti ve şairleri çağırarak çeşitli medhiyeler ile övdürdü.

Bizanslıların Zibatra Üzerine Yaptıkları Sefer

Bu yıl Bizans kralı Tûfîl b. Mihail (Theophilos) İslâm memleketlerine sefere çıktı, Zibatra ve diğer yerlerin halkına ağır baskınlar yaptı.

Bizanslıların Zibatra üzerine sefer yapmalarının sebebi şu idi:

Afşın Bâbek'i fena halde sıkıştırıp ölümle yüz yüze bırakınca Bâbek Bizans kralı Tûfîl'e bir mektup göndererek Afşın'ın bütün asker ve savaşçılarını kendisinin üzerine gönderdiğini, hatta terzisi Ca'fer b. Dînâr el-Hayyât ile aşçısı İtâh'ı dahi göndererek kapısında hiç bir kimseyi bırakmadığını bildirdi ve Tûfîl'in, Afşın'ın üzerine yürümesi halinde karşısına her hangi bir engelin çıkmayacağını da söyledi.

Bâbek, Bizans kralı harekete geçtiği takdirde Afşın'ın, askerlerini Bizanslılarla savaşmağa göndereceğini, dolayısıyla içerisinde bulunduğu durumu bir nebze de olsa hafifletmeyi düşünmüştü. Bunun üzerine Tûfîl yüz bin, diğer rivayete göre ise yüz bini aşan bir kuvvetle harekete geçti.

Bu yüz bin kişilik kuvvetin yetmiş bini asker, geri kalanı ise dışarıdan katılmış taraftarlar idi. Bu arada İshâk b. İbrâhim b. Mus'ab'ın bir grup kimse ile el-Cibâl bölgesine çıkan el-Muhammire'ye savaş açması

üzerine onlar da Bizanslılara katıldılar. Nihayet Zibatra'ya gelen Bizanslılar burada bulunan erkekleri öldürüp kadın ve çocukları esir aldılar. Ayrıca Müslümanların kalelerinden sayılan Malâtya ve diğer yerlere de hücum ve baskınlar yaparak Müslüman kadınları esir aldılar ve ellerine geçirdikleri erkeklerin ise kulaklarını ve burunlarını kesip gözlerine mil çekerek işkenceler yaptılar. Bu arada binek ve silâhları olmayanlar hariç, Suriye ve Cezîre bölgelerindeki bütün suğur halkı Bizanslılara karşı çıktılar.

Ammûriye (Amorion)'nin Fethi

Bizans kralı harekete geçip İslâm memleketlerinde yapacağını yaptıktan sonra el-Mu'tasım durumdan haberdar oldu. Bizansılıların Müslümanlara karşı yapmış oldukları çirkin hareketleri öğrenen el-Mu'tasım'ın çok canı sıkıldı ve bu durum kendisine çok ağır geldi. Bizanslıların eline esir düşen Hâşimî bir kadının: «Ey Mu'tasım, yetiş imdadal» diye yalvarması kendisine ulaştırıldığı zaman tahtında oturan el-Mu'tasım bu kadının çağrısına icabet ederek: «Çağrına ve imdadına koşmağa hazırım.» dedi ve hemen ayağa kalkarak sarayında seferberlik ilân etti. Bundan sonra bineğine atlayıp arkasına bir hayvan kösteği ile demir sikke bağladı ve bir de içerisine azığını koyduğu heybesini aldı, fakat harekete geçmesi ancak asker toplayıp hazırlık yaptıktan sonra mümkün oldu. Bu arada el-Mu'tasım Bağdâd kadısı Abdurrahman b. İshâk ve Şu'be b. Sehl'i halkın işlerinin görüldüğü Dâru'l-âmme'ye çağırdı, ayrıca onunla birlikte adâlet sahibi üç yüz yirmi sekiz kişi de burada hazır bulundular. el-Mu'tasım arazi ve akarlarının üçte birisini çocuklarına, ikinci üçte birini ise mevâli grubuna, son üçte birini de Allah adına vakfetti ve burada bulunanları şahit gösterdi.

Bundan sonra el-Mu'tasım 2 Cemaziyelevvel (2 Nisan)'de harekete geçerek Dicle'nin batısında karargâh kurdu ve Zibatra halkına yardım maksadıkla Uceyf b. Anbese, Ömer el-Fergânî, Muhammed Kûtâh ve daha bir grup kumandanı buraya gönderdi. Bunlar geldikleri zaman Bizans kralı yapacağını yapmış ve İslâm memleketlerini çoktan terketmişti. Neticede bu kumandanlar, halk köylerine dönüp yatışıncaya kadar burada kaldılar.

el-Mu'tasım Bâbek'i ele geçirdikten sonra Bizans memleketlerinden hangisinin daha muhkem ve zaptının daha güç olduğunu sordu, Ammûriye olduğunu söylediler. Ammûriye Hıristiyanlığın merkeziydi ve aynı zamanda onlara göre İstanbul'dan daha mukaddes bir yerdi. İslâmiyetin

ortaya çıkışından beri buraya İslâm orduları gelmemişti. el-Mu'tasım bir rivayete göre 222 (836), diğer rivayete göre 224 (838) yılında Surramen-ra'â'dan hareket etti. Bu sefer için kendisinden önce gelmiş geçmiş hiç bir halifenin yapmadığı ölçüde büyük bir hazırlık yaptı. Hazırlanan şeyler arasında silâh, alet ve edevat, çeşitli katık, su tulumu ve kırbalar gibi şeyler bulunmaktaydı. el-Mu'tasım öncü birliğin başına Eşnâs'ı geçirdi ve ardından Muhammed b. İbrâhim b. Mus'ab'ı gönderdi. Sağ cenaha İtâh'ı, sol cenaha Ca'fer b. Dînâr b. Abdullah el-Hayyât'ı tayin etti, merkeze ise Uceyf b. Anbese'yi görevlendirdi. Bundan sonra Bizans memleketlerine giren el-Mu'tasım esir mübadelesinin yapıldığı yer olan ve Tarsus ile aralarında bir günlük mesafe bulunan, aynı zamanda denize yakın olup Selûkiye üzerinde bulunan Sinn nehrine gelip konakladı.

el-Mu'tasım bundan sonra Afşın'ı Surûc'a gönderdi ve Derebü'l-hades'ten buraya girmesini emretti, ayrıca buluşacakları ve buraya gireceği günü da tespit etti. Bu arada Eşnâs'ı Tarsus geçidi tarafından yola çıkardı ve kendisini Safsâf'ta beklemesini emretti, ayrıca peşinden de Vasîf'ı gönderdi. Eşnâs 22 Receb (21 Haziran)'de yola çıktı ve iki gün sonra da peşinden el-Mu'tasım hareket etti.

Eşnâs Merc-i Üskuf'a geldiği zaman kendisine el-Mu'tasım tarafından ve el-Metâmîr'den gönderilen bir mektup geldi. el-Mu'tasım mektubunda Bizans kralının önlerinde bulunduğunu, kendilerini ansızın bastıracağını bildiriyor ve yanına gelinceye kadar beklemesini emrediyordu. Bunun üzerine Eşnâs üç gün burada kaldı. Bu sırada el-Mu'tasım'dan ikinci bir mektup daha geldi. el-Mu'tasım bu mektubunda Eşnâs'tan kumandanlarından birisiyle bir seriyye çıkarmasını ve bu seriyyenin Bizanslılardan bir adam tutup ondan kralları hakkında bilgi almalarını istiyordu. Bunun üzerine Eşnâs iki yüz süvari ile birlikte Ömer el-Fergânî'yi bu iş için görevlendirdi. Ömer el-Fergânî Ankara'ya geldiği zaman adamlarını Bizanslı birisini bulmaları için etrafa dağıttı. Ömer'in adamları, bir kısmı kralın askerlerinden, bazıları da köy halkından meydana gelen bir grup kimseyi yakalayıp Eşnâs'ın huzuruna getirdiler. Eşnâs bunlara kralı sordu, onlar da kralın otuz gündür savaşmak maksadıyla el-Mu'tasım'ın öncü birliğini beklediğini, bu arada Afşın'ın büyük bir kuvvetle Ermenek tarafından kendi topraklarına girdiğini öğrenince dayısının oğlunu kendi yerine askerinin başına bırakarak hemen Afşın'ın bulunduğu tarafa hareket ettiğini söylediler. Eşnâs sonra onları el-Mu'tasım'a gönderdi ve bu durumu aynen ona da anlattılar. Bunun üzerine el-Mu'tasım Afşın'a bir mektup göndererek Bizans kralının üzerine gitmekte olduğunu bildirdi, bu arada Bizanslıların kendisine karşı her hangi bir harekete girişmesinden korktuğu için ikinci bir mektup gönderi-

linceye kadar bulunduğu yerden ayrılmamasını istedi. el-Mu'tasım Afşın'a yazmış olduğu bu mektubu ona ulaştırana on bin dirhem vermeyi garanti etti.

el-Mu'tasım'ın bu vaadi üzerine mektupla birlikte Afşın'a doğru hareket eden elçiler onun Bizans ülkesinin iç kısımlarında bulunması dolayısıyla kendisini görüp mektubu veremediler. Bu esnada el-Mu'tasım Eşnâs'a bir mektup göndererek ilerlemesini emretti. Eşnâs'ın bulunduğu yerden ayrılıp ilerlemesi üzerine gerisinde bulunan l-Mu'tasım onun yerini aldı. Ankara ile el-Mu'tasım arasında üç konaklık bir mesafe kalmıştı, fakat el-Mu'tasım'ın askerleri bu sırada şiddetli bir şekilde su ve yem sıkıntısına düştüler.

Eşnâs yoluna devam ederken bir çok kimseyi esir alıp boyunlarını vurdurdu. Sıra yaşlı bir kimseye geldiği zaman Eşnâs'a şunları söyledi: «Beni öldürmekle eline ne geçecek? Sen ve askerin şu anda darlık ve sıkıntı içerisindesin. Burada ve çok yakınımızda, sizden korkarak Ankara'dan kaçan bir hayli insan vardır, bunların yanlarında ise yiyecek, arpa ve diğer şeyler bulunmaktadır. Benimle birlikte bir grup kimse gönder, onları bunlara teslim edeyim. Bundan sonra da bana yol ver, gideyim.» Bunun üzerine Eşnâs yaşlı kimse ile birlikte beş yüz süvari gönderdi ve bu yaşlı kimseyi Mâlik b. Keyder'e teslim etti. Bu arada Mâlik'e: «Bu yaşlı kimse sana ne zaman çok miktarda esir veya bol miktarda ganimet gösterirse ona o zaman yol ver.» dedi.

Beş yüz kişilik süvari ile birlikte bu yaşlı kişi yola koyuldu ve onları otu bol bir vadiye getirdi. Süvariler bineklerini otlağa bıraktılar, kendileri karınlarını doyurdular, sonra da bu bol ağaçlı vadiden ayrılıp yollarına devam ettiler. Yaşlı kişi onları nihayet bir dağa getirdi, geceyi konaklayarak burada geçirdiler. Sabah olunca bu kişi süvarilere şöyle dedi: «İki kişi gönderin, şu dağın tepesine çıksınlar ve etrafa bakıp yakaladıkları kimseleri alıp getirsinler.» Bunun üzerine dört kişi dağın tepesine çıkarak bir erkekle bir kadını yakalayıp getirdiler.

Bu yaşlı kişi onlardan daha önce Müslüman askerlerden korkarak Ankara'yı terkeden halkı sordu, onlar da halkın bulunduğu yeri gösterdiler. Bunun üzerine yaşlı kişi süvariler ile birlikte hareket ederek Tuz Gölünün kenarında bulunan Ankara halkının üzerine geldiler. Süvarileri gören halk kadınları ve çocukları gölün içerisine sokarak bir kenara çekildiler ve Müslüman askerlerle savaşa tutuştular. Neticede Müslümanlar onlardan bir hayli ganimet aldılar, ayrıca Bizanslı Rumlardan pek çok kimseyi de esir ettiler. Bu arada esir edilenlerin arasında daha önceden bir hayli yara almış kimseler de bulunmaktaydı. Kendilerine bu

yaralardan sorulduğunda sebebini şu şekilde anlattılar: «Kralın Afşın ile yapmış olduğu savaşa katılmıştık. Kral asker topladığı bir sırada Afşın'ın Ermenek tarafından büyük bir birlikte ülkesine girdiğini öğrenince akrabalarından birisini askerinin başına bırakarak kendisi Afşın'ın askerlerine doğru hareket etti. Onları sabah namazında bastırdık, bozguna uğrattık ve bütün piyadelerini öldürdük. Bu arada peşlerini takip eden askerlerimiz birbirlerinden koparak dağıldılar. Öğle vaktine doğru Afşın'ın süvarileri geri dönerek bizimle şiddetli bir savaşa tutuştular, askerimizi yararak aramıza girdiler. İşte bu sırada olanlar oldu ve kralın nerede olduğunu da bilmiyoruz. Bu defa biz bozguna uğradık ve kralın geride bıraktığı kışlaya döndüğümüzde askerin bozulduğunu ve kralın yerine halef bıraktığı yakınından uzaklaştıklarını gördük.»

Ertesi gün küçük bir grupla gelen kral askerinin bozulduğunu görünce yerine halef bıraktığı akrabasını yakalayıp boynunu vurdurdu, ayrıca bütün şehir ve kalelere mektuplar göndererek kışladan ayrılan her hangi bir askeri yakaladıkları zaman onu sopaladıktan sonra, tekrar Müslümanlar ile karşılaşmalarını temin etmek için kendisinin tayin ettiği bir yere göndermelerini istedi. Bu arada kral bir hadımını Ankara'ya gönderdi ve ondan buranın halkını korumasını istedi; fakat hadım Ankara'ya geldiği zaman halkın buradan uzaklaştığını gördü ve durumu bir mektupla krala bildirdi, bunun üzerine kral ona Ammûriye'ye gitmesini emretti. Bu sırada Mâlik b. Keyder beraberindeki ganimet ve esirler ile birilkte Eşnâs'ın komutasındaki birliğe geri döndü. Bu arada dönüşü esnasında güzergâhında bulunan bir çok sığır ve koyunu ganimet olarak aldı, yaşlı kişiyi de serbest bıraktı. Mâlik b. Keyder, Eşnâs'ın birliğine geldiği zaman yukarıda anlatılan vak'ayı Eşnâs'a haber verdi, Eşnâs da bunu el-Mu'tasım'a bildirdi. el-Mu'tasım buna çok sevindi.

Üç gün sonra Beşir Afşın'ın sağlık haberlerini getirdi. Bu vak'a 25 Şaban (23 Temmuz)'da meydana gelmişti. Ertesi gün Afşın Ankara'da bulunan el-Mu'tasım'ın yanına geldi ve üç gün beraberce burada kaldılar. el-Mu'tasım askerlerini sonra sağ, sol cenah ve merkez olmak üzere üçe ayırdı. Sol cenahın başına Eşnâs'ı, sağ cenahın başına Afşın'ı getirdi; kendisi ise merkezde kaldı. Ayrıca üçe ayırdığı her birliğin arasında iki fersahlık mesafe bıraktı ve her birliği tekrar kendi aralarında sağ ve sol cenah olmak üzere ikiye ayırdı. Bundan sonra köyleri yakıp yıkmalarını, bu köylerde buldukları kimseleri yakalamalarını, sonra da her birliğin tekrar asıl yerine dönmelerini emretti. Bu hareketlerini aralarında yedi konaklık mesafe bulunan Ankara ile Ammûriye arasında uygulayacaklardı. Nihayet el-Mu'tasım'ın emri istikametinde hareket ederek Ammûriye'ye geldiler.

Ammûriye'ye ilk olarak Eşnâs, sonra da sırayla el-Mu'tasım ve Afşın geldiler. el-Mu'tasım bu kumandanlar ile birlikte Ammûriye'nin çevresini dolaştıktan sonra burasını aralarında taksim etti ve her kumandanı asker sayısına göre burçlarda görevlendirdi. Bu sırada Ammûriye'de bulunan Bizans Rumları bir Müslümanı esir etmişler, bu Müslüman din değiştirerek Hıristiyan olmuştu. Müslümanların buraya geldiklerini gören bu kişi tekrar onların safına katıldı. Bu arada el-Mu'tasım'a bir sel baskını neticesinde Ammûriye şehrinin bir kenarındaki surun yıkıldığı, Bizans kralının Ammûriye valisine bir mektup göndererek yıkılan bu kısmın tamir edilmesini istediği, fakat valinin gevşeklik göstererek tamir işini ihmal ettiği, kralın Kostantiniyye (İstanbul)'den hareket ettiği bir sırada vali kralın suru harap bir vaziyette görmesinden korkarak yıkılan kısmının dış yüzünü üst üste taşlar koyarak öldürdüğü haberi ulaştırıldı. Bunun üzerine el-Mu'tasım ağaç bir köprü üstüne kuleler kurdurup surun bu kısmını gördü, bunun üzerine de çadırının o tarafa kurulmasını emretti ve mancınıklar yerleştirip hedef olarak bu kısmı seçti. Neticede mancınıklarla dövülen sur bu kısımdan çatlayıp ayrıldı.

Bu durumu gören Rumlar açılan gediği kapatmak için harekete geçtiler ve birbirine eklenmiş büyük kalaslarla bu kısmı tamire çalıştılar, fakat mancınıklarla bunların kırılıp parçalanması üzerine bu defa keçelerle bu yarığı doldurmağa çalıştılar. Mancınıkların devamlı surette surun bu kısmını dövmesi üzerine neticede sur parçalandı, bunun üzerine hadım ile Ammûriye patriği (kumandanı) olan Nâtıs surun bu durumunu krala bildirmek maksadıyla bir mektup yazdılar ve bu mektubu iki kişi ile birlikte krala gönderdiler, fakat Müslümanlar bu iki kişiyi yakalayıp el-Mu'tasım'ın huzuruna getirdiler. el-Mu'tasım huzuruna getirilen bu kişileri sorguya çekip üzerlerini araştırdı ve krala götürülmekte olan mektubu ele geçirdi. Mektupta şehrin kuşatılmasından bir yanlışlık ve yanılma eseri olarak askerlerin şehre girdiklerinden, Nâtıs'ın bir gece seçkin adamlarıyla birlikte harekete geçip ne bahasına olursa olsun saldırıya geçip kurtulmayı başardıktan sonra kralın yanına geleceklerinden bahsediliyordu. Mektubu okuyan el-Mu'tasım bu kişilere on bin dirhem verilmesini emretti, ayrıca hil'atler de hediye etti, sonra da emir verip Ammûriye'nin etrafında dolaşmalarını ve Nâtıs'ın bulunduğu burcun karşısında durmalarını istedi. Bu emir üzerine bunlar ellerinde dirhemler, sırtlarında hil'atler olduğu halde gelip Nâtıs'ın karşısında durdular. Nâtıs ve beraberindeki Rumlar bunları tanıdılar ve bu davranışlarından dolayı onlara küfettiler.

el-Mu'tasım gece olsun, gündüz olsun korunma hususunda daima ihtiyatlı davranılmasını emretti. Mancınıklarla dövülen kısımdan ve iki

burcun arasından sur yıkılıncaya kadar kendisi ve askerleri bu ihtiyatlı hallerini sürdürdüler. Bundan sonra el-Mu'tasım Ammûriye hendeğini içleri toprak dolu koyun tulumlarıyla kapatıp doldurttu, ayrıca içerisine on kişinin sığabileceği büyüklükte debbâbe (kaleleri yıkmakta kullanılan harp aleti)'ler yaptırttı. Bu debbâbeler koyun derileri ile doldurulan hendeğin üzerinden Ammûriye surunu yıkmak için yuvarlanacaklardı. Nihayet bunlardan biri yuvarlandı, fakat hendeğin yarısına geldiği zaman bu tulumlardan birisine takılıp kaldı. İçerisindeki kimseler bir hayli sıkıntı çektikten sonra güç belâ kurtulabildiler. Bu arada merdivenler ve mancınıklar da yaptırıldı.

Surun yıkılışının ertesi günü el-Mu'tasım açılan bu gedikten Ammûriye halkına savaş açtı. Savaşa ilk başlayan kişi Eşnâs ile adamlarıydı. Ne var ki bulunulan yerin dar ve elverişsiz olması dolayısıyla onlarla savaşmak mümkün olmadı. Bunun üzerine el-Mu'tasım Eşnâs ve adamlarına surun çevresinde kurdurmuş olduğu mancınıklarla yardımda bulundu. Mancınıkları açılan bu gediğin çevresinde topladı ve hedef olarak bu gediğe atmalarını emretti.

On ikinci günde devreye savaş için Afşın ve adamları girdiler, atılganlık gösterip çok güzel savaştılar. Bu esnada el-Mu'tasım bineğinin sırtında açılan gediğin karşısında duruyordu, yanında ise Eşnâs, Afşın ve ileri gelen kumandanlar bulunuyorlardı. Bu sırada: «Bu günkü savaş ne kadar güzel!» dedi. Ömer el-Fergânî de: «Bu günkü savaş dünkünden daha güzel.» karşılığını verdi. Eşnâs ise hiç bir şey söylemedi.

Öğle vakti olup, el-Mu'tasım ve askerleri ayrıldılar, Eşnâs ise çadırına yöneldi. Bu sırada daha önce yapageldikleri üzere kumandanlar yürüyerek Eşnâs'ın yanına geldiler. Bunların arasında Ömer el-Fergânî ve Ahmed b. Halîl b. Hişâm da bulunuyordu. Eşnâs kumandanlara şöyle dedi: «Ey kötü kadın çocukları! Ne ettiniz de, önümde böyle yürüyorsunuz? Dün de bu gün Müminlerin emirinin huzurunda savaştığınız gibi savaşmanız gerekirdi. Bir de kalkıp, sanki dün savaşanlar siz değilmiş gibi, bu günkü savaş dünkünden daha iyi oldu diyorsunuz. Çadırlarınıza geri dönünüz.» Ömer el-Fergânî ve Ahmed b. Halîl Eşnâs'ın huzurundan ayrıldıktan sonra kendi aralarında şöyle konuştular: «Şu fahişe çocuğu köleyi gördün mü bu gün bize ne yaptı? Bizanslılara iltihak etmek bu sözleri işitmekten daha hafif değil mi?»

Abbâs b. el-Me'mûn hakkında bilgi sahibi olan Ömer el-Fergânî Ahmed b. Halîl'e: «Yakında Allah bunun (Eşnâs'ın) hakkından gelecektir.» dedi. Ahmed b. Halîl'in ısrarı üzerine de Abbâs b. Me'mûn hakkındaki bildiklerini ona anlattı ve Abbâs b. Me'mûn'un yanına giderek

adamları arasına katılmasını tavsiye etti. Ancak Ahmed: «Ben Abbâs b. Me'mûn'un (bey'at) işinin tamamlandığını sanmyorum.» dedi. Bunun üzerine Ömer el-Fergânî, Abbâs'ın (bey'at) işinin tamamlandığını söyleyerek Ahmed'i el-Hâris es-Semerkandî'ye gönderdi. el-Hâris bey'at için yanına gelen Ahmed'in durumunu Abbâs b. Me'mûn'a bildirdi, fakat Abbâs bu konu ile ilgili bilgilerin Ahmed tarafından bilinmesini istemediğinden durumu Ahmed'den sakladılar ve bu konuda ona hiç bir şey söylemediler.

Savaşın üçüncü gününde el-Mu'tasım'ın adamları devreye girdiler, bunların arasında Türkler ve Mağribliler de bulunuyor ve savaşı İtâh idare ediyordu. Bunlar çok güzel savaştılar ve surun yıkılan kısmını daha da genişlettiler. Bu arada savaş sürerken bir çok Rumu da yakaladılar.

el-Mu'tasım'ın askerleri geldikleri zaman Bizanslı Rumların kumandanları surun burçlarını kendi aralarında taksim etmişlerdi. el-Mu'tasım'ın bulunduğu tarafta görevli olan kumandan ise Venduvâ ("Efendi" demektir) idi. Venduvâ bu gün de bundan önceki günlerde olduğu gibi güzel bir şekilde savaştı, kendisine ne Nâtıs ve ne de başkaları yardıma gelmediler. Ancak gece vakti Venduvâ Rumların yanına geldi ve onlara şunları söyledi: «Savaş benim ve askerlerimin aleyhine cereyan etmektedir, yanımda ise yaralanmadık hiç kimse kalmamıştır. Ne olur adamlarınızı surda açılan gediğin yanına gönderin, az da olsa düşmanların üzerlerine bir şeyler atsınlar, aksi taktirde şehir elden çıkmak üzeredir.» Venduvâ'nın bu sözlerine rağmen yardıma gelmediler ve: «Bulunduğumuz yer emin ve salim olduğu için senden yardım istemiyoruz ve sana da yardıma gelmeyeceğiz.» dediler. Bunun üzerine Venduvâ ve askerleri el-Mu'tasım'ın yanına gidip kadın ve çocuklar için emân istedikten sonra kaleyi içindekilerle birlikte teslim etmeyi kararlaştırdılar.

Sabah olunca Venduvâ adamlarını sur geldiğinin iki tarafına yerleştirdi ve onlara: «Ben el-Mu'tasım'ın yanına gidiyorum.» diyerek savaşmamalarını söyledi. Nihayet Venduvâ el-Mu'tasım'ın huzuruna geldi. Bu sırada el-Mu'tasım'ın askerleri sur gediğine doğru yürüyorlardı, Bizanslı Rumlar ise savaşı durdurmuşlar, sura doğru ilerleyen askerlere karşı kendi aralarında birbirlerine: «Korkmayın.» diyorlardı. Venduvâ bu esnada el-Mu'tasım'ın huzurunda oturuyordu. Sonra el-Mu'tasım Venduvâ'yı bir ata bindirdi, askerler bu arada sur gediğine geldiler. el-Mu'tasım'ın önünde bulunan Abdülvahhâb b. Ali Müslümanlara sura girmelerini işaret ediyordu, nihayet Müslümanlar şehre girdiler. Bu durumu gören Venduvâ elini sakalının üzerine koyarak telâşa kapıldı. Bunun üzerine el-Mu'tasım: «Sana ne oluyor?» diye sordu. Venduvâ: «Ben se-

ninle görüşmek için gelmiştim, fakat bana gaddarlık yaptın.» diyerek karşılık verdi. el-Mu'tasım: «Ne söylemek istiyorsan söyle, asla sana karşı muhalefette bulunmayacağım.» deyince de: «Daha nasıl muhalefette bulunmayacaksın, askerlerin şehre girdiler.» şeklinde konuştu.

Bu arada Rumlardan kalabalık bir grup büyük bir kiliseye gelerek buradan savaşmağa başladılar, fakat Müslümanların kiliseyi yakmaları üzerine orada yanarak öldüler. Bu arada Nâtıs askerleri ile birlikte kendi burcunda bulunuyordu. el-Mu'tasım da bineğine atlayıp geldi ve Nâtıs'ın karşısında durdu. Bu sırada Müslümanlar: «Ey Nâtıs; haydi çık, Müminlerin emîri işte buradadır.» diyerek ona seslendiler. Bunun üzerine Nâtıs üzerinde kılıcı olduğu halde burçtan kendisini gösterdi, fakat el-Mu'tasım onu burçtan uzaklaştırdı. Neticede Nâtıs kılıcını çıkardıktan sonra el-Mu'tasım'ın huzuruna geldi. el-Mu'tasım Nâtıs'a bir sopa vurduktan sonra çadırına doğru yürüdü ve onu yaya olarak arkasından getirmelerini emretti. Nâtıs kısa bir müddet yaya olarak yürütüldükten sonra el-Mu'tasım'ın emriyle bir bineğe bindirildi. Bu sırada Rumlar her taraftan sarılmıştı. Dört bir yandan askerler yakaladıkları kadın ve erkek esirler ile geldiler. el-Mu'tasım getirilen bu esirlerin içinden şeref ve itibar sahibi olan kimselerin ayrılmasını, diğerlerinin ise nakledilmelerini emretti, ayrıca ganimet mallarının muhtelif yerlerde satılmalarını istedi ve beş gün içerisinde satılanlar satıldı, artanlar ise yakılarak yok edildi.

Ganimet mallarının satışında sür'at sağlamak için bir mal üzerinde üçten fazla müzâyede ilânı yapılmıyor ve böylece alım satım muamelesi hemen gerçekleşiyordu. Yine sür'atli olsun diye kölelerin satışında da ilânlar beşer beşer, onar onar yapılıyordu. Ganimet mallarının satıldığı günlerden birinde —ki o gün ileride bahsedeceğimiz üzere Uceyf askerlere el-Mu'tasım'ın üzerine hücum edeceğini vaad etmişti— askerler ganimet mallarına saldırdılar, bunun üzerine el-Mu'tasım eline kılıcını alarak hemen hızla üzerlerine yürüdü, böylece askerler uzaklaşarak yağmalama hareketinden vazgeçtiler. Bundan sonra el-Mu'tasım çadırına döndü ve vermiş olduğu bir emirle Ammûriye yakılıp yıkıldı. Ammûriye'ye gelişi 6 Ramazan 223 (13 Ağustos 838) tarihine rastlayan el-Mu'tasım burada on beş gün kaldı, daha sonra esirleri kumandanlar arasında taksim ederek Tarsus'a hareket etti.

Abbâs b. Me'mûn'un Hapsedilmesi

Bu yıl el-Mu'tasım Abbâs b. Me'mûn'u hapsetti ve ona lânet edilmesini emretti. Abbâs'ın hapsedilip kendisine lânet edilmesinin sebebi şu idi:

Uceyf b. Anbese'yi Ömer el-Fergânî ve Muhammed Kûtâh ile birlikte Zibatra'da bulunan Bizans kralının üzerine gönderen el-Mu'tasım, Afşın'ı askerî harcamalarda serbest bırakmış, ancak Uceyf'e bu tür harcamalarda yetki tanımamıştı, ayrıca Uceyf'in davranışlarını da kusurlu buluyordu. el-Mu'tasım tarafından kendisine karşı alınan bu tavrı öğrenen Uceyf, yukarıda da geçtiği üzere, Abbâs'ı babası Me'mûn'un ölümünden sonraki hareketinden ve el-Mu'tasım'a bey'at etmesinden dolayı tekdir edip yerdi, ayrıca kaçırdığı fırsatı (halifeliği) yeniden yakalaması için ona cesaret verip teşvik etti.

Neticede Abbâs b. Me'mûn Uceyf'in sözlerini kabul etti ve Ubeydullah b. el-Vaddâh'ın yakın adamı olan Hâris es-Semerkandî'yi bir hile ile bu iş için kullanmayı kararlaştırdı. Hâris edip, akıllı ve idarî kabiliyete sahip becerikli bir kişiydi; aynı zamanda Abbâs b. Me'mûn'un onunla yakınlığı vardı. Abbâs b. Me'mûn Hâris'i elçi tayin etti ve kumandanları elde etmek için onların yanlarına gönderdi. Askerlerin arasında dolaşan Hâris bir müddet sonra el-Mu'tasım'ın yakın adamlarından bir takım kimselerle bir grup kumandanın gönüllerini çelerek Abbâs b. Me'mûn'a bey'at etmelerini sakladı. Bu arada Hâris bey'atte bulunan bu kimselere: «Biz Abbâs b. Me'mûn'un halifeliğini açığa vurduğumuz zaman her biriniz birlikte bulunduğu kumandanının üzerine atılsın ve onu öldürsün.» diyerek bey'at eden el-Mu'tasım ile Afşın, Eşnâs ve diğer kumandanların yakın adamlarını bunları öldürmekle görevlendirdi. Bu adamlar, Hâris'e söz vererek bu isteğini yerine getirmeyi garanti ettiler.

Nihayet Ankara ve Ammûriye üzerine yürümek isteyen el-Mu'tasım ve kumandanları ed-Dereb'e geldikleri zaman Afşın Malatya tarafından Bizans topraklarına girdi. Tam bu sırada da Uceyf, Abbâs b. Me'mûn'a ed-Dereb'de bulunan ve askerlerinin Bizans topraklarına girmesiyle zayıf duruma düşen el-Mu'tasım'ın üzerine hücum edip öldürmesini, bundan sonra da Bağdâd'a dönmesini tavsiye etti, ayrıca askerlerin de seferi yarıda kesip Bağdâd'a döneceklerinden dolayı sevineceklerini söyledi; fakat Abbâs b. Me'mûn onun bu tavsiyesini kabul etmedi ve: «Askerler Bizans topraklarına girip Ammûriye'yi fethedinceye kadar bu savaşı ifsad etmek istemiyorum.» dedi. Bunun üzerine Uceyf Abbâs b. Me'mûn'a şunları söyledi: «Ey gâfil! Daha ne kadar uyuyacaksın? Ammûriye fethedilmiş, adam (el-Mu'tasım) ise iyice yerleşip kuvvet kazanmıştır. En iyisi bir kısım ganimetleri yağmalamak için bir grup kimseyi görevlendir; bunu öğrenince el-Mu'tasım acele harekete geçecektir, işte bu sırada adamlarına emir vererek onu öldürebilirsin.» Abbâs b. Me'mûn Uceyf'in bu görüşünü de kabul etmedi ve şöyle dedi: «ed-Dereb'e gelinceye ve ilk durumunda olduğu gibi tenhada kalıncaya kadar onu bek-

leyeceğim, çünkü bu durumda onu burada öldürmek daha kolay olacaktır.»

Bu arada Uceyf bazı kimselere değersiz bir takım metaların yağma edilmesini emretti ve bunlar yağma hareketine giriştiler. Bunun üzerine el-Mu'tasım sür'atle hareket edip yanlarına geldi, fakat bu sırada bu kimseler hareketlerine son vermişlerdi. Abbâs b. Me'mûn ise el-Mu'tasım'ı öldürmek için sözleştiği kimseleri serbest bırakmamış bu yüzden de onlar onun emri olmaksızın el-Mu'tasım'ı öldürmeyi uygun bulmamışlardı.

Ömer el-Fergâni durumdan o gün haberdar oldu. Akrabalarından genç bir uşak el-Mu'tasım'ın yakın adamları arasında bulunuyordu ve bu genç Ömer el-Fergâni'nin çocuklarının yanlarına gelip o gece içki içmişti. Sarhoş olan bu genç el-Mu'tasım ile beraber olduğunu ve onun harekete geçtiğini, ayrıca kendisine karşılaştığı herkese kılıcını çekmesini emrettiğini söylemişti. İşte Ömer el-Fergâni durumu bu gencin ağzından duyarak öğrenmişti. Fakat bu gencin başına bir şey gelmesinden korkan Ömer ona şunları söyledi: «Yavrum! Müminlerin emîri el-Mu'tasım'ın yanında fazla bulunmaktan sakın, kendi çadırında bulun. Şayet bir ses ve gürültü duyarsan sakın bulunduğun yerden ayrılma, zira sen toy bir gençsin ve askerlerin halinden anlamazsın.» Bu genç Ömer el-Fergâni'nin söylemiş olduğu bu sözlerden ne demek istediğini anladı.

Bundan sonra el-Mu'tasım es-Suğur (uç bölge)'a hareket etti, Afşın ise İbn el-Akta'ı başka bir yoldan harekete geçirdi ve ona adını verdiği bir yerin yağma edilmesini emretti. Ayrıca yolda giderken kendisine yetişmesini istedi. Bu arada Afşın'ın emri üzerine hareket eden İbn el-Akta' verilen talimata uyarak adı verilen yeri yağmaladıktan sonra bir hayli ganimetle birlikte konaklama yerlerinden birinde Afşın'ın ordusuna yetişti ve karargâhına geldi. Her birlik müstakil hareket ettiği için Eşnâs'ın askerleri içerisinde bulunan Ömer el-Fergâni ile Ahmed b. Halîl esir satın almak için Afşın'ın karargâhına doğru hareket ettiler ve yolda karşılaştıkları Afşın'a bineklerinden inip selâm verdikten sonra ganimetlerin bulunduğu tarafa doğru yöneldiler. Bunları gören Eşnâs'ın yakın adamlarından birisi durumu kendisine bildirdi, bunun üzerine de Eşnâs adamlarından birisini onların yanına göndererek ne yapacaklarını kontrol etmesini istedi. Onların yanına gelen Eşnâs'ın adamı esirlerin satışını beklediklerini gördü ve geri dönüp durumu Eşnâs'a bildirdi. Bu durum karşısında Eşnâs hâcibine şunları söyledi: «Git onlara söyle, karargâhlarına dönsünler, bu onların hayrına olur.» Onlar Hâcib tarafından kendilerine aktarılan Eşnâs'ın bu sözüne çok üzüldüler ve karargâh haber dairesi başkanına gidip kendilerini Eşnâs'ın birliğinden düşürme-

sini istemeyi kararlaştırdılar. Nihayet bu kişinin yanına gelen Ömer el-Fergânî ve Ahmed b. Halîl şunları söylediler: «Biz Müminlerin emîrinin kullarıyız, bizi onun dilediği birliğe gönder; zira bu adam (Eşnâs) bizi hafife almakta ve sövmekte, hattâ tehdit etmektedir. Onun bir gün üzerimize çıkıp gelmesinden korkuyoruz. Ne olur emîre söyleyin, bizi dilediği birliğe versin.»

Karargâh haber dairesi başkanı onların isteklerini hemen el-Mu'tasım'a ulaştırdı, fakat bu sırada birlikler karargâhlarından ayrılıp yola koyulmuşlardı. Eşnâs ve Afşın ise el-Mu'tasım ile beraber gidiyorlardı. Bu esnada el-Mu'tasım Eşnâs'a: «Ömer ve Ahmed'in terbiyesini ver, zira onlar kendilerini maskara ettiler.» dedi. Bunun üzerine Eşnâs hemen karargâhına geldi, onları yakalayıp tutukladı, sonra da katır sırtında Safsâf'a getirdi. Bu arada Ömer el-Fergânî'nin yakını olan genç uşak gelip o gece Ömer'den duyduğu sözleri el-Mu'tasım'a anlattı. Bunun üzerine el-Mu'tasım Boğa'yı Eşnâs'a gönderdi ve Boğa Ömer'i teslim alıp el-Mu'tasım'a getirdi. el-Mu'tasım Ömer'den genç uşağa neler söylediğini sordu, Ömer ise söylediklerini inkâr etti ve: «Bu genç uşak yanımda bulunduğu sırada ne söylediğimi bilemiyecek kadar sarhoştu.» dedi. Bu durum karşısında el-Mu'tasım Ömer'i İtâh'a teslim etti ve kendisi yoluna devam etti. Bu sırada Ahmed b. Halîl Eşnâs'a bir mektup göndererek Müminlerin emîrine söyleyeceği bir öğüdü olduğunu bildirdi. Eşnâs ise Ahmed'e birisini gönderip öğüdünün ne olduğunu sordu. Bunun üzerine Ahmed: «Bunu ancak Müminlerin emîrine söylerim.» karşılığını verdi. Eşnâs yemin ederek: «Eğer el-Mu'tasım'a söylemek istediği bu öğüdünü (hayırlı sözünü) bana bildirmezse onu ölünceye kadar sopayla döverim.» dedi.

Eşnâs'ın bu tehdidini işiten Ahmed b. Halîl yanına gelerek Abbâs b. Me'mûn ile kumandanların ve Hâris es-Semerkandî'nin müştereken yürüttükleri faaliyetleri ona bildirdi, bunun üzerine Eşnâs birisini göndererek Hâris es-Semerkandî'yi yakalatıp zincire vurdurdu ve el-Mu'tasım'a gönderdi. el-Mu'tasım'ın yanına getirilen Hâris huzura çıkınca durumu baştan aşağıya olduğu gibi anlattı, ayrıca kendilerine bey'at eden bütün kumandan ve diğer kimseleri de haber verdi. Bu yüzden el-Mu'tasım kendisini serbest bıraktı ve vermiş olduğu bu habere karşılık kendisine hil'at giydirdi, ancak adlarını verdiği kumandanların sayılarının çokluğunu düşünerek bu hususlaki haberinin doğruluğunu kabul etmedi.

Bundan sonra el-Mu'tasım, Abbâs b. Me'mûn'u huzuruna çağırdı ve sarhoş oluncaya kadar içki içirdikten sonra kendisine bey'at edilmesi konusunda ve hazırladığı tuzak hususunda hiç bir şeyi saklamayacağına dair yemin ettirdi. Nihayet Abbâs b. Me'mûn da tıpkı Hâris es-Semer-

kandî'nin anlattığı gibi durumu bütün açıklığı ile el-Mu'tasım'a bildirdi, bunun üzerine el-Mu'tasım onu yakalayıp zincire vurduktan sonra Afşın'a teslim etti ve ona tutuklattı.

Daha sonra el-Mu'tasım bu kumandanların peşine düştü ve onları takibe koyuldu. Bunlar yol boyunca çıplak katırların sırtlarında taşındılar. Bu arada Horasan halkından Şâh b. Sehl yakalandı ve el-Mu'tasım kendisine: «Ey fahişe çocuğu! Sana karşı yaptığım bunca iyiliklere nankörce davrandın.» dedi. Şâh b. Sehl de Abbâs b. Me'mûn'u işaret ederek: «Asıl fahişe çocuğu budur.» karşılığını verdi. Bu sözünü sarfettiği sırada Abbâs b. Me'mûn orada hazır bulunuyordu. Şâh b. Sehl sözlerine sonra devam etti: «Eğer Abbâs beni kendi irademe bıraksaydı, şu anda sen ne bulunduğun yerde hilafet makamında oturur olurdun, ne de bu sözleri söyleyebilirdin?» Bu sözlerinden sonra Şâh b. Sehl'in başı el-Mu'tasım'ın emriyle vuruldu. İşte bu hadise ile ilgili olarak öldürülen ilk kişi ve kumandan Şâh b. Sehl oldu. Bundan sonra da el-Mu'tasım Abbâs b. Me'mûn'u Afşın'a teslim etti.

Menbic'e gelip konaylayan Abbâs b. Me'mûn yiyecek istedi ve kendisine bol miktarda yiyecek sunuldu, ancak yiyeceklerini yedikten sonra kendisine su verilmedi ve eski bir abaya sarılarak bir kenara bırakıldı. Nihayet Abbâs Menbic'de öldü ve cenaze namazını kardeşlerinden birisi kıldırdı.

el-Mu'tasım Nusaybin'e geldikten sonra Ömer el-Fergânî için bir çukur kazdırıldı ve buraya bırakılarak üzeri kapatıldı, böylece Ömer de öldürülmüş oldu.

Uceyf ise Musul'da bulunan Bâaynâsâ'da öldü. Bir rivayete göre Uceyf'e bol miktarda yiyecek verildi, fakat su verilmedi, böylece de Bâaynâsâ'da öldü.

Nihayet Abbâs b. Me'mûn ile iş birliği yapanların tamamı sıkı bir takibata tâbi tutuldular ve çok geçmeden hepsi öldürüldüler. Bundan sonra el-Mu'tasım sağ salim Sâmerrâ'ya ulaştı ve o gün Abbâs b. Me'mûn'a «el-lafu (âfete uğramış)» adını verdi. Bu arada Sündüs'te doğan Me'mûn'un çocuklarını yakalatıp getirtti ve onları evinde tutukladı. Nihayet onlar da burada tutuklu iken öldüler.

Bu hususta anlatılan vak'aların en güzel şu hadisedir:

Muhammed b. Ali el-İskâfî, Uceyf'e ait olan iktâ'ın mütevellisi bulunuyordu. Bir gün Uceyf'in ailesi Muhammed b. Ali aleyhinde ona bir haber uçurdular. Bu haber üzerine Uceyf onu yakalayıp öldürmek istedi. Uceyf'ten korkan Muhammed b. Ali idrarını üzerine koyuverdi. Mu-

hammed b. Ali sonra araya şefaatçıların girmesiyle canını kurtardı, fakat Uceyf onu zincire vurup hapsetti.

Bundan sonra Uceyf Bizans'a hareket etti, ancak el-Mu'tasım, yukarıda da bahsedildiği üzere, Uceyf'i yakaladı ve onun tarafından hapsedilen bir grup kimseyi serbest bıraktı. Serbest bırakanlar arasında Muhammed b. Ali el-İskâfî de bulunuyordu. Muhammed b. Ali, sonra el-Cezire'nin kenar nahiyelerine vali tayin edildi. Bu nahiyelerden birisi de Bâaynâsâ idi.

Muhammed b. Ali anlatıyor:

Bir bün Bâaynâsâ tepesine çıkmıştım. Abdest almak ihtiyacını duyduğumdan tepenin üzerine çıkıp idrarımı yaptım, sonra abdest alıp aşağıya indim. Bu sırada Bâaynâsâ şeyhi beni bekliyordu, Uceyf'in kabrinin bu tepede olduğunu söyledi ve kabrin bulunduğu yeri bana gösterdi. Bir de ne göreyim, idrarımı yaptığım yer kabriymiş. Bu iki hadise üzerinden tam tamına bir yıl geçmişti.

Ziyâdetullah b. İbrâhim b. Ağleb'in Vefatı ve Yerine Kardeşi Ağleb b. İbrâhim b. Ağleb'in Geçmesi

Bu yıl 14 Receb (12 Haziran)'de İfrîkıye emîri Ziyâdetullah b. İbrâhim b. Ağleb vefat etti. Ziyâdetullah elli bir yıl, dokuz ay, sekiz gün yaşadı; emîrliği ise yirmi bir yıl, yedi ay sürdü. Vefatından sonra yerine kardeşi Ebû Affân Ağleb b. İbrâhim b. Ağleb geçti. Ebû Affân Ağleb, askerlere iyi davrandı, bir çok zulmü ortadan kaldırdı, valilerin maaşlarını artırdı ve onların ellerini halkın üzerinden çektikten başka Kayrevân'da şarap ve hurma suyunu (nebîz) kaldırıp bunların içilmesine fırsat vermedi. Bu arada 224 (839) yılında Sıkılliye (Sicilya)'ye bir seriyye gönderdi ve bu seriyye ganimetlerle birlikte sağ salim geri döndü.

225 (840) yılında Sıkılliye adasında bulunan bir hayli kale halkı sığınma isteyerek Müslümanların himayesine girmiştir. Sığınma hakkı isteyen kalelerden bir kısmı Hısn el-Bellût (Cattabellotta), Eblâtına (?), Karlon ve Merv gibi kalelerdir. Bu arada Müslümanlara ait bir donanma Kıllûriye (Kalabria)'ye gelip burasını fethetmiş, sonra Kostantiniyye (İstanbul) kralına ait olan bir donanma ile karşılaşmış ve bu donanma ile bir hayli savaştıktan sonra onu hezimete uğratmıştır. Bozguna uğrayan bu donanma yenilmiş bir vaziyette Kostantiniyye'ye geri dönmüştür. İşte bu hezimet Müslümanlar için büyük bir fetih sayılmıştır.

226 (841) yılında Müslümanlara ait bir seriyye Sıkılliye'den hareket ederek Kasrıyânne (Castrogiovanni)'ye gelip bir hayli ganimet ve esir aldıktan sonra burasını ateşe verip yakıp yıkmış, fakat bu seriyyenin karşısına hiç kimse çıkmamıştır. Aynı seriyye daha sonra buradan hareket ederek kırk mağaradan meydana gelen Hısn el-ğiyrân'a gelip bu mağaraların hepsini ganimet olarak ele geçirmiştir. İleride de bahsedeceğimiz üzere Emîr Ebû Affân Hısn el-ğiyrân'da vefat etmiştir.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl içinde Şevval (Ağustos) ayında İshâk b. İbrâhim bir hâdimi tarafından yaralanmıştır.

Hacc işlerini bu yıl Muhammed b. Dâvud idare etmiştir.

Yine bu yıl Endülüs emîri Abdurrahman b. Hakem Elbe ve kaleler bölgesine bir ordu gönderdi, bu ordu Hısn el-garât (veya Hısn el-fırat)'a gelip burasını muhasara etti ve halkını öldürdükten, kalede bulunan şeyleri de ganimet olarak ele geçirdikten sonra kadınları ile çocukları esir alarak geri döndü.

HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİ DÖRDÜNCÜ (M. 838-839) YILI OLAYLARI

Mâzyâr'ın Taberistân'da Baş Kaldırması

Bu yıl Mâzyâr b. Kârin b. Vendâd Hürmüz, Taberistân'da el-Mu'tasım'a karşı koyarak isyan hareketine girişti ve askerleriyle savaşa tutuştu.

Mâzyâr'ın isyan sebebi şu idi:

Mâzyâr b. Kârin, Abdullah b. Tâhir'den nefret edip ona husûmet besliyor, bu yüzden de haracını kendisine teslim etmiyordu. Bir defasında haracını götürüp Abdullah'a teslim etmesini emreden el-Mu'tasım'a: «Ben haracımı ancak sana teslim ederim.» demişti. Bu durum karşısında el-Mu'tasım, Mâzyâr'ın adamlarından haraç vergisini teslim almak için Hemedân'a adam gönderir ve bu adam onlardan teslim aldığı haracı Horasân'da bulunan Abdullah b. Tâhir'e götürmek üzere vekiline teslim ederdi.

Nihayet Mâzyâr ile Abdullah b. Tâhir arasındaki nefret iyice büyüdü. Ayrıca Abdullah'ın Mâzyâr hakkında yazmış olduğu mektuplar el-Mu'tasım'ı Mâzyâr'dan soğuttu. Bu arada Afşın, Bâbek'e karşı zafer kazanıp el-Mu'tasım katındaki itibarı artınca Horasân valiliğine göz dikti. Abdullah ile Mâzyâr arasındaki husumeti fırsat bilen Afşın Mâzyâr'a bir mektup göndererek onu kendisine çekmek istedi, sevgisini belirtti, ayrıca el-Mu'tasım tarafından kendisine Horasân valiliğinin vaad edildiğini de Mâzyâr'a bildirdi. Afşın böyle hareket etmekle Mâzyâr'ın isyan edeceğini, dolayısıyla el-Mu'tasım'ın kendisini onunla savaşmak için görevlendireceğini, neticede kendisini Horasân valiliğine getireceğini umuyordu. İşte Afşın'ın bu şekildeki kışkırtması Mâzyâr'ın isyan edip baş kaldırmasına ve el-Mu'tasım'ın itaatinden çıkarak Taberistân dağlarını ele geçirmesine sebep oldu. Mâzyâr'ın bu davranışlarına karşı el-Mu'tasım, Abdullah b. Tâhir'e bir mektup göndererek onunla savaşmasını emretti. Bu arada Afşın de Mâzyâr'a bir mektup yazarak Abdullah ile savaşmasını istedi, ayrıca arzu ettiği şekilde el-Mu'tasım'ın katında lehine çalı-

şacağını bildirdi. Afşın, Mazyâr'ın Abdullah b. Tâhir'e karşı mukavemet göstereceğine şüphe etmiyor, el-Mu'tasım'ın kendisine ve başka askerî birliklere muhtaç olup kendisini ve diğer askerleri bu savaşa göndereceğine inanıyordu.

el-Mu'tasım'a karşı koyan ve isyan hareketine girişen Mâzyâr önce halkı kendisine bey'ate çağırdı ve halk kendisine zorla bey'at etti. Bu arada Mazyâr, halktan rehineler aldı ve onları hapsetti, ayrıca çiftçilere emir vererek tarla sahiplerinin mallarını yağma etmelerini istedi.

Mâzyâr aynı zamanda Bâbek ile mektuplaşıyor, haraç ve diğer vergileri acele toplamak suretiyle mal biriktirmeğe önem veriyordu. Hattâ bir yıl içerisinde toplanacak olan vergiyi iki ay gibi kısa bir müddet içerisinde toplamıştı. Bundan sonra Sürhâstân adındaki bir kumandana emir vererek Âmül ve Sâriye halkının hepsini yakalayıp Sâriye ile Âmül'ün ortasında bulunan ve Hürmüzâbâd denilen bir dağa getirip hapsetmişti. Buraya getirilen kimselerin sayısı yirmi bindi. İşte bu hareketten sonra Mâzyâr'ın işleri yoluna girdi ve hemen Âmül, Sâriye, Tamîs'in surlarının tahrip edilmesini emretti. Emri yerine getirildi ve bu şehirlerin surları tahrip edildi.

Bu arada Sürhâstân, Tamîs şehrinden denize kadar üç mil uzunluğunda bir sur inşa ettirdi ve bu şehrin çevresine bir de hendek kazdırdı. Aslında bu sur İran kisrâları tarafından Türklerin Taberistân'a karşı yapmış oldukları yağma hareketlerini önlemek için yapılmıştı. Bu durum karşısında Cürcân halkı telâşa kapılarak korkmağa başladı, halktan bir kısmı Cürcân'ı terkederek Nîsâbûr'a geldi. Bu durumdan haberdar olan Abdullah b. Tâhir Cürcân'ı korumak üzere amcası Hasan b. Hüseyn b. Mus'ab komutasında büyük bir ordu gönderdi ve ona Sürhâstân'ın yaptırmış olduğu hendeğin yanında konaklamasını emretti. Hasan b. Hüseyn harekete geçti ve hendeğin yanına gelip konaklamağa başladı. Hasan b. Hüseyn ile Sürhâstan arasında hendek muhafız komutanı bulunuyordu. Abdullah b. Tâhir ayrıca dört bin kişilik bir birliği Hayyân b. Cebele ile beraber Kûmis'e gönderdi ve Hayyân Şervîn dağlarının hududunda karargâhını kurdu. Aynı zamanda el-Mu'tasım da kendi tarafından Hasan b. Kârin et-Taberî ile birlikte İshâk b. İbrâhim'in kardeşi Muhammed b. İbrâhim b. Mus'ab'ı gönderdi. Hasan b. Kârin'in yanında Taberiyeliler de bulunuyordu. Yine el-Mu'tasım Taberistân'a Rey tarafından girmesi için Dünbâvend hâkimi olan Mansûr b. Hasan'ı harekete geçirip yola çıkardı, Dünbâvend ve el-Lâriz'e ise Ebû's-Sâc'ı gönderdi.

Süvarilerin Mâzyâr'ı dört bir taraftan kuşattıkları sırada Sürhâstân'ın adamları Hasan b. Hüseyn'in adamlarıyla konuşuyorlardı, bazıları birbirlerine iyice ısınmışlardı. İşte bu anda Hasan b. Hüseyn'in adamlarından bazıları sura girme konusunda aralarında istişare ederek onun haberi olmaksızın hemen sura daldılar ve Sürhâstân'ın adamlarının yanlarına geldiler. Bu arada arkadaşlarının girdiklerini gören Hasan b. Hüseyn'in askerleri birbirlerine bakarak hemen hücuma geçtiler. Durumu öğrenen Hasan b. Hüseyn ise askerlerine yüksek sesle bağırdı ve başlarına bir iş gelir endişesiyle engel olmağa çalıştı ise de onları durduramadı. Neticede askerler Hasan b. Hüseyn'in sancağını Sürhâstân'ın kışlasına diktiler. Sürhâstân'a, kışlasına Hasan b. Hüseyn'in sancağının dikildiği haberi ulaştırıldığında kendisi hamamda bulunuyordu ve durumu öğrenen Sürhâstân üzerine bir kaftan alarak hamamdan kaçtı. Hasan b. Hüseyn adamlarının sura girdiklerini görünce: «Ey Allah'ım! Askerlerim bana karşı gelip isyan ettilerse de sana karşı itaatte bulundular. Onlara yardım et.» diye dua etti.

Nihayet Hasan b. Hüseyn'in askerleri Sürhâstân'ın adamlarının peşlerini hiç bir engelle karşılaşmaksızın ed-Derâb'a kadar takip ettiler ve Sürhâstân'ın karargâhını istilâ ettiler. Bu arada Sürhâstân'ın kardeşi Şehriyâr esir edildi. Diğer taraftan gece karanlığının bastırması üzerine Hasan b. Hüseyn'in askerleri onların peşlerini bırakıp geri döndüler. Bu arada Hasan b. Hüseyn Sürhâstân'ın kardeşi Şehriyâr'ı öldürdü, Sürhâstân ise yalın ayak bir müddet daha yoluna devam etti, fakat sonunda susuzluğun verdiği halsizlik üzerine hayvanından inerek onu bir yere bağladı. Bu sırada Ca'fer adındaki bir gulâmı ile adamlarından birisi Sürhâstân'ı gördüler, bunun üzerine Sürhâstân Ca'fer'e: «Susuzluktan ölüyorum, bana su ver.» dedi. Ca'fer ise: «Yanımda su getirecek kabım yok.» karşılığını verdi.

Bu hadisenin gerisini Ca'fer şöyle anlatıyor:

Ben etrafıma toplanan bir grup arkadaşıma Sürhâstân hakkında: «Bu şeytan adam bizi mahvetti. Neden onu basamak yaparak sultana yaklaşmayalım ve ondan eman dilemeyelim?» dedim. Bunun üzerine hemen üzerine çullanıp kollarını arkasına bağladık. Sürhâstân arkadaşlarıma: «Benden yüz bin dirhem alın ve serbest bırakın, zira Araplar size hiç bir şey vermez.» dedi. Arkadaşlarım ise: «Haydi yüz bin dirhemi getir!» dediler. Sürhâstân: «Benimle beraber konaklama yerine gelin ve yüz bin dirhemi teslim alın. Bu miktarı size ödeyeceğime söz veriyorum.» cevabını verdi. Fakat arkadaşlarım onu dinlemediler ve birlikte el-Mu'tasım'ın karargâhına hareket ettiler. Ne yazık ki yolda giderken Hasan b. Hüseyn'in süvarileri ile karşılaşan arkadaşlarım, onlar tarafından hem dövüldüler, hem de Sürhâstân ellerinden alındı. Bu süvariler tara-

fından ele geçirilen Sürhâstân Hasan b. Hüseyn'in yanına getirildi ve onun emriyle öldürüldü.

Sürhâstân'ın yanında Ebû Şâs adında Iraklı bir şair bulunuyordu. Sürhâstân Arapların ahlâkını öğrenmek istediğinden onu yanından hiç ayırmazdı. Arap askerler Sürhâstân'ın üzerine hücum ettikleri sırada Ebû Şâs'a ait olan bütün malları yağma etmişlerdi. Ebû Şâs ise hemen eline bir testi ile bardak alarak: «Sebil, sebil!» diye bağırmağa başlamış ve böylece kaçmayı başarmıştı, ne var ki kaçarken Hasan b. Hüseyn'in kâtibinin çadırına uğramış ve Hasan'ın adamları onu tanımışlardı. Bu kimseler onu Hasan b. Hüseyn'in yanına getirdiler ve Hasan b. Hüseyn kendisine ikram ve ihsanda bulundu, sonra ona: «Emîri öven bir şiir söyle.» dedi. Bunun üzerine Ebû Şâs şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim ki, korkumdan kalbimde Allah'ın kitabı Kur'ân'dan hiç bir şey kalmadı, hâl böyle iken nasıl şiir söyleyebilirim?»

Daha sonra Hasan b. Hüseyn, Sürhâstân'ın başını Abdullah b. Tâhir'e gönderdi. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Abdullah b. Tâhir'in azatlısı Hayyân b. Cebele, Hasan b. Hüseyn ile beraber Tamis tarafına gitmişti. Hayyân b. Cebele, Mâzyâr'ın kardeşinin oğlu Kârin b. Şehriyâr'a bir mektup yazarak onu memleket hususunda teşvik edip babasının ve dedesinin sahip oldukları dağlık bölgeleri kendisine vermeyi garanti etti. Kârin Mâzyâr'ın kumandanlarındandı ve Mâzyâr onu, beraberinde bir hayli kumandanın bulunduğu kendi kardeşi Abdullah b. Kârin ile birlikte göndermişti. Hayyân b. Cebele, Kârin'i kendisine çekmeyi başardıktan sonra Kârin yukarıdaki şart gereği el-Cibâl'i ve Cürcân hududuna kadar Sâriye şehrini Hayyân'a teslim etmeyi garanti etti. Hayyân b. Cebele ise bu durumu Abdullah b. Tâhir'e bir mektupla bildirdi ve Abdullah Kârin'in bütün isteklerini kabul etti. Ayrıca Abdullah, Hayyân'a Kârin tarafından bir hiyleye maruz kalmaması için doğruluğu anlaşılıncaya kadar teslim edeceği el-Cibâl bölgelerinin iç kısımlarına girmemesini tembih etti. Nihayet Hayyân, Kârin'e bir mektup göndererek Abdullah b. Tâhir tarafından isteklerinin kabul edildiğini bildirdi. Bunun üzerine Kârin, Mâzyâr'ın kardeşi olan amcası Abdullah b. Kârin'i ve bütün kumandanlarını yemeğe çağırdı, fakat silâhlarını bırakıp yemeklerini yedikten sonra istirahata kavuştukları bir sırada Hayyân'ın adamları onları çepçevre kuşattılar ve ellerini arkalarına bağlayıp Hayyân'ın yanına getirdiler. Hayyân onlardan güven vesikası aldıktan sonra adamlarıyla birlikte Kârin'e ait olan el-Cibâl'e girdi.

Durumu öğrenen Mâzyâr buna çok üzüldü ve kardeşi Kûhyâr ona şunları söyledi: «Demirci, dokumacı ve ayakkabıcılardan meydana gelen yirmi bin Müslüman hapishanende tutuklu bulunmaktadır. Sen kendini bunlarla meşgul ettin, şimdi ise güvendiğin yönden ve ailen tarafından

yakayı ele verdin. Bundan sonra yanında tutuklu bulunan bu mahbusları ne yapacaksın?» Kâhyâr'ın bu sözleri üzerine Mâzyâr, hapishanesinde tutuku bulunan herkesi serbest bıraktı ve ileri gelen adamlarından bir grubu yanına çağırarak onlara: «Evleriniz düzlükte, ovada bulunmaktadır. Hareminize el sürülmekten ve mallarınızın ellerinizden alınmasından korkuyorum. Haydi gidin, kendiniz için emân dileyin.» dedi. Onlar da Mâzyâr'ın sözüne uyarak evlerine döndüler ve kendileri için emân aldılar.

Sâriye halkı Sürhâstân'ın yakalandığını ve Hayyân b. Cebele'nin Şervin dağına girdiğini öğrenince hemen Mâzyâr'ın Sâriye'deki âmilinin üzerine saldırdılar, ancak âmil kaçarak kendişini kurtardı. Halk hapishanenin kapısını açıp tutukluları dışarı çıkardı. Bundan bir müddet sonra Hayyân b. Cebele Sâriye şehrine geldi. Mâzyâr'ın kardeşi Kûhyâr, Hâyyân'ın Sâriye'ye gelişini öğrenir öğrenmez hemen Muhammed b. Mûsâ b. Hafs'ı Hayyân'a göndererek ondan emân istedi, ayrıca Mâzyâr'ı teslim etmek şartıyla babasının ve dedesinin sahip oldukları el-Cibâl bölgesini vermesini teklif etti. Nihayet Ahmed b. es-Sakar (veya es-Sukayr) ile birlikte Muhammed b. Mûsâ Hayyân'ın yanına geldiler ve ona Kûhyâr'ın dileklerini ilettiler. Hayyân da Kûhyâr'ın dileklerini istisnasız kabul etti.

Muhammed b. Mûsâ ile Ahmed b. es-Sakar elçilik görevlerini ifa edip geri döndüklerinde Hayyân Ahmed'in altındaki güzel ata göz koydu ve birisini göndererek bu güzel atı onun elinden aldı. İşte bu hadiseden sonra Ahmed b. es-Sakar Hayyân'a öfkelendi ve onun için şunları söyledi: «Hele şu dokumacı köleye bakın! Benim gibi bu beldenin ileri gelen bir şeyhine nasıl davranıyor?» Ahmed sonra Kûhyâr'a bir mektup yazarak ona da şunları söyledi:

«Yazıklar olsun sana! Neye işinde yanlışlık yaparak Emîr Abdullah b. Tâhir'in amcası Hasan b. Hüseyn gibi birisini bırakıp da bu dokumacı kölenin (Hayyân'ın) emânı altına giriyor ve kardeşini ona teslim ediyorsun? Ayrıca böyle yapmakla kendi değerini düşürüyor, Hasan b. Hüseyn'i bırakıp onun kölelerinden birisi olan Hayyân'a meyletmekle onun sana karşı kin beslemesine sebep oluyorsun.»

Bunun üzerine Kûhyâr da Ahmed b. es-Sakar'a bir mektup gönderdi ve şöyle dedi:

«Aslında ben bu işi baştan yanlış yaptım ve ertesi gün onun (Hayyân'ın) yanına gideceğime söz verdim. Şayet ona muhalefet edip karşı korsam bana karşı ayaklanıp kanımı, evimi (ailemi) ve mallarımı mubah saymasından emin olamam. Eğer onunla savaşa girersem mutlaka adamlarından bir kısmını öldürürüm, fakat böyle yapmakla boş yere kan dö-

külmüş olur ve yaptığımız her şey alt üst olur, neticede ise araya kin ve buğz girer.»

Ahmed b. es-Sakar da Kûhyâr'ın gönderdiği bu mektuba şu şekilde bir karşılık verdi:

«Buluşma gününüz geldiğinde ailenden birisini ona gönderir ve yazacağın mektupta hastalığını belirterek gelemeyeceğini söyler, üç gün tedavi göreceğini belirtirsin ve: «Şayet üç gün içerisinde afiyete kavuşursam gelmeye çalışırım, aksi takdirde mutlaka bir mahfe ile gelirim.» dersin. Sen hiç düşünme, biz ona bunu kabul ettiririz.»

Nihayet Kûhyâr, Ahmed'in bu düşüncesini kabul etti. Bu sırada Ahmed b. es-Sakar ile Muhammed b. Mûsâ b. Hafs Tamîs'te bulunan Hasan b. Hüseyn'e bir mektup yazdılar ve mektupta ona: «Mâzyâr'ı ve süvarileri (veya el-Cebel'i) size teslim etmemiz için hemen gelin, aksi takdirde fırsatı kaçırmış olacaksınız.» dediler. Onlar bu mektubu acele götüren birisi (Şâzân b. Fadl) ile hemen Hasan b. Hüseyn'e gönderdiler.

Hasan b. Hüseyn mektubu alır almaz hemen harekete geçti ve üç günlük yolu bir gecede katederek Sâriye şehrine geldi. Sabahleyin Hasan b. Hüseyn, Kûhyâr ile Hayyân'ın buluşma yeri olan Hurremâbâd'a geldi. Hayyân, Hasan b. Hüseyn'in davul seslerini duyunca onu bir fersahlık mesafede karşıladı ve şunları söyledi: «Burada ne yapıyorsun ve buraya niçin geldin? Şervîn dağlarını fethettiğin halde oraları bırakıp buraya gelmişsin. Oraların ahalisinin gaddarlık yaparak bu güne kadar yapmış olduğumuz her şeyi alt üst etmeyeceklerine dair sana kim teminat verdi? Eğer onların niyetlerinde gaddarlık yapmak varsa buna fırsat vermemek için derhal geri dönün.» Bunun üzerine Hayyân: «Benim buraya geliş maksadım adamlarımı alıp savaş ağırlıklarını yükleyip götürmekten ibaretti.» dedi. Hasan b. Hüseyn ise ona: «Sen hemen git, ben adamlarını ve ağırlıklarını arkandan gönderirim.» karşılığını verdi.

Hasan b. Hüseyn'in bu emri üzerine Hayyân hemen hareket etti, fakat bu sırada Vendâd Hürmüz dağlarının sığınma bakımından en mühkemi olan Kûr'da karargâh kurması için Abdullah b. Tâhir'den kendisine bir mektup geldi. Mâzyâr'ın malları burada, yani Kûr'da bulunuyordu. Ayrıca Abdullah b. Tâhir Kârin'in el-Cibâl'den istediği yeri almasına ve istediği kadar mal alıp götürmesine mani olunmasını emretti. Bunun üzerine Kârin, Kûr'da ve diğer yerlerde bulunan Mâzyâr ve Sürhâstân'a ait olan malları alıp götürdü. Böylece Hayyân'ın Ahmed b. es-Sakar'ın atına göz dikip aç gözlülük göstermesi yüzünden bütün yaptıkları alt üst olup boşa çıktı ve parlayan yıldızı söndü. Bundan bir müddet sonra da Hayyân hayata gözlerini yumdu. Hayyân b. Cebele'nin ölümü üzerine yerine Abdullah b. Tâhir amcası Muhammed b. Hüseyn b. Mus'ab'ı gönderdi. Hasan b. Hüseyn ise Hurremâbâd'a geldi ve yanına gelen Muham-

med b. Mûsâ b. Hafs ile Ahmed b. es-Sakar'a teşekkür etti. Ayrıca Kûhyâr'a da bir mektup yazdı, bunun üzerine yanına gelen Kûhyâr'a ikram ve ihsanda bulundu ve onun bütün isteklerini kabul etti. Bu arada Kûhyâr ile Hasan b. Hüseyn, Mâzyâr'ın Kûhyâr tarafından kendisine teslim edileceği günü kararlaştırdılar.

Bundan sonra Kûhyâr, Mâzyâr'ın yanına döndü ve onun için emân alıp vesika temin ettiğini kendisine bildirdi. Hasan b. Hüseyn ise kararlaştırdıkları günün öğle vaktinde ve beraberindeki üç Türk gulâmla harekete geçti, ayrıca Ürm'e giden yolda kendisine kılavuzluk etmek üzere yanına İbrâhim b. Mihrân'ı aldı. Ürm'e yaklaşınca İbrâhim korkuya kapıldı ve: «Burası öyle bir yerdir ki buradan ancak bin süvari ile geçilebilir.» dedi, fakat Hasan b. Hüseyn, İbrâhim'e bağırarak: «Yoluna devam et.» diye karşılık verdi.

İbrâhim b. Mihrân anlatıyor:

Bunun üzerine ben aklım karışmış olarak yoluna devam ettim ve nihayet Ürm'e geldik. Bu sırada Hasan b. Hüseyn bana Hürmüzâbâd'ın yolunu sordu. «Ben: «Şu yolun gittiği dağın üzerindedir.» diye cevap verdim. «Öyle ise o tarafa yürü.» dedi, bunun üzerine ben: «Allah'a yalvarırım; kendinizi, bizi ve beraberinizdekileri düşünün.» dedim. Hasan b. Hüseyn bana bağırdı ve: «Terbiyesiz kadının çocuğu, yoluna devam et!» dedi. Bunun üzerine ben: «Mâzyâr'ın beni öpmesinden (veya öldürmesinden) ve Emir Abdullah b. Tâhir'in suçlu saymasından, boynumu vurdurmam daha iyi olur.» dedim. Bu sözlerimden dolayı beni azarladı, kıskıvrak tutup kötülük yapacağını sandım. Nihayet korku içerisinde yoluma devam ettim ve güneşin batışına doğru Hürmüzâbâd'a geldik. Konaklamak üzere buraya indi ve biz bu sırada oruçlu idik.

Hasan b. Hüseyn askerlere haber vermeden harekete geçtiği için süvariler ayrı ayrı gruplar hâlinde peşinden gelip kendisine iltihak ettiler, çünkü askerler hareket ettiğini sonradan öğrendiler.

İbrâhim b. Mihrân bu hâdiseyi anlatmaya şu şekilde devam ediyor:

Akşam namazını kıldıktan sonra karanlığın çöktüğü bir sırada Lebûre yolundan bize doğru gelen ve önlerinde mum ışıkları yanan bir süvari grubuyla karşılaştık. Bu sırada Hasan b. Hüseyn bana Lebûre yolunu sordu. Ben de: Lebûre yolu üzerinde süvariler ve ateşler gördüğümü söyledim. Aklım karışık olduğu için işin gerçeğine tam vakıf değildim. Nihayet ateşler bize doğru yaklaşınca Kûhyâr ile birlikte Mazyâr'ı gördüm. Bu sırada her ikisi bineklerinden indiler ve Mâzyâr ilerleyerek Hasan b. Hüseyn'in huzuruna gelip selâm verdi. Fakat o Mâzyâr'ın selâmını almadı ve adamlarından iki kişiye: «Bu ikisini yanınıza alın ve muhafaza edin.» dedi. Hasan b. Hüseyin'in emri üzerine bu kişiler onları

muhafaza altına aldılar. Seher vakti olunca Hasan b. Hüseyn bu kişiler ile birlikte Mâzyâr'ı Sâriye şehrine gönderdi, kendisi ise Hürmüzâbâd'a giderek Mâzyâr'ın sarayını yaktı ve mallarını yağma etti. Daha sonra Hurremâbâd'a gelen Hasan b. Hüseyn Mâzyâr'ın kardeşlerini yakalayıp burada hapse attı ve başlarına koruma görevlileri tayin ettikten sonra Sâriye şehrine geldi. Burada ikamete karar veren Hasan b. Hüseyn Mâzyâr'ı kendisine yakın bir yerde tutukladı.

Bundan sonra Muhammed b. İbrâhim b. Mus'ab, Hasan b. Hüseyn'in yanına gelerek Mâzyâr'ın malları ve ailesi konusunda onunla tartışmaya girdi ve bu konunun halli için Abdullah b. Tâhir'e bir mektup yazdı. Abdullah b. Tâhir de gönderdiği cevabı mektupta Hasan b. Hüseyn'den Mâzyâr'ı ve ailesini (hatta kardeşlerini) Muhammed b. İbrâhim'e teslim etmesini, onun da bunlarla birlikte el-Mu'tasım'ın yanına gitmesini emretti. Ayrıca Abdullah, Hasan b. Hüseyn'den Mâzyâr'ın ve ailesinin mallarını araştırıp bir yerde toplayıp muhafaza etmesini istedi. Bunun üzerine Hasan b. Hüseyn Mâzyâr'ı huzuruna çağırdı ve ona mal varlığını sordu. Mâzyâr mallarının hazinedarlarının yanında olduğunu söyledi, Kûhyâr bu mallara kefil oldu ve bu hususta kendisine şahitler tuttu. Sonra Mâzyâr şunları söyledi: «Şahit olun ki, yanıma aldığım mallarımın hepsi doksan altı bin dinar, on yedi parça zümrüt, on altı parça yakut, sekiz yük muhtelif elbise, cevher ve altından yapılma bir kılıç, altından yapılma ve cevherle süslenmiş bir hançer, kıymeti on sekiz milyon dirhem tutarında içerisi kıymetli cevherler ile dolu büyük bir hokkadan ibarettir.» Mâzyâr'ın bu malları, Abdullah b. Tâhir'in hazinedarı ve aynı zamanda karargâh haber dairesi başkanı olan kişiye teslim edildi.

Mâzyâr'ın bu malları yanına almaktaki gayesi, bunları Hasan b. Hüseyn'e vererek halka ve el-Mu'tasım'a Hasan b. Hüseyn tarafından kendi canına, malına, çocuklarına emân verildiğini ve babasına mahsus olan dağlık bölgelerin tekrar kendisine tahsis edildiğini göstermekti. Fakat onuruna çok düşkün olan Hasan b. Hüseyn onun verdiği bu malları kabul etmedi.

Ertesi gün Hasan b. Hüseyn, Mâzyâr'ı Ya'kûb b. Mansûr ile birlikte halife el-Mu'tasım'ın yanına gönderdi. Sonra Kûhyâr'a askeriyeden katırlar almasını ve Mâzyâr'ın mallarını bu katırlara yüklemesini emretti; hattâ bu malların güvenliğini sağlamak için onunla birlikte bir de ordu göndermek istedi, fakat Kûhyâr: «Buna gerek yok.» diyerek reddetti.

Kûhyâr ve gulâmları Mâzyâr'ın mallarını alıp yüklemek için katırları yanlarına alarak harekete geçtiler. Malların bulunduğu hazineleri açıp dışarı çıkararak yüklemek için hazırlığa geçtikleri bir sırada Mer-

zubân'ın Deylemli köleleri Kûhyâr'ın üzerine saldırdılar ve şunları söylediler: «Sen bizim sahibimize gaddarlık yaptın, onu Araplara teslim ettin, şimdi ise utanmadan mallarını almak için geldin.» Kûhyâr'ın üzerine saldıran Deylemli kölelerin sayısı bin iki yüz kadardı. Neticede Kûhyâr'ı yakalayan bu köleler onu zincire vurdular ve gece karanlığı bastırınca da öldürdüler, sonra da Mâzyâr'a ait olan malları ve Kûhyâr'ın katırlarını yağma ettiler. Durumu öğrenen Hasan b. Hüseyn ve Kârin üzerlerine birer ordu gönderdiler. Kârin'in adamları onların bir kısmını yakaladılar, yakalananlar arasında köleleri hücuma teşvik eden Mâzyâr'ın amcasının oğlu Şehriyâr b. el-Madmağân (veya el-Masmağân) da bulunuyordu. Kârin tarafından Abdullah b. Tâhir'in yanına gönderilen Şehriyâr b. el-Madmağan yolda giderken Kûmis'te öldü.

Diğer taraftan bu Deylemli kölelerin hareketlerini öğrenen Muhammed b. İbrâhim de peşlerinden adamlar gönderip onları yakalattı ve Sâriye şehrine gönderdi.

Bir rivâyete göre Mâzyâr'ın yakalanıp el-Mu'tasım'ın yanına gönderilmesinin sebebi şu idi:

Mâzyâr'ın Kûhyâr adında bir amca oğlu vardı; Taberistân dağları onun hakimiyetinde idi, ovalık kısımlar ise Mâzyâr'ın elinde bulunuyordu. Taberistân dağları üç dağdan ibaretti; bunlar Vendâd-Hürmüz, kardeşi Vendâsencân ve Şervîn b. Sürhâb'a ait olan dağlardı. Bir müddet sonra durumu güçlenen Mâzyâr amcasının oğlu, bir rivayete göre kendi kardeşi Kûhyâr'a bir mektup göndererek onu yanına aldı ve onun hakim olduğu dağlık bölgeye «Dürrî» adıyla tanınan birisini kendi adına vali tayin etti. Fakat bir müddet sonra Abdullah b. Tâhir'e karşı koyan Mâzyâr asker ihtiyacını temin etmek için Kûhyâr'ı çağırdı ve ona: «Sen hakimi olduğun bu dağlık bölgelerin durumunu başkalarından daha iyi bilirsin.» diyerek ondan dağlık bölgelere geri dönmesini ve buraları korumasını istedi; ayrıca Mâzyâr, Afşın ile mektuplaştığını belirtti ve Afşın'ın durumunu ona bildirdi. Bu arada Mâzyâr, Dürrî'ye haber göndererek yanına gelmesini emretti ve bunun üzerine yanına gelen Dürrî'ye yeni askerler vererek onu da Abdullah b. Tâhir'in amcası Hasan b. Hüseyn ile savaşmak üzere yola çıkardı.

Mâzyâr dağlık bölgeleri Kûhyâr, endişe duyduğu diğer bölgeleri Dürrî ve askerleri vasıtasıyla güven altına aldığını sanıyordu. Bu sebeple yukarıda da bahsedildiği üzere Dürrî'yi takviye için ona yeni kuvvetler vermişti. Bu arada el-Mu'tasım tarafından gönderilen askerler Mâzyâr'a iyice yaklaşmışlardı.

Bu sırada Mâzyâr çok az kimse ile birlikte kendi şehrinde bulunuyordu. Kûhyâr'ın Mâzyâr'a karşı kalbinde taşıdığı kin ve Mâzyâr'ın Kûh-

yâr'a yaptıkları onu Hasan b. Hüseyn'e mektup yazarak Mâzyâr'ın Afşın ile mektuplaşmasını ve askerlerinin içinde olup bitenlerin hepsini bildirmesine yol açtı. Hasan b. Hüseyn, Kûhyâr'ın gönderdiği mektubu el-Mu'tasım'a yolladı. Ayrıca Hasan b. Hüseyn ile Abdullah b. Tâhir, Kûhyâr'a bir mektup göndererek onun bütün arzularını yerine getirmeyi, hakimi olduğu dağlık bölgeyi kendisine iade etmeyi ve elinde bulundurduğu şeye hiç bir kimsenin iddiada bulunmayacağını tekeffül ettiler. Kûhyâr ise onların bu tekliflerini memnuniyetle karşıladı ve kendilerine dağlık bölgeyi teslim edeceği günü bildirdi.

Nihayet belirlenen gün gelince Hasan b. Hüseyn harekete geçerek Dürrî'ye savaş açtı, ayrıca Abdullah b. Tâhir de büyük bir ordu gönderdi. Bu ordu yanına gelir gelmez Kûhyâr dağlık bölgeyi teslim etti ve ordu dağlık bölgeye girdi. Bu sırada Dürrî, Hasan b. Hüseyn ile savaşıyordu, Mâzyâr ise sarayında bulunmaktaydı. Ansızın sarayının kapısında süvariler ile karşılaşan Mâzyâr onlar tarafından esir alındı.

Bir başka rivayette ise Mâzyâr avlanmakta iken kendisini süvariler yakalayıp esir aldılar ve onunla birlikte savaşmakta olan Dürrî'nin bulunduğu tarafa hareket ettiler. Bu sırada Dürrî ve askerleri ansızın yanlarında Mâzyâr'ın da bulunduğu Abdullah b. Tâhir'in askerleri tarafından arkadan kuşatıldılar ve geri çekilmek mecburiyetinde kalan Dürrî ve askerleri hezimete uğratıldılar. Bu arada Dürrî'nin peşini takip eden askerler onu yakalayıp öldürdüler ve başını Mâzyâr ile birlikte getirip Abdullah b. Tâhir'e teslim ettiler. Abdullah ise Mâzyâr'a Afşın'ın mektuplarını ortaya çıkardığı takdirde el-Mu'tasım'a baş vurarak kendisinin bağışlanması için çalışacağına dair söz verdi. Bunun üzerine Mâzyâr, Afşın ile mektuplaştığını ikrar etti ve mektupları çıkarıp Abdullah b. Tâhir'in önüne bıraktı, Abdullah da bu mektuplar ile birlikte Mâzyâr'ı İshâk b. İbrâhim'e gönderdi ve ona bu mektupları Mâzyâr'ın elinden el-Mu'tasım'a teslim etmesini emretti. İshâk b. İbrâhim, Abdullah'ın emrini yerine getirdi. el-Mu'tasım Mâzyâr'a Afşın'ın gönderdiği bu mektupları sordu, fakat Mâzyâr mektupları inkâr etti, bunun üzerine de el-Mu'tasım onu ölünceye kadar dövdürdü ve ölüsünü Bâbek'in yanına astırdı.

Bir rivayete göre Mâzyâr 225 (839-840) yılın baş kaldırmıştı; fakat onun 224 (838-839) yılında baş kaldırdığı rivayeti daha doğrudur, çünkü Mâzyâr'ın öldürülmesi 225 yılında olmuştur. Bir rivayette ise, ileride de bahsedeceğimiz üzere, Mâzyâr'ın bu mektupları el-Mu'tasım'ın huzurunda itiraf ettiği bildirilmektedir.

Müslümanların Endülüs'te Yaptıkları Bir Savaş

Bu yıl Abdurrahman «İbn el-Belensi» adıyla bilinen Abdullah'ı düşman memleketlerine gönderdi. Elbe ve kaleler bölgesine gelen Abdullah'ın karşısına toplu halde müşrikler çıktılar. Taraflar arasında büyük bir çatışma ve şiddetli bir savaş oldu. Neticede müşrikler hezimete uğradılar, pek çok sayıda müşrik de öldürüldü. Bu arada öldürülen müşriklerin başları harman yığını halinde bir yerde toplandı. Öyle ki, toplanan bu baş yığınının yüksekliğinden at üstündeki bir süvari karşısındakini göremiyordu.

Yine bu yıl Luzarık (Rodrigue) askerleriyle birlikte harekete geçti ve Endülüs'teki Sâlim şehrini yağmalamak istedi. Karşısına kalabalık olması sebebiyle ağır hareket eden bir askerî birlikle Fertûn b. Mûsâ çıktı. Luzarık ile karşılaşan Fertûn onunla savaşa tutuştu ve neticede Luzarık yenildi ve askerlerinden pek çoğu da öldürüldü. Bundan sonra Müslümanların bulunduğu uç bölge (suğur)'nin karşısına Elbe halkı tarafından inşa edilen kaleye gelen Fertûn b. Mûsâ burasını muhasara etti ve fethettikten sonra da bu kaleyi yıktırdı.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Ca'fer b. Dînâr Yemen valiliğini üstlendi. Yine bu yıl Hüseyn b. Afşın, Eşnâs'ın kızı Etrâce ile evlendi ve Cemaziyelâhır 224 (Nisan 839) tarihinde el-Mu'tasım'ın sarayında zifafa girdi. el-Mu'tasım Etrâce'nin düğününde bütün Sâmerrâ halkını hazır bulundurdu. Bu arada büyük bir gümüş tas içerisinde bulunan gâliye (misk ve anber karışımı koku)'den bütün Sâmerrâ halkı sürüdüler.

Bu yıl Muhammed b. Abdullah el-Versânî, Versân'da itaatten çıktı, fakat daha sonra halifenin itaatine girerek el-Mu'tasım'ın verdiği emân üzerine 225 (839-840)'de yanına geldi.

Bu yıl Bizanslı Nâtıc öldü ve ölüsü Sâmerrâ'da Bâbek'in yanına asıldı.

Bu yıl Ramazan 225 (Temmuz 840) tarihinde İbrâhim b. el-Mehdî vefat etti ve cenaze namazını el-Mu'tasım kıldırdı. Hacc işlerini ise bu yıl Muhammed b. Dâvud idare etti.

Yine bu yıl İfrîkıye'de İsâ b. Rey'ân el-Ezdî ile Levâte, Miknâse ve Zevvâğa halkı arasında bir savaş meydaa geldi ve bu savaş Kafsa ile

Kastîliye arasında yapıldı. Neticede İsâ b. Rey'ân, onların hepsini baştan sona kadar öldürdü.

Bu sene Sicilmâse halkı Midrâr b. Elyesa' ile ittifak ederek Meymûn b. Midrâr'ı Sicilmâse emirliğine getirip «İbn Takıyye» adıyla bilinen kardeşini Sicilmâse'den uzaklaştırmayı kararlaştırdılar. Meymûn b. Midrâr, emirlik işi istikrar kazınınca, annesiyle babasını Sicilmâse'den uzaklaştırıp Sicilmâse'ye bağlı bir köye gönderdi.

Bu yıl Nûh b. Esed sulh anlaşmalarını bozan Maverâünnehr bölgesindeki Kâsân ve Evreşt (?)'i fethetti. Ayrıca İsbîcâb'i fetheden Nûh b. Esed bu şehrin çevresine halkının üzüm bağlarını ve ekin tarlalarını kuşatan bir sur inşa etti.

Altmış yedi yıl yaşayan lügat âlimi Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm Mekke'de bu yıl vefat etti.

HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİ BEŞİNCİ (M. 839-840) YILI OLAYLARI

Mâzyâr'ın Sâmerrâ'ya Gelişi

Mâzyâr'ın Sâmerrâ'ya gelişi bu yıl oldu. İshâk b. İbrâhim onu Deskire'den alıp katır sırtında Sâmerrâ'ya getirdi, çünkü Mâzyâr file binmeyi reddetmişti. Mâzyâr'ın buraya gelmesi üzerine el-Mu'tasım Afşın'ın onunla yüzleştirilmesini emretti. Afşın bundan bir gün önce tutuklanmıştı. Nihayet Mâzyâr, Afşın'ın kendisiyle mektuplaştığını ve kendisini isyana teşvik ettiğini ikrar etti, bunun üzerine el-Mu'tasım Afşın'ın tekrar hapishaneye gönderilmesini emretti. Bu sırada Mâzyâr'a dört yüz elli sopa vuruldu ve bu sopaların arkasından Mâzyâr içmek için su istedi, kendisine su verildikten hemen sonra da öldü.

Bir rivayete göre Mâzyâr'ın ölümü yukarıda bahsedildiği şekilde olmuştur. Yine yukarıda muhtelif yerlerde geçtiği üzere, Mâzyâr'ın Afşın'ın mektuplarını itiraf etmesi burada zikredilene ters düşmektedir, bu da her halde hadiseyi nakledenlerin ihtilâfından ileri gelmektedir.

el-Mu'tasım'ın Afşın'a Öfkelenmesi ve Onu Tutuklaması

Bu yıl el-Mu'tasım Afşın'a öfkelendi ve onu hapse attı. Bunun sebebi şu idi:

Afşın Bâbek ile savaştığı günlerde kendisine Armenia ve Âzerbeycân'dan gelen hediyeleri Üşrûsene'ye gönderiyordu. Bu hediyeleri götürenler Abdullah b. Tâhir'in bulunduğu bölgeden geçmek mecburiyetinde idiler. Abdullah b. Tâhir bu durumu bir mektupla el-Mu'tasım'a bildirdi, bunun üzerine el-Mu'tasım da bir mektup göndererek Abdullah b. Tâhir'den Afşın'ın Üşrûsene'ye gönderdiği hediyelerin ve malların hepsini kendisine bildirmesini istedi. Abdullah b. Tâhir el-Mu'tasım'ın emrini yerine getirdi. Afşın yanında toplanan hediye malları (paraları) adamlarının bellerine kuşandıkları para kemerleri içerisine koyarak Üşrûsene'ye gönderirdi.

Bir defasında Afşın çok miktarda yüklü bir mal (para) göndermişti ve adamları bu mallar ile birlikte Nîsâbûr'a kadar gelmişlerdi. Bunu öğrenen Abdullah ise onların yanına gelerek üzerlerini araştırdı ve bellerine kuşandıkları kemerlerin içerisinde malları buldu. Bunun üzerine Abdullah onlara: «Bu mallar Afşın'ındır.» diye cevap verdiler. Abdullah: «Hayır, yalan söylüyorsunuz; kardeşim Afşın bu şekilde hediye ve mallar göndermek isteseydi, bunları yola çıkardığını bir mektupla bana bildirirdi, siz mutlaka hırsızsınız.» dedi.

Abdullah b. Tâhir bu malları ellerinden alıp kendi askerleri arasında dağıttı ve adamlarının söylediklerini Afşın'a bir mektupla bildirdikten sonra da şunları ekledi: «Senin bu kadar yüklü bir malı (parayı) bana haber vermeden göndereceğini kabul edemiyorum. Bu malları Müminlerin emîrinin bana göndereceği mallara ıvaz olarak askerlerim arasında dağıttım. Eğer adamlarının iddia ettiği gibi bu mallar sana aitse, Müminlerin emîrinin bana göndereceği mallarla mallarını hemen öderim; şayet böyle değilse, bu mallara herkesten önce Müminlerin emîri lâyıktır. Ayrıca askerlerimi Türk memleketlerine göndermek istediğim için bu malları onların arasında dağıttım.»

Bunun üzerine Afşın da Abdullah b. Tâhir'e bir mektup yazarak: «Benim ve Müminlerin emîrinin malları aynı şeydir.» dedi ve ondan adamlarını serbest bırakmasını istedi, Abdullah da Afşın'ın bu isteğini kabul edip yerine getirdi. İşte bu hadise onların arasına soğukluk girmesine sebep oldu.

Abdullah b. Tâhir Afşın'ın peşini el altından takip etmeğe devam etti. Bu arada zaman zaman Afşın da el-Mu'tasım'dan Abdullah b. Tâhir'i Horasân valiliğinden almak istediğine dair bazı şeyler işitmişti. Bu yüzden Horasân valiliğine göz diken Afşın, Mâzyâr'a mektuplar göndererek onu isyana teşvik ediyordu. Afşın Mâzyâr'ı tahrik edip isyana teşvik etmekle Mâzyâr'ın isyan etmesi halinde el-Mu'tasım'ın Abdullah b. Tâhir'i Horasân valiliğinden azledip yerine kendisini tayin edeceğini ve kendisine Mâzyâr ile savaşmasını emredeceğini sanıyordu. Nihayet yukarıda zikredilen Mâzyâr hadisesi ile Mengü-çur'un isyanı meydana geldi. Ancak el-Mu'tasım'ın Afşın'ın durumunu inceden inceye tahkik ettirmesi üzerine Afşın'a karşı tutumu değişti.

Bunu hisseden Afşın ne yapacağını bilemez hale geldi, hatta bir ara sarayında bir kaç tulumu şişirip birbirine ekleyerek el-Mu'tasım ve kumandanlarının meşgul oldukları bir günde Musul'a hareket etmeyi ve hazırladığı bu tulumlarla Zâb suyunu geçerek hâlâ valisi bulunduğu Armenia'ya, buradan Hazarlar ülkesine gitmeyi sonra Türk memleketlerin-

de dolaşıp Üşrûsene'ye dönmeyi veya Hazarları Müslümanların aleyhine çevirmeyi tasarladı, fakat bunların hiç birini yapmağa imkân bulamadı. Bu defa, büyük bir ziyafet hazırlayıp yemeklerin içerisine zehir koymayı ve el-Mu'tasım ile kumandanlarını davet etmeyi, şayet el-Mu'tasım gelmezse onun meşgul olduğu bir günde Eşnâs, İtâh gibi diğer kumandanlarını davet edip zehirlemeyi, yanından ayrılmaları üzerine hemen gecenin erken saatinde sarayını terkedip kaçmayı planladı ve bunun hazırlığına başladı.

Diğer kumandanların yaptıkları gibi Afşın'ın kumandanları da el-Mu'tasım'ın sarayında sırayla nöbet tutuyorlardı. Bu sırada Evâcin (veya: Vâcin) el-Üşrûsinî ile Afşın'ın bu planlarını bilen birisi arasında bir söz geçti ve Evâcin ona: «Bu iş pek mümkün olmaz ve neticeye ulaşmaz.» dedi. Bu adam Evâcin'in sözünü hemen Afşın'a ulaştırıp duyurdu, bunun üzerine Afşın Evâcin hakkında tehditler savurdu. Bu sırada Afşın'ın hâdimlerinden ve Evâcin'e yakınlığı ile bilinen birisi Evâcin gece nöbetten döndükten sonra yanına gelip Afşın'ın yapmış olduğu tehditleri ona bildirdi. Telâş ve korkuya kapılan Evâcin hemen gece yarısı el-Mu'tasım'ın sarayına koştu ve İtâh'ın yanına gelerek ona: «Benim Müminlerin emîrine söyleyeceğim bir öğütüm ve sözüm var.» dedi. İtâh: «Müminlerin emîri şu anda uykudadır.» karşılığını verdi. Evâcin'in: «Yarına kadar bekleyecek zaman ve imkânım yok.» demesi üzerine İtâh Evâcin'in sözlerini el-Mu'tasım'a götürüp duyuracak olan birisinin kapısını çaldı, fakat el-Mu'tasım bu aracı kimseye: «Evâcin'e söyleyin, bu gece evine dönsün, yarın gelsin.» dedi. Evâcin: «Eğer bu gece geri dönersem canımdan olurum.» karşılığını verdi. Bu durum karşısında el-Mu'tasım, İtâh'a birisini göndererek ondan Evâcin'in bu geceyi yanında geçirmesini istedi.

Evâcin o geceyi İtâh'ın yanında geçirdi. İtâh sabahleyin erkenden Evâcin'i yanına alıp el-Mu'tasım'ın huzuruna geldi ve Evâcin bütün bildiklerini ve duyduklarını baştan aşağı el-Mu'tasım'a anlattı. Bunun üzerine el-Mu'tasım Afşın'ın huzuruna getirilmesini emretti. Neticede bütün mallarıyla birlikte el-Mu'tasım'ın huzuruna getirilen Afşın'ın elinden bunlar alınıp kendisi kale burcundaki köşke hapsedildi. Bundan sonra el-Mu'tasım, Abdullah b. Tâhir'e bir mektup göndererek ondan Hüseyn (veya: Hasan) b. Afşın'ın bir hile ile tuzağa düşürülmesini istedi. Hüseyn b. Afşın Abdullah b. Tâhir'e bir çok mektup yazarak Mâverâünnehr emîri Nûh b. Esed'in kendi toprak ve bölgesine karşı mütecaviz bir tavır aldığını kendisine bildirip şikâyette bulunmuş, Abdullah b. Tâhir de Nûh b. Esed'e bir mektup göndererek el-Mu'tasım'ın Hüseyn b. Afşın hakkındaki düşündüklerini ona bildirmişti. Ayrıca Abdullah, Nûh b. Esed'e adamlarını bir araya toplayıp hazırlığa girişmesini, Hüseyn b. Af-

şın'ın valilik beratıyla yanına geldiğinde onu yakalayıp güven vesikası aldıktan sonra hemen kendi yanına göndermesini emretti.

Abdullah b. Tâhir aynı zamanda Hüseyn b. Afşın'a da bir mektup gönderdi ve ona Nûh b. Esed'i valilikten azlettiğini, yerine ise o bölgenin valiliğine kendisini tayin ettiğini bildirdi. Abdullah b. Tâhir ayrıca Nûh b. Esed'in azlini ve Hüseyn b. Afşın'ın yerine tayin edildiğini bildiren belgeyi Hüseyn b. Afşın'e verilmek üzere yola çıkardı. Neticede bu belgeyi alan Hüseyn b. Afşın kendisini o bölgenin valisi sanarak bir miktar silâh ve askerlerle harekete geçti ve Nûh b. Esed'in yanına geldi; fakat Nûh b. Esed onu yakalayıp zincire vurduktan sonra Abdullah b. Tâhir'in yanına yolladı, Abdullah da el-Mu'tasım'a gönderdi.

Ayrıca el-Mu'tasım hakkında söylenenler için yüzleştirmek üzere Afşın'ın hapishaneden çıkarılmasını emretti ve Afşın el-Mu'tasım'ın vezîri Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât'ın huzuruna getirildi. Bu sırada vezir Muhammed b. Abdülmelik'in yanında Ahmed b. Ebî Du'âd, İshâk b. İbrâhim ve diğer ileri gelen kimseler bulunuyorlardı. Afşın'ı sorguya çekip muhakeme eden Muhammed b. Abdülmelik'ti. Şahit olarak da Mâzyâr b. Kârin'i, Mûbez'i, Suğd meliklerinden birisi olan Merzubân b. Berkeş (doğrusu: Türkeş)'i ve Suğd halkından iki kişiyi huzuruna çağırttırdı. Muhammed b. Abdülmelik önce bu iki kişiyi huzuruna aldı; bu adamların üzerinde eski elbiseler bulunmaktaydı. Onlara durumlarını ve ne istediklerini sordu. Sırtlarını açıp gösterdiler. Sırtlarında et namına bir şey kalmamıştı, kemikleri görünüyordu. Bunun üzerine Muhammed b. Abdülmelik Afşın'a: «Bunları tanıyor musun?» diye sordu. Afşın: «Evet tanıyorum; şu imam, şu da müezzin. Onlar Üşrûsene'de bir mescit inşa etmişlerdi, bu yüzden ben her birine biner sopa vurdum, çünkü benimle Suğd meliki arasında her kavmi kendi dinlerinde serbest bırakmak için kararlaştırılmış bir şart ve anlaşma vardı, onlar ise bu şart ve anlaşmaya rağmen Üşrûsene halkının ibadet ettikleri bir puthâneye girerek orada bulunan putları dışarı atıp burasını mescit haline getirmişlerdi, işte bu yüzden onları sopalayıp dövdüm.» dedi.

Muhammed b. Abdülmelik bundan sonra Afşın'a yanında bulundurduğu, altın ve cevherlerle süslü ve içerisinde Allah'a karşı inkâr ve küfür mahiyetinde malûmatın bulunduğu kitabın ne olduğunu sordu.

Afşın bu kitap hakkında şu cevabı verdi: «Bu kitap bana atalarımda miras kaldı, içerisinde ise İran kültürüne ve Mecusîlik dinine ait bilgiler bulunmaktadır. Ben bunların sadece kültürle ilgili olanlarından fay-

dalanıyorum, küfrü gerektiren diğer kışımları terkediyorum. Kitabın süs ve zinetine gelince, ben bu kitabı süslü olarak buldum ve bu süsleri kitaptan çıkarıp silmeye ihtiyaç hissetmedim. Böyle bir kitabın yanımda bulunmasının beni İslâm dininden çıkaracağını da sanmıyorum.»

Bundan sonra Muhammed b. Abdülmelik'in huzuruna Mûbez çıktı ve şöyle dedi: «Bu adam boğularak öldürülmüş hayvan eti yiyor, beni de bu etten yemeğe zorluyor, ayrıca bu etin boğazlanmış hayvan etinden daha taze olduğunu iddia ediyor. Bir gün bana şunları söyledi: «Ben onların (Müslümanların) yüzünden hoşlanmadığım her şeyin içerisine düştüm; hattâ zeytin yağı yedim, deve ve katıra bindim, fakat şu âna kadar benden bir tüy bile düşmüş değil, yani kasık tıraşı yapmadım ve sünnet de olmadım.»

Bunun üzerine Afşın bir Mecusi (ateşperest) olan ve daha sonra el-Mütevekkil döneminde Müslümanlığı kabul eden Mûbez için: «Söyleyin bana; bu adam kendi dini içerisinde güvenilir bir kimse midir?» dedi. Orada hazır bulunanlar: «Hayır.» cevabını verdiler. Afşın: «Öyle ise onun şahitliğini kabul etmenin manası nedir?» karşılığını verdi, sonra Mûbez'e dönerek: «Ben seni kendime yaklaştırıp sırlarıma ortak etmedim mi?» dedi. Mûbez: «Evet, ettin.» deyince de: «O halde sana verdiğim sırları ifşa edip yaydıktan sonra, artık ne kendi dininde güvenilir birisi olabilirsin ve ne de ahdinde duran iyi bir kimse olabilirsin?» dedi.

Bu defa ortaya Merzubân atıldı ve Afşın'a: «Kendi memleketinin ahalisi sana mektup yazdıklarında nasıl hitap ederler?» diye sordu. Afşın: «Söylemem.» dedi. Bunun üzerine Merzubân: «Üşrûsene dili ile şöyle, şöyle yazmazlar mı?» dedi. Afşın: «Evet, öyle yazarlar.» karşılığını verdi. Merzubân: «Bu cümlelerin Arapça tercümesi: «Kulu falanın oğlu falandan ilâhların ilâhına» demek değil midir?» diye sordu Afşın'ın: «Evet, öyledir.» cevabını vermesi üzerine de Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât: «İşte Müslümanlar buna tahammül edemezler, Firavun'a geride ne bıraktın?» dedi. Bu iddialar karşısında kendisini savunan Afşın da şunları söyledi: «Onlar babama, dedeme ve Müslüman olmazdan önce bana bu şekilde hitap ederlerdi. Nihayet kendimi onlara karşı küçültüp bana olan itaatlerini bozup eksiltmek istemedim, bu yüzden de hitap tarzlarına karşı çıkmadım.»

Son olarak ortaya Mâzyâr b. Kârin çıktı ve orada hazır bulunanlar Afşın'a: «Sen Mâzyâr'a mektup yazdın mı?» diye sordular. Afşın: «Hayır, yazmadım.» cevabını verdi. Sonra Mâzyâr'a dönüp: «Afşın sana mektup yazdı mı?» diye sordular. Mâzyâr: «Evet, Afşın'ın kardeşi (Hâş) kardeşim Kûhyâr'a bir mektup yazıp şunları söyledi: "Bu dine (Mecusîli-

ğe) senden, benden ve Bâbek'ten başka yardım edecek kimse yoktur. Bâbek akılsızlığının kurbanı oldu ve ölümüne kendisi sebep oldu. Onu ölümden kurtarmak için çok gayret sarfettim, fakat ahmaklığı yüzünden direnip kendisini ölüme attı. Eğer halifeye karşı isyana kalkışırsan yardımına benden başka kimse gelmez. Şu anda süvariler ve kahramanlar benimle beraber bulunmaktadırlar. Eğer senin bulunduğun tarafa doğru yürürsem ortada Araplar, Megâribe (Mısırlı askerler) ve Türklerden başka bizimle savaşacak hiç kimse kalmaz. Arap milleti köpek gibidir, önüne bir ekmek kırıntısı atarım ve kafasına çomakla vururum. Megâribe baş yiyici kişilerdir. Türklere gelince, onların işini bitirmek ellerindeki okların tükenmesine bağlıdır ve bir ânlık meseledir. Ayrıca süvarilerimiz üzerlerine bir hamle yapmak suretiyle başlarından girip sonlarından çıkarak onları yok ederler. Böylece Mecusilik dini Acemlerin dönemindeki gibi eski haline dönmüş olur.»

Mâzyâr'ın bu iddiasını reddeden Afşin şunları söyledi: «Bu adam (Mâzyâr) kardeşimin kardeşine mektup yazdığını iddia ediyor. Bu beni ilgilendiren bir husus değildir. Eğer Mâzyâr'a mektup yazarak onu kendi yanıma çekip, bana olan güvenini sağladıktan sonra da ensesinden tutup halifeye teslim ederek Abdullah b. Tâhir'in yaptığı gibi onun vasıtasıyla halifenin katında itibar sahibi olmayı düşünseydim, işte bu yadırganmazdı.» Afşin'ın bu sözlerine öfkelenen Ahmed b. Ebî Du'âd onu azarladı, bunun üzerine de Afşin: «Sen omuzuna koyduğun şalı kaldırıp tekrar yerine koyuncaya kadar bir grup kimsenin canına kıyar, öldürürsün.» diyerek ona karşılık verdi.

Bundan sonra Ahmed b. Ebî Du'âd Afşin'a: «Sen temiz (sünnetli) misin?» diye sordu, Afşin da: «Hayır.» cevabını verdi. Ahmed b. Ebî Du'âd: «Seni sünnet olmaktan meneden şey nedir? Müslümanlık ancak sünnet olmak ve diğer necasetlerden temizlenmekle tamam olur.» dedi. Bunun üzerine Afşin, Ahmed b. Ebî Du'âd'a: «İslâm'da takıyye (inanç ve düşüncelerini gizli tutmak) yok mudur?» diye sordu, o da: «Evet, vardır.» diyerek karşılık verdi. Afşin: «İşte ben ölüm tehlikesinden korktuğum için vücudumun bu kısmını kesmekten (sünnet olmaktan) çekiniyorum.» cevabını verdi. Ahmed b. Ebî Du'âd'ın: «Savaş esnasında sana bunca süngü dürtülüp kılıç vuruluyor, bunlar senin savaşa katılmana engel olmuyor da, sünnet mahallinden bir derinin kesilmesi mi seni ürkütüp korkutuyor.» demesi üzerine de Afşin: «Savaş esnasında süngülenmem ve kılıç darbeleri yemem savaşın gerektirdiği bir zarurettir, buna sabredebilirim; ama sünnet öyle bir şeydir ki bunda acı çekmeyi kendim davet ediyorum.» karşılığını verdi.

Bu muhakeme ve soruşturma sonunda Ahmed b. Ebî Du'âd yanında bulunan heyete: «Nihayet Afşin'ın durumu aydınlığa kavuştu.» dedi

ve Büyük Boğa'ya dönerek Afşın'ı alıp götürmesini söyledi. Bunun üzerine Boğa Afşın'ın kemerinden şiddetle kavrayıp kendisine doğru çekti ve kaftanının yakasından tutup bu vaziyette onu tekrar hapishaneye götürdü.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl el-Mu'tasım beraberindeki Şâkiriyyeli kimselerin üzerine saldıran Ca'fer b. Dînâr'a öfkelendi ve onu Eşnâs'ın yanında on beş gün hapsetti, ayrıca Yemen valiliğinden azledip yerine İtâh'ı tayin etti. Fakat daha sonra el-Mu'tasım Cafer b. Dînâr'ı bağışlayıp affetti.

Yine bu yıl el-Mu'tasım, Afşın'ı muhafız birliği (el-hares) kumandarlığından azletti ye yerine İshâk b. Yahyâ b. Muâz'ı getirdi.

Bu yıl Şaban 225 (Haziran 840) ayında Endülüs emîri Abdurrahman kalabalık bir orduyla müşriklerin memleketlerine yürüdü ve Cillîkıye (Galicia) ülkesine gelerek burada pek çok kaleler fethetti, bu ülke topraklarında dolaşarak tahribatlar yaptı, esirler aldı ve ganimetler ele geçirdi, ayrıca bir hayli kimseyi de öldürdü. Bu savaşı bir hayli uzatan Abdurrahman daha sonra Kurtuba'ya döndü.

Bu yıl hacc işlerini Muhammed b. Dâvud idare etti.

Asıl adı Kâsım b. İsâ olan Ebû Dülef el-İclî ile salih bir kişi olan ve asıl ismi Sâlih b. İshâk olarak bilinen nahiv âlimi Ebû Amr el-Cermî bu yıl vefat ettiler.

Doksan üç yıl yaşayan, megâzî ve eyyâmü'l-Arap konusunda bir hayli kitabı bulunan Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Meda'inî de bu yıl vefat etti. Aslında Ebû'l-Hasan Başralı idi, fakat Medâin' de ikamet ettiği için kendisine «el-Medâ'inî» nisbesi verildi.

HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİ ALTINCI (M. 840-841) YILI OLAYLARI

Bu yıl Sul Ertekin tarafından Şâm'daki yardım müessesesinin başında görevlendirilmiş bulunan Ali b. İshâk b. Yahyâ b. Mu'âz, haraç âmili olan Recâ' b. Ebi'd-Dahhâk'ın üzerine saldırıp onu öldürdü. Daha sonra Ali b. İshâk kendisini vesveseye yakalanmış gösterdi ve Ahmed b. Ebî Du'âd'ın araya girmesiyle hapishaneden salıverildi.

Bu yıl Muhammed b. Abdullah b. Tâhir vefat etti, cenaze namazını ise bizzat el-Mu'tasım kıldırdı.

Afşın'ın Vefatı

Afşın bu yıl vefat etti. Bir ara el-Mu'tasım'a bir mektup göndererek güvenebileceği birini yanına göndermesini istedi, bunun üzerine el-Mu'tasım ona Hamdûn b. İsmâil'i gönderdi. Hakkında söylenenlerden ötürü özür dileyen Afşın, Hamdûn b. İsmâil'e şunları söyledi: «Benim adıma Müminlerin emîrine deyiniz ki: «Benim ve onun misali büyüyüp semizleşinceye kadar bir buzağı büyüten adamın durumuna benzer. Semizleşen hayvanın etinden yemek isteyen bu adamın yakın arkadaşları ona bu hayvanı boğazlamasını söylerler, fakat bu adam arkadaşlarının sözüne kulak asmaz. Bu defa arkadaşları kendi aralarında anlaşarak: "Bu arslanı neye büyütüyor ve besliyorsun? O büyüyünce kendi cinsine çeker." derler. Adam ise onlara: "Bunun bir buzağı olduğunu." söyler. Fakat onlar bunun bir arslan olduğunu söylemekte devam ederler ve: "İstersen dilediğin kimselere sor." derler. Aynı zamanda tanıdıkları kimselerin yanlarına giderek: "Bu adam size buzağıdan söz açtığı zaman onun arslan olduğunu kendisine söyleyin." diye de öğütlerler. Neticede adam buzağıyı kime sorduysa, ondan: "Bu arslandır." cevabını alır. Bunun üzerine emir vererek buzağıyı kestirir. İşte ben o buzağıyım, nasıl olur da bir arslan olurum? Benim hakkımda Allah'tan korkl»

Hamdûn b. İsmâil anlatıyor:

Afşın'ın yanından ayrıldığım sırada önünde bir meyve tabağı duruyordu ve bu meyveyi el-Mu'tasım oğlu el-Vâsık ile göndermişti. Tabaktaki meyvelere el sürmeden ve çok geçmeden ölmek üzere olduğunu ve sonra da öldüğü haberi geldi. Bunun üzerine Afşın İtâh'ın sarayına götürüldü ve orada öldü. Daha sonra Afşın'ı halkın görmesi için çıkarıp Bâbu'l-âmme'ye astılar ve sonra indirip ateşle yaktılar. Afşın Şaban 226 (Mayıs 841)'da öldü.

Yine Hamdûn b. İsmâil anlatıyor:

Afşın'a sünnetli olup olmadığını sordum, şöyle dedi: «Ahmet b. Ebî Du'âd halkın ve kumandanların toplu olarak bulundukları bir yerde bana sünnetli olup olmadığımı sordu. Maksadı "Evet sünnetliyim." dediğim takdirde: «Haydi, soyun bakalım, görelim.» diyerek beni rezli ve rüsvay etmekti. Halkın önünde soyunmaktansa ölmek benim için daha iyi idi; fakat ey Hamdûn, eğer sen istersen önünde soyunabilirim.» Hamdûn ona: «Soyunmana gerek yok, ben senin doğru olduğuna inanıyorum.» dedi. Hamdûn sonra Afşın'ın yanından ayrılıp el-Mu'tasım'a onun sözlerini tebliğ etti, bunun üzerine el-Mu'tasım yiyecek ve içeceklerinin kesilmesini, ancak çok az miktarda yiyecek ve içecek verilmesini emretti. Afşın işte bundan sonra öldü.

Hamdûn b. İsmâil'in anlattığına göre, Afşın'ın mallarına el konulduğu zaman sarayının bir odasında üzerinde bir çok süs ve cevher bulunan odundan yapılmış bir insan heykeli bulundu. Bu heykelin kulaklarında üzerleri altın kaplı iki taş takılıydı. Bir gece Süleyman b. Vehb ile beraber bulunanlardan birisi geceleyin onu kıymetli bir cevher sanarak almıştı. Sabah olup da üzerindeki altın çıkarılınca onun "hıbrûn" denilen sedefe benzer bir şey olduğu ortaya çıktı. Bu arada Afşın'ın sarayında putlar ve diğer şeyler, kaçmak için hazırladığı tahtadan yapılmış sallar, Mecusî kitaplarından kendisine ait bir kitap ve mensup olduğu dinden bahseden çeşitli kitaplar bulundu.

Ağleb b. İbrâhim'in Vefatı, Yerine İfrikıye Valiliğine Oğlu Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ağleb b. İbrâhim'in Geçmesi ve Onun Yaptığı Bazı Şeyler

Bu yıl 23 Rebiyülâhır perşembe günü (20 Şubat pazar günü) Ağleb b. İbrâhim vefat etti. Emirliği (valiliği) iki yıl, yedi ay, yedi gün sürmüştür

Ağleb b. İbrâhim'in vefatı üzerine oğlu Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ağleb b. İbrâhim b. Ağleb İfrikıye bölgesi valiliğini üstlendi ve İfrikıye

halkı kendisine boyun eğdi. Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ağleb 239 (853) yılında Tâhert civarında Abbâsiye adında bir şehir kurdu, fakat Eflah b. Abdülvehhâb el-İbâdî bu şehri yaktı ve bunu bir mektupla Endülüs emîrine bildirdi. Bunun üzerine Emevî Endülüs emiri yaptığı bu harekete mükâfat olarak ona yüz bin dirhem gönderdi.

Muhammed b. Ağleb b. İbrâhim 1 Muharrem 242 pazartesi günü (10 Mayıs 856 pazar günü) vefat etti. Valilik görevi on beş yıl, sekiz ay, on gün sürmüştür.

Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ağleb'in Oğlu Ebû İbrâhim Ahmed'in Vali Olması

Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ağleb vefat edince yerine oğlu Ebû İbrâhim Ahmed geçti. Ebû İbrâhim Ahmed halkla iyi geçindi ve askerlere bol miktarda bahşiş dağıttı, ayrıca İfrîkıye topraklarında malzemesi taş ve tuğla olmak üzere on bin kale inşa ettirdi, demir kapılar yaptırıp köleler satın aldı. Ebû İbrâhim döneminde kendisini sıkıntıya sokacak her hangi bir ayaklanma ve karışıklık görülmedi. Ebû İbrâhim Ahmed 18 Zilkade 249 salı günü (3 Ocak 863 pazar günü) yirmi sekiz yaşında iken vefat etti. Valiliği ise yedi yıl, on ay, on iki gün sürdü.

Ebû İbrâhim Ahmed'in Kardeşi Ebû Muhammed Ziyâdetullah'ın Vali Olması

Ebû İbrâhim Ahmed ölünce yerine kardeşi Ebû Muhammed Ziyâdetullah geçti ve selefinin yolundan yürüdü, fakat onun dönemi uzun sürmedi. Ebû Muhammed Ziyâdetullah 20 Zilkade 250 cumartesi günü (24 Aralık 864 pazar günü) vefat etti ve valiliği bir yıl, altı gün sürdü.

Muhammed b. Ahmed b. Ağleb'in Vali Olması

Ebû Muhammed Ziyâdetullah vefat edince yerine Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ağleb geçti. Muhammed b. Ağleb de kendinden öncekilerin yolundan yürüdü. Edip, akıllı, tutumu ve gidişi güzel bir kişiydi. Ne var ki zamanında Rumlar Sıkılliye (Sicilya) adasında bir kısım yerleri ellerine geçirmişler, ayrıca Rumlar, deniz kenarına bir takım kaleler ve korunma yerleri yapmışlardı.

Mağrib'de el-Arzu'l-kebîre (Büyük arazi) denilen bir yer vardı. Berka ile bura arasında on beş günlük bir mesafe mevcuttu. İşte burada ve deniz kenarında Bâre adında bir şehir vardı ve halkı Hıristiyandı, ancak

Rum değildi. Ağleb'in azatlısı Hayât bu şehir halkına savaş açtı, fakat güç yetiremedi. Daha sonra Rabî'a kabilesinin azatlısı olarak bilinen Halfûn el-Berberî bu şehir halkına savaş açtı ve el-Mütevekkil'in halifeliği döneminde burasını fethetti. Kendisinden sonra yerine Müferric b. Sâlim geçti ve yirmi dört kale fethedip bunları istilâ etti. Bundan sonra Müferric b. Sâlim Mısır valisine bir mektup yazıp durumu kendisine bildirerek hem kendisinin ve hem de Müslümanların namazlarının sahih olması için, ayrıca mütegallibe olmak durumundan kurtulmaları için halifenin kendisini bulunduğu bölgeye vali tayin etmesini istedi. Müferric b. Sâlim bu arada bir ulu cami yaptırdı.

Müferric b. Sâlim'in adamları bundan sonra karışıklık çıkarıp üzerine saldırdılar, daha sonra da onu öldürdüler. Ebû Abdullah Muhammed ise —Allah kendisine rahmet etsin— 261 (874) yılında vefat etti.

Bu şahıslar hakkında anlatılacak çok az şey bulunduğu için onların valilik dönemlerini peş peşe zikrettik.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Ehvâz'da şiddetli esen rüzgârla birlikte büyük bir zelzele oldu ve beş gün sürdü. Neticede halk evlerini terketmek mecburiyetinde kaldı ve bu arada pek çok ev de harap oldu.

Bu yıl hac yolculuğuna çıkan Eşnâs'ın emriyle hacc işlerini Muhammed b. Dâvud idare etti. Ayrıca girdiği ve ayak bastığı her beldenin valilik yetkisi kendisine verilen Eşnâs için Mekke, Medîne ve uğradığı diğer beldelerin minberlerinden Sâmerrâ'ya dönünceye kadar adına emîr olarak hutbeler okundu.

Yaşadığı asırda Mu'tezile mezhebinin liderliğini yapan, yüz seneden fazla yaşayan ve temel usul mes'elelerinde kendine has bir takım kötü fikirlerle sivrilen Ebû'l-Hüzeyl Muhammed b. Hüzeyl b. Abdullah b. el-Allâf el-Basrî, kadı Süleyman b. Harb el-Vâşicî ve Kûfe dil mektebinin meselelerini iyi bilen nahiv âlimi Ebû'l-Heysem er-Râzî bu yıl vefat ettiler. Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Yahyâ b. Bekr b. Abdurrahman et-Temîmî el-Hanzalî en-Nîsâbûrî de Safer (Kasım) ayında Nîsâbûr'da vefat etti.

HİCRET'İN İKİ YÜZ YİRMİ YEDİNCİ (M. 841-842) YILI OLAYLARI

el-Müberka'ın İsyan Etmesi

Bu yıl Ebû Harb el-Müberka' el-Yemânî Filistin'de isyan etti ve el-Mu'tasım'a karşı koydu.

el-Müberka'ın isyan etmesinin sebebi şu idi:

el-Müberaka' evinde bulunmadığı bir sırada askerlerden birisi evine inip konaklamak istemiş, fakat el-Müberka'ın evinde bulunan kadınlardan birisi askerin eve inmesine engel olmuştu. Bunun üzerine kendisine engel olan kadını sopalayan asker vurduğu bir sopa ile kadının kolunu incitti. el-Müberka' eve döndüğünde kadın askerin kendisine yaptığı bu hareketleri şikâyet etti, o da hemen kılıcını alıp askerin bulunduğu tarafa doğru gitti ve yakalayıp öldürdü ve yüzüne bir peçe takarak kaçıp Ürdün dağlarından birisine gitti. el-Müberka' bu dağda ikamet ettiği sırada gündüzleri yüzüne peçe takar, yanına gelenlere öğütler verir, onlara iyiliği emretmeyi kötülükleri menetmeyi teşvik ederdi. Ayrıca halifeden ve yaptıklarından bahseder, onu kötüleyip ayıplardı. İşte bu sırada o civarda yaşayan bir grup çitçi çağrısını kabul edip kendisine katıldılar.

el-Müberka' kendisinin Emevî olduğunu iddia ederdi, bu yüzden davetini kabul eden kimseler kendisine: «Bu tam bir Süfyânî'dir.» demişlerdi. Bu sıfat ve bu tabakadaki halktan çevresinde toplananların çoğaldıklarını gören el-Müberka', o civardaki yerlileri kendisine katılmağa çağırdı. Bunun üzerine Yemenlilerin ileri gelenlerinden bir grup kimse davetini kabul ettiler. Bu daveti kabul edenler arasında Yemen halkının kayıtsız şartsız kendisine itaat ettikleri İbn Beyhes ile Şamlı iki adam da bulunuyordu.

el-Müberka' ile ilgili isyan haberi kendisine ulaştırıldığında Mu'tasım ölüm döşeğinde yatıyordu. el-Mu'tasım hasta halinde hemen el-Müberka'nın üzerine yaklaşık bin kişilik bir kuvvetle Recâ' b. Eyyûb el-Hıdârî'yi gönderdi. el-Müberka'ı yüz bine yakın bir kalabalıkla gören

Recâ' b. Eyyûb onunla savaşmak istemedi; ziraat ve tarlaların sürülmè zamanı gelinceye kadar karşısında karargâh kurup bekledi. Nihayet ziraat zamanı gelince el-Müberka'ın çevresinde toplanan çiftçiler işlerinin başına döndüler. Bu esnada el-Müberka'ın çevresinde sadece bin veya iki bin civarında kimse kalmıştı.

İşte tam bu sırada el-Mu'tasım vefat etmiş, yerine ise oğlu el-Vâsık geçmişti. Ayrıca ileride de bahsedileceği üzere, bu sıralarda Şâm'da bir karışıklık baş göstermişti. el-Vâsık önce Recâ' b. Eyyûb'a Şâm'da karışıklık çıkarmak isteyenlerle çarpışmasını, sonra dönüp el-Müberka' ile savaşmasını emretti. Bunun üzerine Recâ' b. Eyyûb, el-Vâsık'ın emrini tutarak Şam'daki karışıklığı bastırdı ve el-Müberka' ile çarpışmak üzere geri döndü ve savaş ilân etti. İki tarafın askerleri karşı karşıya geldiklerinde Recâ' b. Eyyûb askerlerine şunları söyledi: «Ben el-Müberka'ın askerlerinin içerisinde kendisinden başka bir kahramanın bulunacağını sanmıyorum. O kısa zamanda askerlerine karşı maharetini gösterip yiğitliğini ortaya koyacaktır. el-Müberka' üzerinize hamle yaptığı zaman kenara çekilip ona yol verin.» Aradan çok geçmeden el-Müberka' üzerlerine saldırdı; Recâ' b. Eyyûb'un askerleri kenara çekilerek yol verdiler, o da askerlerin arasından geçip gitti. Sonra el-Müberka' geri dönerken askerler aynı hareketi tekrar ettiler, böylece de kendi askerlerinin yanına döndü. Bundan sonra el-Müberka' bir hamle daha yaptı, fakat bu defa geri dönerken Recâ' b. Eyyûb'un askerleri çepçevre kuşatarak yakalayıp esir aldılar.

Bir rivayete göre el-Müberka' 226 (840-841) yılında er-Remle tarafında baş kaldırdı ve elli bin kişiyle karşı koydu. Bunun üzerine el-Mu'tasım üzerine Recâ' b. Eyyûb el-Hıdârî'yi gönderdi. el-Müberka' ile savaşa tutuşan Recâ' b. Eyyûb, İbn Beyhes'i esir aldı, el-Müberka'ın askerlerinden de yirmi bine yakın kimseyi öldürdü. Bu arada el-Müberka' da esir düşerek Sâmerrâ'ya getirildi.

el-Mu'tasım'ın Vefatı

Bu yıl 18 Rebiyülevvel perşembe (6 Ocak pazar) günü Ebû İshâk el-Mu'tasım Muhammed b. Hârun er-Reşid b. Muhammed el-Mehdî b. Abdullah el-Mansûr b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs vefat etti. 1 Muharrem (21 Ekim)'de kan aldırmıştı ve kan aldırır aldırmaz hemen hastalığa yakalandı. İşte bu hastalığının başlangıcı oldu.

Zünâm ez-Zâmir anlatıyor:

el-Mu'tasım, ölümüne sebep olan hastalık bir ara gerilediğinde Dic-

le'deki Zülâl adlı kayığa binmişti ve bu sırada ben de onunla birlikte bulunuyordum. Konaklarının karşısından geçerken bana: «Ey Zünâm! Bana şairin şu mısralarını terennüm et.» dedi. Bu mısralar mealen şöyledir:

«Ey kalıntıları eskimeyen konak yeri! Senin kalıntıların hiç bir zaman eskiyip çürümez.

Ben senin kalıntılarına değil, sende geçen hayatımın yüz çevirip uzaklaşmasına ağlıyorum.

Yiğit olan kişinin ağlaması gereken en mühim şey hayatıdır; Mahzun olan kişinin mutlaka teselli olması gerekir.»

Zünâm anlatıyor:

Ben bu mısraları terennüm edip onun için tekrarlarken o da ellerinin arasına bir mendil almış durmadan ağlıyor ve hıçkırıyordu. Bu hâli evine dönünceye kadar devam etti.

el-Mu'tasım ölmek üzere iken durmadan şu cümleleri tekrarlıyordu: «Çareler elden gitti, artık bundan sonra çare yoktur.» Nihayet konuşmayı bırakan el-Mu'tasım bir müddet sonra vefat etti ve Sâmerrâ'da defnedildi.

179 (795), diğer bir rivayette Şaban 180 (Ekim 796) tarihinde dünyaya gelen el-Mu'tasım, Hz. Abbâs (r.a.)'ın sekizinci batındaki torunu ve halifelerin sekizincisidir. Halifeliği ise sekiz yıl, sekiz ay, iki gün sürmüştür. Ayrıca el-Mu'tasım, sekiz erkek, sekiz kız evladı bırakmıştır. Başka bir rivayette ise halifeliği sekiz yıl, sekiz ay devam etmiştir. Birinci rivayete göre kırk yedi yıl, iki ay, on sekiz gün, ikinci rivayete göre ise, kırk yedi yıl, yedi ay yaşamıştır.

el-Mu'tasım kırmızıya çalan beyaz tenli, orta boylu, kızıl ve uzun sakallı, güzel gözlü bir kişiydi. el-Huldkâr'da dünyaya gelen el-Mu'tasım hakkında Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât şu mealde bir mersiye söyledi:

«Halk seni kaybedip de kabrinin başında eller üzerine toprak atmaya başlayınca ben şöyle dedim:

Güle güle git, çünkü sen dünyanın iyi bir muhafızı ve dinin güzel bir yardımcısı idin.

Allah senin gibi birisini kaybeden ümmetin yarasını ancak Hârûn gibisiyle sarar.»

el-Mu'tasım'ın annesi Mâride adında Kûfeli bir müvellide (Arap asıllı olmayan) idi. Mâride'nin annesi Suğdlu idi, babası ise Bendeniceyn'de doğup büyümüştü.

el-Mu'tasım'ın Hayatından Bazı Örnekler

Ahmed b. Ebî Du'âd, el-Mu'tasım'dan uzun uzadıya bahsedip evsafını sayıp döker, asalet ve kereminden, ahlâkının güzelliğinden ve insanlıkla olan münasebetlerinin fevkalâdeliğinden bahsettikten sonra da şunları ekler:

Bir gün el-Mu'tasım ile beraber Ammûriye (Amorion)'de bulunurken bana: «Ey Ebû Abdullah! Ekşi hurmaya ne dersin?» dedi. Ben: «Ey Müminlerin emîri! Ekşi hurma Irak'ta olur, biz ise Bizans ülkesinde bulunuyoruz.» dedim. el-Mu'tasım: «Askerler Bağdâd'dan bir miktar ekşi hurma getirdiler, senin bundan çok hoşlanacağını biliyorum.» dedi. Bu arada huzuruna bir ekşi hurma salkımı getirildi ve kendi eli ile koparak salkımdaki bütün hurmaları bitirdi.

Ahmed b. Ebî Du'âd anlatıyor:

el-Mu'tasım'a Ammûriye seferinde çoğu zaman arkadaşlık ettim ve yanından fazla ayrılmadım.

Ahmed b. Ebî Du'âd el-Mu'tasım'la arasında geçen bu vak'ayı şu cümleler ile tamamlıyor:

el-Mu'tasım'dan Şâş halkı için, İslâmiyetin ilk günlerinde kapanan ve kapanması halk için zararlı olan nehri yeniden açmak için iki milyon dirhem aldım.

Bir başkasının anlattığına göre, el-Mu'tasım öfkelendiği zaman ne yaptığına ve kimi öldürdüğüne hiç aldırmazdı. Binaları süslemekten zevk almazdı. Ayrıca savaş için yapılan harcamalarda ondan daha çömertine rastlanılmamıştır.

Ahmed b. Süleyman b. Ebî Şeyh anlatıyor:

Zübeyr b. Bekkâr Alevîlere dil uzattığı için onların tehdidine maruz kalmış ve korkusundan kaçarak Irak'a gelmişti. Önce amcası Mus'ab b. Abdullah b. ez-Zübeyr'in yanına gelen Zübeyr b. Bekkâr durumunu ona anlattı ve amcasını Aleviler ile korkutmağa çalıştı, ayrıca da durumunu el-Mu'tasım'a iletmesini istedi. Ne var ki amcasının yanında aradığını bulamadı, hattâ amcası onun bu halini yadırgayarak kendisini kötüleyip yerdi.

Ahmed b. Süleyman sözlerine devam ediyor ve ekliyor:

Bu defa Zübeyr amcasıyla arasında geçenleri bana şikayet etti ve benden kendisi hususunda amcasıyla görüşmemi istedi. Bunun üzerine Mus'ab b. Abdullah ile onun şikâyet ettiği hususları görüştüm, yeğeni

Zübeyr b. Bekkâr'dan yüz çevirdiği için onu yadırgadım ve bu hareketini doğru bulmadım. Buna karşılık Mus'ab b. Abdullah bana şunları söyledi: «Zübeyr b. Bekkâr'da hem acelecilik ve hem de cahillik vardır. Sen ona, Alevîlere karşı şefkatli olmasını ve onların gönüllerinde besledikleri kinleri gidermeğe çalışmasını öğütle. Me'mûn'un Alevîlere karşı olan merhametini, onları bağışlamasını ve onlara olan temayülünü görmedin mi? Allah'a yemin ederim ki, Müminlerin emîri el-Mu'tasım bu hususta tıpkı Me'mûn gibidir, hattâ onun da fevkındadır. Şunu ifade edeyim ki, ben bile Alevîleri onun huzurunda kötüleyici bir tarzda anma cesaretini kendimde bulamadım. Git ona bunu söyle, artık Alevîleri yermekten vazgeçsin.»

İshâk b. İbrâhim el-Mus'abî naklediyor:

el-Mu'tasım bir gün beni yanına çağırmıştı; huzuruna geldiğimde bana: «Seninle çevkân oynamak istiyorum.» dedi. Bir müddet oynadıktan sonra atından indi ve elimden tuttu. El ele tutuşarak hamamın soyunma odasına gittik. Buraya geldiğimizde benden elbiselerini çıkarmamı istedi ve ben de emrine uyarak çıkardım. Sonra benim de soyunmamı emretti, böylece beraberce soyunup hamama girdik, yanımızda her hangi bur uşak bulunmadığı için ben ona hizmet edip keseledim, o da beni keseledi. Her ne kadar kendisinden bana hizmet etmemesini istedimse de bu hususta beni dinlemedi ve ricamı reddetti. Daha sonra hamamdan çıkıp beraberce doğru oturmakta olduğu yere gittik. el-Mu'tasım burada uykuya yattı ve bana da uyumamı emretti. Ben önce yanında yatmaktan çekindim, sonra kabul edip karşısında uykuya yattım. Bir müddet sonra uyanan el-Mu'tasım bana: «Ey İshâk! Gönlümde yatan bir şey var ve ben bunu uzun zamandır düşünmekteyim. Şu anda seninle düşüp kalkmam ve senli benli olmam bu hususu sana açmak ve duyurmak içindir.» dedi. Ben de: «Ey Müminlerin emîri, buyurun; ben sizin kulunuzum ve kulunuzun oğluyum.» dedim. Bunun üzerine şöyle konuştu: «Kardeşim Me'mûn'a bakıyorum da onun dört kişi seçip yetiştirdiğini ve hepsinin de seçkin kimseler olduklarını görüyorum. Ben de dört kişi seçip yetiştirdim, fakat onların hiç birisi de iflâh olmadı.» Kardeşi Me'mûn'un yetiştirip terbiye ettiği kimseleri sordum, şu cevabı verdi: «Bunlardan birisi Tâhir b. Hüseyn'dir; onu gördün ve şöhretini, maharetlerini duydun. Diğeri onun oğlu Abdullah'tır; o öyle bir adamdır ki emsali görülmüş değildir. Üçüncüsü ise sendin. Allah'a yemin ederek ifade edeyim sen öyle bir adamsın ki hiç bir zaman sultan senden karşılık istemez. Dördüncüsü ise kardeşin Muhammed b. İbrâhim'dir, onun gibisi de nasıl bulunur? Ben ise Afşın'ı seçip yetiştirdim, sonunda ne olduğunu gördün. Eşnâs'a gelince, o zayıf ve korkak çıktı. İtâh ise beş para etmez, Vasîf'ın da beğenilecek bir tarafı yoktur.»

Bunun üzerine el-Mu'tasım'a: «Öfke ve gadabından emin olmak şartıyla bu hususlara cevap verebilir miyim?» diye sordum, «Evet, cevap verebilirsin.» dedi. «Ey Müminlerin emiri! Kardeşin Me'mûn usule dikkat etti, onları hizmetinde kullandı, dolayısıyla onlar sivrilip yükseldiler; siz ise hizmetinizde fürûu kullandınız, dolayısıyla köksüz olduklarından sivrilip yükselemediler.» dedim. Verdiğim bu cevap karşısında bana: «Ey İshâk! Uzun bir süredir bu hususu düşünürken çektiğim sıkıntılar, bana bu cevaptan daha hafif geldi.» dedi.

Ahmed b. Ebî Du'âd diyor ki:

el-Mu'tasım bana tasaddukta bulundu ve yüz milyon dirhem bağışladı.

Hikâye edildiğine göre, yağmurlu bir günde el-Mu'tasım arkadaşlarından geri kalmıştı. Bir ara bineğiyle giderken üzerinde dikenli çalı yüklü bir merkeple yaşlı bir adam gördü. Merkep ayağı kayarak yere düşmüştü, yaşlı adam ise tökezleyip düşen merkebine dökülen çalıları tekrar yüklemek için yardımcı olacak birisinin yanından geçmesini bekliyordu. el-Mu'tasım yaşlı adama ne olduğunu sordu, o da halini arzetti. Bunun üzerine el-Mu'tasım merkebi düştüğü bataklıktan kurtarmak ve yükünü tekrar yüklemek için bineğinden yere indi. Yaşlı adam ona: «Annem babam sana feda olsun! Ne olur, ıslanıp da elbisenizi kirletmeyin ve güzel kokularınız yok olmasın.» dedi. el-Mu'tasım yaşlı adama: «Bir sakınca yoktur.» dedi, merkebi bataklıktan çıkarıp dikenli çalıları üzerine yükledi, sonra ellerini yıkayıp hayvanına bindi. Bunun üzerine yaşlı adam ona: «Ey delikanlı! Allah günahlarını bağışlasın.» diyerek dua etti. Daha sonra arkadaşlarına kavuşan el-Mu'tasım bu yaşlı adama dört bin dirhem verilmesini emretti, ayrıca yanına evine kadar götürecek birisini verdi.

el-Vâsık Billâh'ın Halifeliğe Geçmesi

Bu yıl el-Vâsık Billah Hârûn b. el-Mu'tasım'a babasının vefat ettiği gün bey'at edildi. el-Vâsık'ın babası el-Mu'tasım 18 Rebiyülevvel 227 perşembe günü (6 Ocak 842 pazar günü) vefat etmişti. el-Vâsık'ın künyesi Ebû Ca'fer'di, annesi ise Rum asıllı bir ümmü veled (cariye) olan Karâtîs idi.

Bu yıl Bizans kralı Tûfîl (Theophilos) öldü, yerine ise, oğlu Mihail b. Tûfîl çocuk yaşta olduğu için, karısı Tüdûre geçti.

Hacc işlerini bu yıl Ca'fer b. el-Mu'tasım idare etti ve onunla birlikte hacc yolculuğuna çıkan el-Vâsık'ın annesi Zilhicce (Eylül) ayında Hire'de vefat etti, na'şı ise Kûfe'de defnedildi.

Şâm'da Çıkan Karışıklık

el-Mu'tasım vefat eder etmez Şâm'da Kayslılar ayaklanıp fitne ve fesat çıkarmağa başladılar, ayrıca emîrlerini de muhasara ettiler. Onların Merc-i Râhıt'ta karargâh kurdukları bir sırada el-Vâsık üzerlerine Recâ' b. Eyyûb el-Hıdârî'yi gönderdi ve Recâ' b. Eyyûb da Deyr-i Mürrân'a gelip burada konaklamağa başladı. Recâ' b. Eyyûb onları önce itaate davet etti, fakat onlar Recâ'nın bu davetini kabul etmediler, bunun üzerine Recâ' pazartesi günü Dûme'de buluşmak üzere onlara savaş vaadinde bulundu. Pazar günü olunca Kayslılar kendi aralarında parçalanmışlardı ve Recâ' yanlarına geldiğinde bir kısmı Dûme'ye gelmiş, diğer bir kısmı ise kendi işlerine çekip gitmişti. Bunun üzerine Recâ' Dûme'ye gelenlerle savaşa tutuştu ve onları hezimete uğrattı. Bu savaşta Kayslılardan yaklaşık bin beş yüz, Recâ' b. Eyyûb'un adamlarından ise üç yüze yakın kimse öldürüldü. Diğer taraftan Kayslıların öncülüğünü yapan İbn Beyhes ise kaçıp kurtuldu ve böylece Şâm sulh ve sükûna kavuştu.

Recâ' b. Eyyûb bundan sonra Filistin'de baş kaldıran el-Müberka' ile savaşmak için Filistin'e hareket etti ve savaşa tutuştu. Neticede, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, el-Müberka' hezimete uğratıldı ve kendisi de esir edildi.

Çeşitli Olaylar

Bu yıl Rebiyülevvel (Aralık) ayında «el-Hâfî» nisbesiyle bilinen meşhur zahidlerden Bişr b. el-Hâris vefat etti. Diğer taraftan «İbn Âişe el-Basrî» adıyla tanınan Abdurrahman b. Ubeydullah b. Muhammed b. Hafs b. Ömer Mûsâ b. Ubeydullah b. Ma'mer et-Temimî de bu yıl vefat etti. İbn Âişe'nin babası Ubeydullah ise ondan bir yıl sonra öldü. Abdurrahman'a «İbn Âişe» (Ayşe'nin oğlu) denmesi, onun Talha'nın kızı Âişe'nin evlâdından (torunlarından) birisi olmasından ileri gelmekteydi. 139 (756) yılında doğan İsmâil b. Ebî Üveys, Ahmed b. Abdullah b. Yûnus ve Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî de bu yıl vefat ettiler.

Bu yıl Endülüs emîri Abdurrahman düşman topraklarına bir askerî kuvvet gönderdi, bu kuvvet Ürbûne (Narbonne) ile Şertâniye arasına

geldiğinde Rumlar toplanıp bu kuvvetin üzerine yürüdüler ve onları çepçevre kuşattılar, bütün gece boyunca da Müslüman askerlerle savaştılar. Sabah olunca Allah (c.c.) Müslümanlara yardımını gönderdi ve düşmanlarını hezimete uğrattı. Bu savaşta askerin başında bulunan Mûsâ b. Mûsâ büyük bir varta atlattı, ayrıca devlet büyüklerinden Cerîr b. Muvaffak ile Mûsâ b. Mûsâ arasında bir takım nahoş hadiseler meydana geldi ve bu hadiseler Mûsâ b. Mûsâ'nın Abdurrahman'ın itaatinden çıkmasına sebep oldu.

Bu yıl Endülüs Rumlarının kralı Ezfons öldü. Krallığı tam altmış iki yıl sürmüştü.

Yine bu yıl İfrîkıye ahalisinden ve Malikî mezhebinin fakihlerinden Muhammed b. Abdullah b. Hassân el-Yahsubî vefat etti.

Not: Tercüme ettiğimiz bu eserin esas kaynaklarından birisi Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ölm. 310/923)'nin Târihu'l-ümem ve'l-mülûk adlı eseridir. İbn el-Esîr el-Kâmil fi't-târîh ismindeki bu kitabının Taberî'nin dönemine kadar olan kısmını umumiyetle adı geçen eserden özetleyerek almıştır. Metindeki eksik kısımları veya yanlış anlaşılmağa müsait olan yerleri, Taberî'nin adı geçen eserinden bazı cümle ve kelimeler eklemek suretiyle tercüme ettik. Metne uymayan tercümelerde bu husus göz önünde tutulmalıdır (Mütercim).